

Kieli ja eläin

*Vuorovaikutusta ja kielioppia
monilajisissa yhteisöissä*

Toimittaneet

REA PELTOLA, ANNI JÄÄSKELÄINEN JA KATARIINA HARJUNPÄÄ

Kieli ja eläin

Kieli ja eläin

*Vuorovaikutusta ja kielioppia
monilajisissa yhteisöissä*

Toimittaneet

REA PELTOLA

ANNI JÄÄSKELÄINEN

KATARIINA HARJUNPÄÄ

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN TOIMITUKSIA 1474

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran
nimeämien asiantuntijoiden tarkastama.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

© 2021 Rea Peltola, Anni Jääskeläinen, Katariina Harjunpää ja SKS

Lisenssi CC BY-NC-ND 4.0 International, ellei toisin mainita.

Kannen suunnittelu: Timo Numminen

Kannen kuva: Sami Perttilä

Taitto: Keski-Suomen Sivu Oy

EPUB: Keski-Suomen Sivu Oy

ISBN 978-951-858-424-0 (nid.)

ISBN 978-951-858-425-7 (EPUB)

ISBN 978-951-858-426-4 (PDF)

ISSN 0355-1768 (nid.)

ISSN 2670-2401 (verkkojulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/skst.1474>

Teos on lisensoitu Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0
International -lisenssillä. Tutustu lisenssiin englanniksi osoitteessa
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/> tai suomeksi osoitteessa
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>.

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa
<https://doi.org/10.21435/skst.1474>
tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.

Hansaprint Oy, Turenki 2021

Sisällys

VUOROVAIKUTUSTA JA KIELIOPPIA MONILAJISISSA YHTEISÖISSÄ 7

Anni Jääskeläinen

Ilona Herlin

Katariina Harjunpää

KATSAUS

”MUUT ELÄIMET”: TOISLAJISIA, TOISENLAJISIA, MUUNLAJISIA? 31

Ella Vihelmaa

I Keskusteluanalyttinen näkökulma lajienväliseen vuorovaikutukseen

ELÄIN KIELELLISEN VUOROVAIKUTUKSEN OSALLISTUJANA: MITEN LEMMIKIN TOIMINTAAN VASTATAAN PUHEELLA? 41

Katariina Harjunpää

KOIRIEN ALOITTAMIEN ULKOILULEIKKIEN LAJIENVÄLISESTÄ RYHMÄDYNAMIIKASTA 97

Mika Simonen

II Eläin kognitiivisen kielentutkimuksen ja konstruktikieliopin näkökulmasta

ELÄINTEN OMAT SANAT: ELÄIMILLE SUUNNATUT INTERJEKTIOT IHMISEN JA ELÄIMEN VUOROVAIKUTUKSEN OSINA 133

Anni Jääskeläinen

ELÄIN EDUSKUNNASSA 185

Ilona Herlin

III Posthumanistisia ja biosemioottisia kaikuja

KOHTAAMINEN JA LIIKE LUONTOHAVAINNONARRATIIVEISSA 269

Rea Peltola

HE-PRONOMININ KÄYTTÖ ELÄIMISTÄ 311

Lea Laitinen

KATSAUS

TOISLAJISET ELÄIMET *VIRITTÄJÄ*-LEHDESSÄ 395

Anna Heino

IHMISKIELI JA ELÄIMYYS 401

Rea Peltola

Kirjoittajat 440

Abstract 443

Hakemisto 444

Vuorovaikutusta ja kielioppia monilajisissa yhteisöissä

Anni Jääskeläinen

 <https://orcid.org/0000-0002-7983-5005>

Ilona Herlin

 <https://orcid.org/0000-0002-2424-2560>

Katariina Harjunpää

 <https://orcid.org/0000-0002-4586-1563>

Ihminen elää maapallolla yhdessä lukemattomien muiden eläinlajien kanssa. Määrä on hupenemassa, mutta tätä kirjoittaessamme lajimäärien arviot liikkuvat miljoonissa, ja meitä nisäkkäitäkin on vielä viitisen tuhatta. Suomessa eläinlajeja asustaa tuhansia, joista nisäkkäitä on noin 80. Me ihmiset ja muut lajit olemme monimutkaisessa vuorovaikutuksessa keskenämme. Muodostamme ekosysteemejä, joita voisi kuvata yhdenlaisiksi luonnon olosuhteisiin kytköksissä oleviksi vuorovaikutuksen verkostoiksi. Tässä kirjassa keskitytään siihen, miten lajienvälinen vuorovaikutussuhde muotoutuu ihmiskielessä ja ihmisten sosiaalisessa vuorovaikutuksessa muiden eläinten kanssa. Kirja kertoo ihmisten ja muunlajisten eläinten kohtaamisesta ja siitä, miten me käytämme kieltä puhuessamme eläimistä, eläimille ja eläinten kanssa.¹

Muunlajisten eläinten on sanottu unohtuneen ihmisiltä, jotka elävät omissa rakennelmissaan luonnosta irrotettuina. On kannettu huolta

siitä, että eläimiä ei näy, koska niitä piilotetaan, suljetaan tuotantolaitoksiin ja eristetään luontoreservaatteihin. Eläimiä häivytetään ja etäännytetään paitsi viemällä ne konkreettisesti pois näkyvistä myös tavoilla, joilla eläimistä yhteiskunnassa puhutaan. Eläinten näkymättömyys voi edelleen kiihdyttää lajien katoa, sillä siitä mitä ei nähdä, ei myöskään osata kantaa huolta. (Stibbe 2012.) Käsillä olevan kirjan tutkimukset tuovat tämän keskustelun rinnalle toisenlaisen näkymän. Ne osoittavat, miten monella tavalla ja monessa paikassa eläimet ovat keskuudessamme, ihmisen enemmän tai vähemmän muokkaamissa ympäristöissä. Kirjassa on puhe papukaijoista ja koirista, sioista, susista ja lampaista, madoista, toukista ja perhosista. Nämä eläimet ovat mukana ihmisen elämässä omilla tavoillaan: sudet lammastarhojen liepeillä, perhoset lepattamassa pihapensaissa, koirat kävelyllä jalkakäytävillä, papukaijat häkeissään ihmisten kodeissa.

Kirjassa pääosan saavat suhteet ihmisten ja eläinten välillä ja erityisesti se, miten ihmiskieli kuvastaa ja luo yhteyksiä ihmisen ja muiden lajien välille. Miltä eläimen asema näyttää kielentutkimuksen välinein tarkasteltuna? Lingvistiikassa tutkitaan ihmiskieltä (ja -kieliä), ja juuri kielen usein katsotaan nimenomaan erottavan ihmisen muista eläimistä. Tämän ihmiskeskeisyyden tähden eläimet eivät missään vaiheessa ole olleet kielentutkimuksen keskiössä. Niitä on silti sivuttu useallakin kielitieteen alalla.

Suomen kielen tutkimuksessa eläimet ovat olleet eri tavoin läsnä sen alusta alkaen. Kun suomen kielen tutkimus on 1800-luvulla ja 1900-luvun ensi puoliskolla perustunut murreaineistoihin ja niiden kautta maaseutukulttuuriin, ovat eläimet ja niiden asema kulttuurissa luontaisesti tulleet osaksi tutkimusta. Esimerkiksi Arvid Genetzin klassikkotutkimus suomen partikkelimuodoista (1890) osoittaa, että eläimet ovat olleet ihmisten rinnalla tärkeä osa paitsi maaseudun kulttuuria myös sen tieteellistä kuvausta: tutkimuksen aineistossa eläimille suunnatut partikkelit ovat yhtäläisen huomion kohteena kuin ihmistenkin välinen puhe. 1900-luvun mittaan etenkin lukuisat pro gradu -työt ovat keskittyneet esimerkiksi karjanhoidon, maitotalouden tai metsästyksen sanastoon tai jonkin luonnoneläinluokan nimityksiin eri murteissa. Tällaisissa tutkimuksissa esiin piirtyy myös ihmisen ja eläimen välinen suhde. Toisaalta

kaunokirjallisuuden kieltä tarkastelevat tutkimukset ovat jo 1900-luvun alkupuolella ruotineet luonnon ja sitä myöten eläinten kuvauksia. Myös paikannimien tutkimus on nostanut esiin eläinten nimityksiä osana nimistöä ja sitä kautta eläinten asemaa kulttuurissa. Eläinaiheiden historiaan kielentutkimuksessa kurkistetaan lyhyesti tämän kokoelman katsauksessa *Virittäjä*-lehden eläinmainintoihin 1800-luvulta nykypäivään.

Nykyiset kielentutkimuksen eläinaiheet ja lähestymistavat, joista tämä kokoelma on esimerkki, ovat saaneet innoitusta myös kielitieteen ulkopuolelta yhteiskuntatieteellisestä ja kulttuurisesta eläintutkimuksesta, osin myös ekolinguvistisesta suuntauksesta, jota luonnehtii laajempi kiinnostus luontoon ja ihmisten luontosuhteen kielellisiin ulottuvuuksiin. Ihmisten erityisyys on asetettu yhä kyseenalaisemmaksi monilla humanistisilla ja yhteiskuntatieteellisillä aloilla. Suomessakin ihmistieteilijät ovat viime aikoina kiinnostuneet yhä enemmän eläimistä, ja ihmisten ja eläinten suhde on ollut aiheena useassa kokoomateoksessa, kuten Aaltola & Keto (2015), Kainulainen & Sepänmaa (2009) ja Räsänen & Schuurman (2020). Näissä on analysoitu esimerkiksi eläimen moraalista, kulttuurista ja yhteiskunnallista asemaa ja ihmisten eläinkäsityksiä. Jokainen näistä monitieteisistä, laajasti humanistis-yhteiskuntatieteellisistä kokoelmista sisältää tutkimuksia, joiden kysymyksenasettelua voisi lähestyä kielitieteen metodein. Niissä tutkitaan esimerkiksi eläinten toimijuuden kuvauksia teksteissä ja sellaista ihmisen ja eläimen vuorovaikutusta, joka käsittää ihmisen puhetta eläimille. Kielentutkimusta näihin tai muihinkaan suomalaisiin eläintutkimuskirjoihin ei kuitenkaan sisälly, ja käsillä oleva teos on siten ensimmäinen suomenkielinen eläimen ja ihmisen suhteita kielentutkimuksen näkökulmasta luotaava kokoelmateos.

Kirjan luvut käyttävät kielentutkimuksen menetelmiä soveltaen niitä tähän uudenaikaiseen tematiikkaan. Yhtä lailla kuin yhteiskuntatieteellisessä ja kulttuurisessa eläintutkimuksessa yleensäkin kokoelman teemoihin kuuluvat eläinten toimijuus, asema ja suhde ihmistoimijoihin. Käytössä ovat eri kansainvälisiin traditioihin nojaavat kielentutkimuksen menetelmät, joita alla esittelemme tarkemmin. Kokonaisuus lähestyy monitieteisyyttä, sillä käytetyt menetelmät ovat yhteydessä niin sosiologiaan, kognitiiviseen psykologiaan kuin semiotiikkaankin.

Kokoomateoksen luvuilla on kuitenkin myös jossain määrin yhteinen kielitieteellinen lähtökohta, jota voi luonnehtia funktionaaliseksi ja käyttöpohjaiseksi. Kieltä tutkitaan toisin sanoen sen käyttötilanteissa, suhteessa kontekstiin, ja kieli nähdään dynaamisesti käyttökonteksteissaan muotoutuvana.

Jokainen teoksen luku perustuu autenttisen, pääosin suomenkielisen aineiston analyysiin. Tutkimusten aineistona on lähinnä puhuttua, erilaisista lähteistä monenlaisin menetelmin kerättyä kieltä, mutta myös kirjoitettua aineistoa. Samaten mukana on sekä nykypäivän että menneiden vuosisatojen kielenkäyttöä. Kieltä tutkitaan eri yhteyksissä yksityisestä kodin arjesta julkiseen yhteiskunnalliseen keskusteluun ja eläimen ja ihmisen leikistä eläinten lainsäädännöllisen aseman määrittämiseen historiallisissa lakiteksteissä. Lajienvälistä kohtaamista ja yhteiseloä tarkastellaan siis eri tasoilla konkreettisesta vuorovaikutuksesta ja yhdessä toimimisesta tilanteisiin, joissa kielellä kuvataan ja niin ollen konstruoidaan menneitä tai mahdollisia kohtaamisia. Tasot limittyvät toisiinsa ja risteävät teoksen tutkimuksissa: kussakin kielenkäytön kontekstissa muotoutuu omanlaisiaan kohtaamisia.

Kokoelman tutkimuksissa käytetyt aineistot mahdollistavat kielen käyttökontekstin huomioonottamisen, tarkastelun ja analyysin osana tutkimusta. Esille tulevat kielen käyttökontekstit nostavat esiin ihmisen ja eläimen välisen suhteen ja vuorovaikutuksen muotoja. Kielen käyttökonteksti vaikuttaa myös aivan oleellisesti siihen, miten ihmisen ja eläimen suhde ilmenee kielellisesti. Kokoelma osoittaa siten, että eläimistä ja eläimille puhuminen on sidoksissa ympäröivään kulttuuriseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin: maaseudun kulttuuriin, kansallismielisyyden rakentamiseen, luonnontieteen taksonomioihin ja arkiseen perhe-elämään. Nämä erilaiset kulttuuriset kontekstit ovat yhteydessä siihen, miten eläimen ja ihmisen suhdetta kielennetään.

Tarkastellessaan aineistojaan vaihtelevin kysymyksenasetteluin kokoelman tutkimukset avaavat useita näkökulmia ihmisten ja muiden eläinten suhteeseen ja niihin tapoihin, joilla kieli kytkeytyy lajienväliin kohtaamisiin. Tutkimuksissa ei lähestytä kieltä ensisijaisesti ihmisiä ja muita lajeja erottavana tekijänä. Sen sijaan niissä käytetään kielen ja vuorovaikutuksen tutkimuksen välineitä sen tarkastelemiseen, millä

tavoin kieli mahdollistaa eri lajia edustavien yksilöiden välisen kohtaamisen mutta toisaalta myös sen, että ihmisen ja eläimen erontekoa korostetaan ja eläimen toimijuus häivytetään.

Näiden kohtaamisten luonne voi ilmentyä kielen sanoissa, rakenteissa ja niiden käyttötavoissa. Ihminen voi esimerkiksi asettua sanallisesti eläimen toiminnan vastaanottajaksi tai ohjeistaa sitä (*päivää päivää; heitän*). Oli eläin läsnä tai ei, kohtaamiset muotoutuvat kielellisissä ilmauksissa ja rakenteissa ja jättävät niihin jälkensä. Eläimen kutsuminen voi esimerkiksi kiteytyä interjektioksi (*kös kös sialle*). Kun eläimistä puhutaan, niihin viitataan käyttäen erilaisia nimityksiä (*eläin; broileri*), luokitteluja (*lemmikki; haittaaeläin*) tai pronomineja (*he; ne*). Viittaustavoissa heijastuu se, millaisina olentoina kohdatut esitetään ja mikä on niiden asema monilajisessa yhteisössä yksilöinä tai lajinsa edustajina. Samaten kohtaamisen osanottajien sijaintia ja liikkumisen suuntaa kuvaavilla lausekkeilla ja verbeillä (*pötkähti; päästää näin lähelle*) voidaan lähestyä eläimen näkökulmaa ja aisti- ja kokemusmaailmaa. Kielenkäytössä voi näkyä pyrkimys ymmärtää toisen merkitysmaailmaa ja hälventää ihmisen ja muun eläimen vastakohtaisuutta, vaikka kielellä voidaan tietenkin myös etäännyttää ja erottaa.

Kokoomateoksen luvuissa tarkastellaan muun muassa vuorovaikutuksen toimintajaksojen rakentumista, eläinten agenttiivisuuden astetta lauseenjäsenaseman ja semanttisen roolin näkökulmasta, pronominiin valintaa, kognitiivisia kehyksiä ja monenlaisia kieliopillisia konstruktioita. Tutkimuksissa käsitellään myös kehollista vuorovaikutusta (asentoja, eleitä, katseita) ja prosodiaa eli semioottisia resursseja, jotka ovat lähellä muunlajisten kommunikaatiota.

Kohtaamisten kielellisen tarkastelun myötä päädytään sellaisiin post-humanistisen eläintutkimuksen esillä pitämiin teemoihin kuin muunlajisten eläinten osallistajuus ja toimijuus. Eläinten osallistujaroleja käsitellään kirjassa eri tasoilla. Osassa I kuvataan eläimen asemaa vuorovaikutuksen osallistujana. Osassa II puheena on eläimen osallistujarooli ja sen kielentäminen kuvatuissa tilanteissa. Kummallakin tavalla ymmärrettyinä osallistujaroolin käsite nostaa esiin eläimen (potentiaalisen) toimijuuden (ks. osien I ja II esittelyjä alla). Kielenkäyttäjien tavat suhtautua toise(nlajise)n toimijuuteen ja näkökulmaan johtavat edelleen laajempiin kysymyksiin merkitysmaailmojen kohtaamisesta ja siitä,

miten ihmisen ja muiden lajien suhde piirtyy kielenkäytössä ja sen kieli-tieteellisessä tarkastelussa (ks. osan III esittelyä).

Teos on jaettu kolmeen metodis-teoreettiseen osaan, joissa kielellisen yhteyden muodostumista ihmisen ja toislajisen välille valotetaan eri suunnista. Teoksen tutkimukset lähestyvät lajienvälistä kohtaamista ja sen näkymistä ihmiskielessä kolmenlaisin painotuksin: ensimmäinen osa lähestyy aihetta vuorovaikutuksen toiminnallisen jäsentymisen kysymyksenä ja nojaa keskustelunanalyysiin; toinen osa lähestyy aihetta kognitiivisena ja käsitteellisenä kysymyksenä ja nojaa kognitiiviseen kielentutkimukseen; kolmas osa taas lähestyy aihetta suorimmin posthumanistisena kysymyksenä ammentamalla kieliopin tarkastelussa biosemiotiikasta ja posthumanistisesta intra-aktion käsitteestä. Kokonaisuutena teos tarjoaa tietoa siitä, miten kielellä lähestytään ja käsitellään eläinten toimijuutta, havaintomaailmaa ja näkökulmaa ja miten lajienvälisyys näin ilmenee ihmiskielessä ja sen kieliopissa.

Seuraavaksi esittelemme kirjan osat ja niiden sisältämät luvut.

I Keskustelunanalyttinen näkökulma lajienväliseen vuorovaikutukseen

Ihmisinä jaamme elinympäristömme muiden lajien kanssa, joihin olemme päivittäin jonkinlaisessa vuorovaikutussuhteessa. Lajienvälisyys voi olla arkinen ja emotionaalisesti rikas osa sosiaalista elämää, ja siksi sitä on myös tärkeää tutkia (esim. Sanders 2003). Kirjan ensimmäisen osan kirjoittajat käyttävät lajienvälisen vuorovaikutuksen tarkasteluun keskustelunanalyttistä metodia, joka on syntynyt juuri tarpeesta ymmärtää sosiaalisen yhteisön jäsenten keinoja toimia jokapäiväisissä sosiaalisissa tilanteissa (Heritage 1996 [1984]). Kieltä katsotaan sosiaalisen toiminnan rakentumisen näkökulmasta. Kieli jäsentyy vuoroiksi, toimintajakoiksi ja keinoiksi koordinoita yhteisymmärrystä ja toimintaan osallistumista, ja se on kiinteästi sidoksissa kehollisiin vuorovaikutuksen resursseihin (ks. Stevanovic & Lindholm 2016).

Kirjan keskustelunanalyttisen osan lukuja yhdistää kiinnostus lajienvälisen vuorovaikutustilanteen osallistujien kielellisiin ja kehollisiin

keinoihin jäsentää ja tulkita sosiaalista toimintaansa. Katariina Harjunpää tutkii, miten ihmisosallistujat osoittavat tulkintaansa toislajisten osallistujien liikkumisesta ja ääntelystä ja antavat sille merkityksiä omalla toiminnallaan. Mika Simonen puolestaan tutkii ihmisen ja kahden koiran välisen leikin rakentumista ulkoilun aikana. Molemmissa tutkimuksissa hyödynnetään vuorovaikutuksen toimintajaksojen ja osallistumiskehikon analyysia.

Keskusteluanalyyseissa on erotettavissa ainakin kaksi päälinjaa, joissa on käsitelty vuorovaikutusta lajienvälisestä näkökulmasta. Ensinnäkin on tarkasteltu läsnä olevien lemmikkien roolia ihmisten välisessä keskustelussa, esimerkiksi miten toisille ihmisosallistujille kohdistetaan viestejä eläimille puhumisen kautta tai miten eläin muuttuu suoraan puhutellusta läsnäolijasta puheenaiheeksi (Bergmann 1990; Roberts 2004; Tannen 2004). On tutkittu myös kehollista yhteistoimintaa, esimerkiksi miten koira tarkistaa etäisyyden ulkoiluttajaansa vilkaisemalla taakseen (Laurier, Maze & Lundin 2006) tai miten opaskoira ja näkövammaisen ihminen paikantavat esteitä kadulla liikkueensa (Mondémé 2014).

Toiseksi on alettu tutkia yhtymäkohtia ihmiskielisen ja muunlaisen vuorovaikutuksen rakenteiden välillä, kuten vuorottelun ja toimintajaksojen jäsentymistä muilla kädellisillä ja linnuilla (Fröhlich 2017; Logue & Stivers 2012; Mondada 2018; Pika, Wilkinson, Kendrick & Vernes 2018; Rossano & Liebal 2014). Rossanon tutkimukset osoittavat, että kun bonobo-simpanssien poikaset pyytävät elein emoa kantamaan itseään tai kun emo tarjoaa kyytiä, toimintajakso eli sekvenssi rakentuu samaan tapaan kuin ihmisillä. Kantamista pyytävä tai ehdottava bonobo hakee ensin vastaanottajan huomion ja tuottaa sitten toimintajakson ensimmäisen toiminnon (pyynnön tai ehdotuksen) tietynlaisena eleenä tai kosketuksena. Jos vastaanottaja ei vastaa odotetulla tavalla, toiminnan aloittaja reagoi vastauksen puuttumiseen yrittämällä uudestaan, muokaten ja ajoittaen toimintaansa samaan tapaan kuin on havaittu ihmisten tekevän (Rossano 2013). Lajienvälisessä keskusteluanalyyttisessä tutkimuksessa ihmiskieli esiintyy siis yhtäältä paikallisena vuorovaikutusresursina, toisaalta analyyttisenä vertailukohtana – ei kuitenkaan erottamassa lajeja vaan osana jaettuja vuorovaikutuksen rakenteita, kuten tietynlaisia

toimintajaksoja. On myös esitetty ajatus, että tutkimalla sosiaalista toimintaa juuri lajienvälisissä tilanteissa voidaan toimintajaksojen rakentamiseen päästä käsiksi perustavammalla tasolla, koska lajienvälisen toiminnan rakentamista ei voi selittää yksin jaetuilla kielellisillä ja sosiaalisilla normeilla taikka lajityypillisellä käyttäytymisellä (Mondémé 2021).

Vaikka lajienvälisessä vuorovaikutuksessa voidaan käyttää ihmiskieltä ja sanoja, nojaa se suurelta osin muihin, kehollisiin resursseihin. Koska keskusteluanalyttinen tutkimus on nykyisin useimmiten multimodaalista eli huomioi kielen lisäksi vuorovaikutuksen kehollisuuden ja muun muassa esineiden ja tilan käytön (Nevile, Haddington, Heinemann & Rauniomaa 2014), menetelmää voi luontevasti soveltaa myös lajienvälisen tilanteiden tarkasteluun. Kehollisuutta pidetään joka tapauksessa olennaisena osana sosiaalista vuorovaikutusta, kielenkäyttöä ja merkityksen muodostumista. Kieli limittyy sellaisiin merkityksen tasoihin ja resursseihin, joita jaamme muiden lajien kanssa ja joita voidaan käyttää niiden kanssa kommunikointiin. Näihin kuuluvat puheen prosodia, katseet, kosketus, liike ja eri tavoin jäsentyvä suhde toisiin kehoihin ja muuhun fyysiseen ympäristöön. Viime aikoina on alettu tutkia myös yksityisempien aistikokemusten, kuten hajun ja maun, ilmaisemista ja jäsentymistä sosiaalisessa toiminnassa (Mondada 2018, 2020). Ihmisen ja muunlajisen eläimen välillä kieli yhdistyy muihin keinoihin asettua vuorovaikutukseen toisen kanssa ja esimerkiksi synnyttää jaettu huomion kohde, määrittää yhteisen liikkeen suunta tai tuottaa erilaisia aloittavia ja responsiivisia toimintoja.

Eläin keskusteluanalyysin tutkimuskohteena herättää kysymyksen siitä, mikä on muunlajisen eläimen suhde *keskusteluun*. Keskustelulla voidaan Erving Goffmania seuraten viitata joko kapeasti arkiseen, vapaaseen puhumiseen tai laajasti mihin tahansa puhuttuun vuorovaikutukseen (Goodwin & Heritage 1990, 284). Määritelmä tuntuisi rajaavan tutkimuskohteen ihmiskieleen, mutta kuten edellä esitettiin, keskusteluanalyysin tutkimuskohteena pidetään puhumisen sijasta laajemmin sosiaalista vuorovaikutusta ja toimintaa. Se kattaa tilanteita sanattomasta kehollisesta yhteistoiminnasta teknologiavälitteiseen ja myös kirjoitettuun vuorovaikutukseen. Tutkimuksessa on olennaista osoittaa, miten erilaiset ei-inhimilliset toimijat, välineet ja ympäristöt tulevat osaksi

vuorovaikutusta, toisin sanoen miten osallistujat suuntautuvat niihin ja miten toimintakonteksti tämän myötä uudistuu ja muovautuu. Keskusteluanalyysin avulla voidaankin tarjota vastauksia sosiologisessa eläintutkimuksessa esiin nostettuun tarpeeseen saada kattavampi käsitys eläinten keinoista ”muovata” ihmistä (Kupsala & Tuomivaara 2004, 318–319). Perustavanlaatuinen ilmiö inhimillisessä sosiaalisuudessa on se, miten pelkästä samaan tilaan fyysisesti *kokoontumisesta* siirrytään vuorovaikutukselliseen *kohtaamiseen*, jossa osallistujat orientoituvat toisiinsa ja yhdessä toimimiseen (Goffman 1966, 18, 89; 2012, 269, 274). Samaan tapaan lajienvälisessä tilanteessa voidaan kysyä, miten samaan tilaan kokoontuneet osapuolet ovat läsnä toisilleen, suuntautuvat toistensa kohtaamiseen ja muovaavat vastavuoroisesti jaettua toimintakontekstia.

Tämän teoksen keskusteluanalyttisissa tutkimuksissa tarkastellaan vuorovaikutuksellisia kohtaamisia sen kautta, millaisen aseman erilajiset läsnäolijat saavat tietyn toiminnan osallistujina. Osallistumiskehikon muodostavat puhuja (tai kehollisen toiminnan tuottaja), vastaanottaja ja eri tavoin tilanteeseen kiinnittyvät läsnäolijat (Goodwin & Goodwin 2004). Harjunpää tarkastelee, miten eläimelle ja eläimestä puhumisen tavat suuntautuvat eläimen rooliin toiminnan aloittajana, vastaanottajana tai kolmantena osapuolena ja miten ne kytkeytyvät rinnakkaiseen ihmisten väliseen keskusteluun. Simonen puolestaan tutkii, miten kaksi koiraa ja ulkoiluttaja toimivat ryhmänä, kun toinen koirista tekee aloitteita palloleikkiin.

Harjunpään tutkimuksen aineistona on videolle tallentuneita arkisia tilanteita, joissa lemmikistä tulee hetkeksi kielellisen vuorovaikutuksen osallistuja. Eläin liikkuu tilassa tai äänтелеe, ja ihmiset osoittavat tulkin- taansa tuosta toiminnasta ja sen merkityksestä vastaamalla siihen kielellisesti. Tarkastelluissa tapauksissa ihmiset ensinnäkin sanallistavat muun- lajisen osallistujan mielentilaa, kokemusta tai ominaispiirrettä siten, että kuvaus toimii selityksenä tuon osallistujan senhetkisel- le toiminnalle (*se om mustasukkanen*). Toiseksi ihmiset osoittavat kysymykseksi muotoil- lulla vuorolla ymmärrystä siitä, että eläin on havainnut jotakin ympä- ristössä ja suuntautuu siihen (*mitä sää haistelet Ninni*). Kolmanneksi ihmiset vastaavat eläimen ääntelyyn eräänlaisena tervehdyssekvenssin aloituksena tuottamalla sille vastatervehdyksen (*vah vah; päivää päivää*),

jossa puhuja myös prosodisesti sovittaa puhettaan eläimen ääntelyyn. Omalla toiminnallaan ihmiset antavat merkityksiä muunlajisten toiminnalle ja ilmentävät välistään vastavuoroista, sosiaalista suhdetta. Tutkimus kuvaa kielellisiä ja vuorovaikutuksellisia keinoja, joilla ihmisosallistujat rakentavat responsiivisia toimintojaan eri tapauksissa sekä sitä, millaisia osallistuja-asetelmia tilanteissa läsnä olevien toimijoiden välille syntyy. Analyysien ohessa pohditaan myös tutkimusmenetelmän rajoja ja sitä, miten voidaan tunnistaa muiden kuin ihmisosallistujien suuntautuvan toimintajaksojen vastavuoroisuuteen.

Simosen sosiologinen tutkimus kytkeytyy kielen tutkimukseen yhteisen tutkimusmenetelmän, keskusteluanalyysin, kautta. Se tarkastelee ulkoiluttajan ja kahden koiran, Belun ja Apsun, välistä kanssakäymistä kahden videokuvatun näytteen avulla. Tilanteet on tallennettu koiriin valjain liitetyillä videokameroilla, joiden kuvakulmien kautta lukijalle avautuu näkymä tutkittavaan ilmiöön koirien näkökulmasta. Simosen kiinnostuksen kohteena on ulkoilun aikana tapahtuva lajienvälinen leikki: se, miten koira tekee aloitteen palloleikkiin ja miten ulkoiluttaja ja aloitteen tehnyt koira toimivat suhteessa siihen. Yhdessä nämä erilaiset osallistujat tekevät leikeistä erilaiset: pallo joko heitetään tai potkaistaan. Käy ilmi, että toisen koiran pallon vaaniminen tai nappaaminen on katsomisen arvoista myös toisesta koirasta. Yhdessä leikissä toimintaan liittyy puhetta, toisessa se sujuu kokonaan ilman sanoja. Havaintoja suhteutetaan sosiologi Georg Simmelin ajatuksiin kolmen osallistujan välisestä ryhmädynamiikasta ja sosiologi Erving Goffmanin esittämään vuorovaikutuksen osallistumisaste -käsitteeseen. Tutkimus osoittaa, miten leikki rakentuu erilajisten osallistujien välisessä vuorovaikutuksessa: kukin tulee mukaan tekemiseen tavalla, joka on tarkoituksenmukainen ja ilmentää ymmärrystä yhteisestä päämäärästä, leikeistä.

Osa I tuo näkyviin, miten kielenkäyttö kytkeytyy muihin tapoihin toimia muunlajisen vuorovaikutuskumppanin kanssa ja miten kieli muovautuu lajienvälisen vuorovaikutuksen tarpeisiin. Kirjan lukujen joukossa nämä videoaineistoihin perustuvat tutkimukset käsittelevät kielenkäyttöä konkreettisimmin suhteessa eläimen näkökulmaan ja aloitteelliseen toimintaan.

II Eläin kognitiivisen kielentutkimuksen ja konstruktikieliopin näkökulmasta

Toisen osan luvut edustavat kielinäkemykseltään ja tutkimusintresseiltään kognitiivista kielentutkimusta (esim. Langacker 1987; Leino 1993). Anni Jääskeläinen hyödyntää kuvauksessaan myös konstruktikielioppia (esim. Fried & Östman 2004). Nimensä mukaisesti kognitiivinen lähestymistapa kielentutkimukseen ottaa huomioon ihmisen ajattelun lainalaisuudet ja hyödyntää tietoa myös ihmisen aistikokemuksen laadusta. (Ks. Johnson 1987; Lakoff 1987; Lakoff & Johnson 1980; Langacker 1987, 1991; Talmy 2000a, 2000b.) Kognitiivisen kielentutkimuksen samoin kuin sen piiriin usein luetun konstruktikieliopin hyvin yleinen pyrkimys on kuvata sitä, miten ihmisen ja maailman suhde kielellisesti jäsentyy. Kiinnostuksen kohteena ovat sekä muodon että merkityksen rakenteet ja myös näiden keskinäinen motivoitunut suhde. Analyysin keskiössä ovat kielen konventionaaliset yksiköt eli konstruktiot. Kohdisttaessaan huomiota kielen konventionaaliisiin yksiköihin eli kielellisiin merkkeihin, joita vuorovaikutuksessa käytetään, kirjan kognitiivisesti painottunut tutkimus täydentää osan I vuorovaikutuksen tutkimusta.

Kognitiivisen kielentutkimuksen rakenneanalyysin ytimessä ovat kielen ilmauksen valintaan liittyvät konstruointi ja mielikuvaisuus: käytettävä ilmaus ”rakennetaan” tehdyillä valinnoilla tiettyjen mielikuvien mukaiseksi, ilmentämään tiettyä näkökulmaa ja esimerkiksi tiettyä abstraktiotasoa. Klassinen esimerkki tällaisista valinnoista on kategorioinnin tason valinta, kuten Herlin tutkimuksessaan kuvaa. Valitaanko kategoriaksi esimerkiksi hyvin skemaattisesti ”eläin”, käytetäänkö ilmausta ”petoeläin” vai käytetäänkö perustasoista lajinnimeä ”susi”? Vai valitaanko sittenkin kuvaukseen jokin käsite, joka ilmentää ihmisen lajille antamaa selvästi ideologisesti näkökulmaista arviota? Sellainen olisi vaikkapa ilmaus ”haittaeläin” samasta kuvauksen kohteesta.

Kognitiivisen kielentutkimuksen merkitysnäkemys on ensyklopedinen. Tämän mukaisesti ilmauksen merkitykseen katsotaan laajimmillaan kuuluvaksi kaikki se tieto, mitä ilmaukseen voidaan assosoida. Suuri osa tästä tiedosta on taustaa, jota vasten kunkin ilmauksen merkitys piiryy hahmona. Kummassakin tämän osan luvussa kielellistä

merkitystä kuvataan suhteessa tietokehyksiin (tietorakenteisiin) sekä kulttuurisiin ajattelumalleihin ja apuna käytetään ”kehysten” (engl. *frame*) käsitettä. Luvuissa puhutaan myös merkityskehysten osallistujarooleista ja siitä, miten ne toteutuvat kielellisissä ilmauksissa. Jääskeläinen kuvaa tutkimuksessaan sitä, miten interjektioiden rakenteissa merkityskehysten elementeistä valitaan kuvattavaksi tietty osa ja nämä saavat konstruktiossa ilmiänsä. Ilona Herlin puolestaan kuvaa muun ohessa sitä, miten eduskunnan eläinpuheenvuoroissa muotoillaan toimijuutta. Tehdäänkö kuvatusta eläimestä lauseen subjekti, jolloin se voi saada kontrolloitua toimijuutta ilmentävän semanttisen agentin roolin, vai jääkö se passiivisen patientin rooliin? Eläimen toimijuus tai toisaalta sen käyttö välineenä voi myös jäädä osin kätköön, esimerkiksi kun käytetään nominaalistuksia (*tuotanto*) tai etäännyttäviä yhdyssanoja, jollaisia ovat *pentutehtailu* ja *petovahinko*.

Hyödyntäessään taustatiedon kuvauksessa kehysten käsitettä tämän osan tutkimukset nojautuvat osin eri traditioihin ja kehys saa näin osin erilaisen tulkinnan. Osan ensimmäisessä luvussa tukeudutaan konstruktio-kieliopin kehysten ideaan. Konstruktiokieliopissa kehys tarkoittaa konstruktion (sanan, morfeemin, lauserakenteen jne.) semanttista osarakennetta, taustatiedon matriisia, jota vasten ilmauksen tarkka merkitys piiryy. Tällaisen kehysten avulla on kuvattu etenkin verbien merkitystä ja syntaksia. (Ks. Fillmore 1988.) Verbeillä kehystieto kattaa esimerkiksi osallistujakehysten eli osallistujaroolit: esimerkiksi kaupankäynnin kehysten kuuluvat ostaja, myyjä, ostettava sekä maksun väline. Verbit nostavat tästä kehyksestä keskiöön eri elementtejä ja asettavat ne lauserakenteisiin eri tavoin. Luvussa sovelletaan kehysten ja kehuselementtien eli osallistujaroolien käsitteitä nimittämällä ”kutsujaksi” ihmistä, joka kutsuu eläintä kutsuhuudolla, ja eläin on tässä kehyksessä ”kutsuttava”. Kutsuun liittyy ainakin implisiittisesti myös se paikka, johon tai josta pois kutsutaan. Näitä osallistujarooleja merkitään kieliopillisin keinoin sijamuodoilla. Kun sikoja on kutsuttu Ilmajoella *Kuis sikaa kuis sikaa kuis kuis kuis!*, on ”kutsuttava” eli sika merkitty partitiivisijalla. Karstulassa on puolestaan kanoja häätetty *Kus kus kus pois kylvökseltä*. Tässä häätystyksessä jää häätettävä taustatiedon asemaan, mutta häätystykseen on kuitenkin konstruoitu mukaan paikka, josta häätetään, *kylvös*, ja merkitty se ablatiivisijalla.

Myös tämän osan toisen luvun analyysissä hyödynnetään osallistujarooleja. Ihmisen ja eläimen suhde esimerkiksi kaupankäynnin kehyksessä jäsentyy sen aineistossa siten, että ihminen on kaupankäyjä ja eläin kauppatavara. Tässä tutkimuksessa kehyksellä viitataan kuitenkin myös laajemmin merkitystä taustoittaviin tietorakenteisiin ja se saa Lakoffin (2010) hengessä ideologisen sisällön. Tätä kautta luku tulee kytketyksi ekolinguvistisiin tarkasteluihin. Luvussa nojataan esimerkiksi Stibben (2015) tapaan tulkita Lakoffin käyttämää ideologisen kehyksen käsitettä. Lakoff (2010) peräänkuuluttaa kriittisyyttä kehysten analysoimisessa ja korostaa, että sananvalintoihin liittyy perustavanlaatuisia, syvään iskostuneita ajattelutapoja. Kun puhutaan esimerkiksi ilmastonmuutoksesta, sanat ja rakenteet aktivoivat kuulijalla olemassa olevia kehyksiä. Kehykset eivät ole vapaita ideologioista, ja ne ilmentävät monesti niin sanottuja ”suuria tarinoita”. Luku kuvaa sitä, miten ideologiat ilmenevät eduskunnan puheenvuoroissa: miten ne vaikuttavat kansanedustajien kielellisten valintojen taustalla. Suomalaisina voimme olla suhteessamme eläimiin tiedekeskeisiä ja emootioista irronneita ekosysteemin vaalijoita, erähenkisiä, luonnon käytettävänä mutta hoidettavana resurssina näkeviä metsästäjiä tai tunneperäisiä, yksilön oikeuksia korostavia romantikkoja. Kielelliset ilmaukset ikään kuin avaavat ovia tällaisiin maailmoihin ja maailmankuviin.

Jääskeläinen kohdistaa luvussaan huomion kielen konventionaalisiin yksiköihin eli konstruktioihin. Hän tutkii sellaisia kielenyksiköitä, joita eläimille suunnataan käskyinä, pyyntöinä, kutsuina ja hellittelyinä, sekä niiden motivaatiota. Aineistona tutkimuksessa käytetään Suomen murteiden sana-arkiston ja Suomen murteiden sanakirjan eläintenpuhuttelua. Tämän aineiston perusteella tarkastellaan eläimille puhumista, eläininterjektioiden etymologioita, interjektioiden konstruktioita sekä yhteistyössä olevien ihmisen ja eläimen vuorovaikutusta yleensä. Nämä luvussa analysoidut eläininterjektiot, ”eläinten omat sanat”, ovat ihmisten kieltä, mutta niitä käytettäessä tarkoituksena on puhua eläinten kanssa ja saada eläimet toimimaan tietyllä tavalla. Kielen merkkejä muokataankin yksinkertaisempaan, pelkistetympään muotoon. Mukana viestin välittämässä ovat sanojen ohella myös esimerkiksi eleet, kosketus, merkityksellinen prosodia ja puheen erityinen melodia tai rytmi. Keskeisenä

tutkimuskysymyksenä on se, miten kieliopilliset rakenteet käyttäytyvät, kun ne yhdistetään eläimille sopeutettuun, indeksisempään viestinnän muotoon. Käy ilmi, että kieliopilliset merkitsimet eivät katoa, mutta ne saavat omanlaisensa käsittelyn. Ihmisen kokemus eläimestä vuorovaikutuskumppanina vaikuttaa siis kielenyksiköiden muotoutumiseen.

Toinen osion luku etsii ihmisen ja eläimen suhteen kielellisiä toteumia Suomen eduskunnasta. Ilona Herlin tutkii siellä viime vuosina käytyä keskustelua eläinsuojelulaista ja samalla muutakin kansanedustajien eläinpuhetta. Hän vertaa kolmen eri puolueen (Keskustan, Perussuomalaisten ja Vihreän liiton) edustajien tapoja puhua eläimistä ja etsii kieltä analysoimalla niiden eläimiin suhtautumisen ideologioita. Kielen analyysissä paneudutaan sekä eläinten nimityksiin ja luokituksiin esimerkkinä kategorioinnista että eläimille annettuihin syntaktisiin ja semanttisiin rooleihin. Luvussa kulkee syntaktis-semanttisen tarkastelun rinnalla ajatus eläinten erilaista läsnäolon tavoista ihmisen elämässä (esim. Aaltola & Keto 2015), ja siten se näyttää myös, millaisin kielellisin valinnoin eläimet päätyvät vapaasti liikkuviksi olioiksi, maataloustuotannon osasiksi, ihmisen seuralaisiksi tai syötäväksi ruoaksi. Herlin kytkee tarkastelua myös suomalaisen eläinsuhteen historiaan alkaen eräkuulttuurista aina 1900-luvun koneistuvaan maatalouteen ja myös eläinsuojelulainsäädännön historiaan. Hän näyttää, mistä periytyvät ne hänen tarkastelemiensa puolueiden erilaiset ideologiat, jotka ilmenevät heidän kansanedustajiensa kielellisissä muotoiluissa, sekä sananvalinnoissa että lauserakenteissa.

Tämän osan kirjoittajat tuovat yhtäläisistä metodisista lähtökohdista esiin ihmisen ja eläimen suhteesta oikeastaan kaksi ääripäätä. Hyvin yleisesti ottaen he tutkivat sitä, miten ihminen puhumalla eläimistä tai eläimille luo suhdetta eläimiin. Jääskeläinen osoittaa, miten ihminen voi kielellisillä valinnoillaan lähestyä eläintä ja tehdä kielestään indeksisemmän, puhutella eläintä niin että se ymmärtää ihmistä. Herlin puolestaan näyttää, miten ihminen voi toisaalta kielellisillä valinnoillaan etäännyttää itseään muunlajisista eläimistä. Hän voi esimerkiksi tehdä eläimestä tuntevan ja kokevan olion sijaan tunnottoman ja aivottoman eli esineen kaltaisen olion. Molempien tutkimusten taustalla on kognitiivisen kielentutkimuksen yleinen kiinnostus siihen, mikä saa kielenkäyttäjän käyttämään juuri sellaista ilmausta kuin hän käyttää.

III Posthumanistisia ja biosemioottisia kaikuja

Kokoelman ensimmäisessä osassa tarkasteltiin ihmisen ja eläimen sellaisia kohtaamisia, joissa erilaiset ovat fyysisesti paikalla. Toisessa osassa tutkittiin kohtaamisissa käytettäviä sanoja ja konstruktioita ja toisaalta fiktiivisiä kohtaamisia eli kohtaamisia vain konstruoinnin tasolla. Kokoelman kolmas osa tuo jälleen mukaan uudenlaisia kohtaamisia ja uudenlaisia menetelmiä. Ihmiskieli on ihmislähtöinen, mutta sen rakenteiden muotoutumiseen ja käyttöön vaikuttaa kokemus siitä, että myös toisilajiset eläimet havainnoivat tilanteita omista kehollisista ja kognitiivisista lähtökohdistaan ja luovat niistä itselleen relevantteja merkityksiä. Miten kuvataan kohtaaminen tilan, liikkeen ja esimerkiksi etäisyyden kannalta, kun vastaan tulee hirvenvasa, viisitoistasenttinen etana, karhu tai salamanteri? Entä ovatko mehiläiset *heitä* vai *niitä* lähtiessään parveilemaan ja asettuessaan naapurinisännän tammeen? Rea Peltola analysoi tässä osassa *Luontoilta*-radio-ohjelmassa esitettyjä suullisia kertomuksia ihmisten kohtaamisista muunlajisten eläinten kanssa, ja Lea Laitinen tutkii ihmisten ja eläinten kohtaamisesta kirjakielen historiassa kirjoitettuja kuvauksia ja syväluotaa pronominiinien valintoja ennen nykysuomen kirjakielen normien vakiintumista.

Voidaan sanoa, että koko käsillä oleva kokoelma *Kieli ja eläin* on hengeltään posthumanistinen, sillä se laajentaa kielentutkimuksen tarkastelukohdetta ihmisen ulkopuolelle ja on kiinnostunut tarkastelemaan myös monilajista vuorovaikutusta ja toimijuutta. Kokoelman kolmas osa on lähimpänä posthumanistista tutkimusta: tässä osassa vaikuttaa vahvimmin ajattelu, jossa on tarkoituksellisesti tehty eroa ihmiskeskeiseen humanismiin. Luvuilla on siis juuret vankasti kieliopin tutkimuksessa, mutta ne tavoittelevat muita osioita suoremmin myös posthumanistista ajattelua, semiotiikkaa ja biosemiotiikkaa. Lukujen teoreettista taustaa voi etsiä Charles S. Peircen, Jakob von Uexküllin, Eduardo Kohnin, Karen Baradin ja Donna Harawayn ajattelusta.

Von Uexküll (esim. 2011 [1982]) tunnetaan yhtenä biosemiotiikan luojaista. Peircen ajattelun jalanjäljissä kulkeva biosemiotiikka tunnistaa eliöiden maailmassa merkityksiä ja merkitysprosesseja kuten ihmisten kielessäkin. Kullakin eliölajilla on aistiensa ja elämänpiirinsä

mahdollistama kokemusten piiri, *Umwelt*. Rea Peltola kuvaa luvussaan ihmisten tapoja kuvata lajikohtaamisia ja samalla yrityksiä tavoittaa toislaajisten *Umwelt*. Peltolan tutkimus nojaa osin myös kognitiivisen kielen tutkimukseen, erityisesti Talmyn (esim. 1975, 1983) ja Langackerin (esim. 1987) ajatuksiin (kuten kokoelman osa II). Aineistona on *Luontoilta*-radio-ohjelmasta poimittuja kuulijoiden kertomuksia, joissa kuvataan havaintoa eläinyksilöstä tai -joukosta. Tutkimuksessa selvitetään, millaisten spatiaalisten, erityyppisiin koordinaatistoihin perustuvien viittauskehysten puitteissa lajienvälistä kohtaamista käsitellään sekä millaista ja kenen liikettä kuvataan. Analyysi keskittyy sijaintia ja suuntaa ilmaiseviin sijapääteellisiin substantiivi-, adpositio- ja adverbiausekkeisiin sekä liikeverbeihin. Tavoitteena on hahmotella kertomusten välittämää kuvaa ihmisen ja toislaajisen suhteesta ja jaetusta tilasta sekä pohtia kielenkäyttötilanteen vaikutusta narratiivin rakentumiseen. Kertomuksissa korostuu kohtaamisen yhtäkkisyys ja jaettu toimijuus. Taustalla vaikuttaa narratiivin kerrottavuus: kertojan on oikeutettava henkilökohtaisen havainnon julkinen käsittely.

Lea Laitinen taas näkee koko kirjakielen kehkeytymisen prosessina, joka on kuvattavissa Harawayn (esim. 2003) ja Baradin (esim. 2003, 2007) termein luontokulttuurissa tapahtuvaksi *intra-aktioksi*. Olemme ja elämme luontokulttuurissa, jossa suhde esimerkiksi eläinlajeihin ja eläinyksilöön tapahtuu tietyin ehdoin. Tässä luontokulttuurissa kohtaaminen eläimen kanssa, kohtaamisen kielellinen kuvaus pronomini-valintoihin ja samalla jopa kielen kirjallisen muodon pronomini-valinnan normitus syntyvät *intra-aktiossa*, jossa vaikuttajina ovat ainakin kielen konventiot, kirjoittajat, käännettävät tekstit, kielen kuvaukset, kohdatut eläimet ja kieli-ihanteet. Missä kohtaa tätä prosessia tulee eläinjoukosta *ne* sen sijaan, että puhuttaisiin *heistä*?

Hän- ja *se-* ja *he-* ja *ne-*pronominiin vaihtelu eläimiin viitattaessa kiinnostaa myös puheyhteisöä. Tämä johtuu kirjakielen puhekäytöstä poikkeavasta normista. Kirjakielissä eläimiin on viitattava *se-* ja *ne-*pronomineilla ja ihmisiin *hän-* ja *he-*pronomineilla. Suomen murteissa sen sijaan eläimiin on tietyin ehdoin voitu viitata *hänenä* ja *heinä* ja ihmisiin on viitattu yleisesti demonstratiivipronomineilla *se* ja *ne*. (Ks. Laitinen 2005.) Murteissa ja myös vanhoissa teksteissä ilmenevä pronominiin

käyttötapa on säilynyt näihin päiviin asti (esim. Priiki 2017). Koska kirjakielissä kuitenkin *hän*-pronominilla viitataan ihmisiin, saattaa puhekielessä aivan normaali viittaaminen ihmiseen ja eläimeen *se*-pronominilla tuntua joidenkin korvissa myös viittauskohdetta alentavalta erottelulta – siitä huolimatta, että puheessa *se*-pronominilla viitataan aivan yleisesti kaikenlaisiin kohteisiin, niin ihmisiin, eläimiin kuin jalkalamppuihin.²

Juuri kun viimeistelimme tämän kokoelman johdantoa, kysyttiin jälleen *Iltalehdessä*, saako eläimeen viitata *hän*- ja *he*-pronominilla.³ Kysymys sivuaa oleellisesti Laitisen aikaisempaa tutkimusta, hänen lukuaan tässä kokoelmassa ja ylipäätään eläinten näkemistä toimijoina; eläin todella voi olla monessa kontekstissa ”hän” ja eläinjoukko ”he”. Laitinen kuvaa luvussaan, miten persoonapronominit ihmisiin rajaava normi vakiintui kuin huomaamatta kirjakielen 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä. Puhutussa kansankielessä käytettiin samaan aikaan sekä *hän*- ja *se*- että *he*- ja *ne*-pronominia ihmisten lisäksi muistakin eläimistä ja tietyissä konteksteissa myös kasveista ja elottomista olioista. Tärkeä *hän*- ja *he*-pronominien käytön konteksti oli ja on *logofoinen käyttö* eli sellainen käyttö, jossa kuvataan referoiden ihmisen tai eläimen ajattelua tai puhetta. Tällaisessa käytössä *minästä* tulee *hän* ja *me*-muodosta *he*, niin kuin lauseessa, jossa kuvaillaan lehmien ajatuksia: ”(silloin) *ne lehmät* rupes ammuu, sitä *ne* tottel heti, (tiesivät, että) nyt *heit* kututaa kotii.” (Esimerkki Jääskeläisen tutkimuksesta.) Lehmien referoitava ajatus on siis ollut: ”nyt *meitä* kututaa kotii.”

Laitinen tarkastelee 1800-luvulla alkaneen empiirisen kielentutkimuksen tutkimusta *hän*- ja *he*-pronominien käytöstä murreaineistojen pohjalta kirjoitetuista kielenkuvauksista ja kieliopista. Koska puhutusta suomen kielestä ei ole juuri tätä vanhempia dokumentteja, hän etsii ilmiön juuria myös kirjakielen historiasta. Vanhimmat aineistot sisältävät Ruotsin aikana 1500–1700-luvuilla syntyneitä Raamatun ja lakiteksten suomennoksia. Vanhan kirjasuomen ajan lopulla alettiin julkaista myös rahvaalle suunnattuja kansanvalistuskirjoituksia, joiden osuus jatkoi kasvuaan 1800-luvun autonomisen Suomen aikana. Varhaisnykysuomen kielimuodosta nykysuomeen siirtymisen avainaineistoa olivat 1860-luvulta lähtien ilmestyneet kansakoulun lukukirjat ja eläinopit, joista voi konkreettisesti seurata yhtäältä eläinviitteisen *he*-pronominin

komplementaarisuutta samaviitteisen *ne*-pronominin kanssa ja toisaalta sen vaihtumista kirjakeielessä vähitellen pelkästään *ne*-pronominiksi. Laitinen osoittaa myös, ettei eläinviitteinen *he*-pronomini toiminut ainoastaan *hän*-pronominin monikkona vaan sillä oli samalla kaksi tulkintavaihtoehtoa. Syntaktisesta kontekstista ja tietyillä seuduilla myös taivutusparadigmasta riippuen sen tarkoite hahmottui joko kollektiiviseksi tai distributiiviseksi joukoksi. Eläinlauma tai kalaparvi voitiin siis nähdä joko hahmottomana massana tai ryhmänä yksilöitä.

Tutkimukset tuovat näkyviin sen, miten toisen eliön asema semioottisena keskuksena ei edellytä sen ihmisenkaltaisuutta: aineistoissa käsitellään havainnoijina ja toimijoina nisäkkäiden ohella yhtä lailla esimerkiksi lintuja, kaloja ja hyönteisiä. Kielentutkijoina Peltola ja Laitinen kumpikin kiinnittää huomiota erityisesti siihen, miten kohtaaminen ilmenee kieliopin rakenteissa: kielenpiirteitä, kuten tilallisten suhteiden kuvaamista ja pronominien valintaa, analysoimalla voi tarkastella eläinten ja ihmisten toimijuutta. Oletus on, että ihmisillä samoin kuin eläimillä on lähtökohtanaan omat havainto- ja merkityksmaailmansa, kun he osallistuvat toimijoina ympärillään tapahtuvaan, uusia merkityksiä jatkuvasti luovaan semioottiseen prosessiin. Biosemiotiikasta ja post-humanistisesta suuntauksesta vaikutteita saava kielentutkimus asettaa inhimillisen merkityksen rakentamisen ja toimijuuden osaksi laajempaa verkostoa. Kieliopillinen analyysi näyttää, että ihmiskieli voi ilmaista ja konkretisoida käsityksiä toislaajisten kokemuksista. Peltola kiteyttää luvussaan: ”Ihmiskielen kieliopissa on varaa kuvata kokemuksia muiden kuin ihmisten merkityksmaailmojen olemassaolosta, joustaa prototyyppisesti inhimilliselle kanssakäymiselle ominaisista parametreistä ja antaa tilaa toislaajisten kokemusmaailmasta kumpuaville merkityksille.”

Katsaukset ja loppuluku

Kuuden luvun lisäksi kirjassa on kaksi lyhyempää, kirjan teemoja täydentävää katsausta. Ennen kokoelman varsinaisia lukuja Ella Vihelmaa luo katsauksen muista eläimistä kuin ihmisestä käytettäviin nimityksiin. Hän pohtii, millaisia valintoja teemme, kun kielenkäyttäjinä ja tutkijoina

käytämme tiettyjä ilmauksia puhuessamme muunlajisista ja millaisia taustamerkityksiä ilmauksiin on kytketty esimerkiksi kulttuurisessa eläintutkimuksessa (ks. myös Vihelmaa 2018, 17–20). Tässä teoksessa viitataan ei-inhimillisiin eläimiin useilla eri termeillä (*eläin, toislaajinen, toisenlaajinen, erilajinen, muunlaajinen*). Termien vaihtelevuus vastaa käsitystämme ihmisen ja toislaajisen välisestä häilyvästä rajasta, joka myös jatkuvasti muotoutuu uudelleen. Teoksessa kulkee mukana myös Donna Harawayn käsite *kumppanilaji*, jolla hän on nostanut esiin ihmisen ja muiden lajien keskinäisiä, monimuotoisia ja hienovaraisia riippuvuus-suhteita ja yhdessä kehkeytymisen (Haraway 2003, 2008).

Analyysilukujen jälkeen on vuorossa Anna Heinon kirjaa varten toteuttama katsaus eläimen ilmaantumiseen suomalaisen kielentutkimuksen aiheeksi. Siihen on poimittu *Virittäjä*-lehden eläinmainintoja julkaisun ensi vuosista 1800-luvulta aina 2000-luvulle. Katsaus näyttää, että alkuaikoina eläimet ovat tutkimuksen kohteena lähinnä epäsuorasti, esimerkiksi tutkitun kulttuurikontekstin nimistössä, mutta lähemmäs nykyaikaa tultaessa aletaan käsitellä muun muassa eläinten viestinnän ja ihmiskielen suhdetta.

Kirjan päättää Rea Peltolan loppuluku, jossa hän pohtii edeltäviä lukuja laajemmasta näkökulmasta kielitieteen suhdetta eläimiin ja eläimyyteen. Loppuluku myös kytkee muiden lukujen havaintoja muuhun ihmisen ja muunlaajisten eläinten suhdetta koskevaan humanistis-yhteiskuntatieteelliseen keskusteluun. Peltolan käsittelee muun muassa kielen olemusta ja kielen ja ei-kielen rajapintaa. On ollut tavanomaista ajatella, että eläimillä ei ole kielellisiä kykyjä eikä kieliä, minkä voi kyseenalaistaa. Toisaalta hän pohtii kielen ja kielenkäytön ihmiskeskeisyyttä. Esimerkkeinä ovat muun muassa kielen olollisuushierarkiat sekä keneen tahansa viittaavat avoimen referenssin rakenteet, kuten passiivi, joiden on ajateltu viittaavan vain ihmisiin. Onko kielen käytössä joskus ilmevä antropomorfismi eli ihmisenkaltaistaminen välttämättömyys, niin kuin on esitetty? Onko kyse ihmisenkaltaistamisesta, jos eläimeen viitataan passiivilla? Peltolan mukaan näin ei ole, vaan kyse on lajien välisestä jaettuudesta: ihminen pystyy yhtenä eläimenä ymmärtämään jossain määrin toisten lajien *Umweltejä* ja myös kielentämään niitä. Hän toteaa, että olisi tehtävä ero ihmisenkaltaistamisen ja ihmislähtöisyyden

välillä: ihmislähtöisyys on ihmiselle välttämätöntä, mutta se ei merkitse samaa kuin antropomorfismi. Lopuksi Peltola pohtii posthumanistisen kielentutkimuksen mahdollisuuksia. Aikaisemmin kielentutkimus on ollut vain vähän kiinnostunut ponnistamaan inhimillisen tuolle puolen. Tämä teos on osaltaan osoitus siitä, että posthumanistinen kielentutkimus on mahdollista: ensimmäiset askeleet sitä kohden on jo otettu.

VIITTEET

- 1 Kirja on syntynyt osana hanketta Lajienvälinen kieli: ihmisen ja toislaajisen eläimen vuorovaikutus, kielioppi ja teksti (2019–2021), jonka toimintaa (ei kuitenkaan yksittäisten tutkijoiden työskentelyä hankkeessa) on rahoittanut Koneen Säätiö.
- 2 Pronominien valinnalla voidaankin myös ottaa tietoisesti kantaa. Esimerkiksi Taina Syrjämää viittaa tarkoituksella tutkimuksessaan kissoihin pronomineilla *hän* ja *he*, välttääkseen ”kirjoitetun kielen arvottavan jaottelun ihmisten ja muiden eläinten välillä” (Syrjämää 2020, loppuviite 1 s. 152).
- 3 *Iltalehden* juttu 24.9.2021: ”Tämäkin on tutkittu: Onko lemmikki ’hän’ vai ’se’?” Osoitteessa <https://www.iltalehti.fi/kotimaa/a/629bc1fb-5151-4d14-9c35-1e4fbf618e7a>. (Viitattu 29.9.2021.) Juttu käsitteli Priikin (2021) *Kielikello*-lehdessä ilmestynyttä artikkelia pronominiin käyttöä koskevista käsityksistä.

LÄHTEET

- Aaltola, Elisa & Keto, Sami (toim.) 2015: *Eläimet yhteiskunnassa*. Helsinki: Into.
- Barad, Karen 2003: Posthumanist performativity. Toward an understanding of how matter comes to matter. – *Signs* 28 s. 801–831. <https://doi.org/10.1086/345321>.
- Barad, Karen 2007: *Meeting the Universe Halfway. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham: Duke University Press.
- Bergmann, Jörg 1990: On the local sensitivity of conversation. Teoksessa Markovà, Ivana & Foppa, Klaus (toim.) *The Dynamics of Dialogue*. Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead. 201–226.
- Fröhlich, Marlen 2017: Taking turns across channels: Conversation-analytic tools in animal communication. – *Neuroscience & Biobehavioral Reviews* 80 s. 201–209. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2017.05.005>.
- Genetz, Arvid 1890: *Suomen partikkelimuodot*. Helsinki.
- Goffman, Erving 1966: *Behavior in Public Places. Notes on the Social Organization of Gatherings*. New York: Free Press.

- Goffman, Erving 2012: *Vuorovaikutuksen sosiologia*. Suomentanut Kaisa Koskinen. Tampere: Vastapaino.
- Goodwin, Charles & Goodwin, Marjorie Harness 2004: Participation. Teoksessa Duranti, Alessandro (toim.) *A Companion to Linguistic Anthropology*. Oxford: Basil Blackwell. 222–243.
- Goodwin, Charles & Heritage, John 1990: Conversation analysis. – *Annual Review of Anthropology* 19 s. 283–307. <https://doi.org/10.1146/annurev.an.19.100190.001435>.
- Fillmore, Charles 1988: The Mechanisms of "Construction Grammar". – *Proceedings of the Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society* 14 s. 35–55. <https://doi.org/10.3765/bls.v14i0.1794>.
- Haraway, Donna 2003: *The Companion Species Manifesto. Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Haraway, Donna J. 2008. *When Species Meet*. Posthumanities, Volume 3. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Heritage, John 1996 [1984]: *Harold Garfinkel ja etnometodologia*. Suomentaneet Ilkka Arminen, Outi Paloposki, Anssi Peräkylä, Sanna Vehviläinen & Soile Veijola. Helsinki: Gaudeamus.
- Johnson, Mark 1987: *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kainulainen, Pauliina & Sepänmaa, Yrjö 2009: *Ihmisten eläinkirja. Muuttuva eläinkulttuuri*. Helsinki: Palmenia.
- Kupsala, Saara & Tuomivaara, Salla 2004: Sosiologinen eläintutkimus – eläinten yhteiskunnallinen merkitys sosiologian tutkimuskohteena. – *Sosiologia* 41 s. 310–321.
- Laitinen, Lea 2005: *Hän*, the third speech act pronoun in Finnish. Teoksessa Laury, Ritva (toim.) *Minimal Reference – The Use of Pronouns in Finnish and Estonian Discourse*. Helsinki: SKS. 75–106.
- Lakoff, George 1987: *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George 2010: Why it matters how we frame the environment. – *Environmental Communication* s. 70–81. <https://doi.org/10.1080/17524030903529749>.
- Lakoff, George & Johnson, Mark 1980: *Metaphors We Live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar, Volume I: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1991: *Foundations of Cognitive Grammar, Volume II: Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- Laurier, Eric & Maze, Ramia & Lundin, Johan 2006: Putting the dog back in the park: Animal and human mind-in-action. – *Mind, Culture, and Activity* 13 s. 2–24. https://doi.org/10.1207/s15327884mca1301_2.
- Leino, Pentti 1993: *Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1: Polysemia – kielen moniselitteisyys*. Kieli 7. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Logue, David M. & Stivers, Tanya 2012: Squawk in interaction: A primer of conversation analysis for students of animal communication. – *Behavior* 149 s. 1283–1298.

- Mondada, Lorenza 2018: Multiple temporalities of language and body in interaction: Challenges for transcribing multimodality. – *Research on Language and Social Interaction* 51 s. 85–106. <https://doi.org/10.1080/08351813.2018.1413878>.
- Mondada, Lorenza 2020: Audible sniffs: Smelling-in-interaction. – *Research on Language and Social Interaction* 53 s. 140–163. <https://doi.org/10.1080/08351813.2020.1716592>.
- Mondémé, Chloé 2014: "Y'a un obstacle": partage perceptif et construction des savoirs pratiques entre non-voyants, chiens guides et éducateurs canins. Teoksessa Mondada, Lorenza (toim.) *Corps en interaction: Participation, spatialité, mobilité*. Lyon: ENS Editions. 191–226.
- Mondémé, Chloé 2021: Why study turn-taking sequences in interspecies interactions? – *Journal for the Theory of Social Behavior* s. 1–19. <https://doi.org/10.1111/jtsb.12295>.
- Neville, Maurice & Haddington, Pentti & Heinemann, Trine & Rauniomaa, Mirka (toim.) 2014: *Interacting with Objects. Language, Materiality, and Social Activity*. Amsterdam: John Benjamins.
- Pika, Simone & Wilkinson, Ray & Kendrick, Kobin H. & Vernes, Sonja C. 2018: Taking turns: Bridging the gap between human and animal communication – *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences* 285(1880), artikkeli 20180598. <https://doi.org/10.1098/rspb.2018.0598>.
- Priiki, Katri 2017: *Hän, se, tää vai toi?* Vuorovaikutussosiolingvistinen tutkimus henkilöviittauksista Kaakkois-Satakunnan nykypuhekielessä. Turun yliopiston julkaisuja Sarja – Ser. C osa 432. Turun yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6719-3>. Viitattu 29.9.2021.
- Priiki, Katri 2021: Saako lemmikkiin viitata *hän*-pronominilla? Kielenkäyttäjien käsitykset pronominiin sopivasta käytöstä vaihtelevat. – *Kielikello* 3. <https://www.kielikello.fi/-/saako-lemmikkiin-viitata-h%C3%A4n-pronominilla>. Viitattu 29.9.2021.
- Roberts, Felicia 2004: Speaking to and for animals in a veterinary clinic: A practice for managing interpersonal interaction. – *Research on Language and Social Interaction* 37 s. 421–446.
- Rossano, Federico 2013: Sequence organization and timing of bonobo mother-infant interactions. – *Interaction Studies* 14 s. 160–189.
- Rossano, Federico & Liebal, Katja 2014: "Requests" and "offers" in orangutans and human infants. Teoksessa Drew, Paul & Couper-Kuhlen, Elizabeth (toim.) *Requesting in Social Interaction*. Amsterdam: John Benjamins. 335–364. <https://doi.org/10.1075/slsi.26.13ros>.
- Räsänen, Tuomas & Schuurman, Nora 2020: *Kanssakulkijat – Monilajisten kohtaamisten äärellä*. Helsinki: SKS.
- Sanders, Clinton 2003: Actions speak louder than words. Close relationships between humans and nonhuman animals. – *Symbolic Interaction* 26 s. 405–426. <https://doi.org/10.1525/si.2003.26.3.405>.
- Stevanovic, Melisa & Lindholm, Camilla (toim.) 2016: *Keskustelunanalyysi. Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta*. Tampere: Vastapaino.
- Stibbe, Arran 2012: *Animals Erased. Discourse, Ecology and Reconnection with the Natural World*. Middleton: Wesleyan University Press.
- Stibbe, Arran 2015: *Ecolinguistics. Language, Ecology and the Stories We Live By*. London: Routledge.

- Syrjämaa, Taina 2020: Neiti Åkerblomin kissa ja suutariperheen Mikko. Kissa perheenjäsenenä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa. Teoksessa Räsänen, Tuomas & Schuurman, Nora (toim.) *Kanssakulkijat. Monilajisten kohtaamisten jäljillä*. Helsinki: SKS. 131–157.
- Talmy, Leonard 1975: Figure and ground in complex sentences. – *Proceedings of the Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* 1 s. 419–430. <https://escholarship.org/uc/item/7nt8wovj>. Viitattu 29.9.2021.
- Talmy, Leonard 1983: How language structures space. Teoksessa Pick, Herbert L., Jr. & Acredolo, Linda P. (toim.) *Spatial Orientation. Theory, Research, and Application*. New York: Plenum Press. 225–282. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-9325-6_11.
- Talmy, Leonard 2000a: *Toward a Cognitive Semantics. Volume 1. Concept Structuring Systems*. Cambridge MA: MIT Press.
- Talmy, Leonard 2000b: *Toward a Cognitive Semantics. Volume 2. Typology and Process in Concept Structuring*. Cambridge MA: MIT Press.
- Tannen, Deborah 2004: Talking the dog. Framing pets as interactional resources in family discourse. – *Research on Language and Social Interaction* 37 s. 399–420. https://doi.org/10.1207/s15327973rlsi3704_1.
- Uexküll, Jakob von. 2011 [1982]: The theory of meaning. Teoksessa Maran, Timo & Martinelli, Dario & Turovsk, Aleksei (toim.) *Readings in Zoosemiotics*. Berlin: De Gruyter. 61–76. <https://doi.org/10.1515/9783110253436.61>.
- Vihelmaa, Ella 2018: *Kielen kääntöpuolella. Kuinka tutkia toislaajisten merkkien kääntymistä ihmiskielelle?* Lisensiaatintyö. Itä-Suomen yliopisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20190920>.

KATSAUS

”Muut eläimet”: Toislaajisia, toisenlaajisia, muunlaajisia?

Ella Vihelmaa

 <https://orcid.org/0000-0002-6493-3577>

Aluksi

Sellaiset arkikielessä tavalliset kaksinapaiset ilmaukset kuin ”ihmiset ja luonto” tai ”ihmiset ja eläimet” antavat ymmärtää, että puhutaan toisensa pois sulkevista joukoista: että ihmiset eivät kuuluisi luontoon tai eläimiin.¹ Miten voitaisiin puhua ei-inhimillisistä eläimistä niin, että ihminen samalla luetaan eläinten kategoriaan eikä ihmistä eriytetä omalle tasolleen?

Yksinkertaisin tapa kiertää eriyttävä puhetapa on indefiniittipronominin *muu* tai *toinen* lisääminen rinnastukseen, jolloin inhimillinen ja ei-inhimillinen asettuvat saman kokonaisuuden osatekijöiksi. Eräät ympäristötutkijat puhuvatkin luonnon sijaan *muusta luonnosta* (esim. Willamo 2005, 157) ja eläintutkijat *muista eläimistä* (esim. Tuomivaara 2003). Muista eläimistä puhuminen näyttää tarkoituksenmukaiselta varsinkin silloin, jos diversiteetin sijaan halutaan korostaa yksilötason toimijuutta. Ilmauksessa ”minä ja muut eläimet” rinnastuksen jälkimäinen yksikkö voi pitää sisällään niin hyttysiä, hirviä kuin ihmisiäkin.

Joan Dunayer (2001, 187) kannustaa englanninkielistä kirjoittajaa korvaamaan sanan *animals* jollakin seuraavista vaihtoehdoista: *nonhuman*

animals, other animals, nonhumans, nonhuman beings, nonhuman persons. Suomen kielessä ensiksi mainittua vaihtoehtoa vastaavat käsitteet *ei-inhimilliset eläimet* ja *ei-ihmiseläimet*: nämä määrittelevät muiden lajien edustajat sen kautta, mitä he eivät ole. *Ei-etuliitteen* ei ole tarkoitus ilmentää kielteistä arvolatausta – pikemminkin se avaa oven moninaisille mahdollisuuksille, jotka inhimillisyys sulkee pois. Jotkut kirjoittajat pyrkivät kuitenkin löytämään myönteisen määreen kaikelle sille, mitä ihmiset eivät ole. Suomessa on käytetty ei-inhimillisistä eläimistä muun muassa termejä *vieraslajinen, toislajinen, toisenlajinen* ja *muunlajinen*.²

Toislajisen toiseudesta

Kulttuuriseen eläintutkimukseen ja keskusteluun on jossain määrin vakiintunut käsite *toislajinen*. Sanan julkistaminen herätti kuitenkin välitöntä kritiikkiä (Oksanen 2003), ja sittemmin Tiina Ollila (2020) on luonnehtinut termiä *toislajinen* toiseuttavaksi ja arvottavaksi. Kriittisen eläintutkimuksen Eläimiksi-blogin³ kirjoittajien suositellaan käyttävän muita termejä, mikä viittaa siihen, että toiseuden korostamisen pelätään heikentävän muunlajisten yhteiskunnallista asemaa.

Toiseuttamista koskeva huoli juontaa juurensa jälkikolonialistiseen ajatteluun: Edward W. Saidin (2011 [1978]) näkemyksen mukaan ulkoryhmän romantisointi ja eksotisointi voi johtaa sen syrjäyttämiseen päätöksenteosta. Ihmiskeskeisen humanismin taustaa vasten toiseus (*Otherness*) näyttäytyy kielteisenä erilaisuutena, vähempiarvoisuutena, sairautena, epänormaaliutena, poikkeavuutena, hirviömäisyytenä ja eläimellisyytenä (Braidotti 2013, 68, 80–81). Toiseutettu ryhmä jää yhteiskunnan reunakoristeeksi tai kohtaa kauhunsekaista torjuntaa. Toisaalta Rosi Braidotti (2013, 100) puhuu posthumanistisesta ei-ykseyden (*not-Oneness*) kokemuksesta, joka luo eettisen siteen toiseuteen (*alterity*) ja toisiin (*others*).

Mannermaisessa filosofiassa toiseuteen (*altérité*) kytkeytyy ajatus vieraudesta, joka ei ole pelkkää vertailussa havaittavaa erilaisuutta vaan haaste omalle olemisen tavalle. Toiseuden kunnioittaminen on sidoksissa ontologiseen ajatteluun, jossa ”henkeä” ja ”ainetta” ei aseteta

vastakkain; sen sijaan ulkomuoto näyttäyty itsessään merkityksellisenä. Kirjaimellinen muoto rinnastuu ruumiillisuuteen ja sitä kautta luonnon monimuotoisiin yksityiskohtiin.

Perusteeksi karttaa juuri ilmausta *toislaajinen* on esitetty sitä, että yhdysosa *tois-* kantaa suomen kielessä kielteisiä miellelyhtymiä. Esimerkkeinä toimivat ilmaukset *toiskätinen* ja *toistaitoinen* (Ollila 2020). Toisaalta miellelyhtymien myönteisyys tai kielteisyys riippuu arvostuksista. Vammaisuu den lisäksi yhdysosa *tois-* voi merkitä esimerkiksi epäsymmetriaa, kuten kasvitieteen ilmauksessa *vuohenkellon toispuolinen kukinto*.

Yhdysosa *toisen-* auttaa erittelemään asioita, sillä se säilyttää itsenäisyytensä suhteessa yhdyssanan edusosaan. Lyhentynyt muoto *tois-* sitä vastoin kytkeytyy elimellisesti seuraavaan sanaan. Toislaajisuudessa ei ole kyse niinkään lajien välisestä vertailusta kuin toiseudesta, joka jäsentyy suhteessa kokijaan. *Tois-*alkuinen sana soveltuu kohtaamisten tulkitsemiseen: kuten resiprookkipronomini *toinen toisemme* ilmaisee, vuorovaikutuksen osapuolet ovat kumpainenkin toisia toisilleen. Koska *Homo sapiensin* sisarajat ovat kuolleet sukupuuttoon, kaikki kohtaamamme toislaajiset eläimet ovat käytännössä myös toissukuisia, -heimoisia, -lahkoisia, -luokkaisia tai -jaksoisia, ja vastaavasti olemme itse toissukuisia bonobolle tai vuorigorillalle.

Sanaa *toislaajinen* on siis alusta lähtien vastustettu, mutta onko se semanttisesti korvattavissa sanalla *toisenlaajinen*? Siinä missä *toisenlaajisen* määriteosa (*toisen-*) ilmentää kenties pyrkimystä neutraaliin vertailuun taksonomisen viitekehyksen puitteissa, *toislaajisessa* on kyse relationaalisesti koetusta toiseudesta, punarinnan tai majavan kohtaamisesta puhujan omasta fenomenologisesta positiosta käsin. Hanna Weselius (2019) kuvaa toislaajisuutta kolumnissaan ”Rakastamaan kykenevä eläin”:

Koira on toislaajinen. Kokonaan toinen. Katselen sen kuonoa ja lävitsemi kulkee väristys, koska kuono on niin erilainen kuin ihmisen nenä. Tajuan geneettisen eron. Kirsu on koristeellisen muotoinen, kohokuvioinen, märkä ja musta. Outo.

Toislaajisen tapaan sana *vieraslaajinen* on ollut kulttuuristen eläintutkijoiden käytössä 2000-luvun alusta alkaen (esim. Vilkkä 2002; Ruona-

koski 2011). *Vieraslajeilla* tarkoitetaan nykyisin yleisesti niitä lajeja, jotka ovat levinneet uusille alueille ihmisten mukana, kun taas *vieraslajisia* arvostava puhe suo sijaa eläinten läpinäkymättömyydelle, mykkyydelle ja outoudelle:

Ei-inhimillinen eläin on paitsi vieraslajinen myös vierasmaailmainen olento (Lummaa 2013, 28).

Eläimet vertailussa

Toisenlajiselle rinnasteisia sanoja ovat esimerkiksi *toisenvärinen* ja *toisenmuotoinen*, jotka kertovat pääsanan poikkeavan vertailukohdastaan värin ja muodon suhteen. *Toisen*-alkuisissa yhdyssanoissa huomio kiinnittyy edusosan ilmaisemaan luokittelukriteeriin: esimerkiksi *toisenlajinen* painottaa lajiperustaista luokittelujärjestelmää. Ulkokohtaisuutensa vuoksi *toisenlajinen* voisi kuulostaa luontevalta keksityn esimerkin kaltaisessa luonnontieteellisessä asiatekstissä:

Kun euroopanmajava oli metsästetty sukupuuttoon Suomen vesistöistä, näihin vapautettiin amerikanmajavia, joiden vasta myöhemmin todettiin olevan toisenlajisia.

Toisenlajisen sijaan amerikanmajavien voitaisiin sanoa olevan *erilajisia* kuin euroopanmajavat. *Erilajinen* soveltuu eritoten laajempien lajijoukkojen tarkasteluun; esimerkiksi järvi voi tarjota kodin monille erilajisille nisäkkäille. Tieteellisissä teksteissä erilajisuuteen viitataan englanniksi sanalla *allospecific*, jota vastaavat esimerkiksi ranskan *allospécifique* ja saksan *allospezifisch*.

Sanoja *erilajinen* ja *toisenlajinen* voikin pitää *allospesifisen* suomalaisina vastaineina – ne soveltuvat eläinten vertailuun ulkopuolisen tarkkailijan asemasta käsin. *Erilajisen* vastakohta on *samanlajinen*, mutta se soveltuu myös vastavuoroiseen vertailuun: ”Afrikan ja Amerikan suurkissat ovat erilajisia.” *Toisenlajinen* sitä vastoin vaatii vähintäänkin implisiittisen kiintopisteen vertailukohdakseen.⁴

Muunlajinen erottuu joukosta

Termiä *toislajinen* kritisoiva Markku Oksanen (2003) toteaa, että *muunlajinen* ei ”särähä hänen korvaansa” yhtä pahasti kuin *toislajinen*. Sittenkin *muunlajisista* on puhunut muiden muassa Elisa Aaltola (2017, 197), jonka laajassa tuotannossa muunlajisuus vuorottelee toislajisuuden ja monien muiden termien kanssa. Muunlajisista puhumista suosittelee myös Eläinoikeuspuolueen tiedottajana toiminut tutkija Tiina Ollila (2020). Nähdäkseni muunlajisuus tarjoaa lajienväliseen kanssakäymiseen omanlaisensa näkökulman: kyse on toislajisista yhteiskunnallisena vähemmistönä.

Kun *muiden eläinten* sijaan viitataan *muunlajisiin eläimiin*, kuvauksen kiintopisteeksi ei siis rakennu niinkään yksilö kuin ihmiset ryhmänä. Muunlajisuus jäsentää valkuposkivanhien ja kyykäärmeiden tilanteita ihmisten ehdoilla rakennetussa yhteiskunnassa. *Muunlajinen* erottuu joukosta, siinä missä *toislajinen* koettelee erilaisuudellaan yksilöllisen käsityskyvyn rajoja. Toislajinen eläin on mahdollista kohdata kaksin, kun taas muunlajisuus määrittyy suhteessa yhteisöön:

Vaikka muunlajiset eläimet eivät ole ihmisen tavoin täysin oikeuskelpoisia, niitä tulee käsitellä lain edessä tuntevina oikeudellisina subjekteina; ei samassa asemassa elottoman omaisuuden, kuten esineiden, kanssa. (Eläinoikeuspuolue 2018)

Lopuksi

Joskus sanojen väitetään tekevän väkivaltaa puheenaiheelle (esim. Toisten historia 2017, 117), mutta viime kädessä yksikään käsite ei ratkaise suhtautumistamme muiden lajien edustajiin – kyse on pikemminkin siitä, kuinka niitä käytetään ja millaiset sanat *edeltävät* väkivaltaa (ks. Toisten historia 2017, 120). Kun kirjoittaja ottaa vastuuta sanoista, riittävässä mittapuuna voisi toimia se, millaiset sanavalinnat tukevat erilaisten eliöiden huomioimista omassa elämässä.

Vastapainoksi toislajisuudelle ja vieraslajisuudelle kirjoittaja voi viljellä sanoja, jotka korostavat lajirajat ylittäviä yhteyksiä.⁵ Bonobot ovat

toissukuisinakin ihmisten *kanssakädellisiä*. Pihapuussa kieppuva orava on jyrksijänä toislahkoinen tai vieraslahkoinen mutta nisäkkäänä ihmisen *luokkatoveri*, minkä lisäksi hyvinkin kaukaiset sukulaiset voivat elää ihmisen *naapureina*.

VIITTEET

- 1 Kiitos Rea Peltolalle, joka tarjosi minulle tilaisuuden osallistua kirjaan Eläimiksi-blogiin kirjoittamani kommentin pohjalta. Kiitän Anni Jääskeläistä avusta tekstin rakenteen muokkaamisessa.
- 2 Joan Dunayer (2001, 180) kannustaa käyttämään lajirajoista riippumatta myös ilmauksia *persons, individuals, others ja people*. Sana *orava* kertoo vastapuolesta huomattavasti enemmän kuin *henkilö, olento tai yksilö*, mutta kaikki eivät pidä tätä ansiona. Taksonomiset käsitteet on rinnastettu jopa rasistiseen puheeseen: Donna Harawayn (2008, 18) nenään englannin sanan *species* löyhkää rodulta ja sukupuolelta ("recks of race and sex").
- 3 <http://www.elaimiksi.fi/blogi/>. Viitattu 10.11.2021.
- 4 Kotimaisten kielten keskus hyväksyi 2019 termin *toisenlajinen* sanatietokantaansa; *toislajista* sinne ei ilmeisesti ole liitetty pitkästä käyttöhistoriasta huolimatta (Ollila 2020). Kotimaisten kielten keskus (2019) toteaa, että tietokannan täydennyksissä ei ole kyse virallisista suosituksista vaan "vuoden aikana kerätyistä sanoista". Tietokantaan voi myös ehdottaa sanoja "Ilmianna uusi sana!" -lomakkeen kautta. Viime kädessä onkin vaikea tietää, onko *toislajinen* jäänyt vaille keskuksen huomiota sattumalta vai tietoisesti hylkäämisen seurauksena.
- 5 Sosiaalipsykologien havaintojen mukaan ryhmien välisiä ennakkoluuloja on mahdollista vähentää korostamalla kaksoisidentiteettiä. Tällöin ryhmien suppeammista sosiaalisista identiteeteistä pidetään kiinni samaan aikaan, kun niiden osoitetaan kuuluvan laajempaan yhteiseen sisäryhmään. (Helkama ym. 2015, 313.)

LÄHTEET

- Aaltola, Elisa 2017: Tappava, rakastava eläinkuva. – *Granta – uuden kirjallisuuden areena* 8: *Eläin* s. 195–211.
- Braidotti, Rosi 2013: *The Posthuman*. Cambridge: Polity Press.
- Dunayer, Joan 2001: *Animal Equality. Language and Liberation*. Derwood, Maryland: Ryce Publishing.
- Eläinoikeuspuolue 2018: Periaateohjelma 25.5.2018. <https://www.fsd.tuni.fi/pohtiva/ohjelmaliistat/EOP/1304>. Viitattu 15.7.2020.

- Haraway, Donna 2008: *When Species Meet*. Posthumanities 3. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Helkama, Klaus & Hankonen, Nelli & Jasinskaja-Lahti, Inga & Liebkind, Karmela & Lipponen, Jukka & Lönnqvist, Jan-Erik & Myllyniemi, Rauni & Renvik, Tuuli Anna & Ruusuvoori, Johanna 2015: *Johdatus sosiaalipsykologiaan*. 10., uudistettu painos. Helsinki: Edita.
- Lummaa, Karoliina 2013: Vieraslajisuudesta vierasmaailmaisuteen – lintujen kohtaamisen uutta runousoppia. – *Avain* 2013 (2) s. 25–42.
- Oksanen, Markku 2003: Humanistista eläintutkimusta. Arvostelu teoksesta Ilomäki, Henni & Lauhakangas, Outi (toim.) 2002: *Eläin ihmisen mielenmaisemassa*. Helsinki: SKS. Agricola Suomen humanistiverkko 12.2.2003. <https://agricolaverkko.fi/review/humanistista-elaintutkimusta/>. Viitattu 15.7.2020.
- Ollila, Tiina 2020: Muunlajisia oomme kaikki, kaikki! *Eläimiksi. Kriittisen eläintutkimuksen näkökulmia* [blogi] 21.2.2020. <http://www.elaimiksi.fi/2020/02/21/tiina-ollila-muunlajisia-oomme-kaikki-kaikki/>. Viitattu 15.7.2020.
- Pierce, Charles Sanders 1931: *Collected Papers. Volume I. Principles of Philosophy*. Hartshorne, Charles & Weiss, Paul (toim.). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Ruonakoski, Erika 2011: *Eläimen tuttuus ja vieraus*. Episteme. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Said, Edward W. 2011 [1978]: *Orientalismi*. Kääntänyt Kati Pitkänen. Helsinki: Gaudeamus.
- Toisten historia 2017: Epäihminen, eläin. – *Granta – uuden kirjallisuuden areena* 8: *Eläin* s. 113–123.
- Tuomivaara, Salla 2003: Eläimet muuttuvassa yhteiskunnassa. Johdatus ihmisten ja eläinten välisten suhteiden sosiologiaan. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uta-1-12432>.
- Vilka, Leena 2002: Susi ympäristöetiikan silmin. Teoksessa Ilomäki, Henni & Lauhakangas, Outi (toim.) *Eläin ihmisen mielenmaisemassa*. Helsinki: SKS. 278–297.
- Weselius, Hanna 2019: Rakastamaan kykenevä eläin. – *Maailman Kuvalehti* 16.12.2019. <https://www.maailmankuvalehti.fi/2019/6/nakokulmat/rakastamaan-kykeneva-elain>.
- Willamo, Risto 2005: *Kokonaisvaltainen lähestymistapa ympäristönsuojelutieteessä. Sisällön moniulotteisuus ympäristönsuojelijan haasteena*. Environmentalica Fennica 23. Helsingin yliopisto, Biotieteellinen tiedekunta, Bio- ja ympäristötieteiden laitos.

I

Keskustelunanalyttinen näkökulma lajienväliseen vuorovaikutukseen

Eläin kielellisen vuorovaikutuksen osallistujana: Miten lemmikin toimintaan vastataan puheella?

Katariina Harjunpää

 <https://orcid.org/0000-0002-4586-1563>

Responsiivinen toiminta merkitystä rakentamassa

Millainen osallistuja muunlainen eläin voi olla ihmiskielisessä vuorovaikutuksessa? Tutkin muunlajisen eläimen osallistajuuden rakentamista sen kautta, miten ihminen antaa eläimen toiminnalle sosiaalisia merkityksiä vastatessaan siihen puheella. Ihmiset nojaavat lajienvälisessä vuorovaikutuksessa samoihin resursseihin kuin ihmisten keskinäisessä keskustelussa – puheeseen, eleisiin ja muuhun keholliseen toimintaan – vaikka lajienvälisen tilanteen osallistajat eivät jaakaan näitä resursseja tasapuolisesti. Keskustelunanalyttinen näkemys sosiaalisen vuorovaikutuksen rakenteista antaa välineitä sen tarkasteluun, miten kieli taipuu vuorovaikutustilanteissa keinoksi vastata eläimen liikkumiseen tai ääntelyyn ymmärrettävänä ja merkityksellisenä toimintana. Käsittelen eläimen toimintaa selittäviä sanallistuksia, eläimen havaintoa koskevia kysymysmuotoisia vuoroja ja eläimen vokalisaation kiertämistä tällaisina toiminnallista ja sosiaalista merkitystä rakentavina käytänteinä.

Perustan tarkasteluni keskustelunanalyysin ajatukseen siitä, että kun osallistuja vastaa toisen toimintaan, hän antaa samalla tulkinnan sille, mihin vastaa. Samalla vastaus voi muokata sitä, millaisena aiempaa toimintaa käsitellään. Toiminnan tulkinnassa, samoin kuin toimintoja tuottaessaan, keskustelijat nojaavat toimintajaksojen vakiintuneisuuteen ja tunnistettavuuteen. Jaettu orientaatio mahdollistaa sen, että osallistujat voivat vastata toistensa toiminnan luomiin odotuksiin omalla toiminnallaan (Raevaara 2016, 145). Jotkin toiminnot muodostavat kiteytyneitä toimintajaksoja eli sekvenssejä, joissa vierusparin etujäsen tekee odotuksenmukaiseksi tietynlaisen jälkijäsenen. Esimerkiksi tietoa hakeva kysymys tekee odotuksenmukaiseksi vastauksen, jossa tuo tieto annetaan, ja tiedon tuottamalla puhuja osoittaa tulkinneensa aiemman vuoron kysymykseksi. Vastauksen tuottaminen ja valinta erilaisten vastausvaihtoehtojen välillä onkin tyyppiesimerkki *responsiivisesta toiminnasta* (Lee 2012) ja siitä, miten responsiivinen toiminto ilmentää ja muovaa tulkintaa aiemmasta.

Varsinaisten vierusparien jälkijäsenten lisäksi kaikkea puhetta voidaan pitää responsiivisena suhteessa kontekstiinsa siinä laajemmassa merkityksessä, että puhuja valitsee, miten suuntautuu toimintakontekstiin ja mitä siitä osoittaa relevantiksi omalle toiminnalleen (Linell 2009, 180–181). Tässä tutkimuksessa tarkasteltu liike ja ääntely eivät tee selvästi odotuksenmukaiseksi tietynlaista vastausta eikä eläin toiminnallaan varsinaisesti vahvista ihmisen niistä tekemiä tulkintoja. Käsitänkin tässä responsiivisuuden laajemmin kuin toimintajakson jälkijäsenen tuottamisena: ihminen käsittelee omassa puheessaan eläimen toimintaa itsenäisenä, aloitteellisena toimintana ja suhteuttaa toimintansa sen tiettyihin, merkityksellisiksi osoittamiinsa piirteisiin. Pohdin myös mahdollisia merkkejä siitä, että eläinosallistujat itse suuntautuvat toimintaan tunnistettavana toimintajaksona.

Aineiston videotallennetuissa tilanteissa ihminen ja eläin eivät tee keskenään mitään erityistä, vaan meneillään on ihmisten välinen ruokapöytäkeskustelu, muu jutustelu tai hiljainen hetki, jossa myös eläin on paikalla. Eläin liikkuu tai äänтелеe ja nousee hetkeksi vuorovaikutuksen keskiöön, kun ihmiset suuntautuvat toislaajiseen osallistujaan puheeseen ja toiminnassaan. Joissakin tapauksissa ihminen ja eläin ovat

paikalla kahdestaan. Esittelen tässä lyhyesti kolme vuorotyyppeä, joilla ihminen vastaa toislahjisen osallistujan toimintaan tilanteen edetessä:

- i) Mielentilan, ominaisuuden tai intention sanallistus selontekona
- ii) Kysymykseksi muotoiltu, havaintoa koskeva vuoro
- iii) Eläimen vokalisaatiota kierrättävä ”vastatervehdys”

Ensimmäisessä tapauksessa ihminen kuvaa sanallisesti toisenlahjisen osallistujan mielentilaa, ominaisuutta tai intentiota siten, että sanallistus tarjoaa selityksen eläimen senhetkisellem toiminnalle (*se om mustasukkane*). Jokin osa toiminnasta on tyyppillisesti suunnattu eläimelle itselleen, jokin toisille ihmisosallistujille. Toisessa tapauksessa ihminen osoittaa suoraan eläimelle kohdistetulla, kysymykseksi muotoillulla vuorolla ymmärrystä eläimen havainnosta mutta ilmentää samalla rajallista pääsyään havainnon lähteeseen (*mitä sää haistelet Ninni*). Kolmannessa tapauksessa ihminen käsittelee eläimen ääntelyä toimintajakson aloituksena vastaamalla siihen. Hän tuottaa vastatervehdystä muistuttavan vuoron, jonka kytkee vastaukseksi eläimen vokalisaatioon kierrättämällä sitä reduplikoidussa muodossa (*päivää päivää tai vah vah*) sekä soittamalla vuoronsa siihen prosodisesti.

Tarkastellut ihmisosallistujien tavat osoittaa tulkintaansa eläimen toiminnasta ovat keskenään varsin erilaisia. Analyysi osoittaaakin, että ne kytkeytyvät tietynlaisiin vuorovaikutustilanteen tapahtumiin, joiden myötä eläimen toimintaa käsitellään erilaisista lähtökohdista ja erilaisten resurssien avulla. Selvitän näiden toimintajaksojen rakentumista ja sitä, millainen suhde osallistujien välille syntyy vuorovaikutuksen osapuolina.

Tutkimukseni edustaa multimodaalista keskusteluanalyysia (Stevanovic & Lindholm 2016; Sidnell & Stivers 2012) ja vuorovaikutuslingvistiikkaa (Couper-Kuhlen & Selting 2018). Kielenkäyttö nähdään niissä elimellisesti kietoutuneena vuorovaikutuksen jäsentymiseen ja sosiaalisten toimintojen rakenteisiin sekä kehollisuuteen (ks. tämän teoksen johdantoa). Muihin kuin ihmisosallistujiin suuntautuva puhe kytkeytyy vielä selvemmin tilanteen fyysisiin, tilallisiin, ajallisiin ja toiminnallisiin piirteisiin, koska kieltä voidaan käyttää vuorovaikutuksen jäsentämiseen rajallisesti. Erilajiset osallistajat vaikuttavat kuitenkin monin tavoin

toisiinsa ja tilanteen etenemiseen. Näin kieli tulee tarkastelluksi yhtenä lajienvälisen vuorovaikutustilanteen resurssina, jota puhujat eri tavoin soveltavat ja soveltavat lajienväliseen toimintakontekstiin.

Tutkimus tuo lisätietoa ihmisen keinoista toimia kumppanilajiensa (Haraway 2008) kanssa, olosuhteista, joissa eläin tulee osaksi sosiaalista vuorovaikutusta, ja tavoista, joilla eläimen vuorovaikutuksellista toimintaa ilmentetään puheessa. Kielenkäytön osalta tutkimus kuvaa toisen kokemuksen sanallistamisen käytänteitä (i ja ii) sekä keinoja, joilla puhujat suhteuttavat vuoronsa toisenlajisen eläimen tapaan kommunikoida (iii). Taustoitetaan analyysia pohtimalla ensin toiminnan sanallistamisen näkökulmaisuuutta ja tarkasteluni metodisia lähtökohtia. Sen jälkeen tarkennan aiempiin tutkimuksiin eläimestä puhetilanteen osallistujana. Aineiston analyysissa etenen sanallistuksista kysymyksiin ja lopuksi prosodista soveltamista hyödyntäviin sekvensseihin.

MUUNLAJISEN ELÄIMEN IHMISLÄHTÖISESTÄ TULKINNASTA KESKUSTELUSSA

Ihminen katsoo maailmaa väistämättä omista, inhimillisistä lähtökohdistaan, mitä voidaan kutsua *maailmankuvan ihmislähtöisyydeksi*. Tämän väistämättömän näkökulmaisuuuden lisäksi voidaan erottaa sellaisia tulkintatapoja, jotka perustuvat inhimillisten ominaisuuksien siirtämiseen muille lajeille eli niiden *antropomorfointiin* (Karlsson 2012; Mitchell & Hamm 1997; ks. myös tämän teoksen loppulukua). Ilmeinen esimerkki muita eläimiä inhimillistävästä tulkinnasta ovat aineistossani esiintyvät moralisoivat mielentilojen ja ominaisuuksien sanallistukset (”mustasukkanen”, ”häpeämätön”). Tällaisten tulkintojen voidaan ajatella vääristävän kuvaamme muiden lajien mentaaliseen todellisuudesta. Uudempi, kriittinen antropomorfismi kuitenkin korostaa päinvastaista mahdollisuutta: ihminen voi käyttää ihmislähtöisiä kuvaustapojaan rakentavasti ja itsekriittisesti muiden kuin ihmisten kokemusten käsittelemiseen (esim. Karlsson 2012). Tietoisuus oman koetun maailman partikulaarisuudesta, rajallisuudesta ja suhteesta toisten lajien maailmoihin (vrt. von Uexküllin *Umwelt*-käsitteen esittelyyn teoksen loppuluvussa) voi auttaa purkamaan ihmislähtöisen näkökulman mahdollisia vahingollisia vaikutuksia. Aaltola (2018) esittää, että eläimiä kohtaan koetun empatian

kokemusten reflektiivinen tarkastelu on empatian lajeista se, joka voi parhaiten edistää empatian ja moraalien kehitystä.

On sanottu, että ihmisille on (laji)tyypillistä tulkita sekä itseään että muita eläimiä psykologisoiden (Arluke & Sanders 1996). Psykologisoiden tulkintojen, kuten mielentilojen nimeämisen, tarkastelussa voidaan lähteä liikkeelle niiden kontekstisidonnaisuudesta. Mitchell & Hamm (1997) esittävät, että ihmisten tekemä psykologinen tulkinta eläimistä on ensisijaisesti tulkinta käyttäytymisestä tietyssä tilanteessa (*behavior-in-context*). Puhujat ovat omaksuneet tietyn kielellisen tavan kuvata jotakin tunnistettua toimintaa (Mitchell 1997, 416–417).¹ Kielenkäyttäjä voi esimerkiksi puhua muunlaisten eläinten ”surusta” tai ”ystävyydestä” vaikka tietää, että ne eivät ilmene samalla tavalla kuin ihmisellä (tähän liittyvästä ristiriidasta esim. Koski & Bäcklund 2012, 27–28). Mielentilan tai intention sanallistaminen voi perustua eläimen keholliseen olemukseen ja liikkeeseen, joiden nähdään paikallisessa vuorovaikutuskontekstissaan ilmentävän tiettyä toimintaa, olotilaa tai tunnetta (esim. Goode 2007, 8). Tulkintaan vaikuttavat myös yksityiskohtaiset kokemukset aiemmasta yhteiselosta tai kohtaamisista (Goode 2007; Mitchell 1997; Sanders 1993, 2003) ja tulkitsijan affektiivinen suhde tulkittavaan (Airenti 2018). Tulkinta tehdään dialogisessa suhteessa toiseen: merkitystä on myös sillä, millä tavalla tulkitsija on itse mukana kuvatuissa tapahtumissa. Ihmisellä on siis välineitä tehdä päätelmiä toisen (saman- tai erilajisen olion) olotilasta myös vailla pääsyä samankaltaiseen kokemukseen (myös Aaltola 2004, 56–62).

Vastaavasti ihmiset eivät voi keskinäisessä vuorovaikutuksessaan faktuaalisesti todentaa, mitä toinen ajattelee tai tekee, vaan vuorovaikutuksen osallistajat osoittavat ja työstävät ymmärrystään toiminnan kautta sen mukaan, mikä on kontekstissaan riittävää (Garfinkel 1967; ks. myös Sanders 2003, 418). Paikallisten tulkintojen ”välineellisyys” on myös etnometodologiasta ammentavan keskustelunanalyysin johtoajatus. Tulkintojen ja ymmärryksen osoittaminen palvelee vuorovaikutuksessa jotakin paikallista tarkoitusta ja toimintaa (Moerman & Sacks 1988). Tulkinta on kytköksissä kontekstiin, jonka piirteiden keskeisyys tulkinnalle vaihtelee tilanteesta toiseen ja muovautuu toiminnan edetessä. Toimintaa tuottaessaan ja tulkitessaan osallistajat nojaavat jaettuihin

käytänteisiin ja molempien oletettuun kykyyn toimia niihin suuntautuen (Heritage 1996 [1984], 236–239; ks. myös Laurier, Maze & Lundin 2006, 5). Keskustelun rakenteellisiin jäsennyksiin (vuorottelu-, sekvenssi-, korjaus- ja preferenssijäsennys) nivoutuu osallistujien neuvottelu siitä, mitä ollaan tekemässä. Tämä neuvottelu on kiteytetty keskusteluanalyysin ohjenuoraan 'miksi tämä nyt' (Schegloff & Sacks 1973, 299), jonka avulla tutkija tavoittelee analyysissaan osallistujien näkökulmaa toistensa vuorojen tulkitsijoina.

Vuorovaikutuksen systemaattisen tarkastelun kautta tutkijalla on pääsy osallistujien toiminnan tuottamisen ja tulkitsemisen menetelmiin (Garfinkel 1967; Sacks 1992) ottamatta analyysissa kantaa siihen, mitä osallistujien mielessä tapahtuu. Tämä ei tarkoita psykologisten ja kognitiivisten prosessien merkityksen kieltämistä. Kognition paikka keskusteluanalyysissa on kylläkin kiistanalainen ja heikosti tunnistettu ottaen huomioon, että moniin tutkittuihin keskustelun käytänteisiin liittyy esimerkiksi kognitiivisten muutosten ilmaisu (Deppermann 2012). Metodinen tulokulma ilmiöihin pysyy kuitenkin samana: kognitiivisia muutoksia tai esimerkiksi mielentiloja tarkastellaan nimenomaan osallistujien toisilleen ilmaisemina ja osoittamina, ei psykologisina tai kognitiivisina tosiseikkoina. Näin niiden ajatellaan myös osallistujille itselleen ilmenevän.

Keskeinen, kriittinen ero lajienväliseen tilanteeseen on, että ihmisten välisen vuorovaikutuksen perusjäsennykset palvelevat tulkinnoista neuvottelemista, kun taas muunlainen vastaanottaja ei voi samalla tavalla vahvistaa tai kumota tehtyä tulkintaa. Tämän myötä ihmisosallistuja saattaa tietenkin ymmärtää toisen kokemuksen väärin tai suhtautua siihen välinpitämättömästi. Toisilajisen toiminta tilanteessa, vastaavien tilanteiden toistuminen sekä yleinen yhteiselo ja tottumus synnyttävät kuitenkin monenlaisia todisteita ymmärryksen tueksi (Goode 2007, 14; Mondémé 2021; Sanders 2003). Lajien välillä on joka tapauksessa merkittävää kommunikaatiota ja syviä, yksilöllisiä ja affektiivisiä kumppanuussuhteita (Goode 2007; Haraway 2008; Sanders 1993). Osapuolet muovautuvat yhdessä, mukautuvat toisiinsa, oppivat toimimaan yhdessä ja muodostavat jaettuja rutiineja (Goode 2007, 70; Haraway 2008; Mitchell & Thompson 1986; Sanders 1993). Voidaan tarkastella sitä, miten suhteen

osapuolet konkreettisissa tilanteissa toimivat ja kysyä, millaista sosiaalisuutta tuo toiminta ilmentää (Mondémé 2014, 2018).

Vuorovaikutuksen analyysin ei siis tarvitse sitoa itseään ylipääsemätömiin kysymyksiin siitä, millainen mieli eläimellä tai ihmisellä on tai missä määrin lajienvälinen ymmärrys on mahdollista tai mahdotonta (tai missä määrin ihmisen tulkinta ilmentää antropomorfismia; ks. teoksen loppulukua). Sen sijaan voidaan tarkastella havaittavissa olevia, toistuvia käytänteitä ja sitä, millaisia merkkejä ja merkityksiä tilanteessa syntyy ja miten ne palvelevat käytännön tarkoituksia. Myös tässä lähestyn ihmisen ja eläimen vuorovaikutusta tarkastelemalla tilanteen osallistujien havaittavia käytänteitä. Keskityn ihmisten kielellisesti osoittamiin tulkintoihin eläimestä vuorovaikutustilanteen osallistujana tilanteissa, joissa eläin toimii omasta aloitteestaan.

MUUNLAJINEN ELÄIN PUHETILANTEEN OSALLISTUJANA

Puhetilanteessa läsnäolijoiden roolit vuorovaikutuksen osallistujina ovat jatkuvasti muutoksessa. Osallistujat koordinoivat kielellisellä ja kehollisella toiminnallaan sitä, kuka on puhuja, kuka vastaanottaja ja mikä on muiden läsnäolijoiden asema suhteessa meneillään olevaan toimintaan (Goodwin & Goodwin 2004). Aiemmassa tutkimuksessa on tunnistettu ainakin kolme tapaa, joilla ihmiselle läheiset, läsnä olevat eläimet ovat mukana puhetilanteessa: puheen aiheena, puheen vastaanottajana sekä referoituna, fiktiivisenä äänenä. (Koiralle puhumisen ”moodeista” ks. Arluke & Sanders 1996, 61–81; Mondémé 2018.) Usein eläimet on esitetty vuorovaikutuksellisenä resurssina, jonka kautta viestejä kohdistetaan niiden varsinaisena kohteena oleville toisille ihmisille (vrt. Goffman 1981, 134).

Eläinten välityksellä ilmaistaan yleisemminkin tietynlaisia näkemyksiä ja performoidaan identiteettejä (Adams 2013; Ramirez 2006). Eläimet nousevat puheenaiheeksi esimerkiksi silloin, kun ihmiset selittävät niiden toimintaa muille. Eläin ei silloin ole puheenaihe samalla tavalla kuin tilanteen ulkopuolinen olento, vaan puheessa käsitellään eläimen toimintaa tuossa tilanteessa, mahdollisesti suuntautuen eläimeen samaan aikaan kehollisesti, esimerkiksi katseella. Eläimestä tai sen puolesta puhumalla ihminen osoittaa läheistä suhdettaan eläimeen

sekä tietoaan sen kokemuksista ja rakentaa sille (ja itselleen) julkista identiteettiä. Huolenpitäjä² voi kantaa vastuun lemmikin rikkomuksista samaan tapaan kuin vanhempi kantaa vastuuta lastensa käytöksestä (Arluke & Sanders 1996, 65). Eläimistä puhumalla ihmiset voivat siis käsitellä myös ihmisten keskinäisiä suhteita. Useissa tutkimuksissa on näytetty, miten ylipäättään eläinten läsnäolo voi sujuvoittaa ja edesauttaa ihmisten välisiä kohtaamisia. Samalla eläimen nouseminen keskusteluun on yksi osoitus siitä, miten keskustelu on herkistynyt ympäristölle ja sen tapahtumille (Bergmann 1990).

Eläimiä puhutellaan myös suoraan huolimatta siitä, että ne eivät yleensä vastaa ainakaan sanallisesti (direktiiveistä Somiska 2010). Esimerkiksi koirat ja papukaijat oppivat kyllä tunnistamaan ja jälkimmäiset myös tuottamaan ihmiskielen sanoja sekä liittämään niihin tiettyjä merkityksiä (Pepperberg 1999). Sanojen merkitystä tärkeämpää voi kuitenkin olla muu, affektiivinen viestintä, joka välittyy esimerkiksi prosodisin keinoin ja kehollisesti. Sanojen tuottamista tarvitaan ikään kuin alustaksi, kantamaan näitä merkityksiä (ks. Jääskeläisen tutkimusta tässä teoksessa). Eläimille kohdistettuun puheeseen liittykin erityinen lasten hoivapuhetta muistuttava puhetapa (Vuorela 1989), jossa yksinkertainen syntaktinen rakenne ja sanasto yhdistyvät korkeaan puheääneen, preesensin käyttöön, toistoon ja huomion hakemisen tapoihin (Mitchell 2001; ks. myös Mondémé 2018, VIII–XII).

Eläinlääkärin vastaanotolla ihmisten on osoitettu käsittelevän suoraan eläimelle puhumisen avulla toiminnan ongelmallisuutta (Roberts 2004). Eläimelle puhumalla eläinlääkäri voi kommentoida asiakkaalle arkaluonteisia asioita, esimerkiksi eläimen huonoa tai vääränlaista hoitoa (kuis-katen *They did an opposite wing trim on you*, mts. 426). Kun puhe on kielellisesti ja/tai kehollisesti kohdistettu suoraan eläimelle (esim. katseella ja 2. persoonan viittauksella), huolenpitäjistä tulee tämän puheen sivustakuulija, jolle viesti näin välittyy epäsuorasti (Goffman 1981, 71). Eläimen kautta toiselle ihmisosallistujalle viestimisestä on käytetty myös termiä *triangling* (Cain 1983, 79–80, viitattu Arluke & Sanders 1996, 70). Roberts näyttää myös tapauksen, jossa eläimen ongelmallista toimintaa selitetään huolenpitäjälle eläimelle puhumisen kautta. Kun suurikokoinen koira on lyönyt päänsä eläinlääkärin avustajan ohimoon, avustaja

sanoo sille *Yer just a sma:ll horse* (mts. 439) selittäen tapahtunutta ja osoittaen sen oikeutetuksi tai hyväksyttäväksi.

Eläimille esitetään myös kysymyksiä. Sanders kuvaa kenttämuistiinpanoihinsa perustuen, miten huolenpitäjät kysyivät eläimen havaintoa koskevia kysymyksiä kuten *What do you see?* ('mitä sinä näet'). He saattoivat ikään kuin jättää tilaa vastaukselle ja sitten kuitenkin itse vastata kysymykseensä puhuen näin eläimen puolesta (ks. Arluke & Sanders 1996, 68). Omassa aineistossani esiintyy myös eläimelle kysymykseksi muotoiltuja vuoroja, jotka kuitenkin ennemmin osoittavat sen havainnon huomaamista. Vuoroihin ei odoteta saati tuoteta vastausta.

Eläinlääkäriaineistojen tutkimuksissa esiintyy myös kolmas eläinpuheen muoto, eläimen fiktiivisen äänen esittäminen (esim. Arluke & Sanders 1996, 61–81; Roberts 2004). Puhetapa liittyy esimerkiksi tilanteisiin, joissa eläin on sellaisen toiminnan kohteena, joka voi tuntua uhkaavalta ja kivuliaalta. Sanallistamalla eläimen kokemuksta sen kuvitteellisella äänellä (esim. *Okay I'm do:ne. I'm done with the physical exam*, Roberts 2004, 429) puhuja osoittaa ymmärrystään siitä, että hänen toimintansa aiheuttaa vastaanottajalle epä mukavuutta. Hän ilmaisee, mitä eläin tähän sanoisi, jos puhuisi. Samalla kommentoija voi osoittaa muille läsnäolijoille olevansa eläimen kokemuksesta tietoinen ja huomioivansa sen osana ammatillista toimintaansa ja ilmentää näin institutionaalista identiteettiään. Rauhoitteleva puhe voi luonnollisesti yhdistyä myös koskettamiseen (ihmisen ja koiran välisestä kosketuksesta ks. Mondémé 2020).

Eläinpuhujan äänen esittäminen, jota Tannen (2004) kutsuu *ventri-lokvismiksi* eli vatsastapuhumiseksi, näyttäisi ylipäättään liittyvän juuri toisille ihmisille välitettäviin epäsuoriin viesteihin. Puhuja voi ilmaista tällaisella puheella esimerkiksi epäsuoraa kritiikkiä, kehuja, huumoria (Tannen 2004) tai kehotuksia (Arluke & Sanders 1996, 71) perheenjäsenelle. Samalla ihmisosallistuja ilmaisee puheessaan läheistä suhdetta eläimeen ja sen roolia perheenjäsenenä esimerkiksi kutsumalla eläimen suulla itseään tämän äidiksi tai isäksi (Tannen 2004; Mondémé 2018, XIV; Arluke & Sanders 1996, 67, 71). Ihminen muotoilee usein eläimen kuvitteellisten ajatusten tai vuorojen esityksen ikään kuin eläinpuhujaksi olisi kohdistanut sen esittäjälle itselleen (esim. Mondémé 2018, XIII). Tämä tukee ajatusta, että antropomorfointi ei ylipäättään kuvaa

toisenlajista sinänsä vaan kokijan omaa suhdetta kuvattuihin tapahtumiin (Airenti 2018). Toisen nähdään reagoivan itseen jollakin intentionaalisella tavalla, jota kuvitteellisen puheen sisältö ilmentää.

Perheiden kommunikaatiossa ja eläinlääkärin vastaanotoilla havaitut puhetavat muodostavat lajienvälisen yhteisön kielenkäyttöisiä rutiineja. Läsnä olevalle eläimelle puhumisessa nousee esiin ainakin kaksi keskeistä ilmiötä: osallistumiskehikon hyödyntäminen epäsuorasti kohdistettujen viestien välittämiseen ja erityinen prosodia. Samat teemat nousevat esiin tämän tutkimuksen esimerkkikatkelmissa. Kuvaan lajienvälisen osallistumiskehikon taipumista eläimen ongelmallisen toiminnan selittämiseen ja lisäksi eläimille kohdistettuja kysymyksiä ja vastatervehdyksiä. Jälkimmäisessä osuudessa käsitelen myös vuorojen prosodista suhdetta eläimen vokalisaatioon tarkastelemalla käytännettä, jossa ihmisosallistujat hyödyntävät leksikaalista reduplikaatiota ja prosodista sovittamista ”vastatervehdyksen” tuottamiseen.

Vastatervehdykset muistuttavat Chloé Mondémén (2018, XV–XVIII) kuvaamaa kehollista toimintaa ja ei-kielellistä ääntelyä, jolla ihminen mukailee koiran kommunikaatiota. Käsitelen erityisesti keinoja, joilla eläimen vokalisaatiota mukailevat, vuoroa sen kanssa prosodisesti yhteensovittavat vuorot rakentuvat responsiivisiksi eläimen toimintaan. Tämä ei ole varsinaista hoivapuhetta, mutta yhteys lapsen ja hoitajan väliseen vuorovaikutukseen on tässäkin, sillä prosodin mukailu on tärkeä (ja lajityypilliseksi kutsuttu) osa lapsen ja hoitajan välistä vuorovaikutusta ja kieleen sosiaalistumista (Papoušek & Papoušek 1989). Toisaalta prosodin sovittaminen ei rajaudu ihmisiin, vaan sen erilaisia ilmentymiä on havaittu useiden eläinlajien kommunikaatiossa (Pika ym. 2018).

Siellä täällä tutkimuksissa viitataan eläimen toiminnan tulkintaan tai sen kokemuksen sanallistamiseen metaforisesti *kääntämisenä* (esim. Arluke & Sanders 1996, 66; Mondémé 2018, XV). Ella Vihelmaa (2015, 2018) taas on kehittänyt semioottis-käännösteoreettista lähestymistapaa lajienvälisyyden ilmenemiseen kielessä. Myös oma tutkimukseni aiheesta on saanut alkunsa ilmiön yhtäläisyyksistä suulliseen, ei-ammattimaiseen kääntämiseen. Aiemmin (esim. Harjunpää 2017a, 2017b) olen tutkinut monikielisissä keskusteluissa sitä, miten kaksikieliset, spontaanisti tulkeiksi ryhtyvät osallistujat muotoilevat käännösvuoronsa. Vuorojen

muotoilussa voidaan havaita toistuvia käytänteitä, joilla puhujat jäsentävät meneillään olevaa vuorovaikutustilannetta esimerkiksi sen suhteen, millainen osallistujarooli tulkittavalla henkilöllä tuolloin on ja millainen pääsy vuoron vastaanottajalla on aiempaan puheeseen, jonka kieltä hän ei (sujuvasti) ymmärrä. Toisin sanoen vuoron muoto ja sisältö kumpuavat toiminnan etenemisestä ja osallistumisen koordinoinnista sen sijaan, että ne esimerkiksi tarkasti seuraisivat tulkittavan vuoron muotoa ja sisältöä. Muunlaisten osallistujien tulkitseminen on monin tavoin samankaltaista: vuorossa, jossa puhuja ilmaisee tulkintaansa toislaajisen toiminnan merkityksestä, hän ilmentää samalla monin tavoin toislaajisen asemaa tilanteessa ja vuorovaikutuksessa. Tämä ”kääntäminen” myös tarjoaa muille läsnäolijoille pääsyä toislaajisen maailmaan.

Seuraavaksi siirryn kuvaamaan eläimistä ja eläimille puhumista aineistossani ja tutkimaan, miten toislaajinen on näiden käytänteiden kautta läsnä vuorovaikutustilanteessa ja kielellisen vuorovaikutuksen osallistujana.

Aineisto ja metodi

Tutkimuksen pääaineistona on vuonna 2012 videoimiani tilanteita osallistujien kodeissa sekä katkelma Outi Somiskan nauhoittamasta aineistosta eläinlääkärin vastaanottotilassa. Arkitilanteiden aineistoa ei ole tallennettu aikomuksena taltioida lajienvälistä vuorovaikutusta, vaan tilanteet ovat tallentuneet osana ihmisosallistujien kaksikielistä arkea (suomi ja brasilianportugali). Tällaisesta aineistosta muodostuu kuva siitä, miten eläin on läsnä perheen päivittäisissä tapahtumissa, kuten ruokailuissa tai ystävien vierailuissa. Myöskään eläinlääkärin vastaanotolla nauhoitetussa katkelmassa eläin ei ole varsinaisesti toiminnan kohteena, sillä tilanteessa vain istutaan ja odotetaan.

Aineistokatkelmissa esiintyy kuusi koiraa (pseudonyymit Aku, Chico, Hiski, Ninni, Samu ja Sisu) ja yksi papukaija (Rolle). Koirat ja papukaijat ovat siitä erityisiä tarkasteltavia suhteessaan ihmisiin, että niillä on erityinen kyky käsitellä ihmisen tuottamia merkkejä (ks. myös Simosen tutkimusta tässä teoksessa). Koiran ja ihmisen kyky tulkita toisiaan on ollut

ratkaisevaa niiden suhteen historiallisessa kehityksessä (esim. Koski & Bäcklund 2012). Koira eläkin eräänlaisessa välitulassa, sillä se on yhtäältä ”elämellinen” mutta toisaalta mukautunut ihmisten luomaan sosiaaliseen ja fyysiseen ympäristöön (mt.). Papukaijoilla taas on erityinen kyky imitoida ääniä, myös ihmiskieltä (Pepperberg 1999). Papukaijojen heimoon kuuluviissa lajeissa on tämän suhteen eroja. Valitettavasti tietoa aineistossa esiintyvän papukaijan lajista ei ole saatavilla, eikä se näy kamerassa. Sen ääni kuitenkin kuuluu, ja aineistonkeruutilanteesta muistiini on jäänyt mielikuva värikkästä, kookkaasta linnusta.

Analysoin lajienvälistä vuorovaikutusta keskustelunanalyysin ja siihen läheisesti kytkeytyvän vuorovaikutuslingvistiikan välinein. Tarkastelen siis vuorovaikutuksen jäsentymistä toiminnoiksi ja sekvensseiksi ja osallistujien keinoja tuottaa ja tulkita toimintaa. Koska kuvatuissa tilanteissa ei ole meneillään erityinen eläimen ja ihmisen välinen yhteistoiminta, lähdän liikkeelle siitä, miten eläimen liittyminen osallistumiskehikkoon (Goodwin & Goodwin 2000; Seppänen 1997) saa alkunsa. Paikalla oleva eläin liikkuu ja äänтелеe monesti ensin ilman, että ihmiset kiinnittävät siihen huomiota. Keskustelunanalyttinen tarkastelu näyttää, miten tilanteen eteneminen kietoo erilaiset osallistujat yhteen ja miten siinä neuvotellaan toiminnan tulkinnasta ja merkityksestä.

Keskeinen metodinen väline tässä tarkastelussa on sekvenssijäsenyys (ks. Raevaara 2016). Sekvenssi eli toimintajakso on sosiaalisen toiminnan perusrakenne, joka koostuu yksinkertaisimmillaan vierusparista: aloittavan toiminnan tuottavasta etujäsenestä ja sen odotuksenmukaiseksi tekemästä jälkijäsenestä. Jälkijäsen osoittaa puhujan tulkintaa edeltävästä vuorosta, toisin sanoen antaa sille jonkinlaisen toiminnallisen identiteetin. Osallistujien suuntautuminen vakiintuneisiin toimintajaksojen rakenteisiin toimii toimintojen tuottamisen ja tulkinnan resurssina (mts. 144–145). Vierusparin tyypillinen laajennus on kolmannen position vuoro, jossa ensimmäinen puhuja voi käsitellä toisen position vuoron ilmentämää tulkintaa meneillään olevasta toiminnasta, esimerkiksi vahvistaa sen tai asettaa sen kanssa erilinjaiseksi. Toiminnan tunnistaminen siis osoitetaan sekventiaalisesti, vastaamalla siihen tietynlaisena. Lajienvälisessä tilanteessa suuntautuminen sekvenssiin ei ole samalla tavalla jaettua ja neuvoteltua, ja sekventiaalisen rakenteen

tuottaminen voi näyttäytyä vielä selvemmin keinona määrittää merkitystä vastaanottajankin puolesta.

Koska merkityksiä osoitetaan responsiivisen toiminnan kautta, ei osallistujien yleensä tarvitse nimetä tai kategorisoida toimintoja osoittaakseen ne tunnistetuiksi. Keskustelun toimintojen tai puhujan tarkoituksiperien nimeämistä käytetään kuitenkin esimerkiksi toisen puheen ydinsisällön tai lopputuleman kiteyttämiseen (Heritage & Watson 1980). Tätä on kutsuttu myös *formulaation* tuottamiseksi, ja ilmiönä se on lähellä edellä kuvattua toisen mielentilojen tai intentioiden ”psykologisoivaa” tulkintaa (vrt. esim. Weiste & Peräkylä 2014). Viime aikoina on muun muassa tutkittu, miten puhujat sanallistavat toisen ’haluamista’ ja miten tämä toimii keinona osoittaa aiemman vuoron ongelmallisuutta tai paljastaa sen ”todellinen merkitys” ja siten koordinoida yhteistä toimintaa (Deppermann & Kaiser tulossa).

Tässä käsittelen sekä sanallistuksia että responsiivisen toiminnan sekventiaalista kytkemistä toislaajisen vokalisointiin. Erityisesti jälkimmäisessä analysoin myös vokalisointioiden prosodisia ja foneettisia piirteitä. On osoitettu, että vuoron suhdetta meneillään olevaan keskusteluun voidaan osoittaa prosodisesti muun muassa intonaation ja tyyliteltyjen prosodisten kuvioiden kautta (esim. Couper-Kuhlen 2001; Ogden, Hakulinen & Tainio 2004). Kuten jo mainittiin, myös lemmikeille tai vauvoille osoitetussa puheessa esiintyy vakiintuneita puhetapoja, joihin liittyy tiettyjä prosodisia piirteitä.

Kielellinenkään vuorovaikutus ei perustu vain kieleen vaan useanlaisiin semioottisiin resursseihin, joiden käyttö ja suhde kieleen muotoutuvat paikallisesti vuorovaikutuksessa. Kehollisuus näkyy vuorovaikutustilanteen yleisessä rakentumisessa molemminpuolisen kehollisen orientaation kautta (katseet, eleet, liike) mutta myös keskustelun ja kielen rakenteissa, kuten vuorojen kieliopillisessa muotoilussa ja deiktisten ilmausten käytössä (Fox 2007). Kehollinenkin toiminta rakentaa vastavuoroisen toiminnan ymmärrettävyyttä ja on selontekovelvollisuuden alaista (Mondada 2011). Tällä tarkoitetaan, että osallistujat pystyvät odotetusti esittämään toimintansa sosiaalisten normien puitteissa ymmärrettävänä ja tarvittaessa selitettävänä (Heritage 1996 [1984]). Tämän luvun aineistokatkelmissa kehollisen toiminnan kuvaamiseen

käytetään Lorenza Mondadan (ks. esim. 2018) kehittämää, keskustelunanalyysissa laajasti käytössä olevaa multimodaalista litterointitapaa. Puheen ja kehollisen toiminnan litterointimerkit on esitetty liitteessä 1.

Keskustelunanalyysin pohjalta on tarkasteltu myös eroja ja yhtäläisyyksiä eri lajien kommunikaatiossa, kuten vuorottelujäsennyksessä (Mondada 2018; Pika ym. 2018; Rossano 2013; Rossano & Liebal 2014; ks. tämän teoksen johdantoa). Vaikka en tässä tutki vuorovaikutuksen mekanismien jaettuutta sinänsä, tulee pohdittavaksi kuitenkin myös se, missä määrin osallistujien voi sanoa jakavan suuntautumisensa toiminnan jäsenyntyisyyteen ja miten sekventiaalinen rakenne toimii keinona kytkä erilaiset toimijat merkityksellisesti suhteessa toisiinsa.

Yksi syy siihen, miksi kielentutkimuksessa ei ole käsitelty eläimiä lienee siinä, että lajienväliset vuorovaikutustilanteet ovat aineistoissa marginaalisia. Tämä näkyy myös omassa aineistossani, jossa kamera on aseteltu kuvaamaan pöydän ympärille kerääntyneitä ihmisiä ja esimerkiksi lattiataso rajattu kuvan ulkopuolelle, mikä tuottaa haasteita lajienvälisen tilanteen nostamiselle tarkastelun kohteeksi jälkikäteen. Puheen analyysiin kehitetyt menetelmät taas eivät riitä sellaisenaan kuvaamaan papukaijan tai koiran kommunikatiivista ääntelyä. Lajienvälinen asetelma asettaakin kielen ja vuorovaikutuksen tutkimukselle uusia haasteita ja kysymyksiä sen suhteen, miten eri tutkimusvälineet soveltuvat sen ilmiöiden kuvaamiseen (vrt. Mondada 2018).

Kolme tapaa vastata eläimen toimintaan

MIELENTILAN, OMINAISUUDEN TAI INTENTION SANALLISTAMINEN SELONTEKONA

Aloitan käsittelemällä tapauksia, joissa ihmisosallistuja kuvaa muunlajisen läsnäolijan mielentilaa, ominaispiirrettä tai intentiota siten, että sanallistus toimii *selontekona* muunlajisen senhetkiselle toiminnalle. Siinä missä vuorovaikutuksen osallistujat voivat ylipäättään olettaa toistensa toimivan selontekovelvollisuuden alaisina eli ymmärrettävästi ja jaettuihin sosiaalisiin normeihin orientoituen, selonteon tuottava puhuja erityisesti selittää toimintaa tai sen ymmärrettävyyttä puheessaan joko

suorasti tai epäsuorasti (Heritage 1996 [1984]; Raevaara 2009). Tyypillisesti puhuja itse selittelee (mahdollisesti normienvastaista) toimintaansa, mutta niin voidaan tehdä myös toisen puolesta (vrt. Arluke & Sanders 1996, 65). Tutkituissa tapauksissa eläimen toimintaa selitetään kielellisesti.

Tilanteet alkavat siitä, että eläin lähestyy ihmisiä tai äänteelee ja saa ihmisten kehollisen huomion siirtymään itseensä. Seuraavaksi joku esittää eläintä koskevan (ongelmallisuutta ilmentävän) väitteen tai huomion (huomiointivuoroista ks. Siitonen, Rauniomaa & Keisanen 2019) (*koira istuu tuolilla; olha quem entrou* 'katso kuka tuli sisään'), mihin huolenpitäjä vastaa sanallistamalla piirteitä tai olosuhteita, jotka selittävät mainittua asiaa. Selittämissä vuoroissa on tyypillisesti sekä eläinosallistujalle että toiselle ihmisosallistujalle osoitettuja kielellisiä ja kehollisia elementtejä. Selittämiseen liittyy myös edellä mainittua psykologisoivaa puhetta, jossa annetaan eläimen toiminnalle inhimilliseen moraalikäsitelykseen perustuva merkitys. Lähestyn tällaista puhetta tarkastelemalla, mitä sillä tehdään sen paikallisessa esiintymiskontekstissa ja miten sillä rakennetaan lajienvälistä, tyypillisesti useamman osallistujan välistä toimintaa ja osallistujien välisiä suhteita.

Katkelmassa (1) tulevat ilmi rajat ja säännöt, joita ihminen asettaa koiran liikkumiselle. Brasilianportugalinkielisen katkelman alussa Leana on kertomassa vieraalleen Mirandalle, miten terassipöydän jaloille voidaan rakentaa vedenkestävä koroke. Sitten Chico-koira kävelee sisään lasiseinäisen tilan avoimesta ovesta.

(1) Chico
[PPv_5A_Casa110412.MPG 42:26]

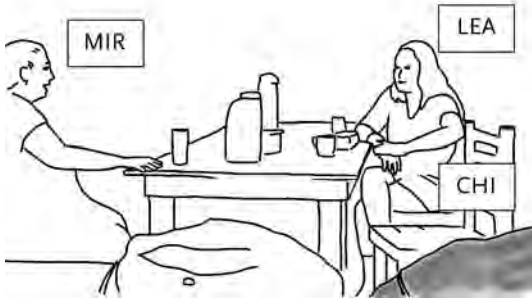
01 LEA: é o suficiente para a água circular # [aí em baixinha.
se riittää jotta vesi kiertää siinä matalalla

02 MIR: [a::h tá
aa okei

>>Chico kävelee sisään avoimesta ovesta->

kuv

#kuv1.1

Kuva 1.1. Chico kävelee sisään.

- 03 pra% nã: [ela não;
 että ei se ei
 %katsoo Chicoa-->
- 04 LEA: [que ela: (.) [ela (.) †desce.
 koska se se laskee
- 05 MIR: [é.
 niiin

 lea †katsoo Chicon suuntaan-->
- 06 MIR: ol%ha quem ent+rou.
 kukas se sieltä tuli sisään
 ->%katsoo Leanaa

 lea +puhdistaa päätään-->
- 07 (0.7)
- 08 LEA: →[Chi+co é †sem ver↓gonha.#
 Chico on häpeämätön
- 09 MIR: [pode entrá: (varanda),
 voiko ((se)) tulla sisään/terassille

 lea ->+

 kuv #kuv1.2
- 10 †*(1.1)# (0.5) *(0.4)
 lea ->†kurkistaa pöydän alle-->
 chi *kääntyy, lähestyy Leanaa*heiluttaa häntää-->
 kuv #kuv1.3

Kuva 1.2

Kuva 1.3

- 11 MIR: os meus se eu ·†deixo? (0.2) não sai do per†to.
ne mun jos mä annan ovat koko ajan kiinni
 lea ->†katsoo Mirandaa-----†Chicoa->
 chi ·katsoo Leanaa----->
- 12 MIR: >ó o rabo.<
katsos häntää
- 13 LEA: +vai pra lá # †vai, +
mene sinne mene
 +osoittaa kohti ovea+laskee käden->
- kuv #kuv1.4

Molemminpuolinen katse r. 14 saakka

Kuva 1.4

- 14 (0.3)+(0.2)·*
 lea -->+
 chi -->·
 -->*laskee päänsä->
 ((lapsi liikuskelee ulkona oven lähellä))

- 15 LEA: **prá fora;***
ulos
chi ->*kääntyy pois->
- 16 (0.7)*
chi ->*liikkuu pöydän alla->
- 17 LEA: →**tá caren↑te né↑ Chico [tá sem irmã,**
oot hellyyden/huomionkipeä eikä niin Chico oot ilman siskoakin
- 18 MIR: [mhmeh
- 19 (0.2)
- 20 MIR: **esse† foi que tava: *do↑ente; (0.3) não.**
tämäkö on se joka oli kipeänä ei
chi ->*lähestyy ovea-->>
lea ->†katsoo Mirandaa-->>
(lapsi kävelee pois päin))
- 21 LEA: **n:ão tá:**
ei ((se)) on
- 22 MIR: **o que ac[onteceu com aquel(e).**
mitä sille tapahtui
- 23 LEA: [tá lá em casa.
((se)) on tuolla kotona

Litteroidun videokatkelman alussa Chico kävelee ulkoa sisään tilaan, jossa sen huolenpitäjä Leana ja kyläilemään tullut Miranda istuvat juttelemassa (ks. kehollisen toiminnan kuvausta rivien 1 ja 2 alla). Miranda esittää huomion koiran ilmestymisestä (r. 6), mihin Leana vastaa tuottamalla koiraa prepositioilmauksella luonnehtivan vuoron. Chico on *sem vergonha* 'vailla häpeää' (r. 8). Koiran toimintaa tulkitaan siis alusta lähtien ihmisen asettamassa moraalisisessa kehyksessä.

Se, että koira tarkoituksellisesti ja "häpeämättömästi" poikkeaisi ihmisen sallimista tavoista tietenkin edellyttäisi, että koira säätelisi omaa liikkumistaan vastaavien moraalisten tai normatiivisten käsitysten perusteella kuin ihminen. Tämä ajatus on monella tapaa ongelmallinen. Muiden muassa antropologi Eduardo Kohn (2013, 133–134) katsoo, että vain ihminen on moraalinen olento, vaikka muunkinlaiset eläimet

näkevät arvon ja voivat tavoitella asioita, joilla näkevät arvoa (kuten ruoka, suoja, huomio).

Toisaalta Mitchellin (1997) tapaan voidaan katsoa, että Leanan sanavalinta ei ole Chicolle todellista, samankaltaista kokemusta moraalista tai häpeästä, vaikka soveltaakin niihin perustuvaa kuvausta tilanteeseen. Sanavalinta ilmentää Chicon tavoittelevan jotakin arvoa tuottavaa asiaa huolimatta siitä, millaisia rajoituksia ihminen suhteen osapuolena on yrittänyt sille asettaa, toisin sanoen toimivan tavalla, joka voi näyttäytyä ihmiselle *itselleen* piittaamattomuutena hänen *omista* arvoistaan. Luonnehtivat, evaluoivat ilmaukset ylipäättään toimivat näin: niillä kuvattut ominaisuudet hahmottuvat arvioitavan entiteetin pysyviksi tai hetkellisiksi ominaisuuksiksi, vaikka kyseessä on nimenomaan arvioivan yksilön itsensä entiteettiin projisoima luonnehdinta (Herlin & Visapää 2019 adjektiveista), joka on lähtöisin hänen omasta arvomaailmastaan. Olennaista siis on, että ihmisosallistujat jakavat tässä keskenään normatiivisen ymmärryksen eläimille sallittavasta ja toivottavasta käyttäytymisestä suhteessa itseensä ja sosiaaliseen tilaansa. Se on psykologisoivan sanallistamisen taustalla enemmän kuin todellinen väite koiran mielen ymmärtämisestä. Katkelman tarkastelu osoittaa, miten tästä suhtautumisesta Chicon toimintaan neuvotellaan keskustelun edetessä.

Chicon toiminnan ongelmallisuus nousee esiin Mirandan vuorossa, jossa hän huomauttaa koiran ilmestyneen. Leana käsittelee vuoroa ongelmallisuuteen viittaavana ja asettuu aluksi linjaan sen kanssa kutsumalla Chicoa häpeämättömäksi ja sitten kehittämällä sitä menemään ulos (r. 8, 13–15). Molempien puhe on kuitenkin rauhallista, eivätkä äänensävyt ole erityisen käskeviä. Miranda tuo esiin kokemuksensa omista koiristaan (r. 11): jos koirat päästää sisälle, ne ovat jatkuvasti kiinni hänessä. Vuoro jatkaa lievästi tuomitsevaa linjaa tuomalla esiin koirien sisään päästämisen ongelmalliset seuraukset.

Rinnakkain Leanan ja Mirandan keskustelun kanssa alkaa kehollinen toiminta Leanan ja Chicon välillä. Leana kumartuu katsomaan pöydän alle (r. 10). Samanaikaisesti Chico, joka on ollut pöydän alla sen vastakkaisella puolella (kuva 1.2), kääntyy kohti häntä. Chico lähestyy Leanaa häntäänsä heiluttaen (mitä Miranda myös kommentoi huomiointivuorolla, r. 12), nostaa lopulta päänsä pöydän reunan alta ja katsoo suoraan Leanan

kasvoja. Kun Leanakin jälleen katsoo kohti Chicoa, syntyy molemminpuolinen katsekontakti (r. 11). Katsekontaktin aikana Leana kehottaa Chicoa menemään ulos samalla kun osoittaa peukalollaan kohti ovea (kuva 1.4). Kun Leana on vienyt vuoronsa loppuun (r. 13 ↑*vai* 'mene') ja laskenut kätensä osoittavasta eleestä takaisin syliin, Chico kääntää päänsä pois katsekontaktista kohti lattiaa (r. 14). Se kiertelee hetken pöydän alla ja lähtee sitten kulkemaan oven suuntaan mahdollisesti ovelta käyneen, perheeseen kuuluvan lapsen perässä.

Tässä vaiheessa Leana, seuraten edelleen Chicoa katseellaan, sanallistaa tämän mielentilaa uudelleen (r. 17). Chico on 'hellyydenkipeä', koska sen sisko ei ole paikalla. Nimellä puhuttelemalla Leana kohdistaa vuoron kielellisesti suoraan Chicolle (ks. Seppänen 1998). Nimen käyttö voisi liittyä Chicon kutsumiseen uudelleen vastaanottajaksi, sillä katsekontakti on päätynyt Chicon käännettyä päänsä kohti lattiaa. Ihmistenvälisessä vuorovaikutuksessa nimellä puhuttelu esiintyy keinona kohdistaa vuoro vastaanottajalle sellaisessa toiminnassa, joka tekee vastauksen odotuksenmukaiseksi, kuten kysymyksissä ja kehotuksissa (mts. 102). Toisaalta vuoron sisältö on tässä kohdistettu ennemminkin Mirandalle, sillä se esittää ongelmallisuutta lieventävän, empatiaa kutsuvan selonteon koiran tarpeesta hakeutua ihmisten lähelle. Vaikka liitekysymys (*nē*) tekee vuorosta muodollisesti Chicon vahvistusta hakevan, vuoro esittää vahvan oletuksen Chicon kokemuksesta eikä toiminnassa näy muita vastauksen hakemisen merkkejä. Nimen käyttökin liittyyneen tässä siihen, että vuoron tehtävänä on osoittaa Mirandalle Leanan läheistä suhdetta Chicoon (ks. myös esimerkkejä 2 ja 3 jäljempänä) sekä tietämystä sen tavoista ja tarpeista, jotka myös selittävät Chicon aiemmin ongelmallisena käsiteltyä toimintaa.

Miranda puolestaan osoittaa yhdenlaista ymmärrystä Leanan implikoidusta selityksestä kysymällä seuraavaksi, onko juuri tämä koira ollut aiemmin sairaana. Hän liittää tilanteeseen aiemman tietonsa siitä, että Leanan yhden koiran jalka oli murtunut. Näin vuoro tarjoaa lisää lieventäviä asiahaaroja Chicon toiminnalle. Käy kuitenkin ilmi, että sairaana ollut koira on rivin 16 vuorossa mainittu sisko, jota ilman Chico joutuu nyt olemaan.

Chicon toimintaa käsitellään ensinnäkin vuoroissa, jotka Leana kohdistaa suoraan Mirandalle ja joissa Chico on puheenaiheena (r. 6, 8, 20).

Toiminnan motiiveja implikoidaan niissä sanoittamalla ominaisuutta ('häpeämätön') mutta myös viittaamalla itse toimintaan tai tapahtumiin ('tuli sisään', 'oli kipeänä'). Lisäksi sanallistus 'hellydenkipeä' esiintyy vuorossa, jonka Leana kohdistaa suoraan Chicolle (r. 17). Vuoro tarjoaa Mirandalle selontekoa epäsuorasti sen kautta, että puhe ilmentää perusteluja ja selityksiä Mirandan esille tuomaan, lievästi ongelmallisena käsiteltyyn asiaan. Kuten nähtiin, osallistujaroolit muotoutuvat ja saavat lisämerkityksiä samanaikaisen kehollisen toiminnan kautta asennoissa, liikkeissä ja katseissa. Koiran itsensä ja huolenpitäjän keskinäinen vuorovaikutus ei osoita muuta viitettä toiminnan tuomitsemisesta kuin kehotuksen mennä ulos. Kehollinen lähestyminen on vastavuoroista ja synkronoitua, ja Leanan äänensävy on koko ajan hellä ja rauhallinen. Tämä viittaa siihen, että sekä tuomitsevia että puolustelevia tulkintoja Chicon mielenliikkeistä tuotetaan ennen kaikkea kodin vieraalle, jolle näin osoitetaan lajienvälisen yhteisön jäsenten jakamaa yhteisymmärrystä ja keskinäistä suhdetta. Suhde reaalistuu samaan aikaan kehollisessa vuorovaikutuksessa keskustelun linjasta osin irrallisena.

Leana päätyy katkelmassa selittämään Chicon "tottelemattomuutta" ja tarvetta tulla ihmisen seuraan sanallistamalla sekä Chicon moraalisesti kyseenalaista ominaisuutta ('vailla häpeää/häpeämätön') että emotionaalisia tarpeita ('hellydenkipeä'). Huomattavaa on, että läheisyysdentarpeeseen ei varsinaisesti vastata, vaan sen nimeämisellä ainoastaan selitetään koiran senhetkistä toimintaa samalla, kun sitä käsketään poistumaan (ks. myös Lohi & Simonen 2021). Keskustelun vähittäinen siirtyminen toiseen aiheeseen (tilanteen ulkopuoliseen koiraan) riviltä 22 lähtien näyttäisi edesauttavan sitä, että Chico lopulta jää huoneeseen. Liikuttuaan ensin kohti uloskäyntiä Chico kääntyy takaisin, kun Leana nousee puhuessaan järjestämään jotakin oviaukon lähellä. Tämän jälkeen Chico palaa pöydän luo, eikä siihen enää kiinnitetä huomiota.

KYSYMYS OSOITTA TOISLAJISEN HAVAINNON

Ihmisosallistujat kohdistavat muunlajisille osallistujille myös kysymykseksi muotoiltuja vuoroja, joilla he osoittavat tunnistaneeensa eläimen havainneen jotakin ja toimivan havainnon motivoimana (*mitä sää haistelet Ninni; mitä kissa siel on*). Näillä vuoroilla ihmiset orientoituvat

eläimen keholliseen toimintaan, esimerkiksi koko kehon tai kehon osan (kuten kuonon tai korvien) liikkeeseen. Vuoroilla on keskustelullisena toimintana yhteys huomiointivuoroihin (Siitonen ym. 2019, 523), joissa puhuja kielentää jonkin ympäristön piirteen ja näin tarjoaa sitä yhteiseksi huomion kohteeksi ('katsos häntää' esim. 1, r. 12). Erona on ensinnäkin se, että kysymysmuotoiset vuorot ilmaisevat *toisen* havainnon huomaamista. Toiseksi ihminen ei esitä tietävänsä yksityiskohtaisesti havainnon sisältöä vaan osoittaa vuoronsa kysymykseksi muotoilemalla vajavaisen pääsynsä toislaajisen havaintomaailmaan. Kuitenkin ihminen tässäkin esittää tulkinnan eläimen toiminnan motivaatiosta ja merkityksestä omalla puheellaan.

Eläinlääkäriin vastaanotolla ollaan hoitamassa Ninnin korvavaivaa. Korvaa on juuri tutkittu, ja eläinlääkäri on poistunut hetkeksi huoneesta. Mukana oleva toinen koira, Samu, läähättää kovasti. Koirien huolenpitäjä Marja puhuu rauhoittelevasti ja nostaa Samun syliinsä. Ninni on asettunut tuolin alle mutta liikkuu sieltä pian haistelemaan lattiaa.

(2) Ninni

[SG436 2.korvavaiva.avi 6:49]

```
01 MAR: ei: mitää hätää:: (.) ei om mittää hätää=tuu
02      tähäm mammal luo vaa tuu (.) tuuks tules sylii. ((Samulle))
03      (0.5)
04 MAR: #noi:#< #oijoijoi# (0.3) .nff #
      kuv                               #kuv2.1
05      (10)+(0.6)# (1.3)*(0.5)
      nin      +liikkuu pois tuolin alta, kuono kohti lattiaa->
      mar      *kääntyy katsomaan Ninniä->
      kuv      #kuv2.2
06 MAR:→# #m# (.) mitä: sää haiste*let Ninni.
      kuv      #kuv2.3
      mar      ->*katsoo jälleen eteensä-->>
```


Kuva 2.1

Kuva 2.2

Kuva 2.3.
Marja katsoo Ninniä.

07 (0.6)+

nin ->+palaa tuolin alle

Marja kääntyy katsomaan alas kohti Ninniä (kuva 2.3) mitä ilmeisimmin huomattuaan sivusilmällä Ninnin nousemisen tuolin alta ja mahdollisesti kuultuaan haistelun äänen. Marja tuottaa kysymykseksi muotoilun vuoron (*mitä sää haistelet Ninni*), jolla hän osoittaa huomanneensa muutoksen Ninnin toiminnassa. Hän osoittaa tulkintansa, että koira on havainnut jotakin ja liikkuu sitä kohti hajuaistinsa ohjaamana. Näin hän osoittaa koiran toiminnan merkitykselliseksi suhteessa ympäristöön.

Havaintoa koskevalla kysymyksellä ihminen siis osoittaa tulkintaa eläimen toiminnan merkityksellisyydestä mutta ei kuitenkaan selitä sitä yhtä pitkälle kuin mielentilan tai kokemuksen sanallistuksissa. Hän ei esitä varsinaista tietämystä siitä, mitä koira on huomannut tai miksi se on kiinnostunut huomion kohteesta. Tulkinnan muotoilu kysymykseksi jättää sen nimenomaan avoimeksi (Sorjonen 2001). Aiemmassa esimerkissä liitekysymyksen sisältävä deklaratiivinen vuoro (*tä carente*, 'olet hellyydenkipeä') ilmaisi vahvan oletuksen toisen kokemuksesta, kun taas tässä *mitä*-kysymys osoittaa, ettei toisen kokemukseen ole pääsyä. Ihminen ei haista samoja asioita kuin koira, mikä muodostaa rajoitteen haistelutoiminnan tulkinnalle. Vastausta ei silti tässä odoteta, eikä sitä tuoteta koiran puolesta. Ninnin toiminnan huomiointi

kysymysmuotoisella vuorolla vaikuttaisi liittyvän huolenpitäjän tarpeeseen kontrolloida tilannetta ja koirien tekemisiä vieraassa, mahdollisesti rauhattomuutta aiheuttavassa ympäristössä.

Aineistossa havaintoa koskevat vuorot kohdistetaan suoraan muunlajiselle vastaanottajalle kielellisesti ja kehollisesti. Sen lisäksi, että Marja tässä viittaa Ninniin toisen persoonan yksiköllisellä pronomiinilla *sää* ja katsoo kohti Ninniä, hän puhuttelee tätä vuoron lopussa nimeltä. Vastaanottajan nimeämisellä (jota käsiteltiin lyhyesti jo edellisessä esimerkissä) on useita mahdollisia tehtäviä. Monenkeskisessä tilanteessa nimellä puhuttelemalla voidaan osoittaa muille, kenelle vuoro on suunnattu. Toiseksi nimen käyttö voi liittyä siihen, että eläin ei ole valmiiksi alttiina vuoron vastaanottamiselle. Nimellä voidaan hakea vastaanottajan huomiota, ja havaintoa koskevat kysymykset esiintyvät juuri tilanteissa, joissa eläin on suunnannut huomionsa kehollisesti johonkin muualle. Vastaanottajan huomiota tavoitteleva nimenkäyttö on kuitenkin aiemmissa, ihmisten välistä vuorovaikutusta käsittelevissä tutkimuksissa esiintynyt vuorojen alussa, kun taas vastaanottajan nimeäminen myöhemmin vuorossa on yhdistynyt tilanteisiin, joissa puhuja osoittaa erityistä asennoitumista tai suhdetta vastaanottajaan (Lerner 2003, 184–185). Myös muunlajisen vastaanottajan puhuttelu nimeltä aineistossani viittaa tällaiseen käyttöön.

Koiraa kutsutaan nimellä myös seuraavassa brasilianportugalin-kielisessä katkelmassa, jossa Sisukoira ilmeisesti kuuntelee toisen koiran (litteraatissa Aku) haukkua toisesta huoneesta. Haukkumista on kuulunut useaan otteeseen pitkän ajan kuluessa, mutta katkelmassa se kuuluu vain kerran. Katkelman alussa Janina (oikealla selin kameraan) kutsuu Sisua, joka liikuskelee pöydän lähetyvillä. Samanaikaista aiheeseen liittymätöntä keskustelua ei esitetä litteraatissa.

- (3) Ulkona
[PPv_4D_Lounas110412.MPG 21:50]

```
01 JAN: ↑si:su::,
02      (0.4)+(0.2)*(0.4)%#+(0.4)   #*(0.5)*(0.3)+
      jan      +.....+rapsuttaa(?)-----+
```

```

sar          *.....*kurkottaa*,,,,,*
sis          %käänny pois
kuv          #kuv3.1    #kuv3.2

```


Kuva 3.1.
Sara ojentaa kättään kohti Sisua.

Kuva 3.2.
Sara tavoittelee Sisua; Sisu liikkuu oikealle.

```

03          (1.3)
04 AKU: VUH,
05          (0.7)&(0.6)&#
   iri          &.....&katsoo Sisua->
   kuv          #kuv3.3

```


Kuva 3.3. Irina katsoo Sisua (kuvan ulkopuolella oikealla).

```

06 IRI:→ $↑>que que< tem $lá f::ora ·si↑sinho.=
   mitä siellä ulkona on Sisuseni ((diminutiivi))
   jan $vilkaisee Irinaa$
   sam                                     ·katsoo Sisua-->
07 @ (o) que que tá@ acotencendo· lá °fo::ra &↑hein°;
   mitä siellä ulkona oikein tapahtuu
   sam                                     -->.
   iri                                     --->&

```

Janina on kiinnittänyt Sisun huomion kutsumalla tätä nimeltä. Sisu tulee lähemmäs, jolloin Janina ja lähellä (kuvassa vasemmalla) istuva Sara ojentavat kätensä koskettaakseen sitä. Kameran kuvassa näkyvät Sisun korvat juuri sen verran, että sen nähdään kuitenkin siirtyvän pois Saran rapsutukseen kurkottavan käden ulottuvilta (r. 2; Janinan käsi taas liikkuu joko tuolia tai koira koskien). Kun Sisu liikkuu kauemmas keittiön suuntaan (kuvassa oikealle), rapsuttajat laskevat kätensä. Hetken kuluttua toisesta huoneesta kuuluu haukahdus, mihin Sisu oletettavasti reagoi. Kuvassa ei valitettavasti näy Sisun kehollinen orientaatio tuolla hetkellä, mutta Sisun huolenpitäjä Irina (kuvassa takana vasemmalla) kurkottaa kaulaansa nähdäkseen Sisun ja tuottaa hakukysymykseksi muotoillun vuoron (r. 6 'mitä siellä ulkona on Sisuseni, mitä siellä ulkona oikein tapahtuu').

Irinan vuoro päättyy interjektioon *hein*, joka muistuttaa lähinnä suomen *s*-liitepartikkelia. Tapausta voidaankin suhteuttaa havaintoihin, joiden mukaan ihmisten välisissä keskusteluissa *s*-liitepartikkelin lisääminen kysymyssanaan (esim. "mitäs") esiintyy keinona nostaa esille vastaanottajan aiempaan toimintaan liittyvä tai kysyjän esittelemä puheenaihe ja mahdollisesti vedota yhteiseen tietoon (Raevaara 2004, 541–547). Tässä *hein* liittyy vuoroon, jossa tuodaan kielellisesti esiin Sisun kehollisella toiminnallaan implikoima "aihe" (tapahtumat ulkona). Kyse ei ole niinkään yhteisestä tiedosta vaan Sisun toiminnan käsittelemisestä ymmärrettävänä ja ylipäätään yhteyden luomisesta. Irinan vuorossa on myös tyypillisiä hellittelypuheen piirteitä: hän käyttää nimestä diminutiivimuotoa (portugalissa päätte *-inho*), muuntaa ääntään hieman etiseksi (@-merkit) ja nostaa äänenkorkeutta osassa vuoroa.

Koiran puhuttelu nimellä vaikuttaa tässä ilmaisevan paikalla oleville ihmisille, että vuoro ei liity suoraan meneillään olevaa keskusteluun vaan liittyy vuorovaikutukseen muunlaisen osallistujan, jonka edeltävän toiminnan tulkitsijana Irinalla on huolenpitäjänä erityinen rooli. Samalla Irinan vuoro on kuitenkin epäsuorasti kohdistettu ihmisosallistujille. Vuoro tarjoaa selontekoa Sisun levottomalle liikuskelulle huoneessa ja sille, että ihmisten lähestymisyrietykset eivät näytä kiinnostavan sitä: Sisu siirtyy pois rapsutusten luota, koska on kiinnittänyt huomionsa toisen koiran haukkuun ja mahdollisesti ulkoa kuuluviin ääniin. Muista

osallistujista Irinan aviopuoliso Samuel orientoituu Irinan vuoroon katsomalla hetken Sisua ja Janina vilkaisemalla Irinaa (r. 6–7). Irinan kysymys sanallistaa selitykseksi vain sen, että Sisun huomio on suuntautunut tapahtumiin ulkona. Vaikka vuoro ei selitä itse havaintoa, puhuja ikään kuin jakaa toisenlaisen osallistujan orientaation siihen. Sisun toiminta saa Irinan vuoron kautta sosiaalisen merkityksen suhteessa toisen koiran tuottamiin merkkeihin, tapahtumiin talon ulkopuolella sekä ihmisten yrityksiin koskettaa sitä.

Esimerkit havainnollistavat sitä, miten ihmiset ilmaisevat rajallista pääsyään koirien maailmaan, kun heidän kuulo- tai hajuaiistinsa ei riitä niiden huomion kohteen tunnistamiseen (ks. myös Peltolan tutkimuksen jaksoa ”Kokemuksia lähiympäristön maailmojen moninaisuudesta” tässä teoksessa). Tämä näkyy kielellisen ilmaisun valinnassa. Tulkin-toja osoitetaan kysymyksellä, joka ilmentää puhujan vähäisempää tietoa suhteessa vastaanottajaan. Samalla toisen havaintoon viittaaminen kuitenkin osoittaa jonkinasteista ymmärrystä havaintoon liittyvästä toiminnasta ja voi myös toimia selontekona muille muistuttaen tässä suhteessa aiemmin käsiteltyjä mielentilan sanallistuksia.

TERVEHDYSSEKVENSSIT

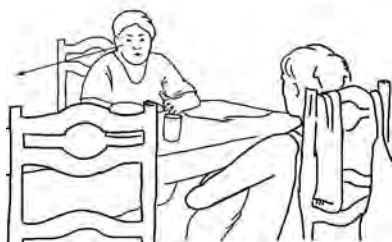
Viimeiseksi analysoin tapauksia, joissa ihminen käsittelee eläimen äänentuottoelimillään tuottamaa ääntä (vokalisaatiota) itselleen kohdistettuna sosiaalisena vuorovaikutustoimintana vastaamalla siihen. Puhuja sitoo vuoronsa vastaukseksi toisenlaisen osallistujan vokalisaatioon kierrättämällä ja toistamalla vokalisaatiota omassa vuorossaan (*päivää päivää; vah vah*) sekä sanallisesti että prosodisesti. Ääntely itsessään ei välttämättä ole sellainen toiminto, joka tekisi odotuksenmukaiseksi toimintajakson jälkijäsenen eli vastauksen tuottamisen. Vastauksen tuottamalla puhuja kuitenkin käsittelee sitä takautuvasti aloittavana toimintona eli eräänlaisena sekvenssin etujäsenenä (vrt. *retro-sequence*, Schegloff 2007, 217–219). Näin muodostuu toimintajakso, jota kutsun *tervehdyssekvenssiksi* ja jonka kautta ihminen hetkellisesti huomioi toisenlaisen läsnäolon. (Aiheesta tarkemmin ks. Harjunpää arvioitavana.) Tarkastelen ensiksi katkelmaa, jossa esiintyy sekä mielentilan sanallistamista että tervehdyssekvenssiä.

Kaisa ja hänen vieraansa Leena istuvat Kaisan kodin ulkokeittiön pöydän ääressä, ja edellinen keskustelunaihe on juuri tuotu päätökseen. Leena pitelee sylissänsä muutaman viikon ikäistä vauvaa. Papukaija Rolle on häkissänsä taaempana, vailla suoraa näköyhteyttä keskustelijoihin. Häkki rajoittaa sen liikkumatilaa, joten se ei edes pystyisi liikkumaan tilassa niin kuin Chico aiemmassa katkelmassa.

(4) Rolle I

[PPv_I3D_sauna190512.MPG 32:50]

01 ROL: PÄe wä;
02 (1.8)
03 LEE: .thhh=
04 ROL: =päe wa,=
05 LEE: =niihän se on; ((Kaisalle))
06 ROL: ↓paew_
07 KAI: .mth
08 ROL: ↑wraeh,
09 (0.7)
10 ROL: →↑PHÄE↓WÄ;
11 (0.2)+(0.3)
kai +katsoo papukaijan suuntaan→
12 KAI: ⇒.mth @↑p(h)äivää p(h)äivää v- ↓Rolle↓ ↑älä höpötä@;
13 (0.5)
14 LEE: onks Rolle+lla kohta uniaika vai [mitä(hän) lörpö(ttelee)
15 KAI: [O:n ja sit +se om #
->+katsoo Leenaa-----+osoit. silmillä R.->
kuv #kuv4.1

Kuva 4.1: Kaisa osoittaa silmien liikkeellä Rollen suuntaan.

- 16 musta+sukkanen ku mä [juttelen+ sun *kans [(hänen kans+ en)*
- 17 ROL: [paeweh;
- 18 LEE: [ɤkhrrrrsrshhɤ
- kai ->+katsoo Leenaa-----+osoit. silmillä R.-----+katsoo pois->
- lee *katsoo osoit. suuntaan*
- 19 KAI: .h ei anna ei anna [+tota:: (-) +
- kai ->+katsoo Leenaa+pois->
- 20 LEE: [he he he .hhh @se on ku pik[kulapsi@.=
- 21 KAI: [<aten>[çāo.
- huomiota
- 22 ROL: [wrh,
- 23 KAI: +=JOO. +
- >+osoit. Rollea pään/silmien liikkeellä+katsoo pois

Kaisa ja Leena ovat olleet jonkin aikaa puhumatta. Kauempana häkissään Rolle tuottaa ensin vaimeita äännähdyksiä (r. 1, 4, 6, 8) ja sen jälkeen aiempia voimakkaamman, korkeamman ja pidemmän äänen (r. 10), johon Kaisa reagoi (äänen voimistumisesta on merkitty litteraatissa isoin kirjaimin). Hän kääntää katseensa papukaijan suuntaan (r. 11), vaikka suoraa näköyhteyttä ei ole, ja tuottaa sitten Rollelle vastauksen (r. 12). Katseen suuntaaminen kohti papukaijaa ennen vastausta tekee näkyväksi Leenalle, että vuoro on osoitettu papukaijalle. Rolle on tuottanut kaksiosaiseksi hahmottuvan vokalisaation ↑PHÄE-↓WÄ; johon Kaisa vastaa ↑p(h)äivää p(h)äivää. Kaksitavuisen leksikaalisen aineksen (päivää) voi ajatella toistavan papukaijan kaksiosaista äännähdystä, ja lisäksi Kaisa reduplikoi toistetun aineksen.

Reduplikaatio ilmentää tässä responsiivisuutta samaan tapaan kuin tavallisen tervehdyssekvenssin jälkijäsenessä: *Moi! -> Moi moi!* (virosta ks. Keevallik 2001, 27). Toisaalta reduplikaatiolla eri konteksteissa on havaittu myös kytkös toiminnan päättämiseen (esim. Stivers 2004). Tässäkin se yhdistyy Rollen huomioonpäättämiseen; tervehdyksestä ei aukene muuta suoraa vuorovaikutusta Rollen kanssa. Ihminen ja toislainen osallistuja ovat kuitenkin sekvenssin ajan olleet jonkinlaisessa vuorovaikutussuhteessa yhteisen, toisiinsa mukauttamansa kielen avulla. Vaikka Kaisa käyttää vastauksessaan ihmiskielen ainesta,

hän tuottaa sen tavalla, joka lähentyy toislaajisen tapaa kommunikoida (vrt. Mondémén 2018 esimerkit murinasta). Tarkastelen tuonnempana yksityiskohtaisemmin keinoja, joilla kielenaines Kaisan vastauksessa on sovitettu lajienväliseen vuorovaikutukseen. Sitä ennen käsittelen kuitenkin vastausta seuraavia sanallistuksia Rollen ääntelyn tarkoituspäristä.

Vastatervehdyksen jälkeen Kaisa, edelleen Rollen suuntaan kääntyneenä, kutsuu sen ääntelyä *höpöttämiseksi* ja kieltää sen (r. 12). Hän osoittaa puheessaan Rolleen kahtalaista suhtautumista, joiden voi nähdä suunnatun eri vastaanottajille. Vastatervehdyksellä Kaisa osoittaa papukaijalle huomioivansa sen toiminnan. Nimetessään sen höpöttämiseksi hän kuitenkin ikään kuin normalisoi tilannetta vieraalle: eläimen ääntely on tavanomaista ja jollakin tavalla epäolennaista eikä edellytä muuta reagointia. Tulkinta eläimen mielenliikkeistä on siis jälleen suunnattu toiselle ihmisosallistujalle. Se määrittää vieraalle meneillään olevaa tilannetta ja näyttää lajienvälisen kodin toimintatapoja ja eläimen tapojen tuntemusta.

Leena vastaa samanlinjaisella kommentilla (r. 14), jossa hän tarjoaa tulkintaa Rollen ääntelystä merkinä väsymyksestä ja lapsenomaisesta unien tarpeesta. Kaisa tarkentaa, että Rolle on *mustasukkainen* hänen keskustelukumppanilleen eli Leenalle, koska ei saa tarpeeksi huomiota (r. 15–21). Leena vielä vertaa Rollea pikkulapseen (r. 20). Kuvaus perustuu inhimillisiin ominaisuuksiin, mutta koska se esiintyy vertauksessa (*ku(in) pikkulapsi*), puhuja nimenomaan osoittaa entiteettien eron. Tällöin on kyse analogisesta inhimillistämisestä, jota on pidetty ihmis-keskeisyyden sijaan jopa eläin-keskeisenä puhetapana (Schuurman 2013, 12).³

Huomattavaa esimerkissä on myös pronominin *hän* käyttö (r. 16), jolla Kaisa esittää Rollen puhetilanteen osallistujana (Laitinen 2005; Seppänen 1998), vaikkakin sivuun jääneenä. Vaikutelmaa vahvistaa pronominin käyttö rakenteessa puheaktiverbin yhteydessä. Kuvaus mustasukkaisuudesta tehdään *se*-viittauksella, mutta kuvattaessa viittauskohteen suhdetta 'juttelemiseen' vaihtuu pronominiksi *hän* (ks. myös Laitisen tutkimusta *he*-pronominin käyttötavoista tässä teoksessa). Viitattaessa Rolleen sanallisesti Kaisa myös osoittaa kolmesti Rolleen päin päin liikkeestä ja/tai katseen suuntaamisesta muodostuvalla eleellä

(r. 15, 18, 23). Keholliset ja kielelliset viittauskeinot rakentavat Rollesta osallistujaa, jolla on oma tahto ja tarpeet.

Tässä, kuten myös aiemmassa katkelmassa (Esim. 1 Chico), ihminen tulkitsee eläimen toiminnan osoittavan, että se tarvitsee huomiota häneltä itseltään. Samalla ihminen kuitenkin kieltäytyy antamasta huomiota ja viittaa eläimen tarpeen ilmaisemiseen kielteisesti arvottavilla ilmaisuilla (*älä höpötä, mustasukkanen*). Tämä osoittaa, että suora vuorovaikutus toislajisen kanssa on tilanteessa sivuroolissa suhteessa ihmisten väliseen keskusteluun.

Esimerkin (4) tapaus on sikäli erityinen, että muunlajisen osallistujan vokalisaatio itsessään on tässä ihmiskielen elementiksi tunnistettava. Se lienee osa lajienvälistä ”jaettua sanavarastoa”, jonka toistelu on vuorovaikutusrutiini. Kaisa osoittaa tunnistavansa Rollen puheen ihmiskielen ilmaisuksi juuri toistamalla vastaavan sanan, ja myös sen kutsuminen ”höpöttämiseksi” antaa Rollen puheelle ihmiskielimäisen statuksen (myös r. 14 Leenan käyttämä verbi *lörpöttelee*).

Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan Kaisan vuoron prosodisia ja foneettisia piirteitä, jotka osaltaan sitovat Kaisan vuoron vastaukseksi Rollen vokalisaatioon.

Prosodisesti sovitettu leksikaalinen reduplikaatio

Tervehdyssekvenssien analyysi pohjaa näkemyksiin, joiden mukaan prosodia ei ole vain yksittäisiä puhetoimintoja erottava piirre vaan keino, jolla keskustelijat voivat osoittaa suuntautumistaan toistensa toimintaan (Couper-Kuhlen 1996, 2001; Szczepek Reed 2007, erit. 33–34; Stevanovic 2016). Eläimen vokalisaatiota kierrättävissä sekvensseissä esiintyy ilmiö, jota voidaan kutsua prosodiseksi *sovittamiseksi*: puhuja osoittaa vuoronsa suhdetta aiempaan kopioimalla siitä vuoroonsa tiettyjä prosodisia piirteitä, kuten äänenkorkeuden, puhenopeuden, rytmin, äänenlaadun tai koko lausuman intonaation (*prosodic matching*, ks. Szczepek Reed 2007, 35; Weiste & Peräkylä 2014). Prosodinen yhteensovittaminen on tavallista juuri toisen toimintaan vastaavissa vuoroissa, kuten vastatervehdyksissä, joissa se voi myös yhdistyä saman ilmauksen toistumiseen

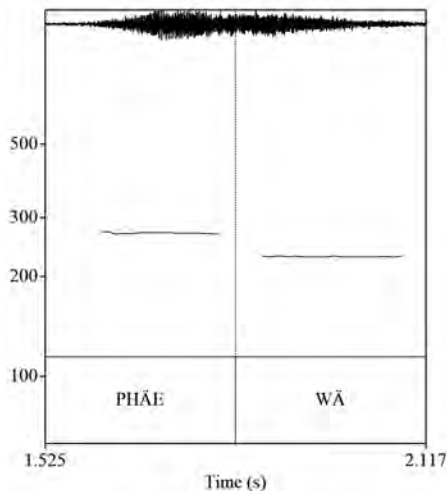
eli leksikaaliseen reduplikaatioon (Szczepk Reed 2007, 104–III, 135–137; 2012, 25–28). Sovittamisen lisäksi voidaan puhua prosodisesta *tyylitelystä*, kun puhuja erityisillä keinoilla korostaa tuotettua prosodista kuviota (*stylization*, mts. 91).

Aineistossa havaitsemani toistetun kielenaineksen tyylitelty prosodin sovittaminen eläimen vokalisaatioon perustuu äänenkorkeuden ja intonaatiokuvion mukailuun. Lisäksi voidaan havaita sovittamista tuottamalla samoja säveliä eri korkeudelta, kun puheäänen perustaajuutta katsotaan musiikillisesta näkökulmasta (Szczepk Reed 2007, 103–104). Prosodin sovittaminen ei siis tarkoita täsmällistä samankaltaisuutta vaan jonkinlaisen suhteellisen ja tunnistettavan vastaavuussuhteen muodostamista aiempaan prosodiseen kokonaisuuteen.

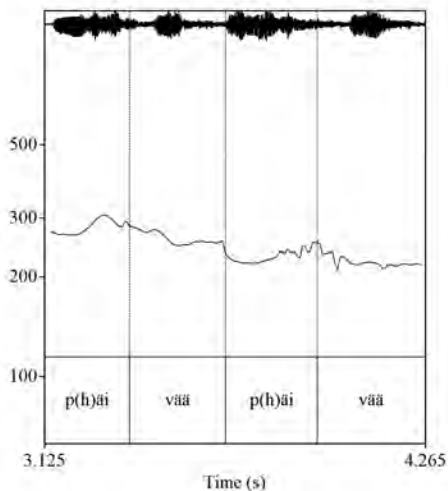
Eläimen vokalisaation mukailuun yhdistyy sen vuorosta kierrätetyn elementin reduplikaatio (kuten $\uparrow p(h)\text{äivää } p(h)\text{äivää}$). Reduplikaatio muodostuu, kun puhuja tuottaa elementin kahdesti omassa vuorossaan siten, että osat kuuluvat samaan, prosodisesti yhtenäiseen yksikköön (Keevallik 2001; Lindström 1999). Kokonaisuutta voi tuki pitää myös toiston alaan kuuluvana ilmiönä. Selvyyden vuoksi erotan tässä toislajisen vokalisaation kierrättämisen (Anward 2005) ihmiskielen resurssilla ja näin syntyvän kielenaineksen reduplikoinnin keinoina luoda responsiivinen suhde edeltävään vuoroon.

Kaisan $\uparrow p(h)\text{äivää } p(h)\text{äivää}$ mukailee kierrätettävää vokalisaatiota $\uparrow PH\text{ÄE}\downarrow W\text{Ä}$; ikään kuin intonaatiopiirteiden toistamisella leikitellen niin, että vuoro on kokonaisuutena tunnistettavissa Rollen vokalisaation kanssa yhteensovitetuksi. Praat-ohjelmalla mitattu perustaajuuskäyrä (kuvio 1) osoittaa, miten Kaisan sanaparin aikana tapahtuvat äänenkorkeuden muutokset vastaavat papukaijan vokalisaation laskevaa intonaatiota.⁴

Papukaijan vokalisaatio laskee noin 270 Hz:stä 230 Hz:iin muodostaen noin kolmen puolisävelaskeleen laskun.⁵ Kaisa aloittaa vuoronsa samalta perustaajuudelta (270 Hz), noin oktaavin ylempää suhteessa omaan ympäröivään puheeseensa, ja laskee ensimmäisen *päivään* aikana lähelle korkeutta, jolle Rollen vokalisaatio päättyi. Toisen *päivään* hän tuottaa välillä 255–218 Hz ylös ja alas liukuen ja lopuksi palaten jälleen noin 230 Hz:iin. Rollen ”kaksitavuisesta” vokalisaatiosta kopioitu laskeva intonaatio siis jakautuu reduplikoidussa vuorossa portaittain

Kuvio 1. Rollen ”päävä”.

Kuvio 2. Kaisan ”päävä päivää”.

neljälle tavulle. Kaisa säilyttää Rollen kolme puolisävelaskelta laskevan kokonaishahmon samalla kun tyylittelee sen (suhteessa omaan puheeseensa varsin) korkealta alkavaa ja sitten laskevaa intonaatiota hieman eri korkeuksilla. Rollen ääntelyn kierrättäminen sanana *päävä*, sanan toistaminen ja prosodisten piirteiden mukailu sitovat Kaisan vuoron vastaukseksi Rollen toimintaan.

FONEETTISET PIIRTEET

Vastauksessaan Kaisa tulkitsee Rollen tuottaman äänen tietyksi vokaalien ja konsonanttien yhdistelmäksi, siis kielentää papukaijan ääntelyn tiettyyn ihmiskielen muotoon ja sisältöön. Samalla hän kuitenkin mukauttaa ääntötapaansa lähemmäs papukaijan tuottotapaa (ks. Szczeppek Reed 2007, 54–57). Papukaijalla on omanlaisensa äänielin, *syrix*, jolla se tuottaa ihmisen äänihuulten värähtelyä vastaavaa perustajuutta. Sen sijaan se ei voi tuottaa esimerkiksi äänneitä [p] ja [v] ihmistä vastaavalla tavalla eli hampaiden, kielen ja huulten liikkeellä. Se tekee kuitenkin jotakin korvaavaa, jolla pystyy tuottamaan näitä muistuttavia äänneitä (harmaapapukaijoista Pepperberg 1999).⁶

Toislaisen ääntely on tässä esimerkissä jo valmiiksi lähes ihmisosalistujan kieltä: Rollen vokalisaatio on kuulonvaraisesti tunnistettavissa sanaksi *päivää*. Akustisin mittausvälinein tarkastelu osoittaa, että papukaija tuottaakin lähes ihmispuhujalle (naisen tai lapsen äänelle) tavallisen [æ]:n ja [i]:n kaltaiset äänteet.⁷ Vaikka niissä on poikkeavuuttakin, vastaavia piirteitä on havaittavissa myös Kaisan puheessa. Tämä viittaa siihen, että Rolle on saattanut oppia piirteet Kaisalta tai että heidän tapansa tuottaa molemminpuoliset tervehdykset on yhdessä muovautunut. Kaisan vuoro ei esimerkiksi ole selvä ”päivää” vaan *p(h)äivää* tai ehkä vielä oikeammin *p(h)äevä*:. Ensimmäisen tavun diftongin viimeinen vokaali on lähempänä [e]:tä kuin [i]:tä ja muistuttaa näin Rollen vokaaleja. Lisäksi äänteeseen [p] liittyy voimakas ilmavirta ulospäin (literaatissa (*h*)), jonka voi ajatella lähentyvän papukaijan huulettomasti tuotetun [p]:n hahmoa. Papukaijan ja Kaisan versiot sanasta *päivää* vastaavat loppujen lopuksi lähemmin toisiaan kuin Kaisan tuottama äänneyhdistelmä sanan standardinmukaista kirjoitusasua.

SEKVENSSIN RUTIININOMAISUUS

Eläimen ääntelyn kierrättämisestä sopivalla hetkellä voi syntyä vuorovaiikutuksellinen rituaali eläimen ja sen kodin asukkaiden välille. Tästä todistaa aineistossa se, että Kaisan puoliso Olavi tuottaa Rollelle hyvin samantapaisen vastauksen hetkellä, jolla paikalla on heidän lisäksi vain kamera.

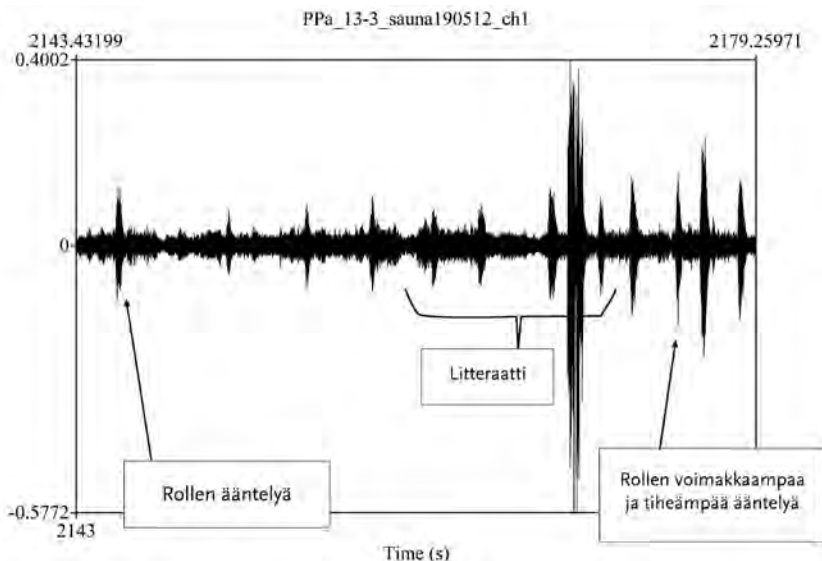
- (5) Rolle II
[PPv_I3D_sauna190512.MPG 36:06]

01 **ROL:** päewäh_
02 (2.0)
03 **ROL:** päewh_
04 (3.3)
05 **ROL:** →↑PÄE↓WÄH;
06 (0.5)
07 **OLA:** ⇒#p*ä*i#vää ↑p*ä*i↓vää.
08 (0.8)
09 **ROL:** paewah;

Jälleen ihminen vastaa papukaijan voimistuneeseen ääntelyyn sitä vastaavan leksikaalisen aineksen reduplikaatiolla ja ikään kuin leikittelemällä vokalisaation sävelkululla. Tässä tapauksessa ensimmäinen *#päi#vää* alkaa verraten matalalta ja on äänenlaadultaan nariseva (merkitty litteraattiin kahdella #-symbolilla). Jälkimmäisen *↑päi↓vää*. kanssa se muodostaa kuitenkin jälleen Rollen kaksiosaista, korkealta alkavaa ja sitten laskevaa intonaatiota mukailevan hahmon. Olavi suuntautuu Rolleen vain puheella, sillä hän ei katso tai käänny Rollen suuntaan katkelman aikana.

Kuten aiemmassa katkelmassa, Rollen vokalisaatiossa esiintyvät vokaalien [æ] ja [i] hahmot. Ääntely *PÄE* alkaa korkeudelta 275 Hz nous-ten hieman tavun aikana (295 Hz), minkä jälkeen toinen osa *WÄH* laskee kokonaisen oktaavin noin taajuudelle 156 Hz. Olavi ei mukauta puhettaan yhtä paljon kuin Kaisa mutta lähestyy kuitenkin Rollen ääntelyä. (Perustaajuutta ei voi tyydyttävästi mitata tai näyttää kuviona koko vuoron osalta taustalla soivan radion aiheuttaman taustahälyn vuoksi.) Vuoron molemmissa osissa on laskeva intonaatio. Ensimmäinen *päivää* laskee 90 Hz:stä 80 Hz:iin. Toinen *päivää* nousee ensimmäisen tavun aikana 185 Hz:iin, joka on Olavin puheäänelle huomattavan korkea, ja toisen tavun aikana laskee lähes viisi puolisävelaskelta korkeuteen 142 Hz eli lähelle Rollen vokalisaation lopun korkeutta (joka oli 156 Hz). Vaikka Olavi ei saavuta Rollen äänenkorkeutta, hän tuottaa voimakkaan nousun ja laskun ja siten mukailee Rollen korkealta laskevaa intonaatiota. Kuten Kaisan tapauksessa, intonaation mukailu vuoron aikana sitoo reduplikaation osat yhteen tyylitellen Rollen vokalisaation piirteitä.

Rollesta voidaan huomata, että sekvenssin jälkeen se tuottaa uuden vokalisaation 0,8 sekuntia Olavin vuorosta eli paljon lyhyemmän tauon jälkeen kuin aiemmin (vrt. r. 2 ja 4), mikä vaikuttaisi kielivän vastavuoroisesta orientaatiosta. Kyseessä voi ajatella olevan ns. sekvenssin kolmannen position vuoro. Lisäksi Rollen ääntely kokonaisuudessaan muuttuu voimakkaammaksi verrattuna sekvenssiä edeltävään, mikä antaa lisäviitteitä suuntautumisesta Olaviin. Äänenvoimakkuuden muutos näkyy äänen aaltomuodosta (kuvio 3). Suurimmat piikit, jotka ilmentävät suurinta amplitudia, vastaavat Olavin rivin 7 vuoroa ja muut Rollen ääntelyjä.

Kuvio 3. Äänenvoimakkuus sekvenssin edellä ja jälkeen

Rolle siis ääntelee useaan otteeseen jo ennen litteroitua katkelmaa, mutta Olavin vastauksen jälkeen se tuottaa hieman voimakkaampia vokalisaatioita lyhyemmin tauoin. Tarkastelemalla vastaavia piirteitä muista aineistoista ja tapauksista voisi tutkia, missä määrin ne ilmentävät sekvenssien rutiininomaisuutta ja tunnistettavuutta osapuolille.

Seuraava esimerkki puolestaan havainnollistaa ihmisen ja koiran välistä sekvenssiä, joka esiintyy kaksi kertaa peräkkäin. Perhe vieraineen on syönyt lounasta terassilla ja on kilistelemässä maljoja. Pentti asettelee aineiston äänittämiseen käytettyä äänitallenninta.

(6) Hiski
[PSv_5G_kesä260712.MPG 1:59]

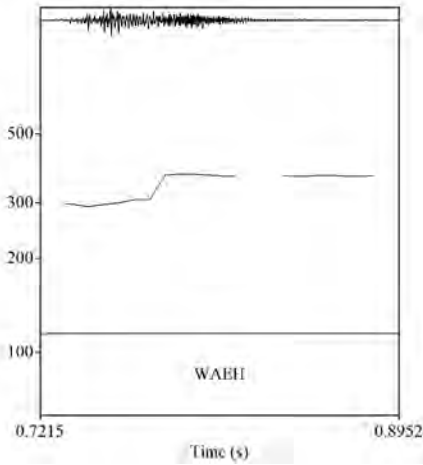
01 PEN: onks se ↑edessä;
02 (0.2)
03 SAN: on.

04 (1.0)
05 PEN: niin onki joo.=
05 HIS: =W↑AEH_ ←
06 SAN: no+ni? ←
pen +katsoo Hiskiä->
07 (0.4) 1. sekvenssi
08 PEN: +vah ↑va+h? ←
->+..+katsoo pöytään->
09 (0.7)
10 HIS: W↑AEH_+ ←
pen -->+katsoo Hiskiä->
11 (0.6) 2. sekvenssi
12 PEN: vah ↑vah? ←
13 (0.8)
14 SAN: [cheers. ((kilistelevät laseja))
15 HIS: [↑WYH (0.3) wrh;+
pen -->+katsoo pöytään-->
16 (0.6)
17 GUI: proust;
18 (0.6)
19 SAN: sar[avä.
20 HIS: [woh;
21 PEN: nhe [he he
22 MAR: [kippi[::s;
23 SAN: [kippis.
24 (0.2)
25 PEN: ↑kippis ↓kip[pis.
26 HIS: [*WYH,
*nousee, siirtyy kauemmas, katsoo pihalle-->
27 RAI: @ihhahhaa@.
28 (0.4)
29 PEN: [noni;
30 SAN: [↑fihhahhaaf;
31 MAR: ih- ha ha ha ha ha

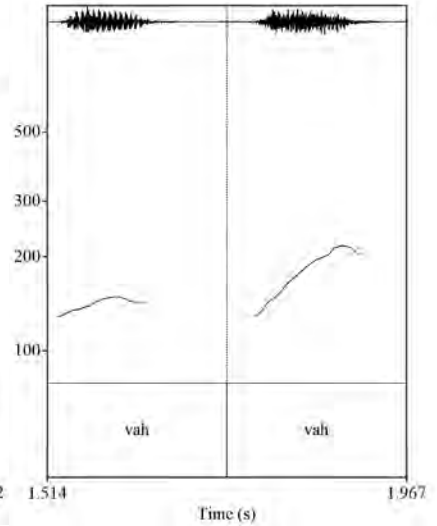
Hiski-koira istuu terassilla pöydän vieressä eikä käänny katsomaan ruokailijoita kohti vaan haukahtelee pihan suuntaan. Pentti ryhtyy vastamaan Hiskin haukkuihin, ja näin muodostuu kaksi peräkkäistä, vierusparinomaista rakennetta (r. 5 & 8; 10 & 12). Molemmissa Hiski tuottaa yksiosaisen haukun, johon Pentti vastaa kaksiosaisella imitatiivisella interjektiolla *vah vah* (imitatiiveista ks. Jääskeläinen 2013). Vastatessaan Pentti katsoo kohti Hiskiä ja sekvenssien välissä kääntyy kohti pöytää (r. 8), kun taas Hiski ei katso Penttiä koko aikana.

Kahden sekvenssin jälkeen Hiski tuottaa jälleen yksiosaisen vokalisaation (r. 15). Täsmälleen samaan aikaan (päällekkäisyys merkitty haka-sulkeilla) Sanna sanoo *cheers* (r. 14) toteuttaen rivillä 6 ennakoidun siirtymän maljojen kohottamiseen. Päällekkäisten vuorojen tuottohetki voidaan nähdä sekventiaalisena paikkana, jossa sekvenssi Hiskin ja Pentin välillä voisi jälleen kertautua, jos Pentti taas toistaisi haukun. Sannan vuorosta alkaa kuitenkin maljojen kilistely ihmisosallistujien kesken. Hiski puolestaan tuottaa yhden vaimean ja lyhyen äännähdyksen (r. 15 *wrh*), jonka jälkeen myös Pentin huomio siirtyy lasien kilistelyyn. Kilpailevan toimintalinjan edetessä Pentti siis käsittelee haukkusekvenssiä päättyneenä. Ajallisesti tämä kytkeytyy hetkeen, jolloin haukkusekvenssin toisteinen, rytmisen rakenne (yksi haukku ja reduploitu vastaus) hajoaa koiran tuottaessa aiemman perään yhden matalamman ja vaimeamman haukahduksen. Hiskin vaimeampi haukku ikään kuin irtautuu sekvenssin rakenteesta ja rytmistä, ja Pentin voidaan katsoa orientoituvan tähän vetäytymällä itsekin. Ääntelystä koostuvan toiminnan sekventiaalisessa rakenteessa on siis viitteitä koiran ja ihmisen vastavuoroisesta suuntautumisesta toimintaan.

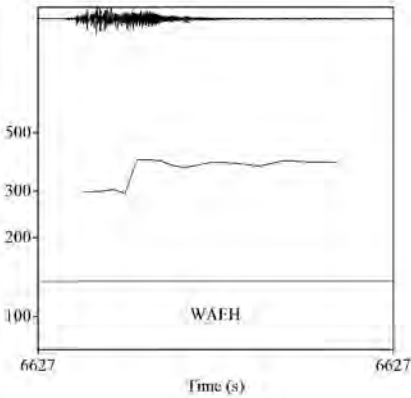
Esimerkissä toistuu aiemmista katkelmista tuttu ilmiö, jossa ihminen reduplikoi eläimen vokalisatiosta kierrättämänsä yksitavuisen aineksen mukaillen sen prosodisia ja äänentuotto-ominaisuuksia. Kuulonvarainen vaikutelma on, että Pentti sovittaa kaksiosaiset vuoronsa Hiskin haukkuihin tuottamalla haukkua tavoittelevan äänenkorkeuden nousun, joka kasvaa vuoron ensimmäisestä jälkimmäiseen osaan. Paljon Hiskiä matalammalta tuotettu ensimmäinen osa puolestaan korostaa vaikutelmaa jälkimmäisen osan korkeudesta. Sovittamisesta saadaan viitteitä myös akustisella analyysillä.⁸

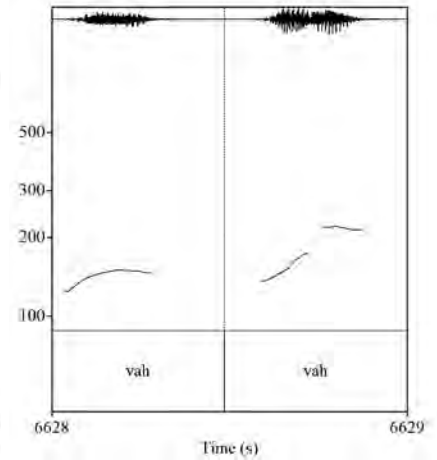
Kuvio 4. Haukkusenvenssi 1: Hiski

Kuvio 5. Haukkusevenssi 1: Pentti

Kuvio 6. Haukkusevenssi 2: Hiski

Kuvio 7. Haukkusevenssi 2: Pentti

Hiskin haukun intonaatio on molemmilla kerroilla nouseva. Ensimmäinen hauku (r. 5) nousee 300 Hz:n paikkeilta 390 Hz:iin (ks. kuviota 4). Pentin vastauksessa (r. 8) ensimmäinen osa alkaa matalalta ja nousee hieman (127 Hz:stä 150 Hz:iin), mutta sen reduplikaatio nousee 140 Hz:stä jo seitsemän puolisävelaskelta 210 Hz:n paikkeille (ks. kuviota 5). Pentti sovittaa siis vuoronsa Hiskin haukuun (joka on paljon hänen omaa puheääntään korkeampi) tuottamalla voimakkaan äänenkorkeuden nousun siten, että yksiosaisen haukun mukailu kattaa kaksiosaisen vastausvuoron.

Sovittamista voidaan tarkastella myös musiikillisen sävelasteikon avulla. Pentti tuottaa vuoron oktaavin verran Hiskin haukkua alemmaa siten, että vuoron osat vastaavat Hiskin haukun matalinta ja korkeinta säveltä. Tämä on esitetty kuviossa 8.

Kuvio 8.

	Hiski (r. 5)	Pentti (r. 8)	
	WAEH	vah	vah
Perustaaajuus (Hz)	~300 → ~390	127 → 150	140 → ~210
Sävel	D/D#4 → G4	C#3 → D/D#3	C#3 → G#3

Hiskin haukun perustaaajuus vastaa likimain nousua sävelestä D₄ tai D#₄ säveleen G₄. Pentin vuoron molemmat osat alkavat oktaavia alemman C#₃-sävelen paikkeilta ja nousevat siten, että ne saavuttavat omassa oktaavialassaan Hiskin haukun alinta (D/D#) ja korkeinta (G) vastaavat sävelet (oktaavialat on merkitty numeroilla 3 ja 4).⁹ Reduplikoitu vuoro on siis sovitettu suhteellisesti Hiskin haukun äänenkorkeuteen. Haukusta kopioidut piirteet jakautuvat vuoron kahden osan välille niin, että ne yhdessä mukailevat Hiskin nousevaa intonaatiohahmoa. Kuten kuviot 6 ja 7 osoittavat, toinen sekvenssi jäsentyy hyvin samaan tapaan.¹⁰

Pentin ääntely muistuttaa koiran vokalisaatiota myös siltä osin, että erityisesti reduplikaation jälkimmäisessä osassa on osin soinniton fonaatio. Kuulohavaintoa voisi kuvata eräänlaiseksi murahdukseksi. Siinä on kuitenkin kuultavissa myös onomatopoeettinen interjektio, jossa

vokaalina on [a]: *vah vah*. Suomessa tavanomainen tapa esittää koiran ääntely on ”vuh vuh” tai ”hau hau”. Pentin interjektio sen sijaan näyttäisi olevan paikallisesti sovitettu Hiskin haukkuun, johon sisältyy soinnittomien osien ohella lähinnä äänteen [a] tai svaavokaalin [ə] kaltainen soinnillinen hahmo. Näin ajatellen Pentti siis vuorossaan yhtäältä kielentää kuulohavaintonsa koiran ääntelystä tietyksi vokaaliksi ja toisaalta lähenty koiran soinnitonta ja murahtavaa, käheää ääntelyä.

Muut pöydän ympärillä istuvat eivät osoita huomiota Pentin ja Hiskin vuorottelulle, mutta kilistellessään maljoja he tuottavat erikielisiä maljannostotervehdyksiä. Raili huudahtaa viimeisenä hevosen ääntä kuvastavan interjektion (r. 27). Tämä liittyy siihen, että laseissa on hevosaiheinen kuviointi ja Raili on aiemmin ilmoittanut, että nyt nostetaan ”hevosmaljat”. On kuitenkin myös mahdollista, että hirnahdus implisiittisesti kommentoi Pentin haukahtelua. Myös Sannan tokaisussa *noni?* (r. 6) on samantyyppinen korkea ja nouseva intonaatio kuin Hiskin ja Pentin ympäröivissä vokalisaatioissa.

Kaikissa tervehdyssekvensseissä ihmisosallistuja nostaa vastatervehdyksen ensimmäisen tai reduplikoidun osan lähelle eläimen vokalisaation paljon korkeampaa perustaajuutta. Puhe voi nousta jopa täsmälleen samalle tasolle kuin eläimen vokalisaatio, kuten esimerkissä (4) (Rolle I, 270 Hz), jolloin prosodinen yhteensovittaminen koskee vahvimmin perustaajuutta. Muissa tapauksissa sovittaminen koskee selvemmin intonaatiota (nousevaa tai laskevaa). Tähän voi liittyä se, että puhuja sovitaa vuoroaan eläimen vokalisaation tuottamalla sitä vastaavia säveliä eri korkeudelta. Lisäksi sovittaminen koskee äänteiden ominaisuuksia. Eläimen vokalisaation sovitettu vuoro ei missään tapauksista ole täsmällinen kopio, vaan puhuja mukailee ja muovaa eläimen vokalisaation hahmoa käyttäen reduplikaatorakennetta sovittamisen alustana. Tämä tekee vuoroista toimintoina toistoa hyödyntäviä *vastauksia* ennemmin kuin pelkkiä imitaatioita. Responsiivisuuden lisäksi sovittaminen ilmentää yleisemmällä tasolla vuorovaikutuksellisen ja sosiaalisen yhteyden luomista.

Vihelmaa (2015, 2018) kutsuu eläimen äänen foneettisen muodon rekonstruktiota ihmiskielelle *interformaaliseksi kääntämiseksi*. Tätä käsitteistöä käyttäen voi sanoa, että foneettinen mukauttaminen tuottaa

ikonisen kuvan eläimen äänestä (esim. soinnittomuus), kun taas intonaatiohahmon mukailu on diagrammi eli heijastaa eläimen vokalisaa-tion osien suhdetta, kuten sen nousuja tai laskuja (ks. myös Jääskeläi-sen tutkimusta tässä teoksessa). Mondémé (2018) puolestaan kutsuu koiran kommunikaation jäljittelyä vokaalisesti ja kehollisesti (ei-kielelli-sesti) *morfismiksi*. Mondémén esimerkkitapauksessa koira tuo kuononsa lähelle ihmisen kasvoja ja ihminen vastaa koiran lähestymiseen suu-laan: hän tuo kasvonsa kohti koiran kuonoa, laittaa suunsa suppuun ja murisee, paljastaa hampaansa ja kalisuttaa niitä. Omassa aineistossani olen käsitellyt selvemmin kielellisiä vastauksia, joissa kuitenkin lähen-nyttäen toisenlaisen osallistujan kommunikaatiotapaa. Vihelmaa ja Mon-démé kuvaavat merkin *muodon* säilyttämistä tai tavoittelua toisen lajin repertuaaria mukailevin resurssein. Tässä olen tarkastellut sekä toisen tuottaman muodon tavoittelua että muovaamista ja sitä, miten tällainen luova jäljittely jäsentyy toimintasekvenssiksi, jonka myötä toistetulle toi-minnalle annetaan tietynlainen sosiaalinen merkitys.

Mitä tämä sekvenssin takautuvasti synnyttämä toiminta sitten on? Tutkimani ”tervehdyssekvenssit” eivät liity vuorovaikutuksen avauksiin (vrt. Kendon & Ferber 1973). Sen sijaan niillä ilmennetään ennemmin juuri sitä, että ollaan läsnä ilman, että tilanne osapuolten välillä etenisi. Voi ajatella, että toistetun elementin reduplikaatio ilmentää jopa ihmisen toppuuttelevan eläimen oletettuja vuorovaikutusyrityksiä (vrt. *joo joo*). Ihminen kuitenkin myös osoittaa huomioivansa toisen läsnäolon ja teot, vaikka ei vastaisi niihin muulla tavalla. Tässä voi hyödyntää antropologi Bronislaw Malinowskin (1923) *faattisen yhteyden* (*phatic communion*) käsi-tettä. Sillä viitataan puheeseen ”puheen vuoksi”, jonka tehtävä on ensi-sijaisesti sosiaalisen suhteen ja vuorovaikutuskanavan ylläpitäminen, ei sisällöllinen (esim. kiteytyneet ilmaukset ja tervehdykset, *Mitä kuuluu?*-kysymykset, *small talk*). Tällaisella puheella ja tavoilla vastata siihen osal-listujat neuvottelevat siitä, millainen vuorovaikutustilanne ja toiminta on kyseessä ja millainen suhde osallistujilla on (Coupland, Coupland & Robinson 1992). Esimerkkikatkelmien ihmisosallistujat osoittavat ole-vansa myös äänellisesti ja kielellisesti läsnä toisenlaisisille. Kielenainek-sen symbolinen merkitys ei ole pääosassa vaan se kantaa muuta, iko-nista ja indeksikaalista merkitystä, tässä tapauksessa responsiivisuutta ja

sekventiaalista kytköstä eläimen vokalisaatioon. Tarkasteltu käytänne on erilainen kuin useammin tutkittu hellittelypuhe eläimille. Aineistoni tervehdysssekvenssi on enemmän humoristinen ja leikkilinen. Tässä mielessä se kutsuu toisia ihmisosallistujia voimakkaammin sivustakuulijoiksi kuin selvästi ”hellivä” eläimelle suunnattu affektinen puhetapa.

Katkelmissa nähdään, että vaikka eläimet viettäisivät jatkuvasti aikaa ihmisten lähettyvillä liikkuen tai äännellen, niiden toiminta nousee vuorovaikutuksessa käsiteltäväksi vain tietyissä tilanteissa. Yleisempi kysymys koskeekin sitä, millaisten tapahtumien myötä ihminen ryhtyy vastaamaan eläimen ääntelyyn tai muuhun toimintaan. Katkelmassa (4) Kaisan ja Leenan vuoroissa on viittauksia siihen, että Rollen ääntely on jatkunut jo pidempään (*höpöttää*, *frekventatiivijohdos lörpötellä*). Kaisa vastaa kuitenkin vasta Rollen astetta äänekkäämpään vokalisaatioon rivillä 10. Myös katkelmissa (5) ja (6) vaikuttaa ilmeiseltä, että äänen voimistuminen kutsuu ihmisen huomion ja kommentoinnin. Katkelmassa (1) taas vieras näki Chicon tulevan sisään, mistä kommentointi alkoi. Jonkinlainen korostuneisuus tai muutos eläimen toiminnassa suhteessa ympäristöön ylittää ihmisosallistujan huomiokynnyksen.

Myös ihmisosallistujien meneillään oleva toiminta vaikuttaa siihen, milloin huomioinnille syntyy paikka. Vaikuttaa siltä, että ihminen vastaa eläimelle silloin, kun se sopii meneillään olevan keskustelun ja toiminnan vaiheeseen, esimerkiksi kun keskustelu on hetkeksi tauonnut tai taitekohdassa (Bergmann 1990; Egbert 1997). Yhtäältä tämä on ihmiskeskeinen perusta huomion jakamiselle mutta toisaalta myös toisenlaisen toimintaan tilanteisesti sopeutuva orientaatio. Voidaan tietenkin pohdita myös toisin päin, missä määrin muunlaiset läsnäolijat ovat yhteiselon myötä oppineet tulkitsemaan ihmisen saatavuutta tietyissä tilanteissa.

Vaikka onkin vaikea osoittaa, että toislaiset varsinaisesti orientoituisivat vuorotteluun ihmisten kanssa kuvatussa sekvenssissä, voidaan keskusteluanalyttisen tarkastelun avulla tehdä alustavia huomioita toiminnan ajallisesta koordinaatiosta ja siitä, mikä yksityiskohtien jäsenytyneisyyden perusteella vaikuttaa jaetulta orientaatiolta. Edellä pohdittiin, ilmentävätkö Hiskin irtautuminen sekvenssin rakenteesta tai Rollen intensiivisemmäksi muuttuva ääntely vastavuoroista orientaatiota ihmisten ääntelyyn. Analyysissa on kuitenkin syytä kyseenalaistaa, missä

määrin äänen tai muiden kehollisten resurssien käyttö on verrattavissa ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa havaittuihin säännönmukaisuuksiin. Koirien katsekäyttäytymisestä sosiaalisissa tilanteissa on osoitettu, että koirat voivat seurata ihmisen katsetta ja katsovat kuvista sosiaalisia tilanteita mieluummin kuin ei-sosiaalisia (Törnqvist ym. 2015). Käsittelemissäni videokatkelmissa koiran pään liikkumista näyttäisi toisinaan kuitenkin johtavan hajuaisti (kuonon suuntaaminen havainnon lähteeseen) tai kuuloaisti (korvien suuntaaminen), eikä katseen suuntaamisesta (joka myös edellyttää pään liikettä) näin ollen voi välttämättä tehdä suoria päätelmiä sosiaalisesta orientaatiosta.

Lopuksi

Muunlajiselle eläimelle ja eläimestä puhumisella on aineistossa erilaisia tehtäviä. Mielentilan tai ominaisuuden sanallistuksilla voidaan sekä käsitellä eläimen toimintaa ongelmallisena että osoittaa sille ymmärrystä. Tarkastelluissa tapauksissa puhujat vastaavat tällaisella puheella toisen ihmisosallistujan suhtautumiseen eläintä kohtaan tai ennakoivat sitä. Toislajiselle kohdistetulla havaintoa osoittavalla kysymysvuorolla taas puhuja vaikuttaa ensi katsomalla osoittavan rajallista ymmärrystään eläimen havainnosta (haju, ääni), mutta tämäkin käytänne voi liittyä toiminnan selittämiseen suhteessa johonkin odotuksenmukaiseen käyttäytymiseen (rauhassa odottaminen, rapsutusten hyväksyminen). Toislajisen vokalisaatioon vastatessaan ihmisosallistuja ryhtyy leikittelevään ja rutiininomaiseen suoraan vuorovaikutukseen eläimen kanssa sekventiaalisen rakenteen kautta. Toisin sanoen katkelmat osoittavat kielen ja vuorovaikutuksen rakenteiden eri tasoilla toteutuvaa suuntautumista lajienväliseen vuorovaikutukseen.

Ihminen tulkitsee toislajisen eläimen toimintaa vaihtelevista asemista ja määrittää eriasteisesti sen merkitystä. Hän voi esiintyä osallistujana, joka tietää toisen kokemuksesta ja selittää sen toimintaa, toisen tarkkailijana tai aktiivisena osapuolena, joka osallistuu toisen aloittamaan toimintaan. Kun puhuja sanallistaa toisenlajisen eläimen mielenliikkeitä, hän osoittaa tietoaan sen kokemuksista ja tarkoitusperistä ja käyttää tätä

tietoa selityksenä toiselle ihmiselle. Sen sijaan muotoillessaan eläimelle kysymyksiä tämän havainnosta ihminen ei väitä tietävänsä toisen koke-
musta vaan osoittaa ainoastaan ymmärtävänsä, että toiminnan moti-
vaationa on jokin aistihavainto. Tervehdyssekvensseissä taas ihmisen
asema toisenlajisen tarkkailijana jää taka-alalle. Hänestä tulee vastaan-
ottaja toisenlajisen aloittamalle toiminnalle, jolle luetaan jaettu merkitys.
Näissä tapauksissa ihminen myös eniten mukautuu eläimen toimintaan
tuottamalla vastauksen ja lisäksi muokkaamalla sitä lähemmäs toisen-
lajisen kommunikointitapaa.

Sanallistuksissa ja tervehdyssekvensseissä ihminen käsittelee toislaji-
sen toimintaa itselleen kohdistettuna. Hän vastaa siihen eri tavoin (selit-
täen tai osallistuen) ja samalla välittää paikalla oleville muille ihmisille
suhdetta eläimen kanssa ja henkilökohtaista, totunnaisuuteen ja tuttuu-
teen perustuvaa muunlajisen ymmärtämistä. Erityisesti sanallistuksissa
näkyvät, että ihminen ei välttämättä kuitenkaan tarjoa toisen tarpeeseen
vastaavaa toimintaa eikä esimerkiksi pyri helpottamaan mustasukkai-
suutta tai hellyydenkipeyttä. Sellainen ehkä liitetään toisenlaiseen het-
keen, jolloin vieras ei ole paikalla. Myös havaintoa koskevat kysymykset
antavat toisen toiminnalle merkityksen tuon havainnon huomaamisen
kautta. Näissä tapauksissa ihminen on vähiten toiminnan vastaanottajan
roolissa, sillä hän ei käsittele eläimen toimintaa itseensä kohdistuvana
eikä osoita ymmärrystä sen sisällöstä. Tervehdyssekvensseissä merki-
tyksen muodostuminen sekventiaalisesti on selvintä. Selittämisen sijaan
ihmisosallistuja muotoilee vastauksensa hyödyntäen responsiivisuutta
ilmentäviä keinoja: reduplikoitua toisen vokalisaation kierrätystä ja eri-
tasoista prosodista yhteensovittamista. Kieli esiintyy kaikissa käsitellyissä
toiminnoissa tulkinnan välineenä, jolla puhuja eri tavoin lähentyy toisen-
lajisen maailmaa.

Tilanteissa näkyvät eläimen roolin rinnakkaisuus suhteessa huolen-
pitäjään ja suhteessa tilanteen monenkeskiseen osallistujien asetelmaan,
jossa muilla ei ole samanlaista henkilökohtaista suhdetta eläimeen. Tois-
lajista eläintä koskeva puhe voi asettaa paikalla olevat ihmisosallistujat
yleisökseen eri tavoin: eläintä kuvaavat sanavalinnat voivat normalisoida
ja selittää lajienvälisen yhteisön toimintatapoja ja eläinvastaanottajan
puhuttelu nimellä voi osoittaa erityistä suhdetta siihen. Toiminnan

selittäminen, huomioiminen ja siihen vastaaminen tekevät kaikki omalla tavallaan lajienvälistä suhdetta näkyväksi muille läsnäolijoille. Eläimeen suuntautuva kehollinen toiminta voi olla joko samansuuntaista tai erisuuntaista puheen kanssa. Samaan aikaan voidaan osoittaa vieraalle julkista kuvaa kodin käytänteistä (esim. suhteessa eläimille sallittua käyttäytymistä koskeviin sosiaalisiin normeihin) ja olla kahdenkeskisessä kehollis-kielellisessä vuorovaikutuksessa eläimen kanssa (esim. vastaavuoroinen katse tai tervehdys) (ks. myös Mondémé 2020, 192).

Toislaajinen osallistuja esiintyy tapauksissa aktiivisena toimijana, jonka intressien ihminen esittää (kysymyksiä lukuun ottamatta) kohdistuvan pitkälti itseensä. Tämä ilmentää yhtäältä egosentristä näkökulmaa ja toisaalta kokemusta kattavasta vastavuoroisesta sosiaalisuudesta, jossa toislaajisella on tähän sosiaaliseen suhteeseen kytkeytyviä yksilöllisiä kokemuksia, tarpeita ja tapoja. Tässä tarkasteltu aineisto eroaa monista aiemmista tutkimuksista siinä, että vuorovaikutustilanteet eivät keskity erityiseen lajienväliseen aktiviteettiin, esimerkiksi leikkimiseen tai hoitamiseen, vaan läsnä oleva toislaajinen nousee oman toimintansa myötä ihmisten puheeseen ja vuorovaikutuksen osallistujaksi hetkellisenä sivujuonteena. Näiden tilanteiden tarkastelu valaisee ehkä perifeeriseltä vaikuttavia ja siksi helposti näkymättömiin jääviä käytänteitä, jotka kuitenkin jatkuvasti ylläpitävät monilajista yhteisöä ja muovaavat osallistujiensa mahdollisuuksia toimia jaetussa ympäristössä. Ihmisosallistujien puheeseen keskittyvä analyysi on myös paikallaan osoittamaan siinä näkyviä valta-asemia suhteessa eläinosallistujiin.

VIITTEET

- 1 Mitchell ja Hamm kritisoivat ajatusta, että psykologisoivan tulkinnan taustalla olisi ihmisten käsitys tietyn lajin älyllisistä kyvyistä, jonka perusteella evoluutiossa lähinnä ihmistä olevat lajit olisivat helpommin tulkittavissa ihmisenkaltaisen ajattelun kautta. He toteavat koeasetelmaansa perustaen, että kun katsotaan yksittäisiin toimintatilanteisiin kytkeytyviä tulkintoja, eivät ihmisten psykologisoivat tulkinnat juuri eroa lajista toiseen (saukko vs. simpanssi), eivätkä ne näin ollen riipu lajin oletetusta samankaltaisuudesta ihmisen kanssa. Psykologisoinnin tai siihen kytkeytyvän samastumisen ei näin ollen voi katsoa perustuvan inhimillisten ominaisuuksien siirtämiseen toiseen lajiin (tämän osoittaa myös Peltola 2018). Ihmisten käsitystä

- eläinten psykologiasta tutkitaan kuitenkin usein tilanteesta irrotettuja yleisiä käsitteitä kartoittamalla (esim. Kupsala ym. 2016).
- 2 Käytän tässä lemmikin ”omistajasta” vaihtoehtoista ilmaisua ”huolenpitäjä” (vrt. englannin *caretaker*). Sanavalinnasta ks. Koski & Bäckman (2012, 24).
 - 3 Jos ajatellaan, että puheaktiverbien käyttö eläimistä on ylipäättään metaforista, sitäkin voidaan pitää analogisena inhimillistämisenä eikä varsinaisena antropomorfismina (Schuurman 2013).
 - 4 Lukua ja/tai siinä esitettyä prosodista analyysia ovat kommentoineet tutkimuksen eri vaiheissa *Kieli ja eläin* -teoksen tekijät sekä Elizabeth Couper-Kuhlen, Richard Ogden, Melisa Stevanovic, Minnaleena Toivola ja Martti Vainio. Kiitän heitä kannustuksesta aiheen työstämiseen sekä monista arvokkaista huomioista ja konkreettisesta avusta analyysissa. Mahdolliset puutteet tai virheet ovat luonnollisesti omalla vastuullani.
 - 5 Perustaajuuden muutoksen suhteuttamisessa sävelaskeliin on käytetty muunninta osoitteessa <http://www.homepages.ucl.ac.uk/~sslyjt/speech/semitone.html>. Viitattu 3.9.2021.
 - 6 Harmaapapukaijoja tutkineen Irene Pepperbergin (1999) mukaan sekä ihminen että papukaija kartoittavat toistensa puheessa foneemeja ja suhteuttavat niitä toisen puheessa erillään omasta systeemistään, mikä mahdollistaa niiden tulkitsemisen tiettyiksi äänteiksi ja edelleen vastaavien äänteiden tuottamisen toisin keinoin. Ihmiset tunnistavat papukaijojen ääntelystä tiettyjä äänteitä ja sanoja, vaikka niiden ilmentymät eroaisivat ihmisen tuottamista suurestikin. Rollen ääntelyn tunnistaminen sanaksi *päivää* perustuu osin tiettyjen piirteiden kuulemiseen ja sanan käyttämiseen niiden lähimpänä ihmiskielisenä vastineena, osin tervehdyksen toistuvuuteen.
 - 7 Arviot äänteiden vokaali-identiteetistä perustuvat havainnointiin Praat-ohjelmalla, jonka avulla on tarkasteltu äänteiden formantteja (taajuusalueen korostuneet kohdat, jotka näkyvät ohjelmassa amplitudihuippuina). Kiitän erityisesti Martti Vainiota foneettisiin piirteisiin liittyvistä huomioista ja akustisista analyyseistä. Litteraatissa esitetyt äänteet eivät ole tarkkoja vastineita äänteiden laadusta.
 - 8 Ihmisen havaitsema puheääni syntyy äänihuulten värähtelystä, joka saa aikaan periodisen ääniaallon. Äänihuulten värähtelyn tiheys eli perustaajuus havaitaan äänenkorkeutena. Äänentaajuutta mitataan laskemalla äänihuulten värähtely sekunnin ajalta, ja se ilmoitetaan hertseinä (Hz). Koiran ääni on katkelmassa suurelta osin soinniton ja käheä. Siinä ei esiinny selvää äänihuulten värähtelyä, jonka periodisten ominaisuuksien perusteella äänenkorkeutta voitaisiin luotettavasti mitata käytetyllä ohjelmistolla. Mittausvirheiden vaara on olemassa sekä tässä että papukaijan kohdalla ja yleisesti taustahälyn vuoksi, sillä aineistoa ei ole alun perin kerätty prosodian tutkimukseen. Käytänkin tässä akustista analyysia lähinnä kokeilumielessä sekä testaamaan ja tukemaan kuulonvaraisia havaintoja.
 - 9 Ks. vastaavuustaulukkoa Szczepek Reed (2007, 105).
 - 10 Vastaavista sekvensseistä voitaisiin tutkia tarkemmin myös musiikillisten intervallien sovittamista eli sitä, miten osapuolten ääntelyissä esiintyvien sävelten muodostamat intervallit vastaavat toisiaan (Szczepek Reed 2007, 104–111).

LÄHTEET

- Aaltola, Elisa 2004: *Eläinten moraalinen arvo*. Tampere: Vastapaino.
- Aaltola, Elisa 2018: *Varieties of Empathy: Moral Psychology and Animal Ethics*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Adams, Tony E. 2013: Animals as media. Speaking through/with nonhuman beings. Teoksessa Pleck, Emily (toim.) *Perspectives on Human-Animal Communication. Internatural Communication*. New York/London: Routledge. 17–34.
- Airenti, Gabriella 2018: The development of anthropomorphism in interaction: Intersubjectivity, imagination, and theory of mind. – *Frontiers in Psychology* 9, Article 2136. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02136>.
- Anward, Jan 2005: Lexeme recycled. How categories emerge from interaction. – *Logos and language* 2 s. 1–38.
- Arluke, Arnold & Sanders, Clinton 1996: *Regarding Animals*. Philadelphia: Temple University Press.
- Bergmann, Jörg R. 1990: On the local sensitivity of conversation. Teoksessa Marková, Ivana & Foppa, Klaus (toim.) *The Dynamics of Dialogue*. Hemel Hempstead, Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf. 201–226.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth 1996: The prosody of repetition. On quoting and mimicry. Teoksessa Couper-Kuhlen, Elizabeth & Selting, Margret (toim.) *Prosody in Conversation. Interactional Studies*. Cambridge: Cambridge University Press. 366–405.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth 2001: Interactional prosody. High onsets in reason-for-the-call turns. – *Language in Society* 30(1) s. 29–53.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth & Selting, Margret 2018: *Interactional Linguistics. Studying Language in Social Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coupland, Justine & Coupland, Nikolas & Robinson, Jeffrey D. 1992: "How are you?" Negotiating phatic communion. – *Language in Society* 21 s. 207–230.
- Deppermann, Arnulf 2012: How does 'cognition' matter to the analysis of talk-in-interaction? – *Language Sciences* 34(6) s. 746–767.
- Deppermann, Arnulf & Kaiser, Julia 2018: Achieving the intersubjectivity of action and enabling coordination. Intention ascriptions in second position with *du willst/sie wollen* ('you want') in German. Teoksessa Deppermann, Arnulf & Haugh, Michael (toim.) *Action ascription*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Egbert, Maria 1997: Schisming. The collaborative transformation from a single conversation to multiple conversations – *Research on Language and Social Interaction* 30 s. 1–51.
- Fox, Barbara 2007: Principles shaping grammatical practices. An exploration. – *Discourse Studies* 9(3) s. 299–318.
- Garfinkel, Harold 1967: *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Goffman, Erving 1981: *Forms of talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Goode, David 2007: *Playing with my dog Katie*. West Lafayette, Indiana: Purdue University Press.

- Goodwin, Marjorie Harness & Goodwin, Charles 2004: Participation. Teoksessa Duranti, Alessandro (toim.) *A Companion to Linguistic Anthropology*. Oxford: Basil Blackwell. 222–244.
- Haraway, Donna J. 2008: *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Harjunpää, Katariina 2017a: Translatory practices in everyday conversation. Bilingual mediating in Finnish–Brazilian Portuguese interaction. Väitöskirja. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-3227-7>.
- Harjunpää, Katariina 2017b: Mediated questions in multilingual conversation. Organizing participation through question design. Teoksessa Laury, Ritva & Etelämäki, Marja & Couper-Kuhlen, Elizabeth (toim.) *Linking Clauses and Actions in Social Interaction* (Studia Fennica Linguistica 20). Helsinki: SKS. 75–102.
- Harjunpää, Katariina arvioitavana: Repetition and prosodic matching in responding to pets' vocalizations.
- Harjunpää, Katariina & Svinhufvud, Kimmo & Mondada, Lorenza 2019: Multimodaalinen litterointi keskusteluanalysissa. – *Puhe & kieli* 39(3) s. 195–220. <https://doi.org/10.23997/pk.77350>.
- Heritage, John 1996 [1984]: *Garfinkel ja etnometodologia*. Suomentaneet Ilkka Arminen, Outi Paloposki, Anssi Peräkylä, Sanna Vehviläinen & Soile Veijola. Helsinki: Gaudeamus.
- Heritage, John & Watson, Rod 1980: Aspects of the properties of formulations in natural conversations. Some instances analysed. – *Semiotica* 30(3/4) s. 245–262.
- Herlin, Ilona & Visapää, Laura 2019: Olet ylimielinen ja katkera. Eräitä havaintoja adjektiveista. Esitelmä Kielitieteen päivillä 17.5.2019.
- Jääskeläinen, Anni 2013: Todisteena äänen kuva. Suomen kielen imitatiivikonstruktiot. Väitöskirja. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-8860-5>.
- Karlsson, Fredrik 2012: Critical anthropomorphism and animal ethics. – *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 25(5) s. 707–720. <http://dx.doi.org/10.1007/s10806-011-9349-8>.
- Keevallik, Leelo 2001: Estonian reduplication in action sequences. Teoksessa Niemi, Jussi & Heikkinen, Janne (toim.) *Nordic and Baltic Morphology. Papers from A NorFA Course, Tartu, June 2000*. Joensuu yliopisto, Humanistinen tiedekunta. 23–33.
- Kendon, Adam & Ferber, Andrew 1973: A description of some human greetings. Teoksessa Michael, Richard Phillip & Crook, John Hurrell R. (toim.) *Comparative Ecology and Behaviour of Primates*. London: Academic. 591–668.
- Kohn, Eduardo 2013: *How Forests Think. Toward an Anthropology Beyond the Human*. Berkeley: University of California Press.
- Koski, Lotta & Bäcklund, Pia 2012: Koiran virka. Susi kaupunkien kaduilla vai ystävä erämaassa? – *Alue ja Ympäristö* 41(2) s. 22–33. <https://aluejaymparisto.journal.fi/article/view/64748>.
- Kupsala, Saara & Vinnari, Markus & Jokinen, Pekka & Räsänen, Pekka 2016: Public perceptions of mental capacities of nonhuman animals. Finnish population survey. – *Society and Animals* 24(5) s. 445–466. <https://doi.org/10.1163/15685306-12341423>.
- Laitinen, Lea 2005: *Hän*, the third speech act pronoun in Finnish. Teoksessa Laury, Ritva (toim.) *Minimal Reference – The Use of Pronouns in Finnish and Estonian Discourse*. Helsinki: SKS. 75–106.

- Laurier, Eric & Maze, Ramia & Lundin, Johan 2006: Putting the dog back in the park. Animal and human mind-in-action. – *Mind, Culture, and Activity*, 13(1) s. 2–24. https://doi.org/10.1207/s15327884mca1301_2.
- Lee, Seung-Hee 2012: Response design in conversation. Teoksessa Sidnell, Jack & Stivers, Tanya (toim.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Malden, MA: Wiley-Blackwell. 415–432.
- Lerner, Gene H. 2003: Selecting next speaker. The context-sensitive operation of a context-free organization. – *Language in Society* 32(2) s. 177–201.
- Lindström, Jan 1999: *Vackert, Vackert! Syntatisk reduplikation in svenskan*. Helsinki: Svensk litteratursällskapet i Finland.
- Linell, Per 2009: *Rethinking Language, Mind, and World Dialogically. Interactional and Contextual Theories of Human Sense-Making*. Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Lohi, Hannes & Simonen, Mika 2021: Hugging and kissing a dog in distress. *Litteraria Copernicana*, 37(1) s. 107–122. <https://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/LC/article/view/LC.2021.007>.
- Malinowski, Bronislaw 1923: The problem of meaning in primitive languages. Teoksessa Ogden, Charles K. & Richards, Ivor A. (toim.) *The Meaning of Meaning*. London: Paul, Trench and Trubner. 296–336.
- Mitchell, Robert W. 1997: Anthropomorphism and anecdotes. A guide for the perplexed. Teoksessa Mitchell, Robert W. & Thompson, Nicholas S., & Miles, H. Lyn (toim.) *Anthropomorphism, Anecdotes and Animals*. Albany, NY: SUNY Press. 407–427.
- Mitchell, Robert W. 2001: Americans' talk to dogs. Similarities and differences with talk to infants. – *Research on Language and Social Interaction* 34 s. 183–210.
- Mitchell, Robert W. & Hamm, Mark 1997: The interpretation of animal psychology. Anthropomorphism or behavior reading? – *Behaviour* 134 s. 173–204. <https://doi.org/10.1163/156853997X00449>
- Mitchell, Robert W. & Thompson, Nicholas S. 1986: Deception in play between dogs and people. Teoksessa Mitchell, Robert W. & Thompson, Nicholas S. (toim.) *Deception. Perspectives on Human and Nonhuman Deceit*. Albany, NY: SUNY Press. 193–204.
- Moerman, Michael & Sacks, Harvey 1988: On understanding in the analysis of natural conversation. Teoksessa Moerman, Michael (toim.) *Talking Culture. Ethnography and Conversation Analysis*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 180–186.
- Mondada, Lorenza 2011: Understanding as an embodied, situated and sequential achievement in interaction. – *Journal of Pragmatics* 43(2) s. 542–552. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2010.08.019>.
- Mondada, Lorenza 2018: Multiple temporalities of language and body in interaction. Challenges for transcribing multimodality. – *Research on Language and Social Interaction* 51(1) s. 85–106. <https://doi.org/10.1080/08351813.2018.1413878>.
- Mondémé, Chloé 2014: "Y'a un obstacle" : Partage perceptif et construction des savoirs pratiques entre non-voyants, chiens guides et éducateurs canins. Teoksessa Mondada, Lorenza (toim.) *Corps en interaction: Participation, spatialité, mobilité*. Lyon: ENS Editions. 191–226.
- Mondémé, Chloé 2018: How do we talk to animals? Modes and pragmatic effects of communication with pets. Käännös artikkelista "Comment parle-t-on aux animaux ?

- Formes et effets pragmatiques de l'adresse aux animaux de compagnie". – *Langage et société* 163(1) s. 77–99. <https://doi.org/10.3917/lis.163.0077>.
- Mondémé, Chloé 2020: Touching and petting. Exploring "haptic sociality" in interspecies interaction. Teoksessa Cekaite, Asta & Mondada, Lorenza (toim.) *Touch in Social Interaction*. New York: Routledge. 171–196.
- Mondémé, Chloé 2021: Why study turn-taking sequences in interspecies interactions? – *Journal for the Theory of Social Behavior*. <https://doi.org/10.1111/jtsb.12295>.
- Ogden, Richard & Hakulinen, Auli & Tainio, Liisa 2004: Indexing 'no news' with stylization in Finnish. Teoksessa Couper-Kuhlen, Elizabeth & Ford, Cecilia E. (toim.) *Sound Patterns in Interaction. Cross-Linguistic Studies from Conversation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 299–334.
- Papoušek, Mechthild & Papoušek, Hanuš 1989: Forms and functions of vocal matching in interactions between mothers and their precanonical infants. – *First Language* 9(6) s. 137–157.
- Peltola, Rea 2018: Interspecies identification in nature observations. Modal expressions and open reference constructions with non-human animate reference in Finnish. – *Open Linguistics* 4 s. 453–477. <https://doi.org/10.1515/opli-2018-0023>.
- Pepperberg, Irene M. 1999: *The Alex Studies. Cognitive and Communicative Abilities of Grey Parrots*. Cambridge: Harvard University Press.
- Pika, Simone & Wilkinson, Ray & Kendrick, Kobin H. & Vernes, Sonja C. 2018: Taking turns. Bridging the gap between human and animal communication. – *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences* 285 (1880) artikkeli 20180598. <https://doi.org/10.1098/rspb.2018.0598>.
- Raevaara, Liisa 2004: "Mitäs me sovittais". S-partikkelin sisältävien hakukysymysten tehtävistä. *Virittäjä* 108(4) s. 531–558. <https://journal.fi/virittaja/article/view/40366>.
- Raevaara, Liisa 2009: Nyt täytyy ostaa kun tuli vähä rahaa tosta monivedosta. Asiakkaan ja myyjän kootut selitykset. Teoksessa Lappalainen, Hanna & Raevaara, Liisa (toim.) *Kieli kioskilla. Tutkimuksia kioskiasiainnin rutiineista*. Helsinki: SKS. 231–262.
- Raevaara, Liisa 2016: Toimintajaksojen rakenteet. Teoksessa Stevanovic, Melisa & Lindholm, Camilla (toim.) *Keskustelunalyysi – kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta*. Tampere: Vastapaino. 143–161.
- Ramirez, Michael 2006: 'My dog's just like me'. Dog ownership as a gender display. – *Symbolic Interaction* 29(3) s. 373–391. <https://doi.org/10.1525/si.2006.29.3.373>.
- Roberts, Felicia 2004: Speaking to and for animals in a veterinary clinic. A practice for managing interpersonal interaction. – *Research on Language and Social Interaction* 37(4) s. 421–446. https://doi.org/10.1207/s15327973rlsi3704_2.
- Rossano, Federico 2013: Sequence organization and timing of bonobo mother-infant interactions. – *Interaction Studies* 14(2) s. 160–189. <https://doi.org/10.1075/is.14.2.02ros>.
- Rossano, Federico & Liebal, Katja 2014: Requests and offers in orangutans and human infants. Teoksessa Drew, Paul & Couper-Kuhlen, Elizabeth (toim.) *Requesting in Social Interaction*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 333–362.
- Sacks, Harvey 1992: *Lectures on Conversation, Vol. I & II* (toim. Gail Jefferson). Oxford: Basil Blackwell.

- Sanders, Clinton R. 1993: Understanding dogs. Caretakers' attributions of mindedness in canine-human relationships. – *Journal of Contemporary Ethnography* 22(2) s. 205–226. <https://doi.org/10.1177%2Fo89124193022002003>.
- Sanders, Clinton R. 2003: Actions speak louder than words. Close relationships between humans and nonhuman animals. – *Symbolic Interaction* 26 s. 405–426. <https://doi.org/10.1525/si.2003.26.3.405>.
- Schegloff, Emanuel A. 2007: *Sequence Organization in Interaction. A Primer in Conversation Analysis I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schegloff, Emanuel A. & Sacks, Harvey 1973: Opening up closings. – *Semiotica* 8(4) s. 289–327. <https://doi.org/10.1515/semi.1973.8.4.289>.
- Schuurman, Nora 2013: Eläin – tavoittamaton tutkimuskohde? – *ELORE* 20(1) s. 13–16.
- Seppänen, Eeva-Leena 1997: Osallistumiskehikko. Teoksessa Tainio, Liisa (toim.) *Keskustelunalyysin perusteet*. Tampere: Vastapaino. 156–176.
- Seppänen, Eeva-Leena 1998: *Läsnäolon pronominit*. Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujaan. Helsinki: SKS.
- Sidnell, Jack & Stivers, Tanya 2012 (toim.): *The Handbook of Conversation Analysis*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Sitonen, Pauliina & Rauniomaa, Mirka & Keisanen, Tiina 2019: ”Kato. Hulluna puolukoita.” Kato vuorovaikutuksen resurssina luontoilussa. – *Virittäjä* 123(4) s. 518–549. <https://doi.org/10.23982/vir.71162>.
- Somiska, Outi 2010: Eläinlääkärin pehmeät direktiivit. Pro gradu -tutkielma. Suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos, Helsingin yliopisto.
- Sorjonen, Marja-Leena 2001: *Responding in Conversation. A Study of Response Particles in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins.
- Stevanovic, Melisa 2016: Prosodia. Teoksessa Stevanovic, Melisa & Lindholm, Camilla (toim.) *Keskustelunalyysi – kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta*. Tampere: Vastapaino. 100–121.
- Stevanovic, Melisa & Lindholm, Camilla (toim.) 2016: *Keskustelunalyysi – kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta*. Tampere: Vastapaino.
- Stivers, Tanya 2004: ”No no no” and other types of multiple sayings in social interaction. – *Human Communication Research* 30(2) s. 260–293.
- Szczepek Reed, Beatrice 2007: *Prosodic Orientation in English Conversation*. London: Palgrave Macmillan.
- Szczepek Reed, Beatrice 2012: Beyond the particular. Prosody and the coordination of actions. – *Language and Speech* 55(1) s. 13–34. <https://doi.org/10.1177%2F0028380911428871>.
- Tannen, Deborah 2004: Talking the dog. Framing pets as interactional resources in family discourse. – *Research on Language and Social Interaction* 37(4) s. 399–420. https://doi.org/10.1207/s15327973rlsi3704_1.
- Törnqvist, Heini & Somppi, Sanni & Koskela, Aija & Krause, Christina M. & Vainio, Outi & Kujala, Miiamaaria V. 2015: Comparison of dogs and humans in visual scanning of social interaction. – *Royal Society Open Science* 2, artikkeli 150341. <http://doi.org/10.1098/rsos.150341>.

- Vihelmaa, Ella 2015: Kuusi merkitystä. Mistä lajienvälisessä kääntämisessä on kyse? – *TRACE*.: *Journal for Human-Animal Studies* 1. <https://trace.journal.fi/article/view/48383>.
- Vihelmaa, Ella 2018: Kielen kääntöpuolella. Kuinka tutkia toislaisten merkien kääntymistä ihmiskielelle? Lisensiaatintyö. Itä-Suomen yliopisto, Suomen kieli ja kulttuuritieteet. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20190920>.
- Vuorela, Aino 1989: Hoiva-aineokset lemmikkieläimille puhutussa kielessä. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, suomen kielen laitos.
- Weiste, Elina & Peräkylä, Anssi 2014: Prosody and empathic communication in psychotherapy interaction. – *Psychotherapy Research* 24(6) s. 687–701. <https://doi.org/10.1080/10503307.2013.879619>.

Liite 1. Litterointimerkit

Puheen litterointimerkit (ks. Stevanovic & Lindholm 2016, liite 1)
Sävelkulku ja sävelkorkeus

Prosodisen kokonaisuuden lopussa:

- . laskeva sävelkulku
- ; lievästi laskeva sävelkulku
- , tasainen sävelkulku
- ? nouseva sävelkulku

Prosodisen kokonaisuuden sisällä tai alussa:

- ↑ seuraava tavu sanottu ympäröivää puhetta korkeammalta
- ↑↑ jakso nuolien sisällä sanottu ympäröivää puhetta korkeammalta
- ↓ seuraava tavu sanottu ympäröivää puhetta matalammalta
- ↓↓ jakso nuolien sisällä sanottu ympäröivää puhetta matalammalta

Muita puheen tuottopiirteitä

- ° ° ympäröivää puhetta vaimeammin sanottu jakso
- JOO ympäröivää puhetta äänekkäämmin sanottu jakso
- > < ympäröivää puhetta nopeammin sanottu jakso
- < > ympäröivää puhetta hitaammin sanottu jakso
- heti äänteen painotus

- e::i äänteen venytys
- # # nariseva ääni
- @ @ äänen laadun muutos

Hengitys ja nauru

- .hhh sisäänhengitys (yksi *h* vastaa n. 0,1 sekuntia)
- hhh. uloshengitys
- .joo sana lausuttu sisäänhengittäen
- he he naurua
- e(h)i uloshengitystä sanan sisällä, useimmiten kyseessä nauraen sanottu jakso
- £ £ hymyillen sanottu jakso

Päällekkäisyydet ja tauot

- [päällekkäispuhunnan alku
-] päällekkäispuhunnan loppu
- (.) mikrotauko (alle 0,2 sekuntia)
- (0.4) mikrotaukoa pidempi tauko sekunnin kymmenesosina
- = kaksi puhunnosta liittyä toisiinsa tauotta

Muita merkintöjä

- jo- sana jää kesken
- (onko) epäselvästi kuultu jakso
- (-) sana, josta ei ole saatu selvää
- (---) pitempi jakso, josta ei ole saatu selvää
- (()) litteroijan muita kommentteja ja selityksiä tilanteesta

Multimodaaliset litterointimerkit (ks. Harjunpää, Svinhufvud & Mondada 2019)

- * * Kehollinen toiminta merkitään
- + + kahden samanlaisen symbolin väliin (erilainen symboli jokaista osallistujaa varten) ja kohdennetaan vastaavien puhejaksojen/tauojen kanssa.
- *---> Merkitty toiminta jatkuu toisella rivillä
- >* seuraavaan samanlaiseen symboliin saakka.

- >> Toiminta on alkanut ennen aineistokatkelman alkua.
- >> Toiminta jatkuu aineistokatkelman päätyttyä.
- Liikkeen valmisteluvaihe
- Liikkeen huipentuman saavuttaminen ja ylläpito
- ,,,, Liikkeen vetäytymisvaihe
- asi Kehollisen toiminnan tuottajan tunnisteiden kolme alkukirjainta merkitään, jos eri kuin senhetkinen puhuja.
- kuv Pysäytyskuvan tarkka ajoitus merkitään
- # meneillään olevaan vuoroon ristikkomerkillä.

Koirien aloittamien ulkoiluleikkien lajienvälisestä ryhmädynamiikasta

Mika Simonen

 <https://orcid.org/0000-0003-0004-9165>

Johdanto

Ihmisten ja koirien päivittäisiin toimintoihin kuuluu ulkoilu. Ulkoiluttajat liikkuvat koiriensa kanssa monenlaisissa maastoissa, ja usein koirat ovat hinnan päässä. Ulkoilu tiettyine reitteineen voikin olla monelle koiralle osa päivittäistä rutiinia. Siihen voi liittyä leikkejä, joilla harjaannutetaan koiran monenlaisia taitoja ja pidetään yhdessä hauskaa. Leikeillä myös vahvistetaan ulkoiluttajan ja koiran välistä luottamussuhdetta (esim. Kaimio 2007, 189–203). Jonkin verran tiedetään ihmisten kannustimista ja tavoista aloittaa leikki koiransa kanssa, oli kyseessä sitten koiran kasvatukseen tai yhteiseen ajanviettoon liittyvä toiminta. Eläintenkouluttaja Tuire Kaimion (2007, 195, 200) mukaan koirat esimerkiksi ymmärtävät ihmisen kumarruksen toimivan leikkiin kutsuna. Vähemmän tiedetään koirien aloitteellisesta kyvystä käynnistää leikki ulkoiluttajansa kanssa. Voisi ajatella ihmisten tai koirien tekävän aloitteen leikkiin ja toislaajisen vastaavan tähän aloitteeseen myönteisesti tavalla tai toisella ja lisäksi punnitsevan vaikkapa ajankohdan sopivuutta leikille. Kotiooloissa koira saattaa tuoda pallon tai kepin perheenjäsenelle ehdottaen siten leikkiä (Goode 2007). Mutta millaisia leikkejä voi muodostua koirien tekemistä

aloitteista osana ulkoilua? Tässä tutkimuksessa perehdytään tähän kysymykseen seuraamalla kahden koiran ulkoilua ulkoiluttajansa kanssa.¹

Leikin piirteitä hahmottaessaan historioitsija Johan Huizinga (1949, 1, 13) katsoi leikin – niin ihmisten kuin eläinten – olevan vapaaehtoista toimintaa, joka eroaa tavanomaisesta elämästä olemalla muuta kuin vakavaa: leikkiin osallistujat uppoutuvat leikkiin, leikkiin ei liity taloudellista voiton tavoittelua ja leikki etenee tiettyjen sääntöjen mukaan ajassa ja tilassa. Tässä tutkimuksessa perehdytään viimeksi mainittuun eli siihen, miten lajienvälinen leikki muodostuu ajassa ja tilassa eteneväksi omalakisiksi kokonaisuudeksi.

Huizingalle leikit pitävät sisällään tiettyjä sääntöjä, joiden mukaan asioiden täytyy tapahtua tietyssä järjestyksessä. Leikkijöille kyseiset säännöt ovat selvät jopa siinä määrin, ettei niitä ole syytä kyseenalaistaa. Tällöin voisi ajatella leikkivän koiran olevan kognitiivisesti tietoinen aloittamansa leikin dynamiikasta eli siitä, mitä kunkin leikkijän tulisi tehdä ja milloin, jotta leikki alkaa ja lopulta päättyy leikin sääntöjen mukaisesti. Näin on sittemmin todettu myös videoaineistoihin perustuvassa tutkimuksessa, joka selvitti harhautuksia ihmisen ja koiran leikissä (Michell & Thompson 1986). Harhauttaakseen ihmisen tai koiran täytyy olla tietoinen siitä, mitä toinen osapuoli on seuraavaksi tekemässä.

Sosiologi David Goode (2007) tutki leikkimistä oman koiransa kanssa ja havaitsi palloleikin muodostavan edellä mainitun omalakisien kokonaisuuden, jonka sisällä kunkin leikkijän, myös koiran, tunnetilat ja aiheet ovat nähtävissä leikin logiikan sallimissa rajoissa. Edelleen samainen Goode (2007) kritisoi Huizingan näkemystä leikistä ikään kuin ennalta annettuna sääntökokoelmana ja siten riittämättömänä edustamaan leikin moninaisuutta. Ratkaisuksi hän ehdottaa näkökulmaa, joka pohjautuu toimijoiden omaan näkemykseen leikistä (esim. Heritage 1996 [1984], 123–136). Miten erilaiset osallistujat yhdessä tuottavat leikin ajassa ja tilassa eteneväksi kokonaisuudeksi? Tässä tutkimuksessa leikki määritetty tiettyjen kielellisesti ja kehollisesti rakentuneiden toimintojen sarjana, jonka leikkijät tunnistavat ja katsovat toistenkin leikkijöiden tunnistavan. Näin ollen erilaisten osallistujien leikki ei eroa perustaltaan muiden tämän teoksen vuorovaikutusta tarkastelevien lukujen tutkimuskohteista eikä vuorovaikutuksesta yleisemminkään.

Kirjallisuudessa mainittuja koirien suosimia leikkejä ovat takaa-ajoleikit, kiskomisleikit, leikkittappelut, esineiden noutaminen ja etsintä. Yksinään koirat saattavat leikkiä esineillä ja tehdä ympäristöön tutkimusretkiä. (Kaimio 2007.) Sosiologi Erving Goffman (2012, 117) johtaa eläinten leikkittapelluista ja vakavista tappeluista ajatuksen sävyttämisen (*keying*) konventioista, joiden myötä osallistujat voivat tulkita yhdenlaisen toiminnan (kuten vakavan tappelun) piirteet toisenlaisena toimintana (leikkittappeluna). Koirien suosimat leikit saattavatkin olla sävytettyjä metsästämiseen liittyvistä synnynnäisistä toiminnoista (Kaimio 2007, 192). Leikkikalua vaaniessaan koira saattaisi toimia samoin kuin vaaniessaan metsästettävää (kuten koloon piiloutunutta kettua).

Sosiologi Georg Simmel (1902; 2009 [1908]) kiinnostui ihmisluomosten numeerisista piirteistä, ja siinä yhteydessä hän erotteli kahden (dyadi) ja kolmen hengen ryhmien (triadi) eroavuuksia. Simmel katsoi kolmen hengen ryhmässä kunkin osallistujan pystyvän suuntautumaan kerrallaan vain yhteen osallistujaan. Esimerkiksi kaksi osallistujaa voi yhteisen katseen avulla rajata kolmannen osallistujan ulos tästä muodostelmasta (Noro 1991). Tämä tutkimus vie Simmelin ajatuksia erilajisen, ihmisestä ja kahdesta koirasta muodostuvan ryhmän dynamiikan tarkasteluun. Erityisen kiinnostuksen kohteeksi tarkentuu koiran aloittama leikki tässä ryhmässä. Simmelin ajatusten mukaisesti aloitteellinen koira voisi kutsussaan sosiaaliseen leikkiin suuntautua vain toiseen koiraan tai ulkoiluttajaan. Leikkiä aloittavan koiran on siis valittava se taho, jonka kanssa leikkiin ryhdytään.

Yhdistän edellä hahmotellun simmeliläisen näkökulman Goffmanin (1969, 32) esittämään ajatukseen vuorovaikutukseen osallistumiseen käytetyn ajan ja vaivan määrästä (*allocation of involvement*). Goffman katsoo kunkin osallistujan säätelevän osallistumisestaan yhteisessä tilanteessa toteutuvan vuorovaikutuksen rakentumiseen. Osallistujan halutessa dominoida vuorovaikutuksen kulkua olisi hänen investoitava siihen resurssejaan esimerkiksi ottamalla aktiivisesti puheenvuoroja aina kun siihen avautuu mahdollisuus (Sacks, Schegloff & Jefferson 1974). Tässä tutkimuksessa vuorovaikutukseen osallistumisen säätelyä on mahdollista tarkastella kolmen osallistujan muodostaman ryhmän dynamiikan avulla. Olipa kyse ryhmän ihmisestä tai koirista, leikin aloittajan on syytä

olla määrätietoinen, jotta ryhmässä leikitään. Yksi osallistujista voisi pienin kustannuksin jättäytyä syrjään ”vapaamatkustajaksi” antaen kahden muun osallistujan viedä vuorovaikutusta eteenpäin. Ulkoiluttaja voisi katsoa sivusta koirien leikkiä. Mutta millaisia ovat ne ulkoilun mahdollistamat keinot, joilla koirat säätelevät osallistumisastettaan ennen leikkiä, leikin aikana ja leikin jälkeen? Analyysissa tullaan huomaamaan, että koirat osaavat lukea tilannetta ja toimia useamman osallistujan kanssa tavoilla, jotka eivät eroa ihmisten välisestä useamman osallistujan vuorovaikutuksesta. Ihmisetkin huomioivat toisiaan, ottavat rooleja ja luovat osallistumismahdollisuuksia toisilleen. Yhteenvetona totean Simmelin ja Goffmanin antavan välineitä tarkastella omalakisesti ajassa ja tilassa toteutuvaa leikkiä osallistujiensa aikaansaannoksena, kun huomioidaan erilaisen ryhmän sisäinen dynamiikka.

Aiempaa kirjallisuutta koiran ja ihmisen vuorovaikutuksesta

Yleisemmän kiinnostuksen koiran ja ihmisen välisen vuorovaikutuksen tutkimiseen voi nähdä olevan lähtöisin sosiologi Clifton R. Sandersin Goffman-vivahteisesta tulkinnasta (esim. 1999)². Koiran ja ihmisen välisen vuorovaikutuksen tutkimukset ovat painottuneet *ihmisten* haastatteluihin, havainnointeihin ja kirjoittajien omiin pohdintoihin vuorovaikutuksesta (esim. Sanders 1999). Filosofin Ludwig Wittgensteinin pohdi myöhäisemmässä tuotannossaan (2001 [1953]) eläinten kyvyttömyyttä puhua. Wittgensteinille kyse on enemmänkin siitä, etteivät eläimet käytä meille ymmärrettävää kieltä kuin siitä, että eläimiltä puuttuisi kieleen tarvittavaa kykyä. Ihmisten puhuttuun kielenkäyttöön sisältyy monenlaisia erilaisia toimintoja, kuten kysyminen ja vastaaminen – millaista Wittgensteinin (2001 [1953], § 25) mainitsemaa alkeellista kielenkäyttöä eläimillä mahtaisi olla? Tässä tutkimuksessa painopistettä viedään kohti *koirien* näkökulmaa, sillä empiirinen aineisto on kerätty yhteistyössä koirien ja koiranulkoiluttajan kanssa. Videoaineiston välittämät tulokulmat vuorovaikutukseen perustuvat koirien tekemiin valintoihin ulkoilun aikana.

Etnometodologisesta näkökulmasta (Heritage 1996 [1984]) ihmisen ja koiran välistä vuorovaikutusta on tarkasteltu leikin (Goode 2007) ja ulkoilun (Laurier, Maze & Lundin 2006) yhteydessä. Goode pohtii koiransa inhimillistämistä yhteisten leikkien aikana liittyen siihen, että hänen koiransa on osaava pallon kanssa leikkijä. Goodelle koiran leikkiä koskevien havaintojen tekeminen ja koiran mielen luenta ovat erilaisia toimintoja (Goode 2007, 104). Leikkiä koskevat havainnot liittyvät palloleikkeihin, joissa hän heittää tai potkii yleensä palloa koiransa kiinniotettavaksi. Osana palloleikkejä Goode päättää harhauttaa koira: hän on heittämässä palloa yhteen suuntaan, mutta heittääkin toiseen suuntaan. Tällöin Goode (2007, 33) lukee koirastaan halun olla hyvä leikkijä, joka tunnistaa toisen leikkijän tekemän harhautuksen: koira tietää, miten leikin kuuluisi edetä (Mitchell & Thompson 1986). Harhautuksen tunnistaminen ja toisen mielen lukeminen kulkevat joidenkin tutkimusten mukaan käsi kädessä (esim. Williams, Nicholson, Grainer, Lind & Carruthers 2018). Näin ollen Gooden koira mitä ilmeisemmin luki oikein Gooden aikeet harhauttaa leikin tuoksina.

Puistossa liikkuvien koirien ja ulkoiluttajien on havaittu ylläpitävän säännöllistä katsekontaktia toisiinsa koordinoitakseen ulkoiluun (Laurier, Maze & Lundin 2006). Lisäksi kunkin ulkoiluttaja–ulkoilutettavadyadin liike voi edetä yhteisen askelrytmin myötä. Tutkijaryhmä (Laurier ym. 2006) raportoi koiran ulkoiluttajasta, joka potki puiden maahan pudonneita lehtiä kahden koiran kiinniotettavaksi. Kaksi ensimmäistä potkua ei herättänyt koirien mielenkiintoa, mutta kolmannella potkulla toinen koirista innostui ja tulkitsi tapahtuneen leikkiin kutsuna. Kokoavasti etnometodologiset tutkimukset ovat osoittaneet koiran olevan hetki hetkeltä rakentuvassa vuorovaikutuksessa varsin täysipainoinen osallistuja (Lynch 2007), oli kyse sitten palloleikeistä tai ulkoilusta puistossa.

Ihmisen ja koiran vuorovaikutusta selvittävässä keskusteluanalyttisissä tutkimuksissa kiinnostus on alkujaan ollut ihmisen puhe-käytännöissä. Tutkimuksissa on havaittu ihmisten puhuvan läsnä olevan koiran äänenä toisille ihmisille eli puhuvan koirille, vaikka tarkoittavat puheensa toisille samassa tilassa oleville ihmisille (Tannen 2004), ja käyttävän aikuisten vauvoille suunnattua puhetaapaa puhuessaan koirille (ns. *babytalk*) (Roberts 2004) (ks. myös Harjunpään tutkimusta

tässä teoksessa). Koirat toimivat myös resurssina ihmisten toisilleen tarkoittamille mitä erilaisimmille puhetoiminnoille (Tannen 2004). Edelleen tutkimuksissa on selvitetty erilaisia toistuvia tilanteita, kuten eläinlääkärien vastaanottoja. Eläinlääkärien on todettu vastaavan koiran ahdinkoon affektiivisesti *I know* ('tiedän') (MacMartin, Coe & Adams 2014). Siinä eläinlääkärit eivät näytä eroavan muista (ihmis)potilaiden ahdinkoa hoitavista lääkäreistä. Verrattaessa ahdingossa olevan koiran ja ihmisvauvan rauhoittamista havaittiin jälkimmäisen saavan nopeammin äitinsä halauksia ja suudelmia (Lohi & Simonen 2021). Ihmisvauvan hädän lievittäminen vaatii välitöntä toimenpidettä, perheenjäsenenä olevan koiran hädän lievitys taas voi tapahtua viiveellä. Koiran tunteiden tunnistamisen osoitusten lisäksi keskusteluanalyysissä on havaittu ihmisen kyvykyys lukea koiransa aikeita vuorovaikutuksessa (Simonen 2017). Aiempien etnometodologisten tutkimusten mukaan koiran aikomusten tulkinta on luontevaa osana leikin logiikkaa (Goode 2007) tai osana ulkoilua (Laurier ym. 2006). Tästä näkökulmasta koiran ulkoilu-leikkeihin liittyviä aikoja on mahdollista tarkastella myös vuorovaikutustutkimuksen keinoin.

Aineisto ja käytetty tutkimusmenetelmä

Tutkimusta varten kerättiin videoaineistoa koirien ulkoilusta vuosien 2017 ja 2018 vaihteessa Etelä-Suomessa. Koirien omistajan avustuksella yhteen tai kahteen koiraan kerrallaan kiinnitettiin hihnoin pieni GoPro-videokamera joko koiran selkään tai rintaan. Koiranomistaja myös ulkoilutti koiraan ja käynnisti heihin kiinnitetyt kamerat. Videoaineistoa koirien ulkoilusta talvisilta ulkoilualueilta kertyi tätä tutkimusta varten yhteensä kahden tunnin ajalta.³ Tutkin tallennetut aineistot ELAN-ohjelman avulla ja litteroin analysoitavat osiot keskusteluanalyyttisin merkityksistävoin (Mondada 2018). Litteroidun aineiston analyysi perustuu niin ikään keskusteluanalyysiin (ks. Stevanovic & Lindholm 2016).

Tutkimus on luonteeltaan tapaustutkimus ulkoilusta koirien ulkoiluttajan ja hänen kahden videokameroilla varustetun koiransa kesken. Videoaineiston kuvakulmat noudattavatkin koirien vaihtuvia

kiinnostuksen kohteita ulkoilun kuluessa, sillä aineistoa ei ole kuvattu (etäältä) ihmiskuvaajan tekemin valinnoin ja rajauksin (esim. Laurier ym. 2006). Aineiston analyysissä seuraamme välillä yhden koiran kuvakulmaa, sitten hetken toisen koiran kuvakulmaa. Parhaimmillaan toisen koiran valintojen tuottama kuvakulma voi tarjota lukijalle uudenlaisen ymmärryksen siitä, mitä yhden koiran kamerasta nähtiin. Kokonaisuutena analyysin esitystä voi luonnehtia kaksipaikkaiseksi litteraatioksi, jonka avulla rakennan analyysissä yhteyksiä osallistujien näkökulmien välille. Haraway (2020 [2003], 20) katsoo *suhteen* olevan pienin mahdollinen analyysiyksikkö. Harawayn analyysiyksiköksi kelpaavia suhteita tutkimuksessa on ihmisen ja koiran lisäksi kahden koiran keskinäinen suhde. Koirien keskinäistä suhdetta sivutaan tässä luvussa, mutta sen huolellisempi tarkastelu jää jatkotutkimusten aiheeksi.

Analyysi perustuu lingvisti Lorenza Mondadan (esim. 2018) esittämään malliin multimodaalisesta vuorovaikutuksen tarkastelusta. Kyseistä mallia on aiemmin käytetty niin ihmisten kuin muidenkin kädellisten vuorovaikutuksen tarkastelussa, esimerkiksi juuri edellä mainitussa julkaisussa. Mondada onkin uudistanut keskusteluanalyysia kehittämällä videoaineistojen litterointia: vuorovaikutus litteroidaan huomioimalla tutkimuksen tavoitteiden näkökulmasta keskeinen puhuttu ja ruumiillisesti tuotettu toiminta. Esimerkiksi Lohi ja Simonen (2021) tarkastelivat ihmisen ja koiran välistä kanssakäymistä soveltamalla Mondadan mallia.

Tässä tutkimuksessa esitettävät litteraattit perustuvat myös Mondadan malliin, mutta olen yksinkertaistanut sitä paremmin toimivaksi ei-puhutun vuorovaikutuksen tarkasteluun (ks. liitettä 1). Litteraatin lukuohje on seuraava: Kukin rivi koostuu yhdestä otsikosta sekä yhdestä tai useammasta alarivistä. Otsikko ilmaisee alariveillä merkittyjen toimintojen kestot. Kullakin alarivillä esitetään yhden toimijan yksi toiminnan laji, esimerkiksi Apsu-koiran liike. Seuraavalla alarivillä voi olla saman (tai eri) toimijan toinen toiminnan muoto, kuten Apsu-koiran leikki pallolla. Toimintojen (esim. pallon pureminen) ja niiden kestojen (esim. 0,5 sekuntia) väliset rajat on merkitty litteraattiin plusmerkeillä riveiksi, jolloin plusmerkeistä muodostuvat sarakkeet rajaavat sen, mitä tietynä hetkenä tapahtuu samanaikaisesti. Näin vuorovaikutus etenee vasemmalta

oikealle jokaisessa alarivissä samanaikaisesti. Litteraatin lukeminen voi ensisilmäyksellä vaikuttaa hankalalta, mutta tarkkuudessaan se tuottaa jäsentyneempää tietoa perinteisempiin litteraatiomalleihin nähden (kuten Gail Jeffersonin esittämään malliin, jossa kehollinen toiminta voidaan kuvata kaksoissulkeissa ilmoittamatta sen tarkkaa ajoitusta suhteessa puheeseen, ks. Jefferson 2004). Videokuvasta tallennettujen kuvien sijainti on merkitty 0,1 sekunnin tarkkuudella.

Seuraavaksi esitettävän analyysin tavoitteena on eritellä koirien ja ulkoiluttajan keinoja jäsentää kanssakäymistään ulkoiluun liittyvien leikkien aikana. Analyysin jälkeinen yhteenveto kokoaa tehdyt havainnot, ja loppusanat päättävät luvun.

Lajienvälisen vuorovaikutuksen rakentuminen ulkoiluleikeissä

Tässä jaksossa tarkastelen kahta näytettä, joista ensimmäisessä koira tiputtaa pallon eteensä ja jää odottamaan ulkoiluttajaa. Toisessa näytteessä koira tuijottaa vaanien edessään olevaa palloa ja tästä asennosta käsin odottaa ulkoiluttajaa. Molemmissa näytteissä ulkoiluttaja tunnistaa koiran tekemän kutsun leikkiin. Näistä lähtöasetelmista saavat alkunsa erilaiset palloleikit. Lisäksi analyysi todentaa vielä kolmannen leikin. Näytteissä esiintyvien koirien nimet on muutettu. Kutsun heitä Apsuksi ja Beluksi. Tapahtumapaikkana on luminen viljelykseen tarkoitettu pelto, jonka keskelle osallistujat ovat kulkeneet. Videoaineistoa on nähtävillä liitteen 2 linkkien kautta.

NÄYTE 1

Rivillä 1 Apsu-koira on parhaillaan liikkumassa ulkoiluttajansa kanssa, ja he etenevät samaan suuntaan. Sitten Apsu pysähtyy pureskelemaan pallon muotoista puruleluun, jonka se lopulta tiputtaa lumeen. Lelusta tulee puremisen, ei tiputtamisen, seurauksena ääni.

(1a) Apsu

1 + (0.7) + (0.5) + (0.2) + (0.4) +
 APSU + liikkuu + pysähtyy +
 APSU + puree lelua + + pudottaa lelun +
 PALLO + ääni +

Rivillä 2 Apsu nostaa katseensa ja pysähtyy katsomaan edessään näkyvää ulkoiluttajaa ja toista koiraa, Belua, noin kolmen sekunnin ajaksi, rivin 2 loppuun saakka. Tuona aikana ulkoiluttaja kävelee Apsun luota Belun luo ja nostaa Belun pallon. Kuvassa 1 nähdään ulkoiluttaja ottamassa palloa lumisesta maasta ja Belun häntä heilumassa puolelta toiselle.

2 + (0.4) + (1.9) + (0.3)+(0.1) +(0.5) +
 APSU + katsoo ylös + katsoo ulkoiluttajaa ja Belua---+
 ULKO + kävelee Belun luokse----+ nostaa Belun pallon +
 kuva + 1 +

Kuva 1. Ulkoiluttaja nostaa Belun pallon (kuva Apsun kamerasta).

Kuva 1 on peräisin Apsuun hihnoin kytketystä GoPro-videokamerasta. Siinä nähdään seurueen toinen koira, Belu, suuntautuneena seurueen kulkusuuntaan. Koirien ulkoiluttaja on kävellyt Belun luo ja on nostamassa koiran eteensä tiputtamaa palloa lumesta. Belu nähdään odottamassa ulkoiluttajaa häntä heiluen. Koirien hännän heilunnan on nähty

kirjallisuudessa liittyvän myös leikin alkamiseen (McBride 1964, 87). Kameran suunnasta näemme, että Apsu osoittaa kiinnostusta toiseen koiraan ja ulkoiluttajaan. Voisi ajatella Apsun näkevän jotakin katsomisen arvoista. Koska kamera on liitetty koiran eturintaan, se ei kerro yksiselitteisesti siitä, mihin koira katsoo, mutta se kertoo suuntaa antavasti koiran orientaatiosta suhteessa toiseen koiraan ja ulkoiluttajaan.

Jatketaan Belun näkökulmasta. Mitä koira teki saadakseen ulkoiluttajansa tulemaan viereensä ja ottamaan pallon? Näytteessä (2) esitetään äskeinen tapahtuma Belun kameran taltioimana.

(2) Belu

Käsillä olevassa tilanteessa (riveillä 1–2) Belu on aloitteellinen ja osallistuu tilanteen kehittelyyn etenemällä ensin neljä koiran askelmittaa eteenpäin ja tiputtamalla pallon eteensä. Sitten Belu jää odottamaan.

	+ (1.6)		+ (0.3)		+ (1.7)	+
1	BELU	+ ottaa neljä askelta +			+ odottaa +	
	BELU		+ tiputtaa pallon +			
	PALLO		+ ((ääni))			

Rivi 2 kuvaa, miten ulkoiluttaja tulee Apsun luota Belun viereen sen oikean kyljen puolelle ja kurottaa ottamaan pallon lumisesta maasta. Belu kääntyy vasemmalle ja päättää odottamisen laskeutumalla maahan.

2		+ (0.4) + (1.1)		+ (0.2)		+
	BELU	+ odottaa-----+	laskeutuu			
	BELU	+ kääntyy vasemmalle-----+				
	ULKO	+ askel + (ottaa pallon) +				

Pallo on nyt siirtynyt ulkoiluttajalle, jonka kurotus nähtiin kuvassa 1 toisen koiran kameran taltioimana. Siinä Belu on asettunut seurueen näkökulmasta menosuuntaan ja tiputtanut pallon eteensä. Näillä keinoin koira saa ulkoiluttajan ottamaan pallon haltuunsa.

3 + (3.2) + (0.8) +
BELU + nousee ja kävelee ULKO:n mukana + odottaa +
ULKO + kävelee eteenpäin + perääntyy +

Rivillä 3 Belu nousee ylös ja kävelee ulkoiluttajan kanssa eteenpäin, kunnes Belu pysähtyy odottamaan. Samalla ulkoiluttaja perääntyy muuttaman askeleen Belun pallo edelleen kädessään.

4 + (1.0) + (0.1) + (3.0) +
BELU + etenee ja kääntyy ympäri + etenee sivuttain-+
BELU + + katsoo ULKO:a-->
ULKO + + oikea käsi ylös-->
kuva + 2 +

Belu lähtee vauhdikkaasti etenemään ja samalla pyörittää ikään kuin akselinsa ympäri, jolloin ulkoiluttaja ja Apsu tulevat koiran nähtävälle (rivi 4). Sitten Belu loittonee ulkoiluttajasta sivuttain säilyttäen mahdollisen katsekontaktin häneen. Siinä missä Belu vielä odotti rivillä 3, riville 4 tultaessa jotakin on leikin viitekehyksessä tapahtunut, ja Belu etäänny nyt vauhdilla ulkoiluttajasta. Kuvassa 2 nähdään ulkoiluttaja, jonka oikea käsi on ylhäällä, sekä Apsu-koira painautuneena etuvartalostaan lumeen. Ulkoiluttajan vasemmassa kädessä on Belun pallo. Hän on ottamassa askelta Belun suuntaan.

Kuva 2. Ulkoiluttajan käsi ylhäällä, Apsu vieressä (kuva Belun kamerasta).

Belu on loitonnut sivuttain ulkoiluttajasta (ks. riviä 4), mutta rivillä 5 se pysähtyy odottamaan noin sekunniksi. Tämän jälkeen koira liikkuu vähän paikallaan, kunnes ulkoiluttaja huutaa: ”Alas.” Vuoron alun kuultuaan koira alkaa painautua maata kohden. Pian ulkoiluttaja kutsuu alhaalla olevaa koiraa nimellä, ja Belu nousee ylös kuultuaan nimensä alun.

5 + (1.0) +(0.5)+(0.2)+(0.2)+(0.4)+(0.2)+(0.1)+(0.2) +
 BELU >>+odottaa+liikkuu---- +laskeutuu-- + nousee +
 ULKO + + a+las + + >Bel+u:< +

Rivillä 6 Belu liikkuu sivuttain lähes kahden sekunnin ajan. Sitten se laskeutuu ilman käskyä alas lumeen ja odottaa säilyttäen ulkoiluttajan näköpiirissään. Ulkoiluttaja ilmoittaa heittävänsä. Belu nousee ylös kuullessaan vuoron alun *he* ja jatkaa etenemistään (ks. riviä 6). Koira näyttäisi kohtelevan vuoron alkua leikkiin liittyvänä kehotuksena jatkaa etenemistä.

6 + (1.7) + (0.5) +(0.5)+(0.1)+(0.1) + (0.4) +
 BELU + etenee+ laskeutuu + odottaa--- + nousee + etenee +
 ULKO + he+itän +

Kokoavasti rivin 5 vuoron alku on koiralle merkinä mennä alas, ja siellä olevan koiran nimen alku on pyyntö nousta ylös. Rivin 6 vuoron alku toiminee tiedonantona tulevasta pallosta. Englanninkielinen *go* (’mene’) toimii Gooden (2007, 38) mukaan siten, että vastaavassa tilanteessa hänen koiransa, kuultuaan kyseessä olevan vuoron, etenee tietoisena tulevasta heitosta. Suomenkielisen aineiston keskusteluanalyttinen tarkastelu osoittaa tietyistä käskystä muodostuvan vuoron ensimmäisten äänneiden toimivan koiralle kaikin puolin riittävänä vihjeenä responsiivisen kehollisen toiminnan aloittamiseen leikin viitekehyksessä.

Tässä vaiheessa tilanteessa kehittynyttä vuorovaikutusta seuraavalle lukijalle lienee selvää, millainen leikki on kyseessä. Mutta onko etäisyys heitolle vieläkö sopiva? Koira saattaa katsoa, ettei näin ole, sillä etäisyys heittäjään kasvaa rivien 6 ja 7 aikana. Belu etääntyy, kääntyilee ja pyörii,

kunnes on saapunut uuteen paikkaan. Kääntyessään kohti ulkoiluttajaa koira henkäisee ulospäin (rivi 7).

```

7          + (1.7)                                + (0.2) +(0.1)+
  BELU    + kääntyy ympäri, etenee ja pyörii + kääntyy-----+
  BELU                                + hõh      +
    
```

Belu näyttää löytäneen sopivan paikan heiton vastaanotolle, sillä rivillä 8 koira koordinoi omaa sijaintiaan liikkuen ensin vähän, sitten vielä vähemmän. Samaan aikaan ulkoiluttaja laskee ylhäällä olleen oikean kätensä ja heittää pallon vasemmalla kädellään (ks. riviä 8).

```

8          + (0.3)          + (0.5)          + (0.3)          +
  BELU    + liikkuu vähän-----+ liikkuu vähemmän-->
  ULKO >>> käsi ylhäällä + käsi alas + heittää pallon +
    
```

Ulkoiluttajan heittoa koskevan ilmoituksen (rivi 6) ja heiton (rivi 8) välinen viive on peräti kolme sekuntia. Ulkoiluttaja viivyttää heittoaan, kunnes havaitsee Belun olevan valmis pallon vastaanottoon. Heiton ajoitus ja riittävä voimankäyttö ovat näin ollen huolellisesti valittuja suhteessa pallon erilajiseen vastaanottajaan.

```

9          +(0.5)+(0.1)+(0.5)+ (1.1)          + (0.7)          +
  PALLO  + lentää          +
  BELU >>> liikkuu vähän + ottaa kopin + nuolaisee palloa+
  kuva          + 3      +
    
```

Ulkoiluttajan heittämä pallo lentää noin sekunnin, jonka aikana Belu vielä kohdentaa omaa sijaintiaan riveillä 8 ja 9. Kuvassa 3 on nähtävissä ulkoiluttajan heittämä pallo sekä ulkoiluttaja ja Apsu katsomassa palloa vastaanottavan koiran suuntaan. Pallo on lentoratansa nousuvaiheessa eli etenemässä korkeammalle.

Kuva 3. Pallo lentää, Apsu ja ulkoiluttaja katsovat (kuva Belun kamerasta).

Belu ajoittaa hyppynsä pallon lentoradan loppuvaiheeseen ja ottaa pallosta kopin. Kun pallo on maassa, koira nuolaisee palloa (rivi 9). Sitten se liikuttelee palloa ja siirtää sitä tassullaan. Koira osoittaa huomiota pallolleen yhteensä kolmen sekunnin ajan. Lopulta Belu nostaa pallon suullaan, nousee ylös ja lähtee juoksemaan (rivit 10–11). Juoksunsa aluksi Belu tuottaa pari äännähdyistä pallo suussaan.

10 + (1.7) + (0.7) + (1.4) +
BELU + liikuttelee palloa + siirtää sitä + nostaa pallon +

11 + (0.6) +(0.2) + (0.3) +(0.9)+(0.4) +
BELU + nousee + juoksee-->
BELU + **khoh** + + **huh** +

Yhteenvedona Belu antoi pallonsa ulkoiluttajalle rivillä 1 ja sai sen takaisin rivillä 9. Ulkoiluttaja otti pallon haltuunsa, ja koira loittoni hänestä ensimmäisen (rivi 5) ja toisen sijainnin (rivi 6) kautta kolmanteen sijaintiin (rivi 7). Näin ollen koira koordinoi omaa sijaintiaan suhteessa paikkaan pysyvään ulkoiluttajaan, joka pystyi taidokkaasti heittämään pallon juuri koiran valitsemaan sijaintiin, koiran hypyn kantaman päähän. Jos koira näin ollen kantoi huolta heiton onnistumisesta, sen voisi sanoa ylläpitävän tämän leikin sääntöä (Huizinga 1949, 11).

Puhetoimintojen näkökulmasta ulkoiluttaja koordinoi leikin jäsen-
tymistä Belun kanssa direktiivillä *alas*, koiran nimellä ja tiedonannolla
tulevasta toiminnasta. Koiran nimi toimi koiralle lupana vaihtaa paikkaa
etäämmäs – toisissa olosuhteissa nimellä kutsutaan yleensä lähemmäs.
Kun Belu oli siirtynyt etäämmäs, se meni jälleen maahan odottamaan.
Ulkoiluttajan ilmoitus tulevasta heitosta kannusti koiran nousemaan
ylös ja hakemaan heiton vastaanottoon sopivaa paikkaa. Kun sellainen
paikka löytyi, heitti ulkoiluttaja pallon. Näytteessä Belu reagoi ulkoilut-
tajan yksisanaisiin vuoroihin välittömästi kuultuaan niiden alut, jotka
näyttäsivät olevan riittäviä vihjeitä koiralle tutun toiminnan tai toi-
mintavaiheen aloittamiseksi laajemmassa kehollisesti rakentuvassa
toimintakokonaisuudessa.

(1b) Apsu

Siirrytään seuraavaksi tarkastelemaan tätä leikkiä Apsu-koiran näkö-
kulmasta, jolloin vuorovaikutus jatkuu alussa esitetyn litteraation (1a)
riviltä 2. Silloin Apsu näki ulkoiluttajan ottavan Belun pallon. Mitä Apsu
teki pallonheiton valmistelun ja varsinaisen heiton aikana?

Riveillä 3 ja 4 Apsu painautuu kehon etuosallaan alas (ks. kuvaa 2)
ikään kuin punnertaen, kunnes nousee sieltä ylös. Sitten koira loitto-
nee ulkoiluttajasta uuteen paikkaan ja laskeutuu sinne. Tämän jälkeen
Apsu palaa ulkoiluttajan luo ja toistaa kolmannen kerran ”punnerruk-
sen”, jolloin myös tiputtaa pallon suustaan. Noustessaan se ottaa pallon
mukaansa.

3 + (0.4) + (0.5) + (3.6) + (1.4) + (0.4) +
APSU + laskeutuu + nousee + juoksee + laskeutuu + nousee +

4 + (1.3) + (0.6) + (0.9) +
APSU + juoksee ulkoiluttajan luo + laskeutuu + nousee +

Rivillä 5 Apsu liikkuu ulkoiluttajansa lähelle samalla pureskellen leluaan.
Näemme Apsun videokamerasta ulkoiluttajan kävelevän kohti Belua ja

samalla antavan Belulle sekä käskyn että kutsuvan koiraa nimellä. Belu näyttäisi loittonevan ulkoiluttajasta saavuttaakseen heitolle soveltuvan etäisyyden. Ulkoiluttajan askeleet eivät Belun kamerasta erotu, mutta Apsun kameran kuvakulmasta ne ovat nähtävissä hetken ajan (ks. riviä 5). Kuvassa 4 Apsu on ulkoiluttajan vieressä ja Belu katsoo heitä etäisyyden päästä.

```

5          +(0.2)+(0.3)+(0.2)+(0.2)+(0.6)+(0.1)+(0.2) +(2.6)  +
APSU          + liikkuu ulkoiluttajan luo-----+
APSU  + pureskelee leluaan-----+
ULKO          +oikea askel + vasen & oikea askel-->
ULKO          +      +  a+las  +      +  >Be+lu<  +
BELU          +      +      + laskeutuu-----+nousee+liikkuu+
kuva          +  4  +

```

Rivillä 5 Apsu vaikuttaa tunnistavan ulkoiluttajan direktiivin olevan tarkoitettu Belulle. Ulkoiluttajan sanoessa *alas* Apsu lähinnä pureskelee palloaan ulkoiluttajan vieressä. Yleisesti voikin olla, etteivät koirat reagoi puheenvuoroihin, jos niitä ei ole osoitettu koiralle vaikkapa katseella (vrt. Sacks ym. 1974; ks. myös Harjunpään tutkimusta tässä teoksessa).

Kuva 4. Ulkoiluttaja on juuri sanomassa *alas* (kuva Apsun kamerasta).

6 + (0.1) + (0.2) + (1.3) + (1.1) +
APSU + pudottaa lelun + nostaa lelun +
APSU + laskeutuu +
ULKO + **he+itän** +

Sen sijaan rivillä 6, ulkoiluttajan ohjeistaessa Belua, pudottaa Apsu lelunsa kuultuaan ulkoiluttajan vuoron alun *he*. Vaikka ulkoiluttaja on edelleen suuntautunut Beluun, päättää Apsu toimia ”kohdassa”, jossa Belu on aiemmin toistuvasti tuottanut kehollisen toiminnan vastaukseksi ulkoiluttajan vuoroon. Ulkoiluttajan puhetoimintoon nähden ikään kuin väärän responsiivisen toiminnon tekeminen eli lelun pudottaminen oikeassa ”kohdassa” voisi olla tulkittavissa koiran turhautumisena. Yhtä kaikki, kun tarkastellaan näytteitä 1b ja 2 yhdessä, nähdään molempien koirien reagoivan ulkoiluttajan ilmoitukseen heittämisestä: toinen odotuksenmukaisesti pelin kehyksen sisällä (Belu: näyte 2, rivi 6) ja toinen ilman itseään koskevaa vastaavaa odotusarvoa tai kehystä (Apsu: näyte 1b, rivi 6). Palataan vielä tämän näytteen riville 6, jonka aikana Apsu nostaa lumessa olevan lelunsa ylös ja itse laskeutuu alas.

7 + (0.1) + (0.5) +
APSU + tiputtaa lelun suustaan + ottaa lelun suuhunsa +

Rivillä 7 alhaalla oleva Apsu tiputtaa lelun suustaan ja ottaa sen takaisin suuhunsa. Aivan kuin koiralla olisi tylsää, vaikka kyse voikin olla yksinleikkistä (Kaimio 2007, 203). Simmelin kolmen hengen ryhmiä koskevan dynamiikan mukaan niin sanottu kolmas pyörä jää auttamattomasti ulkopuoliseksi kahden hengen suuntautuessa toisiinsa (Simmel 1902). Näin näyttäisi tapahtuvan myös toislaajisten vuorovaikutuksessa, jossa yksinleikki näyttäisi olevan silloin mahdollista toimintaa kolmannelle osallistujalle.

Sitten tapahtuu jotakin katsomisen arvoista. Apsu nousee ylös ja liikkuu vähän suuntautuen Beluun, joka on parhaillaan valmistautumassa pallon vastaanottoon (rivi 8). Liikkumisen seurauksena Apsu on kohdistunut suoraan Beluun ja ryhtyy seuraamaan käsillä olevaa tapahtumaa samalla lopettaen leikkimisen oman lelunsa kanssa. Yksinleikki on ollut tilapäistä, ja nyt se jätetään sikseen.

8 + (0.3) + (1.0) + (0.3) +
APSU + nousee + liikkuu Belun suuntaan + pysähtyy +
APSU + katsoo Belua-->

9 +(0.2)+(0.1)+ (0.6) + (0.5) +
BELU + koppi-----+ hyppää oikealle + vangitsee pallon+
APSU >>+ katsoo Belua-----+
APSU + kääntyy vasemmalle+ kääntyy enemmän +
APSU + puree lelua-->
kuva + 5 +

Rivien 8 ja 9 aikana Apsu katsoo Belun pallon vastaanottoa liikkumatta mutta kääntyen vasemmalle ja samalla säilyttäen Belun videokuvan keskiössä (liikkumatta yhteensä 1,2 sekuntia). Kuvassa 5 nähdään Belu valmistautumassa pallon vastaanottoon. Apsu on asettunut siten, että näemme Belun lähes kuvan keskiössä. Kuvassa on nähtävissä koiran yläpuolella lentorataansa päättävä pallo. Siinä missä Apsun kamerasta nähdään Belun hyppäävän, on Belun kamerasta tätä hankala todentaa ja litteroida. Hypyn jälkeen Apsu kääntyy kohti ulkoiluttajaa. Kiinnostava tilanne on päättynyt, ja Apsu jatkaa lelunsa pureskelua.

Kuva 5. Belu on ottamassa koppia (kuva Apsun kamerasta).

Tämän jälkeen Apsu kävelee ulkoiluttajan mukana ja hetken päästä juoksee. Belu näkyy videon taustalla tutkivan palloaan (rivi 10). Ulkoiluttaja jakaa ajatuksensa Apsulle Belusta ikään kuin todentaen nähdyn performanssin toiselle, joka tietää sen, mitä vastikään on tapahtunut (ks. Harjunpään tutkimusta tässä teoksessa). Tällä Apsulle suunnatulla vuorolla ulkoiluttaja palauttaa tavanomaisen kanssakäymisen koiransa kanssa ja edelleen luo suhteen kolmikön kaikkien osapuolten välille viittaamalla *se*-pronominilla etäämmällä olevaan Beluun (pronominiviittauksesta toislaajisiin ks. myös Laitisen tutkimusta tässä teoksessa).

10		+	(2.3)		+(5.1)+(0.4)		+(0.2)+	(0.8)		+
APSU	+	kävelee			+	juoksee-->				
APSU	=>+	pureskelee	leluun-->							
BELU	+	tutkii	palloa	+						
ULKO					+	no ni	+		+	se hyppäsi

YHTEENVETO NÄYTTEESTÄ 1

Näytteessä näimme koiran aloittaman toimintakokonaisuuden, jota voisi kutsua *pallonheitoksi*. Kyseinen leikki toteutui koiran ja ihmisen hienovaraisena yhteistyönä. Toinen koira seurasi etäältä pallonheiton ”alku-neuvottelua” eli tilannetta, jossa pallo siirtyi heittäjälle, sekä tilannetta, jossa toinen koira otti kopin pallosta. Kun heittoa valmisteltiin, kulutti toinen koira aikaansa lähistöllä leikkien lelunsa kanssa. Kyseisen koiran osallistuminen käsillä olevaan akrobaattiseen vuorovaikutukseen oli sangen vähäistä. Sitten kun alkoi tapahtua, koira tiesi katsoa tapahtumien suuntaan hyvissä ajoin. Sama koira myös lopetti lelunsa kanssa leikkimisen seuratessaan tapahtumien keskipisteessä olevaa toista koiraa. Näyte osoittaa koirien arvostavan toisten koirien saavutuksia: pallon vastaanotossa oli jotain katsomisen arvoista. Aloitteellinen koira oli järjestämässä taidokasta performanssia monilajiselle yleisölle (Huizinga 1949, 13–14), jonka koirajäsen piti esitystä yksinleikkiä kiinnostavampana.

NÄYTE 2

Toisessa näytteessä seuraamme erilaisen leikin kehittelyä ensin Belun näkökulmasta, sitten täydennämme sitä Apsun näkökulmalla. Tässäkin

näytteessä Belu on aloitteellinen koira. Alla riveillä 1 ja 2 Belu juoksee eteenpäin hieman hengästyen ja palloa mutustellen. Lopulta Belu pysähtyy tiputtaen pallon suustaan. Sitten se nojaa taaksepäin ja asettuu siten lähelle edessään olevaa palloa. Myöhemmin esiteltävässä kuvassa 8 näkyy, miten Belu asettuu suhteessa palloonsa.

(3) Belu

1 + (0.3) + (0.7) + (0.3) + (0.2) + (0.5) + (0.2) + (0.2) +
 BELU + juoksee -->
 BELU + huh + + huh + + mutustelee + + huh +

2 + (1.0) + (1.6) + (0.6) + (1.0) +
 BELU >> + pysähtyy + asettuu +
 BELU + mutustelee + +
 BELU + tiputtaa pallon +

Rivillä 3 Belu seisoo paikallaan suuntautuneena lumessa olevaan palloon. Ulkoiluttaja lähestyy Belua ja ottaa kaksi askelta, joista jälkimmäinen liukuu lumessa Belun viereen. Belu väistää liukuvaa ulkoiluttajaa.

3 + (3.5) + (1.0) + (0.4) +
 BELU + seisoo paikallaan -->
 BELU + katsoo palloa -->
 ULKO + kaksi askelta + liukuu BELU:n viereen +
 BELU + väistää ULKO:a +

Saavuttuaan koiran viereen ulkoiluttaja aloittaa lumen tasoittamisen pääosin oikealla kengällä aivan kuin valmistellen lumeen sopivaa reittiä (ks. rivejä 4–5). Tasoittaminen jatkuu lähes seitsemän sekunnin ajan. Belu katselee työn valmistumista liikehtien, odottaen ja nopeasti ”nyökäten”.

```
4      + (0.7) + (0.8)          + (1.1) + (0.8)          +
      ULKO + tamppaa lunta-->
      BELU          + liikehtii + odottaa + laskeutuu ja nousee +

5      + (1.7)      +(1.6) + (1.2)          +
      ULKO >>+ tamppaa lunta-----+ taakse kaksi askelta +
      BELU + liikehtii + odottaa-->
```

Ulkoiluttaja ottaa kaksi liukuvaa askelta taaksepäin (rivi 5) ja sen jälkeen liikkuu eteenpäin aivan kuin hakien vauhtia kahden askeleen verran (rivi 6). Kun hänen oikea jalkansa on saapunut pallon viereen hieman sen alle, hän potkaisee kenkensä kärjellä palloa (ks. kuvaa 6). Pallo ehtii lentää 0,2 sekuntia.

```
6      + (0.9)          + (0.1)+(0.1)+(0.1) + (0.2) +
      ULKO + eteen kaksi askelta + potkaisee palloa--
      PALLO          + lentää +
      kuva          + 6 +
```


Kuva 6. Ulkoiluttaja valmistelee potkua (kuva Belun kamerasta).

Rivillä 7 Belu nappaa pallon hyppäämällä oikealle. Saatuaan pallon kiinni Belu mutustelee sitä maassa hetken ja murisee sisään- ja uloshengittäen. Sitten Belu tiputtaa suustaan pallon ja nojaa kuin venytellen ylös, alas ja vielä ylös. Sitten se pysyy hetken suorilla jaloilla (rivi 8).

7 + (0.6) + (1.0) + (0.4) + (0.1) + (0.4) +
 BELU >>+ koppaa pallon + mutustelee +
 BELU + .krrh + + khhay+

8 + (0.3) + (0.2) + (0.2) + (0.2) + (0.2) +
 BELU + tiputtaa pallon +
 BELU +nojaa ylös + alas + ylös+pysyy +

Belu nostaa pallonsa, nousee ylös ja juoksee nelisen sekuntia. Tämän jälkeen koiran juoksu muuttuu hengästyneeksi. Riveillä 9–11 näemme, kuinka koiran hengitys ajoittuu juoksun aikana.

9 + (0.4) + (1.1) + (4.5) +
 BELU + nostaa pallon + nousee ylös + juoksee-->

10 + (0.3) + (0.3) + (0.2) + (1.2) + (0.3) + (0.6) + (0.3) +
 BELU + huh + + huh + + hauh + + hau +

+ (0.2) + (0.3) + (0.2) + (0.4) + (0.5) + (0.3) + (0.3) +
 11 BELU + huh + + #hauh# + + huh +

Yhteenvetona Belu tiputti pallon eteensä ja jäi odottamaan ulkoiluttajan lähestymistä. Ulkoiluttaja ei ottanut palloa käteensä, vaan ryhtyi tasoittamaan lunta potkulle sopivaksi. Hän otti kahden askeleen vauhdin, mutta potkaisikin lopulta kenkäänsä kärjellä ilman ylimääräistä vauhtia. Belu säilytti katsekontaktin palloon lumen tamppauksen aikana ja lopuksi koppasi lentävän pallon. Sitten ulkoiluseurue jatkoi matkaansa.

(4) Apsu

Seuraavaksi perehdymme siihen, miltä edellä havaittu toiminta näyttää Apsun kameran näkökulmasta. Ulkoiluttaja seisoo Apsun edessä näytteen aluksi rivillä 1.

1 + (0.6) + (1.2) +(0.6) + (0.1) +
 ULKO + seisoo +alkaa kävellä +on astumaisillaan +
 APSU + seisoo +kääntyy Belua päin +on liikkumaisillaan +
 kuva + 7 +

Kun ulkoiluttaja aloittaa kävelynsä Belun luo, kääntyy Apsu myös siihen suuntaan. Sitten ulkoiluttaja näyttäisi leikkivän Apsun kanssa, sillä ulkoiluttaja on astumaisillaan, muttei astu, vaan siirtää painonsa taakse. Apsu on myös lähdössä siirtymään, mutta pysähtyy vastaavasti (rivi 1, kuva 7).

Kuva 7. Ulkoiluttaja on astumaisillaan, Belun pallo pilkistää lumessa (osoitettu nuolella)
 (kuva Apsun kamerasta).

Sitten ulkoiluttaja ottaa kolme askelta taaksepäin, ja Apsu seuraa häntä (rivi 2). Ulkoiluttaja odottaa hetken, ja samalla Apsu ravistelee itseään. Tämän jälkeen ulkoiluttaja kävelee eteenpäin Belun luo. Myös Apsu kääntyy Beluun päin ja tuottaa uloshengähdyksen.

2 + (1.6) + (0.6) +(0.2)+(0.3)+(0.2) +
 ULKO + askeleet taakse +odottaa + askel kohti Belua +
 APSU + seuraa ULKO:a + + kääntyy kohti Belua +
 APSU +ravistus +
 APSU + eh +

Kuva 8. Belu vaanii palloaan (kuva Apsun kamerasta).

```

5          +(0.4) + (0.3)+(0.1)+(0.4)+(0.1)+(0.3)+(0.1) +
APSU + liikkuu oikealle- + juoksee oikealle----- +
APSU          + hhhh +          + huh +          + huh +

6          +(0.4) +(0.2) +(0.2)+(0.5)+(0.2)+(0.2)+(2.0)+
APSU + katse vasemmalle + näkee Belun-->
APSU + odottaa-->
APSU          + huh +          + huh +
APSU                                     +kaluaa lelua-->
    
```

Tämän jälkeen Apsu etenee oikealle ja aloittaa juoksemisen (rivi 5). Juokseminen hengästyttää koira. Päästyään etäämmäs Apsu kääntyy katsomaan Belua tästä uudesta sijainnista. Sitten Apsu ryhtyy melkein kolmeksi sekunniksi kaluamaan vinkuleluun (rivit 6–7).

```

7          +(0.1)+(0.1)+ (0.8)          +
APSU >>> odottaa-->
APSU >>> kaluaa leluun-----+
ULKO >>> potkaisee +
BELU          + koppaa pallon-->
kuva          + 9 +
    
```

Kuvassa 9 nähdään Belun pallon lähteneen juuri lentoon. Kiinnostavasti Apsun kamerasta peräisin oleva kuva kertoo Apsun juosseen lähes samaan kulmaan suhteessa ulkoiluttajaan ja Beluun, mutta kauemmas paikasta, joka nähdään kuvassa 8 eli Apsun aiemmasta sijainnista rivillä 4. Kuvia 8 ja 9 vertaamalla voi päätellä Apsun, Belun ja ulkoiluttajan sijaintien välisiä etäisyyksiä.

Kuva 9. Ulkoiluttaja on potkaissut palloa, ja Bela seuraa pallon lentoa (kuva Apsun kamerasta).

Belu syöksyy pallon perään, kun taas ulkoiluttaja ja Apsu lähtevät liikkumaan eteenpäin (rivi 8). Apsu astelee ulkoiluttajan luo, minkä jälkeen dyadi etenee yhdessä.

8 + (0.6) + (0.6) + (2.6) +
ULKO + kävelee-->
APSU + etenee + ulkoiluttajan luo + hänen kanssaan +

Näin seurueen ulkoilu jatkuu, ja Belu liittyy hetken päästä heihin.

YHTEENVETO NÄYTTEESTÄ 2

Näytteessä ulkoiluttaja ja koira järjestivät toimintaa, jota voisi kutsua *pallonpotkuksi*. Tässä leikissä Belu tiputti pallon eteensä ja jäi vaanimaan sitä. Ulkoiluttaja tulkitsi tilanteen siten, ettei palloon ollut syytä koskea.

Ulkoiluttaja ryhtyi valmistelemaan potkualuetta samaan tapaan kuin jos kyseessä olisi amerikkalaisen jalkapallon potkumaaliin tähtäävä yritys. Belu katsoi ulkoiluttajan toiminnan olevan tilanteeseen sopivaa. Apsu sen sijaan katsoi ensin läheltä tapahtuman valmistelua ja siirtyi sitten kauemmas katsomaan potkua ja pallon kiinniottoa. Heti pallon kiinnioton jälkeen ulkoiluttaja ja Apsu lähtivät jatkamaan ulkoilua. Ulkoiluttaja myös kujeili Apsun kanssa ottamalla askeleen eteen ja sitten peruuttamalla kolme askelta. Koira vaikutti kummeksuvan toimintaa, sillä se ravisteli itseään hetken. Niin tai näin, kujeilu saattoi olla ulkoiluttajan keino jakaa huomiotaan myös Apsulle. Näytteessä ei puhuttu, mutta sen kautta saatiin näkymää koirien hengitykseen liikkeen ja juoksun yhteydessä.

ULKOILUTTAJAN JA KAHDEN KOIRAN RYHMÄDYNAMIIKKA LEIKKIEN AIKANA

Huizingan (1949, 9) mukaan leikki alkaa tietyistä pisteestä, ja tietynä hetkenä se on ohi. Näin on myös *pallonheitossa* ja *pallonpotkaisemisessa*: koira aloittaa kummankin leikin luovuttamalla pallon ulkoiluttajalle, tiputtamalla sen eteensä tai tiputtamalla ja tuijottamalla sitä. Pallon antaminen ulkoiluttajalle on kutsu yhteiseen toimintaan, joka edellyttää ihmisen ja koiran välistä koordinaatiota molemmilta osapuolilta. Koiran aloittama ulkoiluun liittyvä leikki päättyi silloin kun pallo oli palannut koiralle. Päätymisen merkiksi seurue jatkoi matkaansa, ulkoiluttaja kävellen ja koirat enimmäkseen juosten. Goffmanin (2012, 116) mukaan leikin aloittamista ja päätymistä osoitetaan jotenkin: pallon anto ulkoiluttajalle saattaa yleisemmin olla merkki leikin aloituksesta, ja pallon paluu koiralle saattaa merkitä leikin loppumista.

Koirat osoittavat tunnistavansa katsomisen arvoisen tapahtuman pysähtymällä ja seuraamalla tapahtuman kulkua. Tällaisia hetkiä ovat ulkoiluttajan tekemä toisen koiran pallon nosto, toisen koiran tekemä pallon kiinniotto ja toisen koiran tekemä pallon vaaninta. Analyysissa havaittiin koirien nopeus reagoida tutun ulkoiluttajan puheeseen kuultuaan yksisanaisten vuorojen ensimmäiset äänteet (esim. *a* sanasta *alas*). Kiinnostavasti koirat tuottivat erilaiset vastaukset ulkoiluttajan Belukoiraalle tarkoitettuun vuoroon. Apsun vastausta tulkittiin analyysissa

turhautumisena, ja tämä tulkinta sai perusteluja koiran seuraavasta toiminnasta. Lisäksi analyysi tuotti tiettävästi aiemmin tutkimattomia näkymiä koirien äännähdyksiin ja hengitykseen rasituksen aikana.

Tietty lajienvälinen ryhädynamiikka osoittautui toistuvaksi tarkastelluissa ulkoiluleikeissä. Belu-koira oli aloitteellinen ja kutsui ulkoiluttajan leikkimään palloleikkiä kanssaan. Ulkoiluttajan ja Belun vuorovaikutuksen kulkuun investoima aika ja vaiva määrittivät leikkien etenemisen omalakisina kokonaisuuksina: palloleikeistä tuli erilaiset. Apsu-koira oli leikkien sivustaseuraaja, mutta osoitti tästä roolista käsin huomiota ulkoiluttajalle ja Belulle. Tästä huolimatta Apsun panostukset ryhmän vuorovaikutuksen kulkuun olivat sangen vähäisiä. Ulkoiluttaja osoitti huomiotaan Apsulle ennen tai jälkeen Belu-koiran järjestämien leikkien ikään kuin huomioiden leikin ulkopuolelle jääneen. Vastaavasti ihmistenvälisessä vuorovaikutuksessa ulkopuolelle jääneen osallistujan tilannetta voitaisiin selittää tai kohdistaa hänelle kysymys. Näiden leikkien jälkeen ryhmä kokoontui jatkamaan ulkoilua yhdessä.

Lopuksi

Tutkimuksen tavoitteena oli eritellä koirien ja ulkoiluttajan keinoja jäsentää kanssakäymistään ulkoiluun liittyvien leikkien aikana. Tutkimuksessa havaittiin kaksi koiran aloitteesta syntynyttä erilaista palloleikkiä ja koiran yksinleikki. Palloleikkejä järjestäneellä koiralla näytti olevan selkeä ymmärrys molempien leikkien vaiheista. Lienee ilmeistä, että ulkoiluttajalla oli vastaava ymmärrys leikkien kulusta. Näin aiemmassa kirjallisuudessa ajateltu yhteinen ymmärrys leikistä oli jaettava leikkijöiden kesken. Tutkimuksen tulokset näyttävät tältä osin tukevan Gooden (2007) havaintoja.

Ulkoiluttajan kujeilu kävelemällä edestakaisin aiheutti sitä seuraneelle koiralle päänvaivaa. Ehkä tälle koiralle ei ollut lainkaan selvää, mitä tilanteessa pitäisi olla tapahtumassa, sillä palloleikki ei ollut vielä alkanut. Palloleikin rakenteiden sisällä huiputuksen tunnistaminen lienee koirallekin helpompaa. Yhtäältä palloleikki paikantaa monilajisten osallistujien keskinäisen ymmärryksen ja toisaalta tuo vuorovaikutuksen

pintaan mahdollisen ymmärrysongelman. Tarkempaa selvitystä koirien ymmärrysongelmien käsittelystä voitaisiin tehdä jatkotutkimuksissa.

Kahdesta näytteestä jälkimmäinen on esimerkki lajienvälisestä vuorovaikutuksesta, jossa tapahtumien kulkua ei jäsennetty puheen avulla. Näyte tukee tutkimuksessa valittua litterointitapaa, sillä perinteinen keskusteluanalyttinen litterointi etenee pääsääntöisesti *puheenvuoroina*. Näytteen leikki eteni erilaisten ei-kielellisten toimintojen avulla muodostaen omalakisien kokonaisuuden, jossa ihmisellä ja koiralla oli toimiva työnjako. Jos palataan Wittgensteinin (2001 [1953]) ajatukseen eläinten kommunikaatiosta, voidaan jälkimmäisessä näytteessä esitettyjen havaintojen pohjalta todeta, että leikin jäsenitys vuorovaikutuksessa edellytti kehollista kommunikointia ja siten korkeintaan esikielellistä vuorovaikutusta. Tuo ei-kielellinen kommunikaatio on kuitenkin hienosyistä, rikasta ja varsin huomaamatonta, ja se edustaa omaa tutkimuskohdetta puhutun kielen rinnalla (ks. Nevile 2015).

Lopuksi voin todeta tällä tutkimuksella olevan yksi erityinen lukija, sillä tutkimuksen aineiston keränneellä ulkoiluttajalla oli ainutlaatuinen pääsy aineiston syntyhetkille. Multimodaalinen vuorovaikutuksen analyysi mahdollistaa hänelle paluun talvisiin ulkoiluhetkiin rakkaiden koiriensä kanssa. Keskusteluanalyttinen tarkastelu kykenee tuottamaan rekonstruktion ihmisen ja hänen koiriensä välisistä henkilökohtaisista suhteista, joita Haraway (2020 [2003], 24) pitää pienimpinä analyysiyksikköinä merkittävän toiseuden tarkastelussa.

VIITTEET

- 1 Kiitokset ulkoiluttajalle ja koirille sekä Helsingin yliopiston emotiivitiimin datasesion verkko-osallistujille toukokuussa 2020.
- 2 Toki varsin varhain on julkaistu vuorovaikutussuhteeseen paikantuvia kirjoituksia. Esimerkiksi Lane (1901) keräsi anekdootteja koirista ja siinä yhteydessä raportoi vuonna 1829 julkaistussa populaaritieteellisessä lehdessä (*Arcana of science and art, or, An annual register of useful inventions and improvements, discoveries and new facts, in mechanics, chemistry, natural history, and social economy*) olleen uutisen silloisen Saksin alueelta löytyneestä 30 sanaa puhuvasta koirasta (mts. 170). Vaikka Lane piti koiria varsin lahjakkaina ihmisten seuralaisina, hän oli kuitenkin kriittinen väitteestä ihmiselle puhuvasta koirasta. Sittemmin asiaa on selvittänyt etologi Vilmos Csányi (2006), joka

- katsoo asiaa myönteisesti pitäen mahdollisena koiran joskus vielä oppivan puhumaan ihmisen kieltä.
- 3 Koirien ulkoiluttaja katsoi kyseessä olevan heidän viikkorutiininsa. Yhteydenpitoon liittyvässä sähköpostiviestissä hän kuvaa asiaa näin: ”Lenkkien ohessa monesti puuhastelen koirien kanssa jotain pientä, koiraharrastuslajien tottelevaisuusliikkeitä tai niiden oheisharjoitteluun liittyviä asioita, joista palkkailen palloleikillä koiria niiden työskennellessä oikein.”

LÄHTEET

- Csányi, Vilmos 2006: *If Dogs Could Talk. Exploring the Canine Mind*. Stroud: Sutton.
- Goffman, Erving 1969: *Strategic interaction*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Goffman, Erving 2012: *Vuorovaikutuksen sosiologia* (suomentanut Kaisa Koskinen). Tampere: Vastapaino.
- Goode, David 2007: *Playing with My Dog Katie. An Ethnomethodological study of dog-human interaction*. West Lafayette, Indiana: Purdue University Press.
- Haraway, Donna 2020 [2003]: *The Companion Species Manifesto. Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Heritage, John 1996 [1984]: *Harold Garfinkel ja etnometodologia* (Suomentaneet Ilkka Arminen & Outi Paloposki & Anssi Peräkylä & Sanna Vehviläinen & Soile Veijola). Helsinki: Gaudeamus.
- Huizinga, Johan 1949: *Homo Ludens. A Study of the Play-Element in Culture*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Jefferson, Gail 2004: Glossary of transcript symbols with an introduction. Teoksessa Lerner, Gene H. (toim.) *Conversation Analysis. Studies from the First Generation*. Philadelphia: John Benjamins. 13–31.
- Kaimio, Tuire 2007: *Koirien käyttäytyminen*. Helsinki: WSOY.
- Lane, Charles Henry 1901: *All about dogs. A book for doggy people*. London: John Lane.
- Laurier, Eric & Maze, Ramia & Lundin, Johan 2006: Putting the dog back in the park: Animal and human mind-in-action. – *Mind, Culture, and Activity* 13 s. 2–24. https://doi.org/10.1207/s15327884mca1301_2.
- Lohi, Hannes & Simonen, Mika 2021: Hugging and kissing a dog in distress. – *Litteraria Copernicana* 37 s. 107–122. <https://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/LC/article/view/LC.2021.007>.
- Lynch, Michael 2007: Foreword. Teoksessa Goode, David, *Playing with My Dog Katie. An Ethnomethodological Study of Dog-Human Interaction*. West Lafayette: Pursue University Press. xiii-xv.
- MacMartin, Clare & Coe, Jason B. & Adams, Cindy L. 2014: Treating distressed animals as participants: *I know* responses in veterinarians’ pet-directed talk. – *Research on Language and Social Interaction* 47 s. 151–174.
- McBride, Glenorchy 1964: *A General Theory of Social Organization and Behaviour*. Vol. 1. No. 2. St. Lucia: University of Queensland Press.

- Mitchell, Robert W. & Thompson, Nicholas S. 1986: Deception in play between dogs and people. Teoksessa Mitchell, Robert W. & Thompson, Nicholas S. (toim.) *Deception. Perspectives on Human and Non-Human Deceit*. Albany: State University of New York. 193–204.
- Mondada, Lorenza 2018: Multiple temporalities of language and body in interaction: Challenges for transcribing multimodality. – *Research on Language and Social Interaction* 51, s. 85–106. <https://doi.org/10.1080/08351813.2018.1413878>.
- Neville, Maurice 2015: The embodied turn in research on language and social interaction. – *Research on Language and Social Interaction* 48 s. 121–151.
- Noro, Arto 1991: *Muoto, moderniteetti ja 'kolmas'*. Tutkielma Georg Simmelin sosiologiasta. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Roberts, Felicia 2004: Speaking to and for animals in a veterinary clinic: A practice for managing interpersonal interaction. – *Research on Language and Social Interaction* 37 s. 421–446. https://doi.org/10.1207/s15327973rlsi3704_2.
- Sacks, Harvey & Schegloff, Emanuel A. & Jefferson, Gail 1974: A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. – *Language* 50 s. 696–735. <https://doi.org/10.2307/412243>.
- Sanders, Clifton R. 1999: *Understanding Dogs: Living and Working with Canine Companions*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Simmel, Georg 1902: The number of members as determining the sociological form of the group I. – *American Journal of Sociology* 8 s. 1–46.
- Simmel, Georg 2009 [1908]: *Sociology. Inquiries into the Construction of Social Forms. Volume 1* (Alkup. Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot). Leiden: Brill.
- Simonen, Mika 2017: Ihmisen kokemus koiran mielestä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Teoksessa Stevanovic, Melisa & Voutilainen, Liisa & Weiste, Elina (toim.) *Elämän peruskysymykset – Anssi Peräkylän 60-vuotisjuhlakirja*. Helsinki: Intersubjektiivisuus vuorovaikutuksessa -huippututkimusyksikkö. 35–42.
- Stevanovic, Melisa & Lindholm, Camilla (toim.) 2016: *Keskustelunanalyysi. Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta*. Tampere: Vastapaino.
- Tannen, Deborah 2004: Talking the dog: Framing pets as interactional resources in family discourse. – *Research on Language and Social Interaction* 37 s. 399–420. https://doi.org/10.1207/s15327973rlsi3704_1.
- Williams, David M & Nicholson, Toby & Grainer, Catherine & Lind, Sophie E. & Carruthers, Peter 2018: Can you spot a liar? Deception, mindreading, and the case of Autism Spectrum Disorder. – *Autism Research* 11 s. 1129–1137. <https://doi.org/10.1002/aur.1962>.
- Wittgenstein, Ludwig 2001 [1953]: *Filosofisia tutkimuksia* (Philosophische Untersuchungen, suomentanut Heikki Nyman). Kolmas painos. Helsinki: WSOY.

Liite 1. Käytetyt litterointimerkit

o.2	aika kymmenesosasekuntien tarkkuudella
ULKO	tunnus viittaa toimijaan; kukin rivi käsittelee toiminnan muotoa, esim. puhetta
+	jakaa puheen tai toiminnan tarkastelujaksoihin
-->	toiminta jatkuu seuraavalla rivillä tai seuraaville riveille
>>	edellisellä merkillä jatkuvaksi merkitty toiminta jatkuu tällä rivillä
kävelee	toimijan toiminnan kuvaus
+(o.I)+(o.I)+	ensimmäinen otsikkorivi esittää toimintajaksojen jakautumisen
+kävelee----+	miinuksella merkitty toiminta jatkuu yli rajatun toimintajakson seuraavaan plusmerkkiin asti (eli käveleminen kestää 0,2 sekuntia).
huh	lihavoitu teksti, äännähdys viittaa uloshengitykseen
.krrh	lihavoitu piste äännähdyksen edellä viittaa sisäänhengitykseen
#hauh#	ristikkomerkit rajaavat murtaen tuotetun äännähdyksen
I, 2, 3, ...	videokuvasta tallennetun kuvan numero omalla rivillään

Liite 2. Videoaineisto

Näyte 1 Apsun kamerasta.

<https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2021113057933>

Näyte 1 Belun kamerasta.

<https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2021113057934>

Näyte 2 Apsun kamerasta.

<https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2021113057936>

Näyte 2 Belun kamerasta.

<https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2021113057937>

II

Eläin kognitiivisen kielentutkimuksen ja konstruktiokieliopin näkökulmasta

Eläinten omat sanat: Eläimille suunnatut interjektiot ihmisen ja eläimen vuorovaikutuksen osina

Anni Jääskeläinen

 <https://orcid.org/0000-0002-7983-5005>

1 Johdanto. *Trui tprui vasikkoo juomaan!*¹

Mitä ovat *eläinten omat sanat*? Ajatus kuulostaa ehkä paradoksaaliselta. Vaikka ei-inhimilliset eläimet viestivät esimerkiksi ääntelyillä, ilmeillä, liikkeillä ja hajuilla, useimmat ei-inhimilliset eläimet eivät puhu varsinaista kieltä, ainakaan kieltä, joka vastaisi kompleksisuudessaan ihmisten käyttämää kieltä (ks. kuitenkin Hodson 2015; Telkänranta 2016, 13–39; ks. myös tämän kokoelman päätöslukua). Onko eläimillä siis sanoja?

Tässä tutkimuksessa lähestyn kieltä lingvistiikan viitekehyksestä. Viitekehys antaa reunaehdoja sille, miten kieli voidaan ja kannattaa ymmärtää. Toisesta viitekehyksestä myös kieli voidaan ymmärtää paljon laajemmin, ja eläinten ja elottoman luonnon merkkijärjestelmiä voidaan tarkastella kielenä, jota voidaan tulkita ja kääntää (Vihelmaa 2018, vars. 33–40). Lingvistiikan viitekehyksessä ei ole tarkoituksenmukaista samaistaa ihmiskieltä eli lingvistiikan tutkimuskohdetta ja muita semioottisia merkkijärjestelmiä aivan yhtäläisiksi, koska tällöin

lingvistiikan tehtävä, ihmiskielen symbolisen, konventionaalisen, jäsen-
tyneen merkkijärjestelmän tarkastelu, menettää aseitaan ja samalla
tarkkuuttaan. Tarkastelen ihmisten ja ei-inhimillisten eläinten (lyhyesti
eläinten) välistä toimintaa ja viestintää siis nimenomaan *ihmiskielestä*
käsien. Tällöinkin voidaan nähdä, että on myös eläinten sanoja: kuvailen
sellaisia ihmiskielen sanoja, jotka ovat osa ihmisen ja muunlaisen eläi-
men vuorovaikutusta. Tarkasteluni kohteena ovat eläimille suunnatut
interjektiot, joilla ilmaistaan esimerkiksi kutsuja, käskyjä ja pyyntöjä,
sekä interjektiot, joilla ilmaistaan esimerkiksi hellittelyitä. Näitä voidaan
kutsua eläinten omiksi sanoiksi, koska niitä käytetään nimenomaan eläi-
mille puhuttaessa ja monia interjektioista vain tietyille eläinlajeille puhut-
taessa. Esimerkiksi lampaita on kutsuttu Kiihtelysvaarassa interjektioilla
es: Es uhii, es aitaan, es es es ees (Suomen murteiden sanakirja, s.v. *es*).
Harlussa taas on kutsuttu sikoja interjektioilla *kös: Kös, kös, kös, tulkua*
syömää, tulkua syömää! (Suomen murteiden sanakirja, s.v. *kös*).²

Tutkimukseni aineisto on vanhaa murreaineistoa. Aineisto on koos-
tettu seuraavasti: Olen kerännyt kaikki interjektioiksi merkityt sanat
Suomen murteiden sanakirjan (lyhyesti SMS) painettuina niteinä ja
verkkojulkaisuuina ilmestyneistä osista. Tämä kattaa sanat väliltä *a–mnää*
ja interjektiot väliltä *aa–miu*.³ Olen poiminut näiden joukosta eläimille
osoitetut interjektiot. Koska toimitettu sanakirja ei ole vielä ehtinyt aak-
kosten loppuun, olen täydentänyt hakuja Suomen murteiden sana-arkis-
tosta (SMSA). Tämä osa aineistosta ei kuitenkaan ole yhtä kattava kuin
aakkoston alkuosa. Niinpä olen myös verrannut SMS:stä ja SMSA:sta
kerättyä aineistoa Vieno Koposen laudaturtutkimukseen *Kotieläinten*
houkutus-, hoputus- ym. hoennaiset suomen murteissa (1936), josta olen saa-
nut esimerkkejä muuten puuttumaan jääneistä interjektioista ja myös
interjektioiden käyttökonteksteista. Koponen (1936) käy tutkielmassaan
läpi aineiston, joka on saatu *Sanastaja*-lehdessä 22.5.1934 julkaistun
kyselyn avulla, ja mukana on myös joitain Koposen muuten saamia tie-
toja (ks. mts. VI).⁴ *Sanastajan* kyselyssä pyydettiin vastaajia kertomaan,
millaisilla kutsuilla eri eläimiä heidän pitäjässään kutsuttiin ja käsketi-
tiin. Kysely oli jäsennetty siten, että eri eläinten kutsuja pyydettiin erik-
seen (ks. kyselykutsua, liite 1). Koposen (1936) tutkimus on ollut avuksi
omassa työssäni myös eräiden sanojen etymologian selvittelyssä. Lisäksi

olen vertaillut edellä mainittua aineistoa Yleisradion tv-ohjelmassa *Karjan kutsumahuudot* (1968) esiintyviin interjektioihin ja lopulta tuoreisiin YouTube-videoihin, joissa kuvataan karjan kutsumista.

Näin olen saanut noin 320 eri interjektiosanan aineiston, jossa sanat esiintyvät selityksineen ja yleensä käyttökontekstissaan siten, että useimmista interjektiosanoista on monia esimerkkejä.⁵ Olen analysoinut aineistoa ennen kaikkea konstruktoiden ja vuorovaikutuksen kannalta, ja tutkimuksen pääpaino on interjektioissa kielisysteemin merkkeinä. Lähestymistapani on siis toinen kuin Koposella (1936), joka on jäsentänyt aineiston murremaantieteellisesti ja äännehistorian kannalta etsien interjektioille esimerkiksi lainanantajälähteitä. En siis tässä tutkimuksessa juurikaan ota kantaa eri interjektoiden murremaantieteelliseen levikkiin, minkä suhteen voi tarkastella Koposen (1936) työtä karttoineen ja SMS:n verkkoversion karttoja.

Levikki on tutkimuksen sanoilla erilainen. Eräät interjektioista ja muista kutsuista ovat laajakäyttöisiä, ja niistä on tietoja suurimmassa osassa suomen murteita. Tällaisia ovat esimerkiksi hevosen kutsuminen suuta maiskauttamalla (Koponen 1936, 50), kanojen kutsuminen *tipu tipu tipu* (Koponen 1936, 257) sekä kissan kutsuminen interjektioilla *kis* (SMS, s.v. *kis*). Suuri osa interjektioista esiintyy vain tietyllä murrealueella, esimerkiksi lehmien kutsuminen laitumelta *siuuhu-* ja *sipu-* interjektioilla lähinnä pohjalaismurteiden ja ”savolaiskiilan” alueella (Koponen 1936 kartta 675). Osa interjektioista on alueellisesti vielä rajoituneempia, eräät vain yksittäisestä pitäjästä saatuja (esim. *Hevosta kutsutaan: lek lek lek lek!* Ii, SMS, s.v. *lek*).

Minkälainen eläinten kirjo interjektoiden kohteina näyttäytyy, eli minkä kaikkien ja minkälaisien eläinten kanssa viestimistä ne ilmentävät? Enimmäkseen aineisto kuvaa vuorovaikutusta kotieläinten kanssa. Kysely, jonka pohjalta Koponen (1936) koosti tutkimuksensa (liite 1), ohjasi raportoimaan nimenomaan kotieläimille osoitettuja interjektioita ja myös antoi tietyt puhumisen kontekstit, joista vastauksia odotettiin. Koko SMS:n ja SMSA:n aineisto on lajien ja kontekstien suhteen hieman laajempi. Interjektoiden selityksissä tulevat esiin seuraavat eläinlajit alaryhmineen: eläimet yleensä, hevonen, ihmiset ja eläimet yleensä, kana (erikseen tiput, kukko), kissa, koira (erikseen porokoiraa, koiranpentu),

käärme, lammas (uuhi, pässi, karitsa, harmaa emälammas), lapset, lehmä (karja, härkä, vasikat), poro, sika (erikseen porsaas) ja vuohi (kuttu). Satunnaisina mainintoina tulevat esille vielä lokki, jänis, varpuset ja paholainen. Monet interjektioista ovat olleet käytössä vain yhdelle eläinlajille, mutta esimerkiksi, kun käytössä on jokin yleisempi interjektio, se voidaan osoittaa vaikkapa lokille tai paholaiselle:

- (1a) Mies heittää kalan järveen ja kehottaa lokkia ottamaan sen huu-dahtamalla: *henää!* (Jäppilä, SMS, s.v. *henää*.)
- (1b) Loitsun lukija *kierti koko kartanon aetaen taikka ja hoki: kitis kiira* (= paholainen) *mehtääm poes raeskat kartanosta*. (Vaala, SMS, s.v. *kitis*, interjektio, jota käytetään hätistettäessä.)

Myös kutsumisen interjektio *se/seh/see/tse/tše* tms. on ollut käytössä alueillaan varsin monelle eläimelle, monesti eläinlajin nimellä täsmen-nettynä, kuten seuraavissa esimerkeissä:

- (1c) *Vasikoita kutsutaan juomalle esim. piskun see tai vaskan see*. (Lieto, SMSA)
- (1d) *Koiraa houkutellaan lähestymään hokemalla (huutamalla): "Tse', Tše'...!" tai "se' se' se'!" tai "te', te', te'..." ja (etenkin ulkona) viheltämällä*. (Konnevesi, SMSA)
- (1e) *Koiraa houkutellaan lähestymään: se se, jotkut vanhat sanoivat sö sö*. (Nurmes, SMSA)
- (1f) *sanottiin et pässi tse, pässi tse ko huurettiin pässiä*. (Kokemäki, SMSA)
- (1g) *Kutsuttaissa ja etsittäissä: lehmän tse, lehmän tse. s:n asemesta kuuli usein š. Siis tše*. (Kangasala, SMSA)

Eräitä interjektioista voidaan osoittaa yhtä hyvin ihmisille kuin eläimillekin samankaltaisessa tilanteessa. Esimerkiksi interjektioilla *hus* voidaan hätistää ketä vain, ja myös monet ottamiseen kehottavat interjektiot ovat olleet suomen murteissa käytössä yhtä hyvin ihmisille kuin eläimillekin osoitettuna, kuten *se(kää)* ja *he(kää)* (esim. *Hekää lehmät heiniä!* Ilmajoki, SMS s.v. *hekää*).⁶

Miksi tutkia juuri vanhaa murreaineistoa? Sillä on omat rajoituksensa. SMSA:n murreaineisto ja Koposen (1936) käyttämä aineisto eivät ole varsinaista vuorovaikutusaineistoa vaan sopivat parhaiten leksikaaliseen tutkimukseen. Nämä aineistot ovat muistinvaraisesti raportoitua eivätkä siksi vastaa nauhoitettua aineistoa. Ne eivät ole myöskään ajantasaista aineistoa, vaan ilmentävät suurimmalta osaltaan maailmaa sellaisena kuin se oli lähes sata vuotta sitten – toki eräät interjektioista ovat vieläkin käytössä.⁷

Kaikki perinne ei katkennut piankaan aineiston keräämisen jälkeen. Esimerkiksi samat lehmien kutsujen interjektiot, jotka tulevat esille Koposen (1936) tutkimuksessa, esiintyvät hyvin samankaltaisessa käytössä ja samoilla murrealueilla *Karjan kutsumahuudot* -dokumenttiohjelmassa (1968), tosin väistyviksi kuvattuina. Kuitenkin myös tällä ja viime vuosikymmenellä on kutsuttu karjaa laitumelta yhä samankaltaisesti, mikä ilmenee esimerkiksi tuoreista karjan kutsumista kuvaavista YouTube-videoista. Ihmisten ja eläinten välistä vuorovaikutusta on tutkittu myös tarkastelemalla tallennettua vuorovaikutusaineistoa (esim. Vuorela 1989, Harjunpää ja Simonen tässä kokoelmassa). Silti myös murreaineisto paljastaa jotakin erityistä: Se edustaa aikaa, jolloin ihminen toimi kumppanilajeineen tiiviimmässä ja intiimimmässä yhteistyössä kuin nykyisin. Omana aikanamme kumppanilajit on lemmikkejä ja joitakin aivan pienten tilojen eläimiä lukuun ottamatta pitkälti siirretty laitospainajaisiin ympäristöihin. Teollisuussikalassa sioille ei samassa määrin jutella, saati että niitä rapsuteltaisiin ja helliteltäisiin, mitä interjektioaineisto kuvaa. 1930-luvulla tehosikalat kuuluivat korkeintaan futuristisiin painajaisiin, lypsäminen hoidettiin käsin ja lehmät laidunsivat metsälaitumilla tai yhteislaitumilla, minne niitä vietiin ja mistä niitä haettiin, ja hevonen oli tärkeä kumppani kulkemisen apuna ja peltotöissä. Kaikkea tätä murreaineiston interjektioiden kirjo ilmentää. Aineistosta välittyy pääsääntöisesti lämmin ja arvostava suhde eläimiin: yhteistyö, yhteisymmärrys, kumppanuus, hellittely.

Murreaineistosta välittyy myös yllättävän rikas kirjo toimintoja ja puhumisen ja viestinnän tapoja. Aineistossa ei ole raportoitu pelkkiä sanoja, vaan monesti on kuvattu myös käyttökonteksti ja intonaatio, äänensävyjä ja muita interjektioihin liittyviä paralingvistisiä keinoja: ”Ajaja käskee

hevosta liikkeelle so siis **käskevällä äänellä**” (Kauhava, SMSA), ”Savolainen käskee hevostaan liikkeelle sanomalla sille **hyvin sointuvalla äänellä hevonen!**” (Koponen 1936, 57). Sanatiedoissa voidaan kuvailla myös eleitä ja liikkeitä. Karjankutsuihin on liitetty laulumelodioita.

Kyseessä ei siis ole vain sana-aineisto, vaan laajemmin toimintojen aineisto. Tällaisena aineisto kertoo ihmisen ja eläinten suhteesta. Voiko ihmisen ja ei-inhimillisen eläimen välillä vallita ymmärrystä? Intersubjektivisuus eli subjektien välisyys voidaan määrittellä esimerkiksi niin, että se on ”affektiivisten, perkeptuaalisten ja reflektiivisten kokemusten jakamista kahden tai useamman subjektin kesken” (Zlatev 2008, 215) tai yksinkertaisemmin ”toisten kokemusten jakamista ja/ tai ymmärtämistä” (Zlatev 2007, 2). Intersubjektivisuus ilmenee usein kielenkäyttötilanteissa. Se voi kuitenkin olla myös kehollista ja kokonaan ei-kielellistä (ks. Aaltola 2013, 89–90). Aineistoni perusteella eläininterjektioita käytettäessä vuorovaikutuksen ihmissubjektit pyrkivät rakentamaan paitsi kielellisillä myös kehollisilla teoillaan vuorovaikutusta sellaiseksi, että se ilmentää orientoitumista intersubjektivisuuteen: vuorovaikutuksella pyritään keskinäiseen ymmärrykseen.

Interjektioaineiston avulla voidaan paitsi nähdä ihmisen ja eläimen välisen intersubjektivisen suhteen kielellistä rakentamista kieliopillisten keinojen valintojen avulla myös tutkia niitä kielellisiä rakenteita eli konstruktioita, joihin interjektiot sijoittuvat, siis interjektioiden syntaksia (ks. myös Jääskeläinen 2013). Interjektiot esitetään yleensä irrallisina kielenaineiksina, jotka muodostavat yksin oman lausumansa (esim. Ameka 1992, 108), mutta niiden irrallisuus ei suinkaan aina ole näin yksiselitteistä. Tutkimusaineiston erityispiirteistä juontuvatkin tutkimukseni tavoitteet: Yhtäältä tarkoitukseni on kuvata eläimille suunnattuja interjektioita nimenomaan kielen merkkeinä ja kielellisissä rakenteissa, mikä kertoo jotakin oleellista kielestä yleensä. Toisaalta tavoitteeni on tehdä näkyväksi ihmisen ja muunlajisen eläimen välistä suhdetta sellaisena, kuin eläimille puhuminen ja siihen liittyvät kielelliset valinnat sen näyttävät. Sillä, että eläimiä puhutellaan, onkin nähdäkseni sekä kielitieteellinen että moraalinen merkitys: jo eläinten puhuttelu paljastaa sen, että eläimelle annetaan rooli, joka ei ole pelkän toiminnan kohteen tai esineen rooli (ks. Aaltola 2013, 78–79). On siis tunnustettu eläimen

rooli intersubjektiivisen suhteen toisena osapuolena ja samalla tois-lajiselle eläimelle on annettu ainakin jokin osa sille kuuluvasta arvosta. Voiko eläintä, jolle ihminen puhuu, sanoa *puhekumppaniksi*? Nähdäk-seni voi. Puhuessaan eläimelle ihminen tulkitsee eläimen äännähdyksiä ja eleitä vuoroina ja myös tuottaa jälkijäseniä eläimen vuoroihin. Ihmi-nen siis orientoituu eläimeen monesti kuten puhekumppaniin. (Ks. Harjunpään tutkimusta tässä kokoelmassa.)⁸

2 Eläininterjektiot toiminnan osana. *Maks siit ny!*⁹

Ennen kuin kuvaan eläimille suunnattuja interjektioita kieliopilliselta kannalta tarkemmin, kuvaan aivan lyhyesti sitä, millaiseen tekemi-seen interjektiot liittyvät. Ihmisen ja eläimen toiminta, jota tämän tut-kimuksen interjektiot ilmentävät, voidaan jakaa kolmeen pääryhmään: 1) Ihmisen ja eläimen yhteistyö, jossa eläin toimii ihmisen työparina ja jossa interjektioilla tai muilla kielellisillä viesteillä ohjataan nimen-omaan yhteistyön sujumista. Näissä tehtävissä onnistuminen edellyttää molemmilta onnistunutta osallistumista tekemiseen. 2) Eläimen hoi-toon ja päivärutiineihin liittyvät toiminnat, joiden yhteydessä eläin näyt-täytyy kenties selvemmin ihmisen ohjailun ja toimenpiteiden kohteena. 3) Vapaa-ajan seurustelu, jonka yhteydessä eläin näyttäytyy monesti ystä-vänä ja puhekumppanina, mutta myös esimerkiksi härnäyksen kohteena. Kaikissa kolmessa ryhmässä toimintaa ohjataan käskevillä interjektioilla. Olen tiivistänyt aineistosta ilmenevät toiminnat oheiseen taulukkoon:

Taulukko 1: Ihmisen ja eläimen yhteistoimintaa eläininterjektioiden valossa.

1. IHMISEN JA ELÄIMEN YHTEISTYÖ	2. ELÄIMEN HOITO JA PÄIVÄRUTIINIT	3. VAPAA-AIKA JA SEURUSTELU
<p>Hevosella ajaminen</p> <ul style="list-style-type: none"> – liikkeelle lähtö (<i>heläi</i>, li, SMS; <i>hoh</i>, Kuusamo; <i>soh</i>, Ylihärnä, SMSA) – vauhdin nopeuttaminen/ hidastaminen (Hevosta kiirehditään: <i>Hule!</i> Pielisjärvi, SMS; Kun rajusti juoksevan hevosen vauhtia tahdottiin hiljentää, niin vihellettiin tasaisesti ja pitkään, Kangasala SMSA) – pysäyttämisen (<i>ptrryy</i>, <i>ptruu</i>, <i>trr</i>) 	<p>Kutsuminen ("tule!")</p> <ul style="list-style-type: none"> – luokse (Hevoselle: <i>fula fula</i> sitä vain käskettiin silloin se tuli hypäte, Himanka, SMS) – kotiin (lehmille: <i>tänse tänse</i>, <i>aitse aitse!</i> Joutseno, SMS) – omalle paikalle (ei ilmaista interjektioilla) – aitaukseen (<i>Aitse lehmäin</i>, <i>aitsee!</i> Suomenniemi, SMS) – syömään (Kanoja syömään kutsuttaessa: <i>Tipa tipa hm hm</i>. Luopioinen, SMS) – juomaan (Lehmille: <i>vetse</i>, <i>vetse</i>, <i>vetsee</i>, Suomenniemi, SMSA) 	<p>Kyhnyttäminen, hellittely (esim. <i>kus kus</i> sialle; <i>öh öh</i> sialle; <i>aipi</i> kissalle)</p> <p>Kehottaminen selälleen (<i>kemili</i> kissalle tai koiralle, Kihtelysvaara, SMS)</p>
<p>Kyntäminen</p> <ul style="list-style-type: none"> – käsky vaolle (ei ilmaista interjektioilla) – muu tiedottaminen (esim. Kun hevosta ei tahdota kovin kiirehtiä kivisellä pellolla, sille sanotaan: <i>Jeh, jeh</i>. Rääkkylä, SMS) 	<p>Hätistäminen ja ohjaaminen ("mene!")</p> <ul style="list-style-type: none"> – hätistäminen pois (Kanoille: <i>Hiist</i>, <i>sst</i>. Nousiainen, SMS) – ohjaaminen sivuun tai taakse (hevoselle: <i>Homma takaisin!</i> Ylitornio, SMS) – hoputtaminen laiturille tms. (<i>Hoi mennee hoi, hoi, hoi</i>, Karkku, Koponen 1936, 131) 	<p>Rupattelu, juttelu (Hevoselle: <i>ko, mitä se siinä!</i> Utajärvi, SMS)</p>
<p>Metsästy, vahtiminen</p> <ul style="list-style-type: none"> – yllyttäminen kiinni (Koiralle: <i>häs kii!</i> Ulviva, SMS; <i>has kiinni</i>, <i>has has</i>, Orivesi, SMS) – kutsuminen (Koiraa kutsuttiin: <i>Se, se, seh, tule pois Musti seh</i>. Kaustinen, SMSA) 	<p>Ojentaminen, tarjoaminen</p> <ul style="list-style-type: none"> – tarjoaminen (<i>Hekää lehmät heiniä!</i> Ilmajoki, SMS) – kehottaminen juomaan (Hevoselle: <i>tso juomaan tamma, juoh pois tso tso</i>, Liperi, Koponen 1936, 39) 	<p>Leikkiminen (<i>maks, maksis</i> = interjektio komennettaessa kissaa hyppäämään käsivarsilla muodostetun renkaan läpi, SMS)</p>
<p>Porojen paimentaminen (esim. käsky koiralle kiertää: <i>kiertou</i>, Sodankylä, SMS)</p>	<p>Kavioiden hoito, kengittäminen (<i>Homma jalakaa!</i> sanotaan hevos-ta kengitettäessä. Kemi, SMS)</p>	<p>Härnäminen, kiusoittelu (<i>här här</i> koiralle, <i>pöää</i> pässille)</p>
	<p>Keritseminen (Lampaalle, joka pyrkii kerittäessä käsistä pois: <i>utu, estä!</i> Uusikirkko Vpl., SMS)</p>	<p>Yllyttäminen tappeluun (<i>hatsii, puskaa</i> koiralle)</p>
	<p>Lypsäminen (<i>Vatsii</i> lehmälle, Koponen 1936, 120–).</p> <p>Rauhoittaminen (Poroja rauhoitettaessa ja kutsuttaessa: <i>hohoo</i>. Posio, SMS)</p>	
	<p>Kehottaminen astumaan (härälle) (Härkää kehoitetaan astumaan lehmä: <i>li, i, i!</i> Ikaalinen, SMS)</p>	

Kiinnostavaa on, että murreaineistossa esiintyy työ- ja hoitotehtävien lisäksi siis myös eläinten kanssa seurustelua. Eläimille jutustellaan, ja niitä rapsutellaan ja hyväillään:

- (2a) Kun hevosta taputellaan turpaan ja hyväillään sanotaan so so so.
(Ruokolahti, SMSA)
- (2b) Tuku lampia, niin tuku se on tuku. (Kortesjärvi)
- (2c) Piitikö se on, piitikö se on. Niin piitikö se on, niin piiti se on.
(Valtimo)

Kaksi viimeistä esimerkkiä (2b–c) on kuvannut Koponen (1936, 213–214). Nämä ovat vastauksia kysymykseen ”Miten lampaille puhellaan, kun pysähdytään niiden seuraan?” Nämä eläimille jutustelut muistuttavat *niin*-partikkeleineen paljon niitä hoivakielestä vaikutteita saaneita jutusteluja koirille, joita Vuorela (1989, vars. 75–78) on myöhemmin nauhoittanut ja kuvannut ihmisen ja koiran vuorovaikutuksesta (ks. myös Mondémé 2018). Tällainen eläimille jutustelu oli murteenkerääjille nähtävästi itsestään selvää, mitä myös keruukysymyksen muotoilu ilmentää.

Interjektioaineistossa kuvataan erityisen paljon sikojen kyhnyttämistä ja kissojen hellittelyä. Myös eläinten hoitoon ja päivärutiineihin on kuulunut hellittelyä ja jopa viihdyttämistä. Koponen (1936, 127) kuvaa, miten lehmiä rauhoitellaan ja viihdytetään lypsettäessä laulamalla, ja sama tapa ilmenee myös dokumenttielokuvasta *Karjan kutsumahuudot* (1968). Lehmiä rauhoitellaan samaan tapaan kuin lasta kehtolaululla, esimerkiksi näin: *vatsiihen piikoo / vatipa siihen vati / minäpä lypsän Kaunikki piian / minäpä, minä, minä* (Maaninka, Koponen 1936, 128; *vatsiihen* < *vaiti siihen*, interjektio rauhoittamiseen).

Eläininterjektioiden käyttämisen toiminnot heijastavat kuitenkin useimmiten eläinten asemaa käytön kohteena: eläimiä pidetään niistä saatavan hyödyn vuoksi. Tällainen eläinten käytön oikeutus voidaan kyseenalaistaa. Monessa kohtaa tämän tutkimuksen aineisto näyttää kuitenkin eläimille osoitetun empatian (ks. Aaltola 2013) ja niille tarjotun roolin vuorovaikutuksessa. Eläin voi olla ”minä” ja ”sinä” siinä missä ihminenkin. Puhujien rooleja voidaan merkitä kieliopillisin keinoin samoin kuin pelkästään ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa: eläin tai

eläinjoukko on usein ”sinä” tai ”te” silloin kun se on puhekkumppanina, esimerkiksi:

- (3a) *huli huli, tules sie leiväle* (kutsu hevoselle, Rovaniemi, SMS, s.v. *huli*)
- (3b) *Lehmää kutsutaan Tulukee poes piijjat kottii, tulukee, ptru-tuu!* (SMSA, Vieremä)
- (3c) Lampailla: *Hs, kettahanna* (= karsinaanne) *siitä, menkää kettaha hs!* (Alavus, SMS, s.v. *hs*)

Tämän tutkimuksen aineisto osoittaa, että ihmiset ja muunlaisiset eläimet eivät ole aina kielellisten valintojen kannalta tiukasti erotettuja. Ihminen ja eläin voivat muodostaa puhetilanteessa dyadin, mikä osoitetaan paitsi toiminnalla myös kieliopillisilla valinnoilla (ks. Simosen tutkimusta tässä kokoelmassa). Eläimille saatetaan rupertella siinä missä ihmisillekin. Nauhoitettu aineisto (*Karjan kutsumahuudot* 1968, YouTube-videot) myös osoittaa, että välillä eläimet osallistuvat aktiivisesti puhetilanteeseen: esimerkiksi lehmät ja lampaat vastaavat kutsuihin amummalla ja määkimällä jo matkan päästä. Ne eivät siis ole vain hiljaisia osallistujia. (Ks. myös Harjunpään tutkimusta tässä kokoelmassa.)

Interjektiot kielen merkkeinä. *Tipa, tipa, tipa...!*¹⁰

Interjektio on sana, jota voidaan käyttää itsenäisenä lausumana ja jolla voidaan ilmaista tunnereaktioita, kuvata omaa ajattelua tai esittää käskeytä (Wierzbicka 1991, 291–339). Suomen kielessä interjektion tunnuspiirre on myös taipumattomuus. Sanaluokkana ”interjektio” ei ole lainkaan selvärajainen: kyseessä on joukko taipumattomia pikkusanoja, joilla on erilaisia funktioita kielessä ja joita voidaan jaotella eri tavoin (ks. esim. ISK § 792–796; Sorjonen 2001, 17–23). Myös interjektioiden ja muiden niille läheisten taipumattomien pikkusanojen lajittelu ja työnjako on ollut epäselvä. Kuitenkin esimerkiksi ISK on koettanut jäsentää näitä tarkemmin ja erottelee omaksi ryhmäkseen esimerkiksi interjektioille läheiset ja monesti interjektioiksi lasketut dialogipartikkelit ja

huomionkohdistimet (ks. ISK § 792–863; Jääskeläinen 2013, 3–4, 178; Jääskeläinen 2016, 100). Näissä jaotteluissa eläimille osoitetut interjektioiset kutsut ja muut direktiivit on yleensä luettu nimenomaan interjektioiksi (esim. Genetz 1890; Penttilä 1957; ISK § 856). Lasken myös tässä tutkimuksessa eläimille osoitetut, taipumattomat interjektioiset direktiivit ja muut sellaiset interjektioiden joukkoon, mihin ne parhaiten sopivatkin.

Suomen kielen tutkimuksessa ja kielentutkimuksessa yleensä interjektion kuvaus on yleensä keskittynyt interjektioiden affektiivisuuteen ja reaktiivisuuteen (esim. Eurén 1852, 112–113; Genetz 1881; Genetz 1890, 132–139; Penttilä 1957, 500; ISK § 856). Monesti volitiiviset interjektiot eli tahtomista ilmaisevat interjektiot, joita tarkastelen tässä tutkimuksessa, on jätetty kokonaan sivuun. Esimerkiksi ISK (§ 856) toteaa volitiivisista eläininterjektioista marginaalistavaan sävyyn: ”Vanhastaan on interjektioina pidetty myös eläinten kutsumista merkitseviä ääntelyitä ja hokemia kuten *kis kis*, *tse tse* tai *tuku tuku* – –. Näiltä kuitenkin puuttuu interjektioiden yksi keskeinen ominaisuus, reaktiivisuus.” Yhtenä interjektioita määrittävänä piirteenä on myös pidetty indeksisyyttä, mihin palaan myöhemmin jaksossa ”Mistä eläininterjektioita syntyy?”.

Nähdäkseni täsmällisimmän kuvauksen interjektioille on esittänyt Anna Wierzbicka (1991, 285–339). Wierzbickan (1991, 290) mukaan

interjektio voidaan määritellä kielen merkiksi (1), jota voidaan käyttää yksinään, (2) joka ilmaisee määriteltävän merkityksen, (3) johon ei sisälly toisia merkkejä (joilla on määriteltävä merkitys), (4) joka ei ole homofoninen sen semanttiseksi sukulaiseksi havaittavan toisen sanan kanssa (5) ja joka viittaa puhujan senhetkiseen mielentilaan [*mental state*] tai mentaaliseen tekemiseen [*mental act*], kuten tunnen..., haluan..., ajattelen..., tiedän. (Wierzbicka 1991, 290. Lainatut katkelmat ovat tässä luvussa itse suomentamiani.)

Wierzbickan (1991, 290) määritelmä jättää sellaiset, joskus interjektioina pidetyt huudahdukset kuin *Luoja!* tai *Helvetti!* interjektion määritelmän ulkopuolelle (ks. myös esim. Genetz 1890, 132–139). Erikseen onkin puhuttu esimerkiksi primaareista (esim. *aah*, *hyh*, *hui*, *pyh*) ja

sekundaarisista interjektioista (esim. *iltaa, helvetti!*) (esim. Ameka 1992, 105). Penttilän sanoin sovinnaisissa tervehdys- ja huudahdussanoissa antaa ”materiaalinen merkitys” (Penttilä 1957, 502) tilaa rutiinistuneelle tai affektisemmalle merkitykselle. Toisin sanoen symbolinen merkitys väistyy ja indeksinen merkitys korostuu. Wierzbicka (1991, 290–291) toteaa, että eräiden hyvin interjektioimaisesti käytettävien ilmausten vuoksi ehto (4) pitäisi kenties lieventää joko niin, että homofonisuus tiettyjen kielen ilmausten kanssa sallittaisiin, tai ehdon pitäisi kuulua ”joka ei ole homofoninen sellaisen kielellisen yksikön kanssa, jonka merkitys sisältyy sen omaan merkitykseen”. Kysymys on oleellinen tämän tutkimuksen aiheen takia, sillä eräät ”interjektiot”, joita käytetään kutsuttaessa eläimiä, ovat joko samoja kuin eläinlajin nimitys tai homofonisia nimityksen kanssa (esim. *karu* ’karitsa’, ’karitsan kutsu’; *kossa* ’sika’, ’sian kutsu- tai kyhnytyssana’, SMS). Näissä tapauksissa on epäselvää, onko kutsuttaessa käytössä tosiaan interjektio vai kutsutaanko eläintä vain eläinlajin nimellä. Palaan tähänkin kysymykseen jaksossa ”Mistä eläininterjektioita syntyy?”.¹¹

Wierzbicka (1991, 291–339) luokittelee interjektiot niiden ilmaiseman mielentilan tai mentaalisen tekemisen laadun mukaan kolmeen peruserhmään, joilla on edelleen alaryhmiä. Näitä ovat *emotiiviset interjektiot* eli tunneinterjektiot, joilla on merkityskomponentti ”tunnen jotakin”, *volitiiviset* eli tahtomisinterjektiot, joilla on merkityskomponentti ”haluan jotakin”, ja *kognitiiviset interjektiot*, joilla puolestaan on merkityskomponentti ”ajattelen jotakin” tai ”tiedän jotakin”. Tunne- ja kognitiiviset interjektiot saattavat olla affektisia ja reaktiivisia, mutta tahtomisinterjektioilta nämä stereotyyppisesti interjektioihin liitettävät piirteet puuttuvat. Tahtomisinterjektiot muistuttavatkin merkitykseltään verbien imperatiivimuotoja, koska niilläkin yritetään vaikuttaa vastaanottajan toimintaan (ks. Aikhenvald 2010, vars. 18–47, 317–321).¹² Niinpä Ameka (1992) kutsuu volitiivisia interjektioita Jakobsonin (esim. 1985) kielen funktioiden kuusijakoa seurailleen *konatiivisiksi* interjektioiksi.

Tahtomisinterjektiot Wierzbicka (1991, 292–301) jakaa edelleen kahteen ryhmään: ihmisille suunnattuihin ja eläimille suunnattuihin kehoituksiin. Esimerkkinä eläimille suunnatuista Wierzbickalla on muun muassa puolan *cip-cip-cip*, ’haluan että te kanat tulette tänne’. Ihmisille

suunnatut tahtomisinterjektiot jakautuvat edelleen kuuteen ryhmään (mts. 293; esimerkit korvattu suomen interjektioilla):

1. Haluan hiljaisuutta -ryhmä (*hys! shh!*)
2. En halua sinua tänne -ryhmä (*hus!*)
3. Haluan sinun hyppäävän -ryhmä (*hop! hyps!*)
4. Patistamisryhmä (*the urging group*) (*no!*)
5. Kommunikointi matkan päähän -ryhmä (*hoi! kukkuu!*)
6. Annan sen sinulle -ryhmä (*se! sekää!*)

Wierzbicka (1991, 292–293) on kiinnostuneempi ihmisille suunnatuista tahtomisinterjektioista kuin eläimille suunnatuista tahtomisinterjektioista; toiseksi mainitut hän ohittaa nopeasti muutamalla esimerkillä todettuaan, että luokka jakautuu näihin kahteen ryhmään, jotka ”eivät ole yhtä tärkeitä”. Kuitenkin tämän tutkimuksen aineisto antaa aihetta ajatella toisin: Ensinnäkin ihmisille ja eläimille suunnatut tahtomisinterjektiot voivat olla myös samoja. Eläimille ja ihmisille kohdistettu toiminta saattaa olla aivan samanlaista, ja yhtä hyvin eläimelle kuin ihmiselle voidaan sanoa *hus* tai *seis*. Toiseksi eläimille suunnattuja tahtomisinterjektioita ei voi pitää vähemmän tärkeinä suhteessa ihmisille suunnattuihin määränsä tai merkitystensä kirjon puolesta – niitä voi pitää vähemmän tärkeinä ainoastaan, jos eläinten kanssa viestintää ylipäänsä pitää vähemmän tärkeänä kuin ihmisten kanssa viestintää. Kolmanneksi myös eläimille osoitetut tahtomisinterjektiot voidaan jakaa useampaan ryhmään merkityksen perusteella, vaikka kutsut ja hätistykset ovatkin yleisimpiä eläininterjektioiden joukossa. Esimerkiksi Genetz (1890, 136–137) käsittelee ihmisille ja eläimille osoitetut kehottamisen interjektiot yhdessä. Käytän tutkimuksessani Wierzbickan (1991) volitiivisten interjektioiden määritelmää, mutta interjektioiden määrittelyn vaikeus ja määrittelyyn liittyvät kiinnostavat rajanteot tulevat esille monessa kohtaa tätä tutkimusta.

Lisäksi esille aineistossani tulevat myös performatiiviset interjektiot (Jääskeläinen 2013, 238, 324–327; 2016, 116–117) eli interjektiot, jotka liittyvät niille oheiseen toimintaan. Esimerkiksi pajattaessa voidaan sanoa *pai pai* (*”pai* adv. käytetään hyväiltäessä kädellä silittäen *’pai pai’*”, SMSA)

tai *ai* (*ae lintie ai sinnuo pikku lintie* hyvittelään kissaa, Puolanka, SMS). Näillä interjektioilla ilmaistaan paijaustekoa ja siihen liittyvää mielialaa. Teko olisi olemassa ilman interjektiotakin, mutta interjektio tekee osaltaan itse tekemisen ja tekemisen luonteen tiettäväksi. Sikoja rapsuteltaessa on sanottu esimerkiksi *kus kus* (SMS) tai *kossi, kossi, kossi, kossi!* (Kurkijoki, SMS). Kelkalle vauhtia annettaessa puolestaan voidaan sanoa esimerkiksi *helee* (Karunki, SMS) ja keinuttaessa tai keinutettaessa esimerkiksi *kiikkaa, kiikkuu* tai *heijaa*: ”*Lapsii kiikuteltiij ja lauletti etta heijaa heijaa*” (Sippola, SMS). Tällaiset performatiiviset interjektiot näyttävät puuttuvan kokonaan Wierzbickan (1991) esityksestä, ellei niitä lasketa emotiivisten interjektioiden alaryhmäksi. Performatiivisten interjektioiden merkityksessä korostuu kuitenkin enemmän merkityskomponentti ”teen jotakin” kuin pelkästään emotiivisten interjektioiden merkityskomponentti ”tunnen jotakin”.

4 Millaisia eläininterjektiot ovat äänneasultaan?

*Koiran tše tše!*¹³

Eläininterjektiot ovat kiinnostavia koko kielen kannalta, sillä ne paljastavat kielen rajakohtia useammasta suunnasta. Näitä rajantekoa ovat muun muassa fonologisuus vs. äänellisyys, symbolisuus vs. indeksisyys sekä kieli vs. ei-kiellellinen viestintä, joista viimeiseen palaan vielä kirjoituksen lopussa. Eläininterjektioiden fonologia ja etymologia liittyvät toisiinsa esimerkiksi äännesymboliikan kautta. Käsittelemisen helpottamiseksi olen kuitenkin jakanut käsittelyn kahteen seuraavaan jaksoon.

Interjektiot yleensä ovat fonotaksiltaan poikkeuksellisia muiden sanojen joukossa. Suomen interjektioille on esimerkiksi tavanomainen yksitavuinen sanahahmo, niissä esiintyy sananloppuisia ja sananalkuisia konsonanttiyhtymiä, sanan lopussa voi olla muukin konsonantti kuin dentaali, ja interjektiot esiintyvät usein toistettuina (ISK § 857; Penttilä 1957, 17). Onomatopoeettisilla interjektioilla eli imitatiiveilla on omat sanahahmonsia ja omia fonotaktisia erikoisuuksiaan (Jääskeläinen 2013, 14–15, 82–98; 2015). Eläininterjektiot ovat sen sijaan sanahahmonsia puolesta itse asiassa varsin vaihteleva ryhmä. Niiden joukossa on runsaasti

yksitavuisia (kuten interjektioissa muutenkin, esim. *sö, suk, soo, soh, tes, teis, hits, hoh, huu, vus, uit*), mutta moni muukin sanahahmo on varsinkin redusoitumisen vuoksi mahdollinen (esim. *tänse, vatsiihen, tākä, tuku, hepuisee, hojee, hopruu*), eivätkä eläininterjektiot muodosta sanahahmoltaan yhtenäistä ryhmää.

Eläininterjektioiden ja -kutsujen joukossa on eräitä omia fonologisia erikoisuuksiaan. Eräissä eläininterjektioissa esiintyy ääniteitä, jotka eivät muuten kuulu suomen kielen äännejärjestelmään. Lehmien kutsuinterjektioissa *ptrui, p̄ptrui, ptruko, ψuksee, ptry, ptry, ptryi, ptrytä, ptryää* jne. (kirjoitusasu SMSA:n mukainen; näiden interjektioiden kirjoitusasu vaihtelee suuresti kerätyssä materiaalissa) esiintyy huulitäry, jota voidaan merkitä grafeemilla *ψ*. Sama tai samankaltainen huulitäry esiintyy myös hevosten pysäytyskäskyssä (kirjoitettuna esim. *ptrr, ptruu, trr*) ympäri Suomea. Huulitäry esiintyy myös imitatiivissa, joka jäljittelee kylmänvärityksiä (*brrr* tms.), mutta muuten äänne ei kuulu suomen äännejärjestelmään. (Ks. Penttilä 1957, 13.) Hevosen lähtemisen käsky puolestaan on eri puolella Suomea ollut maiskautus tai naksautus, joita on vaikea kirjoittaa (Koponen 1936, 50–51). Itse asiassa on kuvausten perusteella vaikea tulkita, onko kyseessä kaikissa kuvauksissa ollut samankaltainen maiskautus vai onko kuvattu erilaisia maiskauksia. Koiran ja muidenkin eläinten koko suomessa tavallisessa kutsussa *se/tse/tše/tsö* esiintyy puolestaan monesti alussa suhullinen tai suhuton affrikaattamainen äänne, joka vaihtelee affrikaatattoman kutsun kanssa kaikilla murrealueilla (Koponen 1936, 18). Affrikaattamainen äänne (liudentunut tai liudentamaton) on käytössä esimerkiksi karjalan kielessä sekä joissain suomen rajakarjalan murteissa eräissä sanoissa (esim. Tavi 2015), mutta mikään affrikaatta (suhullinen, liudentunut, liudentamaton tms.) ei ole kuulunut suomen murteisiin tai yleiskieleen varhaisuomen ajan jälkeen (Lehtinen 2007, 168)¹⁴. Lisäksi suomessa vähäkäyttöinen suhu-s esiintyy eläininterjektioissa etenkin hätistelyissä, kuten interjektiossa *häš* (SMS).

Edellä mainitut ovat kaikki foneemimaisia elementtejä, joilla voi olla foneemin asema eri kielten äännejärjestelmissä, vaikka suomessa niillä ei sitä ole. Näiden lisäksi eläinten kutsuissa ja hätistelyissä esiintyy yhä vähemmän äännemäisiä mutta edelleen äänellisiä elementtejä: possuja

on kutsuttu syömään maiskuttamalla suuta toistuvasti (Koponen 1936, 233), koiraa kutsutaan viheltämällä, ja melodinen vihellys esiintyy myös hevosen juomakutsuna (esim. Koponen 1936, 36–38). Eri eläimiä hätistettäessä esiintyy erilaisia suhisteluja (Koponen 1936, 204) ja ”uhkaavia ääniä” säestävine eleineen (Koponen 1936, 264). Lisäksi eri kutsuihin, varsinkin karjankutsuihin, on kuulunut laulullisia elementtejä, huikauksia tai laulumelodiaa. Näissä edetään yhä kauemmas kielellisistä elementeistä kohti ei-kielellisiä elementtejä, mutta esimerkiksi kutsuvihellyksillä merkitys on samankaltainen kuin interjektioilla: ilmaus toimii indeksinä, merkinä eläimelle jostakin kutsujan haluamasta. Niinpä niiden kohdalla raja interjektio-sanan ja muun konventionaalisen, äänellisen kutsun välillä on väkinäinen.

Tällaisina nämä konventionaaliset, äänelliset mutta eivät fonologiset ilmaukset muistuttavatkin konventionaalisia kehollisia eleitä eli *embleemejä*. Embleemejä ovat esimerkiksi ok-merkki ja peukalon näyttäminen hyväksymisen tai kannustamisen merkinä. (Esim. Kendon 2004; McNeill 2005, 5, 7, 10.) Embleemit eivät ole verbaalisia, mutta ne voidaan laskea eleistä helpoimmin kieleen kuuluviksi muun muassa siksi, että niissä yhtyy merkitys sovinnonvaraisesti muotoon eli ne ovat muodon ja merkityksen konventionaalisia yhteenliittymiä, kuten kielen sanat ja muutkin konstruktiot (ks. esim. Haviland 2004, 204–205).

Yleensäkin eräille pikkusanoille, muun muassa interjektioille, imitatiiveille ja laulu- leikki- ja rallatussanoille on ominaista se, että sanaryhmiin kuuluu sekä konventionaalisia sanoja että saneita, jotka eivät ole täysin tai lainkaan konventionaalisen sanan veroisia joko äänneasuna tai vakiintuneisuutensa tai molempien perusteella (Jääskeläinen 2013, 29–33; 2016). Sanakirjaan pääsy kertoo konventionaalisuudesta ja myös fonologisesta sanamaisuudesta. Esimerkiksi juuri eläinten kanssa viestimisessä tavallisia vihellyksiä ei lasketa interjektioiksi eikä sanoiksi, vaikka niillä saattaa olla samankaltainen tehtävä kuin interjektioilla ja vaikka ne saattavat olla symbolimaisia vakiintuneen merkityksensä puolesta. Samoin sanoiksi ei lasketa kaikkia maiskautuksia, koska ne eivät ole nimenomaan suomen fonologisen systeemin perusteella äännteellisiä, vaikka ne ovat äänellisiä. Lopulta rajanteko riippuu siitä, missä määrin jokin käytössä oleva keinovara voidaan arvioida tarkasteltavan *kielen*

keinoksi ja milloin kyseessä on keinovara, jota on vaikeampi sovittaa totunnaisen kielikäsitteiden mukaisen kielen osaksi. (Ks. kielen ja ei-kielen eronteosta tämän kokoelman loppulukua.)

Miksi myös sanamaisissa tai sanamaisista elementeistä koostuvissa eläinten kutsuissa on muuten suomen kieleen kuulumattomia elementtejä, kuten vieraita äänneitä? Eräiden interjektioiden kohdalla syynä on ikoninen motivaatio. Esimerkiksi suun maiskutuksen porsaiden syöntikutsuna jäljittelee syömisen ääntä (Koponen 1936, 233), ja Koponen (mts. 61) myös arvelee, että hevosen pysäytysparina voisi jäljitellä ääntä, ”joka syntyy jonkin esineen esim. ajoneuvon pysähtyessä” (pysäytysparina voisi kuitenkin yhtä hyvin myös jäljitellä hevoselle luonteenomaista höristelyä). Koiran ja muiden eläinten kutsujen affrikaatta voi puolestaan olla joko äännesymbolinen syömisen maiskutusta jäljittelevä äänne (Ojansuu 1904), affektisen indeksinen äänne tai jopa jäänne aikaisemmasta kielihistoriallisesta vaiheesta.¹⁵ Toisaalta voidaan kysyä, miksi eläinten kutsujen yhteydessä myös esiintyy niin korostuneesti erilaisia prosodisia elementtejä. Yhtenä syynä prosodisten ja varsinaisesti ekstralingvististen elementtien määrään ovat käytännön syyt, kuten kuuluvuus: esimerkiksi huikkaus ja laulu kuuluvat kauas. Poikkeuksellisten äänneiden lisäksi eläininterjektioiden sekä muiden kutsujen ja häätistysten käytössä esiintyy runsaasti erilaisia merkityksellisiä intonaatioita ja intonaationvaihdoksia, eleitä ja muita viestiviä elementtejä, jotka ovat eläimen kannalta varmasti merkityksellisempiä kuin sanat itse. Palaan tähän tutkimukseni lopussa.

Eräänä tärkeänä syynä eläininterjektioiden äänneelliseen poikkeavuuteen on arvattavasti indeksisyys. Eläininterjektiot ovat kielen elementtejä, jotka on sovitettu eläimille viestimiseen. Näissä elementeissä voi hyvinkin olla sekä fonologisesti että paralingvistisesti sellaista ainesta, jonka yhtäältä ajatellaan olevan eläimille viestivää ja esimerkiksi matkan päähän kuuluvaa mutta joka toisaalta nimenomaan merkitsee nämä kielen ainekset eläinten kutsuiksi – eläimille ei puhuta aivan samoin kuin ihmisille. Kohn (2007 ja 2013, 135–150) kuvaa runa-kansan tapaa kommunikoida koirien kanssa. Koirille puhuttaessa käytössä on aivan erityinen, yksinkertaistettu ja äänenjäljittelyitä ja hoivakielen aineksia sisältävä kielimuoto, jollaisia Kohn kutsuu lajirajat ylittäviksi pidgineiksi

(*trans-species pidgin*). Tällaisen erityisen kielimuodon käyttäminen toimii signaalina siitä, että puhutaan koiralle. Toisaalta runien uskomuksen mukaan kielimuoto mahdollistaa myös sen, että koirat ymmärtävät ilman että voivat vastata takaisin, jolloin koirien ja ihmisten tärkeä eronteko ei horju. (Kohn mp.) Myös Vuorela (1989, 38) ottaa esille, että koirille puhuttaessa ”lässyttävä” äänensävy toimii indeksikaalisesti, signaalina: koiralle lässytys on merkinä kuunnella ja ihmiselle (koiran omistajalle, jos ”lässyttävä” on muu kuin omistaja) merkinä olla kuuntelematta.¹⁶

5 Mistä eläininterjektioita syntyy? *Hs, hs, hs! Hä häh hä häh hä häh!*¹⁷

Eläininterjektioita on tullut käyttöön monia teitä, kuten sanoja yleen­säkin. Interjektioiden etymologioita ovat ensinnäkin alkusyntyisyys eli se, että niitä ei ole johdettu tai yhdistetty mistään muista sanoista eikä lainattu. Piirteinä tällaisilla sanoilla voi olla esimerkiksi onomatopoeetti­nen jäljittely tai muu ekspressiivinen muodostaminen. Toiseksi eläimen kutsuinterjektioita voidaan lainata suoraan tai muodostaa esimerkiksi vieraan kielen kutsuttavaa eläintä merkitsevistä sanasta. Kolmanneksi interjektio voidaan redusoida oman kielen sanasta tai syntagmasta. Käsittelen seuraavaksi keinoja tässä järjestyksessä.

Melko suuri osa eläininterjektioista ei ole muodostettu muista sanoista eikä lainattu toisesta kielestä, eli niitä voi kutsua *alkusyntyisiksi* (ks. Koponen 1936, 4; ks. Jääskeläinen 2016, 103–105). Tällaiset interjektiot ovat monesti muodoltaan yksinkertaisia ja äännähdysmäisiä. Tällaisia ovat esimerkiksi *ai* (sanotaan pajattaessa), *eeh* (Hevosta hoputetaan mene­mään: *Eeh, soh*, Kalanti, SMS), *haa* (hevosta liikkeelle käskettäessä), *hee* (kehotushuutona lehmiä ajettaessa. *Hee! Kot'tii hee! Liävää hee!* Parikkala, SMS), *hoh* (hevosen lähtökäsky, Kuusamo, SMS), *so, soh* (hevosen lähtö­käskyjä, SMSA), *hohoo* (poroja rauhoitettaessa ja kutsuttaessa, Posio, SMS) ja *ps ps* tai *psss psss* (kissan kutsu, SMSA).

Alkusyntyisten interjektioiden ryhmässä näkyy äännesymboliik­kaa. Eräissä tämän ryhmän interjektioissa ilmenee onomatopoeetti­nen motivaatio eli kuullun äänen jäljittely. Tällaisia ovat esimerkiksi

performatiivi-interjektiot *öh öh* ja *röh röh*, joita on sanottu rapsuteltaessa sikoja. Ne jäljittelevät rapsutellun sian ääntelyä. (Esimerkit Koponen 1936, 255.)¹⁸

Myös muunlaista kuin nimenomaan onomatopoeettista äännesymbolista motivaatiota näkyy eräissä eläininterjektioissa. Esimerkiksi lehmän kutsuinterjektiot *siuu* ja *siuuhu* esiintyvät aineiston perusteella (Koponen 1936, 89–91 ja *Karjan kutsumahuudot* 1968) aina pitemmän fraasin lopussa: ne muodostavat karjan kutsumahuudon loppuhuikkauksen, esimerkiksi *Tulkaa pois tulkaa siuu* (Kälviä, Koponen 1936, 91). Taltioinnin perusteella (*Karjan kutsumahuudot* 1968) interjektion äännerakenne vastaa laulumelodian korkeutta: *i:n* kohdalla lauletaan korkeammalta säveltasolta kuin *u:n*, mikä on äännesymbolisesti odotuksenmukaista (Jääskeläinen 2015, 485). Laskeva melodia puolestaan on tavallinen laulu-fraasin lopetus. Sana ja melodia vastaavat siis toisiaan. Koponen (1936, 91) arvelee, että *siuu* ja *siuuhu* ovat samaa alkuperää kuin *sipu* ja siis lainaa ruotsista (< ruots. *sipp, sip, sippa, sipu* ym., kutsuja koiralle, lehmälle tai vasikalle). Näin voi olla, mutta koska *sipu* ja *siuu(hu)* esiintyvät aina eri paikoissa laulua, *siuu(hu)*-interjektion muotoon on luultavasti vaikuttanut myös esitystapa eli laulaminen tai huikkaaminen. Tässä on kyseessä toisenlainen, kielenulkoinen motivaatio – pelkästään lainautuminen ei siis selitä sanan lopullista äänneasua.

Varsinkin eläinten hätistyksissä näkyy myös fonesteemimaista äännesymboliikkaa. Fonesteemi on äänne tai äänneyhdistelmä, jolla on kontekstissaan konventionaalinen äännesymbolinen merkitys (esim. Firth 1966, 184; Bolinger 1950; Samuels 1972, 45–48; Hinton, Nichols & Ohala 1994, 4–6; Rhodes 1994; ks. myös Onikki-Rantajääskö 2001, 155–156; Jääskeläinen 2015). Fonesteemimaista merkitystä ilmenee varsinkin hätistelyn interjektioissa *hos, hs, hst, huuks, hulis, hus, hut, hutiis, hutis, huts, huuts, hys, hyst, hyys, hyyyst, hyyts, häs, häš, häts, hää, hääs, höis, höissä, höissä, hös, hötis, hötis, höys* ja *hösö* (kaikki SMS). Näissä interjektioissa on alkuäänteenä *h*, joka on äännesymbolisesti poikkeuksellisen latautunut. Olen aikaisemmin kirjoittanut *h*-foneemin äännesymbolisesta arvosta:

— alussa esiintyvä *hu*-yhdistelmä voidaan liittää ilmavirran ääniin ja yleensä nopeuden ja yllättävyyden kuvauksiin. Lisäksi *h* alkuäänteenä, varsinkin yhdistyneenä labiaalivokaaliin [joita ovat o, ö, u, y], liittyy huolimattomaan tekemiseen ja hajanaisuuteen. *h* onkin o[nomatopoeettisessa]-sanastossa yksi fonesteemimaisimmista äänneistä yksinäänkin, sillä se kuvaa paitsi onomatopoeettisesti motivoituneita ilmavirran ääniä, myös monessa sanassa niistä laajentuneita muita, metonymisiä tai metaforisempia merkityksiä, kuten nopeaa menoa, yllätyksellisyyttä ja huolimattomuutta. (Jääskeläinen 2015, 472.)

Osassa häätistyksen aloittaa tämä äännesymbolinen *hu*-fonesteemi tai äänneyhdistelmä *hy*-, jota voidaan pitää sen varianttina, osassa äänneyhdistelmä *hö*- tai *hä*-, joissa puolestaan esiintyvät *h*:n lisäksi äännesymboliselta arvoltaan ”epämiellyttävät” *ä* ja *ö* (Jääskeläinen 2015, 486–487). Sanojen epämiellyttävää vaikutelmaa lisää se, että useimmissa on lopussa terävä, ”torjuva” äänneyhdistelmä, joka koostuu *s*- tai *š*-foneemista pelkästään tai yhdessä klusiilin (*k*, *t*) kanssa. Tällaisella sihisevällä äänellä on kehollinen motivaatio: se muistuttaa eri eläinten varoittavia, uhkaavia ja vihaisia sähinoitä (ks. Telkänranta 2016, ensimmäinen kuvaliite). *Keholliseksi* motivaatiota voi kutsua, koska näiden sanojen konventionaalistunut muoto kuvastaa edelleen sitä, millainen ihminen on fyysisenä olentona: ihminenkin on eläin, joka voi päästää varoitusääniä suuttuessaan, esimerkiksi huutaa, ulista ja sähistä.¹⁹ Koponen (1936, 204) kuvaa, miten myös eri eläinten häätistyksissä (muissakin kuin interjektioiksi kiteytyneissä) on sähiseviä elementtejä; ne koostuvat ”tuollaisista epämääräisistä suhahduksista”. Koponen kirjoittaa vielä: ”Kanoja ajetaan tavallisesti pois pahanteosta räpsyttämällä käsiä hyvin voimakkaasti ja samalla päästellään suusta kaikenlaisia uhkaavia ääniä.” (Koponen 1936, 264.) Nimenomaan hätistelyissä – sekä sanamaisissa että muissa – on siis käytössä samankaltaisia sähiseviä äänneitä. Näissä hätistyksissä ilmenee siis kehollista, jopa ”yleiseläimellistä” äännesymboliikkaa. Ne ovat hätistyksiä, jotka kuulostavatkin hätistyksiltä.

Toinen eläininterjektioiden synty tapa on lainaaminen. Koponen (1936) on etsinyt eläininterjektioille lainaetymologioita ja löytänyt sellaisen esimerkiksi interjektioille *suku*, *suks*, *sok*, *soko* jne. (hevosen kutsuja,

lainaa ruotsin murteista, mts. 10), *fula, fuli, puli* jne. (hevosen kutsuja, lainaa ruotsista), *sipu*, esim. *Sipu vassua sipu sipu*, Kalajoki (Koponen 1936, 149; lehmien ja vasikoiden kutsu, lainaa ruotsista mts. 91) ja *taka, taki, tako, tuku, tiki* jne. (lampaiden kutsuja, lainaa ruotsin sanasta *tacka*, 'emälamma', mts. 182). Lainaetymologia ei kuitenkaan sulje pois ekspressiivisyyttä (ks. Jarva 2003) tai sitä, että laina voi indeksistyä. Esimerkiksi lampaan kutsut, kuten *taka, tuku*, ovat käytössä hoettavammassa ja interjektiomaisemmassa muodossa kuin niiden kantasana. Ne ovat siis mukautuneet käyttötarkoitukseensa.

Myöskään alkusyntyisyys ja lainautuminen eivät täysin sulje toisiaan pois: myös äännähdysmäiset eläinten kutsut voivat olla lainaa toisesta kielestä. Hyvin samankaltaisia kutsuja ja käskyjä esiintyy nimittäin muualakin kuin Suomessa. Esimerkiksi Saksassa hevosen pysäytyspäriinä on ollut samankaltainen kuin Suomessa. Hevosille maiskautellaan tai naksauteellaan myös Yhdysvalloissa, ja kissaakin on kutsuttu *pss pss* Yhdysvalloissa niin kuin Suomessakin. (Carrington Bolton 1897, 71.) Lainautuminen on yksi mahdollinen selitys sanojen samankaltaisuudelle, mutta tämän aineiston avulla lainautumiseen on mahdotonta ottaa kantaa. Myös Koponen (1936) joutuu monessa kohtaa toteamaan, että varsinkin onomatopoeettisten tai muuten äännähdysmäisten interjektioiden kohdalla lainautumisen ja satunnaisen samankaltaisuuden välillä on vaikea sanoa mitään varmaa. Satunnaisen samankaltaisuuden todennäköisyyttä lisää tällaisten ilmausten äännesymbolisuus: tuntuu epätodennäköiseltä, että esimerkiksi kissan kutsuminen interjektioilla *pss pss* olisi lainaa, sillä interjektio edustaa vain "sipinää", joka on luultavasti arveltu kissaa kiinnostavaksi, koska kissoille on tyypillistä kohdistaa huomiota hiljaisiin, rapiseviin ääniin ja tällaisella ääntelyllä on saatu kissan huomio.

Kenties kiinnostavin synty tapa eläininterjektioille on kuitenkin redusoituminen, syntyminen muista sanoista tyypistymisen kautta. Pitkään on tiedetty, että esimerkiksi juuri interjektioita syntyy muista sanoista lyhenemällä, ikään kuin kulumalla, kun sanaa toistetaan. Genetz (1890, 132–135) esittää tyypistyssyntyisinä interjektioina (oikeastaan sekundaarisina interjektioina) esimerkiksi sanat *hep* (mene, hepo), *kis* tai *kiss* (kissa), *sik!* (sika), *kats, kas, kah* ja *ka* (katso, katsos) ja *käps* (käypäs). (Myös Ojansuu 1904.)²⁰ Redusoituminen on tavallinen kehitys-

kulku myös kieliopillistumisessa ja sen käänteistapauksessa, leksi-kaalistumisessa, jota tällainen interjektioiden syntykin erityistapauksena edustaa (ks. Laitinen & Lehtinen 1997, 10–11).

Myös moni eläininterjektio on syntynyt tyypistymällä. Redusoituneita interjektioita ovat esimerkiksi *aitse* (lehmälle käsky mennä aitaukseen, *aitse* < *aitaan se* tms.), *harmuit/harmuuh/harmul*: ”harmaata (emä)lammasta kutsutaan: *harmuuh harmuuh harmuuh!*” (SMS) (< *harmaa uuhi* t. *harmaa uitti* t. *harmouuhi*)²¹, *hunsee* (< *humman see*, hevosen kutsu), *kot’höö* (lehmälle kutsu tulla kotiin), *kiertou* (porokoiralle käsky kiertää sivulle karannut poro, Sodankylä, SMS), *se vet se vet se joo!* (lehmälle kutsu tulla juomaan vettä), *koiste* (lehmälle kutsu tulla kotiin), *kot se* (< *kotiin se*, lehmälle kutsu tulla kotiin), *kotvetsee* (< *kotiin vettä see*, kutsu lehmälle), *kuku kuku kuku* (kukon kutsu), *kut se* (kutun kutsu), *leesse/lehmsee/lehmssee/lehmte* (< *lehmän (t)se(e)*, lehmän kutsu), *täns, tans* (< *tänse* < *tänne se(e)*, kutsuja lehmälle, Koponen 1936, 79), *otkii* (< *ota kiinni*, käsky koiralle), *pos pos pos* (kutsu porsaille, Koponen 1936, 235), *puskii* (< *puske kiinni*, käsky koiralle), *uskii* (< *us kiinni?*), *piksee* (< *pikku see*, kutsu vasi-koille), *uit uit uit* (< *uittu* tms., kutsu karitsoille) ja *vatsii* (< *vat siihen* < *vaiti siihen*, lehmälle käsky rauhoittua paikalleen, Koponen 1936, 122).

Miksi eläininterjektioita syntyy tyypistämällä? Ensinnäkin toistelu kuluttaa sanaa tai usean sanan syntagmaa ja yhdistelmä redusoituu. Näin voi tapahtua missä tahansa paljon toistetussa ilmauksessa. Toinen syy on, että eläimet intuitiivisesti ymmärretään erityisenä vastaanottajaryhmänä. Eläimet voivat tunnistaa joitakin ihmiskielen sanoja ja eräät koirat, papukaijat tai varislinnut moniakkin, mutta todennäköisesti suurimman osan sanoista eläimet ymmärtävät indekseinä: äänneasultaan tietynkuuloinen sana on signaali toiminnasta tai liittyy suoraan johonkin mieluisaan tai epämieluisaan toimintaan.²² Tällaisen signaalina toimivan sanan ei tarvitse olla kielen symbolisana eikä sana ollenkaan, mutta koska ihmiset puhuvat kieltä, he puhuvat ihmiskieltä myös eläimille, toisinaan kuitenkin yksinkertaistetussa muodossa. Interjektioiden redusoitumisessa syntagmaista voidaankin nähdä kielimuodon yksinkertaistuminen. Samalla tapahtuu merkityksen tason semioottinen vaihtuminen sisältösanoista indekseiksi. Redusoitumisessa ilmenee siis semioottisesti kiinnostava kehityskulku: merkityksellisistä, referentiaalisista sanoista,

symboleista, tehdään varsin eri tavalla merkityksellisiä indeksejä. Indeksisyyttä lisää vielä se, että käyttöön otetaan monesti paralingvistisinä tai ekstralingvistisinä pidetyt keinot, kuten erityinen intonaatio, laulaminen, huikkaaminen, eleet ja toisinaan myös fyysiset teot, kuten vetäminen ja huitominen. Käytössä on siis toisenlainen keinoarsenaali kuin monessa muussa kielenkäyttötilanteessa. Ei turvauduta ”vain” sanoihin, vaan viestintä on monella tapaa viestivää ja kehollista.

Aikaisemmin mainittiin, että yhtenä interjektiosanoja määrittävänä piirteenä on pidetty indeksisyyttä, vaikka aina ei ole käytetty nimenomaan tuota termiä (esim. Penttilä 1957, 500; Ameka 1992, 108). Merkien kolmijako ikoneihin, indekseihin ja symboleihin juontuu C. S. S. Peircen semiotiikasta. Merkki on Peircen määritelmän mukaan ”jokin, mikä merkitsee jollekin jotakin jollakin tavalla tai jonkin ansiosta” (”something which stands to somebody for something in some respect or capacity”, Peirce 1932, 228; Kohn 2013, 29). Lisäksi oleellinen on se tapa, jolla merkki luo suhteen johonkin kohteeseensa. Ikoni on kuvaomainen merkki, joka on kohteensa kaltainen. Indeksiksi on oiremainen merkki, josta voidaan päätellä sen aiheuttaja tai seuraus. Symboliin puolestaan kuuluu muodon ja merkityksen sopimuksenvarainen suhde, joka perustuu toistuvuuteen. Vakiintunut sana on symboli: siinä muoto yhtyy merkitykseen (yleensä) sattumanvaraisen mutta konventionaalisen symbolisaation kautta. Onomatopoeettisissa sanoissa, varsinkin imitatiivisissa, on ikonisuutta: ne jäljittelevät muodollaan kohdettaan. Kuitenkaan kielen vakiintunut ja fonotaksia noudattava sana ei voi olla pelkkä ikoni, vaan se on symboli, joka sisältää ikonisuutta. (Jääskeläinen 2013, 28.) Samoin kielen vakiintunut interjektio ei kielisysteemissä ole pelkästään indeksi, vaan sekin on symboli, joka ilmentää indeksistä merkitystä. Indeksisyyteen liittyy aina puheympäristö tai puhetapahtuma, jonka osana indeksi on. Esimerkiksi Sorjonen (2001, 17) antaa indeksille seuraavan määritelmän: ”indeksinen ilmaus on jonkin kontekstinsa piirteen leksikaalistuma tai kieliopillistuma, ja tuon piirteen osoittaminen tai ilmaiseminen on motiivi sen olemassaololle.”²³

Kun interjektioita on pidetty oiremaisina, ne on nähty indekseinä. On ajateltu, että esimerkiksi huudahdus *ai* on indeksi huudahtajansa kivusta. Penttilä (1957, 500) kirjoittaa:

Ne [interjektiot] ovat käyttäjänsä mielen- t. tunnetilan symptomeja, jotka ympäristö käsittää niin kuin oireet käsitetään, osailmiöksi tapahtumassa, johon sisältyy harmistumista, pelokkuutta, tuskaa, inhoa, ilakkuutta, innostusta, tahtomusta yms. (Penttilä 1957, 500.)

Tällainen määritelmä kuvaa parhaiten emotiivisten ja osittain kognitiivisten interjektoiden ryhmää, joille Wierzbicka (1991, 291–339) antaa merkityskomponentit ”tunnen jotakin” ja ”ajattelen jotakin”. Aivan tällaista indeksisyyttä tahtomisinterjektiot eivät samassa määrin ilmennä, koska ne eivät ilmennä lausujansa tunnetilaa vaan viestivät haluamista. Eläininterjektiot eivät niinkään toimi indeksinä puhujan mielentilasta vaan toimivatkin indeksinä toisella tavalla: ne toimivat sopivien äänensävyjen ja eleiden kanssa vastaanottajaeläimelle merkkinä siitä, että häneltä halutaan jotakin, tai yleisemmin totunnaisena merkkinä siitä, että jotakin totunnaista tapahtuu, esimerkiksi että seuraa ruokintaa – tämän eläin voi ymmärtää riippumatta siitä, voiko eläin ymmärtää ihmisen tahtotilaa ja interjektiota juuri sen indeksinä. Tämänkaltaisesta indeksisyydestä kirjoittaa myös Kohn (2013) kuvatessaan sademetsää semioottisena systeeminä: toisten eläinten toiminta on toisille eläimille merkkinä, johon reagoidaan, ja metsä on siis täynnä merkitystä.

Itse asiassa eläininterjektiot siis annetaan indekseiksi vastaanottajilleen, ymmärrettiin ne miten tahansa. Kun Suomen murteiden sanarkiston kieli-informantti on tulkinnut lehmän mielensisältöä, hän kuvaa sitä, miten lehmät reagoivat ympäristönsä indekseihin eli toisin sanoen ainakin informantin mielestä ymmärtävät ne:

Lehmille huudettiin ”että *ptrui tänne ptrui tänne tutuu*, (silloin) ne lehmät rupes ammuu, sitä ne tottel heti, **(tiesivät, että) nyt heit kututtaa kotii.**” (Virolahti, SMSA. Ks. myös Laitisen tutkimusta *he*-pronominin valinnasta tässä teoksessa.)

Samanlainen reaktio näkyy monessa kohtaa myös dokumenttielokuvassa *Karjan kutsumahuudot* (1968): lehmät silminnähden innostuvat, kenties jopa ilahtuvat kuullessaan iltakutsun. Lehmien kutsujat eivät kuitenkaan vain sano tai lausu interjektioita: he huhuilevat, laulavat, huikkaavat,

toistelevat, hellittelevät ja lepertelevät. Käytössä eivät siis ole pelkästään sanat vaan paljon muutakin, jolla kutsujat viestittävät tahtoaan ja mieli-alaansa ja suostuttelevat eläimiä. Prosodiset keinot ja toisto, eivät vain eläimille viestittäessä vaan yleensäkin, lisäävät viestivyyttä. Myös esimerkiksi pienille lapsille on tapana puhua prosodisesti korostuneella mutta muuten yksinkertaistetulla tavalla, millä pyritään sekä saamaan aikaan ymmärrystä että lisäämään kuulijan kiinnostusta (Cooper & Aslin 1990).

Indeksisyttä ilmentää toisinaan myös interjektioiden fonologinen asu, kuten jo todettiin: karjankutsussa *Ψrui* erikoinen alkuääne on indeksi sanan merkityksen suhteen, *tše*-interjektion affrikaatta on samoin indeksinen, ja esimerkiksi kutsussa *siuuhu* sanan äänneasu voidaan nähdä indeksinä myös sanan laulettavuudesta ja paikasta laulumelodian lopussa.

Indeksi on merkinä erityyppinen kuin symboli. Nähdäkseni eläininterjektioissa ilmenee redusoitumisen ansiosta ja seurauksena *indeksistyminen*. Indeksistyminen on tarpeen, jotta sanat olisivat eläimille viestivämpiä, ja viestivyyttä lisää oleellisesti interjektioiden ja niiden lausekkeiden yhteydessä käytetty intonaatio ja äänensävy. Niinpä esimerkiksi symbolien ja yhden indeksisanan muodostama syntagma *kotiin vettä see* redusoituu indeksisempään muotoon *kotvetsee* (SMS, s.v. *kotvetsee*), ja sen merkitys samalla muuntuu segmentoituneesta symbolisuudesta holistiseksi indeksisyydeksi. On semioottisesti eri tason asia sanoa symbolein esimerkiksi *Haluan, että te lehmät tulette nyt kotiin* kuin huikata *kotvetsee* tai *ptrui tänne ptrui tänne tutuu*. Samalla, mikä on sekä eläimen että kutsujan kannalta oleellista, viesti saa hoettavamman ja tunnistettavamman muodon; eläimille suunnattuja interjektioita tavallisesti toistellaan monta kertaa, huudellaan ja lauletaan (*Karjan kutsumahuudot* 1968). Eläininterjektioiden kohdalla on selvää, että tietynlainen lyhentäminen, hokumaistaminen, on tarkoituksenmukaista.

Eräiden eläinten kutsujen ja muiden hokujen kohdalla voidaan kuitenkin kysyä, ovatko ne todella ”interjektioita” vaikka ne toimivat indekseinä. Yhtenä rajatapauksena esitettiin vihellykset, joissa ei ole foneettista ainesta. Toiset eläinten kutsut tai käskyt ovat muun kuin interjektiosanaluokan jäseniä (esim. käskyt *partees* ja *paikalles* lehmälle mennä navettaansa, Koponen 1936, 102, 107; käsky hevoselle *liki vakoa*,

Koponen 1936, 64). Eräät eläinten kutsut ovat puolestaan samoja tai samanmuotoisia kuin eläimeen viittaava sana: *karu* ja *kari* merkitsevät sekä karitsaa että toimivat karitsan kutsuna (esim. *Tus kattoon meidän pikku karia!* Ikaalinen; *Kari, kari, piika, kari, kari, piika!* lampaan kutsu, Yläne, SMS), samoin esimerkiksi *kossa, kosse, kossi, kosso, kossu* ja *kosu* kaikki merkitsevät sekä 'sikaa' että ovat käytössä interjektioina "sikaa kutsuttaessa t. kyhnytettäessä" (kaikki esimerkit ja selitys SMS). On havaittu, että varsinkin lapsenkielen eläimennimitys toimii usein myös eläimen kutsuina; tällaisia ovat esimerkiksi *possu, tipu* (kanasta) ja *kari* (Koponen 1936, 4–5; Carrington Bolton 1897, 68). Teoreettisesti kysymys on kiinnostava. Kun kutsutaan harmaata lammasta *harmuit harmuit harmuit*, toistetaanko oikeastaan referentiaalista substantiivilauseketta *harmaa uitti* vaikkakin redusoituneessa muodossa?

Interjektion määritelmä yhteydessä todettiin, että interjektio ei saisi olla "homofoninen sen semanttiseksi sukulaiseksi havaittavan toisen sanan kanssa", niin kuin näissä tapauksissa on. Varmasti matka symbolisesta sanasta tai syntagmasta indeksiseksi interjektiksi on kuitenkin jatkumo. Täysin redusoitumaton sana tai syntagma ei voi olla interjektio, mutta interjektiomaisuus lisääntyy redusoitumisen myötä. *Harmuit* on siis interjektioisempi kuin *harmaa uitti*. Kun hevosta kehoitetaan nostamaan jalkaansa sanomalla *nosta!* (Koponen 1936, 40), kyseessä ei ole interjektio vaan 2. persoonan imperatiivimuoto verbistä *nostaa*. Karitsan kutsuna käytetty *karu* on osittaisen redusoitumisen ansiosta interjektioisempi kuin *karitsa*, josta se on muodostunut. Ja kun lehmää käsketään tai pyydetään rauhoittumaan sanomalla *vatsii* (< *vaiti siihen*), kyseessä on redusoitumisen ansiosta yhä selvemmin interjektioimainen sana.

Interjektioiden yhdistyminen konstruktioihin,
kehuselementit ja niiden kieliopillinen merkitseminen.
*Hoi metteen, hoi metteen, hoi Mansike, metteen hoi!*²⁴

Olen käsitellyt eläininterjektioita kielen sanoina niiden sanatyypin, fonologian, etymologian ja muiden erityispiirteiden kautta. Käsitelen nyt sitä, miten interjektiot limittyvät muuhun kielenainekseen: miten niistä

tulee kielen rakenteiden osia. Kuvaan niitä rakenteita, joissa interjektio esiintyy aineistossa, ja tarkastelen esimerkiksi sitä, miten taipumaton, indeksinen sana esiintyy morfologisten merkitsimien kanssa.

Interjektiolle sanaluokkana on tunnusmerkistä, että interjektio voi muodostaa yksin oman lausuman (esim. ISK § 856; Wierzbicka 1991, 290; Ameka 1992). Eläininterjektio ei kuitenkaan läheskään aina muodosta omaa lausumaansa vaan niveltyy monella tavalla rakenteiden osaksi. Tämä tutkimus osoittaaakin, että interjektiot eivät ole aina aivan siinä määrin irrallisia kuin usein on ajateltu: ne niveltyvät monin tavoin kieleen ja niillä on myös oma morfosyntaksinsa sekä omia tyypillisiä rakenteitaan (myös Jääskeläinen 2013).²⁵

Interjektioiden ei-irrallisuus, liittyminen toisiin sanoihin rakenteiden osaksi eli käytännössä interjektioiden morfosyntaksi, on toki huomioitu ennenkin. Esimerkiksi Setälä (1926, 137, korostus lisätty) kuvaa interjektioita:

Muutamia interjektsioneja käytetään **partitiivissa olevan substantiivin yhteydessä** – –. Esim. *Voi minua! Ah kultaista kotia!*. (Myös esim. Kielipillinen luonnos 1915, 32; Hakulinen & Karlsson 1979, 87.)

Interjektioiden lausekkeista antaa esimerkkejä myös ISK (§ 857): interjektio voi ISK:n mukaan esiintyä esimerkiksi partitiivissa tai nominatiivissa olevan nominilausekkeen kanssa (esim. *voi ~ hyi sinua; voi harmi, hyi kamala*) adverbien tai partikkelien kanssa (*ai ~ voi sentään; voi ei*) ja *kun-* tai *että-*lauseen kanssa (*Voi että on kivaa! Voi ku väsyttää*). Tarkastelen seuraavaksi sitä, miten nimenomaan eläininterjektiot muodostavat rakenteita.

Yksinkertaisimmillaan eläimelle suunnattu volitiivinen tai muu interjektio voi tosiaan esiintyä yksin lausumana (4a–b) ja lausumana myös toistettuna tai monistettuna (5a–c). Eri interjektiot voivat muodostaa myös ketjun (6a–b), jota voidaan toistella²⁶:

- (4a) Pysäytettäessä sanotaan: ”Ptruu.” (Vanaja, SMSA)
- (4b) Kämmentä työnnetään pässiin päin ja lausutaan: ”pöää”. (Maaninka, SMSA)

- (5a) *Haa haa* (hevosta liikkeelle käskettäessä, Eno, SMS)
- (5b) Lampaita ajettaessa: Hiis, hiis, hiis, hiis hii(is! (Alavus, SMS)
- (5c) Sikaa kutsutaan: kosi kosi kosi kosi! (Alajärvi, SMS)
- (6a) huil vilk huil vilk huil vilk! kutsuttiin käärmeitä maidolle. (Lemi, SMS)
- (6b) Kanoja kutsutaan: Tipu tipu tipu, hymh, hymh, hymh. (Lempäälä, SMS)

Eläintä on kutsuttu ja käsketty myös nimen ja interjektion yhdistelmällä:

- (7a) *Koiraa kutsutaan täällä siten että ensin mainitaan koiran nimi ja sitten huudetaan se se se esimerkiksi jalo se se se.* (Kälviä, SMSA)
- (7b) Lehmää kutsutaan nimellään kutakin. Esim. ”*Mansike see, Helina see*”. (Lappi Tl., SMSA)

Tavallista on kuitenkin, että interjektio ei esiinny yksin tai toistettuna vaan että se itse asiassa muodostaa lausekkeen tai lausekemaisen yhdistelmän muiden elementtien kanssa. Lausekkeen muodostamisen lainalaisuuksia on havainnollista kuvata konstruktioiden ja kehyssemantiikan kautta.

Konstruktiokieliopin kuvauksessa semanttiset kehykset (*frames*) ovat kielen yksiköihin kuuluvia semanttisia tietorakenteita. Varsinkin verbien merkitystä on ollut tapana kuvata kehysten avulla. (Leino 2003, 69–72; Fried & Östman 2004.) Tärkeä osa kehykseen kuuluvaa tietoa on tieto tapahtumien osallistujista eli osallistujarooleista (semanttisista rooleista, kehuselementeistä). Otetaan esimerkiksi semanttinen kehys [frame KUTSUA], jota voidaan ilmaista verbillä tai volitiivisella interjektioilla. Tähän semanttiseen kehykseen kuuluu kehuselementteinä KUTSUJA, KUTSUTTAVA ja paikka, johon kutsutaan, eli kutsuttavan liikkuman VÄYLÄN päätepiste eli MAALI. Eläinten kutsumisen interjektioiden, kuten *utu* (lampaalle), *vus* (vasikalle), *tänsee* (lehmälle) ja *tiri* (lampaalle), merkitykseen kuuluvat kehys osallistujarooleineen (KUTSUJA, KUTSUTTAVA ja MAALI) sekä mahdollinen tieto eläimen lajista. Wierzbicka (1991, 292) kuvaa eläinkutsujen merkitystä siten, että esimerkiksi interjektion *tiri* merkitys voitaisiin ilmaista ’haluan että te lampaat tulette tänne’. Wierzbickalaisessa

merkityksenkuvauksessa on siten kuvattu semanttisen kehyksen osallistujaroolit formulan muodossa: siinä esiintyvät KUTSUJA (HALUAJA, joka on myös puhuja), ”te lampaat” (puhetilanteen ja prosessin toinen osallistuja, KUTSUTTAVA ja LIIKKUJA), tuleminen (suuntainen liikeprosessi) ja deiktiisesti ilmaistu paikka ”tänne” (KUTSUJAN sijaintipaikka tai liikeprosessin MAALI; tosin varsinaisissa esimerkeissä paikka ei aina ole ”tänne” vaan se voi olla myös muu paikka kutsujan lähellä, esimerkiksi *kotiin*).

On jo todettu, että tahtomisinterjektiot muistuttavat merkitykseltään verbien imperatiivimuotoja, ja kieliopin kannalta on kiinnostavaa, että myös eläininterjektioilla on samantyyppisiä tai samoja kehyksiä kuin verbeillä; tietty ”verbimäisyys” näyttääkin olevan nimenomaan volitiivisten interjektoiden ominaisuus.²⁷

Osa interjektoiden kehyksistä voi siis olla samoja niille läheisten verbien kanssa. Esimerkiksi performatiiviset pajailuinterjektiot, kuten *pai pai*, *aipi* ja *ai* liittyvät hyväilyn tai pajaamisen kehykseen [frame PAIJATA], johon kuuluu osallistujina PAIJAAJA ja PAIJATTAVA. Pajailuinterjektio liittyy tuohon toimintaan: pajaaja voi sanoa pajailuinterjektion pajajatesaan, mikä tekee interjektiosta performatiivisen. Samalla pajailija tekee pajaamisen ja siihen liittyvän mielialan tiettäväksi. Interjektiot *he(kää)* ja *se(kää)* liittyvät puolestaan ANTAMIS-kehykseen [frame ANTAA] (ks. Leino 2003), johon kuuluvat kehyselementit ANTAJA, SAAJA ja ANNETTAVA. Antaja sanoo interjektion tehdäkseen antamistapahtuman saajalle tiettäväksi ja kehottaa tätä samalla tekemään oman osuutensa antamistapahtumasta eli ottamaan annettavan; merkitys on suurin piirtein ’ota!’. Interjektoiden erikoisuus on, että ne saattavat yhdistää muodoltaan redusoituneeseen tai muuten vähäiseen kielelliseen materiaaliin useampia kehyksiä: esimerkiksi kutsu *aitse vettä, aitse vettä, aitse aitse!* (huudetaan juomaan, Lemi, SMS) sisältää kehyksinä KUTSUMISEN, joka sisältää osarakenteena SIIRTYMISEN kehyksen, mutta myös ainakin implisiittisesti JUOMISEN kehyksen: lehmää kutsutaan tulemaan aitaukseen juomaan.

Interjektion lauseke muodostuu kielen elementeistä niin, että lausekkeessa näitä semanttisen kehyksen kehyselementtejä ilmaistaan tai jätetään ilmaisematta. Kehyselementtien osallisuutta voidaan merkitä interjektoiden kanssa suomessa, kuten lauseissa yleensäkin, morfologisin keinoin: sijamuotojen avulla.

Otetaan esimerkiksi lampaiden kutsuminen, lehmien kutsuminen juomaan ja kissan silittely. Lampaiden kutsu *Es uuhii es uuhii es pihaan es es es ees* (Ilomantsi, SMS s.v. *es*) ilmentää paitsi KUTSUMIS-skeemaa myös siirtymiseen kuuluvaa, liikettä ilmaisevaa skemaattista VÄYLÄ-skeemaa. VÄYLÄ-skeemaan kuuluvat LIIKKUJA, REITTI, LÄHDE ja MAALI (ks. esim. Jääskeläinen 2012). Kutsuissa *Es uuhii es uuhii es pihaan es es es ees* on ilmaistu KUTSUTTAVA, joka on samalla LIIKKUJA (*uuhet* eli lampaat), sekä liikkumisen MAALI (*piha*). Ensimmäistä merkitään partitiivisijalla ja toista, kuten yleensäkin, tulosijalla, illatiivilla.²⁸ Huudossa *aitse vettä, aitse vettä, aitse aitse!* (huudetaan lehmää juomaan, Lemi, SMS) on suuntaisuutta ja liikettä ilmaiseva paikallissija redusoitunut näkymättömiin (*aitse < aitaan tse* tms.), mutta juomisen kohdetta, *vettä*, merkitään tavalliseen tapaan partitiivilla, niin kuin yleensäkin transitiivisen prosessin kohdetta sekä jaollisen aineen epäspesifiä määrää (partitiivi voi merkitä esimerkissä molempia). Kissan hellittelyssä *ae lintie ai sinnuo pikku lintie* (Puolanka, SMS s.v. *ai; linti* = kissan hellittelynimi) silittelyn ja hellittelyn kohde, pajattava *linti* ('kissa') on puolestaan merkitty partitiivisijalla (*lintie, sinnuo pikku lintie*).

Sijat yleensäkin ovat polyseemisiä. Samoilla sijoilla voi myös eläininterjektioiden lausekkeissa olla useita tehtäviä, eli niillä voidaan merkitä useampia kehuselementtejä. Partitiivilla, joka on interjektion "kohteen" merkitsemisen tavallisin sija kutsuissa ja hellittelyissä, voidaan merkitä myös esimerkiksi transitiivisen prosessin patienttia ja sen tai muun jaollisen tarkoitteen ei-definiittistä määrää (esim. *Pikko pallaa pikko pallaa pikko pallaa pikko pii!* Karttula, Koponen 1936, 170, jossa *pallaa* = 'palaa, syötävää'). Kuten muutenkaan lausekonstruktioissa, samalla sijalla ei kuitenkaan samassa lausekkeessa merkitä kahta tai useampaa eri elementtiä.

Suuri osa eläininterjektioista esiintyy lausekkeissa juuri siten kuin vanhastaan on esitetty (Kieliopillinen luonnos 1915, 32; Setälä 1926, 137) eli siten, että interjektion ilmaiseman "prosessin" (kutsumisen, hellittelyn tms.) kohdetta merkitään partitiivisijalla. Tätä ilmentävät esimerkit 8 ja 9 alla. Tällaisia ovat varsinkin kutsut (esimerkit 8) ja hellittelyt (esimerkit 9). Kuitenkin myös nominatiivi on mahdollinen kohteen merkitsijä samojenkin kutsumisen interjektioiden kanssa (esimerkit 10):

- (8a) *Kot se lehmiiä, kot se lehmiiä! Tammikki, hei kot, hei kot!* (Hirvensalmi, SMS)
- (8b) *Ψrui ämmiä, Ψrui!* (Olhava, SMSA)
- (8c) *sipu vassua, sipu sipu* (Kalajoki, Koponen 1936, 149)
- (8d) *soh tammoo, soh tammoo* (Kiihtelysvaara, SMSA)
- (8e) *Tuku tuku lampia* (Kuivaniemi, Koponen 1936, 176)
- (8f) *fuli Mustaa* [= hevosen nimi], *fuli Mustaa* (Ilmajoki, SMS)
- (8g) *Kuis sikaa kuis sikaa kuis kuis kuis!* (Ilmajoki, SMS)
- (8h) *tprui vasikoita, tprui juomaan, tprui tprui* (Kesälahti, Koponen 1936, 146)
- (8i) *est est uuhhoo, est est est.* (Kiihtelysvaara, SMS)
- (9a) *Aepi siti killie!* puhellaan kissalle. (Vaala, SMS)
- (9b) *Pai kissaa, pai pai – pureppas.* (Orimattila, SMSA)
- (9c) *Pai pai vyss vyss, meidän pikku poikaa!* (hivellään päältä, härnätään poikaa, joka esim. itkee) (Kuopio, SMSA)
- (10a) *Est uuko, est uuko.* (*uuko*, 'lammas') (Korpiselkä, SMS)
- (10b) *Palmu* [lehmän nimi] *se metsää, Palmu se metsää, Palmu se metsää!* (Johannes, SMSA)
- (10c) *Lehmät lee lehmät lee!* (Sammatti, SMS.)

Monia eläininterjektioista käytetään niin, että kutsuttavaa tai käskettävää eläintä voidaan merkitä useammalla sijalla, myös samalla murrealueella. Esimerkiksi interjektion *Ψrui* kanssa ”kohdetta” voidaan merkitä nominatiivilla ja partitiivilla. Interjektion *se, seh, tse* jne. kanssa ”kohdetta” sen sijaan merkitään genetiivillä ja nominatiivilla mutta harvoin partitiivilla (tätä käsittelem tarkemmin alla).

Aineistosta ei voi täysin päätellä sijojen käyttörajoituksia eri interjektoiden kanssa eikä eri murrealueilla, mutta seuraava yhteenveto on mahdollista esittää: Näyttää siltä, että partitiivi on tavallinen sija kutsumisen interjektoiden kanssa, kun taas nominatiivi on lähes yksinomainen niiden interjektoiden kanssa, jotka toimivat hätistyskinä. Toisin sanoen hätistämisen interjektiot esiintyvät siis vain harvoin niin, että ”kohdetta” merkittäisiin partitiivilla. (Täysin mahdotonta se ei kuitenkaan

ole, esim. Lehmia laitumelle ajettaessa: *Huis ämmiä mettään, huisuu!* (Muhos, SMS.)

Paikallissijoilla merkitään interjektioiden lausekkeissa LÄHDETTÄ ja MAALIA, siis siirtymisväylän alku- ja loppupistettä. Näin ero- ja tulosijat toimivat tietenkin myös liikeverbien kanssa.²⁹ LÄHDETTÄ ja MAALIA voidaan ilmaista myös suuntaisten adverbien avulla (esim. *pois*). Konkreettinen tai metonyyminen LÄHDE tai MAALI ilmenevät esimerkiksi seuraavissa esimerkeissä (II):³⁰

- (IIa) Lehmälle: *ko'tii hoo t. messeä hoo*. (Joutseno, SMS)
- (IIb) *kipiit lampaat mehtää!* (Juva, SMS)
- (IIc) *huis sika mettähän* (Nurmo, SMS)
- (IId) *Hus ruma poika uunille ku vieraita tulloo* (sananparsa, Viitasaari, SMS)
- (IIe) *Husiit, varpuset katolle!* (Juva, SMS)
- (IIf) *Hipi hipi hipi fula leivälle* (Kalajoki, SMS)
- (IIg) *piiti palalle piiti piiti* (Valkjärvi, Koponen 1936: 168)
- (IIh) *pikko palalle pikko palalle, pikko pikko pii* (Rantasalmi, Koponen 1936: 171)
- (IIi) Kanoille: *Kus kus kus pois kylvökseltä* (Karstula, SMS)
- (IIj) *Hyyys lampaat, pois ohorapellosta!* (Perho, SMS)
- (IIk) *höissä sika pois!* (Kaukola, SMS)
- (IIl) *taks siält* (Vehkalahti, Koponen 1936, 207)

Mielikuvaskemaattisen siirtymäväylän alku- tai loppupisteenä voi olla myös toiminto, jolloin sitä voidaan ilmaista muutossijaisella infiniittisellä verbillä tai deverbaliisubstantiivilla:

- (12a) Hevoselle: *Hoplee, mänemään!* (Juva, SMS)
- (12b) Kanoille: *Huts mänemää siitä, huts*. (Sysmä, SMS)
- (12c) Kissaa hätistellään: *Kiisist siit pahan tevest!* (Nastola, SMS)

Edellisistä esimerkeistä (II ja 12) voidaan pelkistää skemaattinen hätistykseen malli. Hätistyksissä käytetyt suuntaiset MAALIA ja LÄHDETTÄ ilmaisevat konstruktiot ovat rakenteeltaan seuraavan kaltaisia (elementtien järjestys voi vaihdella ja jokin elementti voi jäädä pois):

Taulukko 2 Häätistämisen konstruktio

[!häätistys]	+	[kuka.NOM]	+	[minne.ILL/ALL/advP]
huis		sika		mettähän
hus		ruma poika		uunille

[!häätistys]	+	[kuka.NOM]	+	[mistä.ELA/ABL/advP]
hyys		lampaat		pois ohorapellosta
kiisist				siit pahan tevest

Tällaiset esimerkit voitaisiin nähdä myös elliptisinä: olisi mahdollista tulkita, että liikeverbi on jätetty pois, esim. *hyys* [menkää] *lampaat pois ohorapellosta*. En kuitenkaan näe rakennetta elliptisenä, vaan kyseessä on juuri interjektioiden konstruktio. On olemassa myös sellaisia itsenäisiä, ilman hallitsevaa elementtiä esiintyviä tai lauseen veroisia konstruktioita, joihin ei kuulu finiittiverbiä (mm. Kotilainen 2005, 2012; Västi 2012a, 2012b; Jääskeläinen 2013; samantyyppisestä rakenteesta ks. myös Helasvuo 2001, 123–125).

Edellä on kuvattu interjektioita, jotka jäsenyvät niin, että kutsuttavaa, häätistettävää tai helliteltävää merkitään nominatiivilla tai partitiivilla. Morfosyntaktisesti eläininterjektioiden joukossa *tse/tše/se/see/seh* variantteineen on sen sijaan ainutlaatuinen: sen kanssa interjektion ilmaiseman toiminnon eli kutsumisen ”kohde”, KUTSUTTAVA, on monesti *n*-päätteisessä muodossa, mikä ei ole mahdollista minkään muun interjektion kanssa. Tulkitsen *n*-sijan genetiiviksi; joissain tapauksissa *n*-elementti on mahdollista tulkita myös possessiivisuffiksi.³¹ Kopsen (1936) ja SMSA:n aineiston perusteella ”kohde” on usein myös nominatiivissa mutta nähtävästi vain harvoin partitiivissa (esim. *set lemmää, set lemmää seet*, Alavus, Koponen 1936, 72). Usein ”kohde” tulee interjektion edelle, mikä sekin on poikkeuksellista:

(13a) *hevosen tse, hevosen tse* (Karkku, Koponen 1936, 20)

(13b) *Lehmän tsee, lehmän tsee, lehmän tsee* (Kankaanpää, Koponen 1936, 72)

- (13c) *tsee Virkun tsee* (Kankaanpää, Koponen 1936, 19)
 (13d) *humman tse leipää* (Karkku, Koponen 1936, 19)
 (13e) *lehmän see, lehmän seee* (Honkilahti, Koponen 1936, 73)
 (13f) *tse lehmän* (Vanaja, Koponen 1936, 74)
 (13g) *se lehmän se, se lehmän se, se kotias see* (Orivesi, Koponen 1936, 75)
 (13h) *vasikoita kutsutaan juomalle esim. piskun see tai vaskan see.* (Lieto, SMSA)
 (13i) *Lehmän se kotio, lehmän se kotio, lehmän see. Mustike lehmän seee, Mansike lehmän seee.* (Lempäälä, SMSA)
 (13j) *Kun lehmiä etsittiin metsästä, huudeltiin: tse lehmän, tse lehmän, tseeeee!* (Lammi, SMSA)

Myös tällaiseen [kuka.GEN] + [se/see/tse jne.] -konstruktion on mahdollista lisätä kehyslementtejä, kuten MAALI (*lehmän se kotio*), mikä ei kuitenkaan esimerkkien valossa vaikuta kovin tavalliselta.

Kutsumisen ja hellittelyn interjektioille voidaan siis esittää kaksi skemaattista konstruktiota, joista toisessa interjektio liittyy partitiivissa tai nominatiivissa esiintyvään elementtiin ja toisessa genetiivisijalla merkittyyn elementtiin:

Taulukko 3. Yleinen kutsumisen ja hellittelyn konstruktio

[Ikutsu/hellittely]	+	[kuka.PRT/NOM]	+	([MAALI]kutsuissa)
voi		sinua		
aipi		siti lintie		
pikko				palalle
tprui		vasikoita		
tprui				juomaan

Taulukko 4. Kutsumisen (t)se-interjektiokonstruktio

[kuka.GEN/NOM]	+	[I se/see/tse jne.]	+	([mitä.PRT])	+	([MAALI])
lehmän		tsee				
lehmän		se				kotio
tamma		se		leipiä		

Näissä konstruktioissa elementtien järjestys on useimmiten esitetyn kaltainen.

Kutsuminen ja hellittely jäsentyvät siis kieliopilliselta kannalta samalla tavalla, mikä on esitetty yllä hyvin skemaattisesti ensimmäisessä konstruktiossa. Niillä on kuitenkin yksi suuri ero: intonaatio. Kutsuminen ja hellittely ilmenevät prosodisesti hyvin eri tavoin, mikä olisi tätä tarkemmassa kuvauksessa otettava huomioon ja merkittävä kuvauksen osaksi. (Ks. esim. Jääskeläinen 2013.)

Hätistämisen interjektiot puolestaan noudattavat lausekkeissaan useimmiten edellä esitettyjä muutossijaisia malleja:

[I_{hätistys}] + [kuka.NOM] (+ [minne.ILL/ALL/advP])

[I_{hätistys}] + [kuka.NOM] (+ [mistä.ELA/ABL/advP])

Kaiken kaikkiaan nähdään, että toimintoina eläimen kutsuminen ja hellittely yhtäältä ja hätistäminen toisaalta jäsentyvät keskenään eri tavoin myös kielellisen konstruktion puolesta.

Eläininterjektioiden niveltyminen finiittisiin lauseisiin. *Sopo tule pois palallen!*³²

Eläimiä on kutsuttu ja käsketty tietenkin myös niin, että interjektio niveltyy tavalla tai toisella finiittiseen lauseeseen. Näissä tapauksissa on vaikea sanoa, onko elementtien välillä lausekerajaa vai ei eli voiko interjektiota pitää ”irrationalisena” – intonaatio paljastaisi lausekerajan, mutta aineisto on pääosin kirjoitettua. Välimerkitystä voidaan pitää viitteenä lausekerajasta, mutta kirjoitusasu ei ole täysin luotettava, koska se ei kenties ilmennä intonaatioyksiköitä vaan esimerkiksi totunnaisia typografisia konventioita. Finiittinen lause, johon eläininterjektio liittyy, on usein imperatiivi- tai kysymysmuotoinen:

(14a) Hevosta kutsutaan *Se se* sekä nimeltä esim. ”*puni se se tule othan leipää*”. (Rovaniemi, SMSA)

- (14b) *Fuli fuli, toi, tuu tuu, saat leipää.* (Laihia, SMS)
- (14c) *Mänkee metsään noo* (Koponen 1936, 137)
- (14d) *meen nyt, no, huis huis huis!* (Himanka, SMS)
- (14e) *Kis, kis, kis, tules mairolle!* (Lapinjärvi, SMS)
- (14f) *Kosa, kosa, tuleppas syömään!* (Sonkajärvi, SMS)
- (14g) Koiralle: *Hir hir purisikkos.* (Urjala, SMS)
- (14h) Lampaista ajettiin: *Menettekö siitä hii, hii, hsi, ssi.* (Kankaanpää, SMS)

Näissä esimerkeissä eläin on puhetilanteen toinen osallistuja, ”sinä”, myös kielipöytämerkittynä verbien 2. persoonan muodoilla. Kun puhutaan näin, eläimelle annettu osallistujarooli intersubjektiiivisessä vuorovaikutuksessa ei juuri eroa roolista, joka toisella ihmisellä olisi. On aivan luonnollista, että eläin on puhekumppani ja ”sinä”, koska tämän roolin ihminen, ollessaan ”minä”, tarjoaa puhekumppanilleen.

Huikkausmaiset karjankutsut – musiikin vai kielentutkimuksen materiaalia? *Tans kottii tans tans see!*³³

Karjankutsuissa tulevat esille myös hout, joissa on interjektioiden lisäksi muutakin maanittelua vaihtelevina kokonaisuuksina (ks. esim. 15e). Mukana hokumaisissa karjan- ja muissa kutsuissa on elementteinä jo esille tulleiden konstruktioiden toteutumia (esim. *kans lehmiiä kottii*). Tällaisia kutsuja on ollut tapana esittää laulumaisesti tai huikahten, ja monesti karjankutsut onkin laskettu kansanmusiikin osa-alueeksi (esim. Asplund 2006, 126–128). Kuten lehmien kutsumisen ja ajamisen interjektiot (ks. Koponen 1936, 69–118), myös kutsujen ja ajamisen melodiatyyppi ja elementtien kokoonpano on vaihdellut eri murrealueilla. Lounais-Suomessa ja Satakunnassa karjankutsut ovat olleet melodialtaan ja elementteiltään yksinkertaisia huikkauksia (esim. *Tsee Lulu tsee*, Isoröyhiö, *Karjan kutsumahuudot* 1968, kohta 03:15), kun taas Itä-Suomessa ja Pohjanmaalla on käytetty melodialtaan ja elementteiltään vaihtelevampia ja pidempiä kutsuja (mm. esimerkki 15e). (*Karjan kutsumahuudot* 1968.)

- (15a) *Ptrui mansikki, ptrui heluna, ptrui pihaa, ptrui juomaa, ptruiiiii =* Kutsutaan lehmii. (Eno, SMSA)
- (15b) *Lehmiä huhuiltaessa: Kans lehmiä, kans kottii, kans kankuti kaekuun!* (Konnevesi, SMS)
- (15c) *Kot se lehmiä, kot se lehmiä! Tammikki, hei kot, hei kot!* (Hirven-salmi, SMS)
- (15d) *Kui lehmäsijä, kui kottii, kui kuu-uu-uu-huuu!* (Uurainen, SMS)
- (15e) *Tulkaa pois Heluna ja Lemmikki kotiaa siuuuuuu. Sipu tänne sipu sipu siuuuuu. Tulkaa pois tännee siuuuuu. Sipuu tänne sipu sipu sipu sipu siuuuuu. Siiiiiuhu. Sipu tänne sipu Lemmikkiä tule pois kotia tule siuuuuu. Tulukaa pois kotia tulukaa siuuuuu jne.* (Pohjanmaa, Veteli, *Karjan kutsumahuudot* 1968, kohta 00:00–01:09; piste transkriptiossa kuvaa fraasirajaa ja pidempää taukoa.)

Hoku- ja laulumaisissa karjankutsuissa elementtien järjestys ja niiden toistomäärä vaihtelevat: karjankutsut ikään kuin koostetaan elementeistä mutta joka kerran hieman erilaisiksi. Tällainen esitystapa ilmenee hyvin dokumenttielokuvasta *Karjan kutsumahuudot* (1968).

Näitä karjan kutsuhuutoja on siis ollut yleensä tapana käsitellä musiikin kontekstissa, lauluna, ei ensisijaisesti kielen tai kieliopin kannalta. Eläimiä on kutsuttu myös esimerkiksi paimentorvella soittamalla (Leisiö, Nieminen, Saha & Westerholm 2006, 376).³⁴ Tämän tutkimuksen kontekstissa katsoisin myös näitä kutsuja osana ihmisen ja eläimen välistä viestintää ja vuorovaikutusta. Laulumaisissa karjankutsuissa käytetään eläimen kutsumiseen paitsi kieltä (interjektioita, sanoja, muita konstruktioita) myös muita viestimisen keinoja: Melodia tekee viestistä tunnistettavamman ja kuuluvamman, samoin laulamisen tapa, joka usein ilmentää nasaalia, läpituokevaa äänenmuodostusta. Kutsuva, hellä äänensävy puolestaan välittää emotioita ja mielialaa: eläimiä houkuttelee ja helitellään. Toisto tekee viestistä vaativamman; eläinten tosiaan halutaan tulevan, ja tämä vaativuus tulee ilmaistua ekspressiivisellä toistolla. Lisäksi toisto on oleellisesti ajallinen ilmiö ja ilmaisee, että kutsu on toistelun ajan voimassa. Toisaalta vuohille on myös ärjytty möreästi eli ”räyskitty” (*Karjan kutsumahuudot* 1968, kohta 07:14–07:22); nähtävästi vuohia on tällainen äänensävy kiinnostanut. Myös paimentorven äänellä

on herätetty eläinten kiinnostus, ja myöhemmin soitto on toiminut signaalina esimerkiksi ruokinnalle. Miksi juuri näihin kutsumisen keinoihin on päädytty? Varmaankin on kokeiltu, millainen kutsuminen toimii, ja on otettu käyttöön eri eläimille toimivat keinot.³⁵

Eläinten kutsuhuudoissa limittyy siis monta merkityksen välittämisen muotoa, joista varsinainen kieli on yksi muiden joukossa. Kieli toimii näissä kutsuissa niin kuin kieli yleensäkin toimii: se manifestoituu fonotaksin mukaisina leksikaalisina elementteinä konstruktioissa, joissa kieliopilliset morfeemit (sijatunnukset) merkitsevät erilaisia kieliopillisia suhteita. Tämä kielellinen materiaali liittyy melodiaan ja prosodiin aineksiin sekä toistoon, liikkeisiin ja eleisiin. Ilmaisuu ja viestintä on kokonaisvaltaista. Palaan tähän ajatukseen perusteellisemmin seuraavassa jaksossa.

Kieli ja muu viestintä. *Röh röh*.³⁶

Edellä on todettu, että eläininterjektioilla viestintä hyödyntää useampaa merkityksen luomisen strategiaa: toisaalta oleellisesti kielellistä merkityksen luomista ja toisaalta lähes ei-kielellistä merkityksen välittämistä (eleet, liikkeet, laulu, musiikki). Tässä jaksossa perustelen sitä, miksi eläininterjektiot toimivat niin kuin toimivat: miksi ne yhtäältä kasaavat yhteyteensä ekstralingvistisinä pidettyjä keinoja mutta toisaalta kuitenkin niveltävät kieleen ja esiintyvät samojen kieliopillisten merkitsimien (sijojen yms.) kanssa kuin muukin kielen aines.

Edellä kuvasin suomen eläininterjektioiden fonologiaa, etymologiaa ja syntaksia. Tässä lyhyesti yhteenvetona:

1) Vaikka interjektiolle ominainen tunnuspiirre on kyky muodostaa lausuma yksin, eläininterjektiot eivät useinkaan muodosta lausumaansa yksin vaan yhdessä muiden kielen elementtien kanssa. Eläininterjektioiden esiintymisympäristöjä voidaan kuvata konstruktioina. Usein interjektioiden yhteyteen liittyy myös lausemuotoisia aineksia. Interjektioiden konstruktiot voivat olla keskenään erilaisia. Esimerkiksi kutsumisen ja hellittelyn interjektiot jäsentyvät usein partitiivissa olevan ”kohteen” kanssa. Toisaalta interjektio *tse/se* variantteineen saa monesti

kutsuttavansa genetiivillä merkittynä. Interjektio *siuu* (*hu*) on puolestaan myös paikkasensitiivinen ja esiintyy aina kutsun viimeisenä elementtinä.

2) Paralingvistiksi kutsutut keinot, kuten prosodia ja intonaatio, ja varsinaisesti yleensä ei-kielellisinä pidetyt viestimisen keinot, kuten eleet, äännähdykset ja melodia, ovat tavallisia eläininterjektioiden käytön yhteydessä.

3) Monissa eläininterjektioissa esiintyy myös äänteellistä erikoisuutta ja eräissä äänneasun indeksisyyttä. Eräiden interjektiosanojen kohdalla näin ollen myös poikkeuksellinen äänneasu ilmaisee niiden erityisaseman muun sanaston joukossa.

4) Eläininterjektioiden muoto ja synty tapa heijastavat usein joko ekspressiivistä äännesymboliikkaa tai indeksistymistä. Indeksistymisessä symbolinen sana tai syntagma tyypistyy muodoltaan ja muuntuu samalla merkitykseltään vähemmän segmentoituneeksi ja enemmän holistiseksi.

Jo kaikkein varhaisimmissa teksteissä, joita olen löytänyt eläininterjektioista, on havaittu se ilmeinen tosiasia, että eläininterjektioiden yhteydessä äänensävyt, ilmeet ja eleet ovat itse asiassa merkityksellisempiä ja oleellisempia kuin itse kutsusanat tai interjektiot (Carrington Bolton 1897; Koponen 1936). Esimerkiksi Koponen (1936, 7) toteaa tunteenilmaisusta:

Luonnollista on, että kysymyksessä olevissa houkutteluissa ja hoputteluissa, joissa usein jo sävel tai äänensointikin ilmaisee kutsujan mielialaa, koetetaan valita myös äänneasultaankin mahdollisimman tunnepitoisia sanoja, sillä eläinhän ymmärtää tarkoituksen äänenpainosta, jolla sana lausutaan. (Koponen 1936, 6–7.)

Eläininterjektioiden yhteydessä ilmeneekin äänellistä ekspressiivisyyttä kahdella tasolla: esimerkiksi teräviä ääniteitä ja suhisteluita hätistelyissä, mutta toisaalta enemmän ei-kielellisenä pidettyä ainesta, kuten melodiisuutta, rauhoittavaa ääntelyä ja kyhnytysääntelyä. Houkutteluilla houkutellaan – äänensävy on lempeä ja kutsuva. Hätistyksissä hätistellään muullakin kuin sanoilla: liikkeillä, eleillä, äänenvoimakkuuden avulla, ilmeillä.

Itse asiassa kieli ja muu, kehollinen viestintä ovat rinnakkaisia viestinnän ja merkityksen välittämisen järjestelmiä. Eläininterjektiota käytettäessä on siis käytössä useampi viestinnän tapa: yhtäältä käytössä on kieli ja toisaalta se, mikä jää (ainakin perinteisesti ajatellen) kielen ulkopuolelle – eleet, äänensävyt, ilmeet, kehon asennot, melodia, kehon liikkeet, viheltäminen, toisto, sähiseminen, äriseminen. Näistä jälkimmäinen keinoaranto on se osa, joka on eläimille viestivämpi, ja sanat ovat siihen nähden toissijaisia, joissain tapauksissa jopa ylimääräisiä.

Tämä jälkimmäinen viestinnän keinoaranto on myös evolutionaarisesti vanhempi. Eleet, liikkeet, ääntelyt, äänensävyt ja eräät musiikin piirteet edustavat eri lajien jakamia viestinnän keinoja, kun taas varsinaista kieltä voidaan pitää vain ihmislajille kuuluvana viestinnän tapana. (Ks. Hockett 1960; Hodson 2015; Telkänranta 2016, 47–54.) Äänensävyihin ja melodiaan tarvitaan kuitenkin jokin, joka niitä välittää, ja tähän ihminen käyttää lajityypillistä keinoaan, kieltä. Eräs informanttini kertoi, että islanninhevosille sanotaan rauhoittavasti ja hitaasti *hou*, tai *hooouuuuu*, kun niiden halutaan hidastavan. Tässä viestissä sana, interjektio *hou*, on oikeastaan vain kantamassa intonaatiotaan, rytmiiä, pidennystä, äänensävyä – se on siis alusta toiselle viestinnän järjestelmälle. Eräessä sanomalehtihaastattelussa ”kurkikuiskaajaksi” kutsuttu mies puolestaan kuvaa kurjille puhumista: ”Puhetapa joko kasvattaa luottamusta tai vähentää sitä. Eläin kuulee äänestä, onko ihminen hyväntahtoinen.” (Riihimäki 2019.) Oleellisia eivät ole siis sanat ja kielen konstruktiot vaan ääni ja sen sävyt. Ääntä ja sävyjä ei kuitenkaan yleensä ole ilman sanoja.

Monesti eläimille puhuttaessa sanat – semioottisesti enemmän symboleista koostuva systeemi – toimiikin nimenomaan alustana, jonka avulla toinen systeemi, indeksisempi ja kehollisempi, on käytössä. Molemmilla systeemeillä on yhteinen alkuperä, joka on evolutionaarisesti vanha ja useiden eläinlajien kanssa jaettu. Jaamme siis ikaikaisen kehollisen viestinnän muodon, jonka oheen kieli on sittemmin kehittynyt. Eri eläinlajeilla viestintä on kehittynyt omia teitään: gibbonit ”laulavat”, delfinit ”viheltävät” (esim. Telkänranta 2016, 13–39; Hodson 2015). Me emme yleensä näitä viestejä ymmärrä. Mutta vaikka emme ymmärrä kaikkien lajien kaikkea viestintää, ymmärrämme siitä monesti silti jotakin, ainakin sävyn. Linnun varoitusäänen voi myös ihminen ymmärtää

varoitukseksi. Kun näen lepakon sähisevän – näin on käynyt – ymmärän perääntyä.

Eläininterjektioiden redusoitumisen yhteydessä tapahtuva indeksistyminen ilmentää itse asiassa kiehtovaa epäloogisuutta. Eläimille suunnatut merkit menettävät indeksistyyssään kielen merkeille ja syntagmoille ominaista segmentoitunutta symbolisuuttaan, analyttisyyttään, ja tulevat merkitykseltään holistisiksi ja siten elemäisiksi (ks. eleistä McNeill 1992, 2005; McNeill & Duncan 2000). Semioottisesti lähestytään näin kaikille eläimille ymmärrettävää indeksistä merkitystä (Kohn 2013, 66–68). Kuitenkin indeksit sen jälkeen liitetään monesti kielen konstruktioihin, osaksi joko omia interjektioiden konstruktioita tai peruslauseita. Miksi näin käy? Jos kerran eläinten kanssa viestimiseen ei itse asiassa tarvittaisi varsinaista kieltä vaan pelkät indeksit, äänensävyt, eleet ja totunnaiset signaalit riittäisivät, miksi kieltä kuitenkin käytetään, ja vieläpä kieltä, johon yhdistetään kieliopillisia konstruktioita ja kieliopillisia merkitsimiä? Tähän on syynä yksinkertaisesti se, että ihminen on oleellisimmillaan kieltä käyttävä olento, joka viestii kielellä. Kielen oppinut ihminen ei lakkaa käyttämästä kieltä silloinkaan, kun sen käyttäminen ei olisi välttämätöntä. Kieli tulee inhimillisyydestä, osa viestinnästä yhteiseläimyydestä. Indeksiset eläininterjektiot tarjoillaan eläimille ikään kuin eläinten omana kielenä ja eläinten omina sanoina. Kuitenkin muu osa kielestä on ihmisiä itseään varten: kenties tarvitsemme sen, jotta osaamme viestiä. Lisäksi viestiessämme eläimille viestimme samalla myös itsellemme ja muille ihmisille.

Eläintutkimuksen yhteydessä on monesti puhuttu antropomorfismista eli inhimillistämistä ja varoiteltu esimerkiksi siitä, että eläimiä inhimillistetään liikaa kielenkäytöllä (esim. Rollin 2013 [2010]). Antroposentrismä eli ihmiskeskeisyyttä lienee kuitenkin ihmiselle mahdotonta kokonaan välttää: ihminen joutuu käyttämään kieltä ja sen tarjoamia vaihtoehtoja (ks. myös Sealey 2018 ja tämän kokoelman päätöslukua). Vaikka jaamme paljon ymmärrystä ja kokemusta muiden eläinten kanssa, emme voi irrottautua kielestä ja samalla omasta inhimillisyydestämme, kun haluamme joko viestiä toisten olentojen kanssa tai puhua niistä. Lähtökohtaisesti kielenkäytön ihmiskeskeisyys ei siis ole pahasta vaan välttämättömyys. Pahoja seurauksia voi syntyä silloin, kun

esimerkiksi oletamme eläinten ymmärtävän sellaista kielellistä sisältöä, mitä ne eivät voi ymmärtää (ks. esim. Telkänranta 2014, III–II2).

Jaamme paljon muiden eläinten kanssa, ja varsinkin kotieläinten kanssa ihmisillä on tiivis historia. Useimmat meistä ymmärtävät, että eläimet, joiden kanssa toimimme, ovat tajuisia olentoja ja omia persooniaan. Emme voi epäillä, etteikö kotieläin, jonka kanssa toimitaan kiinteästi, olisi merkityksiä ymmärtävä ”itse”, niin kuin Kohn (2013, vars. 71–78) kuvaa esimerkiksi koirien ja muiden sademetsän olentojen kohdalla. Jokaisen elävän olennon ”itseys” ilmenee ihmiselle vuorovaikutuksessa eläimen kanssa ja tulee näkyviin esimerkiksi eläimen reagoimisista ja yrityksistä ymmärtää. Ihmisen ja eläimen välinen raja-aita voi myös kadota, kun päästään jaetun ymmärryksen tasolle. Tällöin kieltä ei edes tarvita. (Smuts 2001.) Kuitenkin kieli ja konstruktiot, joilla ihminen säätelee omalta osaltaan vuorovaikutusta, tulevat ihmisyydestä ja ilmentävät inhimillisyyttä, sillä ihminen on kieltä käyttävä olento.

VIITTEET

- 1 Vasikkaa kutsutaan juomaan (Iisalmi, Koponen 1936, 147). Esittämissäni aineistosta poimituissa interjektioissa ja niiden selityksissä noudatetaan lähteen tyografiaa.
- 2 Kenties myös eläinten erisnimiä voitaisiin pitää eläinten omina sanoina, ainakin, jos eläin tuntee oman nimensä (ks. esim. Kalske 2005 hevosen nimistä; Anttila 1993 koirien nimistä; Laine 1997 kissojen nimistä). Kielessä on muutakin, jota voitaisiin kutsua eläinten sanoiksi, ennen kaikkea imitatiivit eli onomatopoeettiset äänenjäljittelyt, joilla jäljitellään eläinten tuottamia ääniä (esim. *titivity*, *ammuu*, *hau hau*). Niissä kieli muokkaa eläinten ääntelyn fonologiseen muotoon. Onomatopoeettiset jäljittelyt jakautuvat edelleen kahteen tyyppiin: sellaisiin, jotka pyrkivät jäljittelemään eläimen ääntä kuullun mukaisena, lisäämättä siihen kuviteltua tai tulkittua merkityssisältöä (esim. *Hevoonen kuuluu kilisteleväj jotta iihahahahaa* Lapua, SMS, s.v. *iihaha*; *kana pannoo kàe kàe kàe, se kàekattaa* Juva, SMS, s.v. *kai*), ja toisaalta sellaisiin, joissa eläimen ääntelyyn myös lisätään tulkittua sisältöä, joka motivoituu yleensä sen kautta, mitä kielen sanoja ääntely sattuu muistuttamaan. Esimerkiksi riekon ääntely on saanut tulkinnan *Metsikana illalla pimeän tullen laskee päiväpalkkaansa: ”Kopeik, kopeik, seitsemänkymmentä kopeikkaa.”* Kun se näkee paulan, niin se sanoo: ”Ka paula, ka paula, akan punoma, menen siihen, ha ha haa.” Risukossa ja näreikössä se tuumii: ”Vietävän käytävää, vietävän käytävää.” (SKS KRA Ylihärmä. Korpi, I. 76. 1901.) Tässä esimerkissä riekon erikoinen ääntely on kuultu merkityksekkäänä, ikään kuin se sisältäisi sanoja, kuten *kopeik(ka)* ja *ka paula*.

- 3 Verkkojulkaisun osoite on <http://kaino.kotus.fi/sms/?p=main>.
- 4 Tämän *Sanastaja*-lehdessä julkaistun interjektioykselyn tukokset sisältyvät SMSA:oon, jossa on kuitenkin muitakin tietoja interjektioista kuin tämän kyselyn avulla saadut.
- 5 Tämä noin 320 eri interjektiosanaa on laskennallinen kompromissi. Esimerkki-ilmausten laskeminen "eri" sanoiksi ei ole yksiselitteistä. Ensinnäkin voidaan kysyä, missä kulkee sanan raja, jos se esiintyy aina toistettuna. Jos sikaa kutsutaan *kos kos kos kos*, onko yksi interjektio *kos* vai esimerkiksi *kos kos*? Toiseksi eräät interjektiot esiintyvät yhdessä. Kun käärmettä kutsutaan *huil vilk huil vilk huil vilk* (Lemi, SMS s.v. *huil*), onko siinä yksi, kolme vai kuusi interjektiota? Entä ovatko *eis ja eisti* saman interjektion kaksi eri varianttia vai kaksi eri interjektiota? Olen pääasiassa seurannut SMS:n käytäntöä: jos SMS on erottanut sanat eri artikkeleihin, lasken ne eri sanoiksi. Kuitenkin esimerkiksi Koponen (1936) yhdistää monesti variantteja yhteen.
- 6 Yleiskielestä ei ilmeisesti löydy ottamiseen kehottavaa interjektiota, mutta murteissa sellaisia on ollut, nimittäin interjektiot *se, seh, sekää, sehkkää, he, hekkää, tse*, joilla on merkitys 'haluan että otat/otatte tämän', esim. "*seh! Selitys. 'näi sanota, ko tarjota lapsill tai eläimill.'*" (Rauma, SMSA). Ojentamisen interjektioita on käytetty sekä ihmisille että eläimille ojennettaessa, yleensä kuitenkin alempiarvoiselle. Ojentamisen *se(h)* on oletettavasti sama kuin eläinten yleiskutsu (*t*)*se* variantteineen. Nykysuomen sanakirja (= NS, s.v. *se*) kuvaa interjektion *se* merkitystä näin: "*2. se interj. (kans. mon. ja teiteltäessä joskus: sekää) seh, he, heh. 1. tav. eläimille ruokaa tarjottaessa, niitä syömään kehotettaessa, kutsuttaessa jne.; tse, tseh. | Se, Musti! vahti se, vahti se! | Ota, se! Se härkain, se poikain, se-eeh! Se juomia, se suojoja, se-eeh! NUOLIV. 2. kans. ihmiselle tarjottaessa. | Se, tuossa on rahat! | Se! Eikö kelpaa?'*" (Ks. myös Ojansuu 1904.) Nämä ojentamisen interjektiot ovat kiinnostavasti interjektion ja verbin rajamailla. Niissä interjektioimaiseen vartaloon liittyy monikossa ja teiteltäessä imperatiivin monikon toisen persoonan persoonapäätettä muistuttava liite *-kaa/kää*. Itse asiassa Koposen (1936, 25) perusteella Juslenius [*Suomalaisen Sana-Lugun Coetus* 1745] ja Renvall [*Suomalainen sanakirja* 1826] ovatkin pitäneet näitä verbeinä, joilla on pelkästään imperatiivin yksikön ja monikon 2. persoonan muodot. Lönnrotin *Suomalais-ruotsalainen sanakirja* pitää näitä kuitenkin interjektioina, samoin Genetz (1890, 136) ja *Nykysuomen sanakirja* (NS).
- 7 SMS:n aineistoa on kerätty pitkällä aikavälillä, ja *Sanastaja*-lehtikin ilmestyi vuoteen 1990 asti. Näin kuvaa SMS:n alkupuhe keräämisen aikajännettä: "Suurin osa täydellisyyttä tavoittelevista pitäjänsanastoista kerättiin vuosina 1923–1939 ja 1945–1948, mutta vielä niinkin myöhään kuin 1968–1974 keräyttiin neljä täydellisyyttä tavoittelevaa sanastoa sekä 18 pitäjistä murteen keskeisin sanasto."
- 8 Tämä luku on osa tutkimusprojektia "Pikkusanojen merkityksestä ja kehollisesta motivaatiosta", joka on saanut tukea Koneen Säätiöltä. Kiitän Koneen Säätiötä tuesta. Suuri kiitos avusta kuuluu Lajienvälinen kieli -tutkimusryhmällemme: Rea Peltolalle, Ilona Herlinille, Lea Laitiselle, Mika Simoselle ja Katariina Harjunpäälle.
- 9 Kissaa komennetaan hyppäämään: maks siit ny! (Pöytyä, SMS, s.v. *maksia*.)
- 10 Kanoja on kutsuttu syömään *tipa, tipa, tipa* Pohjanmaalla ja Hämeessä (Koponen 1936, 259–260).
- 11 Ameka (1992, mm. mts. 108) huomauttaa, että nimitys *interjektio* pitäisi pitää

sanaluokan nimenä, ja "sekundaarisia" interjektioita, jotka toimivat lausetasolla kuten interjektiot mutta eivät ole sanaluokaltaan interjektioita, voitaisiin kutsua esimerkiksi *eksklamaatioiksi* (*exclamations*). Kysymys ei kuitenkaan ole aivan näin selvä, sillä sekundaarisenkin interjektion (eksklamaation) interjektioimaistuksessa siinä saattaa tapahtua myös muodon kulumista ja muita muutoksia, jotka tekevät sanasta enemmän interjektioimaisen, kuten kuvaan tuonnempana.

- 12 Aikhenvald (2010) kuvaa erilaisia imperatiiveja ja direktiivejä typologisesti. Valtaosa direktiiveistä eri kielissä muodostuu verbimuodoista, joista yksikön toiselle persoonalle suunnatut ja merkityt (imperatiivi)muodot ovat eri kielissä kaikkein tyypillisimpiä typologisesti. Aikhenvald (2010, 317–321) ottaa aivan lyhyesti esiin myös interjektioimaisia, varsinkin eläimille suunnattuja direktiivejä, jotka nähdäkseen lukeutuvat samaan kategoriaan kuin tässä tutkimuksessa kuvatut eläininterjektiot. Aikhenvald kuvaa nämä kuitenkin jonkin verran marginaalisina ja antaa esimerkkejä vain "eksoottisista" kielistä, vaikka partikkeli- tai interjektioimaisia direktiivejä löytyy runsaasti myös Euroopan kielistä.
- 13 "Koiraa puhutellaan: koiran tše tše tai vaan tse tse. Ajetaan ulos tai yleensä pois jostakin paikasta (töykeästi): huut pihallen, huut siitä." (Kangasala, SMSA.)
- 14 Tarkalleen ottaen viimeinen suomessa esiintynyt affrikaatta c esiintyi varhais suomessa enää geminaattana. Muut affrikaatat katosivat jo huomattavasti aikaisemmin suomen kehityksen eri vaiheissa (Lehtinen 2007).
- 15 Ojentamisen ja kutsumisen *se-* ja *tse-*interjektiot on yhdistetty joskus *se-*pronominiin (Ojansuu 1904, Koponen 1936, 31–32). *Suomen sanojen alkuperä* -teoksen (SSA) mukaan pronomini *se* on ikivanha sana, joka on etäisimmissäkin sukukielissä ja jolle UEW (*Uralisches etymologisches Wörterbuch*) on rekonstruoinut affrikaatallisen alkumuodon *če ~ *či* (SSA s.v. *se*²). Kun näin on, foneemin *č* sulautuessa myöhäiskantasuomeen tultaessa foneemiin *s* (ks. Lehtinen 2007: 95), ovat nämä äänteet varmasti vaihdelleet, kuten affrikaatta *c* tai *č* (kenties myös *ć*) vaihtelee *s:n* kanssa eläinten kutsussa nykyäänkin. SSA ei kuitenkaan pidä todennäköisenä, että pronomini *se* ja kutsuna toimiva *se* ovat samaa perua (SSA, s.v. *se*²).
- 16 "Lässyttävän" tyylin piirtein Vuorela (1989) kuvaa mm. hoivasävyisiä roolinimityksiä, kuten *mami* ja *isi* (mts. 60), liudentamisen, etisyyden, fonologisen yksinkertaistamisen (mts. 68) ja etenkin miehillä äänenkorkeuden madaltamisen, artikulaation takaistamisen ja karheistamisen (mts. 72).
- 17 Kanoja hätistettäessä: Hs, hs, hs! Hä häh hä häh hä häh! (Ikaalinen, SMS, s.v. *hs*.)
- 18 Tässä on kenties pieni tarkennus paikallaan: Onomatopoeettisuus tai muu ekspressiivisyys ei sulje pois sitä, että myös jonkin kielen ekspressiivinen sana voi lainautua toiseen kieleen, joko edelleen ekspressiiviseksi miellettyä tai neutraaliksi koettuna. Toisaalta myös lainanantajakielessä neutraali sana voidaan kokea lainansaajakielessä ekspressiiviseksi. (Ks. Jarva 2003.) Lisäksi onomatopoeettisuutta voidaan tarkastella kääntämisenä (ks. Vihelmaa 2018) tai jopa lainaamisena, eräänlaisena sitaattilainana.
- 19 Toisaalta ihminen on olemukseltaan matkiva eläin ja pystyy myös jäljittelemään toisten eläinten varoitusääniä – tällöin motivaation voisi kuvata olevan myös onomatopoeettinen. Ikoninen motivaatio eli onomatopoeettisuus ja muuten

- ekspressiivinen ja konventionaalinen fonesteemisuus eivät ole kokonaan erillisiä motivaatiotekijöitä: fonesteemeja voi syntyä myös onomatopoeettisista elementeistä, kun elementti konventionaalistuu ekspressiivisten sanojen kontekstissa. (Jääskeläinen 2015, 471–472.) Niinpä tässä jaksossa kuvatut ”sähinät” voidaan mieltää onomatopoeettisiksi, mutta hätistykseen interjektioissa (*hos, hs, hst, häš* jne.) sähinää edustava äänne tai äänneyhdistelmä toimii fonesteemimaisesti ja h-äänne on erityisen fonesteemimäinen.
- 20 Suomen *kis*-interjektion kohdalla on kuitenkin esitetty myös, että suunta on toinen: sanan *kissa* (tai sen lainaesikuvan) on nimenomaan katsottu syntyneen muuallakin Euroopassa käytettävästä kissankutsusta *kis* (SSA s.v. *kissa*). On kuitenkin nähdäkseni mahdotonta sanoa, onko suomen kissankutsu *kis* lainattu sellaisenaan jostakin lainanantajakielestä vai olisiko se syntynyt uudestaan tyypistämällä lainattua sanaa *kissa*. On myös mahdollista, että substantiivi *kissa* ja kissan kutsu *kis* on omaksuttu samanaikaisesti.
- 21 Koponen (1936, 188–189) *uttu, uuttu, uutu, uittu, uuhi* = emälamm. Myös esim. *uuhikko > uukko, ukko*.
- 22 Oma koiramme tietää hyvin esimerkiksi oman nimensä ja sanat ”ruoka”, ”herkuu” ja ”ulos”. Hän tottelee (ainakin useimmiten) käskyjä ”istu”, ”maahan” ja ”sivu”. Kuitenkin hän ymmärtää paremmin varsinaisiin käskyihin liittyviä eleitä kuin pelkkiä sanoja ilman eleitä; en ole varma, ymmärtääkö hän käskyjä vai pikemminkin tarkoituksellisia eleitä ja myös tahatonta kehonkieltä, joka liittyy käskyihin. Koiramme on myös opportunistinen: hän ymmärtää hyvin nimikutsuun liittyvän äänensävyyn ja sitä seuraavan palkinnon ja sääntää koirapuistossa makupalan toivossa paikalle, kun ketä tahansa koiraa kutsutaan. Toisaalta hän ymmärtää myös muita indeksejä: kun laitan ulkohousut jalkaan, hän nousee poikkeuksetta ylös ja lähtee kohti eteistä, koska ulkohousujen pukeminen on indeksi lenkille menosta.
- 23 ”– – an indexical expression is a lexicalization or grammaticalization of a particular aspect of the context, and carrying and indexing that aspect is the motivation for its existence.” (Sorjonen 2001, 17.)
- 24 Hoi metteen, hoi metteen, hoi Mansike, metteen hooi ajetaan lehmiä metsään. (Ikaalinen, SMS, s.v. *hoi*.)
- 25 Luultavasti oletus interjektioiden irrallisuudesta perustuu introspektiolle eikä aineiston tarkastelulle. Esimerkiksi Ameka (1992, 108) esittää, että interjektion erottaa *aina* niiden seuralaisilmaisista tauko ja että ne *aina* muodostavat oman intonaatioyksikkönsä. Näin ei varmaankaan ole edes emotiivisten interjektioiden kohdalla, ja ainakaan esimerkiksi dokumentin *Karjan kutsumahuudot* (1968) perusteella näin ei eläininterjektioidenkaan kohdalla ole. Myös Sorjonen (2001, 18) esittää epäilyksensä näistä Amekan (1992, 108) näkemyksistä.
- 26 Interjektion toistelu on Kopsen (1936) esimerkkien valossa hyvin tavallista. *Sanastaja*-lehden kyselyyn vastaajia on pyydetty kertomaan, kuinka he esimerkiksi kutsuvat tiettyä eläintä, ja näissä kuvauksissa interjektiota tai interjektioilauseketta toistetaan monta kertaa. Esimerkit ovat kuitenkin vain näytteitä, eikä toistojen todellinen määrä ole luettavissa niistä. Luultavasti esimerkiksi kissaa, lammasta tai sikaa on kutsuttu maanitellen niin kauan interjektiota toistamalla, että eläin tulee tai luovutetaan. Harvinaisempaa lienee, että sanottaisiin interjektio vain kerran, vaikka eräiden esimerkkien perusteella siltä vaikuttaa. Tällainenkin lienee mahdollista esimerkiksi ojennettaessa ja hevosta liikkeelle käskettäessä. Eräällä tuoreella YouTube-videolla (2019, video <https://www.youtube.com/>

watch?v=aCIHgLIPEU) lampaiden emäntä kutsuu metsässä olevaa lammaskatrastaan huikaten kaksi kertaa laulullisen fraasin "Ψruuuit villavani Ψrui Ψrui". Kutsujen välillä on n. 2 sekunnin tauko. Noin 3 sekunnin kuluttua toisesta kutsusta kuuluu metsän suunnasta määkinää ja ensimmäiset lampaat ilmestyvät laukan näkyviin. Tämän jälkeen emäntä ei enää toista kutsua, vaikka lampaat ovat edelleen monen kymmenen metrin päässä eikä kaikkia vielä näy, vaan tervehtii niitä sanomalla "no huamenta" ja käskää hetken päästä "tulkaa loputki". Vaikuttaa siltä, että emäntä tietää lampaiden tulevan, kun kutsu on kuultu, eivätkä lampaat tarvitse enempää huutelua.

- 27 Verbin kehyksen periytyminen näkyy lisäksi myös verbeistä muodostetuilla takaperoisjohdetuilla imitatiiveilla (esim. *harj*, *jyns*, *nyöks*), joiden käytössä kehys osallistujarooleineen periytyy suoraan verbeiltä (Jääskeläinen 2013, 292–298). Assosioituminen verbien kehyksille ominaisiin osallistujarooleihin ei ole kaikkien interjektioimaisten sanojen ominaisuus. Volitiiviset interjektiot ovat eräänlaisia direktiivejä. Verbin imperatiivimuotoja voidaan pitää prototyypisinä direktiiveinä, koska useimmissa kielissä käskyt voidaan toteuttaa verbien imperatiivimuodoilla silloinkin, kun muut keinot eivät ole mahdollisia (Aikhenvald 2010, vars. 18–47; 2017). Kuitenkaan esimerkiksi suomessa imperatiivi ei ole ainoa tai edes tavallisin keino ilmaista direktiivisyyttä (ISK § 1645).
- 28 Huudossa (Lehmiä laitumelle ajettaessa) *Tietä myöte, tietä myöte, tietä myöte hoi, tietä myöte hoi!* (Rautjärvi, SMS) on puolestaan ilmaistu reitti lausekkeella *tietä myöte*. Reitin ilmaiseminen ei kuitenkaan vaikuta tavalliselta.
- 29 Ero- ja tulosijoilla on myös verbin rektion määräämiä tehtäviä, joissa ne eivät varsinaisesti liity liikeprosessiin ja väylään, esim. *Pidän sinusta, tämä tuoksu hyvältä / hyvälle*. Tällaiset tapaukset on kuitenkin monesti nähty eri tavoin metaforisina ja on arveltu, että ne motivoituvat konkreettisempien suuntaisen liikkeen kuvaamisen tapausten pohjalta.
- 30 Esimerkiksi *leivälle* on metonymyminen MAALI, koska *leivälle* toimii oikeastaan sijaisena ilmaukselle "paikkaan X syömään leipää", jonka kautta paikallissija motivoituu.
- 31 *n*-muoto on morfologisesti hankala tulkittava. Genetiiviltä näyttävä elementti (esim. *lehmän*) voidaan tulkita eräissä murteissa *n*-loppuiseksi 1. persoonan possessiivisuffiksiksi. Murteittain muoto *lehmäi(n)* voi olla joko monikon 2. genetiivin muoto tai possessiivisuffiksillinen muoto sekin. Lehmien kutsuista puhuessaan Koponen (1936, 97) tulkitsee elementin possessiivisuffiksiksi ja muodon sen mukaisesti hellytteleväksi. Yleensä (*t*)*se*-interjektion kanssa esiintyvä *n*-muoto on kuitenkin luontevampaa tulkita genetiiviksi. Olen tutkinut kaikki Koposen (1936) (*t*)*se*-interjektion ja *n*-elementillisen eläimen kutsuesimerkit murteittain (yht. 52 esimerkkiä). Useimmissa esimerkkitapauksissa elementti voi olla vain genetiivi (36/52) possessiivisuffiksivarianttien levikin perusteella (Kettunen 1940, kartta 178), ja joissain tapauksissa kumpikin muoto on mahdollinen tulkinta (12/55). Toinen peruste sille, että kyseessä on yleensä genetiivi eikä loppuheittoinen possessiivisuffiksi, on astevaihtelu: esimerkissä *tsee Virkun tsee* on genetiivitulintaan sopiva heikkoasteinen muoto eikä vahva-asteista possessiivisuffiksitulintaan sopivaa muotoa *tsee Virkun(i) tsee*. Entä voisiko tämä *n*-muoto olla sukua dativigenetiiville, jonka merkitykseen sen käyttö sopisi? (Esim. *Sen turpos pää ja kiel*, *Luojan kiitos*, *Tytön kohosi puna poskille*, esimerkit

- Kangasmaa-Minn 1966, 42–43.) Alue, jolla interjektio (*t*)*se* variantteineen esimerkiksi lehmän kutsuissa esiintyy, ulottuu Varsinais-Suomesta ja Satakunnasta Eteläiseen Keski-Suomeen ja Etelä-Savon joihinkin pitäjiin ja vaihtuu sen jälkeen idempänä *täns(e)*- ja *tans*-alueiksi ja pohjoisemmassa *ψui*- ja *ψyi*-alueiksi (Koponen 1936 kartta 675; mts. 77). Se alue puolestaan, jolla (*t*)*se* variantteineen esiintyy Koposen (1936) ja SMSA:n esimerkkien perusteella nimenomaan *n*-muotoisen elementin kanssa eri eläinten kutsuissa, on suppeampi ja ulottuu Varsinais-Suomesta ja Satakunnasta Etelä-, Keski- ja Pohjois-Hämeeseen. Tämä alue on osin sama, jolla dativigenetiivi on ollut tavallisin (varsinkin Satakunnassa, Kangasmaa-Minn 1966, 44). Olisiko dativigenetiivin malli voinut saada tämän muodon aikaan? Vaiko olisiko kyseessä sittenkin possessiivisuffiksi, joka on kulunut ja menettänyt eri murteissa loppu-*i:nsä*? Valitettavasti tämän aineiston perusteella *n*-elementtiä ei voi lopullisesti selvittää.
- 32 Hevosta kutsutaan. (Kaavi, Koponen 1936, 12.)
- 33 Lehmiiä kutsutaan laulaen. (Kitee, Koponen 1936, 80.)
- 34 Paimenet ovat soittaneet tavallisemmin myös karkottaakseen petoja ja viihdyttääkseen itseään. Soitolla on siis ollut monia tarkoituksia. (Leisiö, Nieminen, Saha & Westerholm 2006, 373–378).
- 35 Eläinten musikaalisuutta ja musiikin hahmottamista on tutkittu, ja tuleva tutkimus voisi kertoa myös lisää siitä, miksi tietynlainen viestintä vetoaa eläimiin. Kiinnostavaa on esimerkiksi se, että melodia ja hellä äänensävy voivat toimia myös samassa funktiossa: eläinten musiikin vastaanottamisen tutkimuksissa on havaittu, että monet eläinlajit hahmottavat hyvin sävelkorkeuksia ja melodioita ja monet eläimet myös vastaavat myönteisesti tietynlaiseen, esimerkiksi sävelkorkeudeltaan sopivaan, rauhalliseen ja harmoniseen musiikkiin, minkä on arveltu johtuvan esimerkiksi siitä, että musiikki muistuttaa tietyn eläinlajin oman viestinnän ystävällisiä ääniä (Telkänranta 2016, 47–48 ja siinä mainitut lähteet). Eläinten kutsujen melodia ei siis vain takaa kutsun kuuluvuutta vaan voi jo itsessään houkutella kutsuttavaa eläintä – kenties myös karjankutsujen nasaali äänenmuodostus itsessään viehättää lehmiiä.
- 36 *Röh röh* on sanottu sikoja rapsuteltaessa (Koponen 1936, 255).

AINEISTOLÄHTEET

- Karjan kutsumahuudot*. Yleisradion tv-ohjelma, julkaisupäivä 23.11.1968. Ylen Elävä Arkisto, <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2010/08/13/karjan-kutsumahuudot>. Viitattu 1.4.2019.
- Koponen, Vieno 1936: Kotieläinten houkutus-, hoputus- ym. hoennaiset suomen murteissa. Laudatur-tutkielma, Helsingin yliopisto.
- SKS KRA = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. Niteet 1–8 (hakusanat *A–kurvottaa*). Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1985–2008. Hakusanat *kus–mnää* Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisu 30. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Verkkojulkaisu

HTML. URN:NBN:fi:kotus-201110, ISSN: 1796-041X. <http://kaino.kotus.fi/sms>. Jatkuvasti päivitetty julkaisu. Viitattu 8.9.2021.

SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto.

YouTube-video ”Lampaiden kutsuhuuto”, ladattu palveluun 27.5.2019. <https://www.youtube.com/watch?v=aCIHgLtIPeU>.

LÄHTEET

- Aaltola, Elisa 2013: Empathy, intersubjectivity and animal philosophy. – *Environmental Philosophy* 10 (2) s. 75–96. <https://doi.org/10.5840/envirophil201310215>.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2010: *Imperatives and Commands*. Oxford: Oxford University Press.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2017: Imperatives and commands. A cross-linguistic view. Teoksessa Aikhenvald, Alexandra Y. & Dixon, R. M. W. (toim.) *Commands: A Cross-Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press. 1–45. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198803225.003.0001>.
- Ameka, Felix 1992: Interjections. The universal yet neglected part of speech. – *Journal of Pragmatics* 18 s. 101–118. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(92\)90048-G](https://doi.org/10.1016/0378-2166(92)90048-G).
- Anttila, Elina 1993: Koirien nimet ja nimeämistavat. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Asplund, Anneli 2006: Runolaulusta rekilauluun. Teoksessa Asplund, Anneli & Hoppu, Petri & Laitinen, Heikki & Leisiö, Timo & Saha, Hannu & Westerhom, Simo (toim.) *Kansanmusiikki. Suomen musiikin historia*. Helsinki: WSOY. 108–165.
- Bolinger, Dwight 1950: Shivaree and the phonestheme. – *American Speech* 25 s. 134–135.
- Carrington Bolton, H. 1897: The language used in talking to domestic animals. – *The American Anthropologist* Vol. X No. 3 s. 65–90.
- Cooper, Robin Panneton & Aslin, Richard N. 1990: Preference for infant-directed speech in the first month after birth. – *Child Development* 61 (5) s. 1584–1595.
- Eurén, Gustaf Erik 1852: *Suomalainen kielioppi suomalaisille*. Turussa: G. E. Eurén.
- Firth, J. R. 1966: *The Tongues of Men & Speech*. Oxford: Oxford University Press.
- Fried, Mirjam & Östman, Jan-Ola 2004: Construction Grammar: A thumbnail sketch. Teoksessa Fried, Mirjam & Östman, Jan-Ola (toim.) *Construction Grammar in a Cross-Language Perspective*. Philadelphia, PA: John Benjamins. 11–86. <https://doi.org/10.1075/cal.2.02fri>.
- Genetz, Arvid 1881: *Suomen kielen äänne- ja muoto-oppi ynnä runous-oppi. Oppikouluja varten*. Helsinki: K. E. Holm.
- Genetz, Arvid 1890: *Suomen partikkelimuodot*. Helsinki.
- Hakulinen, Auli & Karlsson, Fred 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Helsinki: SKS.
- Haviland, John B. 2004: Chapter 9. Gesture. Teoksessa Duranti, Alessandro (toim.) *A Companion to Linguistic Anthropology*. Malden, Mass.: Blackwell Publishing. 197–221. <https://doi.org/10.1002/9780470996522.ch9>.
- Helasvuo, Marja-Liisa 2001: *Syntax in the Making: The Emergence of Syntactic Units in Finnish Conversation*. Studies in discourse and grammar volume 9. Amsterdam: John Benjamins.

- Hinton, Leanne & Nichols, Johanna & Ohala, John J. 1994: Introduction. Sound-symbolic processes. Teoksessa Hinton, Leanne & Nichols, Johanna & Ohala, John J. (toim.) *Sound Symbolism*. Cambridge: Cambridge University Press. 1–12.
- Hockett, Charles F. 1960: The origin of speech. – *Scientific American* 203 (3) s. 88–97.
- Hodson, Hal 2015: Talking gibbonish: Deciphering the banter of the apes. – *New Scientist*, 7.1.2015. <https://www.newscientist.com/article/mg22530032-800-talking-gibbonish-deciphering-the-banter-of-the-apes/>. Viitattu 2.5.2019.
- ISK = Hakulinen, Auli & Vilkuna, Maria & Korhonen, Riitta & Koivisto, Vesa & Heinonen, Tarja Riitta & Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKS:n toimituksia 950. Helsinki: SKS.
- Jakobson, Roman 1985: Metalanguage as a linguistic problem. Teoksessa *Selected Writings VII: Contributions to Comparative mythology. Studies in Linguistics and Philology 1972–1982*. The Hague: Mouton Publishers. 113–121.
- Jarva, Vesa 2003: *Venäjäisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. Jyväskylän yliopisto.
- Jääskeläinen, Anni 2012: Sehän menee että suhahtaa. Tulemisen ja menemisen äänet. Teoksessa Herlin, Ilona & Kotilainen, Lari (toim.) *Verbit ja konstruktiot*. Helsinki: SKS. 62–103.
- Jääskeläinen, Anni 2013: Todisteena äänen kuva. Suomen kielen imitatiivikonstruktio. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuksien laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-8860-5>.
- Jääskeläinen, Anni 2015: Suomen äännesymboliikkaa imitatiivien kautta tarkasteltuna. – *Virittäjä* 119 (4) s. 464–497. <https://journal.fi/virittaja/article/view/48004>.
- Jääskeläinen, Anni 2016: Leikki-, laulu- ja rallatussanat: mitä, mistä, missä ja miksi? – *Puhe ja Kieli* 2016 (2) s. 97–122. <https://journal.fi/pk/article/view/58284>.
- Kalske, Marja 2005: Suomessa syntyneiden hevosten nimistö. Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 73. Turun yliopisto.
- Kangasmaa-Minn, Eeva 1966: Adverbaalisesta genetiivistä. – *Sananjalka* 8 s. 39–63.
- Karjan kutsumahuudot. Yleisradion tv-ohjelma, julkaisupäivä 23.11.1968. Ylen Elävä Arkisto, <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2010/08/13/karjan-kutsumahuudot>. Viitattu 1.4.2019.
- Kendon, Adam 2004: *Visible action as utterance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kettunen, Lauri 1940: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. Helsinki: SKS. <http://kettunen.fhhost.org/index.html?i=1>. Viitattu 1.9.2021.
- Kieliopillinen luonnos: Ehdoitus yhteisiksi termeiksi ja määritelmiksi. 1915. Komiteanmietintö 6. Helsinki: Keisarillisen senaatin kirjapaino.
- Kohn, Eduardo 2007: How dogs dream. Amazonian natures and the politics of transspecies engagement. – *American Ethnologist* 34 (1) s. 3–24. <https://doi.org/10.1525/ae.2007.34.1.3>.
- Kohn, Eduardo 2013: *How Forests Think. Towards an Anthropology beyond the Human*. Berkeley: University of California Press.
- Koponen, Vieno 1936: Kotieläinten houkutus-, hoputus- ym. hoennaiset suomen murteissa. Laudatur-tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Kotilainen, Lari 2005: Lähikonstruktioiden dynamiikkaa. Teoksessa Herlin, Ilona & Visapää, Laura (toim.) *Elävä kielioppi. Suomen infiniittisten rakenteiden dynamiikkaa*. Helsinki: SKS. 39–71.

- Kotilainen, Lari 2012: Innovaatio, lipsahdus vai vakiintunut konstruktio? Teoksessa Herlin, Ilona & Kotilainen, Lari (toim.) *Verbit ja konstruktiot*. Helsinki: SKS. 201–235.
- Laine, Heidi, 1997: Kissojen nimet ja nimeämisperusteet. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Laitinen, Lea & Lehtinen, Tapani 1997: Johdanto. Teoksessa Lehtinen, Tapani & Laitinen, Lea (toim.) *Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta*. Kieli 12. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Lehtinen, Tapani 2007: *Kielen vuosituhannet. Suomen kielen kehitys kantaauralista varhaisuuteen*. Tietolipas 215. Helsinki: SKS.
- Leino, Jaakko 2003: *Antaa sen muuttua. Suomen kielen permissiivirakenne ja sen kehitys*. Helsinki: SKS.
- Leisiö, Timo & Nieminen, Rauno & Saha, Hannu & Westerholm, Simo 2006: Soittimet. Teoksessa Asplund, Anneli & Hopppu, Petri & Laitinen, Heikki & Leisiö, Timo & Saha, Hannu & Westerholm, Simo: *Kansanmusiikki. Suomen musiikin historia*. Helsinki: WSOY. 372–445.
- Lönnrot, Elias (1867–1880). *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Osat I–II*. Manualmenetelmällä jäljennetty painos. 1958. Porvoo: WSOY.
- McNeill, David 1992: *Hand and Mind: What gestures reveal about thought*. Chicago: The University of Chicago Press.
- McNeill, David 2005: *Gesture and thought*. Chicago: The University of Chicago Press.
- McNeill, David & Duncan, Susan D. 2000: Growth points in thinking-for-speaking. Teoksessa David McNeill (toim.) *Language and Gesture*. Cambridge: Cambridge University Press. 141–161.
- Mondémé, Chloé 2018: How do we talk to animals? Modes and pragmatic effects of communication with pets. Käännös artikkelista ”Comment parle-t-on aux animaux ? Formes et effets pragmatiques de l’adresse aux animaux de compagnie” – *Langage et société* 163 (1) s. 77–99. https://www.cairn-int.info/article-E_LS_163_0077--how-do-we-talk-to-animals-modes-and.htm#. Viitattu 1.4.2019.
- NS = *Nyky-suomen sanakirja*, niteet 1–3, 1976, 5. painos. Päätoimittaja Matti Sadeniemi. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki: WSOY.
- Ojansuu, Heikki 1904: Interjektionit *kah (kas, ka) ja se’, sekää (seh, sehkää)*. – *Virittäjä* 8 s. 137–138.
- Onikki-Rantajääskö, Tiina 2001: *Sarjoja. Nyky-suomen paikallissijaiset olotilanilmaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä*. Helsinki: SKS.
- Peirce, Charles Sanders 1932: *Collected Papers. Volume II. Elements of Logic*. Toim. Hartshorne, Charles & Weiss, Paul. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Penttilä, Aarni 1957: *Suomen kielioppi*. Porvoo: WSOY.
- Rhodes, Richard 1994: Aural images. Teoksessa Hinton, Leanne & Nichols, Johanna & Ohala, John J. (toim.) *Sound Symbolism*. Cambridge: Cambridge University Press. 276–292.
- Riihimäki, Juha 2019: Jouko Alhainen osaa viestiä lintujen kanssa – Kookka-kurki asuu lintuharrastajan kotitilalla ja mököttää kasvatti-isälleen välillä päiväkausia. *Helsingin Sanomat*. Elämä. Julkaistu 12.1.2019. <https://www.hs.fi/elama/art-2000005962614.html>. Viitattu 2.5.2019.

- Rollin, Bernard E. 2013 [2010]: Tieteellinen ideologia, antropomorfismi, anekdootti ja etiikka. Suomentanut Johanna Koskinen. Teoksessa Aaltola, Elisa (toim.) *Johdatus eläinfilosofiaan*. Helsinki: Gaudeamus. 48–63.
- Samuels, M. L. 1972: *Linguistic Evolution. With Special Reference to English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sealey, Alison 2018: Animals, animacy and anthropocentrism. – *International Journal of Language and Culture* 5 (2) s. 224–247. <https://doi.org/10.1075/ijolc.00008.sea>.
- Setälä, E. N. 1926: *Suomen kielen lauseoppi oppikouluja varten*. Yhdestoista painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Smuts, Barbara 2001: Encounters with animal minds. – *Journal of Consciousness Studies* 8 (5–7) s. 293–309.
- Sorjonen, Marja-Leena 2001: *Responding in Conversation. A Study of Response Particles in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Päätoimittaja Ulla-Maija Kulonen 2000. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja SKS.
- Tavi, Susanna 2015: Rajakarjalaismurteiden venäläiset lainasanat. Pro gradu -tutkielma. Itäsuomen yliopiston filosofinen tiedekunta. <https://erepo.uef.fi/handle/123456789/16016?locale-attribute=fi>. Viitattu 1.4.2019.
- Telkänranta, Helena 2014: *Millaista on olla eläin?* Helsinki: SKS.
- Telkänranta, Helena 2016: *Eläin ja ihminen. Mikä meitä yhdistää?* Helsinki: SKS.
- UEW= Rédei, Károly & Bakró-Nagy, Marianne Sz. 1986–1988: *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Vihelmaa, Ella 2018: Kielen kääntöpuolella. Kuinka tutkia toislaisten merkkien kääntymistä ihmiskielelle? Lisensiaatintyö. Itä-Suomen yliopisto, Filosofinen tiedekunta, Humanistinen osasto, Suomen kieli ja kulttuuritieteet. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20190920>. Viitattu 1.4.2019.
- Vuorela, Aino 1989: Hoiva-aineokset lemmikkieläimelle puhutussa kielessä. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Västi, Katja 2012a: Elävä LÄHDE. Alkuasemaisen ablatiivin merkitystyyppi verbittömissä konstruktioissa. – *Virittäjä* 116 s. 67–96. <https://journal.fi/virittaja/article/view/5074>.
- Västi, Katja 2012b: Verbittömät tapahtumanilmaukset. Suunnannäyttäjänä lähde- ja kohdekonstruktio. Väitöskirja. Oulun yliopisto. <http://jultika.oulu.fi/Record/isbn978-952-62-0024-8>. Viitattu 1.4.2019.
- Wierzbicka, Anna 1991: *Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction*. Trends in linguistics. Studies and monographs 53. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Zlatev, Jordan 2007: Intersubjectivity, mimetic schemas and the emergence of language. – *Intellectica* 2–3 (46–47) s. 123–152. <http://www.mentaldev.org/JournalPapersPDF/Intellectica-offprint.pdf>. Viitattu 1.4.2019.
- Zlatev, Jordan 2008: The co-evolution of intersubjectivity and bodily mimesis. Teoksessa Zlatev, Jordan & Racine, Timothy P. & Sinha, Chris & Itkonen, Esa (toim.) *The Shared Mind. Perspectives on Intersubjectivity*. Amsterdam: John Benjamins. 215–244. <https://doi.org/10.1075/ceclcr.12.13zla>.

Taku, taku...

Näillä sanoilla pohjalaine Pyydynmäen Erkki, josta Santeri Alkio kertoo "Patriarkassaan", tervehti kotiseudulle palatessaan lampaita, jotka nyt kuten jo ennen Erkin lapsuudessa nyyhtivät lyhyttä kamaran ruohoa Palomaa katajapensaiden ja kivien välillä. "Taku, taku" on muodostunut sanasta *takku* "emälammäs", joka vuorostaan on tullut murteisimmee ruotsin kielestä, missä *tacka* merkitsee emälammasta. Hämeessä taasen paikoitellen lapset huutelevat: "ukko ukko" tai "ukkopäikä, ukkopäikä" — ja tuskin monikaan heistä tietää, että tämä *ukko* on alkuansa ollut *uukko*, joka ei merkitse muuta kuin 'lammäs' eli 'uuhi'. Se on kieleemme ikivanha lampaan nimi, varmasti vanhempi kuin itse *lammäs* nimitys, jonka esivanhemmamme oppivat tuntemaan muinaisten germaanien kielestä vastaajaan parituhatta vuotta takaperin.

Kansankielen sanakirjasta ei sovi unohtaa esitetyn tapaisia ja monia muita kutsumis-, hoptus- ja rauhoittamishokemia, joilla olemme kanta aikojen puhutelleet uskollisia ja hyödyllisiä "lähimmaisiamme", kotieläimiämme. Ovathan nämä puheen ja laulun välineinä kuuluvat lauselmat ja huikaukset osa arkaista kielenkäyttämme, vaikka kuuljoi-na onkin vain hisnaltavia ja ammuvia, mäkyviä ja röhkiviä, haukkuvia ja nautkuvia, kiekuvia ja kaakattavia olentoja ja vaikka näiden hoennaisten sanat semmoisinaan eivät ole oikeita ihmisten keskeistä kieltä. Ilmeisesti ainakin muutamien kotieläinten puhuttelulausemien välisäilyt semmoisia sanoja, joilla aikaisemmin on ollut muitakin käytäntöä, vaikka se sitten on unohtunut, ja varmaankin niitä tutkimalla voidaan selvittää eräitä kieleemme historian puolia. Unohtamatta vihellyksiä ja maistutuksia sekä muita sentapaisia, joita ei tavallisin kirjaimin ole mahdollista kirjoittaa, tieduste-

teko tämmöistä sanaa? Onko *leikalla* murteisamme ehkä muitakin merkityksiä?

240. Iästää.

Vehkalahdella esiintyy vanhojen puheessa harvinaisena sana *iästää*, jonka M. Pakkanen selittää tarkoittavan "väittävä vastaan, kinata, väikistää". Lieneekö muualla kuuluttu *iästää* sanaa?

lemme tässä erilaisia kotieläinten puhutteluita. Kun eräiden lausuminen tapahtuu erikoisella muotilla, jossa sävel milloin laskeutu matalaksi, milloin nousee korkeaksi, täytyy pyytää vastaajia muutamien sanoin huomauttamaan tästäkin seikasta, jos aihetta on.

1. Kuinka hevosta laitumelta kutsutaan? (Esim. *tanman tsee, tanman tsee; humman tse leipää; pula pula pula pula; fula fula fula fula; suk suk suk suk.*)

2. Kuinka hevosta houkutellean juomaan? (Esim. *viheltämällä.*)

3. Kuinka hevosta käsketään nostamaan jalkaansa? (Esim. *astu; jalkas.*)

4. Kuinka ajaja käsksee hevosta liikkeelle? Kuinka pysähtymään?

5. Kuinka kyntömies käsksee hevosta vaolle? (Esim. *lik vakons; hoi vaolles; vako vako.*)

6. Kuinka lehmää huudellaan laitumelta? (Esim. *lehmän tsee, lehmän tsee; tsee lehmän, tsee lehmän, tsee, niin että tsee huikataan korkeampana kuin sitä seuraava sana; tulkaa pois tulkaa siuuu, lopussa ääni laskee ja jää toittotamaan hyvin pitkään; siu lemmää siu siu siu; tans Mansikki, tans Mustikki.*)

7. Kuinka lehmää käsketään navetassa menemään omalle paikalleensa? (Esim. *tehtaalles siitä.*)

8. Kuinka lypsää komentaa tai viihdyttää lehmää olemaan alallansa? (sim. *seis siinä; vat sii.*)

9. Kuinka lehmää laitumelle ajettaessa hoptetaan?

10. Kuinka lampaita huudellaan tai hoptetaan laitumelta? (Esim. *pü lammäs, pü lammäs; ukkopäikä ukkopäikä; kari kari kari kari; tuku tuku tukuuuu; tuku tänne; tis kotia, tis kotia, tis min pիրրini kotia.*)

11. Kutsutaanko karitsoita ja pässejä erikseen toisella tavalla kuin lampaita yleensä? (Esim. lampaita *piikani piikani piikani*, mutta karitsoita *karupäikä karupäikä* tai *karuni karuni; haru haru haru.*)

12. Kuinka lampaita laitumelle ajettaessa hoptetaan?

13. Kuinka lampaille puhellaan, kun pysähdytään niiden seuraan? (Esim. *pässinpükəri, pässeröhyinen, pükəri pükəri.*)

14. Kuinka vasikoita kutsutaan juomalle? (Esim. *vus vus vus vus; tpruksee tpruksee tpruksee; tprukuni tprukuni; sipu vassua sipu; sipu sipu sipu.*)

15. Kuinka sikoja kutsutaan syömään? (Esim. *siku siku siku, sik sik*

Kalantuntijoille pari kysymystä.

1. Tunnetko murteestanne kalanimien *korpisärki, korpiainen, korpus, korpu, korves* tai *korpes?* (Sanakirjojen mukaan näiden pitäisi tarkoittaa samaa kuin kirjakielen 'seipi' tai tieteellisen nimistön 'leuciscus grislagine' taikka myös 'squalus leuciscus'). Millainen kala se on teillä? Tunnettaneeko *korves* tai jokin muu edellämainittu muoto ehkä merkitsemässä 'siikaa' ('coregonus lavaretus')?

Tiedetäänkö jotakin yllämainittua tai niiden kaltaista sanaa (*korpiainen, korpi* jne.) missään käytettävään jostakin muusta eläimestä esim. niiden väriä (mitä väriä?) kuvaamaan (hevosteista, ketusta)?

2. Tunnetko murteestanne sanaa *halli* kalan nimenä? Tai oletko kuullut kalanimien *hulle* (jonka sanakirjatieto kääntää tursiksi 'sel'd' ja latinaksi 'platessa divimensis')? Mikä tai millainen kala on kysymyksessä?

I. S.-N.

sik, kös kös kös kös; kossu kossu, kus kus kus kuvu-us.)

16. Kutsutaanko pikkuporsaita erikseen toisella tavalla?

17. Kuinka sikoja hoptetaan laitumelle? (Esim. *huis karjaan; huis sika karjaan; pis pis pis piis sikoja karjaan pellolle.*)

18. Kuinka sanotaan, kun sikaa raapia kyhnytetään? (Esim. *koso koso, kos kos kos.*)

19. Kuinka kanoja kutsutaan syömään? (Esim. *tipu tipu tipu; tip tip tip tip.*) Tipotetaanko kanoja?

20. Kuinka kanoja häitstellään luvatomilta teiltä ja pahanteosta? (Esim. *kuks kuks kuks.*)

21. Kuinka koiraa houkutellean lähestymään? (Esim. *sa se.*)

22. Kuinka koiraa usutetaan eli yllytetään jonkun kimpppuun? (Esim. *pus kii, usus.*)

23. Kuinka kissaa kutsutaan luokse? (Esim. *kis, kis.*)

24. Tunnetko muita kotieläimiin kohdistettuja hoptutus-, karkoitus-, viihdytys- tai komennushokemaisia, joita ei edellä ole erikseen kysytyt? Luettelkaa semmoisia. Mainittua aina tarkoin, millä paikkakunnalla mikin tietoon on.

M. R.

Eläin eduskunnassa

Ilona Herlin

 <https://orcid.org/0000-0002-2424-2560>

Johdanto

LUONTO, ELÄIMET JA NIIDEN KEHYKSET

Ihmisten monenlaatuiset suhteet ja suhtautumistavat luontoon ilmenevät muun ohessa kielellisesti: luontosuhteita luodaan, omaksutaan ja ylläpidetään osin kielen avulla. Eri suhtautumistavat ovat eriasteisesti konventionaalistuneita, ja mitä vakiintuneempi luontosuhteen tyyppi, sitä selvempiä ovat sen kielellisetkin ilmentymät. George Lakoff (2010) analysoi *kehyksen* käsitteen avulla yhdysvaltalaista ilmastokeskustelua ja tuo esiin, miten ilmastonmuutosta ja luontoa yleisemmin koskevan puheen valinnat ovat yhteydessä ajattelutapoihin luonnosta ja sitä kautta myös luonnon kohteluun. Kehyksellä hän tarkoittaa aivojen hermoverkoihin pohjaavia rakenteita, jotka ohjaavat ihmisen ajattelua ja sitä kautta kielenkäyttöä. Tietyn kehyksen valinta ilmasto- tai missä tahansa muusakin keskustelussa ohjaa ajattelemaan asiasta omalla erityisellä tavalla.

Kirjallisuudentutkimuksen ekokriittisessä suuntauksessa on puhuttu *troopeista*. Ne ovat teksteissä ilmeneviä osin piileviä kulttuurisia malleja, jotka ohjaavat ja jäsentävät ihmisen luontosuhdetta (esim. Garrard 2012). Käsitteet luonnosta vaihtelevat villistä ja vaarallisesta erämaasta turvalliseen ja taltutettuun maalaisidylliin. Luonto voi olla paikka, johon paetaan

hektisestä kaupungista tai alue, johon sulaudutaan sen osana. Yhteistä Lakoffin ja ekokriittisen kirjallisuudentutkimuksen lähestymistavoilla on yhteyksien näkeminen tiettyjen konventionaalisten, kulttuuristen ajattelutapojen ja niitä ilmentävien, kantavien ja luovien kielellisten tuotosten välillä, joskaan Lakoffin yksittäistä artikkelia ei voi johdonmukaisesti verrata kokonaiseen kirjallisuudentutkimuksen suuntaukseen.

Erilaiset vakiintuneet, kielellisesti ilmenevät suhtautumistavat luontoon voi nähdä myös ideologioina. Esimerkiksi Van Dijk määrittelee ideologian sosiaalisen kognition muodoksi, joka ilmenee jonkin ryhmän jakamina ja levittäminä uskomuksina (Van Dijk 2011, 382). Ideologisille luontosuhteille onkin näin ollen ominaista, että ne ovat ryhmien ylläpitämiä. Itse asiassa myös Lakoff käsittelee ilmastonmuutoskehyyksiä paitsi kognitiivisina myös hyvinkin ideologisina, sillä hän erottaa artikkelissaan republikaanisen ja demokraattisen tavan käsitellä aihetta.

Kielellisen vallankäytön ja sen ideologisuuden tutkiminen alkoi jo viimeistään 1980-luvulla, mutta suhteessa luontoon sitä on alettu soveltaa vasta 1990- ja laajemmin 2000-luvulla. Niin sanottu ekolinguistiikka, ihmisen ja luonnon suhdetta juuri kieltä silmällä pitäen analysoiva suuntaus, on nykymuodossaan saanut alkunsa nimenomaan kielenkäytön ideologisuutta tähdentävästä systeemis-funktionaalista kielitieteestä.¹ Ekolinguistiikan usein siteerattu avaus oli M. A. K. Hallidayn puhe vuonna 1990 soveltavan kielentutkimuksen konferenssissa. Siinä hän julisti, että ”kasvun ihannointi, luonnon monimuotoisuuden heikkeneminen ja luonnon saastuminen eivät ole vain biologien ja fyysikoiden vaan yhtä lailla soveltavan linguistiikan yhteisön ongelma”.

Osana ihmisen ja luonnon suhteen analyysia on ekolinguistiikan piirissä tehty tutkimusta myös eläimistä puhumisesta, sillä myös eläimiin suhtaudutaan erilaisin ideologioin ja niistä puhutaan ideologioiden ohjaamana eri tavoin. Eläinsuhteiden kielellistä rakentumista onkin analysoinut ekolinguisti Arran Stibbe (2001, 2012, 2014). Hän kuvaa esimerkiksi sitä, mikä kielen rooli on ollut, kun eläimiä on hyödynnetty teollisesti ja muullakin tavoin alistettu. Stibbe (2001) kiinnittää huomiota erityisesti siihen, että eläinjalostuksen ideologiat ilmenevät kielenkäytössä katketysti ja sellaisilla tavoilla, jotka saavat eläinten alistamisen näyttämään väijäämättömältä.

Stibbe (2015) käyttää analyyseissaan Lakoffin tavoin kehyksen käsitettä. Hänen lähtökohtansa on tekstintutkimuksessa eikä hän varsinaisesti ole kiinnostunut eläinsuhteiden kognitiivisesta perustasta, mutta hän määrittelee kehyksen jotakuinkin Lakoffin hengessä tietorakenteeksi.² Yksinkertaistaen hän puhuu siitä kuitenkin ”kertomuksena joltakin elämänalueelta”, jonka tietyt avainsanat aktivoivat mielen. Esimerkiksi kanoista voi puhua siten, että kehystävänä elämänalueena on ihmisten ja eläinten yhdessä asuttama maatila, jossa eläimistä huolehditaan ja niistä välitetään. Vaihtoehtoinen kehys on tuotantolaitoksen maailma, johon kuuluu koneistoja, niiden käyttäjiä, raaka-ainetta ja tuotteita. Näin kehystettynä kanan rooliksi tulee olla osa koneistoa, joka tuottaa munatuotteita, ja sen olemus tuntevana ja ajattelevana oliona jää piiloon.

Sellaisia kehyksiä, jotka vaikuttavat laajasti ihmisryhmien ajatteluun, Stibbe kutsuu ”kertomuksiksi, joiden kautta elämme” (*stories-we-live-by*) mukaillen Lakoffin ja Johnsonin klassikkokirjan (1980) otsikkoa *Metaphors we live by* ja samalla sen ajattelua. Lakoffin ja Johnsonin mukaan ihmisen abstrakti ajattelu perustuu konkreettisiin kokemuksiin, ja metafora on se välittävä mekanismi, jonka avulla abstrakti asia ymmärretään konkreettisen kautta. Metafora kytkee toisiinsa kehyksiä muodostavia kognitiivisia alueita. Kun metaforat konventionaalistuvat, ne vaikuttavat kulttuurissa laajasti ohjaten totunnaisia ajattelutapoja.³ Lakoffin ja Johnsonin ajattelusta inspiroituneena Stibbe etsii erityisesti länsimaista kulttuuria sääteleviä kehyksiä. Esimerkiksi ”ilmastonmuutos on ongelma” ja ”luonto on resurssi” ovat Stibben (2014) mukaan länsimaaisessa kulttuurissa laajasti vaikuttavia ajattelutapoja, kertomuksia, joiden kautta elämme.⁴

TÄSTÄ TUTKIMUKSESTA

Tutkin kognitiivisesti suuntautuneen ekolinguistiikan näkökulmasta Suomen eduskunnan puheenvuoroissa ilmeneviä ja niissä luotuja ja ylläpidettyjä eläinsuhteita. Viime vuosina eduskunnassa on käyty keskustelua eläinsuojelulain uudistamisesta, ja lain uudistusprosessin myötä eläimet ovat olleet tavallista enemmän esillä eduskunnan puheessa. Juha Sipilän hallituskaudella (2016–2019) tätä lainsäädännön uudistusta

odotettiin käsittelyyn, ja vuonna 2018 lakiesitys viimein annettiin eduskunnalle, joskaan sitä ei ehditty käsitellä ja se sittemmin raukesi. Esityksen antamista ja käsittelyä odottaessa täysistunnoissa kyseltiin uudistuksen perään ja samalla usein perusteltiin, miksi eläinsuojelulain uudistus olisi tärkeä. Näissä tilanteissa puhuja saattoi tuoda esiin ideologisen suhteensa eläimiin. Lain uudistamisessa on myös sellainen merkillä pantava juonne, että aiempien eläinsuojelulakien sijaan oltiin säätämässä lakia eläinten hyvinvoinnista.

Eläimistä on ollut viime vuosina puhe myös useiden muiden lakien säätöprosessissa. Esimerkiksi vuonna 2017 yhteyksiä, joissa eläimet tulivat mainituksi, olivat laeista metsästyslaki, luonnonsuojelulaki, poliisilaki, laki Hossan kansallispuistosta, maatalousyrittäjien lomituspalvelulaki ja laki kotieläinten haitoista sekä lisäksi Valtioneuvoston selonteko ruokapolitiikasta. Vuoden 2019 eläimiä koskettavat lait olivat esitys laiksi eläinten hyvinvoinnista, lakialoite rikoslain muuttamisesta sekä esitys laiksi vieraslajeista aiheutuvien riskien hallinnasta annetun lain ja metsästyslain muuttamisesta. Se, mistä laista on puhe, ohjaa epäilemättä osaltaan eläimistä puhumisen tapaa. Toisekseen se vaikuttaa myös siihen, minkä puolueiden ja ketkä kansanedustajat ovat äänessä.

Ihmisten suhtautuminen eläimiin vaihtelee iän, sukupuolen, asuinpaikan ja taustan mukaan, ja samakin ihminen suhtautuu eläimiin eri tavoin eri konteksteissa (Kupsala 2019). Eduskunta on omanlaisensa konteksti, joka vaikuttaa eläimiin suhtautumiseen ja niistä puhumisen tapoihin, mutta myös eri puolueilla on omat tapansa suhtautua eläimiin ja puhua niistä. Nämä tavat puhua eläimistä ovat puolueille keinoja muokata mielikuvia ja siten ylläpitää ja luoda ideologioita. Olen valinnut tutkimukseen kolme ainakin lähtökohtaisesti luontosuhteeltaan toisistaan poikkeavaa puoluetta: Suomen Keskustan, Vihreän liiton ja Perussuomalaiset. Mukana ovat myös Sinisten puheenvuorot samoin kuin Sinisiä edeltänyt Uusi Vaihtoehto. Analysoimieni esimerkkien jäljessä on ilmoitettu puhujan sukunimi ja puolue. Käytän esimerkeissä lyhenteitä Kes., Vihr., PS, Sin. ja Uv. Jo tässä vaiheessa voi huomauttaa, että jokaiselta eri puolueelta ovat eläimistä puhuttaessa äänessä enimmäkseen tietyt samat edustajat, joille puheenvuorot ja siten tutkimukseni esimerkkitkin kasautuvat. Erityisesti tämä koskee perussuomalaisia.

En kuitenkaan katso, että tämä heikentäisi aineiston edustavuutta tai arvoa ratkaisevasti, sillä puolueet ovat valinneet tai vähintäänkin sallineet juuri näiden henkilöiden edustaa koko puolueen kantaa.

Olen koonnut aineistoni Suomen eduskunnan täysistuntopuheenvuoroista vuosilta 2015–2019. Kyse on puhutusta kielestä, joka on kirjurien ylös kirjoittamaa ja sitten eduskunnan sivuilla julkaistua. Vaikka kyse onkin eduskunnassa käytetystä kielestä, ei sen genre ole lakiteksti, vaan kyse on ainakin näennäisesti argumentaatiosta, jolla tähdätään edustajien omien ja heidän puolueidensa näkemysten mukaisen lakitekstin syntymiseen. Eduskunnan puhetta etenkin edustajien haastatelluja analysoiden tutkinut Kyösti Pekonen tuo kuitenkin esiin kansanedustajien itsensä melko yleisenä käsityksenä, että täysistuntopuheenvuorot olisivat ennemminkin teatteria tai jopa propagandaa: kun argumentointi on jo tapahtunut valiokunnissa, salissa lähinnä esitellään mielipiteitä ja ikään kun pidetään vaalipuheita, joiden yleisönä on itse asiassa media ja äänestäjät (Pekonen 2011, 98–106). Täysistunnot ovatkin eduskunnan ainoa julkinen foorumi, jossa eduskuntaryhmien erilaiset näkemykset, tavoitteet ja perustelut voidaan tuoda julkisesti esille (mts. 102). Puheet suunnataan niitä kuuntelevalle ”yleisölle” (ks. Bell 1997 [1984]), ja argumentaatiota vahvistetaan esimerkiksi liioittelulla, toistolla, tunteisiin vetoamisella ja narraatioilla. Samalla rakennetaan vastakkainasettelua muihin puolueisiin. Niinpä täysistuntopuheenvuorot näyttävät olevan sopiva aineisto puolueitten ideologioiden tarkasteluun.

Aineisto koostuu puheenvuoroista, joissa valittuna ajanjaksona esiintyy sana *eläin*. Tällaisia puheenvuoroja on noilta vuosilta ja tarkasteltavilta puolueilta yhteensä 689 ja *eläin*-sanan esiintymiä vielä jonkin verran enemmän, koska tämä sana voi esiintyä yhdessä puheenvuorossa useamman kerran. Vilkkain eläinpuheen vuosi tarkastelujaksolla on ollut 2018, jolta aineistoon on päätyntä 232 puheenvuoroa. Juuri tuona vuonna keskustalainen maatalousministeri Kimmo Tiilikainen toi eduskuntaan eläinten hyvinvointilain uudistusesityksen. Vihreät olivat tuolloin oppositiossa, kuten myös perussuomalaiset, siniset sen sijaan hallituksessa.⁵ Olen poiminut vuodelta 2017 hakusanoilla *koira* (8 puheenvuoroa) ja *susi* (17) lisäaineiston, joten mukana on sellaisiakin puheenvuoroja, joissa sana *eläin* ei esiinny. Lisäksi olen tehnyt erillisen laskeman muutamien

eläinlajien mainittuudesta; tässä laskelmassa juuri koira ja susi paljastuivat eläinlajeista mainituimmiksi.

Tarkastelen poimimiani puheenvuoroja tarvittaessa kokonaisuudessaan enkä siis vain niitä lauseita, joissa sana *eläin* esiintyy. Kiinnitän puheenvuoroissa huomiota myös muihin eläimeen viittaaviin sanoihin, kuten *kettu*, *kala*, *hirvikanta*, *peto* ja *siipikarja*, ja tutkin kaikkia eläintarkoitteisia sanoja siltä kannalta, mitä eläimyydestä missäkin yhteydessä nousee esiin. Vertaillen eri puolueita ideologioineen hyödynän ekolinguistiikan ajatusta kehyksistä ja kertomuksista, joiden kautta elämme, ja etsin niitä eduskunnan eläinpuheesta. Miten kansanedustajat siis kehystävät eläinpuheensa? Millaisten jaettujen tarinoiden varaan puolueet rakentavat ideologiansa?

Ekolinguistiikassa poliittisen puheen analyysia on tehty paljon, ja analyysit ovat kokonaisten tekstien lisäksi kohdistuneet myös lauseisiin. Suuntauksen alkuaikoina lauseita ja niiden kuvaamia tilanteita on katsottu etenkin siitä näkökulmasta, miten aktiivisena tai passiivisena tilanteiden osallistujat on esitetty. Onko esimerkiksi ilman saastuminen kuvattu ihmisen aktiivisesti aiheuttamaksi *saastuttamiseksi* vai vain passiivisesti tapahtuvaksi *saastumiseksi* (Kuha 2007)? Saako eläin aktiivisen roolin elämänsä tapahtumissa, vai onko se kuvattu ihmisen toiminnan passiivisena kohteena? Analyysseja on tehty paljon systeemis-funktionaalissa kontekstissa, ja teoreettisina apuvälineinä ovat olleet aktorin, affektoidun eli vaikutuksenalaisen (ks. Laitinen 1992, 64, alaviite 1) ja kokijan kaltaiset tapahtumien semanttista rakentumista kuvaavat käsitteet.

Kun omassa analyysissäni analysoin eläinpuhetta ja etsin eläimistä puhumisen kehyksiä, suuntaan myös katseeni lauseisiin, sillä kehyksiä luodaan nimenomaan sanaston ja lauserakenteiden ratkaisulla. Kognitiivisen kielentutkimuksen perinteestä ammentaan lähden siitä, että kielellinen muoto tarjoaa pääsyn kielelliseen merkitykseen: etsin ideologioiden ja kielellisten ilmausten yhteyksiä tutkimalla nimenomaan kielioppia. Tarkkailen lauseissa etenkin sitä, millaisia yhteyksiä ihmisten ja muunlajisten eläinten välille luodaan kielellisillä ilmauksilla ja miten se tarkemmin ottaen tehdään. Ekolinguistien tapaan kiinnitän huomiota kuvattujen osallistujien mahdolliseen aktiivisuuteen tai passiivisuuteen ja myös kontrollin ilmaisuihin. Käytän analyysissäni yhtäältä kieliopillisia

rooleja, kuten subjekti ja objekti, ja toisaalta semanttisia rooleja, kuten (tapahtumaa kontrolloiva) agentti, (muutoksen läpikäyvä) patientti ja (mentaalisen kokemuksen läpikäyvä) kokija (ks. esim. Langacker 1991, 285 ja siellä mainitut lähteet). Näiden käsitteiden avulla pyrin saamaan näkyviin sekä ihmisen että eläimen erilaiset, enemmän tai vähemmän aktiiviset roolit kuvatuissa tilanteissa sekä niiden keskinäiset suhteet. Semanttisten roolien soveltaminen johtaa huomion edelleen verbeihin, sillä ne paljolti määrittävät sen, millaisia semanttisia rooleja lauseessa on tai voi olla.

Semanttisessa tarkastelussa kiinnostavaksi nousee etenkin *agenttiivisuus* eli kuvattujen olioiden toimijuuden aste. Agenteiksi on luonnehdittu sellaisia subjektiolioita, jotka toimivat tahdonalaisesti ja kontrolloivat omaa toimintaansa. Ihmisistä ja eläimistä puhuttaessa on kiinnostavaa pitää silmällä, ovatko esimerkiksi eläimet sellaisten transitiivilauseiden subjekteina, jotka ilmaisevat tahdonalaista, toiseen elottomaan tai elolliseen olioon suuntautuvaa toimintaa, ja toisaalta sitä, miten ihmisosallistujien agenttiivisuus mahdollisesti suuntautuu eläimiin. En kuitenkaan ripustaudu siihen ajatukseen, että kieliopillisten ja semanttisten roolien kautta saisi piirrettyä näkyviin koko kuvan ihmisten ja eläinten erilaisten keskinäisten vaikutussuhteiden kielellisestä ilmaisemisesta, vaan tarkkailen vaikutussuhteita avoimin silmin. Esimerkiksi intransitiivilauseeseen subjektina kuvattu eläin voikin tarkemmin katsoen näyttäytyä aktiivisena toimijana suhteessa ihmiseen.

Sellainen tutkimus, jossa ihmisten eläinsuhteita tarkastellaan kielellisen analyysin avulla, on toistaiseksi melko harvaa. Vielä harvemmin verrataan eri kieliä ja kulttuureja tai yhden kielen ja kulttuurin eri vaiheita toisiinsa; juuri tällaista tutkimusta esimerkiksi Cook ja Sealey (2018) toivovat lisää. Niinpä suhteutan eduskuntakeskustelua analyysin varrella myös historiaan: mistä suhtautumistavat eläimiin tulevat ja mitä kaukaakin historiasta, jopa esihistorialliselta ajalta periytyvistä suhtautumista-voista on meidän aikaamme säilynyt?

Länsimaisen historian hyvin yleinen linja on ollut nähdä eläin järjetömänä oliona; näin on ajatellut esimerkiksi Aristoteles. Tämän suhtautumistavan luontevaa jatkoa on eläimen hahmottaminen Descartesin tapaan paitsi järjettömäksi myös tunteettomaksi koneeksi. Järjetön ja

tunteeton kone onkin ollut helppo nähdä ihmistä varten olemassa olevana. Silti eläimiin on jo varhain suhtauduttu myös suojellen, vaikka tämä juonne on ollut heikompi kuin välineellistävä perinne. 1600-luvulta lähtien on saatu yhä enemmän tieteellistä tietoa eläimistä, muun muassa niiden kyvystä tuntea kipua, mutta eläimiin on suhtauduttu kunnioittavasti jo sitä aiemmin. Jo Pythagoras ajatteli, että eläimilläkin on sielu, ja oli siksi vegetaristi. Varhainen sielu-usko ja panteismi ovat esimerkkejä tieteellistä maailmankuvaa vanhemmista, ei-välineellistävistä luonto- ja eläinsuhteista. Romantiikan ajan luonnon palvonta etenkin 1800-luvulla jatkoi kunnioittavaa suhtautumislinjaa luontoon eläimineen.

Myös eläimiä suojelevassa tai kunnioittavassa perinteessä on erotettavissa eri juonteita. Tristan Stuart (2006) kuvaa vegetarismin historiaa käsittelevässä tutkimuksessaan 1700–1800-luvun jännitteitä yksittäisten eläinten kärsimyksistä huolestuneiden kasvisyöjäromantikkojen ja toisaalta luonnon ja elämän monimuotoisuutta arvostavien naturalistien välillä. Kasvisyöjäromantikot, kuten Shelley ja Godwin, ajattelivat, että yhteiskunnat voivat kehittyä siten, että lajienvälinen kilpailuasetelma jää taustalle. Tällaisessa ihannemaailmassa ihmiset voisivat elää harmoniassa eläinten kanssa ja luopua niiden hyödyntämisestä esimerkiksi kotieläiminä. Naturalistit Buffon ja Brückner pitivät tätä ajatusta epärealistisena ja korostivat, että yksilöt ovat luonnolle epäolennaisia; tärkeitä ovat lajit ja mahdollisimman monen lajin yhteiselo. Eläinyksilöiden kuolema ja saalistaminen olivat heille osa luonnon kokonaisuutta ja sille ominaista. He myös pitivät kohtuuttomana vaatimusta katkaista ihmisen ja kotieläimen ”symbioottinen” suhde. Stuart esittää, että romantikkojen ja naturalistien välinen jännite on säilynyt nykykeskusteluun siten, että romantiikan linjaa jatkavat eläinten ystävät pitävät esillä eläinyksilöitä ja niiden oikeuksia, kun taas naturalismin linjaa jatkavat ekologit antavat arvon yksilöitä ennemmin ekosysteemeille. (Mts. 412.) Toisaalta juuri tätä kahtiajakoa nykykeskustelussa myös puretaan: yksilön ja ekosysteemin kaltaisen verkoston välinen erottamaton yhteys ja tämän yhteyden tärkeys on posthumanismin ja biosemiotiikan kiinnostuksen kohde (ks. Laitisen ja Peltolan tutkimuksia tässä kokoelmassa).

Edellä kuvattu on hyvin laaja historiallinen konteksti, johon suomalainen eläinsuojelukeskustelu asettuu. Tässä luvussa keskityn Suomeen ja

etsin suomalaisessa kulttuurissa vaikuttavia ideologisia linjoja eläimiin suhtautumisessa. Suomessa on ollut vallalla käsitys, että kulttuurimme on eurooppalaisittain katsoen ”luonnonläheinen”; ajattelemme, että emme ole vieraantuneet luonnosta siinä määrin kuin länsimaisen kulttuurin edustajat yleensä käsityksemme mukaan ovat. Siksi voisi ajatella, että myös suhde eläimiin olisi meillä perinteisesti läheisempi tai ainakin toisenlainen kuin länsimaisessa kristillisessä perinteessä yleensä. Suomalaisen asenteita eläimiä kohtaan ja asenteiden kytköksiä erilaisiin taustamuuttujiin tutkittaessa onkin havaittu, että kokemukset luonnosta vaikuttavat eläinsuhteeseen (Kupsala, Vinnari, Räsänen & Jokinen 2015), eikä myöhäinen kaupungistuminen siis ole merkityksetöntä suomalaisten eläinsuhteen kannalta.

Kirjoitus etenee siten, että seuraavaksi esittelen suomalaisen eläintutkimuksen piirissä paljon käytetyn jaottelun, nimittäin Aaltolan ja Kedon (2015) tekemän nelijaon ihmisen eläinsuhteista, jota hyödynnän omassakin analyysissäni. Jaksossa ”Eläin ihmisen kontrolloimana” ja ”Itseään kontrolloiva eläin?” analysoin eduskunta-aineistoa kognitiivisen ekolinguistiikan keinoin. Jaksossa ”Eläimet ja puolueiden ideologiat” käyn läpi niiden puolueiden ideologioita, joiden puheenvuoroista aineisto koostuu, ja tarkastelen eduskunta-aineistosta tekemiäni havaintoja ideologioita vasten. Pohdin siis, millaisia kielellisiä ilmentymiä ideologiat mahdollisesti saavat. Tuossa jaksossa käytän toisena aineistona tarkasteltavien puolueiden ohjelmia. Lopuksi, jaksossa ”Suojelusta hyvinvointiin, luonnosta kulttuuriin”, esittelen eläinsuojelulainsäädännön historiaa ja nykypäivää. Kautta tutkimuksen tuon myös esiin suomalaisten eläinsuhteiden historiallisia taustoja ja suhteutan nykypäivän tilannetta niihin.

ELÄIMEN ILMENEMINEN IHMISELLE

Kun ihmiset puhuvat eläimistä, he puhuvat niistä aina jostakin inhimillisestä näkökulmasta. Tätä näkökulmaa voi analysoida ja on analysoitu eri tavoin. Tutkimuksessani analysoin sitä lähtökohtaisesti kieliopin kautta. Tukeudun samalla silti myös Aaltolan ja Kedon (2015, 8–9) eläintutkimukselliseen erittelyyn siitä, millä eri tavoilla eläin voi olla läsnä ihmisen elämässä, ja suhteutan tuota erittelyä kieliopilliseen analyysiin. Aaltolan ja Kedon mukaan eläin voi ilmetä ihmiselle neljällä tavalla: kuolleena

ruumiina, funktionaalisenä työ- tai harrastusvälineenä, sosiaalisesti tai itsellisenä oliona.

Stibbe (2001, 151) kiinnittää huomiota siihen, miten eläimet kuollessaan kokevat muutoksen, jollaista ihmiselle ei tapahdu: ne muuttuvat yksilöistä massaksi.⁶ Kun eläin on läsnä kuollessaan ruumiina, se on nimenomaan massaa. ”Kuollut ruumis” -massa voi olla ruokaa, niin kuin eri kalat esimerkissä (1a), tai polttoainetta, kuten toukat esimerkissä (1b). Kuolleen ja elävän eläimen eronteon tärkeys tulee esiin myös Sealeyn ja Pakin (2018) korpustutkimuksessa, jossa suhteellisesti yleisimpiä eläimiin viittaaviin sanoihin liitettyjä adjektiivimääritteitä olivat *dead* (’kuollut’) ja *live* (’elävä’). Eläinten olemus, jossa yksilöys on hävinnyt, näkyy alla olevien esimerkkien eläinviittauksissa siten, että sanat *lohi* ja toukkia luonnehtiva predikatiivi *valmistusaine* ovat partitiivimuodossa ja ilmaisevat näin viittauskohteensa jaollisena massana. (Ks. myös Tønnessen 2018.)

- (1a) Kotimaisen muikun, ahvenen ja hauen tuottajahinnat ovat nousseet, kun *kasvatetun kalan*, pääasiassa *kirjolohen*, tarjonta on lisääntynyt. Nykyisin myös viennistä suurin osa on *lohta*, joka palautuu kotimaisille markkinoille fileinä ja muina jalosteina, jotka päätyvät helpommin ostoskoriin kuin käsittelyä vaativat tuotteet. (PS, Mäkipää 2017)
- (1b) Sitten näissä mustasotilaskärpästen toukissa on paljon rasvaa ja proteiinia, jolloin ne ovat sitäkin kautta hyvää *biopolttoaineen valmistusainetta*. (PS, Kankaanniemi 2019)

Toiseksi eläimet ovat ihmisille funktionaalisia harrastus- tai työvälineitä, kuten koira esimerkissä (2). Funktionaalisuus tulee tässä esimerkissä erityisen hyvin esiin sikäli, että *koira* on verbin *käyttää* objekti, ja sitä korostaa vielä *koira*-substantiivin etumäärite *koulutettu*, joka ilmentää sitä, että koira on ollut ihmisen toiminnan – kouluttamisen – kohteena, jotta se voisi toimia välineenä parhaalla mahdollisella tavalla. Se on siis eräänlainen ihmisen valmistama tai ainakin valmistelema tai valmentama väline.

- (2) Turvallisuustarkastus toimitetaan käsin tunnustelemalla tai esimerkiksi *koulutettua koiraa käyttäen*. (PS, Kulmala 2017)

Kolmanneksi ihmisen ja eläimen suhde voi olla sosiaalinen ja vastavuoroinen, kuten esimerkin (3a) puhujan suhde omaan eläimeensä. Tässä esimerkissä eläintä ei ole kuitenkaan kuvattu sosiaalisessa suhteessa kovin aktiivisena osapuolena. Se esitetään ensinnäkin omistusrakenteella (*minulla*) ihmisen hallussa olevana hänelle merkityksellisenä (*aivan rakas*) oliona. Toiseksi se on verbin *tavata* objektina, jolloin puhuja on tapaamistapahtuman agentiksi kuvattuna aktiivisempi osapuoli, joskin verbi *tavata* ilmaisee vastavuoroista toimintaa. Aaltola ja Keto tuovat myös esiin, että tapamme suhtautua eläimiin on usein monitulkintainen, jännitteinen tai ristiriitainen, joten eri ulottuvuudet voivat olla läsnä yhtä aikaa. Tätä ilmentää esimerkki (3b), jossa koira on sekä ”väline” että ”kaveri” (ks. myös Sealey & Pak 2018).

- (3a) – – *minulla* on aivan rakas eläin – – *tapaan häntä* todella harvoin.
(PS, Meri 2017)
- (3b) Urani aikana olen myös itse saanut työskennellä koirapartioissa. *Koira on erittäin arvokas työväline, myös työkaveri*, jonka kyky tunnistaa niin räjähteitä kuin huumeita ynnä muita riippuen sen koulutuksesta on voittamaton. (PS, Ruoho 2017)

Neljänneksi eläin voi olla ihmisen näkökulmasta itsellinen toimija, ”ihmisen järjestystä sinnikkäästi sekä mukaileva että uhmaava olento” (Aaltola & Keto 2015, 9). Tällaisista ovat alla esimerkkeinä naakat ja varikset (4). Esimerkissä sekä naakat että varikset esitetään subjektin asemassa, ja *naakat*-subjekti *kun*-lauseessa on jopa agenttiivinen. Ihminen on havainnoijan asemassa eikä puutu lintulajien keskinäiseen toimintaan.

- (4) Olen itsekin havainnut sen, että naakkakanta on lisääntynyt. Esimerkiksi kotikunnassani Ilomantsissa olen havainnut, että jopa paikalliset *varikset* ovat hätää kärsimässä, kun *naakat* ovat vallanneet niiden markkinat ihan totaalisesti. (Keski., Hoskonen 2017)

Aaltola ja Keto tuovat jaottelun yhteydessä esiin, että nämä heidän erottelemansa eläimen läsnäolon tavat ohjaavat samalla eläimiä koskevan tiedon käsittelyä. Näin on syntynyt ”tapoja kanavoida eläimyyttä”. Kun sikoja kasvatetaan lähes ainoastaan syötäviksi, siat koetaankin ”kinkkuna”, ikään kuin raaka-aineena ennemmin kuin tuntevina ja tietoisina olioina. Susi, ihmisen näkökulmasta usein itsellinen toimija, on olemassa uhkana esimerkiksi lampaille ja lampureille, ja näin sutta koskeva tieto kanavoidaan yleensä nimenomaan uhan kautta. Muunlainen tieto ja muut näkökulmat jäävät helposti piiloon (ks. myös Stibbe 2001).

Eläimet ovat inhimillisen ajattelun ja käsitteenmuodostuksen merkitysmateriaalia, ja ihminen käsittelee itseään, yhteisöään ja ympäristöään koskevaa tietoa eläinkuvaston avulla (esim. Anttonen 2002, 64). Siksi on selvää, että eläimet ovat ihmisen elämässä moninaisemmalla tavalla läsnä kuin Aaltolan ja Kedon (2015) jaottelun kuvaama tieto ja puhe eläimistä. Eläimet ovat silläkin tavalla kulttuurisia, että ne näkyvät taiteessa, viihteessä ja huumorissa. Tällaiset eläimen läsnäolon tavat inhimillisessä elämässä muodostavat eläinpuheen toisen tason, jota luokittelu ei välttämättä yritäkään tavoittaa mutta johon nelijakoa epäilemättä voisi koettaa soveltaa. Tässä keskityn kuitenkin tarkastelemaan eläimistä puhumista, en eläinten kautta muusta elämästä puhumista.

Kiinnostavaa on pohtia, tavoittaako Aaltolan ja Kedon (2015) jaottelu sellaisen kokonaisvaltaisen luontosuhteen, jota esimerkiksi edellä mainittu Buffon 1700-luvulla edusti ja jota tänä päivänä voisi luonnehtia ekologiseksi, ekosysteemeihin suuntautuvaksi. Ekosysteemi on ”toiminnallinen kokonaisuus, joka muodostuu luonnonolosuhteiltaan yhtenäisellä alueella elävistä, toisiinsa vuorovaikutussuhteessa olevista eliöistä ja niiden elottomasta ympäristöstä” (Tieteen termipankki: ekosysteemi). Ekosysteemityyppisessä lähestymistavassa eläimet ovat siis ihmiselle läsnä osana kokonaisuutta, toisiinsa liittyvänä verkostona. Tällöin ne eivät ole olemassa kuolleina ruumiina, työ- tai harrastusvälineenä eivätkä sosiaalisesti. Mutta ne eivät ole myöskään varsinaisesti itsellisiä, koska ne ovat olemassa ikään kuin toisiaan varten muodostamassa moniulotteista verkostoa, ekosysteemiä. Miten siis eläimet olisivat läsnä ihmisen elämässä ekosysteeminä, miten eläimistä puhutaan osana ekosysteemiä?

Edellä esitelty jaottelu muistuttaa luonnollisesti monia aiempia ihmisen eläinsuhteiden erittelyjä, ja myös ekolinguistit ovat sellaisia esittäneet. Heistä Cook & Sealey (2018) erittelevät eläinten ”diskursiivisia representaatioita”. Äskettäin esiteltyjen ryhmien lisäksi heidän jaottelunsa käsittää ryhmän ”eläin katseen tai havainnoinnin kohteena”.⁷ Voisi ajatella, että juuri ekosysteemisesti ilmenevinä eläimet ovat läsnä havainnon kohteena: niitä tarkkaillaan osana järjestelmää.

Muita tunnistettuja ihmisen eläinsuhteita tai tapoja, joilla ihminen eläimen kohtaa, ovat ”eläin kilpailijana” ja ”eläin väärässä paikassa” (ks. Ingold 1988; Herzog 2010). Kilpaileva eläin, esimerkiksi ravihevonen, on Aaltolan ja Kedon jaottelussa funktionaalinen harrastusväline. Myös ”eläin väärässä paikassa” on mahdollista ymmärtää funktionaalisuuden kautta: siinä eläin on epäfunktionaalinen, eli eläintä tarkastellaan sen kautta, miten se ei onnistu hyödyttämään ihmistä ja todetaan siis sen epäonnistuminen.

Miten siis eläimen läsnäolon tavat näkyvät eläinsuojelu- ja muussa eduskunnan eläin keskustelussa, miten eläimyyttä siellä jäsenetään? Entä mikä on jaottelun asema erilaisten kehysten erottelemisessä, ja missä määrin eläimen läsnäolon tavat korreloivat erilaisten lauseasemien, kieliopillisten ja semanttisten rakenteiden kanssa? Ja miten eläimet ilmenevät eri puolueitten puhujille? Seuraavissa kahdessa jaksossa analysoin eduskunta-aineistoa nämä kysymykset mielessäni. Analyysin tarkoitus on nostaa esiin eduskunnan puheenvuorojen tyyppillisimpiä tapoja lähestyä eläintä: sekä valitut sanat että asemat lauseessa ja ne semanttiset rakenteet, joille lauseet rakentuvat, kertovat erilaisista mielikuvista, joihin eläin asetetaan osalliseksi. Pyrin saamaan näkyviin, millaiseksi lainsäätäjät tämän päivän Suomessa mieltävät eläimen aseman ja millaisten kehysten kautta he eläimistä puhuvat.

Lähden liikkeelle ihmisen eläimeen suuntaamasta kontrollista ja päädyn eläimen omaan toimijuuteen, tunteisiin ja kognitioon. Pohdin ensin eläinviittausten geneerisyyttä ja spesifisyyttä sekä eläinten luokitushierarkioita. Sen jälkeen analysoin seuraavassa jaksossa ihmisen ja eläimen suhdetta eläinviitteisten sanojen lauseasemien kautta. Ensin ovat esillä esimerkit, joissa subjektiolio on inhimillinen ja eläin kuvataan objektin asemassa. Sitä seuraavassa jaksossa ovat vuorossa subjektiasemai-

set eläinsanat ja eläinten agenttiivisuuden punninta. Lopuksi tarkastelen eläinten mentaalisuuden kuvaamista aineistossa; hyödynnän siinä aiempaa tutkimusta ihmisten käsityksistä eläinten kyvystä ajatella ja tuntea.

Eläin ihmisen kontrolloimana

Koska eduskunnan tehtävä on säädellä lakiteitse eläinten kohtelua, keskeiseksi sen eläinpuheessa nousee eläimen kontrollointi tavalla tai toisella. Myös Aaltola ja Keto (2015, 11) korostavat ihmisten eläinsuhteita luonnehtiessaan juuri kontrollia eli hallintaa. Heidän mukaansa ”hallinnan asettamassa kontekstissa eläin pakotetaan tai asetetaan sekä fyysisesti että psyykkisesti tietynlaiseen olomuotoon: jalostus, rankaisu, häkkiin asettaminen, tuotantokoneeksi pakottaminen, luonnon äärialoille sulkeminen ja uhanalaiseksi ajatteleva ovat kaikki tapoja käsitellä eläimen läsnäoloa”. Lähestyn tässä luvussa ihmisen eläimeen suuntaamaa kontrollia kahdesta suunnasta. Ensin paneudun seuraavassa jaksossa eläimiin viittaamiseen ja eläinten luokitteluun kontrollin keinona, sitten suoranaisiin kontrollin ilmauksiin.

ELÄIMEN YKSILÖYS JA SEN LAJIT JA LUOKAT

Eduskunnan eläinpuhe koskee usein eläinten suojelua ja hyvinvointia, niiden omistamista ja hyödyntämistä ja jonkin verran myös niiden tarpeita ja kärsimystä. Puhe pysyttelee enimmäkseen yleisellä tasolla menemättä eläinyksilöihin. Eläin on eduskunnan puheenvuoroissa siis ennemmin geneerinen kuin spesifinen. Geneerisesti puhutaan yhtäältä *eläimestä* (5a), toisaalta eläinlajeista, kuten metso (5b). Sana *eläin* esiintyy aineistossa monikossa useammin kuin yksikössä etenkin siksi, että substantiivilausekkeet *eläinten hyvinvointi* ja *eläinten olosuhteet* toistuvat puheenvuoroissa tiuhaan (5d). Geneeriset viittaukset eläimeen/eläimiin ovat kuitenkin yhtä hyvin yksiköllisiä (5a, 5b) kuin monikollisia (5c).⁸

(5a) *Eläin* ei ole vain esine. (PS, Huhtasaari 2015)

(5b) *Metso* tarvitsee laajoja metsäalueita elinympäristökseen. (Vihr., Pitko 2019)

- (5c) Myös luomutuotanto takaa *eläimille* paremmat olot. (Vihr., Karimäki, 2017)
- (5d) Eläinsuojelulaki vie *eläinten hyvinvointia* parempaan suuntaan. (Kesk., Tiilikainen 2017)

Geneeriselle viittaukselle on ominaista temporaalinen epäspesifiyys. Esimerkiksi (5a):n väitettä ”eläin ei ole vain esine” ei esitetä päteväksi tietynä ajankohtana, vaan sen esitetään pätevän kaikkina aikoina. Myöskään metson tarvetta metsäalueisiin ei esimerkissä (5b) sidota tiettyyn ajankohtaan.

Vilkuna (1992) kiinnittää huomiota toisaalta sellaiseen geneerisävyiseen viittaukseen, joka sopii aikasidoksiin konteksteihin ja jota hän kutsuu lajireferenssiksi. Hänen esimerkissään *metsäpeura palaa Suomenselälle* viitataan geneerisesti lajiin (metsäpeura) eikä tiettyyn yksilöön, mutta aikaviittaus on spesifi (nykyhetki). Tapahtuma ei ole yhtäkkinen, mutta se on ainutkertainen ja sidoksissa nykyhetkeen. (Ks. Vilkuna 1992, 155–161.) Eduskunta-aineistossa viitataan varsin usein paitsi esimerkkien (5a–c) tapaan geneerisesti eläimeen ja eläimiin ja eläinlajeihin myös ”geneerissävyisesti” eläinlajeihin käyttäen Vilkunan sanoin ”lajireferenssiä”. Silloin esitetään lajista jokin aikasidonnainen väite. Esimerkissä (6a) on tällainen geneerinen viittaus hylkeeseen substantiivilausekkeella *maailman uhanalaisin hylje* lauseessa, jossa aikaviittaus on spesifisti nykyhetki: tämä tietty laji elää Saimaalla juuri nyt. Lajireferenssityyppinen viittaus on usein yksiköllinen (6a–b), mutta se voi olla myös moniköllinen (6c).

- (6a) Meillä, meidän kauniilla Saimaallamme, elää *maailman uhanalaisin hylje*, ja jos tämä hylje häviää Saimaalta, se häviää koko maailmasta. (Vihr., Kari 2019)
- (6b) *Norppa* ei ole ainoa eläin, jota talvien muutos uhkaa. (Vihr., Pitko 2019)
- (6c) Niillä kylämaisemilla, joilla *sudet* pyörivät taajaan, yksi syy siihen, miksi niitä on paljon siellä, johtuu osittain ravintohoukuttimista. (Kesk., Hoskonen 2017)

Geneerinen tai geneerissävyinen puhe on tietyllä tavalla välttämättömyys, kun kyseessä on lainsäädäntöprosessi. Laki on sama kaikille, ja lainsäädännössä käsitellään virtuaalisia tapahtumia, joten puheenvuorojen on tarkoituksenmukaista nousta spesifejä eläinyksilöitä yleisemmälle tasolle. Samalla on hyvä tunnistaa, millaisia vaikutuksia eläimistä syntyvään kuvaan on sillä, että eläinlajien keskinäiset erot jätetään taustalle käyttämällä sanaa *eläin* mutta myös eläinyksilöiden keskinäiset erot häivytetään puhumalla lajeista geneerisesti.

Tietyistä, spesifioiduista eläinyksilöistä puhutaan kuitenkin esimerkiksi sellaisissa puheenvuoroissa, joissa kansanedustajat maustavat argumentointiaan niin kutsutuilla pienoisnarratiiveilla (ks. Peltolan tutkimusta tässä teoksessa). Nämä koskevat yleensä omia, lähisukulaisten tai naapureiden kokemuksia eläimistä, ja ne toimivat havainnollistuksina lainsäädännön koskettamista potentiaalisista tilanteista. Esimerkissä (7) on pääosassa tietty, kiltiksi kuvattu eläinyksilö, josta kerrotaan toisen käden tietoa, mikä ilmenee käytetystä aikamuodosta, pluskvamperfektistä. Kun koiran kohtalosta kerrotaan, se tehdään kuitenkin käyttäen anaforista nollaa, koiraan varsinaisesti enää viittaamatta. Hakulisen ja Laitisen mukaan (2008) anaforisen nollan käyttöön liittyy usein affektisuutta; tässä se ilmenee kauhisteluna koiran kohtelusta.

- (7) Lähipiirissäni on eräs tapaus: *Karjalankarhukoira* oli päässyt vapaaksi, *kiltti koir*a kylläkin. *Oli saatu kiinni, viety löytöeläinpaikkaan. Poliisi lopetti* kahden vuorokauden kuluttua ilman suurempaa syytä. Se oli käsittämätön tapaus. Sanotaan niin, että vieläkään siitä ei olla oikein selvitty, vaikka se ei ihan oma koira ollutkaan. (PS, Elomaa 2018)

Tällainen kertomus toimii argumenttina sen puolesta, että lainsäädännössä tai ainakin sen toimeenpanossa tai käytännöissä on korjattavaa. Kun se on affektinen, se ehkä myös herättää empatiaa ja auttaa omaksumaan eläimen näkökulman.⁹

Yleensä eläinyksilöt kuitenkin häviävät eduskuntapuheessa ”yleiseen eläimyyteen”. Tällaista puhetapaa voisi pitää esimerkkinä Eisensteinin (2011) varoittelemasta ”kulttuurisesta homogenisaatiosta”,

taipumuksesta häivyttää yksilöt osaksi massaa. Hän väittää, että ellemme ala tunnistaa yksilöiden ainutkertaisuutta, emme myöskään arvosta niitä ja lopulta tuhoamme ne. Stibbe (2015, 167) puolestaan ehdottaa Eisensteinin ajatusta ekolinguistiikkaan soveltaen, että kielenkäyttö, jossa yksittäiset ihmiset, eläimet, kasvit tai vaikkapa joet nostettaisiin selvemmin esiin, voisi toimia yhtenäistämistäipumusta vastaan. Tämä tarkoittaisi esimerkiksi juuri sitä, että otetaan puheeksi yksittäistapauksia, kuten tietty karhukoira, joka oli syytä joutunut lopetetuksi. (Ks. myös Fairclough 2003, 150.)

Eisensteinin ja Stibben karsastama yhtenäistäminen ilmenee eläimistä puhuttaessa myös jaolliseksi hahmottuvien kollektiivi- ja ainesanojen, kuten *karja* tai *ahvensaalis*, käyttämisenä. *Karja* kuvaa useiden nautaeläinten joukkoa kollektiivisesti, yksilöt häivyttäen, ja vastaavasti *ahvensaaliina* yksittäiset ahvenet menettävät olemuksensa erillisinä olioina ja näyttäytyvät osana massaa, jonka saalistaja on saanut haltuunsa. Kumpikin sana virittää sellaisen kehyksen, *karja* tuotantokehyksen ja *ahvensaalis* saalistuskehyksen, jossa eläin on olemassa syömistä varten. Siinä funktiossa eläinyksilö onkin vailla merkitystä.

Eläinyksilöiden välisten erojen lisäksi kollektiivi- ja ainesanoilla häivytetään myös eläinlajien välisiä eroja.¹⁰ Tämä tapahtuu kahdella tavalla. Siinä missä *karja* voi viitata joskus nautoihin tai toisinaan kanoihin (*sii-pikarja*), sanat *riista* ja *riistakanta* (esim. 8) häivyttävät eri metsästettävien lajien eron, sillä riistaan kuuluu muiden muassa jäniksiä, hirviä ja sorsia. Nämä kaikki muodostavat luonnon tarjoaman resurssin, joka on ihmisen käytettävissä ja huollettavana.

- (8) Vaikka se ei tämän lakiesityksen käsittelyyn sinänsä liity, niin ehdottomasti olen hänen esittämänsä ajatuksen kannalla ympäristövaliokunnan varajäsenenä, että se metsästyshomma siellä pitää kyllä pystyä hoitamaan niin, että paikallisilla on totta kai oikeus siihen, se on itsestäänselvyys, ja että sitten näiden muiden suomalaisten osalta, jotka sinne metsälle menevät, olkoon se sitten Metsähallituksen harkinnassa, miten *riistakanta* mitäkin kestää. (Kesk., Hoskonen 2017)

Sillä, puhutaanko yleisesti *eläimestä* vai eläinlajeista, kuten *hevonen* tai *siili*, on myös kognitiivinen ulottuvuus, ja kysymystä voi siten lähestyä kognitiivisen kielentutkimuksen näkökulmasta. Sanoilla on sanottu olevan suurin valta mielessämme silloin, kun ne edustavat niin kutsuttua perustasoa (Lakoff & Wehling 2012). Perustaso on se ihmisen kognitiivisen toiminnan taso, jolla normaalisti toimitaan; ylä- ja alatasen kategorioiden käyttämiseen on erityinen syy. (Rosch 1977.) Perustaso on luokitushierarkiassa kulttuurisesti ilmeisin, ja se on myös taso, jolla olioiden välisiä eroja parhaiten havaitaan. Se on toisin sanoen taso, joka antaa sopivasti informaatiota koko kategoriasta vähimmällä kognitiivisella vaivalla (Tieteen termipankki; ks. myös Leino 1993, 37).

Eläin ei edusta luokitushierarkian perustasoa vaan sen yläpuolella olevaa ylätasoa. Perustasoa edustavat nimenomaan eläinlajien nimitykset, kuten koira tai hevonen, ja ne ovatkin teoreettisessa kirjallisuudessa saaneet usein toimia esimerkkinä perustasosta samalla kun käsite eläin (*animal*) on ollut esimerkki ylätasosta (ks. esim. Croft & Cruse 2004, 83, 96 ja Tieteen termipankki: eläin – koira – spanieli).¹¹ Croft ja Cruse havainnollistavat perustasoa kysymyksellä ”miten toimit x:n kanssa?”. Jos x on koira tai hevonen, on helppo vastata: ”Silitän sitä” tai ”Ratsastan sillä”. Jos taas x on eläin, vastaaminen on vaikeampaa. Perustason käsitteisiin liittykin tunnistettavia hahmoja, ja siksi niiden käyttö myös aktivoi mielikuvia. Esimerkiksi *siili* perustason käsitettä ilmaisevana sanana voi tuoda mieleen piikit, maitokupin ja talonnurkan. (Ks. Croft & Cruse 2004, 81–97.) Juuri syntyvissä mielikuvissa on perustason käsitteiden valta, johon Lakoff ja Wehling (2012) viittaavat, ja juuri siksi ne ovat hyödyllisiä ideologisissa teksteissä.

Eläinlajien nimitysten kognitiivinen keskeisyys ja niiden ideologinen valta tekevät mielekkääksi katsoa, kuinka paljon eduskunnassa ovat puheena eri eläinlajit suhteessa siihen, että puhutaan eläimistä yleensä. Kiinnostavaa on selvittää sekin, mistä eläinlajeista puhutaan enemmän kuin muista tai mitä eläinlajeja ei laisinkaan mainita. Eläinlajien mainittuus vaihtelee jonkin verran sen mukaan, mitä lakeja minäkin vuonna on käsitelty. Laskelmassa vuoden 2017 eduskunnan täysistuntojen puheenvuoroissa mainituista eläimistä puhutuin on villieläimistä susi ja kotieläimistä koira. (Tämä laskelma on tehty koko eduskunnasta, ja kaikkien puolueiden puheenvuorot ovat siis mukana.)

Laskelma 1.

Eläin n. 134,

susi 51, hirvi 31, karhu 29, poro 27, peura 9, ahma 9, ilves 9,
kauris 2

koira 45, kana 41 (broileri 6), hevonen 37, lehmä 25 (nauta 6),
sika 16 (possu 9), kissa 13, lammas 7, minkki 2

Palaan puoluekohtaisesti esillä pidettyihin eläinlajeihin jaksossa, jossa käsittelen puolueiden ideologioita.

Yksittäisten eläinlajien ohella kiinnostavaa on se, miten kansanedustajat luokittelevat eläimiä puheenvuoroissaan (eläinten luokittelun lingvistisestä tutkimisesta ks. Sealey & Pak 2018; ks. myös Vuorisalo & Oksanen 2020). Mitä yläkategorioita lajien ylle, mutta eläinkategorian alle muodostetaan? Mitään tieteellistä järjestelmää ei käytetä lukuun ottamatta sitä, että joskus harvoin puhutaan nisäkkäistä (esim. 9) tai kasvisyöjäeläimistä (ks. esim. 56). Yleisesti ottaen tieteellisten luokitusten voisi ajatella virittävän ekosysteemikehityksen, mutta alla puhutaan eläimen hoitamisesta (juottamalla), joten tästä ei ole kyse.

- (9) *Nisäkkäillä* ja linnuilla tulisi olla jatkuvasti mahdollisuus juoda vettä pysyvässä pitopaikassaan. (Kesk., Leppä 2018)

Tieteellisten luokkien sijaan eläimet jaottuvat kansanedustajien suussa erilaisiin ”kansankategorioihin” lähinnä niiden funktion eli sen mukaan, mikä on eläimen käyttötarkoitus ihmiselle. Itse luokittelua voikin pitää eläimiä välineellistävänä. Puheena ovat seuraavat kategoriat: *lemmikki-eläin* eli *lemmikki* (10a), *harraste-eläin*, *seuraeläin* (15b), *sirkuseläin* (15b), *tuotantoeläin* (10b) sekä sen alaluokat *turkiseläin* (10c, 10d)¹² sekä eläimet kollektiivina kuvaavat *liha-* ja *nautakarja* (10d) ja *siipikarja*.

- (10a) Erityisen hyvää tässä lakiesityksessä onkin, että jatkossa *lemmikkien* virheellisestä tuonnista voidaan määrätä seuraamusmaksu ja

että *lemmikkieläinten* tuonnissa todettuihin puutteisiin voitaisiin tarttua nykyistä paremmin. (Vihr., Pitko 2019)

- (10b) Totta kai, niin kuin tähänkin asti, laiduntaminen on äärimmäisen tärkeä osa kaikkien *tuotantoeläinten* elämää, se on ihan päivänselvä asia. (Keski., Leppä 2018)
- (10c) Jo alkukaudella kaadettiin se turkisasetus, josta aikaisemmin luvattiin eduskunnalle, että se tulee parantamaan *turkiseläinten* oloja niin paljon, että turkistarhausta ei tarvitse tässä maassa kielittää. (Vihr., Kari 2016)
- (10d) Myöskään esimerkiksi *turkiseläinten* hoitaminen ei ole pätevyysvaatimuksen osalta samanlaista kuin *nautakarjan*. (PS, Kulmala 2017)

Kaikki äsken mainitut sanat (ehkä *sirkuseläintä* lukuun ottamatta) muodostavat yhdessä *kotieläin*-kategorian, joka sanana korostaa enemmän eläimen ja ihmisen läheistä suhdetta ja yhteistä elämänpiiriä kuin eläimen funktiota eli hyötyä ihmiselle. Muut kuin kotieläimet ovat *villieläimiä* tai *luonnoneläimiä* (11a), joskin nämä kaksi luokkaa esiintyvät aineistossa verraten harvoin. Nämä nimitykset eivät niinkään välineellistä eläintä kuin tekevät selvän eron ihmiseen ja tämän elinpiiriin; nämä ovat eläimiä jossain muualla kuin kotona tai kodin piirissä, ”villissä luonnossa”. Luonnoneläimistä erottuu vielä kaksi alaluokkaa, *vahinko-* tai *haittaeläin* ja *saaliseläin* (11b). *Saaliseläin* on ihmisen hyödynnettävä, ja sana virittää saalistuskehyksen.

- (11a) Nostaisin esiin myös *luonnoneläimet*, linnut ja kaikki ne, *joita me emme välttämättä näe* siellä metsiköissä –. (PS, Juvonen 2019)
- (11b) Ennen kaikkea tämä kaikin puolin eettisesti kyseenalainen toiminta aiheuttaa *saaliseläimille* tuskaa ja kärsimystä. Kukapa tykkäisi juosta henkensä edestä savannilla ökymaasturin lavalta ammuttuja luoteja pakoon? (Uv., Elomaa 2017)

Haittaeläin ja *vahinkoeläin* virittävät ongelmakehyksen; sellaisia ovat *tuholainen* ja *peto* (ks. myös esim. 12: *häirikköeläin*). Haittaeläimen pari on *hyötyeläin*, jonka muodostavat kotieläimet ja riistaeläimet yhdessä.

Luokituksessa tulee näkyväksi luonnoneläimen funktio ihmiselle. Se on myös eräänlainen osoitus ihmisen ja luonnon riippuvuussuhteesta (ks. Vuorisalo & Oksanen 2020, 24).

Jako hyviin ja pahoihin eläimiin ja käsitteet hyöty- ja haittaeläin ovat kristillistä perua ja tulivat Suomeen viimeistään 1500-luvulla.¹³ Erityisesti pedot ovat kautta historian tulleet tarkastelluiksi tämän kehityksen kautta. Karhu on ensimmäinen eläin, joka Suomen lainsäädännössä luokiteltiin vahinkoeläimeksi. Lainsäädännön oikeuttama vapaamielinen asenne villieläinten tappamiseen ellei peräti petoviha on Suomessa hyvin vanhaa perua. (Raikas 2018, 52; ks. myös Laitisen tutkimusta tässä teoksessa.)¹⁴

Petovihamielisyyksyys tulee jossakin määrin ilmi myös nyt käsiteltävästä aineistossa, kun käytetään yhdyssanoja, joiden perusosa on *ongelma* tai *vahinko* ja määriteosa *peto* (12b). Sanalla *peto* viitataan yleensä nimenomaan villeihin petoihin, mutta kun sitä käytetään esimerkiksi kissan yhteydessä, kuten alla (12a), on motiivina tuoda esiin nimenomaan kissan haitallisia ominaisuuksia. Substantiivina *peto* voi tässä suhteessa pitää jossain määrin adjektiivimaisena sikäli, että silloin kun sitä ei käytetä tieteellisenä, luokittelevana käsitteenä, se ennemminkin nostaa esiin yhden piirteen viitatusa oliosta (ks. Wierzbicka 1986), nimittäin sen kyvyn tai taipumuksen saalistaa ja syödä toisia eläimiä. Myös syntaktisesti *peto*-sanaa käytetään aineiston esimerkeissä adjektiiville ominaisissa kohdissa predikatiiviasemassa (esim. 12a). Sana *suurpeto* toimii toisin. Sillä viitataan yhteisesti karhuihin, ilveksiin, susiin ja ahmoihin näkemättä niitä välttämättä haitallisina olioina (12c, ks. myös esim. 24). Usein karhut, ahmat, ilvekset ja sudet mainitaan kuitenkin erikseen esimerkin (12d) tapaan.

- (12a) Meillä on vastuu myös ympärillä olevasta luonnosta, koska *kissa on luonnossa peto*, se tappaa jäniksenpoikasia, linnunpoikasia ja niin edelleen, ja tähänkin pitää pystyä puuttumaan. No, se näistä *lemmikkieläimistä*. (Kesk., Savola 2019)
- (12b) Minä todella vetoan nyt maa- ja metsätalousvaliokuntaan. Te olette nytten avaamassa kokonaan uutta kokonaisuutta. Tällä hetkellä me todellakin teemme töitä Suomen petopolitiikan järjestykseksi. Tämä lisää *peto-ongelmia*. Haluatteko te, haluammeko

me lisätä Suomessa *peto-ongelmia, petovahinkoja*? (Kesk., Maijala 2017)

(12c) Selkeyden vuoksi olisi johdonmukaista kieltää kaikki karhun ja muiden *suurpetojen* tarkoituksellinen ravinnolla houkuttelu. (Vihr., Karimäki 2017)

(12d) Jos kerran niitä *karhuja, susia, ahmoja* ja *ilveksiä* halutaan kuvata, niin kyllä sen kuvaamisen ja ruokinnan pitää tapahtua silloin varta vasten jossakin eläintarhassa mutta luonnossa eläinten pitää saada olla niin kuin luonnossa normaalitilanne onkin olemassa. (Kesk., Maijala 2017)

Puheenvuoroissa käytetyt luokittelut osuvat melko luontevasti Aaltolan ja Kedon (2015) luokittelun neljään ryhmään. Voi ainakin alustavasti ajatella, että ”luonnoneläimet” ovat itsellisiä toimijoita tai näyttäytyvät tässä aineistossa sellaisina: ne ovat erillisiä, ihmisistä näennäisen riippumattomia olioita, joita ei edes nähdä (esim. 11a yllä) ja joihin kuuluvien lajien oman elämän määrittelyä jopa korostetaan (12d). Katteoria ”lemmikkieläin” nostaa eläimyydestä esiin nimenomaan kyvyn sosiaaliseen vuorovaikutukseen. Harraste-eläimen kanssa voi myös olla sosiaalisessa vuorovaikutuksessa; silloin harrastetaan eläimen *kanssa*. Toisaalta eläimen käyttäminen apuna tai välikappaleena harrastuksessa tekee siitä ”funktionaalisen työ- tai harrastusvälineen”. Tuotantoeläin ja sen eri alaluokat ovat myös kaksijakoinen ryhmä. Toisaalta tuotantoeläimistä puhutaan siten, että ne ovat olemassa ihmiselle (kuolleena) ruumiina, toisaalta niitä hoidetaan (10d) ja niiden elämän olosuhteista huolehditaan (10b ja c). *Vahinkoeläin* ja *häirikköeläin* (ks. esim. 13 seuraavassa jaksossa) kuuluvat ryhmään ”eläin väärässä paikassa”, jonka edellä tulkitsein eläimen kohtaamiseksi sen funktionaalisuuden kautta.

Eläin ihmisen toiminnan kohteena

Vielä nimeämistä ja luokittelua selvemmin ihmisen eläimeen kohdistama hallinta ilmenee niin sanotuissa transitiivilauseissa eli lauseissa, joissa on subjekti ja objekti sekä niiden suhdetta ilmaiseva verbi.

Transitiivilauseen taustalla vaikuttavaa käsitteistystä on pidetty perustavanlaatuisena inhimillisenä tapana hahmottaa maailmaa (ks. esim. Langacker 1991, 282–329; DeLancey 1987). Siinä on kyse kahden olion välisestä vuorovaikutuksesta, jossa lauseen subjektiksi asetetusta oliosta suuntautuu voimaa passiivisempaan, objektina kuvattuun olioon (ja jossa verbi ilmaisee objektiolioon suuntautuvan voiman laadun). Tässä jaksossa tarkastelen sellaisia eduskunta-aineiston transitiivilauseita, joissa on ihmistarkoitteinen subjekti ja eläintarkoitteinen objekti. Näissä lauseissa kuvataan ihmisestä eläimeen suuntautuvaa voimaa. Kyse on toisin sanoen erilaisista eläimen kontrolloimisen ilmauksista, joissa verbi ilmaisee kontrollin laadun.

Transitiivilauseen inhimillistarkoitteinen subjekti on semanttiselta rooliltaan tyypillisimmin agentti, ”elollinen, tarkoituksellinen toimija”. Agentin eläinolioon suuntaama voima muuttaa lauseessa objektiksi asemoidun eläimen tilaa tai tilannetta jollakin tavalla. Objektin osoittama olio on toisin sanoen roolisemanttisesti patientti eli kohde. Esimerkissä (13a) eläimet asetetaan eri tavoin juuri kohteen asemaan. Turkistarhurit kuvataan siinä agenttiivisesti kohdistamassa ostamistoimintaa eläinyksilöihin. Objektina olevassa substantiivilausekkeessa *elävänä pyydettyjä yksilöitä* ilmaistaan myös tiivistettynä transitiivinen tapahtuma, jossa spesifioimaton agentti on kohdistanut pyytämistoimintaa eläinyksilöihin. Ihminen voi myös esimerkiksi tappaa tai eufemistisesti *poistaa* eläimen, jolloin sen tila muuttuu elävästä kuolleeksi (esim. 13b; eläimen tappamisen eufemismeista ks. Trampe 2018 ja erilaisista eläimen tappamisen ilmauksista Jepsen 2008). Esimerkissä (13b) verbi *poistaa* on passiivissa, joten poistamistapahtuman agentti jää spesifioimatta.

- (13a) Vielä 80-luvulla pienpetojen nahoista sai hyvän hinnan ja ne olivat varsin tavoiteltua turkisriistaa. *Turkistarhurit myös ostivat elävänä pyydettyjä yksilöitä.* Nykyään pyynti on lähinnä riistanhoitoa. Tällä hetkellä liian moni metsästäjä antaa pienpetojen olla, koska niiden metsästäminen ei ole kovin tuottavaa. Nahasta saatava hyöty ei ole suuri, eikä luonnonnahkaa arvosteta kovinkaan paljon. (PS, Kulmala 2015)

- (13b) Mutta meillä on ne kaksi linjaa, poliisilinja eli se, että *eläin poistetaan*, – *häirikköeläin, vahinkoa ja vaaraa aiheuttava eläin, poistetaan*, ja toinen linja on se, että me saamme vahinkoperustaisia lupia, jotka riistahallinto myöntää. (Kesk., Leppä 2019)

Eläimen objektiaseman tyypillisyyttä ja odotuksenmukaisuutta kuvaa eduskunta-aineistoa yleisemmin se, että ihmisen eläimeen kohdistama toiminta ja nimenomaan eläimen objekti on myös leksikaalistunut sanoiksi, kuten *saalis* ('pyydystetty tai metsästyksessä tapettu eläin'), *riista* ('saalistettava eläimistö'), ehkä myös *ruho* ('tapettu eläin'). On myös olemassa verbejä, joiden objekti on määritelmällisesti tai ainakin tyypillisesti eläin. Nämä ilmaisevat eläimen tappamista tai hyödynnettäväksi hankkimista, kuten *pyytää*, *metsästää*, *saalistaa* ja *teurastaa*, tai edelleen käsittelyä hyödynnettäväksi (*suomustaa*, *nylkeä*).

Analysoidessani ihmissubjektillisia, eläinobjektillisiä transitiivilauseita tarkkailin sitä, miten ihmisen kontrollisuhte eläimeen toteutuu erilaisissa kehyksissä. Analysoin käytettäviä verbejä ja muuta eri kehyksiä ilmentävää tai laukaisevaa sanastoa, ja pidän silmällä sitä, millaisia erilaisia muotoja kontrolli saa eri kehyksissä. Selvästi erottuvia kehyksiä ovat tässä aineistossa tuotantokehys, sen kanssa limittyvä hoitamiskehys, kaupankäyntikehys, suojelukehys ja saalistuskehys. Lisäksi eläintä hallitaan asettamalla se havainnoinnin ja tietämisen kohteeksi, eli jonkinlainen abstraktin kontrollin kehyskin on olemassa.

Hyvin tyypillinen tapa puhua eläimestä eduskunnassa on asettaa se tuotantokehyksen osaksi. Tuotantokehyksessä ihminen on tuottaja, eläin on ensin kasvatuksen kohde ja sen jälkeen siitä tai sen osista tulee lopputuote, jonka voi kuluttaa. Tuotantokehyksestä 1900-luvun uudennoksenä, jossa teollistuvan ruoantuotannon myötä eläimistä tuli osa ruoan tuotannon koneistoa, kirjoittaa elävästi Sarmela (2002) esimerkkinään kanat:

Maanviljelijästä oli nyt tullut tuottaja ja kanasta tuotantoeläin, ihmiset ja kanat liitettiin tuotantokoneistoon, liukuhihnalle. Samalla muuttui kanatalouden kieli; luotiin uudet käsitykset siitä, mikä on kana, millainen sen fysiologia ja psyyke.

Modernin maa- ja metsätaloustieteen kielessä ei enää puhuttu eläimistä itsestään, ei niiden viihtyvyydestä, ei kanoista kotieläiminä, vaan kanalasta teknosysteeminä. Kananhoidon tekstit käsittelevät munantuotannon ”panoksia ja tuotoksia”, häkkikanojen rehujen vaikutuksia munintatuloksiin, kanojen nokan kirurgista käsitteilyä, jotta ne eivät voisi nokkia naapuriaan –. (Sarmela 2002, 176.)

Tuotantokehys onkin yksi kulttuurimme keskeisistä eläinpuhekehkyksistä, jota Stibbekin (2001) analysoi. Tämän laajemman kehyyksen olemassaolosta voi katsoa seuraavan suhtautuminen eläimiin tunteettomana, siis kärsimykseen kykenemättömänä ja vaihdettavana oliona (ks. Stibbe 2001, 159). Kuten Sarmela toteaa, kanojen viihtyvyydestä ei puhuta, vaan tuotantoeläin kuvataan fokusoiden sen taloudelliseen arvoon ja sen muut aspektit taustalle painaen.

Aineistossa ei ole montaa varsinaista transitiivilauseetta, joilla ilmaistaisiin spesifioitu tuottaja-agentti kohdistamassa tuottamista ilmaiseksi verbillä energiaa eläimeen. Tuottamisesta puhutaan sen sijaan usein nominaalistuksia hyödyntävin yhdyssanoin, joissa yhdyssanan määritteosa, kuten *pentu* tai *karja*, on objektia vastaavassa asemassa (*pentutehtailu*, *karjankasvatus*). Alla olevassa esimerkissä eläimestä (tai sen osasta) puhutaan *tuotteena* samalla kritisoiden tällaista asennoitumista (kun eläin on ollut vain tuote, se ei ole voinut hyvin).

- (14) Silloin tullaan siihen, että väkisinkin *se eläin ei ole voinut niin hyvin siellä*, kun *se tuote* mahdollisimman halvalla *halutaan* markkinoille. (Kesk., Leppä 2018)

Tuotantokehyyksessä nousee keskeiseksi eläimen kiinnipitäminen, siis aivan konkreettinen hallinta. Sitä ilmaisia tyypillisiä verbejä ovat *pitää* (joko konkreettisesti kiinni, 15a, tai merkityksessä ’olla jonkun hallussa’, 15b), *säilyttää* ja *tarhata* (luonnoneläimien pitämistä) sekä *kiinnittää* ja *sitoo*. Esimerkissä (15d) asetetaan kyseenalaiseksi ihmisen eläimeen kohdistamasta kontrollista luopuminen. Verbi on *vapauttaa* ja objektina on emakon toimintaa kuvaava verbin nominaalistus.

- (15a) *Koiria pidettiin Suomessa likaisissa ja terveyttä vaarantavissa oloissa.* (Vihr., Pitko 2019)
- (15b) On varsin hyvä, että nämä eläinlajit ja eläimet, joita voidaan *pitää tuotantoeläiminä* ja seura- ja harrastuseläiminä, on nyt kirjattu tänne, lähinnä seura- ja harrastuseläimet sekä sirkuseläimet. (Kesk., Pylväs 2018)
- (15c) Kumoamisen myötä yhteisten laidunaitojen rakentaminen ja *eläinten pitäminen yhteisillä laitumilla* jäisivät vapaaehtoisuuteen perustuvien sopimusten varaan. (PS, Kulmala 2017)
- (15d) Haluatteko te todellakin *vapauttaa* myös nimenomaan sen ison emakon lähtökohdasta *sen liikkumisen, lajityypillisen käyttäytymisen?* (Kesk., Hakanen, 2018)

Osana tuotannossa olevien eläinten kontrollointia niitä siirrellään paikasta toiseen, myös tuotantosuhteen päättyessä (16). Käytettyjä verbejä ovat *kuljettaa* (16) ja *liikutella* (lehmiä), *viedä* (hevoset talliin) ja myös *tuoda* (ks. esim. 10a).

- (16) Eräs lammastilallinen kertoi, että häneltä olivat sudet raadelleet lampaita ja osa kuoli kedolle ja osa jouduttiin elinkelvottomina lopettamaan. *Eläimet piti kuljettaa* hävitettäväksi Honkajoelle, ja kuljetuskustannukset jäivät sitten tämän maatilayrittäjän kontolle. (Sin., Hongisto 2017)

Tuotantotapahtuman loppupäässä tapahtuu tainnutus ja teurastaminen (17a) ja eläimen hyödyntäminen, jolloin eläimestä voidaan puhua myös *tuotteena* (14), jota ihminen voi *kuluttaa* (17b) tai käyttää. Vaikka esimerkiksi (17b) särki ei kasva tuotantolaitoksessa, sana *kulutus* virittää tuotantokehityksen ja saa mieltämään periaatteessa villit kalat ihmisen käytettävänä resurssina.

- (17a) Eläimet on *tainnutettava* aina ennen teurastusta. (Kesk., Anttila 2018)
- (17b) Esimerkiksi *särjen kulutus* on terveydelle ja ympäristölle hyväksi. (Vihr., Karimäki 2017)

Tuotantokehykseen kuuluu myös eläinten lisääntymisen kontrollointi. Verbejä, jotka ilmaisevat hallussa pidettyyn eläimeen kohdistettavaa toimintaa, joka saa sen lisääntymään, ovat aineistossa *astuttaa* ja *pennuttaa* (18b) sekä nominaalistus *pentutehtailu* (18a). Lisääntymisen estämistä ilmaisee *kastroida* (porsaas).

- (18a) Niin kutsutulla siruttamisella voitaisiin tehokkaasti puuttua haitalliseen *pentutehtailuun*. (Vihr., Aalto 2017)
- (18b) Laittoman kaupan yhteydessä lemmikkieläimiä säilytetään kamalissa oloissa sekä kuljetetaan pitkiä matkoja. Esimerkiksi Euroopan alueella on tuhansien äitikoirien suuria halleja. Törkeissä olosuhteissa äitikoiria *pennutetaan* jatkuvasti, ja valitettavasti osa näistä pennuista tulee jopa tänne Suomeen, Länsisatamaan: takaluukku auki, ja *ostajat* menevät sitten ostamaan edullisesti jopa vain parin viikon ikäisiä pentuja. (PS, Elomaa 2019)

Tuotantokehyksen eläin on ihmiselle hyödynnettävä olio, joko väline tai kuollut ruumis. Eläimiä tuotetaan myös harrastustarkoituksiin mutta lähinnä syötäväksi, ja tuotantoa säätelevät taloudelliset ehdot. Eläintuotannosta puhuttaessa nousee silti ajoittain esiin taloudellisen toiminnan ja tuloksen sijaan eläimistä huolehtiminen. Tuotanto- ja hoitamiskehyksen raja samoin kuin tuotanto- ja lemmikkieläimenkään raja ei välttämättä olekaan selvä. Hoitamiskehyksessä ihminen on agentti, joka huolehtii eläimestä. Hoitoon ja huolehtimiseen kuuluvat kontrolli eläimen sijainnista (15c–d), eläimen hoitotoimenpiteet sekä kuolleen eläimen jatkokäsittelystä huolehtiminen. Etenkin lemmikeistä puhutaan luonnollisesti hoitamiskehyksessä, mutta alla on esimerkkejä, joissa sana *tuotantoeläin* on *hoitaa-* tai *kohdella-*verbin objektina, joten tuotanto- ja hoitamiskehys limittyvät. Silloin kun hoitamisesta ja huolehtimisesta puhutaan yleisemmällä tasolla, kontrollin teema jää taka-alalle, vaikka se osa hoitamista onkin (19a). Hyvän kohtelun ohella puhutaan myös kaltoinkohtelusta (19d), joka on poikkeama oletetusta hoitamisen tasosta.

- (19a) Mutta minä haluan korostaa myös sitä tietoisuutta kaikille, että tänä päivänä *tuotantoeläimiä hoidetaan* ihan eri kriteereiden tasolla kuin vanha eläinsuojelulaki edellyttää. (Kesk., Hakanen 2016)
- (19b) Suomalaisilla eläintiloilla *eläimiä hoidetaan* pääosin hyvin. (PS, Elomaa 2015)
- (19c) – – meidän pitää jokaisen katsoa itseämme peiliin ja vähän kaveriakin siinä, miten me *eläimiämme kohtelemme*. (Kesk., Leppä, 2018)
- (19d) On selvää, että me emme voi hyväksyä yhtään eläinten *kaltoinkohtelutilannetta*. (Kesk., Leppä 2018)

Hoitamiseen kuuluvia konkreettisia toimia ovat muun muassa eläinlääkärintarkastukset (20a) ja eläimen juottaminen (20b). Hoitamiseenkin kuuluvaa kontrollia kuvastaa se, että hoidettava eläin voi kadota kontrollista ja toivotusta sijainnista ja sen voi *löytää* (20c).

- (20a) Itselläni on kaksi *Romaniasta tullutta koiraa*. Ne ovat tulleet Pelastetaan Koirat ry:n kautta, ja siellä on erittäin asiallinen toimija paikan päällä, ja siellä *on useampi paikallinen eläinlääkäri käynyt ne koirat läpi*, ja ne ovat todella *terveitä*, niillä on passit ja lääkärintodistukset ja ne on myös kotimaassa tarkastettu. (PS, Meri 2019)
- (20b) – – *eläimiä pitää juottaa* vähintään kolme kertaa päivässä. (Kesk., Leppä 2018)
- (20c) Samalla *kadonneiden lemmikkien löytäminen* helpottuisi. (Vihr., Aalto 2017)

Hoitamiskehyksen lisäksi eläimistä huolen pitäminen on vallitsevana asenteena suojelukehityksessä. Silloin ei kuitenkaan suunnata kontrollia eläinyksilöihin ja -laumoihin vaan lajeihin ja mahdollisesti ekosysteemeihin. Tämän kehyksen verbejä ovat *rauhhoittaa* (21a), *suojella* (21b), *puolustaa* ja *pelastaa*. Myös adjektiivi *uhanalainen* (21b) virittää suojelukehityksen.

- (21a) Hallituksen esitykseen sisältyy myös esitys riistalintujen ja *rauhhoittamattomien lintujen rauhoituksesta* poikkeamiseksi ilmoitusmenettelyllä lupamenettelyn sijaan. Uudelle poikkeuslupaa

korvaavalle ilmoitusmenettelylle ei ole todellista tarvetta. Suomen riistakeskus voi nykyisellään myöntää metsästyslain 41 §:ssä tarkoitettuja poikkeuslupia 41 b §:n nojalla riistalintujen ja rauhoittamattomien lintujen pyydystämiseen ja tappamiseen, jos muuta tyydyttävää ratkaisua ei ole eikä päätös haittaa *lajin suotuisan suojelun tason* säilymistä. (Vihr., Karimäki 2017)

- (21b) Tästä päästään kätevästi toiseen *uhanalaiseen* eläimeen, metsäpeuraan. Meillä on tässä maassa *suojeltu susia* innolla, lajia, joka on... Uralin läntisellä alueella on noin 30 000–40 000 sutta, ja siitä puhutaan tässäkin talossa, että se on *uhanalainen* täällä Suomessa. Ei varmasti pidä paikkaansa. Mutta tuolla Kainuun korvissa pyörii ja Lieksan Ruunaalla pyörii metsäpeurakanta, niitä on jäljellä alle tuhat yksilöä. Se on kuolemassa sukupuuttoon. Sitä ei katsota edes *suojelun* arvoiseksi, siitä ei edes puhuta. *Susien suojelulla* on tehty tässä maassa se teko, että sillä on käyty monen muun asian kimppuun. (Kesk., Hoskonen 2019)

Edellä kuvatun tuotantokehyksen kanssa liittyy luontevasti kaupankäyntikehys, sillä eläintuotanto on kaupallista toimintaa. Kaupankäyntikehyksessä ihmisen eläimeen suuntaama kontrolli toteutuu omistamisena ja omistussuhteiden muutoksena.¹⁵ Ihmisagentti on ostaja, myyjä tai välittäjä, eläinpatientti kaupankäynnin kohde eli kauppatavara. Agentti voidaan nimetä esimerkiksi *ostajaksi* (18b), mutta agentti voi jäädä spesifiomatta, kun lause on passiivissa (22a) tai käytetään esimerkiksi yleistävää monikon 1. persoonan viittausta (22b). Eläimen hallussapidon muutoksia ilmaisevat aineistossa esimerkiksi verbit *hankkia* (22a; *pentutehdas* aktivoi myös tuotantokehyksen), *ottaa* (22b), *ostaa* (18b), *salakuljettaa*, *kaupata* (22c), *välittää*, *lahjoittaa* (susilauma). Luopumista omistussuhteesta ilmaisevat *myydä*, *laittaa pois* (hevoset), *hylätä* (kissa).

- (22a) Suomessa edelleen *hankitaan koiria* niin kutsutuista pentutehtaista. (Vihr., Pitko 2019)
- (22b) – – ja ennen kaikkea kun *me haluamme ottaa sen koiran tai minkä tahansa lemmikin*, niin me tiedämme, minkälaiseen rotuun me olemme sitoutumassa. (Kesk., Hakanen 2018)

- (22c) Ensinnäkin jos *koiranpentuja kaupataan* älyttömän halvalla tuolla netin kautta, niin sen jo pitäisi herättää, että miksi tämä hinta on niin halpa. (Kesk., Savola 2019)

Kuten tuotantokehyksessä myös kaupankäyntikehyksessä suhde eläimeen on välineellinen. Tietty välineellisyys pätee myös saalistuskehykseen, mutta eläimen ilmeneminen ihmiselle on siinä astetta kiinnostavampi. Saalistuskehys käsittää usein *metsästäjäksi* (23b ja 23c) nimitetyn inhimillisen agentin, joka kohdistaa kontrolloivaa voimaa eläinpatienttiin, mutta edellisistä kehyksistä poiketen eläin on lähtökohtaisesti ihmisen kontrollin ulottumattomissa, ja saalistuksen tavoite on eläimen haltuunotto yleensä kuolleena. Kohteen tila muuttuu siis yleensä kolmella tavalla: sen sijainti vaihtuu, asema muuttuu vapaasta vangituksi ja useimmiten myös elävästä kuolleeksi. Puheena olevat eläimet ovat niin sanottuja villi- eli luonnoneläimiä, joista voidaan puhua myös homogenisoiden *riistana* silloin, kun saalis on tarkoitettu syötäväksi. Aineistossa esiintyviä verbejä ovat *metsästää* (23a), *kalastaa*, *pyytää*, *kaataa*, *loukuttaa* (supikoira); myös saaliin kuljettaminen kuuluu tähän kehykseen (23b).

- (23a) Rauhoitusaikana *riistaeläintä ei saa metsästää* tai vahingoittaa eikä soidinta, pesintää tai poikasia saa häiritä. (Vihr., Karimäki 2017)
- (23b) Jos *metsästäjä* haluaa matkata tienvarteen samalla kyydillä, jolla *kuljetetaan hänen kaatamaansa*, pitää hänen jättää metsästysaseensa maastoon kaatopaikan viereen. (PS, Hongisto 2017)
- (23c) Noin 300 000 *metsästäjää* tuolla maastossa toimivat metsästyslain alaisuudessa ja toimivat hyvin vastuullisesti *riistaa hoitaen*. (Kesk., Hoskonen 2018)

Vaikka saalistuskehyksen kontrolli toteutuu usein eläimen tappamisena, tämä kehys liittyy kiinnostavasti hoitamiskehyksen kanssa, kuten yllä oleva esimerkki (23c) *hoitaa*-verbeineen hyvin tuo esiin. Metsästäjien mieltäminen nimenomaan metsän eläinten hoitajiksi sai alkunsa 1800-luvulla. Silloin metsästäjien piiristä nousi ajatus petojen suojelusta, koska niiden sukupuuton uhka oli jo ilmeinen pitkään jatkuneen tapporahakauden seurauksena. Metsästäjistä tuli sitä kautta vähitellen

riistanhoitajia. Tämä nimitys jo kertoo kahden suhtautumistavan limit-
tymisestä, samoin kuin ilmaus *kannanhoidollinen metsästys* alla.

- (24) Tällä hetkellä tuo *kannanhoidollinen metsästys* suden osalta ei ole
mahdollista, koska me olemme siellä tuomioistuimessa, Suomi
on siellä. (Kesk., Leppä 2019)

Saalistuskehys on kontrollin ja eläimen läsnäolon tavan kannalta kiin-
nostava, myös historiallisesti. Onkin syytä pohtia, onko eläin tässä kehyk-
sessä ihmiselle edes jossain määrin itsellinen olio vaiko vain harrastus-
väline. Saalistettu eläin on toki ihmiselle läsnä kuolleen ruumiina,
mutta metsästyksen aikana näin ei vielä ole, vaan koko toiminnan idea
on tappaa eläin tai saada se haltuun elävänä. Silloin eläin onkin saalis-
tajalle kontrolloimaton ja itsellinen olio. Tämä ilmenee siten, että met-
sästettävästä eläimestä puhuttaessa sillä voidaan olettaa olevan kognitiiv-
ista toimintaa, kuten esimerkissä (25) verbi *houkuttaa* antaa ymmärtää.
Houkuttelemine ei olisi mielekästä, ellei houkuttelun kohde voisi tehdä
jonkinlaista valintaa.

- (25) *Suurpetojen houkuttelu* on lisääntynyt viime vuosina erityisesti
riistakameroiden yleistymisen seurauksena. (Vihr., Karimäki 2017)

Suhde saaliseläimeen on epäilemättä kokenut ison muutoksen, kun met-
sästys on muuttunut elinkeinosta harrastustoiminnaksi. Muinaisessa
luontokeskeisessä näkemyksessä *animismissa* eli sielu-uskossa ihminen,
eläimet ja elottomat luontokappaleet olivat vielä tasavertaisessa asemassa
(ks. esim. Siikala 1991). Oleellinen periaate oli vastavuoroisuus. Saalis-
eläimien kohdalla tämä tarkoittaa, että ne ikään kuin antautuvat saalistet-
taviksi ja saavat siitä vastineeksi kohtelun persoonina (Ylimaunu 2002;
ks. myös Kohn 2013). Tällöin saaliseläimet on mielletty siis hyvinkin itsel-
lisiinä olioina, joskaan Ylimaunun mukaan ihmisen ja eläimen suhteessa
ei tällöin ylipäättään ollut kyse suoraviivaisesta, biologisesta peto–saalis-
suhteesta, vaan eläimet ja niiden sielut kietoutuivat ihmisyhteisön toi-
mintaan, sosiaaliin suhteisiin ja elämään monin eri tavoin. (Mas. 118.)
Suomen syrjäseuduilla erilaisia jäänteitä pyyntikulttuurille ominaisesta

suhteesta saaliseläimiin on ollut havaittavissa vielä 1930-luvulla. Esimerkiksi hylkeenpyytäjät ovat pitäneet saalistaan ihmisen veroisena, kuulevana ja ihmisen puhetta ymmärtävänä olentona.¹⁶ Tällainen saalistamisen mieltäminen on kuitenkin jäänyt vähitellen taustalle, ja metsästys on vähitellen 1800-luvulta alkaen yhä enemmän alettu mieltää urheiluna tai virkistystoimintana (Raikas 2018, 55). Samalla saaliseläin on muuttunut itsellisestä oliosta funktionaaliseksi harrastusvälineeksi.

Viimeisenä kehyksenä otan esiin mentaalisen kontrollin kehyksen. Kuten Aaltola ja Keto (2015) pohdiskelevat, myös ”uhanalaiseksi ajatteleva” on eläimen kontrolloimisen muoto. Ajattelu on mentaalista toimintaa, ja onkin luontevaa ajatella, että kun mentaalaisella toiminnalla on kohde siinä missä fyysiselläkin, niin myös mentaalinen toiminta on tai se voidaan nähdä kohteeseen vaikuttamisena. Yleensä kuitenkin ajatellaan, että esimerkiksi *arvostaa*-verbin objekti ei olisi muutoksen kokeva patientti (26a). Kuitenkin tämän esimerkin tapa rinnastaa objektin saavia transitiiiverbejä (*hyödyntää*, *arvostaa*, *kiittää*, *herjata*, *halveksua*) tekee näkyväksi sen, miten ne kaikki kuvaavat toimintaa, joka eri tavoin kontrolloi objektina ilmaistua eläinoliota, vaikka ainoastaan verbi *hyödyntää* muuttaa vuohen tilaa materiaalisesti. Abstraktina, mentaalisenä eläinten kontrollointina voisi pitää myös esimerkiksi eläinten tuntemista (26b).

(26a) *Tätä eläintä* [vuoha], jota köyhän miehen lehmäksikin on keuhuttu, *tulee hyödyntää*, *arvostaa* ja *kiittää*, missään nimessä ei saa *herjata* eikä *halveksua*. (Kesk., Hakanen 2017)

(26b) *Esimerkiksi romanimies* on voinut koko elämänsä ajan olla hevosten kanssa tekemisissä ja *tuntee niiden tavat ja käyttäytymisen*. (PS, Kulmala 2017)

Myös eläinten havainnointi, tiedon hankkiminen niistä ja tiedon reflektointi voidaan lukea mentaalisen kontrollin toimiksi. Eduskuntakontekstissa nousee esiin erityisesti eläinten tiedollinen käsittely, jota ilmaisevat eläintarkoitteisen objektin saavat verbit *nimetä*, *sekoittaa* (muihin lajeihin), *kirjata* (27a) *rinnastaa* (27b), *merkitä* (27c) ja *tarkastaa*.

- (27a) Esimerkiksi Oulangan puiston alueella on tilanne se, että siellä on hoitosuunnitelmissa aikoinaan kirjoitettu vain, oliko se susi, vai – hetkinen – ainoastaan *yksi petoeläimistä oli kirjattu* sinne, ja kun sen jälkeen on huomattu, että esimerkiksi ilveksen aiheuttamia vahinkoja nykyään on todella paljon, niin sinne ei sitten saa ilveksen poistolupia ollenkaan, vaikka niitä todellakin tarvittaisiin sillä alueella. (Kesk., Maijala 2017)
- (27b) *Naakka* minun tulkintani mukaan *rinnastetaan harmaavarikseen ja harakkaan*, jolloinka sen poistaminen on sitten huomattavasti helpompaa – huomioiden tietysti myös pesintärauha ja nämä muut, ne ovat itsestään selviä asioita. (Uv., Hongisto 2017)
- (27c) Samaan aikaan meillä Suomessa *jokainen lääkitty eläin merkitään yksilöllisesti kirjanpitoon*. (Kesk., Tiilikainen 2017)

Toinen tälle kontekstille tyypillinen, ainakin osin mentaalinen toiminta on huomion kohdistaminen eläimeen esimerkiksi puhumalla (28a, ks. myös 32b), joskaan verbi *puhua* (toisin kuin *nostaa*, 28a) ei ole transitiiivi-verbi vaan saa elatiivitäydennyksen (28b: *siitä*).

- (28a) On tärkeää, että käymme keskustelua – myös eläinten hyvinvoinnista: täällä *on nostettu esiin, kissat ja koirat*. Eläinsuojelujärjestöt ovat vahvasti tätä aloitetta tukemassa. (PS, Juvonen 2019)
- (28b) Mutta tuolla Kainuun korvissa pyörii ja Lieksan Ruunaalla pyörii *metsäpeurakanta*, niitä on jäljellä alle tuhat yksilöä. Se on kuolemassa sukupuuttoon. *Sitä ei katsota edes suojelun arvoiseksi, siitä ei edes puhuta*. Susien suojelulla on tehty tässä maassa se teko, että sillä on käyty monen muun asian kimppuun. (Kesk., Hoskonen 2019)

Tässä jaksossa olen esitellyt ensin ihmisen eläimeen kohdistamaa kontrollia sellaisena kuin se ilmenee täysistuntopuheenvuorojen transitiiivilauseissa. Eläimen konkreettinen kontrollointi näyttäisi kuuluvan sellaisiin eläinsuhteisiin, joissa eläimeen suhtaudutaan ennen kaikkea joko kuolleena ruumiina, kuten tuotantokehyksen esimerkeissä, tai funktionaalisena työ- tai harrastusvälineenä. Kun eläimellä on ihmiselle tietty

työhön tai harrastukseen liittyvä funktio, onkin luonnollista, että ihmisellä on myös tarve kontrolloida sitä. Sama pätee tuotantokehykseen ja eläimeen kuolleen ruumiina. Silloin taas, kun omistussuhdetta ei ole ja kontrolli on ikään kuin tiedollista, suhde eläimeen jäsentyy toisin.

Olen käsitellyt transitiivilauseen subjekteja roolisemanttisina agentteina; agentti on määritelmällisesti toimintaa kontrolloiva olio. Agenttiivisuuden aste kuitenkin vaihtelee esitellyissä esimerkeissä, ja ihmisen eläimeen suuntaavan kontrollin astetta voi koettaa analysoida tätäkin kautta. Inhimillisen agentin asema eri kehyksissä vaatiikin pohdintaa: miten agenttiivista mikin yllä kuvattu toiminta on? Ainakin tietämiskehyksessä vaikutus eläinpatienttiin on sikäli vähäistä, että sen tila ei dramaattisesti muutu, vaikka subjektiolion toiminta olisi kontrolloitua ja patienttiin suuntautuvaa. Myös muissa kehyksissä voi kiinnittää huomiota agenttiivisuuden asteittaisuuteen. Esimerkiksi passiivista käytetään tässä aineistossa paljon (esim. 19a, 22c, 23b), jolloin agentti jää spesifioimatta ja agenttiivisuus ilmenee siten heikompana kuin vastaavassa aktiivilauseessa. Agenttiivisuus myös vähenee nominaalistuksissa, joita etenkin tuotantokehyksessä suositaan. Käsitelen agenttiivisuuden heikkenemistä myös seuraavassa jaksossa, tällä kertaa eläinten kannalta.

Itseään kontrolloiva eläin?

Aaltola ja Keto kuvaavat sitä suhdetta, jossa eläin näyttäytyy ihmiselle itsellisenä oliona, todeten seuraavaa: ”Eläimen itsellisyyteen nojaava tieto puolestaan tarkoittaa sitä, että eläin on siitä itsestään kertovien tarinoiden, määritelmien ja kuvausten viittauskohde. Eläin ’puhuu’ itse, kommunikoi omaa tapaansa olla.” (2015, 11.) Stibbe (2014, 169) puolestaan esittää omansa ”ekosofianaan”¹⁷, että eläinten näkyvyyttä voi edistää asettamalla niihin viittaavat sanat juuri lauseiden subjektiksi ja tarjoamalla niille sitä kautta aktiivisen osallistujaroolin. Tässä jaksossa tarkastelen sitä, miten eläimen itsellisyys ja salienssi mahdollisesti toteutuvat eduskuntapuheessa.

On yleisesti tunnettua, että niin koti- kuin monet luonnoneläimetkin toimivat tahdonalaisesti. Niillä on toisin sanoen päämääriä, joihin ne

suuntautuvat, ja tarpeita, joita ne haluavat toteuttaa ja myös toteuttavat: siat tonkivat maata, naudat kulkevat laitumella etsien ruohoa, sudet saalistavat lampaita. Siksi on aivan luonnollista ja periaatteessa mahdollista, että eläin asetetaan tahdonalaista toimintaa ilmaisevan verbin subjektiksi. Eläinlainsäädännön käsittelemiä tilanteita kontrolloi kuitenkin pääasiassa ihminen, lakien säätäjä ja toteuttaja. Onkin kiinnostavaa tarkastella sitä, millaisissa tapauksissa eläin kuitenkin asetetaan aktiiviin asemaan, joko transitiivi- tai muunkinlaisen lauseen subjektiksi. Käsittelemme esimerkkejä subjektieläimistä seuraavassa jaksossa. Sitä seuraava alaluku lähestyy eläinten ”omaa tapaa olla” kiinnittämällä huomion aineiston sellaisiin tapauksiin, joissa on puhe eläimestä tuntevana tai ajattelevana oliona.

ELÄIN TOIMIJANA, ELÄIN SUBJEKTINA

Eläimen tahdonalaista toimintaa kuvaavat lauseet eivät ole eduskunnan puheenvuoroissa yleisiä. Eläimen tahdonalaista liikettä ilmaisevia lauseita on jonkin verran, agenttiivista toiseen olioon kohdistamaa toimintaa ilmaisevia sitäkin vähemmän.

Alla olevat intransitiivilauseet ovat esimerkkejä eläimen liikettä kuvaavasta kielellisestä ilmauksesta, jossa eläimeen viittaava sana tai lauseke on subjektina. Verbi *kulkea* esimerkissä (29a) ilmaisee omavoimaista liikettä ja kuuluu Pajusen (2001) luokittelussa kulkemisverbeihin, joissa liikkujalla on liikkeeseensä niin sanottu agenttikontrolli. Verbi *kulkea* ei kuitenkaan ole kulkemisverbeistä agenttiivisimmasta päästä, sillä se voi ilmaista myös esimerkiksi junan liikettä toisin kuin vaikka verbi *kävellä*, joka ilmaisee liikettä, jossa liikkuja omavoimaisesti toimii liikkeen aikaansaamiseksi jalkoja liikuttaen. (Pajunen 2001, 199.) Silti substantiivilauseke *omia polkujaan* verbin *kulkea* objektina nostaa esiin koiran tekemää valintaa ja siten tilanteen kontrollia. Vielä vähemmän agenttiivinen on esimerkiksi metsäpeurakannan liikkumisesta edellä (21b) käytetty verbi *pyöriä*, jossa liikkuminen on vailla päämäärää ja myös subjektiolio on joukko, jonka päämääräisyys on vähäisempää kuin yksittäisen olion. Sen sijaan esimerkissä (29b) ilmaistaan susien ja karhujen omavoimainen ja päämäärällinen liike *tulla*-verbillä, jolloin liike näyttyy agenttiivisempänä. Lisäksi siinä adverbialilauseke *etsimään ravintoa* ilmaisee liikkeen päämäärän.

- (29a) Riistalaitumelta, riistapelloilta tai niiden läheisyydestä karhujahtia ei saa aloittaa. Se tulkitaan lain mukaan ravintohoukuttimen käytöksi. Tästä voin esimerkin sanoa, että koirahan ei tätä välttämättä tiedä. *Koira kulkee omia polkujaan* ja voi ihan yhtä hyvin sen karhun jäljen löytää siitä pellon läheltä, ja karhu tulee ammutuksi kauempana pellosto, mutta siinä metsästäjä helposti syyllistyy siten metsästysrikokseen. (Uv., Kulmala 2017)
- (29b) Ja pahintahan tässä on juuri se, että sudet, karhut, ahmat, ilvekset on totutettu helpolle ravinnolle, ja se on aiheuttanut ongelmia: *nämä sudet ja karhut tulevat pihoihin etsimään ravintoa*, jos metsästä sattuu olemaan se luontainen ravinto vähissä. (Kesk., Hoskonen 2017)

Eläinten liikkumisesta puhutaan aineiston teksteissä kuitenkin useammin nimenomaan liikkumisen mahdollisuus esiin nostaen (30a–b). Tätä esimerkiksi juuri voimassa olevassa eläinsuojelulaissa ja tekeillä olevassa eläinten hyvinvointilaissa säädelläänkin, lakihan määrittää sen, miten paljon tilaa ja liikkumismahdollisuuksia eläimillä pitää olla.

- (30a) Nautojen ja sikojen hyvinvointi varmistetaan *mahdollistamalla jaloittelu, liikkuminen ja ulkoilu*. (Vihr., Aalto 2017)
- (30b) Sitten vielä mitä tulee eläinten hyvinvointiin ja oikeuksiin, niin eläinsuojelulaki pitää uudistaa, jotta tuotantoeläimillä on *enemmän tilaa liikkua ja mahdollisuus lajityypilliseen käyttäytymiseen*. (Vihr., Karimäki 2017)

Eläimen jaloittelu ja liikkuminen ulkona ovat vailla epäilystä tahdonalaista toimintaa, mutta yllä esimerkissä (30a) ne ilmaistaan nominaalistsuksilla, jotka häivyttävät toiminnan aktiivisuuden. Myös esimerkin (30b) lajityypillinen käyttäytyminen on todellisuudessa usein aktiivista toimintaa. Sana *käyttäytyminen* on tosin nominaalistus, mutta se myös esittää eläimen toiminnan jossain määrin automaattisena ja siten asiaankuuluvana ja välttämättömänä tapahtumana.¹⁸ Stibben (2014) mukaan nominaalistsukset ovat keskeinen tapa pyyhkiä pois inhimillisestä maailmasta

ei ainoastaan eläimen tahto vaan eläimet yleensä. Tässä mielessä voikin sanoa, että tuotantoeläimet ovat hyvin poispyyhittyjä eduskuntakeskusteluista. Tätä korostaa vielä se, että tuotantoeläinten oloista puhutaan paljolti fokusoiden tiloihin, jolloin eläin itse saattaa olla mukana kehityksessä, mutta siihen ei viitata omalla sanallaan.

(31) Esimerkiksi Ruotsissa *parsinavetat* on jo kielletty. (Vihr., Karimäki 2016)

Erittäin harvinaista on, että eläimen osoittava sana olisi transitiivilauseen subjektina, kuten alla esimerkissä (32a) (ks. myös esim. 4). Siinä ensin *joka*-alkuisessa relatiivilauseessa kuristajakäärmeestä puhutaan siirrettävänä esineenä, mikä kuitenkin pohjustaa lopun kuvausta, jossa käärme (*tämä eläin*) on agentiivinen toimija, joka *metsästää riistaeläimiä* vieläpä *kuristamalla*. Kuristamiskeinon ilmaiseminen MA-infinitiivin adessivilla korostaa teon tahdonalaisuutta (ks. Karlsson 1995; Hamunen 2017). Vastaavasti (32b)-esimerkissä eläinviitteinen sana on ensin objektina (*Lapin koirat*), sitten genetiivimääritteenä pohjustamassa luonnoneläimiä puheenaiheena (*luonnossa elävien eläimien osalta*) ja sitten *saada*-verbillisen kieltomuotoisen intransitiivilauseen subjektina. Vasta lopuksi kahdessa lauseessa on eläinsubjekti (*ne* [ja *ketut, hirvet ynnä muut*]), ja eläimet kuvataan transitiivilauseella toimimassa aktiivisesti hengissä pysyäkseen (*syövät lunta*). Myös esimerkkien (32c) ja (32d) transitiivilauseet kuvaavat eläinten ravinnonhankintaa.

(32a) Tai sillä käärmeellä, sillä kuristajakäärmeellä, joka on viety eksootisenä eläimenä sinne kaksioon, lajityypillinen käyttäytyminen on sitä, että *tämä eläin metsästää kuristamalla riistaeläimiä*. (Kesk., Pylväs 2018)

(32b) Edustaja Maijala otti täällä esiin Lapin koirat. Sitä on helppo läheteä pohtimaan myöskin luonnossa elävien eläinten osalta. Eli kun on 30 asteen pakkana, niin yksikään luonnossa elävä eläin ei saa suoraan vettä vaan *ne syövät siellä lunta*. Niin tekevät ketut, hirvet ynnä muut. (Kesk., Hautala, 2018)

(32c) *Hanhet olivat syöneet sen pellon sadon*. (Kesk., Hoskonen 2017)

- (32d) Eräs lammastilallinen kertoi, että häneltä *olivat sudet raadelleet lampaita* ja osa kuoli kedolle ja osa jouduttiin elinkelvottomina lopettamaan. (Sin., Hongisto 2017)

Jokaisessa esimerkissä yllä on kyse eläimen toiminnasta ihmisen vaikutuspiirin ulkopuolella. Puheena on toisin sanoen tilanteita, joihin lainsäädäntöprosessi ei varsinaisesti ulotu. Lukuun ottamatta esimerkin (32b) lumen syöjiä, joiden on tarkoitus olla vertailukohtana kotieläimille, ettei niille säädettäisi juomavedensaantioikeutta, eläimet toimivat näiden esimerkkilauseiden kuvaamissa tilanteissa myös toisin kuin ihminen toivoisi. Esimerkin (32a) käärme potentiaalisesti kuristaa, ja esimerkit (32c) ja (32d) ovat kuvauksia spesifeistä tuhoa tehneistä hanhista ja susista.

Agentiivisuus näyttäytyykin näissä esimerkeissä haitantekona, mikä korostaa edellisen jakson kuvaa ihmisen kontrolloimasta eläimestä: kun eläin ei ole kontrollissa, se on usein haittaeläin. Historialliselta kannalta on kiinnostavaa, että kontrolloimattomasti ja haitallisesti toimivat yllä juuri pedot ja matelija. Keskeisin 1800-luvun suomalainen luontoaktivisti, *Luonnonkirjan* kirjoittaja Topelius nimittäin suhtautui juuri näihin eläinluokkiin varuksellisesti. Hän näki ihmisen luonnon puutarhurina, joka ”vapauttaa luonnon”, ja katsoi, että jokaisella luonnon olenolla on tehtävänsä osana luonnon suurta kokonaisuutta. Silti hän näki eläimissä myös ”pahoja” lajeja, ja niitä olivat juuri matelijat ja pedot. (Suutala 1986, 244.)¹⁹

Entä onko aineistossa yhtään agenttiivista nautaa, sikaa tai lammasta? Ilmeisesti ei, koska näiden eläinten on tarkoitus olla tuotannossa ihmisen kontrolloimia. Entä koiraa? Koira voi kontrolloida omaa liikettään eli *kulkea* (ks. esim. 29a yllä), mutta silloin, kun se toimii ihmisen funktionaalisenä työvälineenä, se voi siinä roolissa ihmisen (alla *koiranohjaaja*) ohjauksessa olla myös agenttiivinen ja sen voi ilmaista transitiivilauseen subjektina (33a, ks. myös 29a: *koira löytää jäljen*). Vastaavasti esimerkin (33b) toukat ovat välineitä, joiden transitiivinen vaikutus toisiin olioihin toimii ihmisen kontrollissa ja ihmisen eduksi.

- (33a) Kun *koira* ammattikielellä sanottuna *merkkää jonkun henkilön*, koiranohjaaja voisi tehdä tälle henkilölle sitten tarkemman turvallisuustarkastuksen. (PS, Hongisto 2017)

(33b) Tuo mustasotilaskärpänen on hyvin mielenkiintoinen pieni eliö. *Sen toukat ahmivat lähes mitä tahansa: ne syövät homemyrkyjä, ongelmajätteitä, lääkaineita – eivätkä kerää raskasmetalleja itseensä, sillä niiden elimistö puhdistaa ne tehokkaasti. Niitä voidaan siis käyttää jätteiden hävittämisessä todella tehokkaasti ja sitten nämä toukat ja kotilot voidaan käyttää eläin- ja kalarehuina.* (PS, Kankaanniemi 2019)

Haitanteon ja työvälineenä toimimisen lisäksi kolmas yhteys, jossa eläimen voisi kuvitella olevan agenttiivinen ainakin siinä määrin, että sen toimintaa kuvataan transitiivilauseella, on ekosysteemikehys. Ekosysteemissä eläimet ovat keskinäisessä vuorovaikutuksessa ja vaikuttavat toisiinsa. Aineistossa onkin esimerkki tällaisesta eliöiden toisiinsa vaikuttamisesta (34).

(34) Uppsalan yliopistossa on tutkittu esimerkiksi *ahvenenpoikasia, jotka syövät tätä nano- ja mikromuovia*. Niiden kasvu heikentyy. Tämä johtaa siihen, että hajuaisti heikentyy. *Ne eivät pysty haistamaan uhkaavaa petoa, kuten haukea, joka syö sen*, ja näin se keretty myöskin haukeen. Ja tämän on todettu aiheuttavan sen, että ahven- ja haukikannat pienenevät. (Vihr., Petelius 2019)

Esimerkissä transitiivilauseen subjektin asemaan pääsevät ensin ahvenpoikaset, jotka syövät muovia. Juuri muovin syöminen on niille haitallista, joten erityisen kontrolloituna tekoa ei kuvata. Seuraavaksi tulee ilmaistua ahventen kykenemättömyys haistaa saalistaja; tätäkään ei voi pitää kontrolloituna tekona, vaikka *ahven haistaa pedon* onkin transitiivilause. Viimein hauki syö pikku ahvenen ainakin näennäisen tahdonalaisesti ja kontrolloidusti. Hauki on tässä ilmeinen agentti, joskin myös hauki saa epähuomiossa muovia sisuksiinsa. Transitiivilauseita hyödyntävän kuvauksen jälkeen puhuja kommentoi kalojen kohtaloa intransitiivilauseella, joka passivoi eläimet osaksi pienenevää kantaa.

Tässä jaksossa on ollut esillä agenttiivisesti toimivia eläimiä, jotka olivat itsellisiä toimijoita ja yleensä luonnoneläimiä (esim. 32c–d, 34), toiseksi ihmisen funktionaalisia työvälineitä (esim. 33a–b). Tyypillisesti

aineiston eläinsubjekti on kuitenkin epäagentiivinen ja lause intransitiivinen, jolloin eläimestä ei ainakaan näennäisesti kohdistu muutosvoimaa toiseen olioon. Kuten jo edellä tuli esiin, eläimeen viittaava sana voi olla liikeverbien subjektina, mutta ei useinkaan erityisen agenttiiviseksi kuvattuna. Eläimet eivät muutenkaan ole tutkimassani aineistossa kovin toiminnallisia. Kuten edellä (30b) liikkuminen, myös alla esimerkissä (35) toisiin eläimiin kohdistuva toiminta ilmaistaan intransitiivisella *käyttäytyä*-verbillä. Myös nominaalistus *parenta* ja sana *kannibalismi* häivyttävät transitiivisuutta.

- (35) Sen takiahan kanojen nokkia typistetään tai possujen saparot katkaistaan, että elinolosuhteet eivät ole niin hyvät ja stressaantuneina *possut käyttäytyvät toisiaan kohtaan* aggressiivisesti. Ei siis ole hännän *parentaa*, kun ei ole häntiä, tai ei ole *kannibalismia*, jos nokat on typistetty. (Kesk., Kalmari 2019)

Intransitiivinen eläinsubjektillinen lause voi lisäksi esimerkiksi kuvailla puheena olevien eläimien lukumäärää tai ominaisuuksia. Tämän jakson loppuksi tarkastelen vielä tällaisia eläimiä luonnehtivia lauseita ja pohdin niiden luomaa kuvaa eläimen toimijuudesta.

Predikatiivilause voi kertoa eläinten lukumäärästä tai esiintyvyydestä (36a–c). Esiintyvyyttä ilmaisevat myös yhdyssanat, joiden määriteosa on eläinviitteinen ja perusosa *kanta* (36c).

- (36a) Suomessahan on 650 000 lemmikkieläincoiraa, metsästyscoiraa, kissoja valtava määrä ja muita eläimiä ihmisillä. (PS, Elomaa, 2016)
- (36b) Edustaja Kalmarille haluaisin kommentoida sen verran, että *kotimaisia kodittomia coiria on varsin vähän*, siis tällaisia niin kutsuttuja rescuecoiria, jotka olisivat eläinsuojeluyhdistysten tiloissa. (PS, Rantanen 2019)
- (36c) *Merimetsokanta on lisääntynyt erittäin voimakkaasti*, ja silloin meidän täytyy myöskin uusia toimenpiteitä pystyä tekemään, ja näitä käymme nyt lävitse sitten yhdessä ympäristöministerin, kollegan, kanssa. (Kesk., Leppä 2019)

Eläimiä myös luonnehditaan predikatiivilausein (37). Nämä ovat usein geneerisiä yleistyksiä eläinten luokista, kuten tuotantoeläin (37a), tai eläinlajeista (karhu, 37b).

- (37a) *Tuotantoeläimemme ovat terveitä ja hyvinvoivia.* (Kesk., Hautala 2017)
- (37b) – – tiedämme, että *karhu on kaikkiruokainen*, käyttää marjoja, sienä, syö lihaa mutta myöskin viljaa käyttää ravinnokseen, ja kun metsästäjät ovat aikaisemmin tehneet riistapeltoja – – niin tämä riistapelto on ollut varsin laaja-alainen, voisiko sanoa, salaattipöytä. (Uv, Hongisto 2017)

Luonnehtivissa predikatiivilauseissa esiintyvät adjektiivit kertovat usein eläimen tai tarkemmin jonkin eläinlajin merkityksestä ihmiselle. Esimerkissä (38a) alla onkin ilmaistu ihmiskokijat (*meille suomalaisille*), ja myös esimerkissä (38b) ihmiskokija on implisiittisesti läsnä (ks. myös esimerkkiä 33b: *hyvin mielenkiintoinen pieni eliö*). Esimerkissä (38c) ihmisen kokemus on ensin implikoitu ja toisessa virkkeessä se ilmaistaan omassa lauseessaan.²⁰ Saimaannorppa ja hömötiainen ovat luonnoneläimiä, ja periaatteessa niitä lähestytään tässä itsellisinä olioina. Niistä puhutaan kuitenkin sen kautta, mikä on niiden merkitys ihmiselle: tutuus ja tärkeys. Hevonen harraste-eläimenä saa olla rauhoittava ja liikuttava. Esimerkin (38d) toteamus asennekasvatuksesta tuo omalla tavallaan esiin, että eläintä luonnehditaan sen kautta, mikä sen merkitys on ihmiselle. Tässä esimerkissä oikeastaan kiistetään eläimen rooli ihmisen välineenä, joten tietyllä tapaa kyse on sen itsellisyyden korostamisesta.

- (38a) *Saimaannorppa on ainutlaatuinen eläin, ja erityisen tärkeä eläin se on meille suomalaisille.* (Vihr., Kari 2019)
- (38b) *Hömötiainen on metsäluontomme tuttu edustaja.* (Vihr., Pitko 2019)
- (38c) *Hevonen on siitä mainio eläin, että sillä on rauhoittava ja stressiä vähentävä vaikutus. He ovat suuria eläimiä ja isot raavaat miehetkin liikkuvat siellä kyyneliin.* (PS, Meri 2017)

(38d) Haluaisin myös korostaa sitä, että kyllä *me tarvitsemme asennekasvatusta* myöskin koteihin. *Eläimet eivät ole mitään leluja*. Meidän pitää pystyä kasvattamaan myös omat lapsemme siihen, kuinka eläinten kanssa toimitaan. (Kesk., Savola 2019)

Kun yllä puhutaan eläinten merkityksestä ihmiselle, se tehdään viittamalla tiettyihin eläinlajeihin yksiköllisesti (38a–c). Puhe ei toisin sanoen ole tiettyjen eläinyksilöiden vaan lajien merkityksestä. Viittaukset ovat geneerisiä, eli puhe on kolmesta eri eläinlajista mahdollisimman yleisellä tasolla, siitä millaisia nämä eläinlajit ovat. Geneerinen yksikkömuoto tuntuu osaltaan rakentavan lajien erityisyyttä (ks. myös esimerkkien 55a–c pohdintaa jaksossa ”Eläimet ja puolueiden ideologiat”).

Nämä esimerkit tuovat myös kiinnostavalla tavalla esiin, miten eläinten vaikutus ihmisiin voidaan ilmaista intransitiivisilla rakenteilla. (Tosin transitiivisissa lauseissa ei ollut lainkaan ihmiseen viittaavia objekteja, vaan vaikutus suuntautui eläimestä esimerkiksi ruokaan.) Seuraava esimerkki (39) tuo vielä kenties syvällisemmällä tavalla esiin eläinsubjektillisen luonnehtivan predikatiivilauseen kykyä ilmaista eläimen ja ihmisen vuorovaikutusta. Kun kuttua kuvataan *jääräpääksi*, nousee mieleen kuva ihmisestä, joka koettaa saada kutun liikkeelle siinä onnistumatta. Koska kuttu on kotieläin, virittää jo tämä sana hoitamiskehyksen, johon kuuluu myös kutun hoitaja tai käsittelijä, jota tässä esimerkissä ei ole kielellisesti ilmipantu. Vaikka esimerkissä puhutaan kutun ”taistelusta aikaa vastaan”, mielikuvassa kutun siirtämistä yrittävä ihminen on sen varsinainen ”taistelupari”. Juuri hänen kannaltaan kuttu on jääräpäinen.

(39) *Kuttuhan on siis jääräpäinen eläin, suorastaan päähkö*, eikä se anna millään periksi taistelussaan aikaa vastaan. (Kesk., Hakanen 2017)

Cook ja Sealey (2018, 315), jotka ovat tutkineet laajasta, 9 miljoonan sanan englanninkielisestä korpuksesta eläimiin liitettyjä kuvauksia, ovat myös huomanneet, että eläimiä kuvataan useimmin inhimillisen kokemuksen kautta. Yleinen adjektiivi on heidän tutkimassaan aineistossa *ystävällinen* (*friendly*), jolla kuvataan yllä olevien esimerkkien tapaan sitä, millaisena ihminen eläimen kokee. Ystävällisyys, kuten jääräpäisyys, ei myöskään

ole vain ominaisuus, vaan sillä kuvataan eläimen ja ihmisen (tai muun elollisen olion) vuorovaikutusta. Ystävällinen eläin on toisin sanoen ystävällinen nimenomaan ihmiselle, ja näin tämä adjektiivi rakentaa eläimen ja ihmisen vuorovaikutussuhteen kuvauksen.²¹

Eläinoliot, joihin viitataan predikatiivilauseiden subjekteilla, eivät ole yhtenäinen ryhmä; mukana on esimerkiksi sekä luonnon- että kotieläimiä. Stibben (2014) toivomalla tavalla eläimet saavat näkyvyyttä, mutta ne eivät kuitenkaan näytä subjektiasemissaankaan kommunikoivan ”omaa tapaansa olla”, mikä Aaltolan ja Kedon (2015) mukaan olisi itselisenä koetun eläimen tunnusmerkki. Sen sijaan jopa saimaannorppaa ja hömötiaista kuvataan ihmiselle eri tavoin merkityksellisenä oliona.

AJATTELEVA JA TUNTEVA ELÄIN

Ihmisten tarve suojella eläimiä motivoituu ihmisten käsityksistä eläinten kyvyistä subjektiivisiin kokemuksiin, kuten kykyyn tuntea kipua, surua, pelkoa tai iloa ja kiintymystä (Bastian, Loughnan, Haslam & Radke 2011). Eläinten pitäminen tuntevina olioina on silti melko nuori historiallinen saavutus. Tieteellis pohjainen ymmärrys siitä, että eläin tuntee kipua, kuten myös ymmärrys siitä, että eläimistä esimerkiksi apina on hyvin ihmisen kaltainen, saivat alkunsa 1600–1700-luvuilla, jolloin uuden ymmärryksen myötä eläinräökkäys kriminalisoitiin.²² Suomessa tämä tapahtui 1800-luvulla, joskaan eläinräökkäystä ei lähestytty niinkään eläinten kuin ihmisten näkökulmasta: sitä pidettiin siveettömänä ja yleistä raakuutta ja väkivaltaisuutta lisäävänä tekona (Kokkonen 2007; Raikas 2018, 46). Murreaineistoissa, joita on kerätty 1900-luvun aikana ja jotka edustavat lähinnä 1800-luvun ja 1900-luvun kansankulttuurin maailmankuvaa, eläimistä puhuttaessa käytetään kuitenkin samoja kognitio- ja tunneverbejä kuin ihmisistäkin (ks. esim. Laitisen tutkimusta tässä kokoelmassa). Kansankulttuurin käsitys eläinten mentaalisisista kyvyistä onkin epäilemättä poikennut tieteellisestä käsityksestä.

Nykyinen eläinsuojelulainsäädäntö perustuu joka tapauksessa siihen, että ihmisillä on ylipäätään tarve suojella eläintä tarpeettomalta kärsimykseltä ja varmistaa eläimen hyvinvointi. Siten eläinsuojelulainsäädännön olemassaolo implikoi oletuksen siitä, että eläimillä on tunteita tai ainakin tuntemuksia; Wahlbergin (2015) mukaan tämä on suorastaan

lainsäädännön lähtökohta. Kun eduskunnassa keskustellaan lainsäädännön muutoksesta, jossa eläinsuojelulaista ollaan vielä siirtymässä eläinten hyvinvointilakiin, olisi eläinten kokemuksista puhuminen sitäkin odotuksenmukaisempaa, onhan hyvin voiminen yhdenlainen kokemus.

Eläinten kokemuksista puhuminen rajoittuu kuitenkin eduskunta-aineistossa muutamaankapeaan kontekstiin. Eläinten kokemuksiin viitataan ensinnäkin rikoslain uudistamisen yhteydessä tavalla, joka paljastaa, että rikoslaki tunnistaa eläimen kokeman kärsimyksen (40).

(40) Rikoslain osalta lähtökohtana on, että toiminnan on pitänyt olla julmaa tai *aiheuttaa eläimelle tarpeetonta kärsimystä, kipua tai tuskaa*. Eläimiin sekaantumista ei siis ole kriminalisoitu pelkän teon tasolla vaan ainoastaan mainituilla ehdoilla. Jos teko ei täytä minkään edellä mainitun rikoksen tunnusmerkistöä, ei eläimiin sekaantuminen ole laissa rangaistavaa. (PS, Meri 2015)

Eläimen kokemuksesta puhutaan silti eniten käsiteltäessä lakia, joka kieltäisi ilotulitteiden käytön (ks. esim. 42b, 44b, 45b, 46a, 47a ja 47c). Eläinten kokemukset ovat kenties tuossa tilanteessa niin ilmeisiä, että niitä ei ihminen voi olla huomaamatta eikä sivuuttaa.

Eläinsuojelulain yhteydessä eläinten tunnekokemus on jo lähtökohta. Siksi sitä ei välttämättä ole siinä yhteydessä mielekästä erikseen mainita. Eläinsuojelulain uudistuksen yhteydessä eläinten kokemuksista puhutaan nimittäin varsin vähän; harvinainen esimerkki on (41a) alla. Siinä ilmenee tyypillinen tapa käsitellä eläinten tunteita, kuten kärsimystä. Niihin viitataan enimmäkseen yleisellä tasolla esimerkiksi puhumalla ”karmeista rikkomuksista” ja ”törkeistä asioista” ja osin tunteet implikoiden, kuten mainitsemalla kipua tuottavat sähkö- ja kuristuspannat (41a) tai kuvaamalla eläinten kohtelua ”julmaksi” (41b).

(41a) Mutta nyt eläinsuojelulakia uudistetaan, vanha on 20 vuoden takaa. On tärkeää, että siitä tulee hyvä, parempi kuin edellinen, myös eläinten kannalta. Sen takia sitä tehdään. Viimeaikaiset tapahtumat, mitä olemme nähneet televisiossa dokumentteina, välähdyksinä, ovat olleet *karmeita ja vakavia rikkomuksia eläimiä*

kohtaan. Suomessa muun muassa koirien koulutuksessa *käytetään sähköpantoja ja kuristuspantoja*. Ruotsissa ei käytetä. On paljon eläimiä kohtaan tehtäviä hyvin vaikeita ja *törkeitäkin asioita*, mitkä täytyy nyt uudistaa ja tehdä eläinten kohdalla paremmiksi. (PS, Elomaa 2015)

- (41b) Eläinten tappaminen niin sanotusti hovin ja urheilun vuoksi on turhaa ja *julmaa* touhua. (PS, Elomaa 2017)

Seuraavaksi tarkastelen sitä, missä määrin eläimiä käsitellään aineistossani mentaalisisina olioina. Esittelen ensin tapauksia, joista näyttäisi ilmenevän eläimen jonkinasteinen ajattelukyky, sitten sellaisia, joissa eläin on kokijaroolissa. Semanttisena roolina kokija ilmaisee olion, jonka tajuntaan, tunteisiin tai tilaan jokin tapahtuma tai tila vaikuttaa. Kokija voidaan suomessa ilmaista objektina partitiivissa (*kova ääni pelottaa koiraa*), subjektina nominatiivissa (*koira pelkää kovaa ääntä, koira tuntee kipua*) tai allatiivissa (*kova ääni on koiralle pelottava*), ja kokemuksen aiheuttavan ärsykkeen lauseasema vaihtelee vastaavasti (ks. Siirainen 2001). Näistä kaikista on aineistossa esimerkkejä, mutta niitä on kaikkiaan liian vähän vahvojen yleistysten tekemiseen.

Yksittäinen viittaus koiran kykyyn ajattelutoimintaan on esimerkissä (42a) alla. Siinä on puhe metsästyksestä. Saalistuskehys onkin konteksti, jossa koira voi olla tärkeässä ihmisen avustajaroolissa, jossa siltä odotetaan omia, ihmistä palvelevia valintoja. Eläimen kognitiivinen toiminta on nähdäkseni oletuksena myös silloin, kun ihminen kehittää eläintä koettamalla vaikuttaa eläimen kognitioon. Tällaisia eläinviitteisen objektin saavia verbejä ovat *opettaa* (42b), *kouluttaa* ja *totuttaa*. Samoin verbit *häiritä* ja *houkutella* edellyttävät objektin oliotarkoitteelta jonkinlaista kognitiivista toimintaa. Esimerkeissä (42c) ja (42d) on kyse tilanteista, joissa eläimellä on jonkinlainen toiminnan preferenssi, johon ihmisen agenttiivinen toiminta potentiaalisesti puuttuu.

- (42a) Riistalaitumelta, riistapelloilta tai niiden läheisyydestä karhujahtia ei saa aloittaa. Se tulkitaan lain mukaan ravintohoukuttimen käytöksi. Tästä voin esimerkin sanoa, että *koirahan ei tätä välttämättä tiedä*. (Uv, Hongisto 2017)

- (42b) Elikkä *omankin koirani opetin* räiskintään ja kovaan meteliin ja kovaan paukkeeseen. Minä ostin starttipistoolin, sellaisen lasten pistoolin, ja leikin kautta sitten *totutin* aina kovempaan ja kovempaan ääneen, niin että ei ole moksiskaan mihinkään meteliin eikä räiskintään eikä kovaan ääneen. Hän tottui siihen kun pennusta *opetettiin*. (PS, Lehto 2019)
- (42c) Rauhoitusaikana riistaeläintä ei saa metsästää tai vahingoittaa *eikä* soidinta, *pesintää tai poikasia saa häiritä*. (Vihr., Karimäki 2017)
- (42d) *Suurpetojen houkuttelu* on lisääntynyt viime vuosina erityisesti riistakameroiden yleistymisen seurauksena. (Vihr., Karimäki 2017)

Verbit *kiduttaa* (43a) ja *rääkätä* taas edellyttävät, että eläimellä on tunnekokemus. Sama pätee verbiin *pelotella* (43b).

- (43a) Myös jäätyneet tiikerinpennut, joita iltapäivälehdissä oli pari päivää sitten – järkyttävää. Niistä tehdään liimaa, ja se on uskomus. Se parantaa jotain ihmisen vointia. Etelä-Koreassa *koirakidutukset*: Ne nyljetään elävältä. Lyödään, *kidutetaan koiria*, jotta se liha maistuu paremmalta. Perussuomalainen maakunnan mies on tehnyt siitä aloitteen. Taistelukoirat. Paljon on tehtäviä ulkomailla. Tietysti me keskitymme kotimaan tilanteeseen ja yritämme saada täällä paremmaksi asioita, mutta emme voi ummistaa silmiä myöskään näiltä törkeiltä teoilta, mitä ulkomailla tapahtuu eläimiin kohdistuen. (PS, Elomaa 2016)
- (43b) Lintujen karkotukseen tulee ampumisen sijaan käyttää ensi sijassa kestäviä keinoja, kuten *niiden pelottelua*. (Vihr., Karimäki 2017)

Aineistosta ei juuri löydy lauseita, joissa eläin olisi kuvattu tuntemisverbin objektikokijana eli niin kutsutussa tunnekausatiivikehyksessä (esim. *koiraa pelottaa*; ks. Siirainen 2001). Siiraisen (2001, 150) mukaan onkin niin, että *pelottaa*-verbin käyttöä vältetään, jos kokija on puheaktiivisena tai kolmaspersoonainen. Sitä ja muitakin tunnekausatiiviverbejä (*surettaa, ilahduttaa* jne.) käytetään kuitenkin silloin, jos puhuja haluaa osoittaa eläytyvänsä kolmannen persoonan osoittaman olion

tunnekokemukseen (mts. 164). Esimerkin (44a) tunnekausatiivilauseessa alla, jossa edustaja Maijala kertoo omasta koirastaan ja tietystä tapauksesta, jossa oli itse ollut metsällä ja jättänyt koppelon ampumatta, lienee kyse juuri koiran kokemaan harmitukseen eläytymisestä. Lause, jossa objektina on *koira*, ilmaisee siis tietyn spesifin yksilön tunnekokemuksen tietyssä tilanteessa, johon sen omistaja osoittaa eläytyvänsä. Myös esimerkissä (44b) on puhe tietyistä koirista, mutta niiden tunnetilaa kuvataan habituaalisena eli kerrotaan, miten ne käyttäytyvät yleensä uutenavuotena. Näkökulma on ulkopuolisen tarkkailijan (ks. Siironen 2001, 168), ja eläinkokija on subjektina.

- (44a) *Koiraahan* siinä kyllä vähän *harmitti*, kun se joutui haukkumaan ja sen haukku meni ihan hukkaan. (Kesk., Maijala 2017)
- (44b) En voi olla kotona koirien kanssa, *ne* ovat ihan *hermona*. (PS, Meri 2019)

Kun eduskunta-aineistossa puhutaan eläinten tunnekokemuksista, eläimeen viittaava sana onkin useammin subjektina (45a–c).

- (45a) *Eläin tuntee, eläin ymmärtää*. Sillä on itseisarvo. [tämän jälkeen pitkästi Afrikan eläinten kärsimyksestä] (PS, Elomaa 2016)
- (45b) Täällä on tullut esille, että eivät ainoastaan *koirat, kissat, hevoset, tuotantoeläimet vaan myös luonnon eläimet kärsivät*, kun räiskytelään ihan kuinka sattuu. (PS, Elomaa 2019)
- (45c) Kysyin ministeriltä siitä, koska se eläinten hyvinvointilaki saataisiin. Sitä on tosiaan tehty aika kauan. Itse olen tosi huolestunut siitä, että eläintenpitokiellot ovat melko lyhyitä, niitä ei juurikaan valvota ja julkisuudesta saa välillä lukea juttuja, joissa esimerkiksi ihmiseltä otetaan pois koiria, kun hänellä on ollut niitä hyvin paljon, ja sitten hän saa kuitenkin pitää yhden tai kaksi. Jos ihminen on sopimaton pitämään eläimiä, niin minkä takia sinne sitten jätetään niin sanotusti koekaniiniksi vielä muutama eläin? *Eläin tuntee* kuitenkin *kipua* ja *kärsimystä* samoin kuin ihminenkin. (PS, Meri 2019)

Yllä tuodaan esiin, että eläimet tuntevat ja kärsivät, eli eläinten mentaalinen kokemus tulee esiin hyvin yleisellä tasolla. Verbin *tuntea* objektiksi on asetettu itse tunne (45c: *kipua*), ja esimerkissä (45b) on spesifioitu *kun*-lauseella kärsimyksen aiheuttajaksi ihmisten harjoittama ”räiskyttely”. Joitakin tunteita kuitenkin myös spesifioidaan. Nämä tunteet ovat valtaosin negatiivisia: pelko, arkuus, stressi, hermostus, harmitus. Myös ärsyke on mainittu esimerkissä (46a) eksplisiittisesti elatiivimuotoisena (elatiivista ärsykkeen ilmaisemisessa ks. Leino 1993) ja esimerkissä (46b) viitteellisemmin (*vastaavissa tilanteissa*).

(46a) Ja viimeisenä, vaan ei vähäisimpänä, haluan tuoda esiin *eläinten kokeman stressin tästä taukoamattomasta paukkeesta* uudenvuoden tienoilla. Joka vuosi *koiria pelästyy*, karkaa omistajiltaan ja juoksee auton alle *säikähtäessään*. (PS, Rantanen 2019)

(46b) *Hevonen* on myös sellainen, että *se* saattaa olla monta päivää *säikky vastaavissa tilanteissa*. Ja sitten, kun on tunteja, esimerkiksi kun lapsi menee ratsastamaan, niin *hevonen* saattaa sitten olla *arka* seuraavat päivät, ja siinä voi tapahtua ihan mitä vain. (PS, Meri 2019)

Eläimen tunnekokemus voidaan ilmaista myös allatiivia käyttäen, kuten esimerkeissä (47a–c). Nytkin tunteet ovat negatiivisia, joskin on myös yksittäinen aineiston esimerkki eläimen positiivisesta kokemuksesta, potentiaalisesta ilosta (47c).

(47a) *Monille eläimille vuoden vaihtuminen on paha painajainen*. (PS, Elomaa 2019)

(47b) *Teurastus on eläimelle usein ahdistava ja kivulias kokemus*, joten teurastusta ei tulisi eläimen kannalta hankaloittaa verenlaskulla ennen tainnutusta. (PS, Elomaa 2016)

(47c) Lähtökohtaisesti uudenvuoden vaihtumisen tulee olla *ilon juhla* niin ihmisille kuin *eläimillekin*. (PS, Elomaa 2019)

Erilaisen lause- ja semanttisten rakenteiden vaihtelun lisäksi voi havainnoida sitä, minkä eläinlajien mentaalista kokemuksesta aineistossa

on puhe. Kupsala työtovereineen on tutkinut suomalaisten asenteita tuotantoeläimiin ja myös käsityksiä niiden mielestä. Heidän mukaansa ihmisten käsitykset eläinten kyvyistä vaihtelevat ainakin kahdella tavalla. Ensinnäkin eri ihmisillä on erilaisia käsityksiä eläinten subjektiivisista kyvyistä. Esimerkiksi naiset arvioivat eläimille keskimäärin enemmän subjektiivisia kokemuksia tai mentaalisia kykyjä kuin miehet. (Kupsala, Vinnari, Jokinen & Räsänen 2016.) Tämän jakson esimerkit ovatkin lähes kaikki naisten suusta.

Toisekseen ihmiset arvioivat eri eläinlajeille eri määrän subjektiivisia kokemuksia ja mentaalisia kykyjä (Kupsala ym. 2016). Ihmistä evoluutiossa lähellä olevat, kuten nisäkkäät, arvioidaan mentaalisesti kyvykkäämmiksi kuin kauempana olevat, kuten linnut. (Ks. Kupsala 2019, 32 ja siellä mainitut lähteet.) Ihmiset eivät myöskään mielellään näe mentaalisia kykyjä sellaisilla eläimillä, joita käyttävät ravinnokseen. Mentaalisia kykyjä arvioidaan myös yleensä vähäisiksi tuholaisilla, mitä on selitetty niiden muodostamalla uhalla. (Ks. Kupsala ym. 2016, 445–449.) Kupsalan ym. (2016) artikkelissa verrattiin kyselykaavakkeen avulla kahdeksaa eläinlajia siltä kannalta, miten paljon mentaalisia kykyjä vastaajat niillä arvioivat olevan (ks. asetelmaa 1). Eniten kykyjä arvioitiin olevan koiralla.²³

Asetelma 1. Eläinlajien arvioitu mentaalinen kyvykkyys

Koira, lehmä, susi/sika, hirvi, kana, lohi, katkarapu

Ihmistä lähellä oleva nisäkäs koira on odotuksenmukaisesti kärjessä: sitä ihmiset kyseisen tutkimuksen mukaan pitävät mentaalisesti kyvykkäänä. Ruoaksi mieltäminen asettaa lohien ja katkaravun listan hännille. Suden sijoitus kolmanneksi näyttäisi sotivan sitä arviota vastaan, että uhan muodostavia eläimiä ei pidetä mentaalisesti kyvykkäinä. Tuholaisten heikolle menestykselle täytyneekin etsiä muuta selitystä.

Kupsalan ym. (2016) tuloksia voi peilata aineistooni siltä kannalta, ilmeneekö kansanedustajien puheenvuoroissa eroja sen suhteen, puhutaanko eri eläinlajeista tuntevina ja ajattelevina olioina. Katkarapua ei sinänsä mainita, mutta kaloista kyllä puhutaan, ja listaa voi tällä

muutoksella verrata aineistoni analyysiin mentaalisisäna olioina kuvatuista eläimistä. Ensimmäinen huomio on, että useassa esimerkissä puhutaan aineiston poimintatavasta johtuen yleisesti *eläimestä* spesifioimatta lajia. Kuitenkin koira (ja hevonen, joka ei ole Kupsalan vertailussa) on yleisimmin ainakin tuntevana oliona kuvattu eläin. Osin tämä selittyy sillä, että aineistoon sisältyy erillinen koira ja susi -haku, mutta havainto myös täsmää Kupsalan analyysin kanssa. Lehmästä ja naudoista on aineistossa myös paljon puhe, mutta niiden mentaaliset kyvyt eivät tule esiin. Tämä on epäilemättä yhteydessä siihen, että niistä puhuvat eniten keskustan edustajat, joille eläinten mentaalinen maailma jää niiden taloudellisen arvon varjoon.

Kiinnostavaa kyllä, omassa aineistossani Kupsalan kolmosilla sudella ja sialla ei ilmene tunteita tai ajatuksia. Suurpetojen houkuttelun (esim. 42d) voisi tulkita ilmaisevan sudenkin kognitiivisia kykyjä. Sian (ja yhtä lailla lehmän) tunteita taas kuvataan sikäli, että esimerkissä (45b) sanotaan *tuotantoeläinten* kärsivän. Nämä ovat kuitenkin vain yksittäisiä esimerkkejä, ja sitä paitsi puheena ovat aina tunteet, eivät ajatukset tai toiveet. Yleensä sudesta samoin kuin sioista puhutaan muutoin kuin mentaalisesti kyvykkäinä olioina. Lohi ja kalat yleensäkin kuvataan massana vailla tunteita (ks. esim. 1a, 17b), mikä täsmää Kupsalan ym. analyysiin (ks. kuitenkin esimerkkiä 34).

Oman aineistoni tuntevimmat ja ajattelevimmat eläinlajit ovat koira ja hevonen. Tätä voi toki selittää niiden evolutiivisella läheisyydellä ihmiseen. Parhaiten niiden mentaalista ylivoimaa aineistossa selittää silti varmaankin se, että ne ovat lemmikkieläimiä, joita edustajat tuntevat yksilöinä ja joiden tunnekokemuksia he saattavat havainnoida arkisessa elämässään. Juuri tästä samasta syystä niitä ei myöskään käytetä ruokana. Tuotantoeläimistä eduskunnassa puhutaan lähinnä kollektiivina tai massana, toisaalta tuotantokoneiston tunnottomina ja aivottomina osasina. Luonnoneläinten tunteet ja ajatukset eivät erityisemmin tule esiin tässä kontekstissa.

Eläimet ja puolueiden ideologiat

Tähänastisessa analyysissä olen jättänyt paljolti huomiotta puhujien puoluetustaan. Tässä jaksossa tuon esiin havaintojani siitä, miten puoluetusta on yhteydessä eläimistä puhumisen tapoihin. Kuvaan kolmen aineistoni tuottaneen puolueen luonto- ja eläinsuhdetta niiden politiikkaohjelmien kautta ja arvioin samalla aineistoanalyysin antia suhteessa puolueiden ideologioihin.

Puolueiden vertailun pohjustukseksi esitän muutaman havainnon siitä, mistä eläinlajeista eduskunnassa eniten puhutaan. Kiinnostuksen vuosittaista vaihtelua voi havainnoida alla olevasta taulukosta, joka keskittyy kolmeen eläimeen ja kertoo keskustan, vihreitten ja perussuomalaisten pitämien niiden puheenvuorojen lukumäärät, joissa on mainittu koira, sika tai norppa vuosina 2015–2019. Tässä taulukossa puolueet on yhdistetty.

Taulukko 1. Norppa-, sika- ja koirapuheenvuorojen lukumäärä

	2015	2016	2017	2018	2019
koira	21	23	16	57	23
sika	9	25	12	20	5
norppa	-	5	1	3	14

Taulukko kertoo, että eläimistä koira on melko tasaisen mielenkiinnon kohteena. Norppa tulee puheeksi etenkin vuonna 2019, jolloin taas kiinnostus sikaa kohtaa vähenee. Huomionarvoista on myös, että eri puolueiden edustajat pitävät esillä osin eri eläinlajeja. Esimerkiksi vuonna 2019 juuri vihreitten edustajat puhuvat hyvin paljon norpasta: heidän norppaa käsitteleviin puheenvuoroihinsa mahtuu siitä kymmenittäin mainintoja. Muita heidän puheissaan tiuhaan esiintyviä lajeja ovat metso (6), kuukkeli (7) ja hömötiainen (5). Sen sijaan lemmikkieläin koira saa vain harvoja mainintoja. Vihreät siis puhuvat nimenomaan luonnon-eläimistä. Tuotantoeläimistä he puhuvat lähinnä välillisesti kommentoimalla porsitushäkkeitä, parsinavettoja ja muita kotieläinten olosuhteita

ja viitaten häkkien ja navetoiden asukkeihin sanalla *tuotantoeläin*. Näin tuotantoeläinten olemus eläimenä häivyttyy heidän puheenvuoroissaan, ja eläimistä tulee usein näkymättömiä osasia tuotantokoneistossa, jonka pääosassa ovat artefaktit. Eläinlajeista puhuminen toisi mielikuvia väärään kontekstiin.

(48) Lakiluonnos ei kuitenkaan ole tuomassa merkittävää parannusta tuotantoeläinten olosuhteisiin. Sen kummemmin *parsinavettoja* kuin *porsitushäkkejäkään* ei olla kieltämässä. (Vihr., Aalto 2017)

Keskustalaiset puolestaan pitävät esillä kotieläimiä. Esimerkiksi vuonna 2018 puheena olivat useimmin koira, kissa ja sika (yhteensä 44 mainintaa). Samana vuonna luonnoneläimistä esillä on lähinnä vain susi, mutta myös käärme ja kettu saavat joitakin mainintoja. Vuonna 2019 kylläkin myös keskustalaiset puhuivat norpasta, sillä kalastusrajoituksista käytiin keskustelua. Perussuomalaisten puheissa taas esiintyy enimmäkseen lemmikkieläimiä. He puhuvat selvästi eniten koirasta, ja jonkin verran mainintoja saavat kissa sekä erityisesti vuonna 2017 suomenhevonen, jota perussuomalaiset koettavat saada julistetuksi Suomen itsenäisyyden juhluvuoden *juhlaeläimeksi* (ks. esim. Gob). Seuraavaksi siirryn käsittelemään eläimistä puhumisen tapoja puolueittain.

Keskusta

Suomen maaseudulla elettiin 1900-luvun alkupuolella vielä pitkälti omavaraistaloudessa, jossa ihmisen elanto oli suoraan luonnosta riippuvainen. Eronteko luonnon- ja kotieläimiin oli keskeinen. Kotieläinten hoito oli tehnyt ne tutuiksi ja läheisiksi, perheenjäsenten kaltaisiksi, ja ne ovat myös asuneet samoissa rakennuksissa ja olleet nimettyjä. Jääskeläinen (tässä teoksessa) kuvaa 1900-luvun aineistosta välittyvää suhdetta kotieläimiin lämpimäksi ja arvostavaksi. Luonnoneläimiin sen sijaan suhtauduttiin pyyntikulttuurista periytyvään tapaan varoen. Tällaiseen maailmaan keskusta syntyi 1900-luvun alussa nimeltään ”Maalaisliittona” ajamaan talonpoikien ja muun maalaisväestön yhteiskunnallisia

näkemyksiä. Puolueen politiikassa näkyikin sen erityinen suhde perinteiseen suomalaiseen talonpoikaiseen elämään ja maaseutuun.

Yleislinja suhteessa niin koti- kuin luonnoneläimiinkin näyttää keskustan ideologiassa olevan niiden viisas hyödyntäminen. Luonnon ja eläinten hyvinvointi ei niinkään ole itseisarvo kuin sopusoinnun ehto. Keskustalle tärkeä käsite on *ylisukupolvisuus*: politiikkaa ei tehdä vain tässä hetkessä vaan perinteeseen nojautuen ja toisaalta tulevia sukupolvia varten. Tämän mukaisesti luonto on listattu keskustan politiikkaohjelman ”meille erityisen tärkeää” -listan yhtenä kohtana näin: ”luonnon ja luonnonvarojen kestävä käyttö ja säilyttäminen tuleville polville”. Vaikka luontoa siis käytetään ja puolueen luontosuhdetta voisi luonnehtia käytännöllisen instrumentaaliseksi, on siinä ylisukupolvisuuden kautta jonkinlainen romanttinen hohde. Suhde on paitsi suomalaiseen vanhaan kansankulttuuriin myös tulevien sukupolvien elämään.

Suhde eläimiin tulee esiin puolueen kahdessa eri linjauksessa. Ensinnäkin *Ruokalinjaus* (2018) ottaa kantaa eläintuotannon kysymyksiin. Sen mukaan laadukas tuotanto ottaa huomioon eläinten hyvinvoinnin ja tuotannon ympäristövaikutukset, maanviljelijä on tuotantoeläimen hyvinvoinnin ammattilainen ja tuntee eläimensä parhaiten, ja tuottajan hyvinvointi heijastuu eläinten hyvinvointiin. Nämä kaikki kannanotot korostavat ihmisten ja tuotantoeläinten yhteenkuuluvuutta ja keskinäistä riippuvuutta.

Tuotantoeläimistä etenkin naudan ja ihmisen suhteessa on kyse yhteydestä, joka on syntynyt tuhansia vuosia sitten. Tämä on varmasti monella tavalla merkityksellistä ihmisen ja naudan nykyisellekin suhteelle. Suomalaisen nuorakeraamisen asuinpaikkojen tutkimus on paljastanut kulttuurin harjoittaneen karjanhoitoa (Översti ym. 2019).²⁴ Tuolloin käytetystä keramiikasta on saatu eristettyä lehmänmaitorasvoja, mikä on suora todiste karjatalouden harjoittamisesta (Halinen 2015, 67). Karjanhoidolla on ollut iso merkitys elintason tuojana. Toisaalta karja on edellyttämiensä laidunten takia sitonut omistajiaan. Vilkunan (1976, 19) mukaan ”nimenomaan lehmä on järkyttänyt uriltaan ikivanhan pyyntikulttuuriin nojautuvan talvikyljärjestelmän ja on pakottanut kiinteän ympäri vuoden asutun kylän muodostamiseen”. Näin kokonainen elämäntapa on rakentunut ihmisen ja tuotantoeläimen välisen suhteen varaan.

Ihmisen ja nautan monituhatuotuisen yhteyden varaan rakentuva, Keskustan nykylinjauksissa korostettu tuottajan ja tuotantoeläimen keskinäinen riippuvuussuhde tulee esiin myös eduskunnan puheenvuoroissa. Keskustalaisten puheissa toistuu nimittäin ajatus, että kun tuottaja voi hyvin, eläinkin voi hyvin. Tuottaja ja tuotantoeläin rinnastetaan, ja niistä näyttää muodostuvan (tuotanto)yksikkö. Ihminenkin näyttäisi näin muuttuvan koneiston osaksi, jonka on toimittava vaikka sairaana (49c), ja hänestäkin pelkistetään esiin vain taloudellinen arvo *tuottajaksi* nimittämällä. Tämän yksikön sisällä toteutuu myös huolenpitoa eläimistä, ja samalla myös hyvinvoivat eläimet vaikuttavat takaisin päin ihmiseen.

- (49a) Mutta valitettavasti, kun eläinten hyvinvointiin liittyviä ongelmia Suomessa on ilmentynyt, niissä on monta kertaa tuottajan jakaminen, tuottajan hyvinvointi siellä taustalla. (Kesk., Savola 2019)
- (49b) Rouva puhemies! *Hyvinvoiva eläin ja hyvinvoiva tuottaja, hyvinvoiva eläinyrittäjä, korreloivat keskenään.* Molempia tarvitaan. Samoin tarvitaan sitä, että se ruokamarkkina on reilu. Halpuuttaminen ei edistä ruokahävikin pienentämistä, se ei edistä eläinten hyvinvointia, se ei edistä vientiä, se ei edistä tämän elintarvikealan kehittymistä ja kasvua. (Kesk., Leppä 2017)
- (49c) Sitten kun puhutaan *tuottajien hyvinvoinnista ja eläinten hyvinvoinnista, niin ne kulkevat tavallaan käsi kädessä.* Jos tuottajan hyvinvointi brakaa, ilman muuta silloin työkyky heikkenee. Me tiedämme kaikki, että jos työkyky rupeaa heikkenemään, myöskin työn tuottavuus on silloin kortilla. Elikkä totta kai äärijuuttaja on tullut myöskin kotieläintiloilla, joissa eläinten hyvinvointi on jäänyt hoitamatta, mutta täytyy muistaa se tosiasia, että tänäkin päivänä moni kotieläintuottaja, tuotantoeläinten hoitaja joutuu tekemään myöskin sairaana päivittäisiä työrutiineitaan. (Kesk., Hakanen 2018)

Suomalaisen eläinsuhteen historiaa tutkinut Ylimaunu korostaa, miten karjatilallisen suhtautuminen karjaan on perinteisestikin ollut käytännöllistä: ”Koska karjan hyvinvoinnissa kyse on myös karjanhoitajan

omasta edusta ja hyvinvoinnista, on niin sanottu perinteinen eläin-suojelu ollut itsestään selvä karjanomistajan hyve ja välttämättömyys. Muunlaista suhtautumistapaa hoidettavaan karjaan on historiallisista dokumenteista vaikea löytää.” (Ylimaunu 2002, 121.) Toinen kysymys on, onko suhde eläimiin lähennellyt sosiaalista vuorovaikutusta. Karjat eivät ainakaan historiallisten lähteiden perusteella näytä olleen kovin mittavia, ja karjojen pieni koko on epäilemättä vaikuttanut siihen, miten yksilöllisesti eläimiin on suhtauduttu: kun karjaa on ollut vähän, eläin-yksilöt ovat tietysti olleet tärkeitä.²⁵ Naiset ovat tyypillisesti olleet eläinten hoitajina. Huoltenkerronta lehmille on ollut etenkin naisten tapa, eli lehmien kanssa on sikäli oltu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. (Ks. Kaarlenkaski 2009.)

Kun keskustalaisten suhdetta eri tuotantoeläinten lajeihin tarkastelee eduskunta-aineiston valossa, voi panna merkille, että tuotantoeläimistä puhutaan enimmäkseen vain yleistäen, käyttäen tätä kyseistä yläkäsitettä. Hyvin yleinen konteksti eläinlajeista, kuten sika tai kana, puhumiseen on voimassa olevan lainsäädännön puolustelu sillä perusteella, että Suomessa (ja Ruotsissa) ”sioilla on saporot ja kanoilla nokat” tai ”siat saavat pitää saporonsa ja kanat nokkansa” toisin kuin muualla. Eläinten oloja ikään kuin puolustellaan: tuotantoeläimet ovat sentään kokonaisia eläimiä toisin kuin muualla maailmassa.

(50) Suomalaisilla sioilla on edelleen saporot ja suomalaisilla kanoilla edelleen nokat. (Kesk., Pylväs 2017)

Tämän tutkimuksen aineiston analyysi ei välttämättä tarjoa selvää vastausta siihen, millaisena keskustalaiset kokevat ja haluavat ilmaista ihmisen suhteen tuotantoeläimiin. Näyttää siltä, että keskustalainen suhde tuotantoeläimiin on ajautunut jonkinlaiseen ristiriitaan. Suurnavetat ja -sikalat oikeastaan pakottavat kollektiiviseen, yksilöt ja niiden tunteet häivyttävään tarkastelutapaan. Kiinteä suhde tuotantoeläimiin on eläintuotannon tehdasmaistumisen myötä toisaalta tehnyt eläintenhoitajistakin osin robotinkaltaisia olentoja, jotka joutuvat koneiston osana ”tekemään myöskin sairaana päivittäisiä työrutiineitaan” (ks. esim. 49c), eikä eläimille voi ehkä tätä parempaa osaa olettaa. Piennavettojen

ja yksilöllisen nautasuhteen ajoista ei ole kauaa, eikä muutokseen ehkä ole ehditty sopeutua, ja ihminen on ikään kuin teollistunut tuotanto-eläimen mukana.²⁶ Pelkästään kylminä tehtaina navettoja tai sikaloita ei kuitenkaan kuvata, eikä edellä esillä ollut Sarmelan (2002) maalailema tuotantokehys ainakaan yksistään taustoita eläinpuhetta, vaan eläinten hyvinvoinnista ja niiden hoitamisesta puhuminen rakentavat eläimestä ajoittain vähintäänkin elollisen olion. Keskustalaisten suhdetta eläimiin voisi luonnehtia järkipäiseksi ja keskinäisriippuvaiseksi. Varsinaista lämpöä on siitä vaikea löytää, ja eläinten arvostus on taloudellista.

Keskustan vaalima keskinäisriippuvainen eläinsuhde näyttää ulottuvan myös kodin ja maatilan piirin ulkopuolelle erämaaluontoon. *Eräpoliittisessa linjauksessa* (2019) tavoitteeksi asetetaan muun muassa ”säilyttää suomalainen eränkäyntikulttuuri elinvoimaisena”. Siinä viitataan eränkäynnin tuhatvuotiseen historiaan sekä metsästyksen, kalastuksen, marjastuksen ja sienestyksen nykyiseenkin laajaan suosioon. Toisaalta sanotaan: ”Edistämme unionitasolla myös ikiaikaisen uroskarhujen kevätmetsästyksen palauttamista.” Tässä lienee viittaus muinaiseen karhukulttiin.²⁷

Suhdetta eränkäyntiin luonnehtii instrumentaalisuus: erämaa on omanlaisensa hyödynnettävä luonnon muoto, vaikka sen hallinnan keinot ovat viime vuosisatoina saaneet etenkin karhun metsästyksen kuuluvien rituaalien sijaan uusia muotoja. Eräpoliittisessa linjauksessa luontoa käsitellään yhtäältä ihmisen ja yhteisöjen virkistävänä toimintaympäristönä, toisaalta kalojen ja riistaeläinten suojeltavana elinympäristönä. Kärjistetysti sanoen naalia on suojeltava, jotta sitä voisi metsästä, eli saalistus- ja suojelukehys limittyvät. Riistaeläinten suojelu edellyttää tässä linjauksessa eräiden muiden, nimittäin vieraslajien poistamista. Myös susikanta ”on pidettävä tasolla, jolla se ei aiheuta vaaraa ihmisille tai koti- ja tuotantoeläimille”.

Keskustalaiset mieltävät siis erämaan eläiminen ihmisten resursiksi, mutta luonnoneläimistä puhuttaessa heillä on myös omintakeinen tapa korostaa niiden itsenäistä elämää, jopa riippumattomuutta ihmisistä. Näin he alleviivaavat koti- ja luonnoneläinten ja samalla luonnon ja kulttuurin välistä rajaa. Tätä tapahtuu muun muassa silloin, kun paheksutaan suurpetojen ruokintaa valokuvaustilaisuuksien saamiseksi. Sanat

pullasorsa ja *koiranruokanappula* tuovat mieleen ihmisestä riippuvaiset, ihmiskulttuuriin vahvasti sidoksissa olevat eläimet kontrastina ”villille luonnolle”, joka on ”luomueläinten” eläinympäristöä.

- (51a) Minä ihmettelen kyllä sitä, eikö kenelläkään luontoihmisellä nouse karvat pystyyn, kun villieläimistämme ollaan tekemässä *pullasorsia koiranruokanappuloiden* avulla. Missä ovat kohta *luomukarhumme*, *luomusutemme* ja *luomuahmamme*? Kyllä minä ihmettelen nykyihmisiä, jotka *villin luonnon* pilaamisen tällä tavalla sallivat. (Kesk., Maijala 2017)
- (51b) Olen aina ollut sitä mieltä, että kun kysymys on *villistä eläimestä*, sen pitää hankkia leipänsä tuolta *villistä metsästä* ilman ihmisen apua. (Kesk., Hoskonen 2017)

Ihmisen riippumattomuus ja erillisuus luonnosta ja sen eläimistä asettuu kylläkin kyseenalaiseen valoon monikon ensimmäisen persoonan omistusmuodon käytön myötä. Ilmaus *luomukarhumme* tekee nimitäin metsän eläimistä kuitenkin ihmisten omia, mikä onkin linjassa sen kanssa, että luonto on hyödynnettävä resurssi.

Kun tuotantoeläimet muodostavat yhdessä pitäjiensä tai omistajiensa kanssa yksikön, eräänlaisen kollektiivin, ja luonnoneläimet ovat resursseinakin korostetusti ihmisistä erillisiä, on koiralla kiinnostava asema kotieläimenä, joka liikkuu myös luonnossa ihmisen liittolaisena. Koira onkin suden ja sian ohella eläin, josta keskustalaiset mieluiten tai ainakin eniten puhuvat. Usein sana *koira* on objektina: koira esimerkiksi pidetään tai se lopetetaan:

- (52) Meillä on nyttien pöydällä yksi maailman tiukimmista eläin-suojelulaeista ja yhtenä asiana siinä tämä sulan veden saanti. Se on nyttien erittäin laaja ja tiukasti määritelty. – – tarkoittavatko nämä poikkeukset nyt sitä, että jatkossakin me pystymme *koiria* siellä *pitämään*, vai pitääkö *ne koirat lopettaa*? (Kesk., Maijala 2018)

Keskusta näyttää elävän todeksi ”Luonto on resurssi” -kehystä. Se on keskustalaisten tarina, jonka kautta he elävät ja johon eläimetkin asettuvat

resurssiksi. On ensi ajattelemalla merkkillistä, että keskustalaiset eivät puhu eläimistä tuntevina ja ajattelevina olioina. Selitystä sille voisi hakea tuotantoeläinten muodostamasta kollektiivista, jossa yksittäiset eläimet, joilla voisi olla tunteita, eivät ole relevantteja. Kokonaisvaltaisin selitys löytyy juuri Luonto on resurssi -kehyksestä. Se motivoi eläimistä puhumisen tunteet taka-alaistaen ja taloudellisen hyödyn etualaistaen. Myös kollektiivisuus sopii tämän ajattelutavan kanssa yhteen, sillä resurssi on luonteeltaan yksilöimätöntä.

Vihreä liitto

Suhtautuminen eläimiin ja luontoon yleisemmin koki murroksen 1800-luvun kaupungistumisessa ja teollistumisessa. Kaupungeissa asuvat ihmiset eivät enää mieltäneet olevansa riippuvaisia luonnosta tai toisaalta tunteneetkaan luontoa. Näin sekä idealisoinnille että teoretisoinnille jäi tilaa. Eläimiä alettiin ymmärtää uudella tavalla, kun etäisyys niihin kasvoi, ja näin eri yhteiskuntaluokkien näkemykset eläimistä alkoivat poiketa toisistaan (Thomas 1983).²⁸ Suomessa tieteellisyyttä tavoitteleva käsitys eläimistä alkoi nousta esiin 1700–1800-lukujen vaihteessa. *Fauna Fennica*, ensimmäinen tieteellinen luettelo, jossa selkärankaisten eläinten suomenkielisiä nimiä esitettiin systemaattisuuteen pyrkien, ilmestyi Turussa vuonna 1810 (Häkkinen 2002, 41; eläintaksonomioiden kehittämisestä 1800-luvulla ks. Pitkänen-Heikkilä 2018). Luonnonsuojelulaki säädettiin Suomessa vuonna 1923, ja sen myötä alettiin tunnustaa luonnon monimuotoisuuden arvo ja esimerkiksi petojen olemassaolon oikeutus.

Vihreä liitto syntyi kaupungistuneen luontonäkemyksen puolueeksi 1980-luvun ympäristöliikkeen vanavedessä. Puolueen arvoissa on luonnon hyvinvointi puolueen nimeä myöten: vihreys liitetään luonnosta välittämiseen ja luonnon kukoistamiseen. Vihreän liiton synnyn taustalla vaikutti kaupungistumisen lisäksi tieteellinen näkemys luonnosta, joka jalostui 1900-luvun aikana ajatukseksi ekosysteemeistä, joissa jokaisella osasella on paikkansa ja roolinsa. Vihreiden puheenvuoroissa tieteellinen maailmankuva näkyy. Heillä on esimerkiksi tapana vedota tutkimustietoon argumentoidessaan eläinoikeuksien puolesta.

- (53a) Eläinten on saatava toteuttaa sitä lajityypillistä käyttäytymistä, jonka me *tutkimustiedon nojalla tiedämme* olevan niille tarpeen. (Vihr., Kari 2016)
- (53b) – – ja haluaisin lisätä vain sen, että todella sen jälkeen, kun nykyinen eläinsuojelulaki on tehty, niin *tieto* (Puhemies koputtaa) esimerkiksi eläinten persoonallisuuksista, sosiaalisista suhteista ja tunteista on lisääntynyt valtavasti. (Vihr., Hassi 2016)

Entä onko luonto vihreille itseisarvo vai ennemmin ihmisen hyvän elämän mahdollistaja? Siinä missä keskustalaiset ovat luonnosta puhuesaan sidoksissa Suomen eläimiin ja suomalaiseen maa- ja metsätalouteen, on vihreiden näkökulma luontoon globaali, maailmanlaajuinen ja kokonaisvaltainen: ”Otamme ainoasta planeetastamme koko ajan enemmän kuin se kestää.” (Vihreiden politiikkaohjelma.) Sikäli luonnolla nähdään arvo itsessään. Vihreän liiton globaalien näkökulman luontoon voisi ajatella näkyvän sen kansanedustajien luontoa ja eläimiä kuvaavissa kielellisissä ilmauksissa. Kuitenkin ainakin tuotantoeläinten hyvinvoinnista tehdään usein suomalaisen ruoan maineen välikappale ja sitä perustellaan näin kansantaloudellisin argumentein:

- (54a) *Jotta tämä suomalaisen ruuan hyvä maine säilyy*, on tuotantoeläinten suojelussa otettava selkeitä askeleita eteenpäin, kun tämä uusi laki meille tuodaan. (Vihr., Kari 2016)
- (54b) Eikö ministeri näe, että *suomalaisen ruoantuotannon vahvuus* on nimenomaan tuotannon eettisyys ja eläinten hyvät olosuhteet? (Vihr., Aalto 2017)

Voisi myös kuvitella, että eläimet olisivat ekosysteemejä muodostavia toimijoita tai olioita kansallisvaltioiden rajoista piittaamatta. Globaali näkökulma kyseenalaistuu kuitenkin myös tässä kohdin. Vihreiden puhutuimpia eläimiä on saimaannorppa, vain Suomessa asustava norpan alalaji. Norppa myös kytketään kansallisiin intresseihin, joskin toisella tapaa kuin yllä, kun vihreät argumentoivat eläinsuojelulain uudistamisen puolesta. Esimerkissä (55a) norppa saa olla osa suomalaista historiaa ja elämäntapaa, ja se kytketään jopa kaupalliseen toimintaan erityisin

norpparisteilyin. Esimerkin (55b) puhuja taas vetoaa kansalliseen tunteeseen norpan suojelussa ja asettaa norpan osaksi nimenomaan *suomalaista* luontoa. Esimerkissä (55c) puhutaan yleisemmin *meidän eläimistämme* ja *uhanalaisista lajeistamme* eli ilmaistaan suomalaisten ihmisten omistus- tai hallintasuhde Suomessa asuviin eläimiin, ja juuri niiden elämä asetetaan suojelun arvoiseksi ekosysteemien sijaan. Vain esimerkissä (55c) tulee esiin norpan elämän globaali konteksti.

- (55a) Siksi minusta tuntuu, että *paitsi saimaannorppaa myöskään Saimaata emme riittävästi vielä arvosta*, mutta kyllä potentiaalia olisi. *Saimaahan kuvastaa myös Suomen historiaa ja suomalaista elämäntapaa mitä parhaimmalla tavalla*. Vesireittien varrella on eletty usein niin, että sieltä on ollut vaikea liikkua, ja tiet ovat tulleet myöhään käytettäviksi. On liikuttu vesireittejä, ja tämä on tietysti kestänyt pidempään, joten aivan niin kuin erittäin vireää paikalliskulttuuria ja hienoja tapahtumia ja elämänmenoa sellaista suomalaista historiaa voi edelleen havaita myös Saimaan alueella puhumattakaan toki sitten esimerkiksi Savonlinnasta tai Punkaharjusta ja Savonlinnan Olavinlinnasta, joka on aivan upea paikka. Ihan siitä Olavinlinnan kupeesta voi tosiaankin lähteä sitten vaikkapa *norpparisteilylle*. (Vihr., Holopainen 2019)
- (55b) Arvoisa puhemies! Saimaannorppa on *ainutlaatuinen* eläin, ja erityisen *tärkeä* eläin se on meille suomalaisille, sillä norpasta on tullut koko Suomen luonnon ja suomalaisen luonnonsuojelun symboli, ja on ainoastaan meidän suomalaisten tehtävä *pelastaa* norppa ja *suojella* saimaannorppaa. Sitä ei voi tehdä maailmassa kukaan muu, ja sen takia minä haluaisin kiittää kansalaisaloitteen tekijöitä ja joka ikistä suomalaista, joka tämän aloitteen on allekirjoittanut, ja kaikkia siitä, että *yhdessä suojellaan ja puolustetaan suomalaista luontoa*. (Vihr., Kari 2019)
- (55c) Talvien lämpeneminen uhkaa *suomalaisten luonnonvaraisten eläinten* olosuhteita. Eteläiset luontotyypit hivuttautuvat pohjoiseen, mutta *kaikki* lajit eivät voi siirtyä ylöspäin. Tällainen on esimerkiksi naalin – joka on kadonnut *Suomen luonnosta* – tilanne jo nyt. On siis aivan kriittisen tärkeää saada pysäytettyä maapallon

lämpeneminen myös *meidän eläintemme* vuoksi. Saimaannorppaa eivät voi *suojella* muut kuin *me suomalaiset* itse. Tärkeä tehtävämme on *pelastaa suomalaisen luonnon monimuotoisuus* ja säilyttää *uhanalaiset* lajimme elinvoimaisina. (Vihr., Pitko 2019)

Saimaannorppa on kansallinen symboli, josta puhutaan yksikkömuodossa. Kuten lemmikkieläimen, senkään lihaa ei yleensä syödä. Geneerinen yksikkömuoto, geneerisen monikon ja spesifiin eläinyksilöön viittavan yksilön välissä, tuntuisi rakentavan erityistä henkilökohtaista suhdetta lajin ja kansalaisen välille. (Ks. myös esim. 38a–c.) Kiinnostavaa on myös tarkastella sanan *norppa* lauseasemia. Kuten eivät eläimet tässä aineistossa yleensääkään, se ei esiinny transitiivilauseen subjektina, joka tarjoaisi kaikkein agentiivisimman roolin. Silloin kun sana *norppa* on subjekti, sen ilmaisema olio on *uhanalainen*, *symboloi muutosta*, *tarvitsee lumihangen*, *häviää*, *hukkuu* ja *kuolee verkkoihin*. Se siis joko vain on tai sitten sille tapahtuu lähinnä ikäviä asioita. Silloin kun sana *norppa* on objektin asemassa ja norppa semanttisesti kohde, sitä *suojellaan*, se *pelastetaan* tai sitä *arvostetaan*. Lisäksi on puhe ”norpan elinoloista” ja ”hankalasta tilanteesta”. Puheessa on vahva suojelun eetos, eikä norpan itsellinen, aktiivinen elämä tule tässä suojelukehyksessä sanallistetuksi.

Hyvinvoivan luonnon uhista ennen kaikkea ilmaston lämpeneminen on globaali ilmiö; luonnon monimuotoisuus on paikallisempi, ja paikallisina toteutuvat myös eläinten oikeudet. Eläinten hyvinvointia käsitellään vihreiden politiikkaohjelman viidennessä ja viimeisessä osassa *Kohti eläinoikeuksia kunnioittavaa Suomea*. Eläinoikeuksien kehittämisen saralla vihreät haluavat muun muassa kehittää maataloustuotantoa eettisempään ja kestävämpään suuntaan, vähentää eläintuotannon tukia, ulottaa luomustandardien hyvinvointivaatimukset kaikkiin tuotantoeläimiin sekä kieltää turkistarhauksen. Konkreettisimmat tavoitteet ovat tuotantoeläinten tiloissa: kieltää asteittain porsitushäkit, parsinavetat ja verkkopohjahäkit eläintenpidossa. Näitä asioita kansanedustajat pitävätkin aktiivisesti esillä puheenvuoroissaan. Kiinnostavaa kyllä, itse eläimet tulevat eri tavoin taka-alalistetuiksi.

Vihreiden puheenvuoroissa *eläinten hyvinvointi* on toistuva sanapari, mutta eläinyksilöt häviävät puheenvuoroissa itse asiassa ainakin kolmella

eri tavalla näkyvistä. Vihreillä on tapana häivyttää ensinnäkin eläimen aktiivisuus, sillä myöskään muut eläinlajit kuin norppa eivät heidän puheenvuoroissaan tule kielellistetyiksi agenttiivisina toimijoina. He eivät toisekseen juurikaan puhu spesifeistä eläinyksilöistä vaan pysyvät eläinviitauksissaan geneerisellä tasolla. Kolmanneksi he jättävät tuotantoeläimet osaksi tuotantokehystä ja profiloivat usein näkyviin vain tuotantokoneiston.

Voi ajatella, että eläinyksilöiden häivyttäminen kuvastaa vihreiden ideologiaa, jossa yksilöä olennaisempia ovat eläinyksilöiden ja muiden eliöiden muodostamat verkostot, ekosysteemit (joista tuotantoeläimet pidetään erillään). He ovat siis enemmän naturalisteja kuin romantikkoja, ja heidän puhetapaansa voi luonnehtia myös asiantuntijuutta rakentavaksi juuri tunteiden ja yksittäistapausten välttämisen kautta. Esimerkki (56) tuo hyvin esiin ekosysteemisesti kehystetyn puhettavan eläimistä. Siinä tulee esiin ensinnäkin eläinten tieteellinen luokittelu (*kasvissyöjäeläin*) ja toiseksi eläinten vaikutus toisiin eläimiin, jota ei kuitenkaan kuvata agenttiivisena toimintana vaan tapahtumana (*tapahtumaketju*). Jonkinasteista epäagenttiivisuutta ilmentää myös verbi *käyttäytyä* (ks. jaksoa *Itseään kontrolloiva eläin?*), samoin kuin eläinkannan vahvuudesta puhuminen *runsastua*-verbillä, joka on passiivinen ja kuvaa eläinten elämää niistä itsestään riippumattomana tapahtumana.

- (56) Ehdin edellisessä puheenvuorossani mainita sen, että Yhdysvalloissa joihinkin kansallispuistoihin on palautettu susia. Tämä on lisännyt *luonnon monimuotoisuutta* näissä kansallispuistoissa huomattavasti, koska se on muuttanut sitten kasvissyöjäeläinten, kuten kauriiden, peurojen ja vastaavien, *käyttäytymistä*, kun ne ovat lakanneet esimerkiksi jokien ja purojen varsilta syömästä kasvillisuutta kokonaan, koska silloin kun kansallispuistossa on petoja, nämä *kasvissyöjäeläimet* haluavat olla enemmän kasvillisuuden piirissä. Ja tämä on sitten aiheuttanut sellaisen *tapahtumaketjun*, jossa hyvin monet lajit, myöskin lintulajit, ovat sitten *runsastuneet* ja monipuolistuneet. (Vihr., Hassi 2017)

Tarina, jonka kautta vihreät elävät, näyttäisi olevan ”Luonto on (eko) systeemi”. Eläimet eivät ole merkityksellisiä yksilöinä vaan vain osana

ekosysteemejä. Vihreät kansanedustajat säilyttävät tarkkailuaseman suhteessa systeemeihin, eikä käy ilmi, että he ihmisinä olisivat osa niitä ja siten eläimiä. Omaan kulttuuriseen asemaan sitoutumista kuvastaa myös se, että vihreiden systeemiseen ajatteluun punoutuu selvä kansallinen säie. Heidän toinen kertomuksensa voisikin olla: ”Suomalaiset kantavat vastuuta Suomessa asuvista eläimistä.” Tuotantoeläinten kohdalla tämä vastuu toteutuu eläinten lajityypillisiä tarpeita mahdollisimman hyvin palvelevien laitteiden vaatimuksena.

Perussuomalaiset

Luontosuhteen laatu ei kansallisia ja yhteisöllisiä arvoja kannattavien, ”tavallisen ihmisen” ääntä esillä pitävien perussuomalaisten politiikassa ole niin ilmeinen kuin keskustalla ja vihreillä. Puolueen identiteetti on kuitenkin rakentunut paljolti vastakkainasettelusta vihreisiin (Mickelson 2011), mistä on seurannut luonnostaan vähättelevä suhtautuminen ympäristöongelmiin. Vahva kansallinen, suomalaisuutta korostava ja suomalaisten etua esillä pitävä ideologia tuo toisaalta mukanaan myös tietynlaisen myönteisen suhteen luontoon ja sitä myöten myös suomalaisiin eläimiin. Se tuo mukanaan Suomen luonnon erityisyyden, ehkä kauneudenkin arvostuksen, joka motivoi luonnon suojelun.

Perussuomalaisten arvoissa puolueen verkkosivulla ja puolueen periaateohjelmassa (10/2018) suomalaisuus on näkyvästi esillä ja sitä määrittellään eri tavoin. Näissä määrittelyissä suomalainen *luonto* tai suomalaiset *eläimet* eivät ole suoranaisesti esillä. Suomalaisuus määritetty ensisijaisesti maantieteellisesti: ”Haluamme tukea apua tarvitsevia ensisijaisesti oman maamme sisällä.” Tämän rajauksen sisään mahtuvat periaatteessa myös apua tarvitsevat eläimet. Suomen puolustamisessa on perussuomalaisilla myös ekologinen ulottuvuus: ”Maamme tulee jättää uusille sukupolville sosiaalisesti, taloudellisesti, sivistyksellisesti ja *ekologisesti* sekä moraaliselta tasoltaan paremmassa kunnossa kuin se on tänä päivänä.” (Perussuomalaisten periaateohjelma.)

Kaikkiaan luonto on taka-alaiistettu mutta tulkittavissa suomalaisuuteen kuuluvaksi perussuomalaisten periaateohjelmassa. Puolueen

kuntavaaliohjelmassa 2017 ("Arjesta se alkaa") luonto on sen sijaan eksplisiittisesti esillä. Sen viimeisenä asiakokonaisuutena on "Luonnonläheinen Suomi on ainutlaatuinen". Luonnolla, mukaan lukien eläimet, ei tässä ohjelmassa kuitenkaan ole itseisarvoa, vaan luonto on olemassa ihmisiä varten. Ensimmäinen kappale alkaa "Suomalaiset arvostavat ympäristöä ja puhdasta luontoa" ja tuo kaikkiaan esiin puhtaan ympäristön merkityksen juuri ihmisen hyvälle elämälle, mutta suurin osa jaksosta kertoo, miten luontoa *ei* tarvitse suojella: "Vastustamme ihmisestä ja tämän hyvinvoinnista täysin irrotettuja ympäristöllisiä vaatimuksia."

Eläintensuojelu saa ohjelmassa joka tapauksessa kannatusta, kun luontojakso loppuu eräänlaiseen eläinsuojelujulistukseen: "90 prosenttia suomalaisista toivoo, että tuotantoeläimiä kohdeltaisiin nykyistä paremmin. Kannatamme vahvasti, että niin sanottua uskonnollista teurastusta säädellään nykyistä voimakkaammin ja estetään kidutus. Eläinten oikeuksienkin kuuluu mennä eteenpäin, ei taaksepäin." Eläinten oikeudet näyttäytyvät tässä osana vieraiden kulttuurien torjumista, eikä puolueen kannasta tuotantoeläinten kohteluun tässä kohdin enempää puhuta. Tässä perussuomalaiset asettuu äärioikeistolaiseen traditioon, sillä 1930-luvun Saksassa oli aikansa edistyksellisin tai ainakin tiukin eläinsuojelulaki, jossa muun muassa kiellettiin halal- ja kosher-teurastus (Stuart 2006). Tutkimukseni aineiston keruun viimeisenä vuotena eli 2019 julkaistiin perussuomalaisten *Ympäristö- ja energiapolitiikka* -ohjelma, joka ottaa luontoon, ympäristöön ja myös eläinten asemaan uudella tavalla kantaa. Ohjelmassa nousee esiin eläinten suhde inhimilliseen kulttuuriin: "eläinsuojelu on osa suomalaista ja eurooppalaista sivistysperinnettä". Samaan tapaan kuin perussuomalaisten eduskuntapuheenvuoroissa ohjelmassa vaaditaan esimerkiksi parannusta tuotantoeläinten elinoloihin, saaliseläinten asiallista käsittelyä sekä ankarampia rangaistuksia eläinsuojelurikkomuksista. Eläinten tuntema kipu nostetaan esiin, ja sen lievitystä ja hoitoa esitetään pakolliseksi kaikissa toimissa, jotka kipua aiheuttavat.

Aineiston analyysi toi esiin, että odotuksenvastaisesti kansallinen ulottuvuus ei korostu perussuomalaisten eläinpuheessa. He päivänsä toivat esiin myös Etelä-Korean (43a), Afrikan (45a,11b) ja esimerkiksi Romanian eläinten kärsimyksen (57).

- (57) Sitten on pentutehtailu. Sitä on Suomessakin, hyvin paljon *Romaaniassa, Irlannissa, Itäblokin maissa, Virossa*. Siihen on puututtava. (PS, Elomaa 2016)

Ne perussuomalaiset edustajat, jotka puhuvat eläimistä, suhtautuvat niihin ylipäättään suuremmassa määrin mentaalisina olentoina kuin keskustalaiset tai vihreät kollegansa. He myös ottavat esiin yksittäisten eläinten kokemuksia ja kertovat niistä tarinoita (ks. esim. 7), mikä ilmentää yksilöllistä suhtautumista, jossa eläimet eivät sulaudu tuotantokoneistoon tai ekosysteemiin. Eläimiä kuitenkin tarkastellaan tunteita kokevina olioina myös järjestelmän osana (58):

- (58) Tämä epäinhimillinen, järjestelmällinen *eläinten räökkääminen* [pentutehtailu] on saatava loppumaan. (PS, Elomaa 2019)

Eläimiä mentaalisina olioina käsitelleessä jaksossa valtaosa esimerkeistä oli perussuomalaisilta, sillä juuri he nostavat eläimistä esiin mentaalisen puolen. Esillä olleissa puheenvuoroissa kuvattiin eläinten pelkoa, kipua ja kärsimystä myös yleisemmin. Seuraavassa vertautuvat vihreiden ja perussuomalaisen lähestymistavat eläimen kokemaan kärsimykseen. Esimerkki (59a), joka on vihreiden Krista Mikkosen tuottama, pohjaa eläimen mentaalisuuden tutkittuun tietoon. Perussuomalaisen Ritva Elomaan esimerkissä (59b) eläimen kokemusta, nyt possun kipua, lähestytään toisesta näkökulmasta, eläytyen. Esimerkissä eläinkokijaa ei ole eksplisiittisesti lauseessa ilmaistu, mutta kursivoitu lause ilmaisee puhujan empaattisen eläytymisen possun kokemaan tilanteeseen.

- (59a) Arvoisa puhemies! Eläinsuojelulaki on todella vanhentunut, se on vuodelta 1996, ja 20 vuodessa *on valtavasti tullut uutta tietoa* koskien niin eläinten käyttäytymistä, *eläinten älykkyyttä kuin heidän kokemaansa kärsimystä*. Lain tavoitteena on taata lajityypillinen käyttäytyminen, mutta valitettavasti monessa kohtaa tästä kyllä jäädään. (Vihr., Mikkonen 2018)
- (59b) Suomessa esimerkiksi sioilla on saporot koko elämänsä ajan, kun taas EU:n monessa maassa ei näin ole, vaan ne poistetaan

possulta jo alkuvaiheessa, ja *se on varmaan kivuliasta*. (PS, Elomaa 2019)

Eläinten tunteisiin ja eläinyksilöihin fokuusoiminen liittää perussuomalaiset romanttiseen perinteeseen. Suomessa romanttista luonto- ja eläinkäsitystä on edustanut esimerkiksi J. L. Runeberg, joka 1800-luvulla²⁹ idealisoidessaan agraarisen luontaistalouden jätti huomiotta ihmisen toiminnan haitalliset vaikutukset luontoon (Suutala 1986, 240; Runebergin luontokäsityksen ”esikantilaisuudesta” ja eroista romantiikan luontokäsitykseen ks. Lassila 2011, 93). Romanttiseen luontokäsitykseen kuului myös nähdä pedot ihmisen taistelukumppaneina (Suutala 1986, mp.).³⁰ Ihmisen ja eläimen välisessä suhteessa yhteistä nykyromantiikkaan on eläinyksilöiden nostaminen esiin lajien tai ekosysteemien sijaan sekä niiden voiman ja yksilöllisen merkityksen korostaminen.

Eläinyksilöiden ja niiden oikeuksien korostaminen on nykypäivänäkin toki perussuomalaisia laajemmin vaikuttava suuntaus. Esimerkiksi Raussi (2006), joka käsittelee eläinten massatuotantoa eläinoikeuksien kannalta, tuo esiin myös eläinten oikeuksien yksilötason: oikeus on ennemminkin eläinyksilöllä omaan hyvinvoinnin kokemukseen kuin lajilla lajityypilliseen käyttäytymiseen. Kun eläin on pieni osanen tuotantolaitoksen koneistossa, sillä ei ole yksilönä omaa arvoa.³¹ Perussuomalaisten joukosta kuuluukin tähän ajattelutapaan sopiva puhe eläimen *itseisarvosta*, joka ei muiden puolueiden puheenvuoroissa samalla tavoin tule esiin (ks. myös esimerkkiä 5a):

- (59) Mutta tänään on mahdollista puhua eläinten puolesta. Vallitsevan näkemyksen mukaan tuotantoeläimet pääsääntöisesti koetaan ihmisen tulonlähteeksi tai ravinnoksi, eli eläimet nähdään usein vain tuotantovälineinä, ei itsearvoisina olentoina. Toivoisinkin, että lainsäädännössä *eläimen itseisarvo* nostetaan tuotannollisen näkemyksen rinnalle ja ohikin. Monet kotimaiset tuottajat näkevätkin eläimessä itseisarvoa, ja uskon, että tämänkaltainen näkemys yleistyy entisestään. (PS, Elomaa 2016)

Perussuomalaiset näyttäisivät edustavan Aaltolan ja Kedon luokittelun neljättä kohtaa, eläimen kohtaamista itsellisenä, ”ihmisen järjestystä mukailevana ja uhmaavana” oliona. Kyseistä puoluetta ei tulisi ensimmäisenä liittäneeksi eläinten oikeuksia, saati eläimen itseisarvoa korostavaan traditioon. Eläinyksilöitä ja yleisemminkin olosuhteissaan kärsivien eläinten tilannetta esiin nostava suhtautumistapa voisi olla ymmärrettävissä sitä kautta, että puolue on muutenkin nostanut esiin yksilöiden kokemuksia, alistettujen ryhmien ongelmia ja uhattuja oikeuksia, olkoonkin, että nämä yksilöt ja ryhmät ovat normaalitapauksessa ihmisiä.

Suomalaisten populistipuolueitten ideologioita tutkinut Rauli Mickelson (2011) on perussuomalaisten edustajien vaaliohjelmiä vertailtuaan päätyneet jakamaan heidät viiteen ryhmään. Yksi näistä ryhmistä on sosiaalipoliittinen ryhmä, joka pitää esillä muun muassa omaishoidon ja vanhusten hoidon huonoa tilaa, lastensuojelua ja eläkkeitä. Tähän ryhmään on jo tutkimuksen aikaan kuulunut Arja Juvonen, joka on yksi eläinten asioita tämän tutkimuksen ajanjaksona esillä pitäneistä edustajista. Eläinten suojelun voisikin nähdä sosiaalipoliittisen kiinnostuksen jatkeena. Tässä kohdin on hyvä muistaa, että kun eläinsuojeluliike voimistui 1800-luvulla, sillä oli yhteys muitten alistettujen ryhmien, kuten orjien, naisten ja työläisten vapautusliikkeisiin (esim. Vilkkä 2009; eläinten ja muiden ryhmien alistamisen yhteydestä ks. myös Haraway 2008).

Perussuomalaiset kansanedustajat puhuvat siis eläimistä tuntevina ja arvokkaina olioina. Tämä ei toisaalta muuta sitä, että he puhuvat eläimistä paljolti myös ihmisten apuvälineinä ja että kaikkiaan eläimistä puhuvat ylipäätään vain harvat perussuomalaisten edustajat. Perussuomalaisten suosikkieläin eli heidän aineiston puheenvuoroissaan useimmin mainitseman eläinlaji on koira. Puheenvuoroissa se on usein objektin asemassa lauseissa, jonka subjekti osoittaa ihmisen: se ostetaan, otetaan, tunnustusmerkitään; jonkin verran se vain on, jolloin se pääsee subjektiksi. Juuri koira kuitenkin esitetään muita eläimiä useammin myös tunnereaktion kokijana, mikä kuvaa kahtalaista suhtautumista siihen.

Eläinten toimijuutta ja tunne-elämää korostavien puheenvuorojen ohella perussuomalaiset tuottavat myös paremmin heidän ohjelmanjulistukseensa sopivia eläinlajikempeksiä. Esimerkeissä (60a–b) korostuu kansallismielinen näkökulma eri tavoin. Esimerkissä (60a) noste-

taan esiin suomalaisen tuottajan uhattua asemaa keskustalaisten tapaan (vrt. esim. 49a–c) ja suomalaisen ruoantuotannon arvoa vihreiden tyyliin (vrt. esim. 54b), ja samalla eläinten oikeuksista tehdään muslimivastaisuuden välikappale perussuomalaisten oman puolueohjelman mukaisesti. Esimerkissä (60b) taas nostatetaan yksittäistä eläinlajia suomalaisuuden symboliksi: suomenhevonen on perussuomalaisten vastine vihreiden norpalle ja hömötiaiselle.

(60a) Vasemmalla pidetään paljon meteliä eläinten oikeuksista. Tosin se meteli on hyvin valikoivaa. Se kohdistuu ainoastaan kantasuomalaisiin maatalousyrittäjiin, jotka työllään pyrkivät elättämään perheensä, mahdollisesti työllistämään muitakin ja ennen kaikkea tuottamaan meille puhdasta suomalaista ruokaa. – – vihervasemmistolaisia ei tunnu kiinnostavan eläinsuojelulain 33 b §, 19. toukokuuta keskustelimme täällä edustaja Ronkaisen lakialoitteesta sen muuttamiseksi. Lakialoitteeseen halal-teurastuksen kieltämisestä löytyy allekirjoittajia ainoastaan perussuomalaisista ja keskustasta. (PS, Hakkarainen 2016)

(60b) Suosittelemme kaikkia kuuntelemaan Huojuva Lato -yhtyeen kappaletta Suomenhevonen. Minusta tämä on erittäin ihanasti sanottu: ”Ja kun Kannaksella ryskyivät tankit, oli pakkanen, hanki – sinä olit konettakin luotettavampi.” ”Sulla ukkini raivasi pellot.” Mitä mieltä olette, ministeri, voisiko suomenhevonen olla Suomen itenäisyyden juhlaeläin? (PS, Meri 2017)

Aineiston analyysin perusteella on vaikea määrittellä eläinten kannalta merkityksellistä tarinaa, jonka kautta perussuomalaiset puolueena eläisivät. Perussuomalaisten puheissa eläimet ovat monessa suhteessa ihmisen kaltaisia ja ihmisten lailla huomioon otettavia olioita. Äänessä olevien harvojen edustajien tarina näyttäisi olevan ”eläimet ovat tuntevia ja itsellisiä olentoja”. Toisaalta kun luonnon itseisarvo puolueen ohjelmassa nimenomaan kiistetään, on vaikea pitää tätä koko puolueen tarinana. On myös mahdollista ajatella, että eläimet koetaan hyvin kulttuurisina, osana ihmisten elämää, jolloin ne eivät kuulukaan siihen ”luontoon”, jonka itseisarvoisen suojelun puolue kieltää. Puheenahan ovat etupäässä

koirat ja kissat. Kansalliset teemat eivät puolueen puheenvuoroissa korostu samalla tavalla kuin esimerkiksi vihreillä, mutta pulpahtavat joskus esiin. Kaikkiaan näyttää siltä, että eläinasioissa puolueen linjaa vietään eduskuntapuheenvuoroissa hyvinkin eläinmyönteiseen suuntaan.

Aaltolan ja Kedon (2015) luokittelun kannalta puolueiden välillä on selvä ero. Vihreät pitävät eniten esillä luonnoneläimiä, jotka voisivat sinänsä olla itsellisiä toimijoita, mutta vihreät eivät niiden toimijuutta korosta, joten niiden itsellisyys asettuu kyseenalaiseksi. Eläimistä puhutaan paljolti ne välineellistään esimerkiksi osaksi hyvämaineista ruoantuotantoa tai kansallisia hankkeita. Myös eläinten tarkasteleminen ekosysteemien osana on vihreille tyypillinen puhetapa. Keskusta on odotuksenmukaisesti tuotantoeläinkeskeinen, joten eläin näyttäytyy heidän puheissaan ennen kaikkea funktionaalisenä välineenä tai kuolleena ruumiina, mikä korostaa eläimen resurssiluonnetta. Kuitenkin väline on heille myös samastuttava ja hoidettava, ja se muodostaa hoitajansa kanssa yksikön. Perussuomalaisten kiinnostus kohdistuu lemmikkeihin, koirien lisäksi erityisesti kissoihin, joten eläimyydestä nousee esiin sosiaalinen puoli, mutta eläin ilmenee heille myös itsellisenä oliona.

Huoli tuotantoeläinten hyvinvoinnista ja usko niiden mielen kykyihin ovat Kupsalan ym. (2016) mukaan positiivisesti yhteydessä sosiaalisen tasa-arvon kannatukseen. Kaikki tutkimani puolueet periaatteessa kannattavat sosiaalista tasa-arvoa, mutta perussuomalaiset – heidän muutama eläimiä esillä pitävä edustajansa – puhuvat ylivoimaisesti eniten eläimistä mentaalisisina oliona.

Suojelusta hyvinvointiin, luonnosta kulttuuriin

Eläinten, erityisesti kotieläinten, hyvinvointi oli Suomessa puheena jo 1700-luvulla, jolloin se nähtiin ihmisen hyvää edistämässä. Se oli osa käytännöllistä tavoitetta kehittää maataloutta ja parantaa köyhien ihmisten elinoloja. Ensimmäinen suomenkielinen eläinten hoitoon keskittynyt kirja, Christfrid Gananderin *Eläinden Tauti-Kirja*, ilmestyi vuonna 1788. Sen mukaan ”Eläinten Tautein ja wammoin oikia tunteminen ja niitten parantamiset, eli, se nykyjään Ulkomailla, Frankriikisa, Danmarkisa,

Hollandisa, Saxan Maasa ja myös Ruozisa ylös otettu Weterain Konsti, on tosin niin hyödyttävä ja tarpeellinen, että *ilman sitä, Talot ja maat häviävät, maan asujat köyhtyvät ja särpymen ja muun karjan annin puutoxesta näändyvät.*” (1829 [1788], 3.) Ganander, pappi, joka ohjasi seurakantalaisiaan myös käytännön asioissa, näki siis eläinten hyvinvoinnin hyvinkin funktionaalisesti, ihmisen hyvinvointia edistämässä, ja jatkoi: ”Mixeis siis jokainen Isäntä ja Emäntä sois Karjansa menestyvän, pysyvän terwesnä ja hengisä?” (Mts. 4.) (Ks. myös Laitisen tutkimusta tässä teoksessa.)

Luonnonsuojelu ja sitä myöten myös luonnoneläinten suojelu sai Suomessa alkunsa 1800-luvulla, ja myös se oli ihmiskeskeistä. Topeliusta voi pitää Suomen ensimmäisenä luonnon- ja eläinten suojelijana. Hän tunsu ilmeistä rakkautta eläimiä kohtaan ja perusti pikkulintujen suojelemiseksi Kevätyhdistyksen vuonna 1870. Eläinsuojelu ei kuitenkaan ollut Topeliuksen ajattelussa vain eläimiä varten, vaan hän katsoi, että sillä, kuten yleisemmin luonnonsuojelulla, oli jalostava vaikutus kansaan. Se ei siis ollut itsetarkoituksellista. (Suutala, 1986.) Topeliuksen näkemyksellä oli toki myös kristillinen ulottuvuus ja tausta.

Eläinten kohtelua säädeltiin jo 1800-luvulla myös laein, mutta ennen kaikkea metsästyslainsäädännössä. Muutakin eläinten kannalta relevanttia lainsäädäntöä oli. Aiemmin mainitun eläinräkkäyksen kiellon lisäksi oli ollut myös eläinten teurastusta ja kuljetusta koskevaa lainsäädäntöä. Ajatus eläinten suojelemisesta niiden itsensä vuoksi tuli Suomeen viimeistään 1900-luvulla, jolloin myös ensimmäinen varsinainen eläinsuojelulaki säädettiin. Vuoden 1934 eläinsuojelulakia voikin pitää tärkeänä edistysaskeleena suomalaisen eläinsuojelun historiassa. Lain 1. §:n mukaan ”eläintä on kohdeltava niin, ettei sille tarpeettomasti tuoteta kärsimystä”. Wahlbergin (2015, 83) mukaan eläinsuojelulainsäädäntö Euroopassa perustuu yleisesti juuri siihen, että eläinten tunnustetaan olevan tuntevia olentoja, ja tähän käsitykseen myös vuoden 1934 laki nojautuu.

Vuonna 2021 voimassa on laki vuodelta 1996, ja se on nimeltään eläinsuojelulaki. Sen säätämisen aikaan 1990-luvulla, kaupungistumisen edettyä varsin pitkälle ihmiset suhtautuivat eläimiin jo aivan toisin kuin vuosisadan alussa. Kun myös elintaso ja hyvinvointi olivat parantuneet, eläintenkin oloja haluttiin parantaa. Sittemmin Suomen eläinsuojelulakia

on oltu uudistamassa jo vuosia. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi eläinten hyvinvoinnista ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi annettiin viimein 2018. Lakiesitys oli lausuntokierroksella 21.12.2017–28.2.2018, ja siitä annettiin 385 lausuntoa. Tämän luvun aineistona ovat puheenvuorot osuvatkin kriittiseen ajanjaksoon lain valmistelun kannalta.

Valmisteilla olevan lain tarkoitukseksi ilmaistaan ”edistää eläinten hyvinvointia ja suojella eläimiä parhaalla mahdollisella tavalla niiden hyvinvoinnille aiheutuvalta haitalta” ja myös ”lisätä eläinten kunnioitusta ja hyvää kohtelua”. Aiemmasta *suojelulaista* ollaan siis etenemässä kohti *hyvinvointilakia*, jonka tarkoituksena kuitenkin yhä on eläinten hyvinvoinnin edistämisen lisäksi tai osana sitä suojella eläimiä. Tapahtumassa on kuitenkin eräänlainen historiallinen muutos, jossa eläin muuttuu tietystä mielessä objektista subjektiksi. Tämä heijastaa siirtymää: länsimaisen etiikan peruseräite on ollut pyrkimys vähentää kärsimystä, mistä seuraa pyrkimys eläintenkin kärsimyksen vähentämiseen ja siten eläinten suojeluun. Eläinoikeusfilosofia katsoo nykyään silti, että tämä ei riitä, vaan tärkeää on huolehtia eläinten hyvinvoinnista, niin fyysisestä, psyykkisestä kuin sosiaalisestakin. Ajatuksena on myös, että eläimillä on itseisarvo ja että on otettava huomioon eläinten niin kutsutut lajityypilliset tarpeet. (Vilkkä 2009.) Oikeustieteelliseltä kannalta eläinten oikeusobjektiasemaa tarkasteleva Wahlberg (2015, 84) vertaa ihmisen ja eläimen oikeudellista asemaa. Hän toteaa, että siinä missä ihmisellä oikeussubjektina on oikeuksia ja velvollisuuksia, eläin on tietyn laissa säännellyn suojelun ja hyvinvointitason kohde. Wahlbergin mukaan useassa Euroopan maassa on pyritty siirtymään suojelusta hyvinvoinnin suuntaan, mutta käytännössä eläinsuojelulaeissa on yhä ristiriita, kun eläimiä ei kuitenkaan pidetä oikeussubjekteina.

Kummassakin lähestymistavassa, sekä suojelevassa että hyvinvointiin keskittyvässä, eläin tavallaan objektifioidaan, mutta niissä on se ero, että suojelulainsäädäntö fokusoii uhkiin ja ongelmiin, joita on koetettava estää, kun taas hyvinvointilaki fokusoii olosuhteisiin, joissa eläimellä olisi hyvä olla. Hyvinvointikin nähdään siis objektiuden kautta, kun se rakentuu eläimen kunnioittavasta kohtelusta. Tämä on kiinnostava seikka juuri siltä kannalta, että eläimet eivät kuitenkaan aineiston analyysissä näyttäytyä erityisen tuntevina olioina.

Aloitin tämän luvun ihmisen erilaisista suhteista luontoon ja ympäristöön, ja lähdin tarkastelemaan eläimiä osana luontoa. Olen kiinnittänyt huomiota eläinten ja ihmisten välisten (vuorovaikutus)suhteiden ilmentymiin. Käsittelyn myötä on osin tästä näkökulmastakin johtuen käynyt erittäin ilmeiseksi, että eläimet eivät kuulu pelkästään luontoon vaan myös ja ehkä ennen kaikkea kulttuuriin: eläimet ovat kietoutuneet tässä luvussa läpikäydyin ja lukemattomin muin tavoin inhimilliseen toimintaan.

Kotieläinten kulttuurisuus on ilmeistä, mutta lisäksi myös niin kutsutut luonnoneläimet on helppo nähdä osana kulttuuria, kun suhdetta niihin säädetään rituaalein, niiden kantaa kontrolloidaan hoitotoimenpitein tai niiden kärsimyksestä käydään keskustelua eduskuntasalissa. Eläinten suojelu on ylipäätään vahvasti kulttuurista asettaessaan eläinlajeja ihmisen valvonnan alle toteuttamaan ihmisen määrittelemiä tarpeita, kuten luonnontasapainon ylläpitäminen (Lähdesmäki 2015).

Kaikkien eläinten kulttuurisuus varmistuu viimeistään silloin, kun ne asetetaan lainsäädännön kautta osaksi ihmisen toimintoja. Eduskunta onkin lakia säätävänä elimenä konteksti, jossa eläimistä puhumisen kulttuurisuus korostuu. Lähdesmäki (2015) toteaa, että jo metsästyksen voi tulkita toiminnaksi, joka liittyy metsästetyn eläimen osaksi inhimillistä kulttuuria, mutta viimeistään metsästystä koskeva lainsäädäntö asettaa riistaeläimen tiettyyn asemaan yhteiskunnassa ja liittyy eläimen siihen. Luonnoneläimiä koskeva lainsäädäntö onkin hänen mukaansa esimerkki luonnon ja kulttuurin yhteen kietoutuneisuudesta, niin sanotusta *luontokulttuurista*. (Lähdesmäki 2015, 186.)³²

Kognitiivis-ekolinguvistinen lähestymistapani, jossa tutkin ihmisten luonto- ja eläinsuhdetta, on jo itsessään asettanut ihmisen erityisasemaan. Olen tarkastellut ihmistä vain *suhteessa* luontoon ja eläimiin, en siis yhtenä eläimenä eläinten joukossa tai luonnon osana. Lähtökohdaksi ottamani ihmisestä erillinen luonto näytti äsken sulautuvan kulttuuriin ja häviävän vähitellen olemattomiin. Mutta puhuessaan eläimistä kansanedustajat, osin toisistaan poikkeavin tavoin, ylläpitävät ja tuottavat uudelleen ajatusta meistä erillisestä luonnosta. Samalla he rakentavat rajamuuria luonnon ja kulttuurin ja siten ihmisten ja muiden eläinten väliin. Yleisesti se tapahtuu jo luokittelemalla osa eläimistä

luonnoneläimiksi, joita kuvataan lähtökohtaisesti kulttuurista erillisinä, itsellisinä toimijoina. Luonnoneläimien erillisyyttä voi myös korostaa sanomalla, että niiden täytyy antaa *elää omilla ehdoillaan*. Toisaalta niiden toiminta ei näydy kovin omaehtoiselta, kun se kuvataan agenttiivisena yleensä vain haitanteon yhteydessä. Luonnoneläimet voidaan myös asettaa tahdottomiksi ekosysteemin osaksi, jolloin ihmiselle jää luontoa jäsentävien ekosysteemien tarkkailijan rooli.

Kodin ja kulttuurin piirissä elävät lemmikit ja tuotantoeläimet ovat vielä etäämpänä ”luonnosta”. Ihmiskulttuurin osana niillä on erilaisia rooleja ja merkityksiä ihmisille. Eläimet voivat olla osasia tuotantokoneistoissa, joissa artefaktit ovat pääosassa ja joissa ihmisetkin epäinhimillistyvät muodostaessaan tuotantokoneiston yhdessä tuotantoeläinten kanssa. Lemmikit ja harraste-eläimet puolestaan palvelevat ja ilahduttavat ihmistä. Kun ne muodostavat sosiaalisia suhteita ihmisiin, ne voidaan kuvata tuntevina olioina ja ne alkavat muistuttaa ihmistä. Eduskunnassa rakentuvassa maailmassa näyttää siis olevan olento nimeltä ihminen, sille materiaalisia hyödykkeitä sekä huvituksia tuottavat kotieläimet ja näiden yhdessä muodostaman ”kulttuurin” ulkopuolella ”luonto”. ”Luonnossa” voi käydä virkistymässä esimerkiksi noutamalla sieltä riistaa, ja sen ekosysteemejä voi ulkopuolelta tarkkailla. Joskus sen eläimet työntyvät kulttuurin alueelle haittaamaan ihmistä.

VIITTEET

- 1 Ekolinguistiikan historiasta ks. esim. Steffensen & Fill (2013); Suomessa ekolinguistiikasta on kirjoittanut Herlin (2012).
- 2 Kognitiivisessa kieliopissa merkityksen taustatiedon kuvaamisessa keskeinen käsite on kognitiivinen alue; merkityksen taustatietoa kuvataan lisäksi kognitiivisten alueiden muodostamana ”kompleksisena matriisina”. (Ks. Leino 1993.) Semanttisen taustatiedon kuvaamisesta ja sen käsitteistöstä ks. esim. Taylor (2010, 186–201), kognitiivisen kielen tutkimuksen merkitysnäkemyksestä laajemmin Onikki-Rantajääskö (2001, 29–34).
- 3 Juuri metaforaan perustuvat kehystykset ovat tavanomainen strategia poliittisessa puheessa, ks. esim. Kövecses 2006, 135–138. Vaihtoehtoisista ilmastomuutoksen kehystyksistä ks. Stibbe (2014), Nerlich & Jaspal (2012).

- 4 Haluan kiittää SKS:n nimettömiä referoituja sekä Ilkka Herliniä ja Suvi Honkasta hyvistä kommentteista tekstin varhaisempiin versioihin sekä Matti ja Niilo Koivistoa avusta aineiston käsittelyssä.
- 5 Puheenvuorojen määrät muina vuosina: 2015, 50; 2016, 149; 2017, 134; 2019, 24.
- 6 Aivan kaikkia eläimiä ja tilanteita tämä ei koske, sillä eläimiä voidaan esimerkiksi haudata yksilöidysti, ks. esim. Bläuer (2020, 103 ja siellä mainitut lähteet.) Lemmikien kuolemaan suhtautumisesta ks. Schuurman & Laurén (2016).
- 7 Aaltolalla ja Kedolla eläintarhassa katsottu eläin on ”funktionaalinen”.
- 8 Monikon ja geneerisyyden suhteesta ks. Vilkuna (1992, 151–154).
- 9 Spesifisyyden ja empatian suhteesta on kirjoittanut Kalliokoski (1996). Empatiasta kielessä ks. myös Herlin & Visapää (2011; 2016).
- 10 Yhtenäistämiseen eli erojen häivyttämiseen ottaa tunnetusti kantaa myös Derrida (2006). Teoksessa *Eläin joka siis olen* Derrida paheksuu sitä, että ihmisillä on tapana puhua *eläimestä* niin, että kyseinen sana kattaa joukon hyvin erilaisia olioita, joiden erityisyys siten häivyttyy. Eläimen sijaan on olemassa erilaisia eliöitä, hän korostaa, ja niiden myötä ihmiselläkään ei itse asiassa ole suhdetta eläimeen vaan on olemassa lukematon määrä erilaisia suhteita. Derrida haluaa nostaa esiin myös eläinyksilön ja yksittäisen eläimen kokemuksen. Vain sen kautta ja se tunnistaen ja eläimeen myötätuntoisesti suhtautuen on hänen mukaansa ylipäättään mahdollista saada yhteys eläimeen.
- 11 Esimerkiksi englannin sana *animal* ei tietenkään täysin vastaa sanaa *eläin*. Se on merkitykseltään kapeampi, koska se ei käsitä lintuja ja kaloja.
- 12 Huomaa, että *turkis* on valmistusmateriaalia ilmaiseva s-johdos kuten *aidas, vihdas* (ISK § 200), eli eläimen nimitys tuo esiin sen funktion materiaalina, siis kuolleen ruumiina; vrt. englannin *fur*-sanaan.
- 13 Eläinten luokittelusta haitta- ja hyötyeläimiin ja luokittelun historiallisista, biologisesta ja kulttuurisesta taustasta ks. Vuorisalo & Oksanen (2020).
- 14 Sekä Maunu Eerikinpojan (1347) että kuningas Kristofferin (1442) maanlaieissa todettiin, kuinka ”Karhun, sudhen ja ketun mahta iocainen caikis paikois waphahdesti tappa”. Karhun, suden tai ketun sai siis tappaa rangaistuksesta. Koska pedot uhkasivat karjaa ja viljelyksiä ja aiheuttivat taloudellista vahinkoa, petovihalle olikin otollinen maaperä. Suoranainen velvoite tappaa susia oli lainsäädännössä kaikkiaan 522 vuotta: se poistui vasta vuoden 1869 metsästysasetuksesta. (Raikas 2018, 52–53.)
- 15 Eläimen kontrollointi omistussuhteen kautta on kiinnostava historiallisesti, sillä eläinten omistaminen on ollut olennainen tekijä eläinsuojelun historian kannalta. Eläinräkkäyskin on alkuaan ymmärretty vain kotieläimiin kohdistuvaksi, koska se motivoitui omaisuuden suojasta (Streng 1999).
- 16 Tämän vuoksi saaliseläinten nimet ovat olleet tabuja, Nirvin termein niitä on koskenut sanankielto, joka on Lapissa säilynyt pitempään. Nirvin (1944, 9) mukaan sanankielto ”pohjautuvat ensinnäkin käsitykseen, että riista- ja kotieläimet tai näiden viholliseläimet, pedot, kuulevat ja ymmärtävät ihmisen puheen”.
- 17 Stibben (2014) teoksessa on keskeisenä ajatuksena, että ekolinguistillä pitää olla oma ekosofia, eräänlainen ekologinen filosofia, jota pyrkii edistämään ja johon sopivia kielellisiä valintoja voi siten suositella.

- 18 Verbin *käyttäytyä* subjektin agenttiivisuudesta ja yleisemmin agenttiivisuuden asteittaisuudesta ks. Koivisto (1991, 52–63).
- 19 Hanhet eivät sovi tähän kuvaan, sillä linnut olivat Topeliuksen erityisessä suosiossa.
- 20 Pronominilla *he* eläimiin viittaamisesta ks. Laitisen tutkimusta tässä kokoelmassa.
- 21 Kokemus eläimestä on toki yleisesti ottaen eri asia kuin suhde eläimeen. Eläimen voi esimerkiksi kokea varmaksi ilman varsinaista suhdetta siihen, ja suhde pitää siis ymmärtää tässä riittävän yleisellä tasolla. Tämä teema vaatiikin lisäpohdintaa.
- 22 Käsitys apinasta ihmisen lähisukulaisena sai evidenssiä 1699, kun lontoolainen anatomiatutkija Edward Tyson suoritti simpanssin dissektion ja havaitsi, ettei apina juuri poikennut ihmisestä edes aivoiltaan (ks. Stuart 2006, 138).
- 23 On tutkijoita, joiden mielestä ihmisten käsityksiä eläinten mentaalisista kyvyistä ei voi tutkia kontekstista irrallaan, ks. Harjunpään tutkimusta tässä kokoelmassa, loppuviite 1.
- 24 Suomessa nuorakeraaminen kulttuuri, kirveiden vuoksi myös vasarakirveskulttuuriksi kutsuttu, vaikutti noin vuosien 2800–2300 eaa. välillä. Tunnetut asuinpaikat sijaitsevat laidunmaaksi soveltuvilla savimailla (Äyräpää 1952, 292–293).
- 25 Nautakarjaa oli vielä 1500–1600-luvulla taloa kohden eniten Ahvenanmaalla ja Pohjanmaalla ja sielläkin vain 6–7 lehmää, seuraavaksi eniten Lounais-Suomen peltoviljelyalueella ja vähiten Itä-Suomessa. 1800-luvulla tärkeimmät karjanhoitoalueet olivat edelleen Keski- ja Pohjois-Pohjanmaa. Itä-Suomessa karjanhoito kehittyi nopeasti 1800-luvun lopulla. Ratkaisevana seikkana oli voivien alkaminen Venäjälle. 1900-luvulle saakka karjatalouden tuotto oli vähäistä. Vain Pohjanmaalla 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa karja tuotti myytäväksi asti. (Jalasmäki 2004.)
- 26 Lehmän, ihmisen ja (lypsy)koneen keskinäisestä vuorovaikutuksesta ks. Kaarlenkaski (2020).
- 27 Karhukultti oli ilmeisesti vanhemman kivikauden valtauskonto Euraasiassa (20 000–8000 eaa.) (Klemettinen 2002, 139). Sarmela (2002) kutsuu sitä – Euroopan, Aasian ja Pohjois-Amerikan muinaisten metsästäjäkansojen rituaalista karhunmetsästystä ja karhun pyyntiin liittyviä rituaaleja ja uskomuksia – pohjoisen pallonpuoliskon yhteiseksi perinnöksi ja ihmisen vanhimaksi uskonnoksi. Vielä eräkauden suomalaiselle karhu oli pyhä eläin. Suomessa rituaalinen karhunmetsästyksen jakautui kolmeen pääjaksoon: karhun kaatoon, karhunpeijaisiin eli pitoihin kuolleen karhun kunniaksi ja karhun palautukseen (reinkarnaatioon) eli karhun kallon ja luiden kuljetukseen takaisin metsään (kalloriitti). Karhun palautus tapahtui niin sanottuun kallohonkaan, jollaisia Kainuusta löytyi vielä 1900-luvun alussa. (Ks. esim. Siikala 2016, 380–386.) Kainuusta voi yhä löytää kallohongan. (Ilkka Herlin, suullinen tieto.)
- 28 Raikas (2018, 55) kirjoittaa yhteiskuntaluokkien eriytyvästä suhteesta metsästyksen: ”Niin ihmisen ja eläimen välinen suhde kuin ihmisen suhde metsästyksen vaihtelivat myös voimakkaan yhteiskuntaluokkohtaisesti: tavallisen kansan keskuudessa metsästysoikeuden katsottiin kuuluvan kaikille, mutta samaan aikaan ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvat metsästyshdistyksen jäsenet katsoivat metsästyksen vaativan luvan. Säätyläiset kokivat lisäksi perinteiset pyyntikeinot, kuten ansoituksen, usein epäinhimillisiksi ja raaoiksi samalla, kun tavallinen kansa suhtautui edelleen metsästyksen pääasiallisesti hyötynäkökulmasta. Tilanne muuttui kuitenkin

- jo 1800-luvun loppupuolella, jolloin metsästäjät alkoivat vähitellen ajatella, ettei metsästäminen kuuluisi sivistyneeseen yhteiskuntaan kuin eettisiä ja laillisia ohjenuoria seuraamalla.”
- 29 Yhteistä Topeliuksen kanssa Runebergillä oli se, että hän piti suomalaista luontoa kansan identiteetin myönteisenä perustana ja katsoi, että luonnon ja kansan yhteenkuuluvuus muodostaa pohjan kansalliselle identiteetille. Näin he tulkitsivat J. J. Tengströmiä (1817–1818), joka esitti, että luonto vaikuttaa sen piirissä asuvaan ihmiseen. Runebergin, Topeliuksen ja Lönnrotin mukaan vaikutus on myönteinen. Heistä poiketen Snellman näki suomalaisen luonnon vaikutuksen yksinomaan kielteisenä. (Suutala 1986.)
- 30 Esimerkiksi Runebergin *Hirvenhiihtäjä*-runoelmassa ihminen kohoaa arkisten realiteettien ylle ja on yhteydessä jumalalliseen luonto-organismiin; ”Luonto on pikemminkin taistelukumppani, vastustaja, kuin varsinainen vihollinen” (Suutala 1986, 240).
- 31 Raussin (2006) mukaan kuitenkin massatuotannolla ja teknologistuvalla eläintuotannolla on hyviäkin puolia yksittäisen eläimen kokemuksen kannalta (hän tarkastelee erityisesti nautoja). Eläimillä on enemmän tilaa, lämpöä ja ravintoa kuin joskus ihannoitunakin menneenä aikana, jolloin eläimiä oli vähemmän ja ne kohdattiin siksi yksilöinä. Hän esittää myös kauhukertomuksia Savosta 1700-luvulta: pienet, kylmät navetat, satunnainen ruokinta, surkeat elukat, jotka olivatkin helppoja saaliita pedoille, kun kesä koitti ja olisi vihdoin ollut ruokaa.
- 32 Luontokulttuuri on Donna Harawayn (2018) keskeisiä käsitteitä. Ajatuksena on tehdä näkyväksi luonnon ja kulttuurin yhteensulautuminen, keskinäinen riippuvuus ja niiden erottelun vahingollisuus.

AINEISTOLÄHTEET

www.eduskunta.fi

www.keskusta.fi

www.keskusta.fi/ruokalinjaus

www.keskusta.fi/erapoliittinenlinjaus

www.perussuomalaiset.fi

www.perussuomalaiset.fi/wp-content/uploads/2018/10/periaateohjelma.pdf

www.perussuomalaiset.fi/wp-content/uploads/2019/01/Ymparisto_ja_energiapolitiikka_15.1.2019.pdf

www.vihreat.fi

KIRJALLISUUS

- Aaltola, Elisa & Keto, Sami 2015: Johdanto: Toislajisena ihmisen maailmassa. Teoksessa Aaltola, Elisa & Keto, Sami (toim.) *Eläimet yhteiskunnassa*. Helsinki: Into. 7–13.
- Anttonen, P. J. 2002: Kalevala-eepos ja kansanrunouden kansallistaminen. Teoksessa *Lönnrotin hengessä 2002*. Kalevalaseuran vuosikirja 81, vol. 8. Helsinki: SKS. 39–57.
- Bastian, Brock & Loughnan, Steve & Haslam, Nick & Radke, Helena R. M. 2011: Don't mind meat? The denial of mind to animals used for human consumption. – *Personality and Social Psychology Bulletin* 38 (2) s. 247–256. <https://doi.org/10.1177/0146167211424291>.
- Bläuer, Auli 2020: Arkeologisen luututkimuksen näkökulma ihmisten ja eläinten suhteeseen menneisyydessä. Teoksessa Räsänen, Tuomas & Schuurman, Nora (toim.) *Kanssakulkijat. Monilajisten kohtaamisten jäljillä*. Helsinki: SKS. 99–112.
- Bell, A. 1997 [1984]: Language style as audience design. Teoksessa Coupland, N. & Jaworski, A. (toim.) *Sociolinguistics: A Reader and Coursebook*. New York: St Martin's Press Inc. 240–250.
- Cook, Guy & Sealey, Alison 2018: The discursive representation of animals. Teoksessa Fill, Alwin F. & Penz, Hermine (toim.) *The Routledge Handbook of Ecolinguistics*. London: Routledge. 311–324.
- Croft, William & Cruse, Alan D. 2004: *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Derrida, Jacques 2006: *L'animal que donc je suis*. Toim. Marie-Louise Mallet. Paris: Galilée.
- Eisenstein, Charles 2011: *Sacred Economics: Money, Gift, and Society in the Age of Transition*. Berkeley, CA: Evolver Editions.
- Fairclough, Norman 2003: *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Ganander, Christfrid 1829 [1788]: *Eläinden tauti-kirja: josa hewoisten, lehmäin, lammasten, ja muun pienen karjan ja rahwaan, irujamen ja itikkain taudit ja parannuxet, lääkityxet ja koti-huusauxet löytään A–B–Ceen jälkeen sowitetun registerin johdatuxesta ja numeroin osotuxesta kirjahan: suomexi tulkitut ja monesta kirjasta, niinkuin myös korwa kuulosta ja wällistä, omasta koettelemuxesta waarin otetut ja kootut Christfrid Gananderilda, phil. mag.* Helsinki ja Turku: Frenckell, Johan Christofer.
- Garrard, Greg 2012: *Ecocriticism*. London: Routledge.
- Hakulinen, Auli & Laitinen, Lea 2008: Anaforinen nolla: Kielioppia ja affekteja. – *Virittäjä* 112 (2) s. 162–185.
- Halinen, Petri 2015: Kivikausi. Teoksessa Haggrén, Georg & Halinen, Petri & Lavento, Mika & Raninen, Sami & Wessman, Anna (toim.) *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Helsinki: Gaudeamus. 19–121.
- Hamunen, Markus 2017: Juosten vai juoksemalla? Infiniittisten *ten-* ja *malla-*rakenteiden semantiikkaa ja murrejakaumaa. – *Sananjalka* 59 s. 125–153. <https://doi.org/10.30673/sja.66630>.
- Haraway, Donna J. 2008: *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Herlin, Ilona 2012: Katse kieleen ja ympäristöön. – *Kielikuvia*. Nykysuomen seuran tiedotuslehti. 2012 No. 2. s. 3–17.

- Herlin, Ilona & Visapää, Laura 2011: Mitä on empatia ja mikä sen suhde kieleen? Teoksessa Herlin, Ilona & Laukkanen, Emmi & Mäkinen, Maria & Salminen, Jutta & Visapää, Laura (toim.) *Kieli ja empatia. Kielen opissa* 9. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos. 7–28.
- Herlin, Ilona & Visapää, Laura 2016: Dimensions of empathy in relation to language. – *Nordic Journal of Linguistics* 39 (2) s. 135–157. <https://doi.org/10.1017/S0332586516000111>.
- Herzog, Hal 2010: *Some We Love, Some We Hate, Some We Eat: Why It's not So Hard to Think Straight about Animals*. New York: Harper Perennial.
- Häkkinen, Kaisa 2002: Eläin suomen kielessä. Teoksessa Ilomäki, Henni & Lauhakangas, Outi (toim.) *Eläin ihmisen mielenmaisemassa*. Helsinki: SKS. 26–62.
- Ingold, Tim 1988: *What Is an Animal?* London: UnWin Hyman.
- ISK = Hakulinen, Auli & Vilkuna, Maria & Korhonen, Riitta & Koivisto, Vesa & Heinonen, Tarja Riitta & Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKS:n toimituksia 950. Helsinki: SKS.
- Jalasmäki, Kaija 2004: Perinteinen karjatalous. Verkkojulkaisu, Nissinaho (toim.) *Idän ja lännen maa, Perinteinen maatalous Suomessa*. Verkko-opetuspaketti, Helsingin yliopisto. <http://www.helsinki.fi/kansatiede/histmaatalous/extrat/turku/perinteinenkarjatalous.htm>. Viitattu 1.11.2020.
- Jepson, Jill 2008: A linguistic analysis of discourse on the killing of nonhuman animals. – *Society & Animals* 16 (2) s. 127–148. <https://doi.org/10.1163/156853008X291426>.
- Kaarlenkaski, Taija 2009: Mitä lehmä sanoisi? Eläimen ääni kirjoituskielipuuainestossa. Teoksessa *Kalevaseuran Vuosikirja* 88. Helsinki: SKS. 243–259.
- Kaarlenkaski, Taija 2020: ”Octav lypsää kuin elävä vasikka”. Monilajinen toimijuus ja sukupuoli lypsykoneen käyttöönotossa 1950–1970-luvuilla. Teoksessa Räsänen, Tuomas & Schuurman, Nora (toim.) *Kanssakulkijat. Monilajisten kohtaamisten jäljillä*. Helsinki: SKS. 208–233.
- Kalliokoski, Jyrki 1996: Kieli, tunteet ja ideologia uutistekstissä. Näkymiä tekstilajin historiaan ja nykyisyyteen. Teoksessa Kalliokoski, Jyrki (toim.) *Teksti ja ideologia. Kirjoituksia kielestä ja vallasta julkisessa kielenkäytössä*. Kieli 5. Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja. 37–97.
- Karlsson, Göran 1995: *Suomen kielen tavan adessiivi*. Helsinki: SKS.
- Klemettinen, Pasi 2002: Kurkistuksia karhun kulttuurihistoriaan. Teoksessa Ilomäki, Henni & Lauhakangas, Outi (toim.) *Eläin ihmisen mielenmaisemassa*. Helsinki: SKS. 134–173.
- Kohn, Eduardo 2013: *How Forests Think: Toward an Anthropology beyond the Human*. Berkeley: University of California Press.
- Koivisto, Vesa 1991: *Suomen verbikantaisten utu-verbijohdosten semantiikkaa*. Helsinki: SKS.
- Kokkonen, Suvi 2007: Ihminen ja poliittinen eläin – eläinsuojelun oikeushistoria Suomessa 1864–1934. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.
- Kuha, Mai 2007: Acceptance and avoidance of responsibility in world leaders' statements about climate change. – *Language & Ecology* 2 s. 1–26.
- Kupsala, Saara & Vinnari, Markus & Jokinen, Pekka & Räsänen, Pekka 2015: Citizen attitudes to farm animals in Finland: A population-based study. – *Journal of Agricultural & Environmental Ethics* 28 (4) s. 601–620.

- Kupsala, Saara & Vinnari, Markus & Jokinen, Pekka & Räsänen, Pekka 2016: Public perceptions of mental capacities of nonhuman animals: Finnish population survey. – *Society & Animals* 24 (5) s. 445–466. <https://doi.org/10.1007/s10806-015-9545-z>.
- Kupsala, Saara 2019: A Sociological Study of Finnish Attitudes, Perceptions and Meanings regarding Animals in Food Production. University of Eastern Finland. https://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-61-3118-4/urn_isbn_978-952-61-3118-4.pdf. Viitattu 1.11.2020.
- Kövecses, Zoltan 2006: *Language, Mind, and Culture: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Laitinen, Lea 1992: *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia*. Helsinki: SKS.
- Lakoff, George 2010: Why it matters how we frame the environment. – *Environmental Communication*, 4 (1) s. 70–81. <https://doi.org/10.1080/17524030903529749>.
- Lakoff, George & Johnson, Mark 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, George & Wehling, Elisabeth 2012: *The Little Blue Book: The Essential Guide to Thinking and Talking Democratic*. New York: Free Press.
- Langacker, Ronald W. 1991: *Foundations of Cognitive Grammar. Vol II. Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- Lassila, Pertti 2011: *Metsän autuus. Luonto suomalaisessa kirjallisuudessa 1700–1950*. Helsinki: SKS.
- Leino, Pentti 1993: *Polysemia – kielen moniselitteisyys*. Kieli 7. Helsingin yliopisto, Suomen kielen laitos. <http://hdl.handle.net/10138/292434>.
- Lähdesmäki, Tuuli 2015: Materiaalisuus ja paikka eurooppalaisen kulttuuriperinnön tuottamisessa. – *Tahiti* 5 (4). <https://tahiti.journal.fi/article/view/85594>. Viitattu 1.11.2020.
- Mickelsson, Rauli 2011: Suomalaisen nationalistipopulistien ideologiat. Teoksessa Wiberg, Matti (toim.) *Populismi. Kriittinen arvio*. Helsinki: Edita Publishing Oy. 147–174.
- Nerlich, Brigitte & Jaspal, Rusi 2012: Metaphors we die by? Geoenvironment, metaphors, and the argument from catastrophe. – *Metaphor and Symbol*, 27 (2) s. 131–147. <https://doi.org/10.1080/10926488.2012.665795>.
- Nirvi, R. E. 1944: *Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä. Riista- ja kotieläintalous*. Helsinki: SKS.
- Onikki-Rantajääskö, Tiina 2001: *Sarjoja. Nykysuomen paikallissijaiset olotilanilmaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä*. Helsinki: SKS.
- Pajunen, Anneli 2001: *Argumenttirakenne. Asiaintilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä*. Helsinki: SKS.
- Pekonen, Kyösti 2011: *Puhe eduskunnassa*. Tampere: Vastapaino.
- Pitkänen-Heikkilä, Kaarina 2018: Tiedesanaston suomentamista koskevat normit. Eläintaksonomisen sanaston kehittämisestä 1800-luvulla ja 2000-luvulla. – *Virtittäjä* 122 (4) s. 523–560. <https://doi.org/10.23982/vir.57006>.
- Raikas, Terhi 2018: Nähkäämme historia puilta – Luonnonvarojen kestävä käyttö autonomian ajan metsä- ja metsästyslainsäädännössä. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

- Raussi, Satu 2006: Kotieläinten massatuotannon eettiset kysymykset. Teoksessa Kainulainen, Pauliina & Sepänmaa, Yrjö (toim.) *Ihmisten eläinkirja*. Helsinki: Palmenia. 73–86.
- Rosch, Eleanor 1977: Human categorization. Teoksessa Warren, N. (toim.) *Studies in Cross-Cultural Psychology*. London: Academic Press.
- Sarmela, Martti 2002: Meritokratian eläinkuvia. Teoksessa Ilomäki, Henni & Lauhakangas, Outi (toim.) *Eläin ihmisen mielenmaisemassa*. Helsinki: SKS. 174–192.
- Schuurman, Nora & Laurén, Kirsi 2016: Eläimen kuoleman kohtaaminen perheessä. – *Thanatos* 5 (1) 2016 s. 43–61.
- Sealey, Alison & Pak, Chris 2018: First catch your corpus: Methodological challenges in constructing a thematic corpus. – *Corpora* 13 (2) s. 229–254. <https://doi.org/10.3366/cor.2018.0145>.
- Siikala, Anna-Leena 1991: *Suomalainen samanismi. Mielikuvien historiaa*. Helsinki: SKS.
- Siikala, Anna-Leena 2016: *Itämerensuomalaisten mytologia*. Helsinki: SKS.
- Siiroinen, Mari 2001: *Kuka pelkää, ketä pelottaa: Nykysuomen tunneverbien kielioppia ja semantiikkaa*. Helsinki: SKS. <http://hdl.handle.net/10138/150841>. Viitattu 1.11.2020.
- Steffensen, Sune Vork & Fill, Alwin 2013: Ecolinguistics: The state of the art and future horizons. – *Language Sciences*, 41 Part A s. 6–25. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2013.08.003>.
- Stibbe, Arran 2001: Language, power and the social construction of animals. – *Society and Animals* 9 (2) s. 145–161. <https://doi.org/10.1163/156853001753639251>.
- Stibbe, Arran 2012: *Animals Erased: Discourse, Ecology and Reconnection with the Natural World*. Middleton: Wesleyan University Press.
- Stibbe, Arran 2014: Ecolinguistics and erasure: Restoring the natural world to consciousness. Teoksessa Hart, Christopher & Cap, Piotr (toim.) *Contemporary Critical Discourse Studies*. London: Bloomsbury Academic. 583–602. <http://dx.doi.org/10.5040/9781472593634.ch-025>.
- Stibbe, Arran 2015: *Ecolinguistics: Language, Ecology and the Stories We Live By*. London: Routledge.
- Streng, Joonia 1999: *Eläinsuojelu ja rikosoikeus*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Stuart, Tristram 2006: *The Bloodless Revolution: A Cultural History of Vegetarianism from 1600 to Modern Times*. New York: W. W. Norton & co.
- Suutala, Maria 1986: Luonto ja kansallinen itsekäsitys. Runeberg, Topelius, Lönnrot ja Snellman luontosuhteen kuvaajina. Teoksessa Manninen, Juha & Patoluoto, Ilkka (toim.) *Hyöty, sivistys ja kansakunta. Suomalaista aatehistoriaa*. Oulu: Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen. 237–270.
- Suutala, Maria 2009: Hyvät ja pahat eläimet: Suhde eläimiin aatehistorian ja ekofeminismin valossa. Teoksessa Kainulainen, Pauliina & Sepänmaa, Yrjö (toim.) *Ihmisten eläinkirja*. Helsinki: Palmenia. 89–102.
- Taylor, John R. 2010: *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Thomas, Keith 1983: *Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500–1800*. Harmondsworth: Penguin Books.

- Trampe, Wilhelm 2018: Euphemisms for killing animals and for other forms of their use. Teoksessa Fill, A. F. & Penz, H. (toim.) *The Routledge Handbook of Ecolinguistics*. New York: Routledge. 325–341.
- Tønnessen, Morten 2018: Animals in Norwegian political party programs: A critical reading. Teoksessa Berghaller, Hannes & Mortensen, Peter (toim.) *Framing the Environmental Humanities*. Leiden: Brill. 103–123. https://doi.org/10.1163/9789004360488_008.
- Van Dijk, Teun 2011: Discourse and ideology. Teoksessa Van Dijk, Teun (toim.) *Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction*. London: Sage Publications. 379–405.
- Vilka, Leena 2009: Eläinten oikeudet. Teoksessa Kainulainen, Pauliina & Sepänmaa, Yrjö (toim.) *Ihmisten eläinkirja. Muuttuva eläinkulttuuri*. Helsinki: Palmenia.
- Vilkuna, Maria 1992: *Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnassa*. Helsinki: SKS.
- Vilkuna, Kustaa 1976: Lehmän kotiutuminen perheeseen, naudan asettuminen yhteiskuntaan. – *Virittäjä* 80 (1) s. 19–32.
- Vuorisalo, Timo & Oksanen, Markku 2020: ”Mikä on toiselle hyödyksi, voi usein olla toiselle vahingoksi”. Pohdintoja eläinluokitteluista. Teoksessa Räsänen, Tuomas & Schuurman, Nora (toim.) *Kanssakulkijat. Monilajisten kohtaamisten jäljillä*. Helsinki: SKS. 23–49.
- Wahlberg, Birgitta 2015: Eläimet lain edessä. Teoksessa Aaltola, Elisa & Keto, Sami (toim.) *Eläimet yhteiskunnassa*. Helsinki: Into. 83–96.
- Wierzbicka, Anna 1986: What’s in a noun? (Or: how do nouns differ in meaning from adjectives?) – *Studies in Language* 10 (2) s. 353–389.
- Ylimaunu, Juha 2002: Elinkeinot ihmisen ja eläimen suhteen muokkaajana. Teoksessa Ilomäki, Henni & Lauhakangas, Outi (toim.) *Eläin ihmisen mielenmaisemassa*. Helsinki: SKS. 115–133.
- Äyräpää, Aarne 1952: *Veneenmuotoisten vasarakirveiden kivikautisia jäljittelyjä*. Eripainos: Suomen museo, 59.
- Översti, Sanni & Majander, Kerttu & Salmela, Elina ym. 2019: Human mitochondrial DNA lineages in Iron-Age Fennoscandia suggest incipient admixture and eastern introduction of farming-related maternal ancestry. – *Scientific Reports* 9, 16883. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-51045-8>.

III

Posthumanistisia ja biosemioottisia kaikuja

Kohtaaminen ja liike luontohavaintonarratiiveissa

Rea Peltola

 <https://orcid.org/0000-0002-1096-1003>

Johdanto

Kun metsässä kulkeva ihminen sattuu vahingossa samaan paikkaan toisenlaisen eläimen kanssa, osuvat kohdakkain myös kahden eläinryhmän subjektiiviset merkitysmaailmat. Osapuolet havainnoivat samaa maaston kohtaa kukin omien aistiensa varassa ja tuottavat havaintojensa perusteella omiin tarpeisiinsa nähden relevantteja merkityksiä. Nämä maailmat, *Umweltit*, ovat lajikohtaisia ja kyseisen yksilön tarpeisiin vastatessaan kokonaisia. Siinä mielessä ne ovat suljettuja ja ympäristöä yksinkertaistavia luokitteluja tuottavia. (Uexküll 2011 [1982], 30, 47–48; Lummaa 2013, 29–30; Vihelmaa 2018, 137; ks. myös Kohn 2013, 84–85.) Niiden ei kuitenkaan tarvitse ajatella olevan staattisia, refleksien varaan rakentuvia yksiköitä, vaan kokemukset muokkaavat niitä (ks. Buytendijk 1952, 38). Eläimet ovat suhteessa omassa *Umweltissään* merkityksellisiin elottomiin ja elollisiin olioihin, siis myös muihin, toisenlaisissa subjektiivisissa maailmoissa eläviin eläimiin. Näin muodostuu toisiinsa kytkeytyvien maailmojen verkko, lajinsisäinen ja lajinvälinen semiosfääri (Uexküll 2011 [1982], 43; Kull 1998). Lajinsisäisessä mutta myös lajienvälisessä vastavuoroisessa kanssakäymisessä osapuolten käyttäytyminen

ja havainnointi synkronoituvat ja merkitysmaailmat liittyvät toisiinsa (Tønnessen 2011, 79; Magnus 2014, 380).

Seuraavassa karhun tapaamista kuvaavassa kertomuksessa ihmis-kertoja tavoittelee sanoin toisen kahdella jalalla seisovan kokemusta samasta tilanteesta. Kertomus on poimittu *Luontoilta*-radio-ohjelmasta.

- (1) sunnuntaina viidestoista toukokuuta puolenpäivän jälkeen koin melkoisen yllätyksen kun olin korvasieniä keräämässä, takaani alkoi kuulua rapin- raapivaa ääntä ja ääntelyä kun katsoin oli karhu noin neljänkymmenen metrin päässä pystyssä mäntyä vasten, tuuli tuli karhun takaa ja tästä syystä se ei havainnut minua aikaisemmin, katsoimme noin minuutin aikaa toisiamme, karhu näytti toiminnallaan, ää kiipeäisikö mäntyyn turvaan vai mitä tehdä, otin kuvan ja soitin petoyhdyshenkilölle, minkä aikana karhu lähti pois (15.2.2012)

Kertoja selostaa kohtaamisen alkua omasta positiostaan käsin: hän määrittää ajankohdan inhimillisen aikajärjestelmän puitteissa (*sunnuntaina viidestoista toukokuuta puolenpäivän jälkeen*), hän kuvaa omaa reaktiotaan ja käynnissä olevaa toimintaansa (*koin melkoisen yllätyksen kun olin korvasieniä keräämässä*) sekä ensimmäisiä aistihavaintojaan karhusta (*alkoi kuulua rapin- raapivaa ääntä ja ääntelyä, kun katsoin oli karhu*) oman kehonsa ja spatiaalisen sijaintinsa suomasta viitekehuksesta käsin (*takaani, noin neljänkymmenen metrin päässä*). Tämän jälkeen hän huomioi karhun aseman ja aistihavainnoinnin (*tuuli tuli karhun takaa ja tästä syystä se ei havainnut minua aikaisemmin*) sekä suunnitelmallisen ajattelun tilanteessa (*karhu näytti toiminnallaan ää kiipeäisikö –*). Hän viittaa myös osapuolten resiprookkiseen havainnointiin (*katsoimme noin minuutin aikaa toisiamme*).

Hahmottelen tässä luvussa toisilleen entuudestaan tuntemattomien ihmisen ja toislajisen spontaanin kohtaamisen ominaispiirteitä *Luontoilta*-radio-ohjelmasta kerättyjen luontohavaintonarratiivien valossa. Keskityn erityisesti kertomuksissa käytettyihin sijainnin ja liikkeen ilmaisuihin: ne tuovat näkyväksi puhujan tavan jäsentää kohtaamisen osapuolten keskinäistä suhdetta sekä havainnoinnin kohteena olevaan

toislaajiseen liitettyjä ominaisuuksia. Samalla käy ilmi joitakin luontohavaintokertomusten rakentumiselle tyypillisiä piirteitä ja kertomuksiin kohdistuvia sosiaalisia odotuksia, joiden perusteella luontohavaintonarratiiveja voi pitää omana tekstilajinaan (ks. TTP, *tekstilaji*).

Lähestyn tilasuhdetta ja liikeasiantilaa ilmaisevia aineksia apunani kognitiivisen semantiikan epäsymmetristä relaatiota kuvaava *muuttuja–kiintopiste*-jako. Se perustuu hahmopsykologiseen *kuvion ja taustan* eroon, joka jäsentää havaintoja ja ohjaa niiden ymmärtämistä. Kun puheena on tilasuhteen tai liikkeen, siis tietyntyyppisen *prosessuaalisen relaation*, kielellinen ilmaus, taustasta erottuvana kuviona on *muuttuja*: se, jonka sijaintia tai liikettä kuvataan. Kuvion taustana taas on *kiintopiste*, siis se, johon muuttujan sijainti tai liike suhteutetaan. (Talmy 1975; Langacker 1987, 217–220; Leino 1990, 403–404.)

Työkaluna analyysissä käytän Levinsonin (2003) alun perin kehittämää ja erityisesti Ojutkankaan (2005) suomen kieleen soveltamaa mallia, jossa erotetaan kolme eri näkökulmaa, joista käsin tilasuhde voi rakentua. Mallin avulla havainnoin, miten kohtaamisen osapuolet kertomuksen mukaan orientoituvat jaettuun tilaan ja toisiinsa nähden sekä kuka tilanteessa liikkuu ja mihin. Tavoitteeni on saada tämän analyysin taustaa vasten tarkemmin selville, miten osapuolet kertomuksessa ohjailevat kohtaamisen kulkua ja kuinka toimijuus jakautuu. Sen jälkeen pohdin tutkimuksen tuloksia kertomistilanteen luonteen sekä luontohavaintokertomusten tekstilajipiirteiden kannalta ja hahmottelen kertomuksissa piirtyvää kuvaa lajienvälisestä vuorovaikutussuhteesta.

Olen alun perin kiinnostunut *Luontoilta*-keskusteluista ja niihin sisältyvistä havaintokertomuksista juuri siksi, että niissä sekoittuu mielenkiintoisella tavalla tieteellinen taksonominen tieto elollisista ja jokin toisentyypinen tapa yrittää ymmärtää lähipiirin toislaajisten ulkonäköä, käyttäytymistä ja elinkaarta. Näissä keskusteluissa suomalaiset, enimmäkseen keski-ikäiset aikuiset – hyvin usein miehet, sillä paitsi että asiantuntijaraati on alusta lähtien ollut erittäin miesvoittoinen (ks. Kalliola 2013, 28)¹ myös merkittävä osa lähetykseen soittavista ja kirjoittavista kuulihoista on miehiä – ilmaiseksi selvin sanoin ihmetyksensä ja uteliaisuutensa lähiympäristön toislaajisten asukkaiden edessä ja kuvaavat näitä ei-inhimillisiä olentoja samaistuttavina, päätöksiä tekevinä ja

ympäristöään arvottavina toimijoina. Luontohavaintokertomuksissa ja keskusteluissa käytetty kieli ei natiivin kielitajuun perustuen useimpien kuitenkin anna aiheita tulkintaan, jonka mukaan kyseessä olisi antropomorfinen personifikaatio eli ei-inhimillisen kuvaaminen motivaatioiltaan, ominaisuuksiltaan ja toiminnaltaan ihmisen kaltaisena (ks. Lakoff & Johnson 1980, 33–34). Toislajisista kertomuksissa käytetty kieli ei enimmäkseen näyttäydä mitenkään tunnusmerkkisenä ja poikkeuksellisenä. Ehdotan, että *Luontoillan* kertomusten tapaa esittää toislajiset sekä ihmisen ja toislajisen suhde voi selittää luontohavaintonarratiivin tekstilajiin kuuluvien ominaispiirteiden ja kerrottujen kohtaamisten arkisten ja henkilökohtaisten puitteiden valossa.

Aineisto

Aineistonani on 62 kertomusta, joissa kuvataan havaintoa eläinyksilöstä tai -joukosta. Kertomukset on poimittu kolmesta vuonna 2012 lähetetystä *Luontoilta*-radio-ohjelmasta. Ohjelmassa kuuntelijat kysyvät asiantuntijaraadilta kysymyksiä, jotka koskevat Suomen luonnonvaraisia eläimiä tai kasveja. Usein kysymys esitetään suorassa lähetyksessä puhelimen välityksellä, mutta osa kysymyksistä tulee raadille sähköpostitse tai ohjelman Facebook-sivujen kautta. Tällöin raadin puheenjohtaja lukee kysymyksen ääneen. Kysymykset tulevat asiantuntijoiden tietoon lähetyksen aikana: he eivät siis ole voineet valmistella vastauksia etukäteen. Yleensä kysymykset kumpuavat itse tehtyinä esitetyistä luontohavainnoista, niin kuin esimerkissä (1), mutta toisinaan pohdinnan kohteena oleva tilanne on hypoteettinen tai teoreettinen. Taulukossa 1 näkyy aineiston keruuseen käytettyjen lähetysten tietoja: lähetysajankohdat, lähetyksen pituus, asiantuntijoiden määrä sekä puheluiden ja kirjallisten kysymysten määrä.

Taulukko 1. Aineiston keruuseen käytetyt *Luontoilta*-lähetykset

Pvm	Pituus	Asiantuntijoita	Yhteydenotot (puheluita/viestejä)
15.2.2012	1 h 44 min	4	27 (11/16)
14.3.2012	1 h 46 min	6	23 (17/6)
13.6.2012	1 h 42 min	4	21 (13/8)

Olen poiminut lähetysten keskusteluista kertomukset, joissa kuvataan ihmisen havaintoa tietyistä eläinyksilöstä tai -ryhmästä. Olen siis jättänyt kasveja koskevat kertomukset sekä geneerisesti johonkin eläinlajiin viittaavat jaksot ulkopuolelle. Kertomuksen rajat hahmottuvatkin yleensä spesifien ja geneeristen viittausten perusteella sen sijaan, että ne rajautuisivat yksittäisen puhujan vuoroihin, koska vaikka kertomus alkaa yhden puhujan tuottamana, sitä täydennetään usein yhteisesti.

Kertomuksista olen koonnut sijainnin tai liikkeen ilmauksiksi tulkitsemäni rakenteet. Kriteerinä on ollut se, että tilasuhteessa tai liike-asiaintilassa, joita ilmauksilla kuvataan, on toislaajinen eläinyksilö tai -ryhmä joko muuttujana, eli lokalisoituna, liikkujana tai liikutettavana, tai kiintopisteenä, johon nähden lokalisoidaan tai liiku(te)taan. Olen löytänyt aineistosta 592 tällaista rakennetta. Mukana on sijaintia ja suuntaa ilmaisevia sijapääteellisiä substantiivilausekkeita (ks. esimerkkiä 2), adpositioliasekkeita (esim. 3) ja adverbiliasekkeita (esim. 4) sekä liike- ja liikuttamisverbejä (esim. 5 ja 6).²

- (2) mun kämmen niinku peitty siihen ku se ((salamanteri)) oli **tos kämmenellä** että (13.6.2012)
- (3) se ((koppelo)) lähti, lähti tota juoksentelemaan, hyvinkin tota tungettelevasti **mun perässä** (14.3.2012)
- (4) kun se ((sorsaemo)) ohjas ne ((poikaset)) sinne lätäkköön ensin uitiin **peräkkäin** ja sitten emo sukelsi (13.6.2012)
- (5) A: ai teil **on** ensimmäiset kurjet **saapuneet** jo
K: kyllä kaks niitä **tuli** (14.3.2012)
- (6) mut te **veitte** sen ((lokinpoikasen)) naurulokkiluodolle ette kalalokkiluodolle muistatteko semmoisen (14.3.2012)

Lähes puolessa aineiston rakenteista viitataan linnun sijaintiin tai liikkeeseen, reilussa kolmasosassa nisäkkään ja noin 10 prosentissa hyönteisen. Eri eläinluokkien osuudet viittauksista ovat nähtävillä taulukossa 2. Ryhmä ”muita” sisältää esimerkiksi matelijat ja sammakkoeläimet.

Taulukko 2. Viittaukset eri eläinluokkiin aineistossa

Eläinluokat	Määrä	%
Lintuja	274	46
Nisäkkäitä	192	32
Hyönteisiä	66	11
Muita	60	10
Yhteensä	592	100

Näitä luokkia rajatummissa yksittäisistä alakategorioista paikannuksen kohteena on useimmiten jokin lokki- tai tikkalaji, västäräkki, metso, hirvi, siili, karhu, kärppä, orava ja sudenkorento.

Luontohavaintonarratiivien piirteitä

Luontoiltaa on lähetetty vuodesta 1975 lähtien: ensin radiossa, vuosien 1982–2006 aikana myös televisiossa (ohjelman historiasta ks. Kalliola 2013). Luontoillan asiantuntijaraati ja juontaja vaihtuivat vuonna 2008, mutta raadin jäsenistöön kuuluu edelleen lintu-, nisäkä-, kala-, hyönteis- ja kasviasiantuntija, joista kukin vastaa pääosin omaa alaansa koskettaviin kysymyksiin. Suurin osa raadin jäsenistä toimii tutkijoina.

Luontoillassa keskustelevat asiantuntijat (raatilaiset) ja ei-asiantuntijat (kysymyksiä esittävät kuulijat). Valtaosa aineistoni narratiiveista (82 %) on ei-asiantuntijoiden aloittamia. Kertomus johdattaa keskustelun osapuolet kysymyksen äärelle ja osoittaa, miksi kysymykseen on aihetta. Myös asiantuntijat tuottavat narratiiveja. Tällöin kertomus vertautuu kysyjän kertomaan kokemukseen ja toimii perusteluna annetulle vastaukselle.

Olen toisaalla tutkinut samassa aineistossa eläinviitteisiä modaalisia ja avoimen referenssin rakenteita (Peltola 2018). Tällöin 80 % tutkituista rakenteista tuli asiantuntijoilta. Näitä samaistumista ilmaisevia rakenteita käytettiin nimenomaan eläimen käyttäytymisen selittämiseen niin, että eläin esitettiin omien intressiensä mukaisia valintoja tekevänä sekä mentaalisia ja fyysisiä tiloja kokevana olentona. Kun katsotaan näitä ominaisuuksia, joita eläimiin tutkimieni kielen rakenteiden tasolla liitetään, luontohavaintoja kuvaileva ja selittävä kerronta eroaa merkittävästi esimerkiksi eläimen ja kulkuvälineen yhteentörmäyksen uutisoinnista (ks. Kuha 2011) sekä eläinteollisuuden kielenkäytöstä tai toisaalta joidenkin eläinten vapautusliikkeiden vastadiskursseista (ks. Stibbe 2012, 76–79). Näissä toislaajinen eläin näyttäytyy ensisijaisesti ihmisen toiminnan kohteena eikä toimijana.

Samansuuntaisia tuloksia on tullut myös tutkimuksista, joissa analysoitiin englanninkielistä luontodokumenttidiskurssia. Myös niissä kieliopillisten rakenteiden käyttö, esimerkiksi deonttisen modaalisuuden ilmaukset, oli yhteydessä pyrkimykseen selittää toisen elollisen käyttäytymistä ihmiselle ymmärrettävällä tavalla (Sealey & Oakley 2013, 2014), joskin tuloksia tulkittiin näissä tutkimuksissa osittain eri tavoin kuin omassani: niissä eläinviitteistenkin kielioppirakenteiden katsottiin kuvaavan nimenomaan inhimillistä kokemusmaailmaa,³ kun taas itse pidin tutkimieni rakenteiden käyttöyhteyksiä merkkeinä siitä, että puhujat tunnistivat elollisia olentoja laajasti yhdistäviä kokemuksia ja pyrkimyksiä (esim. kivun, kylmän, väsymyksen ja nälän tunteet, halun selviytyä ja suojella jälkeläisiä), joihin samaistumalla he yrittivät ymmärtää toislaajisen käyttäytymistä ja tilannetta. Jos kielen rakenteiden käyttöä tarkastellessakin huomioidaan se muilla tieteenaloilla jo tunnistettu seikka, että myös muiden lajien edustajilla on kognitiivisia kykyjä, ja katsotaan, että ihmisillä voi olla käsitys näiden kykyjen olemassaolosta, ei kognitiivisia toimintoja kuvaavia eläinviitteisiä kielenaineksia voida systemaattisesti pitää inhimillistämisen keinoina (ks. myös Despret 2019, 75).

Luontoillan havaintonarratiiveilla on siis yhteisiä piirteitä luontodokumenttielokuvien kanssa. Molemmissa kuvalliset tai sanalliset havaintoainekset asetetaan asiantuntijoiden kommentoitaviksi ja arvioitaviksi niin, että luonnon havainnointi seuraa kertomukselle tyypillistä

tapahtumaketjun rakennetta. Niissä välitetään tieteellistä tietoa, mutta medioidusti ja ei-asiantuntijayleisölle ymmärrettävään muotoon soveltaen. Lopputuloksessa kuuluu jännite tiedon luotettavuuden, ymmärrettävyyden ja viihdyttävyyden välillä (ks. Pollo, Graziano & Giacomina 2009).

Toisaalta *Luontoillan* keskusteluissa kuvataan ympäristöä ja sen asukkaita moniäänisemmin ja henkilökohtaisemmin kuin luontodokumenteissa, joissa esitellään tuotanto- ja kuvausryhmän alusta pitäen valikoimia, toteuttamia ja leikkaamia nauhoituksia ja joissa saatetaan käyttää esimerkiksi musiikkia dramatisointikeinona (vrt. Pollo, Graziano & Giacomina 2009, 1358; Sealey & Oakley 2013, 404; Mikkola 2018, 12). Ne eroavat myös sellaisesta spontaaniuden vaikutelmaan pyrkivästä luonto-ohjelmien formaatista, jossa katsoja kulkee luonnossa ruudun välityksellä toimittajan tai luontoasiantuntijan mukana (ks. Siitonen 2018) – tai eläimen kehoon kiinnitetyn mikrokameran välittämän kuvan avulla toislaajisen yksilön kuljettamana (ks. Haraway 2008, 249–263). *Luontoillan* keskusteluissa havainto toislaajisesta ja lajienvälisen kohtaamisen raportointi nojaa kokonaan kertomukseen, sillä tapahtuma ei ole reaaliaikainen eikä keskustelijoilla ja keskustelun yleisöllä ole jaettua havaintokokemusta.

Narratiivinen muoto on luontohavaintojen raportoinnissa tärkeä piirre ja yleisemmin ihmiselle lajityypillinen tapa jäsentää maailmaa. Tapahtumat sijoitetaan kertomuksen maailmaan ja asetetaan jatkumoksi, jossa niiden järjestyksellä on väliä. Kertomistilanteen todellisuus on vuorovaikutuksessa narratiivin rakentamisen kanssa. (Ks. TTP, *kertomus / narratiivi*.) Eläimiä käsittelevien fiktiivisten ja tositapahtumiin perustuvien narratiivien on todettu vaikuttavan vastaanottajien asenteisiin eläimiä kohtaan (ks. Małeck, Sorokowski, Pawłowski & Cieński 2019).⁴ *Luontoilta*-kertomusten kannalta on merkittävää se, että narratiivien voidaan näin olettaa herkistävän kerrontatapahtuman osallistujia jäsentämään ihmisen ja toislaajisen suhdetta vaihtoehtoisilla tavoilla.

Luontoillan narratiivit muistuttavat tältä osin genrenä luontohavaintopäiväkirjoja. Niihin jää jälkiä kielen, havainnon ja ympäristön vuorovaikutuksesta, puhujan henkilökohtaisesta kanssakäymisestä elinympäristönsä kanssa sekä siitä, miten erilaiset tietoyhteisöt (tieteellinen, kulttuurinen, paikallinen ja kansantietoutteen perustuva) ovat

vaikuttaneet puhujaan (vrt. myös Onikki-Rantajääskön [2002] tutkimaan henkilökohtaisten säähavaintojen kieleen). Niissä raportoidaan yksittäisiä seikkoja ja tapahtumia mahdollisimman yksityiskohtaisesti ja luotettavasti, mutta niissä myös kuvataan kertomuksen muodossa omaa luontokokemusta arkisessa ympäristössä ja pyritään vertaamaan sitä muiden kokemuksiin.

Luontohavaintodiskurssille tyypilliseen tapaan *Luontoillan* keskustelut käsittelevät usein lajintunnistusta ja varsinkin havainnon uutuusarvoa. Ennennäkemättömyyden tähdentäminen on puhujan tapa reagoida tilanteessa, jossa havainnoitu ympäristö paljastuu. (Ks. Bellanca 2007, 28–42.) Biosemiotiikan näkökulmasta luontohavaintojen kertojat välittävät eteenpäin itse seuraamaansa luonnon omaa kertomusta, tai pikemminkin pientä osasta siitä – liikettä, muutosta, prosessia, tapahtumasarjaa, sekä ymmärrystä tuon kertomuksen merkityksestä (ks. Sepänmaa 2000, 18, 25; Kaukio 2013, 47–48). He tulkitsevat toislaajaisia, ja tässä mielessä heitä voi pitää arkisten vuorovaikutustilanteiden lajienvälisinä kääntäjinä (ks. Vihelmaa 2015).⁵

Tilasuhteet ja liike

LUONTOILTA-KERTOMUSTEN MUUTTUJAT, KIINTOPISTEET JA NÄKÖKULMAT

Elollisten olioiden asema tilasuhteiden käsitteistämisessä on erityinen.⁶ Elolliset soveltuvat elottomia heikommin kiintopisteiksi (Creissels & Mounole 2011). Erityisen epäodotuksenmukaista on asettaa elollinen olento inkluusiosuhteen kiintopisteeksi (mts. 161; Kittilä 2014, 161). Esimerkiksi ihmisruumis on mahdollista hahmottaa suomen kielessä konkreettisena paikkana, jolla on sisä- ja ulkopuoli. Kotilaisen (1999, 10, 28–40) tutkimissa asiategstiaineistoissa näin tapahtui kuitenkin suhteellisen harvoin – lähinnä silloin, kun ruumiiseen suhteutetaan bakteereja, jokin aine tai erilaisia vaurioita. Elollisten hankalan hahmottumisen paikoiksi voi selittää ensinnäkin niin, että ihmiset kokevat elolliset maailmassa eri tavalla kuin elottomat. Synnä ei siis suoraan olisi mikään elollisiin olioihin sinänsä liittyvä muu ominaisuus (Comrie 1986, 89).

Toisaalta voi myös kiinnittää huomiota siihen, että ainakin ihmiselle välittömästi ulottuvilla olevassa elämänpiirissä elollisille olioille on ominaisempaa olla liikkeessä kuin elottomille (Creissels & Mounole 2011, 167). Liikkeen on todettu olevan olennainen havaintovihje elollisuuden ja yksilöllisyyden tunnistamisessa (Vogels, Krahmer & Maes 2013). Liikkuva kiintopiste taas on paikallaan pysyvää kompleksisempi muuttujan sijainnin tai liikkeen paikantamisen kannalta ja siinä mielessä toissijainen (Talmy 1983, 232, 245–246; Kittilä 2014; liikkuvien kiintopisteiden tilanteesta relevanssista ks. kuitenkin Baltaretu, Krahmer & Maes 2017). Inklusiosuhteen muodostumiseen suomen kielessä vaikuttaa myös kontrolli: toisen olion sisältävä kiintopiste on tyypillisesti passiivinen (Kotilainen 1999, 31, 99–101). Juuri elollisilla on erityinen kyky tahdonalaista toimintaa edellyttävään tilanteen kontrollointiin.

Kuten taulukosta 3 näkyy, aineistoni tila- ja liikerakenteissa muuttujan ja kiintopisteen roolit jakaantuvat näiden odotusten mukaisesti: muuttuja on lähes aina elollinen, kiintopiste suurimmassa osassa tapauksista eloton.

Taulukko 3. Muuttujat ja kiintopisteet *Luontoilta*-narratiivien tilasuhteissa

	Muuttuja	Kiintopiste
Toislajinen eläin	89	8
Ihminen	6	25
Eloton	2	64
Epäselvä	3	3
Yhteensä (%)	100	100

Se, että neljänneksessä rakenteista kiintopiste on inhimillinen, selittyy ihmisen kerrotussa tilanteessa ottamalla tarkkailijan roolilla. Kertomuksissa kuvataan ihmisen ja toislajisen kohtaamista, jossa ihmisen katseen kohteena oleva toislajinen on tyypillisesti kohosteisin osallistuja.

Tilasuhteessa ja liikkeessä on kyse paitsi muuttujan ja kiintopisteen keskinäisestä sijoittumisesta myös näkökulmasta, josta tätä suhdetta

tarkastellaan. Selvitän seuraavaksi *Luontoilta*-narratiivien tilasuhteissa vaikuttavia näkökulmia Levinsonin (esim. 2003) jaottelun avulla. Siinä erotetaan kolmeen viittauskehystyyppiin – luontaiseen, absoluuttiseen ja relatiiviseen – perustuvat tilasuhteet topologisista tilasuhteista. Kukin viittauskehyksistä pohjaa erilaiseen koordinaatistoon.

Intrinsisessä eli luontaisessa viittauskehyksessä kiintopisteenä toimiva olio ja sen luontaiset ominaisuudet ovat keskiössä. Oliolle hahmotetaan osia, jotka ovat suhteessa toisiinsa riippuen olion muodosta, käyttö- tai liikesuunnasta. Näin tulkitaan esimerkiksi lauseiden *Kavenus tehdään neuleen nurjalla puolella* tai *Jussi kieri hevosen perässä* tilasuhteet. Vaikka havainnointinäkökulmaa muutettaisiin, muuttujan sijainti suhteessa kiintopisteeseen olisi näissä lauseissa edelleen sama, sillä kiintopisteen ominaisuudet eivät muutu. Absoluuttinen viittauskehys taas rakentuu sellaisten kiinteiden ympäristön koordinaattien varaan kuin painovoima, ilmansuunnat tai muut maantieteelliset käsitteet. Kuten luontaiseen myöskään absoluuttiseen viittauskehykseen ei näkökulman muutos vaikuta. *Helsinki on Tallinnan pohjoispuolella* ja *Lokki lentää puiden latvojen yllä* riippumatta siitä, mistä suunnasta tilannetta katsotaan. Relatiivisessa viittauskehyksessä origon asemassa on muuttujan ja kiintopisteen ulkopuolisen tarkastelijan positio. Lause *Polkupyörä on puun edessä* tulkitaan relatiivisessa viittauskehyksessä (paitsi jos puulle sen muodon tai sijainnin takia hahmottuu luontainen etupuoli): kun havainnoija vaihtaa paikkaa, näkökulma muuttuu ja polkupyörä on nyt puun *takana*. Puun ominaisuudet eivät tällöin vaikuta tulkintaan, näkökulma sen sijaan vaikuttaa. (Ks. erityisesti Levinson 2003, 41–50; Ojutkangas 2005, 527–528.)

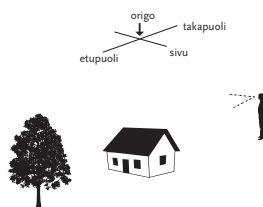
Kuviossa 1 kolmen viittauskehysten taustalla vaikuttavat koordinaatistot on esitetty Levinsonin (2003, 40) mallin mukaisesti. Kohdassa (a) talolle hahmotetaan etu- ja takapuoli, mahdollisesti sisäänkäynnin ja tontilla sijainnin perusteella, ja puu paikannetaan näihin ulottuvuuksiin nähden. Määräviä ovat siis tässä mielessä kiintopisteenä toimivan talon luontaiset ominaisuudet, jotka eivät riipu havainnoijan sijainnista. Kohdassa (b) talo ja puu hahmotetaan suhteessa ilmansuuntiin, siis muuttujasta, kiintopisteestä ja havainnoijasta riippumattomiin pysyviin ulottuvuuksiin. Kohdassa (c) puu sijoitetaan taloon nähden havainnoijan

asemasta käsin. Havainnoijan näkökulmasta talo on hänen ja puun välissä eli puu on talon toisella puolella, sen *takana*. Jos havainnoija kiertäisi 90 astetta jompaankumpaan suuntaan talon ympärillä, puu olisi talon *vasemmalla* tai *oikealla puolella*. Jos hän jatkaisi kierrostaan 180 asteeseen, puu olisi hänen ja talon välissä eli talon *edessä* (ks. myös Dies- sel 2013, 687). Koordinaatisto on siis yhteydessä havainnoijan sijaintiin.

Kuvio 1. Viittauskehysten taustalla vaikuttavat koordinaatistot Levinsonin (2003, 40) mukaan

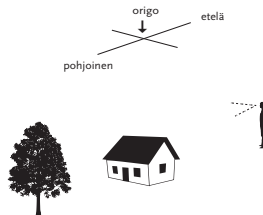
a. Luontainen viittauskehys

Puu kasvaa talon edessä.

b. Absoluuttinen viittauskehys

Puu kasvaa talon pohjoispuolella.

c. Absoluuttinen viittauskehys

Puu kasvaa talon takana.

Levinsonin alkuperäisessä mallissa tilasuhteet, jotka eivät perustu millekään näistä viittauskehyksistä, ovat topologisia tai deiktisiä. Näistä ensimmäiseen ryhmään sisältyvät ne tilasuhteet, joissa muutujan ja kiintopisteen keskinäinen sijainti ei riipu mistään erityisestä

koordinaattijärjestelmästä tai näkökulmasta. Esimerkiksi lausumassa *Kaupungissa on paljon lokkeja* paikanilmauksen tulkinta ei riipu havainnoijan asemasta eikä mistään pysyvistä ulottuvuuksista, kuten painovoimasta tai ilmansuunnista. Paikanilmaus *kaupungissa* myös antaa minimaalisen vähän tietoa kiintopisteen luontaisista ominaisuuksista; lähinnä vain sen, että kyseisen kiintopisteen voi käsitteistää säiliönä. Tämä on spesifikaationa varsin skemaattinen. Ilmi käy vain, että kiintopisteen fyysiseen olemukseen kuuluu raja sisä- ja ulkopuolen välillä. (Ks. Leino 1989, 194; Ojutkangas 2008, 385 ja siinä mainitut lähteet.)

Deiktisissä tilasuhteissa muuttuja sijoitetaan kulloisenkin puhujan muodostamaan ja siksi jatkuvasti vaihtuvaan deiktiseen *minä-tässä-nyt*-keskukseen nähden (*Lokkeja on täälläkin*) (ks. esim. Damourette & Pichon 1911–1936, § 1604; Bühler 2011 [1934], 117–118; VISK § 1424). Toisin kuin Levinson (2003, 71), Diessel (2013) katsoo, että deiktiset kielenainekset tulisi sisällyttää viittauskehysten analyysiin (ks. myös Levinsonin [2018, 27] myöhempää perustelua erottelulle). Levinsonin erottamien kolmeen koordinaatistoon perustuvien paikanilmausten tavoin myös deiktiset ainekset sijoittavat muuttujan suhteessa kiintopisteeseen. Siinä missä yllä esiteltyihin koordinaatistoihin perustuvat ilmaukset kuvaavat suhdetta kahden olion välillä (esim. 'puu' ja 'talo'), deiktiset ainekset asettavat kiintopisteen asemaan deiktisen keskuksen (Diessel 2013, 690). Tämä keskus on origo, jossa tila-avaruutta jäsentävät, suuntaa ja etäisyyttä määrittävät vektorit leikkaavat toisensa ja josta käsin muuttujan sijaintiin osoitetaan. Konkreettisimmin ja ensisijaisimmin tämä osoittaminen tapahtuu ei-kielellisin viittauskeinoin (eleet, katse, kehon asento), mutta myös kielelliset demonstratiiviset tilanilmaukset tulkitaan samoissa spatiaalisissa puitteissa. Toisin sanoen demonstratiivisten ilmausten taustalla vaikuttaa olennaisesti ei-kielellisiin viittauskeinoihin nojaava, mutta myös demonstratiivisten kielenainesten tulkinassa välttämätön subjektiivinen koordinaatisto (ks. tarkemmin Bühler 2011 [1934], 144–148; Diessel 2013, 690).

Olen katsonut, että oman tutkimukseni tarpeisiin nähden deiktisiä tilanilmauksia ei ole välttämätöntä erottaa relatiiviseen viittauskehykseen perustuvista ilmauksista. Huomattavaa on myös, että koska luontohavaintonarratiiveissa on useimmiten kyse menneen tapahtuman

kertomisesta, puhuja voi siirtää tilasuhteen kiintopisteenä toimivan deiktisen origon aktuaalisen puhetapahtuman osallistujien tarkastelupisteestä tapahtumahetken spatiaaliin puitteisiin mielikuvitusdeiktiseksi keskuksiksi (ks. Bühler 2011 [1934], 139–152; Stukenbrock 2014; Duvallon & Peltola 2017 ja siinä mainitut lähteet). Esimerkiksi seuraavassa referoidussa kehotuksessa, jonka puhuja osoittaa kädessään pitelemälleen salamanteerille, deiktiset proadverbit *sinne* ja *sieltä* tulevat ymmärretyiksi puhujan ja salamanterin tapahtumahetkellä jakamasta tarkastelupisteestä käsin: *mä aattelin et me sinne kököttää että ku sieltä tulitkii* (13.6.2012).

Poimimieni tilasuhdetta ja liikettä ilmaisevien rakenteiden heterogeenisyyden vuoksi en muutenkaan sovelta analysissäni Levinsonin tilasuhteiden tyypittelyä aivan alkuperäisessä muodossa. Ensinnäkin monissa topologisissa aineksissa on läsnä myös yhteen tai useampaan koordinaatistoon perustuvaa tietoa (Levinson 2003, 72). Esimerkiksi lausumassa *tässä ne ((hiiret)) on nimenomaan lintulaudalla eikä lintulaudan alla* (14.3.2012) sijapääteellinen paikanilmaus *lintulaudalla*, joka periaatteessa kuuluu topologista tilasuhdetta ilmaisevien kielenainesten ryhmään (ks. Ojutkangas 2005, 529–530), hahmottaa paikan luontaisia piirteitä ja muuttujan painovoimaan perustuvaa sijaintia paikkaan nähdessä yhtä lailla kuin postpositiolauseke *lintulaudan alla*.

Toiseksi aineistossani on runsaasti läheisyyden ja etäisyyden ilmaisuja, jotka Levinsonilla (2003, 67) kuuluvat topologiseen ryhmään mutta joiden erottaminen muuttujan ja kiintopisteen välimatkan kannalta neutraaleista ilmaisuista on tutkimuskysymyksen kannalta olennaista. Nämä ilmaisut esiintyvät aineistossani usein demonstratiivisten ainesten seurassa, esimerkiksi *aikani mä siinä parinkymmenen metrin päässä sitä ((lokkia)) kattelin* (14.3.2012). Niiden tulkinta pohjaa tällöin samaan subjektiiviseen koordinaatistoon kuin deiktisten ilmausten (ks. yllä).

Kolmas muunnos on se, että sovellan ryhmittelyä myös keräämiäni liike- ja liikuttamisverbien analyysiin, vaikka alkuperäinen malli ei ole ensisijaisesti niitä varten kehitetty. Niistä monet perustuvat kuitenkin samoihin koordinaatteihin kuin tilasuhdetta ilmaisevat substantiivi- ja adpositiolausekkeet. Esimerkiksi verbi *pudota* tulkitaan vertikaalisen, painovoiman käsitteeseen perustuvan akselin pohjalta. (Tilasuhteiden ilmaisujen eri tyypeistä ks. myös Diessel 2013, 689.)

Viimeiseksi täytyy huomioida vielä, että tilasuhteen ilmauksissa useat tilasuhdetyypit limittyvät helposti toisiinsa. Esimerkiksi lausumassa *niin ettei jalkaa saa maahan ilman että astuu lieron tai kastemadon päälle* (13.6.2012) absoluuttinen vertikaalinen akseli (muuttujan liikkeen suunta) ja luontainen pystyakseli (kiintopisteen kanoninen asento) lankeavat yhteen (ks. Ojutkangas 2005, 539–543).

Pyrkiessäni ratkaisemaan kohtaamani ongelmat olen päätenyt seuraavaan löyhempään ryhmittelyyn, joka sinänsä soveltuisi alkuperäistä heikommin kielen tilasuhteiden tai liikeasiantilojen ilmausten tarkkaan kuvaukseen mutta joka ottaa nyt käsillä olevan aineiston erityispiirteet paremmin huomioon:

- 1) Oliokeskeiseen näkökulmaan perustuvat sijainnin ja liikkeen ilmaukset: taustalla luontainen viittauskehys tai sen muihin koordinaatistoihin tai parametreihin yhdistävät tilasuhteet
- 2) Ympäristön pysyviin suuntiin perustuvat sijainnin ja liikkeen ilmaukset: taustalla absoluuttinen viittauskehys tai sen muihin koordinaatistoihin tai parametreihin yhdistävät tilasuhteet
- 3) Havainnoijan näkökulmaan perustuvat sijainnin ja liikkeen ilmaukset: taustalla relatiivinen viittauskehys tai sen muihin koordinaatistoihin tai parametreihin yhdistävät tilasuhteet sekä deiktiseen keskukseen suhteuttavat tilasuhteet
- 4) Yksiselitteisesti topologiseen suhteeseen perustuvat sijainnin ja liikkeen ilmaukset: ei suoraa yhteyttä mihinkään koordinaatistoon

Myös nämä ryhmät limittyvät merkittävästi: esimerkiksi deiktisiä aineksia voi periaatteessa esiintyä kaikentyyppisissä tilasuhteissa (ks. Levinson 2003, 71; Diessel 2013, 689). Ilmaisut, joissa limittäisyyttä on, olen luokitellut lopulta oman tulkintani perusteella, esimerkiksi niin, että ilmaukset, joissa on deiktinen aines, kuuluvat ryhmään 3 vain jos ei ole syytä luokitella niitä ryhmiin 1 tai 2, ja niin, että ryhmään 4 (yksiselitteisesti topologiset) päätyvät vain ne ilmaukset, joita ei perustellusti voi muualle luokitella. Nämä yksiselitteisesti topologiset ilmaukset rajasin seuraavissa jaksoissa esiteltävän syvemmän analyysin ulkopuolelle, sillä

niissä ei kohtaamisen osallistujien keskinäinen sijainti käy ilmi eivätkä ne siksi ole tämän tutkimuksen keskiössä. Topologisia ilmauksia oli yhteensä 242. Jatkoanalyysin kohteeksi jäi näin 350 rakennetta. Taulukosta 4 käy ilmi eri havainnointinäkökulmiin perustuvien ilmausten määrä.

Taulukko 4. Aineiston tilasuhteet näkökulman ja rakennetyypin mukaan

	Lukumäärä	%
Oliokeskeinen	92	26
Ympäristön suunnat	79	23
Havainnoijan näkökulma	179	51
Yhteensä	350	100

Kuten luontohavainnointidiskurssilta voi odottaa, havainnoijan näkökulma on vahvasti läsnä kohtaamisten tilasuhteiden ja liikkeen kuvauksissa, mutta kertomuksissa kuvataan myös olioiden luontaisiin ominaisuuksiin ja ympäristön suuntiin pohjaavia tilasuhteita.

Seuraavaksi tutkin lähemmin sitä, minkälaisia piirteitä *Luontoilta*-kertomuksissa rakennetuista kohtaamistilanteista eri näkökulmista katsottuna paljastuu.

OLIOKESKEINEN NÄKÖKULMA: KASVOKKAISET, SATUNNAISET KOHTAAMISET

Elollisille oliaille hahmotetaan luontaisesti havainnoinnin, toiminnan ja vuorovaikutuksen kannalta tärkeä etupuoli, kasvot ja luontaisen liikkeen suunta. Tilasuhteen kiintopiste sijoittuu tälle frontaalille akselille (ks. Ojutkangas 2005, 535). Suurin osa niistä tilan- ja liikkeenilmauksista, jotka olen luokitellut oliokeskeiseen näkökulmaan perustuviksi, tulkitaan frontaalisen akselin perusteella. Useimmiten näissä kuvataan toisilajisen kasvokkaista liikettä kohti ihmistä, kuten esimerkissä (7), mutta on myös esiintymiä, joissa ihminen liikkuu kohti eläintä (8) tai liike on vastavuoroista (9).

- (7) ja siinä vaiheessa sitte ku otin pientä videopätkää kännykällä niin eläin ((hirvenvasa)) rupes **lähestymää kohti** ja olis varmaan tullu ehkä syliinki jos oisin jääny paikallee (13.6.2012)
- (8) minä katoin et no siin on koira että mul on serkulla saman ikä-samanlainen iso valtava koira että se varmaa serkku rupee tulee sieltä varmaan semmosta niittytieta sieltä talon takaa että minäpä lähin sitä vastaa minä **kävelin** sitä **karhua** vastaan no tota ehkä kymmenen metriä mä en sitä niin kattonu sitä sitä eläintä siinä, et mä kattelin vaa sinne talon taakse et tuleekohan se serkkupoika sieltä talon takaa ja tuota (13.6.2012)
- (9) te ((puhekumppani ja karhu)) **oisitte** lopulta **törmänneet** (13.6.2012)

Tilanne hahmotetaan siis yleensä niin, että kukin osapuolista suuntautuu toisen vuorovaikutuksellisesti merkityksellisintä puolta kohden. Mielenkiintoista on, että myös kohtaaminen vedessä tai maanrajassa liikkuvan toislaajisen kanssa voidaan kuvata näin, kuten esimerkeissä (10) ja (11).

- (10) **sattui** tämännäköinen kalanpoikanen **vastaan** Isolla Polvijärvellä Pohjois-Karjalassa Joensuun kupeessa, yritin katsella kalaoppaasta tunnistusta mutta eipä tärpännyt liekö kiiskenpoikanen, syvyyttä kaksikymmentäviisi metriä (14.3.2012)
- (11) kuvassa on suurikokoinen noin viisitoista senttimetriä etana joka **tuli vastaan** Helsingin Keskuspuistossa urheilu, ulkoilureitillä yhdestoista toukokuuta tänä vuonna (13.6.2012)

Esimerkin (10) katkelmaa seuraavassa pohdinnassa käy ilmi, että kyseinen kalanpoikanen on valokuvattu veden alla. On siis periaatteessa mahdollista, että puhuja ja kalanpoikanen ovat sattuneet kasvotusten. Esimerkin (11) kuvaamassa tilanteessa sen sijaan puhujan ja toislaajisen kasvot eivät ainakaan kohtaamishetkellä ole varsinaisesti vastakkain, sillä kävelevän ihmisen ja maata pitkin vastakkaiseen suuntaan etenevän etanan kasvojen välillä on merkittävä korkeusero (ks. myöhempää jaksoa, jossa tarkastelen vertikaaliseen akseliin nojaavia tilasuhteita). Kun puhuja tästä huolimatta käyttää tapahtuman kuvauksessa kohtaamista

ilmaisevaa rakennetta (ks. KS, s. v. *vastaan*), joka ainakin potentiaalisesti profiloit osallistujien etupuolen kehosta, havainnointitilanne on korkeuserosta huolimatta mahdollista tulkita kasvokkaiseksi tapaamiseksi.

Luontoillan kohtaamisten osapuolten frontaaliselta akselilta nostetaan huomion kohteeksi harvemmin takaosa (etuosan erityisyydestä ks. Ojuttakangas 2005, 543). Jos niin tehdään, on kyseessä toislaajisen liike ihmisen jäljessä (esim. 12, ks. myös esim. 3) tai, jos toislaajinen on kiintopisteenä, elottoman olion sijainti tai liike suhteessa toislaajisen takaosaan (esim. 13).

- (12) että sitte mä oon miettiny että se ((lepakko)) lähti sitte **mun perään** että kyllähän me siinä tietysti kiljuttiin (15.2.2012)
- (13) tuuli tuli **karhun takaa** ja tästä syystä se ei havainnut minua aikaisemmin (15.2.2012)

Aineistossani ei ole yhtään tilan tai liikkeen ilmausta, jossa ihmisen sijainti tai liike suhteutettaisiin toislaajisen takaosaan nähden. Tilanne, jossa ihminen tieteen tahtoon seuraisi toislaajista, asettaa ihmisen sellaiseen aloitteelliseen rooliin, jota luontohavaintokertomuksissa vältetään.

Muita mahdollisia, joskin aineistossani harvinaisempia, frontaaliseen ulottuvuuteen nojaavia tilanteita ovat ne, joissa toislaajiset paikannetaan suhteessa toisiinsa (ks. esim. 14), joissa ihminen liikuttaa toislaajista suhteessa toislaajisen kehon akseliin (15) tai joissa ihmiskehon osa on kiintopisteenä (16).

- (14) siinä oli semmosta et me- munha oli pakko jäädä seuraamaan et pelit jäi kesken sillo, kun se ((sorsaemo)) ohjas ne ((poikaset)) sinne lätäkköön ensin **uitiin peräkkäin** ja sitten emo sukelsi ja nää teki semmosia, muutaman kymmenen sentin niinkun, mää sanosin sukellusharjoituksia (13.6.2012)
- (15) sil ((salamanterilla)) oli semmoset jalat niinku sisiliskol mut siel oli räpylät välissä ja ku mä **käänsin sen selälleen**, sil oli ihan oranssin kirkkaan oranssin keltamustaraitanen mahanalusta ja sit sen pää oli semmonen niinku päältä littaen lyöty et se oli semmonen pyöree ihan kun sisiliskol on semmonen kulmikas vähä (13.6.2012)

- (16) ja siinä vaiheessa sitte ku otin pientä videopätkää kännykällä niin eläin ((hirvenvasa)) rupes lähestymää kohti ja **olis** varmaan **tullu** ehkä **syliinki** jos oisin jääny paikallee (13.6.2012)

Yleisimmin tilanteissa siis etualaistetaan toislaajisen kasvokkainen liike kohti ihmistä. Tällöin aloite kohtaamiseen ei ole ihmisen vaan toislaajisen (ks. esim. 3, 7 ja 12, joissa toislaajinen liikkuu tarkoituksellisesti ihmisen suuntaan) tai sitten kyseessä on suunnittelematon yhteen sattuminen (ks. esim. 10, jossa verbi *sattua* ilmaisee tarkoituksettomuuden eksplisiittisesti, ja esim. 11). Tahattomuus ja sattumanvaraisuus on tyypillistä myös tilanteille, joissa kuvataan ihmisen liikettä tai molemminpuolista lähestymistä (ks. esim. 8 ja 9). Palaan kohtaamisen sattumanvaraisuuteen myöhemmin, kun käsittelen toislaajisen liikkeen yhtäkkisyyttä.

YMPÄRISTÖN PYSYVÄT SUUNNAT: KANSSAKÄYMISEN VERTIKAALINEN ULOTTUVUUS

Ympäristön pysyvistä suunnista aineistossani selvästi vahvimmin on läsnä maan vetovoimaan perustuva vertikaalinen akseli. Se on yleisesti ottaen keskeinen väline inhimillisessä tilan jäsentämisessä (Talmy 1983, 244–245; Levinson 2003, 47–48). *Luontoilta*-kertomuksissa se on erityisen merkittävä luultavasti myös siksi, että valtaosa niistä koskee ihmisen ja linnun kohtaamista ja että osassa niistä kuvataan ihmiseen nähden hyvin pieniä, maanpinnan läheisyydessä tai alla eläviä toislaajisia (ks. taulukkoa 2). Näiden kohtaamisten osapuolet paikannetaan muita useammin eri kohdille vertikaalista akselia. Esimerkissä (17) kuvataan lintujen liikettä suhteessa maanpintaan sekä pystyasennossa olevien puiden ja ihmisten korkeuteen. Esimerkissä (18) lintu liikkuu vertikaalisella akselilla puhujan kulkuneuvon nähden. Esimerkissä (19) on kyse matelijan (puhujan tulkinnan mukaan suunnittelemattomasta) liikkeestä kohti maanpintaa (ja puhujaa). Esimerkissä (20) ihminen liikuttaa hyönteistä vertikaalisella akselilla suhteessa kiintopisteenä toimivaan maanpinnan ainekseen.⁷

- (17) eikä ne ((kurjet)) ollu korkeellakaan tuolla jotakin kuinkahan mä sanoisin **korkeintaan viiden metrin korke(udella) niinkun puiden korkuurella siinä** ja, meni just **meidän päällä** (14.3.2012)
- (18) ja sitten seuraavana vuonna mä olin sen luodon luona, heittelemäs virveliä ni, nauru- sillä samalla veneellä ni **naurulokki laskeutu** sinne miun veneen keulapenkille (14.3.2012)
- (19) mä menin syksyllä kellarille, oltiin saunaan menossa ja, ja tota mä avasin kellarin oven ni yhtäkkiä semmonen musta **pötkähti** semmonen tumma **mun jalkojen juureen** mä en nähny sitä siin (ollenkaa) et mikä se oli ((kyseessä salamanteri)) (13.6.2012)
- (20) ja koska mä epäilin että mä oon niinku häiriny hänen ((maakiittäjäisen)) kehitystään ni mä sit **panin** äkkiä v(h)aan **mullan alle** piiloon (13.6.2012)

Kun kohtaamista kuvaava tilasuhde rakennetaan vertikaalisen, painovoimaan perustuvan ulottuvuuden varaan, poistutaan kehon luontaisesti antamien suuntien vaikutuspiiristä (Campbell 1993, 75). Pystysuunta on toki ihmiskehon kanonisen seisoma-asennon vuoksi ruumiin ja sen osien hahmottamisen kannalta keskeinen (ks. Onikki 1992). Kehon akselin ylittävänä, inhimillisen kanssakäymisen suuntana vertikaalinen orientaatio on kuitenkin epätyypillinen, ja ihmisen omat liikkumis- ja havainnointimahdollisuudet tässä suunnassa ovat rajalliset. Aineistosani ihmisosapuoli onkin vain harvoin muuttujana tai kiintopisteenä vertikaaliseen akseliin nojaavissa tilasuhteissa. Yleensä tällöin kyse on siitä, että ihminen välttää astumasta toislaajisen päälle. Vertikaalista akselia ilmentävien tilasuhteiden läsnäolo aineistossa osoittaa kuitenkin, että kertomuksissa kuvatuissa tilanteissa ihmisosapuoli tulee toislaajisen tavatessaan suuntautuneeksi myös kohti ihmisvuorovaikutukselle epäodotuksenmukaisia fyysisiä ulottuvuuksia.

HAVAINNOIJAN NÄKÖKULMA: ETÄISYYS JA DYNAAMINEN VOIMASUHDE

Muutamissa edellä käsitellyissä esimerkeissä tuli jo näkyville, että kertomusten puhujat arvioivat tai kommentoivat fyysistä etäisyyttä, joka erottaa heidät toislaajisesta kohtaamistilanteesta:

- (7) eläin ((hirvenvasa)) rupes **lähestymää** kohti ja olis varmaan tullu ehkä syliinki (13.6.2012)
- (8) minä kävelin sitä karhua vastaan no tota ehkä **kymmenen metriä** (13.6.2012)
- (17) eikä ne ((kurjet)) ollu korkeellakaan tuolla jotakin kuinkahan mä sanoisin **korkeintaan viiden metrin korke(udella)** niinkun puiden korkuurella siinä ja, meni just **meidän päällä** (14.3.2012)

Erityisen yleisiä eksplisiittiset etäisyyden ilmaukset ovat havainnoijan näkökulmaan perustuvien tilan ja liikkeen rakenteiden joukossa: kolmanneksessa niistä määritetään etäisyyttä. Kuten olion luontaisiin ominaisuuksiin perustuvissa tilasuhteissa, myös silloin kun toislaajisen liikettä kohti ihmistä kuvataan havainnoijan näkökulmasta, liike on tyyppillisesti yhtäkkistä ja odottamatonta. Esimerkki (21) havainnollistaa näitä ominaisuuksia.

- (21) kuuma kesäpäivä oli ja luin lehtee siinä ja siihen **yhtäkkiä** lens kaks sudenkorentoo **ihan metrin päähä siihe** seinää seinälle (13.6.2012)

Etäisyyden hallinta on tärkeä piirre myös niissä kohtaamisen vaiheissa, joissa ihminen siirtyy kohti toislaajista, mutta tällöin liike ei ole yhtäkkistä, paitsi jos käytössä on luontaista suuntaa ja tahatonta osumista koodaava *törmätä*-verbi (ks. esim. 9, jossa se esiintyy resiprookkisena, sekä seuraavan jakson esim. 34). Sen sijaan tilanteessa vaikuttaa voima-suhte. Voimien välistä jännitettä ilmaisevat dynaaminen modaaliverbi *päästä* (esim. 22) ja permissiivinen *päästää* (esim. 23 ja 24).

- (22) toukokuun alkupäivinä tosissaan tässä Orimattilan lieppeillä nin, lähin aamulenkille ja, kiikarit kaulassa metsään ja, ajatuk-sena vähän etsiä kurjenpesää mutta, sitten törmäsinki koivikossa, elukkaan joka kauempaa katsottuna ensin tuli mieleen joku maata mönkivä supi, supikoira mut sitte heti kun **pääsin lähemmäksi** niin sehän osottautu, vastasyntyneeks hirvenvasaks ja (13.6.2012)

- (23) tää vaurio tässä ((sudenkorenonn)) näkökentäs sehän on siis altis nimenomaan liikenäkemiseen tämmönen verkkosilmä et onks se synnä siihen et se ((sudenkorento)) **päästää** ((kuvaajan)) **näin lähelle** (13.6.2012)
- (24) K: ja minä siinä vuonna kakstuhattakaheksan ja kakstuhattayheksän, niin ihan muutaman metrin alueella näin tommosia suruvaippoja
V: jo[o]
K: [jotka olivat hyvin kesyjä, ja ne niitä oli parhaimmillaan yheksän, mutta siinä kolmesta yheksään oli se luku, ja ne niinkun siinä viihty ihan siinä alueella
V: joo
K: eli se minua kiinnosti että mik- mitähän siinä vois olla niinkun, kiinnostavaa siinä tiessä
V: mitäs se tuota se millä tavalla sä määrittelet sen kesyyden et, ne [**päästi lähelle**
K: [no, joo minä aukasin oven, ja en menny tietenkään häiritsemään niitä mutta kuitenkin ne oli siinä ja – (15.2.2012)

Voimasuhteessa kohtaavat käsitteellisellä tasolla agonistinen voima, joka pyrkii lähentämään tilanteen osapuolia toisiinsa, ja antagonistinen voima, joka vastustaa tätä lähentymistä ja pyrkii pitämään osapuolet erillään (Talmy 1988). Esimerkeissä (22)–(24) vastavoimaksi tulkitaan toislaajisen tahto ja kyky kontrolloida etäisyyttä ihmiseen. Aineistoni kertomuksissa on vain yksi esiintymä (esim. 25), jossa voimasuhde on päinvastainen, toisin sanoen ihminen säätelee siinä etäisyyttään lähestyvään toislaajiseen.

- (25) mää sitte ryntäsin, kylpyhuoneeseen ja saunaan ja kerkesin laittaa oven kiinni, se lepakko jäi sitte sinne kylpyhuoneen oven toiselle puolelle roikkumaan pää alaspäin että, mä niinku just **p(h)ääsini siitä eroon** (15.2.2012)

Esimerkissä (26) toislaajinen kuvataan kyllä liikettä vastustavan voiman voittaneena, mutta kyseessä on epätavallisen ja oletetusti hankalan etenemispinnan (riitteisen joen) asettama vastus, ei ihmisen.

- (26) ennen kun järvi alkoi olla jäässä niin niin tietty sula kohta oli siinä ja siinä tosiaan riitettä pitkin, käärme lähti tulemaan – – kun tää käärme **pääsi tälle rannalle meidän puolelle**, niin siinä meni hetken aikaa meni niin niin, siihen ilmesty siihen kohdalle, kohdalle sitten ilmeisesti sellanen paksumpi isompi kyykäärme joka ilmeisesti oli naaras kaiketi (15.2.2012)

Esimerkissä (27) taas ihmisen ja toislaajisen lähestymistä edistävät ja vastustavat voimat jäävät tarkemmin määrittelemättä, sillä kontekstista käy ilmi, että molemmat osapuolet olivat kuvatulla hetkellä todennäköisesti tietämättömiä toistensa läsnäolosta. Tästä huolimatta lähestyvän ihmisen liike kuvataan suhteessa johonkin osapuolia potentiaalisesti erilleen ajavaan voimaan.

- (27) mä en sitä niin kattonu sitä sitä eläintä ((karhua)) siinä, et mä kattelin vaa sinne talon taakse et tuleekohan se serkkupoika sieltä talon takaa ja tuota, **noin kymmenen metrin päähän pääsin siitä karhusta**, ni tuota minun setä sitte avas oven sieltä ja sano että Raimo tuuppa äkkiä pois että se on karhu (13.6.2012)

Tämän voimajännitteen taustalla vaikuttaa kulttuurinen tai kokemukseen perustuva tieto ihmisen ja luonnossa elävän toislaajisen välisestä tyyppillisestä tai odotuksenmukaisesta etäisyydestä, josta kuvattu välimatka poikkeaa. Yksittäinen lajienvälinen kohtaaminen asettuu osaksi lukemattomien toisiaan seuraavien kohtaamisten sarjaa (Harawayn [2008, 4] sanoin ”tanssia”), josta kumpuavat osallistujien vaistonvaraiset ja opitut odotukset ja johon nähden jotkin toiminnot ja vuorovaikutuksen muodot tulkitaan epätavallisiksi (ks. Adams 2015, 57).

Tyypillinen luontohavaintokertomus

Tilasuhteiden ja liikeasiantilojen analyysin mittaan on noussut esille piirteitä, joiden avulla *Luontoilta*-narratiivien kohtaamisia voi yleisellä tasolla luonnehtia: frontaalisen ja vertikaalisen ulottuvuuden vaikutus

tilanteessa, toislaajisen yhtäkkinen liike kohti ihmistä, etäisyyden määritys ja epäsymmetristen voimien välinen jännitteisyys. Pohdin näitä prototyypin *Luontoilta*-kohtaamisen ominaisuuksia ensin kerronta-kontekstin ja luontohavaintogenren näkökulmasta ja sitten kertomusten ilmentämän lajienvälisen suhteen kannalta.

LUONTOHAVAINNON KERROTTAVUUS

Kuvaamalla kohtaamista toislaajisen kanssa äkillisenä ja ainakin osittain ihmisen toiminnasta riippumattomana puhujat rakentavat tarinan kerrottavuutta eli tekevät selväksi, miksi tarina on kertomisen arvoinen ja miksi sitä seuraava kysymys on oikeutettu (ks. Routarinne 1997; Laitinen 1998, 109; Baroni 2009; Duvallon & Peltola 2017). Puhujan täytyy osoittaa, että tapahtumat todella olivat epätavallisia, sillä jos ne eivät poikkea totutusta riittävästi, niiden kertominen ei ole oikeutettua ja kertomisen seurauksena voi olla kiusallinen kokemus, esimerkiksi puhekumppanin kysymys *Entäs sitten?* (Labov 1972, 370–371; Ryan 2005, 589). Tapahtumien poikkeuksellisuus tuodaan *Luontoilta*-kertomuksissa usein esiin aivan eksplisiittisesti leksikaalisin keinoin, kuten esimerkeissä (28)–(33), tai luomalla kontrastiivinen suhde, kuten esimerkissä (34), jossa aiottu toiminta (*etsiä kurjenpesiä*) jää toteutumatta, kun puhuja joutuu odottamatta kohdakkain aluksi määrittämättömän toisen lajin edustajan kanssa. Kontrastiivinen suhde kiteytyy adversatiivisessa konjunktiassa *mutta*. Lisäksi verbi *törmätä* ilmaisee tahatonta yhteen osumista ja liitepartikkeli *-ki(n)* osoittaa, että tapahtunut on taustaansa vasten tässä odotuksenvastainen (ks. Vilkuna 1984). Esimerkissä (35) taas puhuja saattaa kieltorakenteiden avulla ilmi, että havainto on epäodotuksenmukainen. Esimerkeissä (28)–(35) poikkeavuuden ja odottamattomuuden tulkintaa luovat ainekset on lihavoitu. Käsittelen kursivoituja osuuksia jäljempänä.

- (28) sunnuntaina viidestoista toukokuuta puolenpäivän jälkeen koin **melkoisen yllätyksen** kun olin korvasieniä keräämässä, takaani alkoi kuulua rapin- raapivaa ääntä ja ääntelyä kun katsoin oli karhu noin neljänkymmenen metrin päässä pystyssä mäntyä vasten (15.2.2012)

- (29) *mennessäni lisäämään tammikuun lopulla lintulaudalle syötävää* koin **mukavan yllätyksen** kun hiirulaiset olivat vallanneet sen (14.3.2012)
- (30) *tuota mökillä tuolla Karstulassa olin ja kuistilla istuin siinä* niin tämä tuulihaukka se todennäköisesti oli ni se **yllättäen** tek- tekee semmosen y- niinku, nopean, liidon siittä (15.2.2012)
- (31) minä tässä kaks ja puoli viikkua sitte sunnuntaina, *kahvia ilta-päivällä join ja, kas kummaa* ku kottarainen oli tullu tuohon se o-ikkunasta niin ku pari metriä talitiaisen, talia syöm- krh syömään (15.2.2012)
- (32) tota, *minä oon täsä kylpylähotellissa töisä Rokualla ja,* me saatiin vähän **erikoisempi** vieras viime syksynä, nimittäin ukkometson ja metso tuli siihen asustelemaan siihen lähettyville (14.3.2012)
- (33) ja tässä on korento kuvassa, tuollainen korento oli tässä näkösellä kolmaskymmenes toukokuuta tänä keväänä, se päästi kännykän ja sen kameran siis kännykkäkameran **yllättävän** lähelle kuvasta siten paljastui että sillä olikin joky- jokin vaurio ilmeisesti silmässä, noin sitaateissa näytti aivan lommelta **erikoinen tapaus** (13.6.2012)
- (34) toukokuun alkupäivinä tosisaan tässä Orimattilan lieppeillä nin, *lähin aamulenkille ja, kiikarit kaulassa metsään ja, ajatuksena vähän etsiä kurjenpesää mutta,* sitten törmäsinki koivikossa, elukkaan joka kauempaa katsottuna ensin tuli mieleen joku maata mönkivä supi, supikoira mut sitte heti kun pääsin lähemmäks niin sehän osottautu, vastasyntyneeks hirvenvasaks ja (13.6.2012)
- (35) K: joo semmonen kysymys tuossa *oltiin pari tuntia sitte joki-varressa tosiaan tuosa* Kemijoella ja olhaan niinku napapiiriltä kakssataa kilometriä ylöskäsin ja, Savukosken kirkonkylältäkin tänne methän käsin nin
V: lähetit muuten sähköpostia ja kuviakin jotka meillä on [tässä auki
K: [no niin
V: meillä on auki tässä,
K: no [niin
V: [päätteellä

K: että tuota ei tällä en minä enne ole tuommosia kaloja täällä nähäny eikä ole kyllä tuo poikakaa nähny senkhän vertaa niin, niin niin nahkiaisiksi met net niinku epäilimme että että mit-tän mithä muita ne nyt vois olla (13.6.2012)

Varsinaisten poikkeavuuden ja yllätyksen ilmausten ohella *Luontoillan* narratiiveissa kerrottavuutta luo se, että toislaajinen kuvataan ilmestymässä ihmisen havaintopiiriin yhtäkkiä ja odottamatta, joskus vieläpä kanssakäymisen kannalta epätyypillisestä, vertikaalisesta suunnasta. Kontrastia odotuksiin nähden rakennetaan niin, että eläimen liike kuvataan vasten kertomuksellista taustaa, jossa ihmisellä on tapahtumahetkellä kesken toiminta, joka ei mitenkään liity (ainakaan myöhemmin puheena olevaan) toislaajiseen. Olen merkinnyt tällaista toimintaa kuvaavat kohdat esimerkkeihin (28)–(37) kursiiivilla. Tämänkaltaiset kontekstualisoivat jaksot sijoittuvat tavallisesti kertomusten alun orientoivaan osaan ajan ja paikan ilmausten oheen (Labov 1972, 364). Vihelmaa (2015, 39) on havainnut samantyyppistä kehystystä käytettävän, kun viitataan ihmisen aktuaaliseen kuulohavaintoon linnun äänestä, ennen kuin pyritään muotoilemaan havaittu ääni ihmiskielen tässä suhteessa rajallisiin ilmaisukeinoin.

Puhuja saattaa pitkittää alkuasetelman kestoa lykkäämällä lajintunnistusta ja jäljittelemällä näin kerrotun tilanteen kulkua, jossa ihmiset saavat vähitellen tietoonsa, mistä lajista on kyse. Näin käy esimerkissä (36), jossa toislaajisesta tulee ensin tietoon vain väri (ks. myös esimerkkiä 34, jossa otetaan ensin esille ilmeisesti liikkumisen tavasta johtuva virheellinen lajintunnistus).

(36) *Suomussalmella oltiin mökillä grillailmassa ja, ja vaimo huomasi ykskaks et jotaki ruskeeta hyppäs siihe katajaa vasten ja sitä ruvetiin seuraamaan sitten* (14.3.2012)

Esimerkissä (37) ihmisen vähäinen kiinnostus toislaajista kohtaan ja sen vuoksi myöhäinen lajintunnistus kuvataan erityisen yksityiskohtaisesti ja dramaattisesti.

- (37) *mä en sitä niin kattonu sitä sitä eläintä siinä, et mä kattelin vaa sinne talon taakse et tuleekohan se serkkupoika sieltä talon takaa ja tuota, noin kymmenen metrin päähän pääsin siitä karhusta, ni tuota minun setä sitte avas oven sieltä ja sano että Raimo tuuppa äkkiä pois että se on karhu* (13.6.2012)

Luontoillan keskusteluissa sosiaalinen paine kerrottavuuden osoittamiseen on erityisen voimakas, sillä kyseessä on keskustelu julkisessa mediassa suorassa lähetyksessä, jossa ei-asiantuntijayksilön havainto asetetaan asiantuntijaryhmän arvioitavaksi. Havaintojaan kertovien puhujien on siis syytä osoittaa, miksi heidän kuvaamansa tilanne ansaitsee tämän tasoisen huomion ja miksi kysymys on oikeutettu. Näin tehdäkseen puhujat jäsentävät kertomusta rakentamalla sille kohokohtaan. Toislajisen liikkeen yhtäkkisyys ja ennakoimattomuus, sen asettaminen vasten ihmisen käynnissä olevia toislajiseen liittymättömiä toimia sekä ihmisen ja toislajisen odotuksenmukaisen etäisyyden alittuminen tuottavat tätä kohosteisuutta. Nämä luontohavaintonarratiivin kerronnalliset keinot vertautuvat tavallaan luontodokumenttien kuvallisiin ja musiikillisiin dramatisointikeinoihin. Kohtaamisen yllätyksellisyys ja ainakin osittainen riippumattomuus havainnoijan hallinnasta luovat pohjaa kysymyksen esittämiselle. Selitystä havaittuun seikkaan tai tapahtumaan etsitään puhujan tieto- ja kokemuspiirin ulkopuolelta, asiantuntijoilta.

Ennennäkemättömyyden tähdentäminen yhdistää luontohavaintonarratiivit genrenä laajempaan löytämisen ja ihmetyksen retoriikkaan nojaavaan vuosisataiseen tekstiperinteeseen, jossa raportoidaan tarkkailun, tiedon etsinnän ja matkailun tuomia tuloksia (ks. Bellanca 2007, 30). Niiden juuret voi johtaa myös vielä paljon vanhempaan suulliseen tarinankerronnan traditioon, jossa lähiympäristön elolliset sekä niiden ihmisille vieraat kyvyt ja ennakoimattomuus ovat olleet keskeisimpiä kerronnan aiheita (Boyd 2009, 200–201). Eläimiä koskevat nykynarratiivit, olivat kyseessä sitten henkilökohtaiset tai kollektiiviset tarinat (ks. Stibben [2015, 6] erottelua *stories* vs. *stories-we-live-by*, ks. myös Herlinin tutkimusta tässä teoksessa), ovat keskenään hyvin ristiriitaisia. Niistä näkyy, miten toislajisia luokitellaan ja eriarvoistetaan kulttuurisista ja

ennen kaikkea taloudellisista syistä. Tuotantoeläinten ja lemmikkien räikeän erilainen kohtelu on tulosta ajattelutavoista, joita kollektiiviset narratiivit tuottavat ja tukevat. Kertomuksilla on moraalinen pohja ja vaikutus. (Małecki ym. 2019, 1–23.) *Luontoillan* suhteellisen spontaanit lähiluonnon henkilökohtaiseen maallikkohavainnointiin perustuvat narratiivit edustavat julkisella elämänalueella melko vähän huomioitua tekstilajia. Järjestäytyneiden luontoharrastajien maallikkotietoa paikallisesta ympäristöstä tieteellisen tiedon täydentäjänä on tosin tutkittu, ja se on todettu tarpeelliseksi esimerkiksi museoiden tiedonkeruussa (Meyer 2010; Santaoja 2013) ja ympäristön elvyttämishankkeissa (Reid, Williams & Paine 2011; Santaoja 2013). Pyrin seuraavassa kohdassa selvittämään, minkälaista ihmisen ja toislaajisen välistä suhdetta *Luontoillan* havaintokertomukset ilmentävät.

KOKEMUKSIA LÄHIYMPÄRISTÖN MAAILMOJEN MONINAISUUDESTA

Luontoilta-kertomusten tilasuhteiden ja liikeasiointilojen analyysissä selvisi, että tilanteen käsitteellisesti kohosteisimpana osallistujana on useimmiten havainnoitu toislaajinen. Arkisia, omakohtaisia luontohavaintoja kertoessaan ihminen voi asettua tarkkailijan ja tapahtumien tulkitsijan rooliin ja antaa tilaa toislaajisen toimijuudelle.⁸ Tämän asemoiminnan ansiosta suhde lajienvälisten kohtaamisten osapuolten välillä näyttääytyy tilasuhteiden valossa dynaamisena ja vastavuoroisena. Toimijuus jaetaan ja neuvotellaan näissä tilanteissa jatkuvasti uudelleen (ks. Despret 2013, 28). Kohtaamisen voidaan kuvata alkavan ihmistä kohti liikkuvan toislaajisen aloitteesta. Myös lajin selville käyminen voidaan esittää eläimen omaehtoisena tunnistetuksi tulemisena:

- (38) toukokuun alkupäivinä tosissaan tässä Orimattilan lieppeillä nin, lähin aamulenkille ja, – sitten törmäsinki koivikossa, elukkaan joka kauempaa katsottuna ensin tuli mieleen joku maata mönkivä supi, supikoira mut sitte heti kun pääsin lähemmäks **niin sehän osottautu, vastasyntyneeks hirvenvasaks** ja (13.6.2012)

Ihmisen ottaessa toimijan roolin ja pyrkiessä lähestymään toislaajista tunnustetaan tämän kykyä kontrolloida osapuolten välistä etäisyyttä. Resiprookkista liikettä kuvaavan verbin käyttö (esim. 9, *te [puhekkumppani ja karhu] oisitte lopulta törmänneet*, 13.6.2012) taas häivyttää toimijan ja kohteen välisen eron (ihmisen ja toislaajisen muodostamista kaksikoista ks. Simosen ja Laitisen tutkimuksia tässä teoksessa) ja konstruoi tilanteen yksisuuntaisuuteen ja epäsymmetriseen voimasuhteeseen perustuvasta prototyypisistä transitiivilauseista poikkeavalla tavalla (ks. Goatly 1996 [2001], 215; ks. myös tämän teoksen päätöslukua).

Kohtaamisen päättyminen jää yleensä kertomatta, sillä se harvoin on kysymykseen johdattelun kannalta olennainen. Jos sitä kuitenkin kuvailaan, siinä paljastuu erityisen selvästi toimijuuden hienovireinen säätely. Aloitteen osapuolten eroamiseen tekee ihmistä useammin toislaajinen, kuten seuraavissa esimerkeissä. Esimerkin (41) verbi *piipahtaa* koodaa edestakaista liikettä, siis myös poistumista (ks. Pajunen 2001, 209).

- (39) katsoimme noin minuutin aikaa toisiamme, karhu näytti toiminnallaan, ää kiipeäisikö mäntyyn turvaan vai mitä tehdä, otin kuvan ja soitin petoyhdyshenkilölle, **minkä aikana karhu lähti pois** (15.2.2012)
- (40) ja tota ne ((oravat)) ne oli varmaa yli kymmenen minuuttia (ennen ku) ne **lähti pois** sitte siitä katajasta ne oli ne oli siellä katajassa sisässä (14.3.2012)
- (41) viime sunnuntaina puolenpäivän aikoihin pihassamme olevan omenapuun oksalle **piipahti, isolepinkäinen**, kuinka yleinen se on tähän aikaan vuodesta Kirkkonummella (15.2.2012)

Seuraavissa esimerkeissä toislaajisten päätöstä poistua motivoi muutos etäisyydessä ihmiseen (esim. 42 kosketus, esim. 43 toislaajisen tahaton joutuminen lähemmäs ihmistä) sekä ihmisen alulle panema liike (44).

- (42) kuvan otettuani hipaisin niitä ((toisiinsa kiinnittyneitä ja liikkumattomia sinitiaisia)) uudelleen silloin ne **säntäsivät** äkkiä pelästyneinä **pakoon** hetken kuluttua linnut makasivat samalla tavoin hangella vähän kauempana (14.3.2012)

- (43) mutta kyl se meidän veikkaus tässä- tässäkin tapauksessa kuitenkin on samansuuntainen mitä nyt jo tapahtuikin että ennemmin tai myöhemmin lähemmäs ihmistä jos se ((karhu)) ois tullu lähemmäs **se ois kyllä pötkiny karkuun** joka tapauksessa siitä (13.6.2012)
- (44) K: ni **mä laitoin sen ((salamanterin)) sinne samaan paikkaan mistä se tippu**
V: mm
K: **ja sinne se meni** ja se oli aika semmosta sanotaan nyt puolenvälin syyskuuta että oli semmost jo aika kosteetaki (13.6.2012)

Toislaisen voidaan myös kuvata pitkittävän kanssakäymistä tilanteessa, jossa kohtaamisen päätyminen esitetään odotuksenmukaisena tai ihmisen toivomana. Esimerkin (45) katkelmaa ympäröivästä keskustelusta käy ilmi, että puhuja on huolissaan, miten tulevaisuudessa mahdollisesti soitimella oleva metsokukko soveltuu kylpylähotellin läheisyyteen. Se, että lähtemisen toteutumattomuus tuodaan esiin, tulkitaan sitä vasten, että lähteminen olisi ollut odotettua.

- (45) K: no kuinka se on tavatonta että se ((ukkometso)) tällai asumuksen lähelle tulee
V: no kyl niist [tulee
K: [eikä se lähe kertakaikkiaan mihinkää siitä se niissä lähipuissa, syöpi ja niitä neulasia syöpi ja tuota nukkuu siellä välillä ja sitte se välillä tulee ihan siihen syömään kiviä siihen, pihalle (14.3.2012)

Kertomukset rakentuvat lajienvälisessä kohtaamisessa koetun ennakkoimattomuuden ympärille (ks. Lestel, Bussolini & Chrulew 2014). Esimerkissä (46) arvaamattomuus nostetaan erityisen huomion kohteeksi, kun toislaisen toiminta (pysähtyminen) esitetään eri puhujien peräkkäisissä vuoroissa ensin toteutuneena ja sitten kielteisen nesessiivirakenteen (*ei kannata*) ja asiointilan varmuusasteeseen kohdistuvaa asennetta ilmaisevan kognitioverbin *luottaa* johdosta ei-faktuaalisena.

- (46) V1: oli se oli ja se ((hirvi)) tuli mut **se toisaalta pysähty** et ei [se
V2: [se
tulee uhittelemaan [siihen mut
V1: [se tuli
V2: mut **ei siihenkään kannata luottaa et se pysäh[tyy**
V1: [ei, mut se ei
myöskä kääntyny ja vetäny takajaloilla (13.6.2012)

Näissä kertomusten kohdissa ihminen luopuu monissa muissa tilanteissa ottamastaan asemasta ainoana toiminnan ja merkityksen rakentamisen keskuksena ja pystyy ainakin hetkellisesti kokemaan toimijuutta sekä semioottisten maailmojen ja niihin kuuluvien merkkien moninaisuutta ympärillään, mikä onkin olennaista toislaajisten tulkittamisessa (Vihelmaa 2015, 40). Episteeminen modaali-ilmaus (*luottaa*) kuvaa sitä, että puhuja tunnistaa myös, miten rajallinen hänen pääsynsä toislaajisen merkitysmaailmaan on (ks. Vihelmaa 2018, 508). Toislaajisen toiminnan täydellinen ennakoiminen ei siksi ole mahdollista. Esimerkki (47) saattaa näkyväksi ihmisen kokemuksen ei-inhimillisestä aistihavaintojen maailmasta (ks. myös esimerkkiä 1) (toislaajisen aistihavainnon referoimisesta, ks. Peltola, tekeillä). Se eroaa edellä analysoiduista esimerkeistä siten, että siinä lajienvälisen kanssakäymisen päättää ihminen. Tämä asetelma on ilmeisesti odottamaton, sillä puhuja perustelee päätöstään.

- (47) ja siinä vaiheessa sitte ku otin pientä videopätkää kännykällä niin eläin ((hirvenvasa)) rupes lähestymää kohti ja olis varmaan tullu ehkä syliinki jos oisin jääny paikalle mutta, keskeytin sitte, kuvaamisen ja, **häivyin pois ajattelin että etten jättäis liiaks ihmisen hajua**, ja tää oli kans yks sellanen kysymys, nous mieleen että kuinka herkästi, hirviemo voi hylätä poikasen ihmisen hajun takia siitä ainaki puhutaan mutta, onks siitä onks siitä niinkun, todisteita tai kokemuksia (13.6.2012)

Selityksessä hän tarkastelee itseään lajinsa edustajana hirvelle ominaisiin aistihavaintoihin perustuvasta maailmasta käsin. Selitystä seuraavasta kysymyksestä (*kuinka herkästi hirviemo voi hylätä poikasen ihmisen hajun*

takia) käy ilmi, että ihmisen haju esitetään tässä olfaktorisena merkkinä hirven semioottisessa järjestelmässä, jonka tulkinnan perusteella hirviemo toimii (ks. Adams 2015, 56 ja siinä mainitut lähteet.) Puhuja siirtyy selittävään lausumaan omaan ajatteluunsa viittaavan *ajattelin että* -ilmauksen kautta. Tämän hypoteettisen asiointilan kuvausta edeltävän ajatuksiin viittaamisen taustalla voi olla puhujan asema ei-asiantuntijana: hän jättää asiantuntija-puhekumppanille mahdollisuuden vahvistaa tai kieltää kuvitellun asiointilan ('ihmisen hajun jättäminen') toteutumismahdollisuus ja siten perustelun pätevyys (ks. Stevanovic 2013). Toisaalta puhuja ilmentää ajatuksiinsa viittaamalla sitä prosessia, jonka kautta hän pyrkii omaksumaan toislaajisen aseman tilanteessa. Tässäkin kohtaamisen päättymistä pyritään siis arvioimaan toislaajisen subjektiivisesta näkökulmasta käsin.

Luontohavaintonarratiivien tilasuhteiden ja liikkeen ilmaukset kertovat siten paitsi havainnoijan ja havainnoinnin kohteen keskinäisestä suhteesta myös tilanteeseen osallistuvan toislaajisen tunnistetusta toimijuuden ja yksilöyden asteesta sekä tämän myötä toislaajisen asennoitumisesta kohtauspaikkaan nähden. Hermoston ja lihaksiston mahdollistaman liikkumiskyvyn voi ajatella lisäävän elollisen omaehtoisuutta. Aistit luovat suhteen aikaan ja paikkaan, kun itsestä kauempana olevien kohteiden havaitseminen aistein avaa näkymän tulevaan (Buytendijk 1952, xii; Burgat 2011; tulevan käsittämisen merkityksestä eläville olennoille ks. Kohn 2013, 23–24). Näin rakentuu eläinyksilöiden aikapaikkainen ainutlaatuisuus, jonka ihminen voi henkilökohtaisen kokemuksen avulla tunnistaa toislaajisissa (Buytendijk 1952, 73; Burgat 2011). Toisen elollisen muodostamasta semioottisesta keskuksesta alkunsa saavan liikkeen sekä ajallisen ja paikallisen olemassaolon tunnistamalla luontohavainnoijat voivat myös yrittää hahmottaa toislaajisen suhdetta jaettuun tilaan (ks. Despret'n [2019] tutkimusta siitä, miten ornitologit ovat kuvanneet ja tulkinneet lintujen reviirikäyttäytymistä). Esimerkin (48) *eksyä*-verbin tulkinta nojaa puhujan pyrkimykseen tarkastella havaintopaikkaa sudenkorentojen näkökulmasta.

- (48) K: minun kotipaikka on Savitaipale
V: joo
K: ja tota me oltiin sit meil on savusauna siellä vähän matkan päässä ja, veljen kanssa niin krhm, oltiin sitte niin kun, hui-laamassa välillä, niin ni näit sudenkorentoja niit oli hirveä määrä
V: joo
K: niitä oli satoja, ne ilmesty yks kaks siihen, siihen meidän yläpuolelle
V: joo
K: ja tota, siin on lähimmälle järvelle on matkaa tollanen kilo-metri, että **kuinka ne on eksyny** sinne (15.2.2012)

Paikka ei ole puhujan toislaiselle rakentaman näkökulman mukaan se, minne korennot oman merkitysmaailmansa puitteissa pyrkisivät, minkä vuoksi hän esittää korentojen saapumisen paikalle tahattomana, kenties erehdyksen aiheuttamana. Myös esimerkin (49) puhuja pohtii kohtaa-mispaikan merkitystä toislaisen näkökulmasta.

- (49) K: mulla on sinä semmonen neljänsadan metrin semmonen sivutie ja minä siinä vuonna kakstuhattakaheksan ja kaks-tuhattayheksän, niin ihan muutaman metrin alueella näin tommosia suruvaippoja
V: jo[o
K: [jotka olivat hyvin kesyjä, ja ne niitä oli parhaimmillaan yhek-sän, mutta siinä kolmesta yheksään oli se luku, ja **ne niinkun siinä viihty ihan siinä alueella**
V: joo
K: eli se minua kiinnosti että mik- mitähän siinä vois olla niin-kun, kiinnostavaa siinä tiessä (15.2.2012)

Puhuja kuvaa *viihtyä*-verbillä suruvaipponen fyysistä tai mentaalista koke-musta paikasta. Huomattavaa on myös, että puhujan asiantuntijoille seu-raavassa vuorossa esittämässä kysymyksessä puhujan suhde suruvaip-ponen toiminnan motiiviin esitetään analogisena sen suhteen kanssa,

joka suruvaipoilla on kohtaamispaikkaan. Ihmishavainnoija ja perhoset ovat osallisina samankaltaisesta, joskin kysymyksiä herättävän erilaisista merkitysmaailmoista viriävästä kokemuksesta: heitä kaikkia *kiinnostaa*. Esimerkit (46)–(49) ilmentävät *Luontoilta*-narratiivien kertojien roolia *intermondiaalisina* eli kahden havaintomaailman välillä toimivina kääntäjinä. Niissä tunnistetaan tilanteen tai paikan vaihtoehtoinen merkitys toislaiselle ja kielennetään tämä toisen semioottisen keskuksen olemassaolo esimerkiksi kognitioon tai havaitsemiseen viittaavin ilmauksin (ks. Vihelmaa 2015, 56).

Lopuksi

Olen tässä tutkimuksessa tarkastellut *Luontoillan* luontohavaintokertomuksissa kuvattuja lajienvälisiä kohtaamisia sijaintia ja suuntaa ilmaisevien kielenrakenteiden valossa. Jaoin rakenteiden kuvaamat tilasuhteet ensin kolmeen toisiaan leikkaavaan ryhmään: havainnoinnin kohteena olevan olion luontaisiin ominaisuuksiin nojaaviin oliokeskeisiin suhteisiin, ympäristön pysyviin suuntiin perustuviin suhteisiin ja havainnoijan näkökulmasta hahmotettuihin suhteisiin. Ryhmien analyysissä erottui joukko ihmisen ja toislaisen kerrottuja kohtaamisia sääteleviä parametrejä: frontaalisuus, vertikaalisuus, välimatka, liikkeen yhtäkisyys ja jännitteisyys. Niiden pohjalta hahmottuu tyypillinen luontohavaintokertomuksessa raportoitu lajienvälinen kohtaaminen. Siinä osapuolet suuntautuvat toistensa vuorovaikutuksen kannalta relevanttiin kasvopuoleen. Ihmisten keskinäiseen vuorovaikutukseen nähden epäodotuksenmukainen vertikaalinen suunta ei estä kanssakäymistä. Kertomus alkaa kuvauksella ihmisen toimesta, joka ei liity havainnon kohteeksi päätyvään toislaiseseen mutta jonka toislaisinen yhtäkkisellä, usein tahattomasti ihmiseen suuntautuvalla liikkeellä keskeyttää. Kohtaamisen kulkua luonnehtivat osapuolten välisen etäisyyden muutokset, joiden säätelyyn myös toislaisinen osallistuu. Ihmisen ja toislaisen välimatka alittaa yleensä jonkin taustalla vaikuttavan odotuksenmukaisen lajienvälisen tilallisen etäisyyden, jonka pohjalta osapuolia tilanteessa lähentävät ja loitontavat voimat tulkitaan.

Luontoillan kertomuksissa tekstilajiin liittyvät odotukset kietoutuvat lajienvälisen suhteen ilmentymiin. Havaintoon liittyvä kysymys tuottaa vuorovaikutuksellisesti herkän tilanteen, jossa puhuja paljastaa jonkin tiedon puuttuvan häneltä. Lisäksi havaintoa ja kysymystä käsittelevät julkisessa mediassa asiaintuntijat. Nämä seikat luovat painetta osoittaa tarinan kerrottavuus ja kysymyksen legitimiteetti korostamalla tilanteen ennakoimattomuutta, poikkeuksellisuutta ja riippumattomuutta puhujan tahdosta. Näiden tilanteisten tekijöiden vaikutuksesta kertomusten kohtaamiset näyttäytyvät toimijuuden kannalta dynaamisina tilanteina, joissa toislajinen – huolimatta asemastaan ihmisen havainnoinnin kohteena – tulee otetuksi huomioon tilanteeseen sekä itsensä ja ihmisen asemaan siinä vaikuttavana, oman semioottisen ja havaintomaailmansa keskuksena. Se, että tapahtumat kuvataan odotustenvastaisina tai vähintäänkin yllättävinä, on yhtäältä merkki kulttuurisesta tai kokemukseen perustuvasta käsityksestä, joka määrittää, millainen kyseisten lajien kohtaaminen tyypillisesti on, ja jonka varassa puhuja tulkitsee omaa kohtaamistaan (ks. Adams 2015, 57). Toisaalta se tuottaa vaikutelman ihmisestä riippumattomasta tapahtumien kulusta, ei-inhimillisen ympäristön kertomuksesta, jota ihmishavainnoija seuraa, rajaa ja välittää omassa tarinassaan eteenpäin (ks. Sepänmaa 2000, 18, 25; Kaukio 2013, 47–48). Intermondiaalisina kääntäjinä puhujat tavoittelevat ihmiskielen sanoin niitä merkityksiä, joiden olemassaolon tunnistavat toisessa semioottisessa maailmassa (ks. Vihelmaa 2015).

Kertomukset eivät tietenkään paljasta, miten kohtaaminen toislajisen näkökulmasta sujui tai miten ihminen todellisuudessa käyttäytyi. *Luontoilta*-keskusteluissa kieli kuitenkin osoittaa läpäisevyytensä. Ihmiskielen kieliopissa on varaa kuvata kokemuksia muiden kuin ihmisten merkitysmaailmojen olemassaolosta, joustaa prototyyppisesti inhimilliselle kanssakäymiselle ominaisista parametreistä ja antaa tilaa toislajisten kokemusmaailmasta kumpuaville merkityksille. Uexküllin (2011 [1982], 72–73) mukaan ihmisyksilön ainoa keino kurottaa merkitys- ja havaintomaailmansa rajojen ulkopuolelle on se, että hän tunnistaa muiden elollisten, ihmisten ja toislajisten, maailmojen olemassaolon ja osallisuuden *Umweltien* verkossa. Tämä toisiin maailmoihin avautuminen voi ilmentyä kielessä.

VIITTEET

- 1 Tilanne on aineistoni keruun jälkeen muuttunut hieman, kun aiemman yhden asiantuntijana toimivan naisen lisäksi *Luontoillan* juontajaksi tuli kesäkuussa 2019 nainen: <https://yle.fi/aihe/yle-radio-suomi/luontoillan-asiantuntijat>. (Viitattu 20.4.2020.)
- 2 Aineiston keskustelut on litteroitu tämän tutkimuksen tavoitteiden kannalta aiheellisella tarkkuudella. Olen lisännyt esimerkkeihin tarpeen vaatiessa selventäviä mainintoja, esimerkiksi sen, mistä eläinlajista katkelmassa puhutaan. Nämä huomautukset on esitetty kaksinkertaisissa sulkeissa. Yksinkertaisissa sulkeissa on sanoja, joista en ole varmuudella saanut selvää. Pois jätetyn jakson merkinä on – –. Muita merkkejä ovat (vrt. Harjunpään artikkelin liitteessä esitettyihin litterointimerkkeihin):
[päällekkäispuhunnan alku
s(h)e sanan lausuminen uloshengittäen, yleensä nauraan
se- sana jää kesken
, tauko
- 3 Tällä kannalla on myös Sepänmaa (2000, 19, 21) viitatessaan tahtomista, tunnetta ja ajattelua ilmaisevien kielenainesten käyttöön ei-inhimillisten tarkoitteiden tilojen kuvauksessa sekä Siitonen (2008, 105–106) analysoidessaan persoonapronominien, kognitioverbien ja passiivirakenteen eläinviitteistä käyttöä.
- 4 Mafeekin ym. (2019) lukututkimuksissa havainnoitiin toislaajisten eläinten kärsimystä kuvaavien kertomusten vaikutusta lukijoiden eläinasenteisiin.
- 5 Asiantuntijoilla, joille kysymykset *Luontoillassa* osoitetaan, on vuorovaikutuksessa vielä oma erityinen asemansa *kääntäjinä*, kun he välittävät tieteellistä tietoa ei-asiantuntijoille.
- 6 Kielitieteessä *elollisuus* käsitetään yleensä asteittaiseksi ominaisuudeksi, joka yhteydessä biologiseen *elävyyteen* mutta jossa tulee yhteen useita elollisille ihmisen näkökulmasta odotuksenmukaisia kykyjä: omaehtoinen liikkuminen ja muu toiminta, tunteminen, tietoisuus, osallisuus vuorovaikutustilanteessa (ks. esim. Yamamoto 2006, 31; de Hoop 2013, 41; Peltola 2018 ja siinä mainitut lähteet; ks. myös tämän teoksen päätöslukua).
- 7 Esimerkissä (20) maakiitäjäiseen viitataan *hän*-pronominilla. Se esitetään siten osallistujana, jolla on tilanteeseen oma näkökulmansa (ks. Laitinen 2009, 2012). Suomen kolmannen persoonan pronomien eläinviitteisestä käytöstä ks. myös Laitisen tutkimusta tässä teoksessa.
- 8 Tässä kohtaa *Luontoilta*-kertomukset näyttäisivät eroavan kansallispuistojen esittelyteksteistä, joita Vihelmaa (2018, 508) on tutkinut.

LÄHTEET

- Adams, Paul C. 2015: Placing the Anthropocene. A day in the life of an enviro-organism. – *Transactions of the Institute of British Geographers* 41 s. 54–65. <https://doi.org/10.1111/tran.12103>.
- Baltaretu, Adriana & Krahmer, Emiel & Maes, Alfons 2017: Landmarks on the move. Producing and understanding reference to moving landmarks. – *Spatial Cognition & Computation* 17 s. 199–221. <https://doi.org/10.1080/13875868.2016.1212863>.
- Baroni, Raphaël 2009: Tellability. Teoksessa Hühn, Peter & Pier, John & Schmid, Wolf & Schönert, Jörg (toim.) *Handbook of Narratology*. De Gruyter, Berlin. 447–454. <http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/tellability>. Viitattu 13.11.2021.
- Bellanca, Mary Ellen 2007: *Daybooks of Discovery. Nature Diaries in Britain, 1770–1870*. Charlottesville: University of Virginia Press.
- Boyd, Brian 2009: *On the Origins of Stories. Evolution, Cognition, and Fiction*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Bühler, Karl 2011 [1934]: *Theory of Language. The Representational Function of Language*. Kääntänyt Donald Fraser Goodwin. Amsterdam: John Benjamins.
- Burgat, Florence 2011: La voix des animaux. Teoksessa Petitier, Paule (toim.) *L'animal du XIXè siècle*. Paris: Université Denis Diderot, Paris 7. <http://www.equipe19.univ-paris-diderot.fr/Colloque%20animal/SOMMAIRE.htm>. Viitattu 13.11.2021.
- Buytedijk, F. J. J. 1952: *Traité de psychologie animale*. Kääntänyt A. Franck-Duquesne. Paris: Presses universitaires de France.
- Campbell, John 1993: The role of physical objects in spatial thinking. Teoksessa Eilan, Naomi & McCarthy, Rosaleen & Brewer, Bill (toim.) *Spatial Representation. Problems in Philosophy and Psychology*. Oxford: Blackwell. 65–95.
- Comrie, Bernard 1986: Markedness, grammar, people, and the world. Teoksessa Eckman, Fred R. & Moravcsik, Edith A. & Wirth, Jessica R. (toim.) *Markedness*. New York: Plenum Press. 85–106. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-5718-7_6.
- Creissels, Denis & Mounole, Céline 2011: Animacy and spatial cases. Typological tendencies, and the case of Basque. Teoksessa Kittilä, Seppo & Västi, Katja & Ylikoski, Jussi (toim.) *Case, Animacy and Semantic Roles*. Amsterdam: John Benjamins. 157–182. <https://doi.org/10.1075/tsl.99.06cre>.
- Damourette, Jacques & Pichon, Édouard 1911–1936: *Des mots à la pensée. Essai de grammaire de la langue française, tome cinquième*. Paris: D'Artrey.
- De Hoop, Helen 2013: The rise of animacy-based differential subject marking in Dutch. Teoksessa Seržant, Ilja A. & Kulikov, Leonid (toim.) *The Diachronic Typology of Non-Canonical Subjects*. Amsterdam: John Benjamins. 35–53. <https://doi.org/10.1075/slcs.140.02hoo>.
- Despret, Vinciane 2013: From secret agents to interagency. – *History and Theory* 52 s. 29–44. <https://doi.org/10.1111/hith.10686>.
- Despret, Vinciane 2019: *Habiter en oiseau*. Arles: Actes Sud.
- Diesel, Holger 2013: Commentary. Is there a deictic frame of reference? Teoksessa Auer, Peter & Hilpert, Martin & Stukenbrock, Anja & Szmrecsanyi, Benedikt (toim.) *Space in*

- Language and Linguistics. Geographical, Interactional and Cognitive Perspectives*. Berlin: De Gruyter. 687–692. <https://doi.org/10.1515/9783110312027.687>.
- Duvallon, Outi & Peltola, Rea 2017: Voimadynaaminen VAAN: Odotusten, intentioiden ja kerrottavuuden partikkeli. – *Virittäjä* 121 s. 500–532. <https://doi.org/10.23982/vir.58864>.
- Goatly, Andrew 1996 [2001]: Green grammar and grammatical metaphor, or language and myth of power, or metaphors we live by. Teoksessa Fill, Alwin & Mühlhäusler, Peter (toim.) *The Ecological Reader: Language, Ecology and Environment*. London: Continuum. 203–225.
- Haraway, Donna J. 2008: *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kalliola, Iiris 2013: *Luontoillan seitsemän veljestä*. Helsinki: Tammi.
- Kaukio, Virpi 2013: Sateenkaari lätäkössä. Kuvitellun ja kerrotun ympäristöestetiikka. Publications of the University of Eastern Finland 48. Joensuu: University of Eastern Finland. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-1273-2>.
- Kittilä, Seppo 2014: The (non-)prototypicality of Direction. The (allative and illative) case(s) of Finnish. Teoksessa Luraghi, Silvia & Narrog, Heiko (toim.) *Perspectives on Semantic Roles*. Amsterdam: John Benjamins. 151–180. <https://doi.org/10.1075/tsl.106.05kit>.
- Kohn, Eduardo 2013: *How Forests Think. Toward an Anthropology beyond the Human*. Berkeley: University of California Press.
- Kotilainen, Lari 1999: Ihminen paikkana. Henkilöviitteisten paikallissijailmausten semantiikkaa. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja* 2020: Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35, Helsinki. URN:NBN:fi:kotus-201433. <https://www.kielitoimiston-sanakirja.fi>. Päivitetty julkaisu. Päivitetty 24.2.2020. Viitattu 30.9.2020.
- Kuha, Mai 2011: Degrees of anthropocentrism in accounts of wildlife-vehicle collisions. – *Society & Animals* 19 s. 1–21. <https://doi.org/10.1163/156853011X545501>.
- Kull, Kalevi 1998: On semiosis, Umwelt, and semiosphere. – *Semiotica* 120 s. 299–310.
- Labov, William 1972: *Language in the Inner City. Studies in Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Laitinen, Lea 1998: Dramaattinen preesens poeettisena tekona. Teoksessa Laitinen, Lea & Rojola, Lea (toim.) *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta*. Helsinki: SKS. 81–136.
- Laitinen, Lea 2009: Vapaus ja järjestys. Eläinten kielioppi Seitsemässä veljeksessä. Teoksessa Yli-Paavola, Jaako & Laaksonen, Pekka (toim.) *Tulinuija. Aleksis Kiven Seuran albumi*. Helsinki: SKS. 115–131.
- Laitinen, Lea 2012: Luonnon ja kulttuurin kertomuksia. Teoksessa Kurikka, Kaisa & Löytty, Olli & Melkas, Kukku & Parente-Capková, Viola (toim.) *Kertomuksen luonto*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lakoff, George & Johnson, Mark 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 1. Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Leino, Pentti 1989: Paikallissijat ja suhdessäntö. Kognitiivisen kieliopin näkökulma. – *Virittäjä* 93 s. 161–219. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38283>.
- Leino, Pentti 1990: Mikä siellä liikkuu? – *Virittäjä* 94 s. 400–418. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38391>.

- Lestel, Dominique & Bussolini, Jeffrey & Chrulew, Matthew 2014: The phenomenology of animal life. – *Environmental Humanities* 5 s. 125–148. <https://doi.org/10.1215/22011919-3615442>.
- Levinson, Stephen C. 2003: *Space in Language and Cognition. Explorations in Cognitive Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levinson, Stephen C. 2018: Introduction. Demonstratives: Patterns in diversity. Teoksessa Levinson, Stephen C. & Cutfield, Sarah & Dunn, Michael J. & Enfield N. J. & Meira, Sérgio (toim.) *Demonstratives in Cross-Linguistic Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press. 1–42. <https://doi.org/10.1017/9781108333818.002>.
- Lummaa, Karoliina 2013: Vieraslajisuudesta vierasmaailmaisuuuteen – lintujen kohtaamisen uutta runousoppia. – *Avain* 2 s. 25–42. <https://doi.org/10.30665/av.74907>.
- Magnus, Riin 2014: The role of trust in binding the perspectives of guide dogs and their visually impaired handlers. – *Sign Systems Studies* 42 s. 376–398. <https://doi.org/10.12697/SSS.2014.42.2-3.10>.
- Małecki, Wojciech & Sorokowski, Piotr & Pawłowski, Bogusław & Cieński, Marcin 2019: *Human Minds and Animal Stories. How Narratives Make Us Care About Other Species*. New York: Routledge.
- Meyer, Morgan 2010: Caring for weak ties. The Natural History Museum as a place of encounter between amateur and professional science. – *Sociological Research Online* 15 s. 133–146. <https://doi.org/10.5153/sro.2149>.
- Mikkola, Heidi 2018: Movements beyond human. Ecological aesthetics and knowledges in underwater wildlife documentaries. – *TRACE ∴ Journal for Human-Animal Studies* 4 s. 4–46. <https://doi.org/10.23984/fjhas.59505>.
- Ojutkangas, Krista 2005: Viittauskehykset ja tarkastelunäkökulma. Miten sijaintia perusakseleilla kuvataan? – *Virittäjä* s. 525–551. <https://journal.fi/virittaja/article/view/40438>.
- Ojutkangas, Krista 2008: Mihin suomessa tarvitaan sisä-grammeja? – *Virittäjä* 112 s. 382–400. <https://journal.fi/virittaja/article/view/40680>.
- Onikki, Tiina 1992: Paljon pystyssä. Teoksessa Harvilahti, Lauri & Kalliokoski, Jyrki & Nikanne, Urpo & Onikki, Tiina (toim.) *Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Helsinki: SKS. 33–59.
- Onikki-Rantajääskö, Tiina 2002: Isoisan säähavaintojen kieli äidinkielen kuvastimena. Teoksessa Herlin, Ilona & Kalliokoski, Jyrki & Kotilainen, Lari & Onikki-Rantajääskö, Tiina (toim.) *Äidinkielen merkitykset*. Helsinki: SKS. 114–133.
- Pajunen, Anneli 2001: *Argumenttirakenne. Asiaintilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä*. Helsinki: SKS.
- Peltola, Rea 2018: Interspecies identification in nature observations. Modal expressions and open reference constructions with non-human animate reference in Finnish. Teemanumero ”Effects of Animacy in Grammar and Cognition”, toim. Diane Nelson & Virve Vihman. – *Open Linguistics* 4 s. 453–477. <https://doi.org/10.1515/opli-2018-0023>.
- Peltola, Rea, tekeillä: Verbalizing non-human sensory perception in narratives of nature observation. Artikkelikäsitelmä.

- Pollo, Simone & Graziano, Mariuccia & Giacoma, Cristina 2009: The ethics of natural history documentaries. – *Animal Behaviour* 77 s. 1357–1360. <https://doi.org/10.1016/j.anbehav.2009.01.022>.
- Reid, Karen A. & Williams, Kathryn J. H. & Paine, Mark S. 2011: Hybrid knowledge. Place, practice, and knowing in a volunteer ecological restoration project. – *Ecology and Society* 16 s. 19–36. <http://dx.doi.org/10.5751/ES-04234-160319>.
- Routarinne, Sara 1997: Kertomuksen rakentaminen. Teoksessa Tainio, Liisa (toim.) *Keskustelunanalyysin perusteet*. Tampere: Vastapaino. 138–155.
- Ryan, Marie-Laure 2005: Tellability. Teoksessa Herman, David & Jahn, Manfred & Ryan, Marie-Laure (toim.) *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London: Routledge. 589–591.
- Santaaja, Minna 2013: Rakkaudesta luontoon. Luontoharrastajat luonnonsuojelun toimijoina. Tampere: Tampereen yliopiston johtamiskorkeakoulu. [Http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9216-7](http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9216-7).
- Sealey, Alison & Oakley, Lee 2013: Anthropomorphic grammar? Some linguistic patterns in the wildlife documentary series *Life*. – *Text & Talk* 33 s. 399–420. <https://doi.org/10.1515/text-2013-0017>.
- Sealey, Alison & Oakley, Lee 2014: Why did the Canada goose cross the sea? Accounting for the behaviour of wildlife in the documentary series *Life*. – *International Journal of Applied Linguistics* 24 s. 19–37. <https://doi.org/10.1111/ijal.12007>.
- Sepänmaa, Yrjö 2000: Ympäristökertomukset – Puhetta puheesta, kirjoitusta kirjoituksesta. – *Alue ja ympäristö* 29 s. 18–27.
- Siitonen, Kirsti 2008: Sävypronomin *hän*. – *Sananjalka* 50 s. 87–109. <https://doi.org/10.30673/sja.86682>.
- Siitonen, Kirsti 2018: TV-ohjelman dialogi tuo luonnon kotiin. – *Sananjalka* 60 s. 267–274. <https://doi.org/10.30673/sja.70968>.
- Stevanovic, Melisa 2013: Constructing a proposal as a thought. A way to manage problems in the initiation of joint decision-making in Finnish workplace interaction. – *Pragmatics* 23 s. 519–544. <https://doi.org/10.1075/prag.23.3.07ste>.
- Stibbe, Arran 2012: *Animals Erased. Discourse, Ecology and Reconnection with the Natural World*. Middleton: Wesleyan University Press.
- Stibbe, Arran 2015: *Ecolinguistics. Language, Ecology and the Stories We Live By*. London: Routledge.
- Stukenbrock, Anja 2014: Pointing to an 'empty' space. Deixis am Phantasma in face-to-face interaction. – *Journal of Pragmatics* 74 s. 70–93. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2014.08.001>.
- Talmy, Leonard 1975: Figure and ground in complex sentences. – *Proceedings of the Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* 1 s. 419–430. <https://escholarship.org/uc/item/7nt8wovj>. Viitattu 13.11.2021.
- Talmy, Leonard 1983: How language structures space. Teoksessa Pick, Herbert L., Jr. & Acredolo, Linda P. (toim.) *Spatial Orientation. Theory, Research, and Application*. New York: Plenum Press. 225–282. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-9325-6_11.
- Talmy, Leonard 1988: Force dynamics in language and cognition. – *Cognitive Science* 12 s. 49–100. [https://doi.org/10.1016/0364-0213\(88\)90008-0](https://doi.org/10.1016/0364-0213(88)90008-0).

- Tønnessen, Morten 2011: *Umwelt Transition and Uexküllian Phenomenology. An Eosemiotic Analysis of Norwegian Wolf Management*. Väitöskirja. Tartu: Tartu University Press. <http://hdl.handle.net/10062/19250>. Viitattu 13.11.2021.
- TTP = Tieteen termipankki. <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Termipankki:Etusivu>. Viitattu 23.8.2021.
- Uexküll, Jakob von. 2011 [1982]: The theory of meaning. Teoksessa Maran, Timo & Martinelli, Dario & Turovsk, Aleksei (toim.) *Readings in Zoosemiotics*. Berlin: De Gruyter. 61–76. <https://doi.org/10.1515/9783110253436.61>.
- Vihelmaa, Ella 2015: Kuusi merkitystä. Mistä lajienvälisessä kääntämisessä on kyse? – *TRACE* .: *Journal for Human-Animal Studies* 1 s. 24–61. <https://trace.journal.fi/article/view/48383>. Viitattu 13.11.2021.
- Vihelmaa, Ella 2018: Kielen kääntöpuolella. Kuinka tutkia toislaajisten merkkien kääntymistä ihmiskielelle? Lisensiaatintyö. Itä-Suomen yliopisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20190920>.
- Vilkuna, Maria 1984: Voiko *kin*-partikkelia ymmärtää? – *Virittäjä* 88 s. 393–407. <https://journal.fi/virittaja/article/view/37885>.
- VISK = Hakulinen, Auli & Vilkuna, Maria & Korhonen, Riitta & Koivisto, Vesa & Heinonen, Tarja Riitta & Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: SKS. Verkkoersio, <https://kaino.kotus.fi/visk/>. URN:ISBN:978-952-5446-35-7. Viitattu 2.10.2020.
- Vogels, Jorrig & Krahmer, Emiel & Maes, Alfons 2013: When a stone tries to climb up a slope. The interplay between lexical and perceptual animacy in referential choices. – *Frontiers in Psychology* 4. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00154>.
- Yamamoto, Mutsumi 2006: *Agency and Impersonality. Their Linguistic and Cultural Manifestation*. Amsterdam: John Benjamins.

He-pronominin käyttö eläimistä

Lea Laitinen

Johdannoksi

Nyky-suomen standardikielessä vallitsevan normin mukaan *he*-pronimi viittaa ainoastaan ihmislajiin. Vapaassa puheessa tilanne on toinen: *he*-pronominilla on tarkoitteinaan muitakin kuin ihmiseläimiä, ja elolisten olioiden lisäksi sillä on myös elottomia ja abstrakteja tarkoitteita. Tässä suhteessa *he*-pronominin käyttö muistuttaa eläinviitteistä *hän*-pronominia, jota olen aiemmin tutkinut erilaisista aineistoista, kuten monet muutkin tutkijat.¹ Nyt tutkin moniin eläimiin ja eläinjoukkoihin viittaamista.

Keskityn erityisesti eläinviitteiseen *he*-pronominiin. Tutkimuksessa *he* on monesti jäänyt pelkän maininnan varaan, koska se tulkitaan pelkästään *hän*-pronominin monikoksi. Molemmilla pronomineilla on kuitenkin oma historiansa ja profiilinsa. Eläinviitteisen *hän*-pronominin tarkoitteena on vapaassa puheessa ja kirjoituksessa usein ihmisen kumppanuslajeihin kuuluva läheinen yksilö, kuten lemmikkieläin, arvostettu työpari, tuotantoeläin tai luonnonvarainen eläin, usein kunnioitettu petokin. Muuten käytetään yleisesti *se*- tai *tämä*- ja *tuo*-pronomineja. Myös monikossa voidaan viitata samoihin eläimiin sekä demonstratiiveilla *ne*, *nämä* ja *nuo* että persoonapronominilla *he*. Selvitän sitä, milloin ja miksi juuri *he*-pronimi on kaikista näistä vaihtoehdoista tullut valituksi.

Eläinviittausten monikollisuus on kielenkäytössä luultavasti yleisempääkin kuin yksiköllisyys, koska erilaisia lajeja ja niiden jäseniä on luontokadosta huolimatta yhä olemassa valtava määrä. Samanlajisilla eläimillä on tapana elää ja liikkua myös ryhminä. Näillä ryhmillä on lajeittain eriytyneitä nimityksiä, kuten kollektiivisanat *lauma* ja *parvi* tai lajikohtaiset (*lammas*)*katras* tai (*poro*)*tokka*. Pronominin monikkomuodon valinta ei sinänsä merkitse eläinryhmän tulkitsemista kollektiiviseksi massaksi tai tuotannon materiaaliksi. Esitän aluksi muutaman satunnaisen esimerkin nykykielestä. Katkelma (1) on peräisin murrelitteraatista, siis nauhoituksesta kirjoitusasuun saatettua puhetta. Se käsittelee hylkeitä:²

- (1) *ne*₁ [hylkeet] *nukkuu* veem päällä ja, *tietenki*, *elim misä he*₁ *nukkuupi* ja. *niitä*₁ *ei taijjah* hyvim painostaakkaan ['väsyttääkään'] niin *se näyttää että* melekeen *ne*₁ yötä päivää on hyviv valappaita. (Pääkkönen 1979, 37.)

Hylkeet ovat luonnonvaraisia eläimiä, joiden maailmaa ihmiset pääsevät yleensä havainnoimaan melko etäältä. Niin on tämäkin puhuja tehnyt. Hylkeet näyttävät olevan aina hereillä, joten puhuja arvelee niiden nukkuvankin veden päällä. Hän käyttää *ne*-pronominia. Saman tien hän tekee kuitenkin itsekorjauksen, joka alkaa disjunkttiivisella, vaihtoehtoisuutta osoittavalla konjunktiolla *eli* 'tai' (ISK § 862, § 1098). Puhuja ei tiedä, missä hylkeet nukkuvat. Silloin käyttöön tulee *he*: 'tai missä *he* nukkuvat'.

Toinen esimerkki on peräisin vanhoja pihakasveja ja kotieläinrotuja harrastavien lehdessä julkaistusta blogista. Kirjoittaja viittaa pronomi-nilla *ne* kanoihin, puutarhassa istutustöihin osallistuviin kumppaneihin. Toisaalta kanat kaivavat maasta pois kukkia, ja kirjoittaja tulkitsee tämän työn motiiveja: *heidän* reviiirilleen niitä ei tarvitse istuttaa.

- (2) *Kanat*₁ ovat meille lemmikkejä ja perheenjäseniä. *Ne*₁ saavat nauramaan, itkemään ja hymyilemään. – – Istutuksia tehdään yhdessä ja välillä istutan kasvit *ilmeisesti* väärään paikkaan, sillä ne on myöhemmin kaivettu *kanojen*₁ toimesta ylös. *Taitavat ajatella*, *ettei heidän*₁ *ruoka-apajilleen tai kylpylään* tarvitse kukkia istuttaa. (Joutjärvi 2018, 29.)

Esimerkki (3) on TV-ohjelmasta. Sikalan hoitaja kertoo emakoista eli *näistä*, jotka parhaillaan ulkoilevat hänen ympärillään. Sioilla on lajityypillinen tarve rakentaa itselleen porsimispesä, ja *kaikki* sikalan asukkaat ovat niin tehneetkin – *yksikään* ei ole jättänyt pesää tekemättä. Ainakin jälkimmäisessä lauseessa emakoiden joukko hahmottuu distributiivisesti erillisistä yksilöistä eikä kollektiivista.³ Sikalan puolesta (*me; meillä*) pesän rakentaminen on tehty sioille (*heille*) mahdolliseksi. Jospa *he*-pronomini onkin *ne*-pronominia helpommin ymmärrettävissä distributiivisesti *hän*-pronominin monikoksi (*hän + hän + hän ... = he*)? Ilmaisikohan eläinjoukkoon viittaaminen 3. persoonassa joko persoona- tai demonstratiivipronominilla yksilöllisyyden ja kollektiivisuuden välistä tulkintaeroa?

- (3) – – kyl *sillä kokemuksel mikä meill_on näistä*₁ [emakoista] nin, *kaikki* on pesän tehny, et *ykskää* ei ooj jättänyt tekemättä, ja, kyl *me* sen takii on haluttu ninku *varata heilles*₁ *se*, mahollisuus, tässä ja, tuolla pihallakin *meill_on* tehny muutaman kerran, kesäaikaan possut pihallen ni – – (*Kaikki irti eläimistä*. TV1, 21.2.2021.)

Esimerkkien (1)–(3) puhujat tai kirjoittajat tulkitsivat muunlajisten eläinten käyttäytymisestä niiden tarpeita, tunteita, haluja ja motiiveja. Mukana oli runsaasti evidentiali-ilmauksia (*tietenki; ei taija* väsyttää; *se näyttää* että; *ilmeisesti; taitavat* ajatella; *sillä kokemuksel mikä meill_on*), jotka ilmaisivat, että kerrotun tiedon lähteenä ovat puhujan tai kirjoittajan omat havainnot ja niistä tehdyt päätelmät.⁴ Kaikissa esimerkeissä käytettiin *he*-pronominin rinnalla samoista eläimistä myös demonstratiiveja (yleensä *ne*, läsnäolijoista myös *nämä*). Jokaisessa tapauksessa oli esillä myös jokin puheena oleville eläimille relevantin toiminnan paikka: hylkeillä nukkumapaikka (1), kanoilla syö- ja kylpypaikka (2) ja sioilla synnytyspaikka (3).

ELÄINVIITTEISYYS ILMIONÄ

Persoona- ja demonstratiivipronominien ihmisviitteistä kielioppia tutkiessani olen yleensä seurailut Charles S. Peircen (1839–1914) semiootikkaan perustuvia kuvauksia indeksisestä merkistä. Sen tulkinta edellyttää koodin lisäksi tietoa myös ilmaisutapahtumasta. Kielessä

indeksisiä ilmauksia ovat persoona- ja demonstratiivipronominien lisäksi esimerkiksi tempukset ja modukset, evidentialit sekä ajan ja paikan adverbis. Peircen lähestymistapaa ovat kielentutkijoina kehittäneet varsinkin kielen, kirjallisuuden ja folkloristiikan tutkija Roman Jakobson (1896–1982) sekä hänen oppilaisiinsa kuulunut antropologinen lingvisti, myöhemmin myös sosiolingvisti Michael Silverstein (1945–2020). Molemmat ovat vaikuttaneet omaan näkemykseeni kieliopin indeksisyydestä: Jakobson muun muassa kuvauksellaan *shiftereistä* (Peircen termein *indeksisistä symboleista*), joilla on puhetapahtumassa vaihtuva tarkoite, Silverstein puolestaan tutkiessaan samojen ilmausten metapragmaattista asemaa ja funktiota.⁵ He eivät kuitenkaan käsitelleet eläinviittauksia.⁶ Niinpä otin teoreettiseksi apuvälineekseni viime vuosikymmeninä levinneen *posthumanistisen* tieteenteorian, jonka mukaan ihmiset ja muu luonto kuuluvat yhteiseen luontokulttuuriin eikä niitä voi kategorisesti erottaa toisistaan.

Keskeisinä lähteinäni on ollut kaksi feminististä tieteentutkijaa: eläin- ja teknotieteiden edustaja, biologi Donna Haraway, jonka termiin *luontokulttuuri* (*natureculture*) kuuluu, sekä kvanttifysikko Karen Barad, jonka tutkimaa *intra-aktiota* on inspiroinut myös kvanttimekaniikan kehittäjän, fyysikko ja nobelisti Niels Bohrin ajattelu.⁷

Barad nimittää luontokulttuurista toimintaa *intra-aktioksi*. Se on prosessi, jonka erilaiset osallistujat toimivat ja muotoutuvat yhdessä toistensa ja materiaalisen välineistön eli *apparaatin* kanssa (Barad 2007, 125–129; 2017, 15–43). Barad on vertaillut kuvaustaan *intra-aktiosta* vanhemman ja tutumman *interaktio*-termin merkitykseen. Hänen tulkintansa mukaan interaktion osallistujat ovat määrittäneet tietynlaisiksi jo ennen vuorovaikutuksen alkamista ja pysyvätkin toisistaan erillään ja yksilöllisinä. Intra-aktiossa toimijuudet vasta kehkeytyvät: kietoutuvat yhteen, muokkautuvat ja vaikuttavat toisiinsa koko prosessin ajan. Intra-aktion kaikki osallistujat eivät ole elollisia olioita, vaan niihin luetaan myös prosessin fyysiset eli materiaaliset olosuhteet sekä käytetty välineistö ja siihen kuuluvat menetelmät. Yksi kimmokkeeni Baradin teorian käyttämiseen olikin ajatus, että intra-aktion toimijoina voi ihmisten lisäksi olla myös eläimiä sekä materiaalisia välineitä, jotka vaikuttavat tapahtuman merkityksiin ja tuloksiin.

Niels Bohrin ajattelua seuraten Barad pitää intra-aktioiden ontologisina perusyksikköinä *ilmiöitä* – ei siis niissä esiintyviä esineitä tai asioita (engl. *things*, saks. *Dinge*) sinänsä vaan tiettyjä materiaalis-diskursiivisia ilmenytymiä tarkasteltavana olevasta kokonaisuudesta. Diskursiiviset käytänteet ovat maailmassa meneillään olevia agenttiivisia intra-aktioita, joissa ilmiöt tulevat näkyviksi ja relevanteiksi. Tätä näkemystään Barad nimittää *toimijuusrealismiksi*. (Ks. Barad 2007, 32–37, 118–121, 332–336; 2017, 20–22.)

Ilmiöiden tutkimukselle löytyy lingvistinen vertailukohta *Isosta suomen kieliopista* (2004). Kirja jakautuu kolmeen pääosaan, joiden otsikot ovat ”Sanat”, ”Rakenne” ja ”Ilmiöt”.⁸ Ensimmäisessä keskitytään kielen pienimpiin merkitystä kantaviin yksiköihin eli morfeemeihin, joista persoonapronominien yhteydessä esitellään lähinnä taivutusta. Laajassa ”Rakenne”-osassa käsitellään niin ikään kategorialähtöisesti lausekkeita, lauseita ja lausumia, lauseenjäseniä ja yhdyslauseita. Siinä kerrotaan *hän*- ja *he*-pronominien viittaavan puhetapahtuman kolmanteen osapuoleen, joka ei ole puhuja eikä puhuteltava (4). Todetaan myös, että puhujana ja puhuteltuna voi olla muitakin kuin ihmistarkoitteita (5):

- (4) (*Minä, sinä, hän, me, te, he.*) Kolmannen persoonan pronominit *hän* ja *he* ovat anaforis-deiktisiä. Ne viittaavat kolmanteen osapuoleen, joka ei ole puhuja eikä puhuteltava, eikä niiden tarkoite siten vaihdu puhujan vaihtuessa. (Mt. § 717.)
- (5) (*Kieliopilliset ominaisuudet vs. ihmiseen viittaaminen.*) Puheaktipronominit ovat luontaisesti ihmistarkoitteisia. Puhujaksi tai puhuteltavaksi voidaan esittää myös muu kuin ihminen, joka tällä tavoin kategorioidaan puhetilanteen osapuoleksi. Myös pronominit *hän* ja *he* viittaavat mahdollisiin puhetilanteen osapuoliin; niiden muu käyttö keskittyy kiteymiin *hällä väliä, tiedä häntä*.⁹ (Mt. § 717.)

Ison suomen kieliopin kolmannessa pääjaksossa ”Ilmiöt” katsotaan kielellisiä muotoja ja rakenteita vielä yleisemmällä tasolla. Siinä käsitellään joko sellaisia monitasoisia kieliopin ilmiöitä kuin kongruenssi, sanajärjestys ja passiivi, jotka eivät kytkeydy vain yksittäiseen kielioppikategoriaan, tai sellaisia ilmiöitä kuin kielto, aspekti, referointi tai kysymys, joilla on lähtökohtanaan tietty merkitys tai puhefunktio (ISK, 29).

Hän- ja *he-*pronominien puhekielinen käyttö on mukana luvussa ”Referointi”, kun kerrotaan niiden *logoforisesta* funktiosta (6). Siitä poimimani esimerkki osoittaa, että referoida voidaan myös monia henkilöitä ja että silloinkin johtolauseen *ne-* ja referaattiosan *he-*pronomini ovat samaviitteisiä:

- (6) (*Referaatin pronominit.*) Logoforisen pronominin korrelaattina on siis johtolauseessa mainittu henkilö, jonka puhetta tai ajattelua referoidaan. Referaattia ympäröivässä kerronnassa samoin kuin johtolauseessa kyseisiin henkilöihin voidaan viitata myös pronomineilla *se* ja *ne*. – –
”*Ne_i* sanoivat, että *heidän_i* muistelemisensa eivät sopineet minun korvilleni.” (Mt. § 1469–1470.)

Pronominien eläinviitteistä käyttöä ei Isossa suomen kieliopissa käsitellä. Yhdessä ”Ilmiöt”-osan esimerkissä on *hän-*pronominin tarkoitteena kuitenkin nykypäivän luontokulttuurisen intra-aktion tyypillinen osallistuja: eläinlääkärin potilaana oleva lemmikkieläin (7). Intra-aktion toimijoihin voitaisiin lukea myös koiraan viittaava *hän-*pronomini:

- (7) (*Deiksiksen ja anaforan suhde.*) 1. ja 2. persoonan pronominit eli puheaktipronominit ovat yksinomaan deiktisiä. Kolmannen persoonan pronomini *hän/he* on etupäessä anaforinen mutta sitä voidaan käyttää deiktisestikin. – – Eläinlääkäri koiran isännälle: *Onko hän* [nyökkää koiraan päin] *käynyt aikaisemmin meillä.* (Mt. § 1424.)

Eeva-Leena Seppänen on osoittanut keskusteluntutkimuksen välinein – muun muassa katselitteraattien avulla – *hän-*pronominin toimivan indeksinä siitä, että tilanteessa läsnä oleva ihmistarkoite kuuluu meneillään olevan keskustelun osallistujiin (1998, 199–210). Sitä käytetään esimerkiksi tulkittaessa puhekyvyttömän pikkulapsen merkityksellistä käyttäytymistä (mts. 84–87). Sama käytänne sopii nykyisin myös läsnä oleviin lemmikkieläimiin, kuten tässä kirjassa Katariina Harjunpään esimerkki (4) papukaijasta osoittaa.¹⁰

AINEISTOT, TERMIT JA TEORIAMÄÄRITTELYTUTKIMUSVÄLINEINÄ

Ilmiöitä esitellään Iossa suomen kieliopissa sen jälkeen, kun merkityksiä kantavat kieliopilliset yksiköt – kuten morfologiassa taivutus-tunnus tai morfosyntaksissa persoonapronomini – on tarkasti kuvattu. Baradin oletuksen mukaan kieliopissa ilmiön osallistujat tai toimijat olisi jo etukäteen lyöty lukkoon. Niiden pohjana on kuitenkin käytetty kielentutkimuksen välttämättömintä välineistöä: monenlaisesta kielenkäytöstä tallennettuja empiirisiä aineistoja. Iso suomen kielioppi perustuu pääasiassa tutkijoiden tallentamiin yleiskielisiin, puhekielisiin ja yleispuhekielisiin aineistoihin 1900-luvun jälkipuoliskolta 2000-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle saakka (ISK, 18–21). Omat aineistoni taas ovat peräisin suomen kielen kirjallistumisen ja kirjakielen kehityksen historiasta, noin 1500-luvun puolivälistä 1800-luvun loppuun asti. Ne edustavat aikansa luontokulttuureja, joissa 3. persoonan *hän-* ja *he-*pronomeineilla saattoi ihmisten lisäksi olla tarkoitteinaan myös toisilajisia eläimiä, kasveja, taivaankappaleita, kiviä tai satuja, sananlaskuja ja muita kielellisiä olioita.

Tutkimusprosesseissa vaikuttavina välineinä voi pitää myös kielellisiä olioita, kuten tieteellisiä käsitteitä, termejä¹¹ ja teorioita. Karen Barad käyttää oman erikoisalansa eli kvanttifysiikan käsitteitä heuristisena metodinaan kuvatessaan posthumanistisia ilmiöitä. Keskeisiä termejä ovat *kvanttien lomittuminen* (*entanglement*) ja *diffraktio*, joista kumpikin omalla tavallaan koskee tutkimuskohteiden vaikutusta toisiinsa intra-aktiossa (tästä Barad 2007, 33, 73, 408; Rojola 2014, 131–154 ja Aholainen 2020). Baradin teoriaa on viime vuosina hyödynnetty meilläkin ihmis- ja yhteiskuntatieteissä, ja samalla sen termejä on aktiivisesti suomenennettu.¹² Erilaiset käännösratkaisut varioivat hieman riippuen siitä, mitkä merkityksen puolet niissä painottuvat. Esimerkiksi *intra-aktion* suomenennos *yhteismuotoutumiseksi* korostaa enemmän prosessin osallistujien tilanmuutosta ja vaikutuksenalaisuutta, termi *sisäisvaikutus* taas toimijuutta ja vaikutusta toisiin. Itse käytän lainasanaa *intra-aktio* siksi, että siinä ovat molemmat merkitykset näkyvillä; edusosa (*aktio*) kertoo, että kyse on toiminnasta, ja määriteosa (*intra*) osoittaa toimijuuksien sisäkkäisyyttä eli yhdessä muokkautumista. Samalla termi osoittaa, että käytän Baradin käsitteitä.

Niels Bohr (1998) viittasi kvanttifysiikassa ilmiöihin rajatummin kuin Barad. Hän keskittyi tietyissä koeolosuhteissa syntyneisiin havaintoihin ja niiden mittausrakenteisiin, jotka tuottivat ilmiöitä itsekkin erottamattomana osana intra-aktiota. Kvanttifysiikan koetilanteista on ehkä tunnetuin se, jossa valo ilmenee joko hiukkasina tai aaltolina. Sitä ei voi nähdä yhtä aikaa aineena ja energiana, koska niiden havaitseminen vaatii erilaiset havaintovälineet. Ilmiöt ovat mittauslaitteesta riippuen *komplementaarissa* suhteessa toisiinsa. Kielentutkimuksessa vastaavanlainen ilmiö tunnetaan *täydennysjakaumana* eli komplementaarisena distribuutona.¹³ Olisiko eläinviitteisten *he-* ja *ne-*pronominien suhteessa kenties kyse komplementaarisesta ilmiöstä?

Barad arvostelee Bohrin rajausta: merkitys ei ole ainoastaan ihmiseen perustuva käsite vaan maailman ominaisuus. Maailma artikuloituu monin eri tavoin yhä uusina asetelmina, joissa ihmisten ja heidän laitteidensa tuottamia havaintoja ja vaikutuksia ei voi pitää keskeisinä. (Mermin 1988; Barad 2017; 2007, luvut 7–8.) Barad on sanoutunut jyrkästi irti eri tieteenalojen 1900-luvulla kokemasta niin kutsutusta kielellisestä käänteestä, jossa ajateltiin nimenomaan ihmiskielen rakentavan todellisuutta.¹⁴ Myös Bohr on hänen mielestään tuonut kvanttifysiikan merkityksiin antroposentrisiä piirteitä: ihmisen läsnäolon, hänen kieltensä, käsitteensä ja epistemologiansa. Omassa toimijuusrealismissaan Barad pyrkii siirtymään epistemologiasta ontologiaan, kielestä ja käsitteistä diskursiivisiin käytänteisiin ja merkityksen materiaalisiin ehtoihin.

Termien tai tutkimusten kulkua tieteenalalta toiselle ei silti voi oikein estääkään. Bohr kiinnostui kielestä pohtiessaan komplementaarisuutta metakielen ja objektikielen valossa, Jakobson innostui komplementaarisuuden käsitteestä ja toi sen kielitieteeseen. He seurasivat toistensa tutkimusta. Fyysikot ja lingvistit pitivät MIT:ssä yhteisen seminaarin, jota Bohr ja Jakobson vetivät (Jakobson 1959, 234–236; 1969, 299). Kun Bohr julkaisi kirjassaan *Atomic Physics and Human Knowledge* (1958a) kokoelman artikkeleitaan kvanttiteorian suhteesta muihin tieteenaloihin, sen arvioissa todettiin, että filosofian lisäksi fysiikastakin näytti olevan tulossa kielentutkimusta (Riepe 1960). Jakobson puolestaan kirjoitti yleisen kielitieteen yhdistyksen 80-vuotisjuhlakirjaan vuonna 1969 tieteenalan suhteista muihin tieteisiin laajan artikkelin, joka huipentui

fysiikan ja lingvistiikan yhteisiin tavoitteisiin. Komplementaarisuuden systemaattisen esityksen jälkeen oli tarkoituksena selvittää yhdessä muitakin teoreettisia ja metodologisia kysymyksiä. (Jakobson 1969, 299.)

Roman Jakobsonin mukaan runsas termien käyttö kuului nuorten tieteenalojen lastentauteihin, ja hän oli oppinut tietyissä tilanteissa olemaan käyttämättä niitä. Uusiakin ongelmia saattoi ratkoa vapaana uusista termeistä, hän totesi. Ei terminologiasta silti kannata kiistellä, oli Jakobsonin vanha opettaja sanonut, jos olet heikkona uusiin termeihin, käytä niitä – kyllä me ymmärrämme, mitä tarkoitat. (Jakobson 1953, 13–14.) Donna Haraway on samoilla linjoilla. Hän on tähdentänyt sitä, että käsitteet syntyvät tietyissä historiallisissa konteksteissa, tiettyjen materiaalistien ehtojen vallitessa ja tietyin seurauksin (Haraway 1997). Ilmiöinä ne ovat aina väliaikaisia ja fiktiivisiäkin. Ne ovat myös tarpeellisia, koska ne helpottavat ajattelua (Haraway 2006, 153).

Kaikissa ihmistieteissä käytetään tieteellisten termien ja teorioiden lisäksi muitakin kielellisiä välineitä, varsinkin tallennettuja puhe- ja tekstiaineistoja. Kulttuurihistorian tutkija Anu Salmela on osoittanut analysoituaan naisten tekemiä itsemurhia 1800-luvun Suomessa, miten ruumiinavaus- ja oikeudenkäyntipöytäkirjat määrittivät ilmiön yhteiskunnan eri vaiheissa yhä uusiksi käytännöiksi, vaikkapa rikoksiksi (Salmela 2017, 21–40). Lingvistiikassa ihmiskieli – ja -kielet – ovat tutkimuksen pääkohde, joten sikäli tieteenalaa voi pitää antroposentrisenä. Kielellisten yksiköiden toimintaa voidaan siitä huolimatta tarkastella osana maailman artikuloitumista elävinä, luovina ja muuntelevina ilmiöinä, joiden syntyyn ja tuloksiin intra-aktioiden erilaiset materiaaliset osallistujat ja toimijat – ihmiset muiden mukana – vaikuttavat. Sellainen ilmiö on tutkimani *he*-pronominin eläinviitteisyys, jota alan kohta tarkastella.

TUTKIMUKSENI RAKENNE

Esittelen *he*-pronominin eläinviitteistä historiaa pääasiassa digitoiduista aineistoista keräämiäni runsaiden dokumenttien valossa. Työni on enimmäkseen kvalitatiivista, joten tekemäni yleistykset odottelevat korpuslingvistisen tilastotutkimuksen vahvistusta. Aloitan analyysin jaksossa ”Kielentutkijat intra-aktiossa” suomalaisen kielentutkimuksen historiasta. Käsittelem *hän*- ja *he*-pronominien käytön ensimmäisiä kuvauksia,

joita ilmestyi 1800-luvun lopulla suomenkielisisissä lauseopeissa sekä kansankielen syntaksista kerättyjen aineistojen analyyseissä. Samalla nousee esiin kielentutkijoiden työkaluja, jotka vaikuttivat tutkimuksen intra-aktioihin ja tuloksiin. Kenttätutkimuksen sivutuotteena syntyi lopulta myös preskriptiivinen normi, joka sulki *hän-* ja *he-*pronominien eläinviitteisyyden kirjakielen ulkopuolelle.

Ennen suomen kielen tutkimuksen ja kirjakielen tietoisien normituksen alkua oli ehditty kuitenkin kääntää, kirjoittaa ja julkaista tekstejä suomeksi jo kolmisensataa vuotta, ja niissäkin esiintyi demonstratiivien lisäksi eläinviitteisiä persoonapronomineja. Jaksossa ”Eläinviitteinen *he* Ruotsin kuningaskunnassa” tarkastelen ilmiötä teksteistä, joiden kieli-
muotoa nimitetään vanhaksi kirjasuomeksi. Olen poiminut esimerkkejä Ruotsin kuningaskunnan aikaisista raamatunkäännöksistä noin vuosilta 1540–1776 sekä lakien suomennoksista vuosilta 1580–1759. Tutkin muun muassa sitä, oliko eläinviitteisellä *he*-pronominilla esikuvia käännösten lähtökielissä tai puhutussa suomen kansankielessä. 1700-luvun lopulla alettiin julkaista myös alun perin suomeksi kirjoitettuja kansanvalistustekstejä, joissa annettiin käytännön neuvoja kotieläinten hoitamiseen ja pohdittiin eläintiedon ja luomiskertomuksen suhdetta. Tämä aineisto on noin vuosilta 1700–1859: valistuskirjallisuudella oli siis pitkään käyttöä vielä 1800-luvun Suomessakin.

Jaksossa ”Vapailla laitumilla” katson eläinviitteisen *he*-pronominin asemaa niin kutsutussa varhaisnykysuomessa, jota käytettiin Suomen autonomisessa suuriruhtinaskunnassa noin vuosina 1810–1880. Tuohon aikaan suomea alettiin kehittää aktiivisesti viralliseksi kieleksi ruotsin rinnalle, ja suomeksi kirjoittaminen ja julkaiseminen levisivät yhä useammille yhteiskunnallisen toiminnan alueille.¹⁵ Aineistoa *he*-pronominin eläinviittauksista on tältä ajalta jo valtavasti. Oman tutkimukseni näkökulmasta kirjakielen uudistamisen ja kansan kirjallistumisen tärkeimpiä tekijöitä olivat kansakoulujen ja opettajaseminaarien perustaminen 1860-luvulla ja niiden oppimateriaaleiksi laaditut lukukirjat ja eläinopit. Keskityn lähinnä niihin. Useimmissa *he*-pronomini viittasi eläimiin ainakin 1870-luvulle saakka.

Luvun päättävä viimeinen jakso on lyhyt epilogi, jossa tarkastelen *he*-pronominin funktiota duaalina eli kaksikkona, joka sille kuuluu

monikon ilmaisemisen funktion lisäksi. *He* voi viitata yhtä aikaa kahden referenttiin – luontokulttuureissa myös lajienvälisesti, kun ihminen ja toinen eläin toimivat yhteisessä intra-aktiossa. Havainnollistan ilmiötä Harawayn *kumppanuuslajin* käsitteellä sekä saamelaiskielten kieliopin ytimeen kuuluvilla duaalipronomineilla.

Kielentutkijat intra-aktiossa

1800-luvun jälkipuoliskolla suomen kielen *he*-pronominit aineellistui-
vat kansankielisten informanttien puheesta kielentutkijoiden paperille
eri tavoin. Kansankielestä alettiin silloin kerätä aineistoja Suomalaisen
Kirjallisuuden Seuran projektina. Tavoitteena oli tallentaa äidinkieli-
sten suomenpuhujien kielimuotoa, jotta voitaisiin löytää yhteisiä norveja
tekeillä olevaa nykysuomen kirjakieltä varten. Vuosina 1866–1904 ilmes-
tyikin yhteensä 30 suomen murteiden kieliopillista kuvausta eri puo-
lilta maata. Murteiden syntaksin tallennus ja tutkimus käynnistyi vasta
äänne- ja muoto-opin keruiden jälkeen, E. N. Setälän keruumatkalla
vuonna 1881. Sen tuloksena ilmestyi vuonna 1883 Setälän *Lauseopillinen
tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä*, joka esitteli Hämeen, Savon
ja Satakunnan murteiden yhtymäkohdassa käytettyä puhutun suomen
muotoa. Seuraavalla vuosikymmenellä ilmestyi neljä vastaavanlaista
kansankielen lauseopin kuvausta: omat kansankielen lauseoppinsa laa-
tivat U. T. Sirelius vuonna 1894 kaakkoismurteista, Salu Latvala 1895
Porin seudun ja 1899 Pohjois-Savon ja Kainuun murteista sekä Artturi
Kannisto 1902 Etelä-Hämeen murteista.¹⁶ Jokainen niistä sisälsi oman
lukunsa *hän*-pronominiesta. *He*-pronominia ei otsikkotasolla mainittu,
koska sitä käsiteltiin pelkästään *hän*-pronominin monikkona. Tutkimuk-
seni tässä osassa *hän*-pronomini onkin aineiston kuvauksessa lähtökohta
ja *he* pääsee esiin sen ohella, lähinnä lause-esimerkeissä. Muissa tutki-
muksen osissa keskityn *he*-pronominiin.

PUHUVAT SATUELÄIMET JA LATINAN KIELIOPPI

Murreretken alkaessa Eemil Nestor Setälä oli vasta 17-vuotias lyseolais-
poika. Hän opiskeli Hämeenlinnassa, ensimmäisessä suomenkielisessä

normaalilyseossa. Suomea käytettiin siellä opetuskielenä. Koulujärjestyksen mukaan opiskelijan oli saavutettava suomen kielen opinnoissa ”perinpohjainen tieteellinen taito soveliaan oppikirjan mukaan”, kykynevyys helpohkon tekstin ymmärtämiseen ynnä ”harjaantuminen helpomprien käännösten suorittamiseen äidinkielestä”.¹⁷ Kansankielihankkeessa Setälällä oli todennäköisesti työvälineenään mukana uunituore *Suomen kielen lauseoppi, Oppikirjan koe* (1880), jonka hän oli itse edellisenä vuonna laatinut opettajansa Arvid Genetzin ohjaamana. Sen esipuheessa Setälä kertoi käyttäneensä apunaan muun muassa A. W. Jahnssonin ruotsinkielistä lauseoppia (1871) ja Josef Budenzin saksankielistä suomen kielioppia (1880). Kirjan kannessa oli tekijänimen paikalla etukirjaimet E. N. S. ja esipuheen allekirjoittajana nimimerkki *Tekijä*. 1800-luvulla oli tavallista, että tekijän tai suomentajan nimi puuttui kirjojen nimilehdiltä tai että sen korvasi nimimerkki.¹⁸

Genetz ja Setälä työskentelivät yhdessä suomenkielisten koulukielioppien luomiseksi. Ensin oppilaalta ilmestyi suomen kielen lauseopin oppikirja ja seuraavana vuonna opettajalta äänne- ja muoto-opin oppikirja. Setälän koululauseoppi ei ollut pelkästään Jahnssonin kirjan suomennos (vrt. Karlsson 2000). Esimerkiksi puheen referoinnissa käytetty *oratio obliquaa* eli epäsuoraa esitystä Jahnsson oli käsitellyt lauseoppinsa lopussa omana lukunaan, tosin lähinnä vain evidentialisen *muka*-sanana valossa (ks. Jahnsson 1871, 159–167).¹⁹ Setälä siirsi *muka*-sanana omassa lauseopissaan partikkeleihin (Setälä 1880, 48) ja käsitteli epäsuoraa esitystä verbiluvussa tempusten ja modusten yhteydessä (mts. 35, 37). Pronominit olivat Jahnssonilla kieliopin Liite-osassa, mutta Setälä nosti ne oman kirjansa alkuosaan heti substantiivien jälkeen (1880, 27–31). Hän lisäsi joukkoon vielä persoonapronominit (§ 35–36) ja niihin seuraavan huomautuksen:²⁰

- (8) — *Se*-sanaa käytetään 3:nneen persoonan pronomininä, kun ei ole puhe persoonasta; esim. *Tiedätkö missä kirjani on?* — *En tiedä missä se lienee.* (Setälä 1880, 28.)

Tällaista huomautusta ei suomen kieliopeissa liene ennen näkynyt. Lauseopin toiseen painokseen Setälä vaihtoi sanan *persoon*a tilalle *henkilöt*:

”kun ei ole puhe *henkilöistä*” ja lisäsi mukaan varmuuden vuoksi toisenkin esimerkin: ”– Onko *koira* huoneessa? – Ei, *se* on pihalla.” (Setälä 1884, 45, § 70.3)²¹. Hän tiesi, että kansankielessä vastaus esimerkin (8) kysymykseen kirjasta olisi voinut kuulua ”En tiedä, missä *hän* lienee” ja että koiraankin olisi voitu siinä viitata *hän*-pronominilla. Muutokset tekivät ilmiön kuvauksesta koululauseopissa yksitulkintaisen normin: *hän*-pronominilla ei sopinut viitata muihin kuin ihmisiin – ei edes eläimiin. Näiden esimerkkien perään Setälä sijoitti oppikirjaansa vielä seuraavan muistutuksen:

- (9) **Muist.** Kansankielessä käytetään hyvinkin runsaasti *se* sanaa 3:nneen persoonan pronominina *hän* sanan asemesta. Niissä murteissa *hän* sanaa käytetään oratio obliquassa vastaamaan oratio directan 1:sta persoonaa (indirektisenä refleksiivi-pronominina), vieläpä 2:stakin; esim. *Se sanoi, että hän on sairas; Se sanoi, ett’ei hän hänestä huoli* (or. dir.: *en minä sinusta huoli*). (Setälä 1884, 45.)

Itse laadittu kansankielen lauseopin kuvaus kuului Setälän välineistöön siinä intra-aktiossa, jossa hän muokkasi koululauseoppinsa uusia painoksia. Toisen painoksen esipuheessa hän mainitsi tehneensä korjaukset omien havaintojensa pohjalta. Vasta 3. painoksen esipuheessa (1891, IV) hän kertoi tarkemmin niiden perustumisesta kansankieleen sekä esitteli ajatuksiaan lauseopillisten oppikirjojen suhteesta kieliopillisiin kategorioihin ja termeihin. Keruuprojektien alkuperäinen tavoite – suomen kirjakielen lähentäminen kansankieleen – oli kuitenkin 1890-luvulla jo jäänyt taakse ja varhaisnykysuomen kausi päättynyt. Koululaisten oli nyt opittava pitämään erillään toisistaan kaksi erilaista kielimuotoa.

Esimerkissä (9) kuvattu kansankielen *hän*-pronominin funktio referoinnin ”epäsuorana refleksiivipronominina” tarkoitti sen logoforista käyttöä, josta oli edellä maininta Ison suomen kieliopin esimerkissä (6). Kansankielisten aineistojen keruussa ja tutkimuksessa Setälällä oli ollut työvälineenään erityisesti latinan, lyseon tärkeimmän aineen kielioppi. Tuon ajan koulujärjestyksen mukaisesti latinaa opiskeltiin lyseossa enemmän kuin mitään muuta oppiainetta. Koska sillä oli kaksi ja puoli kertaa enemmän oppitunteja kuin äidinkielellä, siitä opittiin myös

eniten kieliopillista ajattelua. Yliopistossa latina oli toiminut tieteen kielinä jo vuosisatoja. Ei ihme, että lukiolaispoika piti ohjenuoranaan tätä traditiota. Silti hän tuntuu muodostaneen kokonaiskäsityksen oratio obliquasta vasta tutkiessaan sen pohjalta suomen kansankielen lauseoppia:

- (10) Sen yleisen muistutuksen saatamme niiden käytännöstä jo ennakolta tehdä, että *se* ja *hän*, kumpainenkin, merkitsevät sekä elollisia olennoita, että elottomia esineitä. *Se* vastaa latinaisia pronomineja *is*, *ille*, *hän* taas pronomineja *sui* (*sibi*, *se*), *ipse*, harvemmin *ille*, vielä harvemmin *is*. (Setälä 1883, 84.)

Latinan persoonapronomineissa ei ollut kolmansia persoonia, vaan niiden sijalla käytettiin demonstratiivipronomineja *is* ja *ille* (maskuliinimuodot 'hän, se' ja 'tuo, se'). *Oratio obliquassa* ne kuitenkin vaihtuvat refleksiivipronomineiksi *sui* (dat. *sibi* ja akk. *se*) ja *ipse* 'itse'. Setälän oivalluksen mukaan suomen kansankielessä pronominit *se* ja *ne* sekä *hän* ja *he* toimivat samoin. *Hän* ja *he* kuuluivat latinan tapaan alisteisiin lausejärjestelmiin, joissa referoitiin hallitsevan lauseen samaviitteisen *se-* tai *ne-*subjektin tarkoitteen sanoja tai ajatusta itsestään.²² Toisin kuin varsinaisilla refleksiivipronomineilla, alisteisen lauseen *hän-* ja *he-*pronomineilla oli yli lauserajan ulottuva suhde johtolauseen subjektiin.²³ Eniten tällaista aineistoa Setälä esitteli *että*-lauseista ja alisteisista kysymyslauseista, joiden johtolauseissa oli puhumista tai ajattelua ilmaisevia tai implikoivia verbejä (korostukset minun):

- (II) **Se₁** sano, että **hänen₁** nimensä on Matti.
Voar'₁ toimitti ['kertoi, puhui'] että **he₁** [hän itse ja joku muu] kävivät Turussa.
Ne₁ arveli: ehkä **he₁** tulee tässä keinoon.
Emäntä₁ sano, mitä **hän₁** suri.
Ne₁ keskustelivat, että **kumpi heistä₁** sinne menis.
Se₁ ei muistanu', että **kumpaa** tietä **he₁** men. (Setälä 1883, 85–86.)

Hän- ja *he-*pronominiin refleksiivisyyttä tutkiessaan Setälä oli lähes sata vuotta aikaansa edellä. 1970-luvulla ranskalainen lingvisti Claude

Hagège löysi länsiafrikkalaisten kielten alisteisista lauseista vastaavanlaisia pronomineja kuin Setälä suomen kansankielestä, ja hän nimesi ne *logoforisiksi* (Hagège 1974, 290).²⁴ Hagègekin viittasi tässä yhteydessä latinaan, vain kirjoitettuna elävään kieleen. Logoforisia pronomineja taas käytetään pääasiassa kielissä, jotka ovat eläneet pitkään suullisina. Länsi-Afrikan kielten lisäksi logoforiset pronominit kuuluvat Pohjois-Euroopassa meänkielen, kveenin ja saamelaiskielten lauseopilliseen rakenteseen ja ovat mukana myös kirjakieltensä nykykieloissa. Lisäksi niitä käytetään latvian ylämurteessa sekä useimmissa suomen murteissa – siis kirjakielen ulkopuolelle suljettuna.²⁵

Tutkimusaineistokseen Setälä keräsi 54 pitkäa kansansatua, joista 32 hän julkaisi tutkielmansa kielennäytteinä. Tässä aineistossa oli myös eläinviittauksia. Kansansatujen eläimet auttoivat usein ihmisiä ja pelastivat heitä vaaratilanteista. He puhuivat samaa kieltäkin kuin ihmiset. Tämä oli fiktion tietoista antropomorfisuutta, joka elää edelleen vahvasti varsinkin lapsille ja nuorille suunnatuissa teksteissä.²⁶ Ihmisten ja eläimillisten eläinten kielellinen yhteys fiktiivisten intra-aktioiden osallistujina kertoi ehkä jotain siitäkin, että niillä oli materiaalisessa maailmassa semioottinen yhteys toisiinsa. Setälä esitteli eläinviitteisten *hän*- ja *he*-pronomiinien käytöstä kuusi saduista tiivistämäänsä esimerkkiä:

- (12) *Elävä₁ puhuu₁, että hän₁ kerran näki ton; Hiir₁ sano, että kyllä hän₁ siihen konstin tietää; Tämä kala₁ sannoo, ett'ei hän₁ o' kolmeen viikkoon meressä ollukkaan; Sus' ja ilves₁ pitävät keinoa* ['neuvottelevat'], että miten *he₁* sen sais nähä; *Hiiret₁ sannoo*, ett'ei *he₁* tiijä. *Kotkat₁ sannoo*: ei *he₁* jaksa nyt viijä. (Setälä 1883, 86.)

Kansansatuja käytettiin aineistona käytännöllisistä syistä. Kieliaineistot oli kerättävä kuuntelemalla kansanihmisten puhetta ja merkitsemällä kuulemansa kynällä paperille. Spontaanin puheen tallentaminen oli vaikeampaa ja hitaampaa kuin kiteytyneen perinteen, kuten satujen, loitujen ja kansanrunojen, joita informantit saattoivat pyydettyessä toistaakin. Käytettävissä olleet tallennusvälineet ohjasivat näin intra-aktion tutkimustuloksia. Tutkielmansa esipuheessa (1883, IV) Setälä korosti, että hänen päämetodinään aineistonkeruussa oli ollut tarkka kuuntelu,

koska kyselymetodin tulokset olivat epävarmoja.²⁷ Sen sijaan hän muokkasi itse saduista lyhyitä kielioppiesimerkkejä (12). Näytteeksi katkelma luettelon alimman esimerkin lähtökohtana olleesta satutekstistä, jossa kotkiin viittaava logoforinen *he* on duaalin asemassa:

- (13) Akka sanoo: ei hän tiijä, mutta hänell on **kaks kotkaa**₁, jos **ne**₁ tietää. – – Kuninkaan palvelija pyytää [kotkia] maksun eestä vie-mään heitä sinne lasvuorelle. Mutta **ne**₁ **sanoo: ei he**₁ **jaksa nyt viijä sinua**₂, mutta kokota [’odota’] niin kauvan, **kun he**₁ **huokaa** [’lepäävät’]. (Setälä mts. 220.)

Kuten esimerkistä (13) näkyy, *että*-konjunktion läsnäolo ei ollut suomen kansankielessä epäsuoran referaatin edellä välttämätöntä. Myös viittaaminen keskustelukumppaniin 2. persoonan pronomiinilla (*sinua*) poikkesi latinan epäsuorasta esityksestä. Kansankielen tutkimuksensa *oratio obliquaa* erikseen käsittelevässä luvussa (1883, 162–164) Setälä myönsikin, ettei suoran ja epäsuoran esityksen raja ollut kansankielessä aina jyrkkä. Aihetta Pohjois-Karjalan murteista tutkinut Kuiri on huomauttanut eri kielten pohjalta, ettei latinan *oratio rectan* ja *obliquan* käsittäminen pelkästään syntaktiseksi ilmiöksi kuvaa niitä oikein. Epäsuoraa esitystä ei tarvitse ajatella latinan tavoin johdetuksi suorasta esityksestä, eivätkä suora ja epäsuora esitys ole toistensa vaihtoehtoja. (Kuiri 1984, 3–13.)

Vaikka kansankielen lauseopin muut kerääjät noudattivat omissa keruuhjelmissaan Setälän disposition yleislinjaa, he esittivät aineistojensa pohjalta eriäviäkin mielipiteitä.²⁸ Esimerkiksi Salu Latvalan muistiinpaneman pohjoissavolaisen sadun referaattiosassa referoinnin esitystavat lomittuivat, kun puhujana olevaan lintuun viitattiin sekä *hän*- että *minä*-pronomineilla:

- (14) Sano **hukkalintu**₁; no **ruppeehan**₂ **minun**₁ **selekään, hän**₁ **viep** hyr-räöttää (Latvala 1899, 67–69, 74).

Latvalan mukaan pronomini *hän* osoitti pohjoissavon murteessa ilman johtoilmaustakin referaatin epäsuoraksi. Pelkkä pronominin valinta saattoi siis periaatteessa ratkaista referaattiosan tulkinnan: kun siinä

viitattiin puhujaan pronomiinilla *hän*, kyseessä oli oratio obliqua, ja pronomini *minä* osoitti moodiksi oratio directan. Lopulta Latvala päätyi kuitenkin siihen, ettei hänen tutkimassaan savolaismurteessa oikeastaan ollutkaan epäsuoraa esitystä. Lisäksi *hän*-pronomini oli niin harvinaisen, että se esiintyi lähinnä vain saduissa: ”Satujen kieli ei ole aina ihan samaa kuin tavallinen puhekieli” (Latvala 1899, 39–40).

Norjan ja Ruotsin metsäsuomalaisten puhuma suomen kieli osoittaa kuitenkin logoforisten pronominiin kuuluneen savolaismurteisiin jo varhain. Heidän esi-isiään oli muuttanut Savosta kaskenkaatajiksi Keski-Skandinavian metsiin 1500–1600-luvun vaihteesta lähtien, eikä jälkeläisillä ollut ennen 1800-lukua juuri ollut kontakteja muihin suomenkielisiin tai Suomen alueella käytettyyn kirjakieleen. Savolaisen kielimuodon vanhat rakenteet ja muodot säilyivät siten pitkään entisellään. Pian kaskenkaato ja suomen puhuminen kiellettiin ja metsäsuomalaisten assimilointi valtaväestöön alkoi. (Bladh & Wedin 2006; Andersson 2013; Sappinen 2019.) 1800-luvulla nuori suomalainen kielentutkija Carl Axel Gottlund tuki metsäsuomalaisia äidinkielen käytössä.²⁹ Hän oli heidän kanssaan vuosikymmeniä myös kirjeenvaihdossa, mutta vaikka tästä aineistosta löytyy logoforisia viittauksia ihmisiin (ks. Myllynen 2010), eläimistä ei puhuta.³⁰ Kun suomalainen kielentutkija Lauri Kettunen kulki 1900-luvun alkupuolella Vermlannissa keräämässä uskomuksia ja loitsuja, niiden joukkoon ilmaantui kuitenkin yllättäen katkelma vanhasta sadusta *Eläinten puhuminen*. Siinä sammakkoon viittasi logoforinen *hän*-pronomini:³¹

- (15) **Sammakko sano, *hän* ois korea**, kun ei ois tullu nuoin lyhyt nenä ja nuoin leveä suu, se häpäs kaikki sano. (Kettunen 1935, 70.)

Ennen viimeisten suomea puhuvien metsäsuomalaisten kuolemaa 1950-luvulla Vermlannissa kävi vielä kielentutkijoita tallentamassa aineistoja (esim. Mägiste 1952; 1960; Soutkari 1999). Logoforiset *hän* ja *he* ja samaviitteiset ”antilogoforiset” demonstratiivit *se* ja *ne* kuuluivat ihmistarkoitteisina yhä metsäsuomalaisten puhumaan kieleen, mutta eläimistä käytettiin vain demonstratiiveja:

- (16) Ja kun *se*₁ [kalamies] istu siinä ja keitti kaffetta, niin *se*₁ **kahtö** siiman peälen, joka veissä makas. Sitten tul yks ahven₂ ja otti kounkun, joka siimassa istu. Ja siima rupes kulkemaan veissä. *Se*₁ **aattel: Nyt hän₁ ottaa kalan₂**. (Mägiste 1960, 78.)
- (17) Se ol sanonna: ”Nyt niil on **jänis**₂, joka tooloa [’sietää’] ampua!” *Se*₁ **ol sanonna** sitten **se skuuvaktar**₁ [’metsänvartija’]: **hän**₁ mänöö ja **ottaa sen**₂. (Mägiste mts. 137.)
- (18) **BuGiD**₁ [pukit] **ne**₁ ties jo kun **ne**₁ sae nähä – – kun ne Bienet **kalat**₂ tul sinne huusaan [kalamajaan] ni, **ne**₁ ymmärs **ne**₁ män sinne ihe ja. (Soutkari 1999, 35–36.)

VÄLINPITÄMÄTTÖMYYS JA MYÖTÄTUNTO

Samantekevyyden ilmaiseminen oli *hän-* ja *he-*pronominiin toinen Setälän hahmottama kansankielinen funktio, ja logoforisuuden tavoin sekin jäi suomen kirjakielen ulkopuolelle.

- (19) Mutta onpa vielä laji lauseita, jossa *hän* sanaa käytetään, vieläpä tarkoittamaan elottomiakin esineitä. Minun mielestäni ainakaan ei tämmöisessä lauseessa *hän* ole käytetty *se* sanan asemasta. Minuun ovat kuulemani esimerkit tehneet sen vaikutuksen, että *hän* sanaa käytettäissä tahdotaan ilmoittaa puheena oleva asia samantekeväksi, semmoiseksi, josta ei väliä pidetä. Jos esim. käskyyn: *Mene pakartuppaan* vastataan: *Kun ma hänneen menen koittamaan* (Ke.),³² niin sillä ilmoitetaan enemmän kuin jos sanottaisiin: *kun ma siihen menen koittamaan*, sillä edellinen lause osoittaa, että puhuja puolestaan pitää asiaa samantekevänä. Minun mielestäni ainakaan ei tämmöisessä lauseessa *hän* ole käytetty suorastaan *se* sanan asemasta. (Setälä 1883, 88–89.)

Kielentutkimukseen ilmaantui siis suomenkielinen termi *samantekevyyys*, joka tarkoitti puhujan välinpitämätöntä asennetta puheena olevaan asiaan. Sitä käytetään vieläkin, mutta pronominiin osuus sen merkitykseen on karsittu pois. Isossa suomen kieliopissa termi esiintyy lähinnä konsessiivisten ilmausten yhteydessä (ISK § 1139, § 1143, § 1666). Suhteessa hallitseviin lauseisiin ne eivät ole erityisen alisteisia

vaan pikemminkin lisäyksiä, joiden sisältö on jotenkin odotuksenvastainen. Usein ne implikoivat tilanteisen asteikon ääriarvoa (mp.). U. T. Sireliuksen Jääsken ja Kirvun aineistossa konsessiivisissa *vaikka*-lauseissa oli tyypillisesti verbin jussiivimuoto (*olkoot*). Lisäksi niitä yhdisti *hän-* ja *he*-pronominien systemaattinen käyttö (20). Ilmiö rajautui kuitenkin lähinnä kaakkoismurteisiin; muiden alueiden konsessiivi-ilmauksissa ei myöskään käytetty pelkästään persoonapronomineja.³³

(20) *Olkoothera* antamata, *vaikk hōitä* minkä onkii. Saavatha nekkii sanoo puhheita ku pärreitä, *olkoot hyö vaikk kui* ärreitä. (Sirelius 1894, 96.)

Setälän käsitys samantekevyyden ilmausten käyttöalasta oli laajempi. Hän esitteli sen lausekontekstit latinan kielioppien tapaan pää- ja sivulauseissa, ja muut lauseopin kerääjät toimivat samoin. Tyypillisiä samantekevyyden syntaktisia konteksteja olivat Setälän mukaan kysymys- ja relatiivilauseet (21). Useinkaan ne eivät olleet peräisin satuaineistosta. Itse asiassa ne vaikuttavat kielimestarien vastauksilta kerääjien kysymyksiin, joita ei yleensä tallennettu. Olen merkinnyt vastaukset repliikkiviivoin:

(21) – **Kukapa heitä** [tavaroita] ennää pyytää? (Setälä 1883, mp.) – **Kuka hōitä tiennöö** nii tarkkaa? – **Mikä hänessä** lie? (Tokko sitä löytynöö?) – **Mitenkämpä hän** löytynöö? (Latvala 1899, 39.)
– Haasioille ja **minkä** [’minnekä’] **heitä** [nim. heiniä] on passattu.
– Joitakuita sananlaskuja, **mitä heitä** on tullu. (Setälä 1883, 39.)

Setälän sulkeissa antamien selitysten mukaan *he*-pronomeineilla oli elottomia ja vegetatiivisia referenttejä. Puhuttiin muun muassa maanviljelyksen ja murteenkeruun materiaalisista välineistä, kuten heinistä ja sananlaskuista. Vastaukset olivat myöntölauseita, jotka implikoivat puhujan tietämättömyyttä tai epävarmuutta esimerkiksi tarkoitteiden paikasta, tilasta, määrästä tai toimijuudesta. Esimerkeissä (22) puhujat totesivat eksplisiittisesti, ettei heillä ollut asiasta tietoa. Esimerkkien (21)–(22) funktio oli siis evidentialinen: ne olivat epätietoisuuden ilmauksia.

- (22) (Pannaanko *saona* lämmitä?) – **En tiijä** pitänekkö *häntä* panna. (Latvala 1899, 39.) – **En minä häntä tiijä.** – **En minä tiijä heijän** tuomistaan. (Setälä 1883, 89.) – **En minä tiädä, mitä he** jutteli. – **En minä tiädä heitä** sannoo, **kummat** parempia on (Latvala 1895, 44–45.) – **Em minä heitistä** sentään **tiijä.** (Kannisto 1902, 150.)

Esimerkin (23) kieltomuotoinen kysymys implikoi puolestaan myönteistä tulkintaa. Sitä tukee myös Kanniston huomautus, että viljelijä tarvitsee siemenkauroja, koska niitä pyytää. Toisaalta juuri retoriset kysymykset ilmaisivat Kanniston arvion mukaan (mp.) puhujan epä-tietoisuuden lisäksi yleensä myös välinpitämättömyyttä.

- (23) – Kyllä **se**, jo kylväny om_ **mutta eikö hä(n), heitä** tarvinne [nim. siemenkauroja, koska hän kerran pyytää]. (Kannisto 1902, 149.)

Esineisiin, paikkoihin tai muihin materiaalsiin tarkoitteisiin viittaavia *hän-* ja *he-*pronomineja esiintyi evidentialisten kontekstien lisäksi myös tietynlaisissa myöntölauseissa, joita Setälä muokkasi satuaineistostaan. Esimerkissä (24) köyhä paimenpoika kiistelee kuninkaantyttären kanssa jalokivistä, jotka oli löytänyt. Kallisarvoiset kivet (eli *he*) eivät olleet hänelle samantekeviä. Kahdesta eri sadusta yhdistelty esimerkki (25) puolestaan kertoi kuninkaan palveluspojasta, joka pyysi prinsessalta lupaa piiloutua vuoteen pohjalle olkien sisään. Tyttö suostui pyyntöön: *no mene hänneen*. Setälän mukaan juuri *hän-*pronomini osoitti tytön myöntyneen pyyntöön siksi, että piti asiaa yhdentekevänä.

- (24) ”Ei tämmösiä **kiviä**, järven rannalla ole”. – ”**Ompa heitä**, koska ma **heitä**, löysin”. (Setälä 1883, 90; satu ”Paimen-Jussi”, 199–200.)
(25) Se sano, että eikö hän sais mennä **olen**, [’oljen’] **sissään**. – **No mene hänneen**, [so. *minusta samantekevä*, mene vaan]. (Setälä 1883, 90; sadut ”Lasivuori”, 220–221, ja ”Taivaaseen-meniä”, 216.)

Setälä kuvasi samantekevyyden ilmiötä myös koululauseopissaan. Kirjan neljänteen painokseen ilmestyi vuonna 1894 muistutus, joka säilyi uudemmista painoksista yli 70 vuotta.³⁴ Siihen sisältyi yksi eläinviitteenkin tapaus.

- (26) Muist. – Kansankielessä useinkin käytetään *hän* sanaa *se* sanasta eriävässä merkityksessä, erittäinkin oratio obliquassa vastaamaan oratio directan 1:stä persoonaa (indirektisenä refleksiivipronominina), vieläpä 2:stakin. Esim. *Se sanoi, että hän on sairas. Se sanoi, ett'ei hän hänestä huoli* (or. dir.: *en minä sinusta huoli*). — Usein *hän* sanalla kansankielessä osotetaan välinpitämättömyyttä, esim. *Kuka hänestä huoli! Jospa häneen menisi koettamaan! Valjasta hevonen ja aja hänellä hiljakseen!* (Setälä 1894, 70.)

Muistutuksen kolme viimeistä lausumaa valaisivat Setälän mukaan puhujan välinpitämätöntä asennetta käsiteltyyn asiaintilaan. Hänen lisäämänsä huutomerkki tuntuvat kuitenkin tekevän niistä vähemmän samantekeviä. Ensimmäisestä tuli vahva kannanotto, toisesta välittyi innostus toiminnan aloittamiseen. Kolmannen esimerkin Setälä oli konstruoinut ilman kansansatujen pohjatekstejä. Puhuja antoi vastaanottajalle luvan valjastaa hevosen mutta kehotti ajamaan sillä varoen (”ja aja hänellä hiljakseen!”). Ilmaisivatko lausumat oikeastaan välinpitämättömyyttä? Samantekevyyden merkitysaluetta laajensi se seikka, että Setälä (mts. 89–90) luki siihen myös käskyt, kehotukset, toiveet, myöntymiset ja ehdot – joukon ohjailevia ilmauksia eli direktiivejä, joihin kuului myös permissiivinen luvan antaminen ja salliminen.³⁵

Samantekevyyden konteksteja oli siis Setälän hahmottamana pääasiassa kaksi: puhujan epätietoisuutta ilmaisevat evidentialit ja toisaalta myöntymystä osoittavat direktiivit. Molemmat taustat löytyvät myös niistä esimerkeistä, joissa *hän*-pronominin partitiivimuoto oli kiteytynyt taipumattomaksi ja ilman tarkoitetta olevaksi partikkeliksi:

- (27) Syä ***häntä*** ny **voitakin** [so. minusta on saman tekevä, vaikka söisit voitakin];
Viä ***häntä*** **tuatakin** vähän matkaa. Kanna ***häntä*** **toikin**;
”Tu’ tänne maata”. – ”Saa ***häntä*** tulla” [so. minusta saman tekevä, sopii kyllä tulla].
Ukko – lähti huomenissa, vai liekkö ***häntä*** enemmän **aikoa** ollut [puhujaa ei huoli aikaa tarkemmin määrätä]. (Setälä 1894, 93.)

He-pronomini ei käynyt läpi vastaavanlaista kehitystä. Se ei partikkelistunut taipumattomaksi eikä menettänyt tarkoitettaan pelkäsi indeksiksi puhujan asenteesta (vrt. loppuv. 9). Suhde samantekevyyden merkitykseen oli monimutkaisempi kuin yksikössä. Vaikka *he*-pronominilla oli paljon elottomia, vegetatiivisia ja abstrakteja tarkoitteita, nekään eivät aina olleet merkityksettömiä vaan vaikuttivat meneillään olevaan intraaktioon ja sen muihin osallistujiin. Tämä käy ilmi esimerkiksi suomalaismetsien itseoppineiden kirjoittamista kirjeistä.

Metsäsuomalaiset käyttivät C. A. Gottlundin lähettämistä julkaisuista *he*-pronominia. Kirjeaineistoa tutkineen Mari Myllysen mukaan (2010, 61) se ilmaisi kunnioitusta eikä vähättelyä. Esimerkissä (28) Paavo Räisäinen viittaa *he*-pronominilla suomenkielisiin kirjoihin, jotka olivat hävinneet matkalla Karlstadiin.³⁶ Esimerkeissä (29) ja (30) kirjoittaja Pekka Karvainen puolestaan käyttää *he*-pronomineja *Suometar*-lehdistä, joita Gottlund oli tarjoutunut Suomesta lähettämään.

- (28) *Ruunola*, ja ne muut Painetut Kirjat; Eivät oo tullu ramille [’esiin’], missä *hyö*₁ *maannoo*; Minä *uskon heijän*₁ makoawan Koarloistassa, ja myös [lisätty rivien väliin] *ei tiä minkä luota myö heitä*₁ kysysimmö, paras kuin ihe kysysitte siltä HerraltaTukulmissa, *minkä Luokse hän heijät*₁ Lähätti Koarloista. *Nuo*₁ ei tekis tuollaa mitää makoamassa. (Poavo Räisäinen Öijärillä 10.1.1848.)
- (29) Jos *Suometaria*₁ ottaisin, ni viss – – tulovat kalliit suahan yli Rūhin jotta *en tijä, us[kal]lankoma heita*₁ ottamaan vai ei. (Pekka Karvainen Kallnäsissa 30.1.1850.)

He-pronominin syntaktinen konteksti muistuttaa edellä esittelemiäni evidentialaaleja eli puhujan epätietoisuutta ilmaisevia, pohdiskelevia kysymyslauseita (22). Räisäinen ei tiennyt, mistä Gottlundin lähettämiä kirjoja voisi kysellä, eikä Karvainen tiennyt, tulisiko lehtien lähettäminen liian kalliiksi. Esimerkissä (30) käytetty *he*-pronomini kuuluu sen sijaan direktiiviseen ilmaukseen. Karvaisen vastaus Gottlundille oli innostunut: *lähetä heitä tänne heti* sitä mukaa kuin lehtiä painosta tulee. Tässä katkelmassa on mukana myös samaviitteisiä *ne*-pronomineja.

- (30) Kuin ei ois kovin paljon omakia [’vaivaa’] siitä elli **niistä**_i, niin lähätä tänne **heitä**_i **hetimiten**, van niitä usiammia, sen jälkeen kuin **ne**_i trykistä [’painosta’] tuloo. Telleä jotta minä **ne**_i suan maxoa jollenni Teiän tuttavillen Tuckholmissa eli Grislehaminassa. Paras ois **ne**_i suaha lähätetyx Östmarkin kirkonkylään Arvid Jonssonin luoxe, joka **ne**_i sitten lähättäis tänne. (Peder Mattson Karvainen Kallnäsissä 4.5.1855.)

Karvainen ja Räisänen olivat oman yhteisönsä kieliaktivisteja. *Ne*-pronomini viittasi *Suometar*-lehtiin neutraalisti, *he*-pronomini taas toimijoina intra-aktiossa, jonka päämääränä oli metsäsuomalaisen kirjallistuminen omalla äidinkielellään. Koska tilaisuus lukea suomenkielisiä julkaisuja tuki tätä pyrkimystä, *Suometar*-lehtien merkitys osana intra-aktion toisiinsa lomittuvia toimijuuksia oli kiistatonta.

Samana vuosisadan lopulla Setälä ja muut tutkijat keräsivät toisella puolen Suomenlahtea aineistoja suomenkielisen enemmistön puhuman kielen syntaksista. Oppaiksi suostuneet kansanihmiset keskustelivat heidän kanssaan muun muassa saduista, joita hankkeissa koottiin kielenäytteiksi. Esimerkin (31) ensimmäinen puhuja vähätteli työn vaikeutta: ”Ei sen väliä ole, kunhan sinnepäin tulee.” Toinen ei tiennyt kysytyä sadun julkaisuhistoriaa. Kolmas totesi, että halukkaitakin sadunkertojia oli olemassa. Monet muut vetosivat (32) kohteliaasti huonoon muistiinsa tai puutteelliseen kertomataitoonsa.

- (31) – *Ei sev*_i [kertomuksen] *väliä ok_ku(n)* **han**_i sinnep päin tulee [nim. kerrotuksi tulee, niin se riittää] (Kannisto 1902, 148–151).
– *Em minä* sitted *tiä*, **oliko hän** [satu] kirjoss ollus_siähen aikaa(n).
– Kyllä ne semmosiakin [nim. satuja] juttelee, *jotka heistä* tykkää. (Setälä 1883, 89.)
- (32) – *En minä heitä* [satuja] *muista*. (Setälä 1883, 89.)
– *Em minä muista heittä* [satuja] enää sentään; – *En minä muista heittä* [satuja], että mä *osaisin heittä* puhuas selvälle. (Kannisto 1902, 150.)

Kun sadunkerronta ei onnistunut, tallennustyö saattoi pysähtyä. Anu Salmelan mukaan (2017, 26–31) intra-aktion pysähtyminen voi johtaa tutkitavana olevan ilmiön uudelleenarviointiin. Kansankielen tallentaja alkoi merkitä satujen sijaan muistiin esimerkiksi haastateltavien tallennustilanteessa spontaanisti tuottamia lausumia. Salu Latvala kertoi (1895, 1) tallentaneensa ”melkein yksinomaan kansan keskinäistä puhekieltä”, kun ei löytänyt Satakunnasta halukkaita sadunkertojia. Hän kirjoitti sen sijaan muistiin informanttien kommentteja puhehetkisistä havainnoista.

- (33) Nyt *hän* [kello] löi kuus; *Hän* [puu] tulee takaperin tuareeks; *Hän* [varsa] kääntää perseensä päin. (Latvala 1895, 43.)

Nämä lausumat sopisivat repliikeiksi kielentutkijan kanssa käytyyn kahvipöytäkeskusteluun. Kommentoidaan tuvassa tai pihalla näkyvää toimintaa: seinällä lyö kello, ikkunasta näkyy puupino tai pihalla kasvava puu ja selin kääntyvä varsa. Käytetään päälauseita, aikamuotona on preesens ja mukana on muitakin puhehetken indeksisiä merkkejä kuten ajan adverbi *nyt*. Meneillään olevaan intra-aktioon saattoi ilmaantua myös kotieläimiin viittaavia pronomineja.

ELÄINTEN LÄSNÄOLO

Miksi koti- ja metsäeläimiä oli niin vähän pronominiin viittauskohteina? Setälän aineistossa oli vain muutama eläinviitteinen *hän*. Niidenkin yhteydessä Setälä oli usein kahden vaiheilla: Miksei esimerkissä (34) käytetty refleksiivipronominia *itse* vaan viitattiin saman lauseen subjektiin *hän*-pronomiinilla? Voiko relatiivilauseissakin (35) olla kyse ajatusten referoinnista? Setälä pohti aineistoaan lähinnä syntaktisesta näkökulmasta ja löysi vastauksia sekä latinasta että suomen kielen lauseopeista.³⁷

- (34) *Se*₁ [nim. koira] *tahtoo* aina *viskattavan hänelle*₁. (Setälä 1883, 87.)
(35) Koira₁ *tuntee* kumppalinsa, *jonka kanssa hän*₁ *leikkitelee*. (Setälä 1883, 87.)

Eläinten tunnekokemusten kuvauksia Setälä ei tallentanut. Ihmisten tuntemusten ja emootioiden referoimisessa käytetään monissa kielissä

puheen ja ajatusten tavoin logoforisia pronomineja ja suffikseja (ks. esim. Hyman & Comrie 1981, 30–33). Perustuiko eläinten tunteiden ja affektien tulkinta niiden fyysisen käyttäytymisen havainnointiin? Kannistolla oli siitä pari esimerkkiä:

- (36) **Lehmä hypypäs** navettoon, totta *han* niin ymmärsi **peläätä**. (Kannisto 1902, 152.)
Karhu tanssas ison aikaa ja sitted_ **tuli kyllä** sitte *hänelle* [= sitte hän kyllästy] (mts. 157).

U. T. Sireliuksen (1994) kaakkoismurteisessa satuaineistossa viitattiin sekä ihmisiin että eläimiin demonstratiivisilla *se-* ja *ne-*pronomineilla muita useammin. Toisaalta Sireliuksella oli myös muistiinpanoja keskusteluista, joissa havainnoitiin läsnä olevia kotieläimiä. Hänen mukaansa (1894, 97) *hän-* ja *he-*pronomineja käytettiin eläimistä ”kun tahdottiin niitä mielistellä tai kun *imarrellen, myötätuntoisuudella niistä* puhutaan”.³⁸ Esimerkki (37) voisi olla yhtä hyvin läsnä olevan koiran kuin sen isännänkin mielistelyä:

- (37) *Mihin hää*₁ nyt lennättää *hänen*₂ [koira leipäpalan]. (Sirelius 1894, 97.)

Sireliuksen tallentamissa potentiaalimuotoisissa kysymyksissä (38) pohdittiin koti- ja luonnoneläinten joutumista onnettomuuksiin. *Hyö-*pronomien syntaktinen asema oli näissä yhteyksissä erikoinen. Ne toimivat ikään kuin substantiivilausekkeiden pronominitarkenteina (*hyö harakat*) tai osana lohkeamia: ”kuinka monta *lehmää hōitä lie* kuollut”; ”miten *hyö lie kalat* – – pelänneet”. Olivatko tunnusmerkkiset konstruktiot indeksejä puhujan myötätuntoisesta asenteesta eläimiä kohtaan?

- (38) Kui **monta lehmää hōitä**₁ lie kuollt? Se o’, iha outo, mihi **hyö**₁ **harakat**₁ hävinnööt;
Yöll ol kova **ilma**₁ – **mite hyö**₂ lie **kalat**₂ – liek **hyö**₂ **hāntä**₁ pelänneet vai suvanneet? (Sirelius 1894, 114–115.)

Artturi Kanniston (1902) laajassa aineistossa oli eläimiä enemmän kuin toisilla murteenkerääjillä, mutta ne hukkuivat monikerroksiseen syntaktiseen luokitteluun.³⁹ Otan muutamia esimerkkejä eläimistä toimijoina. Usein puhujan asenteen ilmaus oli kaksitulkintainen. Ihmisen työparina toimivaan hevoseen *hän*-pronomineilla viittaava esimerkki (39) voisi käsitellä sen kykyä tunnistaa kotiin vievä reitti vieraallakin seudulla.⁴⁰ Esimerkin (40) *hän*-pronominit taas tuntuvat vahvistavan konsessiivisen konstruktion samantekevyyden merkitystä:

- (39) **Totta *han*** [hevonen] sem paikan katto, mistä ***häm***_pääsi tuleen kotio. (Kannisto mts. 152.)
- (40) Kyllä semmosella [hevosella] ikävä mennä oj_joka rahalla menee; ja ikävä ***sill***₁ ittekkim_mennä om_mutta **menee *hällä***₁ **kuinka *hänellä***₁ menee. (Kannisto mts. 152.)

Esitellessään puhujan kummastelua ja ihmettelyä ilmaisevia kysymyslauseita Kannisto luki elottomien esineiden ja asioiden joukkoon myös ”elukat” (mts. 159). Niihin kuuluivat esimerkit (41)–(42), joissa eläimeen viitattiin samaviitteisesti *hän*- ja *se*-pronomineilla. Esimerkin (41) kysymys, jossa *hän*-pronominit viittaavat koiraan, on saatettu osoittaa yhtä hyvin isännälle kuin koiralle itselleenkin. Samaviitteisen *se*-pronominin sisältävä *vaikka*-lause puolestaan selittää kysymyksen taustaa ehkä asiaa tuntemattomalle läsnäolijalle. Esimerkissä (42) viitataan niitylle karanneeseen sonniin *se*-pronominilla; *hän* tulee käyttöön puhujan ihmetellessä, kuinka se sinne pääsi.

- (41) Missä ***hän*** oli, kunn e(i) ***ha(n)*** haukkunu? vaihka ***se*** tuntee minun. (Mts. 160.)
- (42) Ei ***se*** [sonni] siällä [niityssä] ollu eikä ***sitä*** siälä piletty, mutta kuinka ***han*** oli päässy. (Mts. 150.)

Myös eläinviitteisiin *he*-ilmauksiin mahtui monia erilaisia puhujan asenteita: esimerkiksi (43a) kotieläinten hämmästyä ja ihailua tai (b) häiritsevien hyönteisten tai vahinkoeläinten herättämää ironiaa ja ärtymystä. Esimerkissä (c) puhuja rauhoittelee karjan kotiintulosta huolestuneita

läsnäolijoita: kyllä eläimet tulevat kotiin omana aikanaan, paimenet hakevat lauman tai lammas löytää laumansa itse.

- (43) a) Kaikkia **heittä** o(n)! (mts. 159). **Totta** kain_nyj_jo lehmäkiil_lasketaam_paitti jos **heittä** yhtä mittaa piletään sisällä (mts. 155). Mistä hän [hevosten omistaja] **heitin** [’heidät’] niin yksväriset osu saamaankin? (Kannisto mts. 160.)
b) **Kärpäset** on niiv vihasia, että **he** vallal_läpittes_[paidan lävitse] syä. (Mts. 153.)
Ja **noi kanat** oj_juur alvaria pahanteom_päällä eikä **heitistä** muuta hyvyytt okk(an). (Mts. 151.)
c) Kyllä **ne** [elukat] ittet_tulee sittek_ku(n) **heitin** aikans o(n); Kai **heitä** [lehmä] sillä sitted taas oltiin hakemassa; Kai **ha(n)** [lammas] **heitil** [toiset lampaat] löytä. (Mts. 151–159.)

Esimerkkejä (43) yhdistää toisiinsa *he*-pronominin obliikvisijoissa useimmiten käytetty hämäläismurteinen muoto (*heitin*, *heittä*, *heitistä*). Monikollisilla persoonapronomineilla oli alueella kaksi erilaista taivutusparadigmaa, joita yllä olevissa esimerkeissä edustivat partitiivimuodot *heittä* ja *heitä*. Genetiivimääritteissä kansankielen kerääjät näkivät eroksi distributiivisen ja kollektiivisen tulkinnan. Kannisto kuvasi ilmiötä näin (1902, 163):

- (44) *Muist.* Monikon genetiivimuotoja persoonapronomineilla on kaksi. *meitin*, *teitin*, *heitin*, jotka tarkoittavat persoonallista omistusta, ja *meilän*, *teilän*, *heilän* (resp. *meirän* j.n.e), jotka tarkoittavat persoonan perhettä, asuntopaikkaa. Substantiivien ohessa, joilla määräyksenä on *meilän*, *teilän*, *heilän* (resp. *meirän* j.n.e) yllä mainitussa merkityksessä, ei käytetä suffiksia.⁴¹

Viisi vuotta aiemmin olivat Kotikielen Seuran eri puolilta maata kotoisin olevat jäsenet keskustelleet kokouksessaan *me-*, *te-* ja *he-*pronominien muodostamista omistuslausekkeista. Seuran esimiehenä E. N. Setälä tiivisti yhteisen tulkinnan seuraavasti. Possessiivisuffiksiton muoto (esim. *meidän hevonen*) kertoi hevosen kuuluvan yhteisomistukseen,

suffiksillinen muoto (*meidän hevosemme* ja tietyissä murteissa *meitin hevosemme*) sen sijaan ilmaisi persoonallista omistusta: puhuttiin kaikkien omista hevosista. Kokous päätti suositella tätä kansankielistä ratkaisua kirjakieleenkin. (Kotikielen Seura 26.3.1887.)⁴²

Voisiko periaatetta soveltaa eläimiinkin? Suffiksilliset konstruktiot viittasivat kirjaimellisen omistuksen lisäksi myös ihmisten tai ihmisryhmien välisiin suhteisiin (*heidän ystävyytensä; heidän maansa, heidän kansansa*).⁴³ *He*-pronominin genetiivillä oli ihmisiin viittaavana määritteenä myös vahvistava funktio: ”se on *heidän* asiansa.” Kannisto (1902, 167) piti ilmiötä yleisenä mutta ei silti saanut siitä aineistoa. Yllä oleva lauseke *heitin aikans* (43c) voisi hyvinkin tarkoittaa distributiivisesti lauman jokaisen lehmän vaistomaista tietoa kotiinlähdön ajasta. Ero kollektiiviseen merkitykseen olisi pieni. Entä olisiko partitiivimuotojen *heittä* (43a) ja *heitä* (43c) välillä merkitysero? Ilmiötä pitäisi tutkia lisää, mutta se vaatisi laajempaa aineistoa.

Eläinviitteinen *he* Ruotsin kuningaskunnassa

Tässä jaksossa tutkin *he*-pronominin eläinviitteistä käyttöä aikana, jolloin ei kielentutkimusta tai puhutun kielen aineistoja vielä ollut, vaan suomen kirjakielistä muotoa Ruotsin kuningaskunnassa vasta hahmoteltiin. Esittelen eläinviitteisiä *he*- ja *ne*-pronomineja noin vuodesta 1550 vuoteen 1810 kolmen erilaisen aineiston, raamatunkäännösten, lakitekstien suomennosten ja kansanvalistustekstien valossa. Vaikka työni ei ole tilastollista, mainitsen joskus suuntaa antavia prosenttilukuja. Olen etsinyt digitaalisista aineistoista eläimiin liittyviä tekstejä tai tekstinkohtia. Käytettiinkö eläimistä kirjasuomen alkuvaiheissa sekä pronominia *ne* että *he*? Mihin kahta pronominia tarvittiin? Olivatko ne sama- vai eriviitteisiä? Ilmaisivatko ne tarkoitteiden samanlajisuutta, erilajisuutta tai lajienvälisyyttä? Näkyikö pronominiin valinnassa jälkiä puhutusta suomen kansankielestä tai ruotsin kirjakielen vaikutusta?

Joiltain osin olen rajannut tarkasteluani. Kansankielen lisäksi vanhassa kirjasuomessakin viitattiin *he*-pronominilla ihmisten ja eläinten lisäksi usein myös kasveihin ja elottomiin olioihin (ks. VKS I, 540–541,

777–778). Vaikka niitä voisi kuvata luontokulttuurisella jatkumolla, jätän ne tilanpuutteen vuoksi tämän luvun ulkopuolelle. *He*-pronominin käyttö refleksiivipronominina (ks. VKS I, 541) jää niin ikään taustatiedoksi, vaikka sen rajankäynti logoforisen käytön kanssa olisi kiinnostava erillinen tutkimuskohde. Suomen kirjakielen vanhimmat dokumentit olivat käännöksiä, joten alkuperäistekstit olisivat niiden keskeistä materiaalista välineistöä. Koska vanhimpien lainsuomennosten lähtökielenä oli ruotsi, voin tarpeen tullen vertailla niitä ruotsinkieliseen alkutekstiin. Samoihin aikoihin syntyneiden raamatunsuomennosten lähteenä oli sen sijaan hepreankielisen alkuteoksen lisäksi useita erikielisiä käännösversioita, joiden hyödyntämiseen ei kielitaitoni eikä käytettävissä oleva tilakaan riitä. Tarkastelen näin ollen *he*- ja *ne*-pronominien eläinviitteisyyttä Raamatussa pääasiassa suomennoksista käsin.

RAAMATUN ELÄIMET

Uskonpuhdistuksen jälkeen Raamattua käännettiin puhutuille kansankielille monissa maissa. Ruotsissa asuva suomenkielinen väestö sai 1500-luvulla ensikosketuksen äidinkieltensä julkiseen käyttöön luterilaisen kirkon teksteistä, joita luettiin jumalanpalveluksissa ääneen kaikelle kansalle.⁴⁴ Kun Mikael Agricola ensimmäisenä suomensi Uuden testamentin (1548) ja osia Vanhasta testamentista (1551, 1552), hän käytti aineistonaan kreikan-, latinan-, saksan- ja ruotsinkielisiä käännöksiä.⁴⁵

- (45) TEsse nyt sinulle ombi / racas Christilinen Lukija / ia Hyue Somalainen Hemelaine' / Cerialainen / eli cuca Herran Jesusen Ysteue sine olla mahdat) sen Uden Testamentin Kiriati Somenkielille wlostulkitudh / politain **Greca**in / politain **Latina**n / **Saxa**in ia **Rotz**in kirioista / sen ielkin quin HErran Jesusen Hengi ia Armo meille Lahijans iacanut on. (Agricola 1548, UT:n esipuhe.)

Kustaa Vaasan (1541) ja Martti Lutherin (1545) käännösten voisi arvella tukeneen yhden monikon 3. persoonan pronominin käyttöä varhaisimmissa raamatunsuomennoksissa, sillä ruotsin ja saksan kielissä käytettiin vain yhtä monikon 3. persoonan pronominia kaikenlaisista referenteistä. Myös katolisen kirkon latinankielinen Raamattu kuului

usein käänösprosessien välineistöön. Latinassa taas ei ollut monikossa lainkaan 3. persoonan pronominia, vaan demonstratiivipronominin hoitivat sekä *he-* että *ne-*pronominiin kaltaisia tehtäviä.⁴⁶ Raamatunsuomennokset rakentuivat Agricolasta lähtien ennen kaikkea toisilleen, ja kirkko piti huolta niiden kielestä. Tässä jaksossa tarkastelen vain virallisia kirkkoraamattuja, joista luettiin jumalanpalveluksissa suomenkielisiä tekstejä ääneen rahvaan kuultaviksi. Koko Raamatun käänsi vuonna 1642 Eskil Petraeuksen johtama komitea. Vuonna 1776 ilmestyi Anders Lizeliuksen tarkastama kirkkoraamattu, jota käytettiin kirkoissa virallisena raamatunsuomennoksena vielä koko 1800-luvun ajan.⁴⁷ Seuraavat viralliset kirkkoraamatut ilmestyivät vasta vuosina 1933–1938 ja 1992, ja ne edustivat kieleltään nykysuomea.

Eläimiä esiintyy Raamatussa varsinkin kertomuksissa ja myyteissä, jotka havainnollistavat vertauksin ja metaforin ihmisten ja muun luonnon suhdetta luojaansa.⁴⁸ Suomennostekstit pysyivät melkein neljän vuosisadan ajan samanlaisina sikäli, ettei niissä tapahtunut suuria syntaktisia muutoksia. Nykylukijan ongelmana on lähinnä vanha ortografia (esimerkki 45), joka vasta 1800-lukuun mennessä kehittyi nykyiselleen. Ääneen luettuna sillä ei kuitenkaan ollut suurta merkitystä. Havainnollistaakseni tätä olen riisunut oman aikansa ortografian pois seuraavista Uuden testamentin käänöskatkelmista (Joh. 10: 2–4). Jeesus kuvasi siinä *Hyvä paimen* -vertauksella itseään ja tehtävänsä: ”Minä olen se hyvä paimen. Hyvä paimen antaa henkensä lammasten edestä” (Joh. 10: 11). Paimeneen viittasi persoonapronomini *hän* ja lampaisiin samaan paradigmaan kuuluva *he*:

- (46) Ja **omat lampaans** kutsuu *hän* nimeltäns ja ulosviepi **heijät**. Ja kuin *hän* lampaans uloslaskee niin *hän heidän* edelläns menee. Ja lampaat seuraavat *häntä*. Sillä että **he** tuntevat *hänen* äänens. (Agricola 1548.)
- (47) Ja **omia lampaitans** kutsuu *hän* nimeltäns ja vie **heidän** ulos. Ja kuin *hän* omat lampaans ulospäästää, käy *hän heidän* edelläns, ja lampaat seuraavat *häntä*: sillä **he** tuntevat *hänen* äänens. (Biblia 1642.)

- (48) Ja **omia lampaitansa** kutsuu *hän* nimeltänsä, ja vie **heidät** ulos. Ja kuin *hän* omat lampaansa päästää ulos, käy *hän* **heidän** edellänsä, ja lampaat seuraavat *häntä*, sillä **he** tuntevat *hänen* äänensä. (Kirkkoraamattu 1776.)

Lampaat olivat Raamatun tärkein eläin ja lammaspaimen paimenista arvostetuin (Saarisalo 1965, 635–636). Teksti esitteli performatiivisen intra-aktion ja sen toimijat.⁴⁹ Hyvä paimen kutsui lampaita *nimeltäns* – erisnimillään – ja ne tunsivat paimenen äänen. Näkökulma laumaan oli distributiivinen, koska paimen puhutteli jokaista sen jäsentä erikseen myös yksilönä. Kohtaus muistuttaa klassista performatiivista: nimen antajalla oli tehtävänsä valtuudet, ja nimi astui voimaan sillä hetkellä, kun puhuja lausui sen ääneen.⁵⁰ Monikollinen persoonapronomini *he* kytki intra-aktiivisen käännöstopahtuman referentiaalisenä indeksinä lampaat samaan kategoriaan yksiköllisen persoonapronominin *hän* tarkoitteen kanssa.

Muut suomennokset olivat samoilla linjoilla. Eläinviitteinen *he*-pronimi vallitsi tässä kontekstissa koko vanhan kirjasuomen ajan (46)–(48) ja vielä varhaisnykysuomen kaudenkin. Se vilahti vielä vuoden 1938 Uudessa testamentissa (49). Vasta vuonna 1992 *ne*-pronimi syrjäytti täysin eläinviitteisen *he*-pronominin (50), ja niin toislaiset eläimet erottuivat kieliopilliselta kategoriaaltaan ihmisistä.

- (49) – – ja *hän* kutsuu **omat lampaansa** nimeltä ja vie **heidät** ulos. Ja laskettuaan kaikki omansa ulos *hän* kulkee **niiden** edellä, ja lampaat seuraavat *häntä*, sillä **ne** tuntevat *hänen* äänensä. (Raamattu 1938.)
- (50) *Hän* kutsuu **lampaitaan** nimeltä ja vie **ne** laitumelle. Laskettuaan ulos kaikki lampaansa *hän* kulkee **niiden** edellä, ja lampaat seuraavat *häntä*, koska **ne** tuntevat *hänen* äänensä. (Raamattu 1992.)

Vanhan testamentin mukaan ihmiset ja eläimet muodostivat yhdessä luomakunnan (Saarisalo 1965, s.v. *eläimet*), joten molempiin viittaaminen samalla persoonapronominilla oli ymmärrettävää. Ihmisellä oli tehtävänsä myös luomiskertomuksessa, sillä maailman synnyttyä hän sai

antaa eläimille lajinimet (1. Moos. 2: 19–20). Luomiskertomuksessa (51) eläimiin viitattiin ensin kolmesti pronomiinilla *ne*. Lajin nimeämisen jälkeen tekstiin ilmaantui kuitenkin samaviitteinen *he*-pronomini lausekkeessa *heidän nimensä*. Samoin jäsenyi vuoden 1776 kirkkoraamatun tekstikin.⁵¹

- (51) Cosca Herra Jumala oli maasta **caickinaiset eläimet kedolle ja caickinaiset linnut** taiwan ala tehjnyt **toi hän ne** ihmisen eteen että hän näkis **cuinga hän ne nimitäis**: sillä nijncuin ihminen caickinaiset ['kaikenlaiset'] eläimet nimitti **nijn ne cudzutan**. Ja ihminen andoi **cullakin carjalle** ['nautaeläimelle'] ja **linnuille** taiwan alla ja **eläimille** maan päällä *heidän nimensä*. (Biblia 1642.)

Vuoden 1933 nykysuomea edustavassa Raamatussa eläimiin viitattiin ensin distributiivisesti yksilöinä ("ihminen nimesi *kunkin* elävän olennon"), mutta käytettiin sitten *kaikista* erilaisista eläimistä *se*-ja *ne*-pronomineja (52):

- (52) Ja Herra Jumala teki maasta kaikki metsän eläimet ja kaikki taivaan linnut ja toi **ne** ihmisen eteen nähdäkseen, kuinka hän **ne** nimittäisi; ja niinkuin ihminen **nimitti kunkin elävän olennon**, niin oli **sen nimi** oleva. Ja ihminen antoi **nimet** kaikille karjaeläimille ja taivaan linnuille ja kaikille metsän eläimille. (Raamattu 1933.)

Esimerkki (53) aloittaa kertomuksen suuresta vedenpaisumuksesta, johon Jumala päätti hukuttaa koko luomakuntansa. Erilajisiin eläimiin viittasi ihmisistä alkaen karjaan, matoihin ja lintuihin asti pronomini *he* (1. Moos. 6: 7):

- (53) Ja [Jumala] sanoi: ihmisen cuin minä loin hucutan minä maan pääldä **hamast ihmisest carjan matoin ja linduin asti** taiwan alla: sillä **minä cadun** että minä **heitä** tehnyt olen. (Biblia 1642.)

Oliko eläinviitteisessä *he*-pronominissa jälkiä kansankielen samantekevyyden ilmauksista? Jumalahan pettyi kovin omaan luomistyyhkönsä. Lopulta hän muutti kuitenkin mieltään ja rakennutti Nooan arkin, jonne pääsi seitsemän paria joka eläinlajista, lukuun ottamatta petoja, joita otettiin mukaan vain yksi pari lajia kohti:

- (54) Nijn **myös caicki pedot** laistans [‘omasta lajistaan’]⁵² ja **caicki carja** laistans ja **caicki madot** maan päällä laistans ja **caicki linnut** laistans **caicki jotca letä** taisit [‘osasivat lentää’] ja **caicki joilla sijwet** olit. **Ne caicki** menit Noahn tygö Arckijn caxittain caikesta lihasta josa elävä hengi oli. Ja **ne** olit coiraxet ja naaraxet caickinaisesta lihasta ja menit sisälle nijncuin Jumala hänelle käsenyt oli. (Biblia 1642: I. Moos 7: 14–16.)

Eläimiin viittaa pronomini *ne*. Ihminen puuttuikin tästä joukosta. Toisaalta pronominin vaihtuminen demonstratiiviksi saattoi johtua myös petojen mukanaolosta. Vaaralliset, muita eläimiä raatelevat petoeläimet olivat Raamatussa erikoistapaus: suomennoksissa niihin viittasi yleensä *ne*-pronomini. Ainoastaan silloin, kun esitettiin ennustus tulevasta rauhahan valtakunnasta, jossa peto- ja karjaeläimet elivät sovussa, Agricola käytti kaikista yhteisesti *he*-pronominia (esimerkki 55). Samoin tehtiin vuoden 1642 Bibliassa ja vuoden 1776 kirkkoraamatussa. 1900-luvulla ilmestyneissä kirkkoraamatuissa sen paikalle vaihtui *ne*-pronomini kaikkien nykysuomeksi tehtyjen eläinviittausten mukaisesti (56).

- (55) Sudhet pite asuman Lammasten seghas ia Pardus wohlan cansa pite macaman. Wasicka mös ia Jalopeurukainen ia teuras naudhat ynne wijpyuet ia vähe sorri⁵³ **heite caitze**. Nin mös lehmet ia Carhut ynne caidaan [‘yhdessä kaitsetaan’] ynne mös **heijden wasikans** pite macaman. (Agricola: Jesaja II: 6–7.)
- (56) Silloin susi asuu karitsan kanssa ja pantteri makaa vohlan vieressä; vasikka ja nuori leijona ja syöttöhärkä ovat yhdessä, ja pieni poikanen **niitä paimentaa**. Lehmä ja karhu käyvät laiturilla, **nii-den vasikat ja pennut** yhdessä makaavat. (Raamattu 1933.)

Osa eläimistä luokiteltiin Vanhassa testamentissa saastaisiksi: niitä ei juutalaisen uskonnon mukaan saanut syödä eikä koskea niihin lihana (57). Luomiskertomuksessa eläimet olivat jakautuneet kolmeen luokkaan, maassa, vedessä tai taivaalla eläviin eläimiin, jotka eivät saaneet sekoittua toisiinsa. Puhtaita olivat esimerkiksi karjaeläimet, jotka märehivät ja joiden sorkka oli halkinainen. Niihin viittasi *he*-pronomini. Koska sialla oli kaksijakoiset sorkat mutta se ei märehinyt, se oli syömäkelvoton (58).⁵⁴ Saastaisiksi määriteltyihin eläimiin viitattiin yleensä *se*- ja *ne*-pronomineilla, mutta käytänne ei ollut ehdoton (esim. 59). Uudessa testamentissa käytettiin usein epäpuhtaistakin eläimistä *he*-pronominia; 1900-luvun Raamatuissa se korvautui lopulta *ne*-pronominilla (60).

- (57) Näiden liha ei teidän pidä syömän, eikä *heidän* raatoins tarttuman: sillä *ne* owat teille saastaiset. (Biblia 1642: 3. Moos. 11: 8.)
- (58) Sica waicka *hänellä* on caxihaaraiset sorcat, ei *hän* cuitengan mār-hedi, *se* pitä teille oleman saastainen, *hänen* lihans ei teidän pidä syömän, eikä *sen* raatoon sattuman. (Biblia 1642: 5. Moos. 14: 8.)
- (59) Tämä pyhyys on Jumalan sana jonga cautta caicki pyhitetän. Coirat owat jotca wainowat Jumalan sana. *Siat* owat jotca idzens lihallsijn himoihin upottawat ettei *he* taida sanasta waaria otta. (Biblia 1642: Matteus 7: 6.)
- (60) Älkää antako pyhää koirille, älkääkä heittäkö helmiänne *sikojen* eteen, etteivät *ne* tallaisi niitä jalkoihinsa ja kääntyisi ja repisi teitä. (Raamattu 1933 mp.)

Vaikka uskonpuhdistuksen jälkeen julkaistuissa suomenkielisissä kirkkoraamatuissa materiaalistui monikielinen kansainvälinen käännösdiskurssi, eläinviitteisten *he*- ja *ne*-pronominiin käyttö perustui ehkä silti myös suomen kansankieleen. Niillä oli yhteisellä merkityskentällä erilaisia tehtäviä. Myyttisissä kertomuksissa maailman synnystä persoonapronomini *he* toimi indeksinä Jumalan, ihmisten ja muiden eläinten lajienvälisestä yhteydestä. Toinen yleinen *he*-pronominin tehtävä oli osoittaa puhtaan ja sekoittumattoman lajin erillisyyttä muista lajeista. Demonstratiivinen *ne*-pronomini taas erotti petoeläimet muista

eläimistä omaksi kategoriakseen. Epäpuhtaista tai piirteiltään lomittuneista eläimistä käytettiin sekä *he*- että *ne*-pronomineja.

LAKIEN JA ASETUSTEN ELÄIMET

Lait ja asetukset muodostavat toisen Ruotsin ajan varhaisimmista suomenkielisistä tekstiaineistoista. Ne olivat suomennoksia ruotsinkielisistä alkuteksteistä ja erosivat tekstilajiltaan selvästi raamatunkäännöksistä. Kun Raamattu kertoi juutalaisten ja kristittyjen historiasta, myyteistä ja uskonnoista, lakitekstit esittivät virtuaalisten intra-aktioiden välityksellä ratkaisuja Ruotsin kuningaskunnan asukkaiden arkielämän aktuaalisiin kysymyksiin: vastuisiin ja velvoitteisiin, taloudellisiin etuihin ja menetyksiin. Säädösteksteissä käytettiin eläimistä useimmiten *ne*-pronominia, mutta vanhimmista suomennoksista lähtien niihin viittasi *ne*-pronominin lisäksi joskus myös samaviitteinen *he*, mitä tässä luvussa erityisesti seurailen.

Eläimet olivat lainsäädännön käsittelemässä tapauksissa yleensä sivuosassa. Kotieläimet ja metsäneläimet tulivat kuitenkin näkyville usein silloin, kun säädettiin lakeja maanomistusta ja -käyttöä koskevista ongelmista. Niissä käsiteltiin eläinten muulle luonnolle aiheuttamien vahinkojen estämistä ja korvaamista. Toisaalta säädettiin asetuksia eläinten laittoman käytön tai haltuunoton rangaistavuudesta. Tarkastelen ensin 1500- ja 1600-luvulla suomennettuja Ruotsin maanlakeja ja niiden pohjalta 1700-luvulla julkaistun valtakunnanlain suomennosta. Eläimet ovat maanlaissa esillä varsinkin Rakennuskaudessa, joka käsittelee muun muassa metsänhoitoon ja eläinten laiduntamiseen liittyviä kysymyksiä.⁵⁵

Vuonna 1442 vahvistettu *Kuningas Kristofferin maanlaki* koski koko Ruotsin maaseutua. Sen suomentaminen alkoi samoihin aikoihin Raamatun kanssa, ja suomentajina toimivat jälleen usein papit, joilla oli eniten kokemusta käännöstyöstä kansankielille. Käsikirjoituksia ei julkaistu, mutta niiden kopioita käytettiin käräjillä sekä lainlukijoiden ja alilaamannien työssä ympäri Suomea. Kristofferin maanlaista laati ensimmäisen käännöksen suomeksi noin vuonna 1580 Herra Martti eli Martti Olavi, Tukholman suomalaisen seurakunnan pappi, joka oli aiemmin toiminut Rauman kirkkoherrana. Vuonna 1601 Martin suomennosta muokkasi edelleen Turun seudun ja Pohjanmaan kansankieltä edustanut Ljungo

Tuomaanpoika, Kalajoen kirkkoherra. Vuonna 1648 valmistui lainsuomentajaksi erikoistuvan Abraham Kollaniuksen käsikirjoitus, jonka kielessä on arvioitu olevan 1642 ilmestyneen Biblian vaikutusta.⁵⁶

Tärkeimpiin kotieläimiin – ainakin hevoseen, lehmään ja koiraan – maanlaissa viitattiin usein yksikössä. Silloin Martti ja Ljungo käyttivät *hän*-pronominia ja Kollanius *se*-pronominia. Alla olevissa esimerkeissä (61) säädetään rangaistus toisen omistaman lehmän vahingoittamisesta ja esimerkeissä (62) siitä, että jonkun koira on purrut toisen karjaa. Kappaleet alkavat ruotsinkielisen alkutekstin mukaisesti joko verbillä tai *nyt*-partikkelilla; nykysuomessa niitä vastaisi *jos*-alkuinen konditionaalilause. Nämä aloitustavat ovat käänöslainoja Ruotsin laeista.⁵⁷

(61) Lyöpi mies **lehmän** nijn ettei **händä** saa lypsä maxakan puoli marka. (Martti 1580.)

Lyöpi mies **lehmän**, nin etei **hän** sata lypsetyxi maxakan 1/2 marca. (Ljungo 1601.)

Lyö mies **lehmä**, nijn ettei **se** saa lypsä, maxacaan puolen marca. (Kollanius 1648.)

(62) **Nytt** on miehellä **koira** ioca eläimen pure eli iotakin eläüätä toisen miehen CarJasta, pure **hän** iongun cuolixi, ättakan se ionga koira on, cuollehen, ia maxakan iällens eläüän cuollehesta nin hyuänn. (Ljungo 1601.) / **On** taloinpojalla se **coera**, joca eläimitä pure, taicka muita eläwitä, toisen Carjasa: Pure **se** iongun cuoljxi, ottacaan se cuoluen, jonga coera on, ja maxacaan jällensä, nijn hywällä eläwällä. (Kollanius 1648.)

Useimmiten maanlaissa puhuttiin eläimistä kuitenkin monikossa. Rakennuskaareissa käsiteltiin laumoina ja parvina liikkuvien eläinten aiheuttamien vahinkojen taloudellista korvaamista niiden omistajille. Luvuissa 11 ja 12 säädettiin puolikesyjen sikalaumojen kulkemisesta vieraisissa terhometsissä. Halu etsiä tammimetsistä terhoja sekä kaivella ja pureksia puiden juuria oli aikoinaan periytynyt villisioilta kesyjen sikojen lajityypilliseksi käyttäytymistarpeeksi.⁵⁸ Metsänhoidon kannalta se oli ongelmallista, koska tammista saatiin parhaat mastot isoihin laivoihin (Väre & Oja 2013, 65). Maanlaissa säädettiin yksityiskohtaisesti sikojen

laiduntamisesta yksityisissä ja yhteismetsissä. Seuraavassa lainkohdassa (63) esitellään virtuaalinen intra-aktio, jossa sikalauman omistajan eli ”Sikojen isännän” siat vierailevat yhä uudelleen naapurin eli ”Metsän isännän” omistamassa terhometsässä. Alaindeksi 1 viittaa sikoihin, alaindeksit 2 ja 3 metsän ja sikojen omistajiin:

- (63) Nytt iuoxeuat *Sighat*₁ metzäin waihel nijn sanokan metzän Isändä₂ Sikain Isännälle₃ yhden ia toisen kerdhan, että hän₃ kätke Sighansa₁, ia ei maxa hän₃ sitä, mutoin ios metzä on aidhattu; **Io** **he**₁ iällensä tuleuat colmannen kerdhan, nijn ottakan **ne**₁ **sisälle** cahden miehen tohdistoxen alla, sijtte sanokan Sikain Isänelle₃ sen laillisesti, ia cumbikin_{2,3} nimittäkän sijtte siihen colme wahua talollista miestä napureista ia napurein lähimbiä, ne cwsu aruatkann sitte metzä Isännän₂ wahingon ia Sikain₁ parannoxen, ia laskekan metzän palkan heidhän_{2,3} waihellans nijn että tasus tule, **siihen pitä heidhän**_{2,3} **tytymän, ios ne**₁ **pitä sijtä pois otettaman**, taicka sijnä oleman. (Martti 68-Rak-12.)

Katkelman vapaa käännös nykysuomeksi. Sikaviitteiset monikkopronomininit on lihavoitu:

’Jos siat juoksevat metsien välillä, niin sanokoon Metsän isäntä Sikojen isännälle yhden ja kaksikin kertaa, että tämä veisi pois Sikansa, eikä hän joudu maksamaan siitä paitsi, jos metsä on ollut aidattu. Jos **he** taas tulevat kolmannen kerran, niin ottakoon (Metsän isäntä) **ne** sisälle (aitaukseen?), niin että kaksi miestä on todistajina, kertokoon sitten asiasta Sikojen isännälle lainmukaisesti, ja kumpikin nimittäköön sitten (todistajiksi) kolme vahvaa talonisäntää naapureista ja lähinaapureista. Arviokoot nuo kuusi (isäntää) sitten Metsän isännän vahingon ja Sikojen (isännän) hyödyn ja laskekoon heidän välillään olevan vai (antaa) olla siinä.’

Lakitekstin (63) hahmotellun intra-aktion spatiaalinen näkökulma on koko ajan metsänomistajan: kysymys on tilanteesta, jossa siat *tulevat* hänen metsäänsä ja hän *ottaa* ne kiinni. Sikalauman ja kahden isännän

lisäksi läsnä on myös useita muita naapurinmiehiä, joita tarvitaan terhometsän vahinkojen lailliseen toteamiseen ja arviointiin. Pronomini *he* viittaa katkelmassa kerran sikalaumaan ja kerran metsän ja sikojen isäntiin. Kolmannella rivillä *he* ja *ne* ovat samaviitteisiä: molempien tarkoitteena on sama sikalauma. Silloin kun siat tulevat isännän metsäalueelle kolmannen kerran subjekteina, niihin viittaa *he*-pronomini. Nyt ne saa ottaa todistajien läsnä ollessa kiinni, ja objekteina niiden pronominiksi palaa *ne*. Katkelman loppuriveillä pronominit *he* ja *ne* ovat eriviitteisiä: *he* viittaa isäntiin ja *ne* sikoihin.

Muut suomentajat kuin Martti valitsivat kuitenkin toisin. Ljungo Tuomaanpoika käytti sioista aluksi pelkkiä *he*-pronomineja ja Kollanius vain *ne*-pronomineja (64a). Esimerkin loppuriveillä (64b) kaikki kolme kääntäjää viittasivat sikoihin *ne*-pronominilla, jota Kollanius käytti tässä myös isännistä.

(64a) Jos *he*₁ iällens tuleuat colmannen kerdhan, nin ättakan *heitä*₁ sisälle. (Ljungo 1601.)

Tulewat *ne*₁ wiesel colmannen erän, nijn ottacaan *ne*₁ sisälle. (Kollanius 1648.)

(64b) siihen pitä *heidhän*₂ tytymän, ios *ne*₁ pitä sijtä pois otettaman. (Martti 1580.)

sihin *heidhen*₂ tytymän pitä, ios *ne*₁ pitä sijtä pois ätettaman. (Ljungo 1601.)

– – johonga *nijdhen*₂ pitä tytymän, joco *ne*₁ pitä kijnni pidettämän. (Kollanius 1648.)

Esimerkissä (65) on vastaava kohta alkuperäiskielellä Ruotsin valtakunnanlaista, joka korvasi Kristofferin maanlain vuonna 1734. 3. persoonan pronomini *the* (nykyortografialla *de*) viittasi siinä sekä isäntiin että sikoihin. Ruotsin valtakunnanlain suomennos ilmestyi painosta vasta vuonna 1759.⁵⁹ Siinä käytettiin suomen kahta monikkopronominia eriviitteisinä: sikoihin₁ viittasi *ne* ja isäntiin₂ *he* (esimerkki 66).

(65) Bygninga Balk XII Cap. Huru swin måge i ållonskog släppas
3. §. Löpa swin ur en skog i annan, som ej ligga samman; säge

tå skogsägaren första och andra gången honom til, som swinen äger, at taga **them** bort, och hålla **them** ther ifrån. Finnas **the** ther sedan; tå må skogsägaren **them** uptaga, och låte goda män profwa, hwad för them betalas skal, ther **them** begge ej therom åsamjer. (Sweriges Rikes Lag.)

- (66) 3. §. Jos siat juoxewat yhdestä metzästä toiseen, jotca ei yhdesä ole; nijn tygö sanocon metzän isändä händä, jonga siat owat, ensimmäisen ja toisen kerran, että hän **ne**₁ poisotta, ja siellä pois pitä. Jos **ne**₁ siellä sitte löytän; nijn mahta metzän-isändä **ne**₁ kijnniottaa, ja andacon wierasten miesten arwata, mitä **nijden**₁ edestä maxet-taman pitä, jos ei **he**₂ molemmin sijtä muutoin sowi. (RWL 1759, Rakennuskaari 12.)⁶⁰

Etsivätkö ensimmäiset lainsuomentajat tapaa, jolla *ne*- ja *he*-pronominit osallistuisivat käännösprosessiin suomen kansankielen tavoin sama- ja eriviitteisessä käytössä? Ljungo käytti sioista (ihmisten lisäksi) eniten *he*-pronominia, Kollanius eniten *ne*-pronominia ihmisistä (sikojen lisäksi). Hekään eivät silti pyrkineet käyttämään ruotsinkielisen alkutekstin mukaisesti vain yhtä pronominia. Valtakunnanlain suomennoksessa molemmat pronominit säilyivät vain eriviitteisinä: *he* ihmisiin ja *ne* toislajisiin eläimiin viittaavina pronomineina.

Otan esiin toisenkin esimerkin samasta luontokulttuurisesta ympäristöstä. Rakennuskaaressa annettiin säädöksiä myös metsämehiläisten pesimisestä suojeltavien terhopuiden alueella. Pesän tultua ahtaaksi osa mehiläisistä lähti tapansa mukaan surisevana parvena etsimään vanhan kuningattaren kanssa uutta pesäpuuta.⁶¹ Kun omistaja oli löytänyt parven uudesta paikastaan, hänen tuli merkitä se omakseen ja tiedottaa asiasta kylän miehille. Herra Martti käytti parvesta *ne*- ja *he*-pronomineja sekä viittasi siihen joskus myös yksikkömuotoisella substantiivilla *kimalainen* ja pronomiinilla *hän* (esimerkki 67).⁶² Alaindeksi 1 viittaa mehiläisiin, alaindeksi 2 niiden omistajaan ja alaindeksi 3 metsänomistajiin:

- (67) Nytt Rämäiäuätt **kimalaisett**₁, ia lendäuätt toisen metzän, noudhatta se₂ iälghist, ionga kimalaisett₁ omat ouat, siihen hulikan ia läpehen **cunga he**₁ meneuätt, ia merkitzepi sen saman pwn,

ia cwlutta kylän miehille, ei mahda yxikän mies *häneldä*₂ pois otta. Tule toinen iälgist ia omista ne samat kimalaiset, pitäkän se₂ ioca ensin cwlutti. Ios lendä kimalaisten₁ Rämäys eli Rypele terho pwhun, nijn *pitä ne*₁ hulikan *otettaman* ia ei pwta turmel-taman, Ios hacka mies₂ pwn mahan eli turmele, maxakan 6. äyri edhest. **Ios lendä** hän₁ **pino pwhun**, hakatkan mahan ia ottakan **kimalaisen**₁ ilman syytä. Nytt taitauat metzän omistaiat₃ *händä*₂ nuhdella, sanouat *ne*₃ kimalaiset₁ ei *hänen*₂ oleuan, nijn tietkän sen 3. miehen cansa, että *ne*₁ **olit hulikoisa** ia kimalais astioisa, *hänen*₂ kimalaistarhasans, ia että *hen*₂ **seuraisi heitä**₁ iälistä nijn läpehen, ios *hän*₂ täyttä sen walan, nijn ottakan wapadhesti kimalaisens₁ iällens. (Martti 1580, Rakennuskaari.)

Maanlain eri suomennokset erosivat tässä tekstissä toisistaan sanastoltaan jopa enemmän kuin kieliopiltaan. Oli luotava uusia termejä, joita suomen kirjakielessä ei vielä ollut. Kukin kääntäjä keksi omat nimityksensä mehiläisten parveilulle ja ääntelylle sekä tammimetsän lahopuille.⁶³ Oheisessa selitysversiona olen lihavoanut mehiläisiin viittaavat monikkopronominit:

’Jos mehiläiset pörisevät ja lentävät toiseen metsään ja jäljessä seuraava se, joka *ne* omistaa, sille mehiläispesälle ja aukolle, jonne *he* menevät, ja merkitsee sen saman puun ja kuuluttaa kylän miehille, ei yksikään mies voi sitä *häneltä* pois ottaa. Jos tulee toinen (mies) perässä ja sanoo omistavansa samat mehiläiset, pitäköön (ne) se, joka ensin kuulutti. Jos mehiläisten Rämäys eli Parvi lentää terhopuuhun (tammeen), niin *ne* pitää ottaa pyttyyn puuta turmelematta. Jos mies hakkaa puun maahan eli turmelee sen, maksakoon siitä kuusi äyriä. Jos hän lentää (arvottomaan) pinopuuhun, hakatkoon (alkuperäinen omistaja) sen maahan ja ottakoon mehiläiset korvauksetta. Jos metsänomistajat nuhtelevat *häntä*, ja sanovat, etteivät mehiläiset ole *hänen* (pesän omistajan), niin saakoot (he) kolmannen miehen kanssa tietää, että *ne* olivat puupytyissä ja mehiläisastioissa *hänen* mehiläistarhassaan ja että *hän* (omistaja) seurasi *heitä* aukolle, joten ottakoon vapaasti mehiläisensä taas.’

Ljungo (68) käytti Martin tavoin mehiläisistä samaviitteisiä monikko-pronominia *ne* ja *he*, Kollanius vain *ne*-pronominia (69):

- (68) Lendä kimalais soidhin terhå puhun, nin **pitä se heille pesäxi tehtämän**. Ia **hän seurasi heitä läpehen** [’aukolle’] ia pitämä siahan [’olinpaikkaan’]. (Ljungo 1601.)
- (69) Ja se **nijtä puun ja läwen työ** [’tykö’] **noudhatta** [’seuraa’] jonga *ne* omat owat. (Kollanius 1648.)

Ruotsin valtakunnanlain (1734) vastaavassa kohdassa (70) mehiläisiin viittasi monikon 3. persoonan pronomini *de* (*the*) ja parveen (*bisvärm*) yksikön 3. persoonan demonstratiivipronomini *den* (*then*). Lain suomenoksessa (1759) olivat samaviitteiset *ne*- ja *he*-pronominit mehiläisistä kuitenkin edelleen käytössä ja vain parveen viitannut *hän* vaihtunut *se*-pronominiksi (71). Vasta myöhemmin myös *he* vaihtui *ne*-pronomiiniin.⁶⁴

- (70) 21. kap. Om Bi.
1. §. Flyga **bi** bort i annars skog, och följer ägaren **them** til stock och hol, märker samma trä, och gifver thet byamän tilkänna; hafve ingen våld honom **them** förtaga. Hafver **bisverm** satt sig i bärande och fridlyst trä; tå skal **then** stockas,⁶⁵ och ej trä huggas, eller spillas, vid bot, som i 13 Cap. är sagt. Är **then** i annat trä; hugge neder; och tage **bi** sin saklöst. (*Sweriges Rikes Lag* 1734. *Finlex* 1.1.1734/2.)
- (71) Rakennuskaari 21. luku. Kimalaisista.
1 §. Jos **Kimalaiset** lendävät pois toisen metzään, ja isändä noudhattaa **heitä** hamaan **heidän** patzaseens ja reikäns, merkitze saman puun, ja anda sen kylänmiesten tietä; ei pidä kelläkän oleman waldaa **niitä** häneldä pois-ottaa. Jos **Kimalais parwi** on istunut hedelmälliseen ja rauhaan cuulutettuun [’rauhoitettuun’] puuhun, nijn pitä **se** patzaseen päästettämän, ja ei puuta hacattaman eli hucattaman, sen sacon vaihella cuin 13. Lugusa sanottu on. Jos **se** on muusa puusa; hacattacon maahan, ja ottacon **kimalaisens** syttömästi. (RWL 1759, Rakennuskaari, 21.)⁶⁶

Ruotsin maanlain ensimmäisissä suomennosversioissa eläinlaumoihin ja -parviin viittaavat pronominit toivat siis alkuperäistekstiin omat merkityslisänsä. *He* tuli käyttöön yhteyksissä, joissa ihmiset havainnoivat ja tulkitsivat toislajisten eläinten merkityksellistä toimintaa. Mehiläisten omistaja seurasi niiden lentoa uudelle pesälle (esim. 67: *kunga he menevät; seuraisi heitä jälistä*; 68: *seurasi heitä läpehen*) ja varasi sen niiden pesäpuuksi (68: *pitää se heille pesäxi tehtämän*). Se oli yhteinen intra-aktio, jossa mies ja mehiläiset vaikuttivat toisiinsa, meneillään olevaan prosessiin ja sen päätökseen. Sikalaumojen ja mehiläisparvien elintapa ja ympäristö kertoivat luontokulttuurin erilaisista toimijoista ja heidän vastuistaan intra-aktiossa (ks. Haraway 2008; 2020; Lummaa & Rojola 2014, 19). Metsänomistajan oli huolehdittava omien arvopuidensa lisäksi myös niitä vahingoittavasta naapurin sikalaumasta. Mehiläisten omistajan oli puolestaan seurattava oman parvensa lentomatkaa ja samalla suojeltava niiden valitsemaa pesäpuuta toisten metsänomistajien alueella. Metsän toimijat lomittuivat keskenään lakitekstin esittämässä intra-aktiossa toistensa kanssa, ja suomennoksissa niitä yhdisti 1700-luvulle asti yhteisen paikan ja toiminnan lisäksi myös lajienvälinen *he*-pronomini.

Lakeja täsmensivät usein suppeammat asetukset, jotka saatettiin jumalanpalveluksissa ääneen luettuina rahvaan eli säätyihin kuulumatomien kansanhimisten tietoon.⁶⁷ Vuodesta 1686 kuninkaan kuulutukset oli kirkkolain mukaan luettava maan kansankielillä suomeksi ja ruotsiksi. Usein papit suomensivat niitä saarnastuoleissaan myös suoraan ruotsinkielisistä teksteistä. Ne piti lukea kirkoissa kolme kertaa, mikä sääntö kirjattiin aluksi myös itse kuulutustekstiin (Nordlund, tulossa).⁶⁸ Seuraava asetus on 1600-luvun alusta, jolloin kestikievari- ja kyytijärjestelmä Suomessa käynnistyi (siitä ks. Paasikivi 1920). Kuningas Kustaa Adolf kielsi silloin asetuksella alaisiltaan talonpoikien ja heidän hevosensa ilmaisen hyväksikäytön. Omia hevosiaan ei saanut viedä korvauksetta talonpoikien ruokittaviksi. Jos joku rikkoi kieltoa, hänen hevosensa (*ne*) oli otettava kiinni ja päästettävä vapaiksi vasta, kun kulut oli korvattu talonpojalle.

Katkelmassa (72) käytetään hevosista₁ ja kruunun virkamiehistä₂ pronominia *hyö* (*hö*). Siinä on itämurteisia piirteitä.⁶⁹ Oliko eläinviitteisen *hyö*-pronominin käyttö edellä olevassa lauseessa *vaikka hyö kennen*

olisit peräisin kansankielisistä konsessiivisuuden ilmauksista? Hevosten omistajan yhteiskunnallinen status oli yhdentekevä yksityiskohta: *vaikka* hän olisi ollut maan korkein virkamies, oli otettava kiinni hänen talonpoikien ruokittavaksi jättämänsä hevoset.

(72) Teke jocu tätä watan nijn että hän lähettä **hevoisens₁** ruillen [’ruoille’] nijn pitä meiden Linnanisändem ja Wanhimam₂ **ne₁** *cochta andaman ylessotta* [’otattaa ne heti kiinni’] ilman ychtäken eroituxeta **waicka hö₁** **kennen olisit** eikä mös ennen päästämän quin **hö₂** **maxavat** caiken sen culutuxen jonga taloinpoica siihen cwluttanut on. (Asetus 1615.)

Yleensä kielissä on monia erilaisia konsessiivisuuden indeksejä (ks. König 2006; vanhasta kirjasuomesta Kiuru 1990). 1700-luvun suomenkielissä asetuksissa olivat muotia varsinkin *kuka ikänäns*, *missä ikänäns*-tyyppiset konstruktiot, joihin kuului ”samantekevyyden kvanttoripronomini” (ISK § 750).⁷⁰ Niissä oli eläinviitteisiä tapauksia kuitenkin vain vähän. Vuonna 1754 annettiin asetus, joka koski petoeläinten ja -lintujen pyydystämistä:

(73) Caikilla₂ olcoon lupa Pyydöxillä pyytää ja ambua sekä Pyssyllä että Joutzella, eli **millä tawalla se ikänäns tapahtua taitaa**, nijtä Metzän-eläwiä ja linnuia, jotca wahingoa tekewät, cuin owat erinomattain Carhut, Sudet, Ketut, Ilwexet, ja Näädät, nijn mös caikellaiset Haucat, Cotcat, Hyypiät, Tarhapöllöt eli Cackurit ja muut sencaldaiset, **cusa ne₁ ikänäns löytään**. Ja olcon se jocaitzen omasa tahdosa, *jotca₂ nijtä₁* ambuwat, että saada pitä eli **myydä nijden₁**, **Nahat, kenelle he₂ ikänäns tahtowat Maalla eli Caupungisa**, Meidän Käskyläistem estettä jollaculla tawalla. (Asetus 1754.)

Petoja sai kuka vain pyydystää kaikissa mahdollisissa tilanteissa: se miten ja missä se tapahtui, oli yhdentekevää. Sen osoitti konsessiivinen konstruktio – petoihin sopimatonta *he*-pronominia ei siksi samantekevyyden ilmaisuun tarvittukaan.

KANSANVALISTUKSEN ELÄIMET

Suomenkielisen kirjoittamisen kahtena ensimmäisenä vuosisatana tekstit olivat suurimmaksi osaksi käännöksiä, mutta 1700-luvun alussa alkoi ilmestyä myös suoraan suomeksi kirjoitettuja tekstejä. Ne olivat usein talonpojille suunnattuja käytännön oppaita ja muuta tietokirjallisuutta. Vuosittain julkaistuissa almanakoissa oli tietoa kotieläimistä ja niiden hoitamisesta.⁷¹ Kun eläinviitteisenä monikon 3. persoonan pronomini oli raamatunkäännöksissä useimmiten pronomini *he* ja lainsuomennoksissa *ne*, kansanvalistusteksteissä suhde oli tasaveroisempi. 1700-luvun almanakoissa eläinviitteisiä *he*-pronomineja oli 61 % ja *ne*-pronomineja 39 %. Eläinviitteiset *hän*- ja *he*-pronominit pysyivät almanakoissa harvinaisen pitkään: itse asiassa koko varhaisnykysuomen ajan, vuoden 1880 almanakkaan asti.

Kansanvalistusteksteissä opetettiin eläintautien parantamisen lisäksi sitä, miten eläimet pysyivät terveinä ja menestyivät. Seuraavissa esimerkeissä niihin viitataan *he*-pronomiinilla. Ensimmäinen (74) keskittyy sonnivasikan ravintoon ja fyysiseen terveyteen, toinen (75) ottaa huomioon myös sen mielialan. Luontokulttuurisessa intra-aktiossa vasikalla on suhde muihinkin materiaaliin toimijoihin kuin hoitajaansa: emon maitoon eli ”äitins rieskaan” (74) ja ”itse luontoon” (75).

- (74) Sitten pitä sencaldaiset laiduin Sonnit hywin syötettämän erinnoimattain ensimmäisnä vuonna; äitins rieskasta menestyvät **he** parhain ja jota pidemmäld **he** saawat sitä juoda sitä paremmax **he** tulewat. Sitten pitä **he ruokittaman** hywillä heinillä ja juotettaman ohuella haljalla jauhojuomalla pimällä heralla ja mitä codasa [keittokodassa]⁷² osa käsillä olla. (Almanakka 1732.)
- (75) Ne wasikat cuin poijtan nijsä cahdesa ensimmäises cuucaudes Jouulun jälken owat *wanhai puhen jälken* parhat; jolla on myös hänen hyvät syyns sillä **he** poijtan kewällä cosca **itze luondo wirwotta ja ilahutta heitä** ja saawat **heidän** parhan elatuxens Touco ja Kesä Cuusa cosca emä on käynyt parhasa laitumesa ja syönyt caunia cuckaisia ja yrtejä. (Almanakka 1732.)

Maan ensimmäistä sanomalehteä *Suomalaiset Tieto-Sanommat* (1775–1776) toimittanut Antti Lizeliuskin kertoi aiempien sukupolvien eläinten-hoidosta. Hän viittasi ajan tapaan *sikiöihin* eli keskenkasvuisiin vasikoihin *ne*-pronominilla (esimerkki 76). Muuten hän käytti raamatunkääntäjien tavoin *he*-pronominia niin ihmisistä kuin eläimistäkin (77).

- (76) Koska esiwanhemmat, niinkuin me ennen jo olemma kuulle, olit karjan sikiöitä itzellensä toimittanet, niin *he holhoisit niitä*, tarkasti, kaitzit ja syötit suwella ruohostoisa, wiidoisa ja wehmastoisa kokoisit ja kuiwaisit ruohoja *niitten talwi-ruaxi*, teit nawetoita ja korsuja *niille suojaxi* rankka ilmoja ja talwen kylmyyttä watan: ja *annoit ne* niin säästäin siitä [’sikiytyä’] ja lisäntyä. (STS 1776, 25.)
- (77) Hewoisille totuuttamisexi poimetan eli kuiwattuna waristellan kuusen neulaisia, joita sekoitetan kaurain sekaan, ensin wähä ja sitte lisätän päiwä päiwältä, niin että *he parin wiikon perästä syöwät* paljaita neulaisiakin mieluisesti. (STS 1776, 14.)

Pappiloissa oli yleensä isot navetat, joissa papit voivat tutustua eläinten hoitoon. Vuonna 1788 Christfrid Ganander, Rantsilan kappalainen ja tunnettu perinteen tallentaja ja sanakirjan tekijä, julkaisi *Eläinden Tauti-Kirjan*, joka sisälsi ohjeita kotieläinten hoidosta, ruokinnasta ja lääkinnästä. Eläinviitteisiä *he*-pronominia oli *Tautikirjassakin* enemmän kuin samaviitteisiä *ne*-pronominia (59 % kaikista). Seuraava esimerkki kuuluu lypsylehmien hoitajalle suunnattuun ohjeeseen:

- (78) *Ne* pitää usein päiwäsä ruokittaman – ja juotettaman. – – Wesi lisää maitoa – sen kirkaampata sen parempi. Taputella ja suloisella äänellä puhutella usein Lehmiä, *tekee heitä* iloisemmaksi ja auttaa paljon menestyseen. (Ganander 1788, 40, luku *Kuinka Lypsy-lehmät pitää oikein holhottaman.*)

Tautikirjan virtuaalisissa intra-aktiossa toimivat pronominit *ne* ja *he* ovat samaviitteisiä mutta eivät spesifejä: kysymys on lehmistä yleensä. Esimerkissä (78) molemmat pronominit ovat objektin asemassa mutta käsittelevät silti ruokittavana olevia lehmiä eri tavalla. *Ne*-pronominin

tarkoitteista puhutaan tuotantoeläiminä, joiden tulosta oikea ruokinta ja juottaminen kasvattaa. *He*-pronominin tarkoitteiden kerrotaan ilahduttavan hoitajan puheesta ja kosketuksesta. Lehmät ja hoitaja vaikuttavat ja lomittuvat toisiinsa intra-aktiossa. Seppäsen mukaan (1998, 89–92, 208–211) suomen *hän*-pronomini osoittaa puhujan asettuvan tarkoitteensa näkökulmaan ja tulkitsevan hänen toiveitaan ja ajatuksiaan. Myös eläinviitteisen *he*-pronominin valitessaan puhuja asettuu enemmän tarkoitteensa näkökulmaan kuin käyttäessään *ne*-pronominia.⁷³

Jos *ne*-pronominia ei voi vaihtaa samaviitteisen *he*-pronominin tilalle kontekstissa (ja päinvastoin), pronominit ovat täydennysjakoumassa eli komplementaarisessa distribuutiossa (Kuiri 1984, 123). Ne sulkevat toisensa vastavuoroisesti kontekstinsa ulkopuolelle eivätkä voi ilmetä siinä yhtä aikaa. Komplementaarisuuden juuret olivat Bohrin mukaan siinä, että oli mahdotonta vetää jyrkkää rajaa havainnon kohteiden ja tekijöiden välille: ne olivat episteemisesti erottamattomia.⁷⁴ Katsotaan tältä kannalta Gananderin esimerkkejä lampaiden terveellisestä ruokinnasta. Esimerkissä (79) käytetään *ne*- ja esimerkissä (80) *he*-pronominia:

- (79) Niin pian kuin **ne** on Karihtoinet, anna syödä suolaa ja lawer-marjoja, josta **ne** tulewat lihawaxi, terweexi ja **lypsävät hywin**. Mutta syxystä tiinexi tultua älä enää anna, ettei **ne** keskosia loisi. (Ganander 1788, 43. *Että pitää Lampaita hywäs terweydes.*)
- (80) Suolaa nuolla Lampailta, ruuhisa, huhmareisa ja pölkyisä on **heidän** terweydensä. Malin nupit, ihra, suola, nisun eli kauran jauhon klii [‘leseet’] vähän terwan kanssa sotkettu, **maistuu heille hywin**, ja pitää **heitä** terwesnä. (Ganander 1788, 59. *Neuwoja ja parannuxia Lammasten Tauteihin.*)

Esimerkit kuuluvat kirjassa eri lukuihin, kuten niiden lopussa mainitut otsikot osoittavat. Katkelmassa (79) suositeltu ravinto parantaa juuri poikineiden lampaiden tuottavuutta: *ne lypsävät hyvin*. Kohdassa (80) sen sijaan suositellaan sairastuneille lampaille maittavaa ja monipuolista ravintoa: terveellisyyden lisäksi se myös *maistuu heille hyvin*. Samaviitteisten pronominiinien vaihtuminen korreloi siis intra-aktiossa käytetyin

ravinnon vaihtumisen kanssa – samaan tapaan kuin valoallot ja -partikkelit Bohrin mittauslaitteiden kanssa.

Kansanvalistukseen suunnattu kirja oli myös kainuulaisen kirkkoherra J. A. Frosteruksen kirjoittama *Hyödyllinen huvitus luomisen töistä* (1791), ensimmäinen suomenkielinen luonnontiedon oppikirja. Se oli kuvaus maailman eläimistä ja niiden suhteesta luomiskertomukseen. Frosterus kuvasi taivaankappaleita, kallioita, tulta, vettä, tuulta ja ilmaa, kasveja ja eläimiä ja lopuksi vielä ihmistäkin. Hän esitteli sekä ulkomaisia että kotimaisia eläimiä. Suuriin eläimiin, kuten virtahepoon, krokotiiliin, elefanttiin, kameliin tai strutsiin, hän viittasi usein yksikössä pronomiinilla *hän* ja pienempiin, parvissa liikkuviin eläimiin, kuten kaloihin, toukkiin, turilaisiin tai kärpäsiin, *he*-pronomiinilla. *Ne*-pronominia Frosterus käytti eläimistä harvoin: *he* kattoi yli 85 prosenttia kirjan eläinviitteisistä monikon 3. persoonan pronomineista.

Frosterus pohti kirjassaan luomakunnan käsitettä ja luontokappaleiden moninaisuuden merkitystä. Otsikon mukaisesti luomiskertomus läpäisi koko kirjan, ja sen pronominisyntaksi muistutti monelta kannalta raamatunkäännöksiä. Johdonmukaisesti Frosterus käytti *he*-pronominia puhuessaan eläimistä selvästi toisistaan erottuvina, ehjinä ja arvokkaina ryhminä. Esimerkiksi linnut ja kalat (81 ja 82) olivat keskenään erilaisia ja elivät myös erilaisissa ympäristöissä: toiset ilmassa, toiset vedessä. Ne kuuluivat erilaisiin merkitysmaailmoihin,⁷⁵ ja niistä puhuttiin tuntevina ja tahtovina olentoina (81: *He kilvassa lentävät ja iloitsevat*; 82: *sen [ilmarakon] he mieltänsä myöten tekevät* pienimmäksi tai suuremmaksi, *sitä myöten kuin he tahtovat uida*):

(81) Ilolla ja ihmellä me näemme, että myös Ilmasa taiwan alla liikkuvat ja kulkewat juuri kiiresti moninaiset **linnut** suuremmat ja pienemmät. **He** kilwasa lendelewät ja iloitzewat, että *Luoja on tehnyt heidät niin kewiöxi*, ja wirkiöxi ylitze muiden maan päällä. **Heidän** ruuminsa paino itzesänsä on paljota raskambi kuin ilma, kuitenkin owat **he** *niin Jumalalda luodut*, että Ilma **heidät** kannatta, ja **he** taitawat kuljettaa myötänsä vielä muuta joka on melkein raskas. (Frosterus 1791, 49.)

- (82) **Kalat** elävät suolaisessa meresä, ja ei kuitengan **heidän** lihansa maistu suolalda enemmän kuin niidengän jotka järwisä ja wirroisa owat: **he** elävät wedesä ja ei kuitengan wesi **heitä** läkäytä [’tukehduta’]; **heidän** kupsunsa [’ilmarakkonsa’] on onsi [’ontto’] ja sitkiä rakko täynnänsä ilmaa, sen **he** mieländänsä myöden tekewät pienimmäxi eli suuremmäxi, sitä myöden kuin **he** tahtowat uida sywemmäldä eli ylembänä wedesä: *niin on Jumala andanut ilman heillekkin* hywäxi. (Frosterus mts. 54.)

Frosterus pohti perusteellisesti luontokappaleiden erilaisuuden merkitystä.⁷⁶ Hän nosti luonnon moninaisuudesta esiin yhtäältä kivet ja kasvit, jotka eivät hengittäneet, liikkuneet tai tunteneet kipua, toisaalta eläimet, jotka hengittivät, liikkuiivat ja lisääntyivät. Molempiin ryhmiin hän viittasi samaviitteisesti sekä *he-* että *ne-*pronominilla (esimerkki 83). Oliko vaihtelu satunnaista? Frosterus käytti *he-*pronominia kallioista, kivistä, puista ja ruohoista silloin, kun puhui siitä, miten Jumala asetti ne paikoilleen luomistapahtuman intra-aktiossa. Liikkuviin ja hengittäviin eläimiin hän viittasi *ne-*pronominilla lähinnä käsitellessään niitä massana, joka luomistapahtumassa täytti maat ja vedet:

- (83) Me näemme **kalliot ja kiwet** moninaisesta laadusta, **ruohot ja puut** moninaisesta kaunistuksesta, jotka kyllä lisäävät, kasvavat ja wahwistuwat, mutta **ne kaikin owat hengettömät**, ilman tundoa ja pysyvät liikkumatta siinä paikasa **johon he owat asetetut**. Jumalan määrätöin wiisauus ja woima osotta itzensä vielä korkiammalda siinä että hän on luonut senkaldaisetkin kappaleet joisa on hengi, tundo ja elämä, jotka taitawat mieländänsä myöden itze liikkua yhdestä paikasta toiseen, hafia elatuxensa, ja toimitta moninaisia asioita. **Niillä** on Jumala runsasti täyttänyt maan ja wedet. Muutamat elävät ainoastansa kuiwalla maalla, muutamat ainoastansa wedesä, muutamat wuoroin molemmisa. **He liikkuwat** moninaisella tawalla, muutamat käywät, muutamat lendäwät, muutamat matoiwat, muutamat uiwat, muutamat käwewät, lendäwät ja uiwat. Muutamat synnyttäwät eläwitä sikiöitä ja **niitä** imettäwät, niinkuin hewoiset, karhut, hylkeet, walas kalat ja

kutzutan naudoixi, karjaxi, pedoixi, *ne* owat moninaiset. (Fosterus 1791, 44–45.)

Vaikka Frosterus seurasi periaatteessa Raamatun *he-* ja *ne-*pronominiin eriviitteistä käyttöä erilajisista eläimistä, hän otti siis esiin myös samaviitteisiä tapauksia. Esimerkissä (84) hän pohti kaksitulkitaisia olioita. Kun Raamattu oli varoittanut eläimistä, joilla oli pysyvästi kahden eri lajin piirteitä, Frosterus esitteli vesieläimiä, jotka kävivät elämänsä aikana läpi muodonmuutoksia. Kappaleen (84) lopussa *he* ja *ne* viittasivat siis saman lajin peräkkäisiin olomuotoihin. Petoeläimistä Frosterus käytti Raamatun tavoin systemaattisesti *ne*-pronominia. Mutta kun hän mainitsi Jumalan kontrolloivan niiden lisääntymistä, sen tilalle tuli hetkeksi *he* – ikään kuin indeksinä petojen ja luojaan yhteisestä intra-aktiosta (85):

- (84) Wielä erinomainen suku muista eroitettu on luotu ettei **heillä** ole päätä ei silmiä, ei korwia ei jalkoja, ei siipiä, ja kutzutan madoixi eli toukixi, joita on sekä wedesä että maalla, owat pehmiät ja paljaat. Muutamat **heistä**, jotka wedesä asuwat, tekewät itzellensä kowan, niinkuin kiwisen kuoren asunsiaxensa, niinkuin moninaiset simpukat: muutamat jällensä owat **ensin kukkana** niinkuin kiwisesä kuoresa, **sitten kaswawat eläwixi madoixi** ja syöwät muita matoja, **ne owat niin puolittain kukat, puolittain eläwät madot.** (Frosterus 1791, 46.)
- (85) Ihmiset nurisewat sitä, että löyty **raatelewaisia petoja ja niitä** jotka heille waiwoja saattawat, mutta ei he tahdo ajatella sitä kuin jo on sanottu Jumalan hallituxen kunniaxi: meidän tule myös siinä siwusa hawata että **niistä**, joiden ylitze niin walitetan, ei ratki usiasti ole wastusta, taitan **ne** myös woittaa ja usiasti wälttää. Niin on se myös tiettäwä että niiden raatelewaisten luku ei ole suuri, **eikä Jumala salli heidän lisäyntyä** siinä määräsä kuin muita eläwiä, **ne** myös oleskelewat itze päällensä, ja pakenewat ihmisiä, owat paljon yhdesä kohden, owat wäähällä rawitut ja taitawat myös kauwan olla syömättä. (Frosterus 1791, 62.)

Eniten Frosterus pohti kirjassaan pienimpien eläinten tehtävää. Oliko niiden merkitys hyödyllisyydessä? Ahkeriin kimalaisiin viittasi vain *he*-pronomini (mts. 59). Mihin muita pikku eliöitä tarvittiin? Suurennuslasin läpi ne olivat kauniita ja taitavia ja osasivat huolehtia itsestään. Toisaalta niitä oli valtaisa määrä ruokittavaksi. Seuraavissa katkelmissa pronominit ovat täydennysjakaumassa sen mukaan, kuvataanko eliöiden kauneutta ja aisteja ihmisiin verrattuna, jolloin käytössä on *he*-pronomini (esimerkki 86), vai niiden tuottamaa vaivannäköä, jolloin Frosterus käyttää *ne*-pronominia (87). Lopulta objektilausekkeen *ne kaikki* rinnalle asettuu vastaanottajaan viittaava lauseke *heille kaikille*.

- (86) Kummatka owat ihmellisemmät, yhden hirwen sääret, eli heinä-sirkan. Me löydämme niin pieniä eläviä jotka owat monda tuhannen tuhatta kertaa pienemmät kuin sannan jywänen, me näemme suurennus klasein kautta että *heillä* owat täydelliset jäsenet, kuinga hienot owat siis senkaldaisten suonet, ja kuitengin *he* liikkuwat, kuinga pienet owat *heidän* silmänsä ja kuitengin *he* näkewät, ja *he* kaiketikkin paremmin näkewät kuin me ihmiset, me emme näe *heitä* paljailla silmillä, mutta *he* näkewät myös hakia *heidän* hienon ruokansa, ja *näkewät toinen toisensa*. (Frosterus mts. 48.)
- (87) Kuka rawitze, ja millä rawitan ne pienimmät matoiset jotka owat monen tuhannen tuhannen kerta pienemmät kuin sannan jywänen, maa on *niitä* täynnänsä, ja wedesä *niitä* kuohu tutkuttomasti paljon. Kuka tunde *ne kaikki*, kuka toimitta *heille kaikille* rawinon? Mitä nyt sano meidän ymmärrysem? (Frosterus mts. 58.)

Frosterus tyytyi siihen, ettei ihminen saanut tietää pienimpien elollisten olioiden tehtäviä ja tarkoitusta. Pronominiksi vakiintui silloin *ne*:

- (88) Eikö meidän pitäisi toimellisemmasti ajatteleman ja nöyrydesä päättämän, että koska kaikki pienimmätkin kappaleet owat luodut Jumalalda määrättömällä wiisaudella ja woimalla, Jumala myös on *ne* niin monda tuhatta vuotta ylöspitänyt, säilyttänyt *ne* wedenpaisumisesta, talwengin aikana *ne* tarkasti kätke, niin *mahtawat*

ne olla tarpelliset Jumalan käsittämättömäsä hallituxesa, **täsä lawiasa luonnon waldakunnasa**. Eli oliko se mahdollinen että se suuri Jumala jotakin tekisi turhaan. (Frosterus mts. 60.)

Olen esitellyt Ruotsin kuningaskunnassa 1500–1700-luvuilla kirjoitetun pipliasuomen eläinviitteisiä pronomineja kolmesta aineistosta, joissa ne järjestyivät eri tavoin kunkin tekstilajin diskursiivisten käytäntöjen mukaisesti. Suomenkielisestä väestöstä vain valistuneimmat talonpojat pystyivät niitä kaikkia lukemaan. Lukutaidoton rahvas oppi kirjakielen jumalanpalveluksissa ääneen luetuista raamatunkohdista, kuulutuksista ja asetuksista. Se oli korvan kieltä (Villstrand 1999). Kun suomenkielisestä väestöstä tuli vuonna 1809 autonomisen Suomen enemmistö, tuli myös ajankohtaiseksi kasvattaa lukutaitoisia kansalaisia ja laatia heille äidinkielistä luettavaa. Kansanvalistus jatkui uusina intra-aktioina, joihin osallistuivat lapsetkin.

Vapailta laitumilla

1800-luvulla Suomessa alettiin suomen kielestä kehittää ruotsin rinnalle kaikilla yhteiskunnan ja kulttuurin alueilla toimivaa kansallista kirjakieltä. Elettiin silti yhä sääty-yhteiskunnassa. Vaikka sivistyneistö oli koulutukseltaan monikielistä, eivät nekään, jotka olivat oppineet suomen äidinkielenään, pystyneet eri alojen sanaston puutteessa helposti kirjoittamaan tai keskustelemaan suomeksi politiikan, tieteen ja kulttuurin kysymyksistä. Suomesta tuli vapaaehtoinen oppiaine yläalkeiskouluihinkin vasta vuonna 1841,⁷⁷ eikä sitä käytetty vielä opetuskielenä. Kansa sai lukemisen alkeisopetusta kirkolta, mutta aapisen ja katekismuksen lisäksi ei äidinkielistä luettavaa juuri ollut. Vuosisadan puoliväliin asti maassa luettiin lähinnä Frosteruksen *Hyödyllistä huvitusta*, arveli päätoimittaja Paavo Tikkanen *Suomettaressa* vuonna 1849. Se ei perustunut pipliakieleen eikä tekijän kotimurteeseen, vaan kaikki ymmärsivät sen kieltä. Yhteisen kirjakielen synty oli Tikkasen mukaan mahdollista vain yhteisiä kouluja perustamalla. Jo 1840-luvulla alettiin siis keskustella kansakouluista.

Eläimistä julkaistiin kansantajuisia tekstejä suomenkielisissä lehdistä ja pienpainatteina itse asiassa 1820-luvulta asti. Vuonna 1850 sensuuriasetus vaikeutti suomenkielistä julkaisemista useita vuosia, mutta vuosikymmenen lopulla lehdistä keskusteltiin vilkkaasti kansakoulujen perustamisesta:⁷⁸ Pitäisikö ne irrottaa kirkon hallinnasta? Suunnattaisiinko ne rahvaan lisäksi muillekin lapsille? Kehitys oli nopeaa. 1860-luvulla perustettiin opettajaseminaari ja annettiin kansakouluasetus. Julkaistiin myös 110 tietokirjaa, joista yli puolet oli kirjoitettu suomeksi. 1870-luvun lopulla oli suomenkielisiä sanomalehtiäkin jo enemmän kuin ruotsinkielisiä.⁷⁹

Vuosisadan lopulla kansakoulut levisivät koko maahan. Suomi maallistui, teollistui ja modernisoitui, ja varhaisnykysuomen kirjakieli alkoi vaihtua nykysuomeksi. Yhteiskunnallisilla muutoksilla oli vaikutuksensa myös eläinviitteisten pronominiin kirjakieliseen syntaksiin. Tässä jaksossa tarkastelen ilmiötä suomenkieliselle talonpoikaisväestölle kirjoitetuista ja käännettyistä julkaisuista, joissa käsiteltiin eläimiä: lehtiartikkeleista, kansankirjasista, kieliopeista, eläinopeista ja kansakoulun lukukirjoista.⁸⁰

KANSANVALISTUKSESTA KANSAKOULUUN

Suomenkielisiä sanomalehtiä alettiin autonomian aikana perustaa jo 1820-luvun alussa, ja alusta asti niissä julkaistiin myös yleistajuisia artikkeleita eläimistä. *Turun Wiikko-Sanomissa* päätoimittaja Reinhold von Becker julkaisi artikkelit ”Luontokappaleista taikka elävistä” (1820c) sekä ”Imettävistä elävistä” (1821), joissa esiteltiin eläinten ja nisäkkäiden taksonomista luokittelua.⁸¹ Hän huomautti, että *yhteiseltä kansalta* eli talonpoikaiselta rahvaalta puuttui suomenkielinen kirja, josta voisi oppia eläintietoa:

- (89) Koska meillä ei vielä ole yhtään Suomalaista kirjaa, jossa vähäkin oppi Eläwien monista sukukunnista saatasiin, annetaan tässä aluksi **heistä** muutamia lyhykäisiä tietoja, toiwoin että niistäkin joku opin lisäys yhteiselle Kansalle kartusi, erinomattain sille, joka tahtoo tulla tuntemaan Luomisen monenkaltaisia ihmeitä, ja sen kautta ehtiä sitä mielen walistusta, josta ihmisellä on yläisin arwonsa Luojan luotujen seassa. (TWS 1820, 46.)

Becker julkaisi lehdessään artikkelit elefantista, leijonasta, mursuista, valaskaloista ja apinoista (ks. von Becker 1820a, b, d). Isoihin eläimiin hän viittasi usein yksiköllisin ja pieniin monikollisin pronominein. Elefantista hän käytti *hän*-pronominia 70–80 prosentissa tapauksista ja *se*-pronominia lähinnä esitellessään sen ulkoisia ominaisuuksia ja käytettävyyttä vetoeläimenä. *Ne*-pronomini viittasi sotajoukoissa käytettyihin elefantteihin:

- (90) Ennen vanhaan aikaan, kuin ei pyssyistä eikä muista sellaisista ampuma-aseista vielä tietty, totutettiin myös jollonkullon Elefantit ihmisten keralla sotiakäymään. *Niien* selkään tehtiin pieni torni, josta sotamiehit wiskoiwat keihäitä wihollisiin, ja kärsään siottiin miekkoja, joilla *ne* hosivat ja löiwat maahan mitä eteen sattui. (TWS 1820a.)

Kielioppinsa *Finsk Grammatik* (1824) syntaksiosassa Becker käsitteli persoonapronomineja mutta ei maininnut niiden eläinviitteisyyttä. Tämä oli 1800-luvun kieliopeissa tavallista, eikä siitä keskusteltu lehdis­säkään, vaan eläimiin viitattiin pronomineilla vapaasti ja luovasti. Yleensä sanomalehtien eläinjutuissa esiteltiin yksi eläinlaji, josta käytettiin pääasiassa pronomineja *hän* ja *he* ja välillä myös pronomineja *se* ja *ne*. Niin teki esimerkiksi *Turun Wiikko-Sanomissa* 1823–1824 työskennellyt oululaissyntyinen opiskelija Carl Niclas Keckman artikkelissaan majavasta (Keckman 1923). Aluksi hän esitteli yleisesti majavia ja niiden elämäntapaa viitaten niihin *ne*-pronominilla (esimerkki 91). *He*-pronominiin hän siirtyi kuvatessaan majavayhteisön taitavan pesänrakennustyön systemaattisuutta ja suunnitelmallisuutta (92). Kun majavien kohtaloa tarkasteltiin artikkelin lopussa metsästäjien saaliina, palasi tekstiin samaviitteinen *ne*-pronomini (93). *Ne* kuului ikään kuin kuvan kehyksiin intra-aktion ulkopuolella ja *he* sen keskusta, jossa majavien toimintaa katsottiin niiden omista motiiveista ja perspektiivistä käsin:

- (91) Mutta autiomaissa **owat** *ne* suurissa joukoissa, **ja rakentawat** siellä huoneensa eli majansa, josta *niillä* ehkä taitaa olla nimensäki. (TWS 1823.)

- (92) Saatuansa tämän sulun walmiiksi, **alkawat he rakentaa** huoneensa mutta kaiwawat ensistä ojan rakennus-paikan ympärille. Huoneen rakennoksi **het ottawat** suurempia ja pienempiä likitienoilla kaswawia lehtipuita, niinkuin haapoja, koiwuja, pajuja ja senkaltaisia, joita **het owat ihmeellisesti sukkelat** kaatamaan. (Mp.)
- (93) Werkko taitaan myös pantaa **heidän** huoneensa eteen, jos on tietty missä se on. Sillon myös on tawallinen että mies seisoo waralla huoneen edessä keihäs kädessä, ja sillä pistää majawan kuin **se** tulee ulos. Huoneestansa **net** ajetaan ulos koirilta, joita sinne päästetään sisälle, ja wälistä sawulla, jota sisälle puhalletaan. (Mp.)

Elias Lönnrotkin kirjoitti eläintekstejä *Oulun Wiikko-Sanomiin* vuosina 1852–1853 ollessaan sen päätoimittajana. Artikkelissaan ”Luontokappaleista” (1852) hän viittasi eläimiin yksikössä aina *hän*-pronominilla ja monikossakin useammin *he*- kuin *ne*-pronominilla. Kaikkiaan artikkelin anaforisista eläinviittauksista (N=59 esiintymää) oli persoonapronomineja 85 %. Sen sijaan artikkelissa ”Yhteisiä muistutuksia eliköistä ja kasvikoista” (1853a), jossa Lönnrot pohti kotieläinten polveutumista tai jalostamista metsäneläimistä, pronominien jakauma oli päinvastainen: *se*- ja *ne*-pronominit vallitsivat eläinviittauksissa yli 80-prosenttisesti (N = 28). Tässä tekstissä hän käytti *he*-pronominia vain kotieläimistä:

- (94) Usko, että **heidän** alkusukunsa olisi metsä-olennossaan kadonnut, on se, että **he**, ihmisen palvelukseen ja kotieläimiksi ruvettua, ovat vuosituhansina niin muuttaneet muotonsa ja luontonsa, ettei **heitä** enää tunneta samaksi eläin-lajiksi, mistä **he** alkuisin lähtivät. (Lönnrot 1853a.)

Lönnrot kirjoitti eläinartikkeleihin pedagogisia kehyskertomuksia. Artikkelissa ”Antti Hyvärisen muisteita talouden asioista” (1853b) kerrottiin hämähäkistä, jonka toiminnan tulkitseminen sääennustukseksi oli pelastanut kokonaisen sotajoukon tuholta. Kehyskertomuksessa vanha kersantti neuvoi kuulijaansa havainnoimaan hämähäkkien intra-aktiota:

- (95) Jos muuten *mielesi tekee* ruveta hämähäkkejä ilmanennustajina pitämään, niin on parasta, että itse pitemmän ajan **otat vaarin heidän olostansa** ja toimituksistansa kuin myöskin tulevasta. (Lönnrot 1853b.)

1800-luvun alkupuolella valmisteltiin koulujen opetusmateriaaleiksi ainakin kolmea lukemistoa eli kansakouluihin tarkoitettua lukukirjaa, johon oli koottu eläimistä pääasiassa lehdissä aiemmin ilmestyneitä artikkeleita. Ensimmäistä lukemistoa laati jo 1830-luvun alussa Helsingin yliopiston suomen kielen lehtori C. N. Keckman. 1840-luvulla oman lukemistonsa työstä Elias Lönnrot, joka valitsi ja muokkasi siihen myös artikkelit porosta, majavasta, virtahevosta, sarvikuonosta, kilpikonnasta, valaskalasta ja kesälinnuista. Molemmat lukemistot jäivät käsi- kirjoituksiksi. Keckmanin suunnitelmat kariutuivat varojen ja ajan puutteeseen (Anttila 1935, 15); Lönnrotin työ valmistui vuonna 1847 (Lönnrot 1847), mutta kustantajaksi lupautuneen SKS:n arvioijat toivoivat siihen vielä isoja muutoksia. Ensimmäisen suomenkielisen lukukirjan julkaisi Vaasan lukion apulaisopettajana työskennellyt Aukusti Lilius (1850).⁸²

Nuori kielentutkija Gustaf Erik Eurén ehdotti *Skol-Tidningissä*, että Lönnrotin lukemiston alkuun liitettäisiin kieliopillinen osa, joka alkaisi syntaksista ja etenisi yksinkertaisista lauseista monimutkaisempiin ennen morfologiaan siirtymistä: koska suomen kielestä ei vielä ollut lauseoppia, sitä olisi voinut hänen mukaansa kokeilla ensin lukukirjassa.⁸³ Käsikirjoitus lähetettiinkin Eurénille työstettäväksi, mutta se jäi häneltä koskematta. (Anttila 1935, 15–20; Majamaa 1992.)⁸⁴ Lönnrotin lukemistoon tutustumisen jätti kuitenkin jälkensä Eurénin tuotantoon. Hämeenlinnan lukion historian lehtorina ja rehtorina hän perusti kirjapainon, kirjoitti neljä kielioppia ja julkaisi lisäksi nimettömänä suuren määrän kansankirjasia muun muassa eläimistä.⁸⁵ Vuonna 1849 hän kirjoitti myös ruotsinkielisen suomen kieliopin, johon sisältyi 90-sivuinen lauseoppi. Kiinnostavampi oli kuitenkin Eurénin 1852 omakustanteena julkaisema *Suomalainen Kielioppi Suomalaisille*, jonka lauseopillinen osa (”Sanain sopu”) alkoi persoonapronomineista ja niihin liittyvistä harjoituksista. Mukana oli runsaasti lause-esimerkkejä eläimistä. Tehtäväaineistoon kuului myös elefantista kirjoitettu parinkymmenen lauseen mittainen teksti.

- (96) Elefantti on suurin kaikista maaneläwistä. Wälistäin on *hän* seitsemän kyynärän korkuinen. *Hänen* nahkansa on harmaan karwainen. Lyhykäinen niska ei salli *hänen* kumartaa maahan. Merkkillisellä kuonollansa wie *hän* ruokaaineet suuhunsa. Tämä kuono on melkein neljän kyynärän pituinen. Siinä on myös *hänen* sieraimensa. Sillä hengittää *hän*. Sillä toimittaa *hän* myös kaikenlaisia askareita. Kaikkine woiminensa on elefantti kuitenkin lempiä eläin. – – (Eurén 1852, 127.)

Kielioppiesimerkeissään Eurén viittasi eläimiin ainoastaan pronominneilla *hän* ja *he*, mutta kansankirjoissaan hän käytti joskus myös sama-viitteisiä demonstratiiveja. Esimerkiksi kirjassa *Suomen maan Pedot* (1854) olivat eläintarkoitteiset pronominit kuitenkin noin 90 prosentissa tapauksista persoonapronomineja. *He* viittasi myös petoeläimiin ja niiden poikasiin:

- (97) Kuukauden vanhana wie emä [emokettu] poikansa ulos luolasta ja *he* leikittelewät sen suulla. Wanhemmat kantawat *heille* eläwiä opettaaksensa *heidän* niitä kiini ottamaan. (Eurén 1854, 52.)

Suomen maan Meripedoissa (1855) Eurén esitteli kuusi hyljelajia, joihin persoonapronominit *hän* ja *he* viittasivat noin 80 prosentissa tapauksista.⁸⁶ Esimerkissä (98) on yksi *ne*-pronomini, joka viittaa hylkeisiin helposti kesytettävänä eläiminä; lisäksi hylkeenpoikaseen viittaa *se*. Muuten hylkeistä käytetään siis pronomineja *hän* ja *he*. Alkoiko kirjakielessä vuosisatoja petoeläimet muusta luomakunnasta erottanut käytänne jäädä taakse?

- (98) Myös kesyttymisen vuoksi ovat hylkeet maapetojen kaltaiset. *Ne* ovat melkein yhtä huokiat kesyttää ja opettaa kuin koirat. *He* suostuvat myös ihmisiin yhtä hyvin kuin koirat, joiden virkaa *he* myös oppivat toimittamaan. Kesytynyt hylje seuraa uiden isäntänsä venettä; pysäytyä nousee *hän* veneeseen ja vartioitsee sitä niinkuin koira kuormaa isäntänsä pois ollessa. Hylkeet kalastavat sekä itsellensä että isännällensä. *He* leikittelewät mielellänsä niinkuin

koirat ja ottavat hyvin mielin vastaan ihmisen liehakoitsemisia. Joka tahtoo tämmöisen hylkeen saada, hän ottakoon hylkeen penikan ja antakoon *sen* vaan olla ihmisten parissa. (Eurén 1855.)

1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla ilmestyneissä suomenkielisissä teksteissä eläimistä käytettiin siis 3. persoonassa selvästi useammin *hän-* ja *he-*pronomineja kuin demonstratiiveja *se* ja *ne*. Siihen suuntaan 1700-luvun kansanvalistustekstit olivatkin olleet jo menossa. Ilmiötä ei pohdittu julkisesti eikä ilmeisesti yksityisestikään. Se oli näkymätön. Esimerkiksi Eurénin läheinen opiskelu- ja kirjeenvaihtotoveri Anders Wareljus viittasi kirjansa *Enon opetuksia luonnon asioista* toisessa osassa (1856) eläimiin pelkästään *se-* ja *ne-*pronominein.⁸⁷ Sen kehyskertomuksessa Jusu-poika käytti *he-*pronominia yhden ainoan kerran. Silloin hän päivitteli enolleen nisäkkäiden moninaisuutta:

(99) *Jusu*. On aina *heitä* monenkokoisia ja monenmoisia eläimiä mammallisten luokassa; mitähän sitten toisissa luokissa lienee! (Wareljus 1856, 65.)

NÄKYMÄTÖN NORMI

Kansakoulujen perustaminen oli Suomessa vuosisadan tärkeimpiä tapahtumia, jota ennakoitiin kirjoittamalla ja kääntämällä luku- ja oppikirjoja. Myös eläinviitteiset pronominit alkoivat etsiä diskursiivisia rajojaan. Eurén julkaisi *Luonnon-Opin* 1859, jossa eri lajit käytiin läpi ryhmä ryhmältä lyhyesti ja oppikirjamaisemmin kuin hänen julkaisemissaan kansankirjoissa. Myös eläinviittausten pronomini-jakauma oli toisenlainen:⁸⁸ *ne-* ja *he-*pronominit olivat enimmäkseen vapaassa vaihtelussa. Esimerkissä (100) on näytteeksi valaiden esittely. Kertoiko pronominienvaihtelu niiden tilojen komplementaarisuudesta? Ainakin fyysisten välttämättömyyksien (hengittämisen ja imettämisen) kohdalla pronominiksi vaihtuu *he*:

(100) Walaseläwät owat hywin kalan muotoiset; eturaajat owat uimukisia; takajalkoja ei olekkaan, waan pyrstö. *Ne* asuwat meressä, mutta henkittäwät keuhkoilla, jonka wuoksi *heidän* on usein

tuleminen weden pintaan henkeä wetämään ilmasta. *Ne* synnyttävät myös sikiöitä, joita *he* imettävät, niinkuin kaikki muutki tämän luokan eläimet. *Niillä* on pääläessa reikiä joista *ne* ruiskutawat wettä. (Eurén 1859 II, 3.)

Vuonna 1859 ilmestyi myös N. I. Berlinin *Oppikirja Luontotieteheesen Kansakouluin oppilaisille*, jonka oli suomentanut ruotsista H. G. Perander, latinan lehtori. Eläinviitteiset *he-* ja *ne-*pronominit tuntuivat vaihtelevan siinä vapaasti ja merkityksettä. Vuonna 1868 saman teoksen laajennetun version *Lukukirja Luonnontieteestä Suomen kansalle* muokkasi uudelleen Aleksanteri Rahkonen, nuori runoilija. Hän palasi vallitsevaan diskurssikäytänteeseen: viittasi eläimiin *he*-pronomiinilla (101) mutta käytti joskus myös samaviitteisiä *ne*-pronomineja (102):

- (101) Kaikki elävät on yhtäkaltaiset siinä, että *heillä* on suu, jonka kautta ruumis saa rawintonsa, ja että *he* woiwat mieltänsä myöten liikkuu rawintoa itsellensä etsimään. *Heillä* on myöskin ulko-aistimet, joko kaikki *ne* wiisi, jotka ihmisellä owat, tahi ainoastaan muutama näistä aistimista. (Rahkonen 1868, 37.)
- (102) Karja-eläimiä ei ole enää missään willinä, waan *ne* owat ainoastaan koto-eläwinä; kuitenkin eiwät *he* menesty siellä, jossa on *liian kuuma tahi liian kylmä*. (Rahkonen 1868, 49.)

Vuonna 1860 ilmestyi varmana kääntäjänä tunnetun lääkäri Samuel Roosin suomentama saksalaisen pastori Kirschin kirja *Luku- ja Oppikirja tarpeellisissa tiedoissa Suomalaisille kansakouluille* (1860). Roos käytti *ne-* ja *he-*pronomineja yhtä lailla petoeläimistä kuin kotieläimistäkin. Seuraavassa esimerkissä *ne* ja *he* osoittavat näkökulman jakautumista intra-aktiossa. Aluksi *ne* viittaa eläimiin, joihin puhutellulla (*sinulla*) on etäinen suhde; samaviitteinen *he* taas nostaa esiin eläinten tunteet ja tunteemukset, joihin puhuteltukin voisi samaistua:

- (103) Siinä näjet kuinka Raamattu erottaa moninaiset eläimet, ja *sinunkin* täytyy oppia tuntemaan *niiden* moninaiset tawat. Kaikkein luontokappalien edellä on eläimillä se, että pääsewät itse

liikkumaan paikasta paikkaan, ja itse taitawat hakea elatuksensa. Myös tuntewat *he* ilon ja kiwun, niin kuin sinäkin iloitet taikka tuskittelet. (Roos 1860, 16–17.)

Kansakoulun suunnitteluvaiheessa keskusteltiin siitä, millaiset koulukirjat nuorimmille oppilaille sopisivat pedagogisesti parhaiten. J. V. Snellman kannatti oppikirjojen – esimerkiksi luonnonoppien tai eläinoppien – sijaan kansantajuisten lukukirjojen laatimista rahvaan lapsille. Samaan tulokseen päätyi Zachris Topelius, jonka mukaan oppikirjan painopiste oli faktoissa, lukukirjan taas piti painottaa ilmiöiden tyypillisiä piirteitä (Topelius 1883). Hän kirjoitti kansakouluja varten kaksiosaisen lukukirjan *Läsebok för de lägsta läroverken i Finland*. Sen suomentajaksi lupautuneen Oulun kappalaisen Johan Bäckwallin hän tunsijo opiskeluajoilta ja tiesi tämän kirjoittaneen *Mehiläiseen, Maamiehen Ystävään* ja *Oulun Wiikko-Sanomiiin* dialogimuotoisia kansantajuisia jatkokertomuksia kuvitteellisten talonpoikien elämästä. Myös ystäväysten näkemys kirjaan tavoitellusta kieliasusta oli yhdensuuntainen.

Lukukirjan ensimmäinen osa oli noin 8-vuotiaille tarkoitettu *Naturens bok* (1856), ja sen suomennos ilmestyi vuonna 1860. Koska kansakouluasetus annettiin vasta 1866, sen nimeksi tuli *Luonnonkirja Alalkeiskouluin tarpeeksi Z. Topeliukselta*. 10-vuotiaille ja sitä vanhemmille suunnattu toinen osa *Boken om vårt land* ilmestyi 1875 ja heti seuraavana vuonna myös sen suomennos *Lukukirja alimmaisille oppilaitoksille Suomessa. Toinen Jakso. Maamme kirja Z. Topelius'elta*.⁸⁹ Osat muodostivat yhdessä kokonaisuuden. *Luonnonkirja* käsitteli luontoa, sen olioita, ilmiöitä ja rakenteita maailmassa, *Maamme kirja* Suomen alueen maantietoa, yhteiskunnallisia rakenteita, ilmiöitä ja historiaa.

Kirjoilla oli yhteiset pedagogiset linjaukset, joita Topelius esitteli esipuheissaan opettajille ja muille lukijoille. Keskeinen tekijä molemmissa osissa oli faktan ja fiktion yhdistäminen. Fiktiivisten kehyskertomusten päähenkilöt olivat koululaisia. *Luonnonkirjassa* heidän kysymyksiinsä vastasi isä ja *Maamme kirjassa* äiti. Muitakin satuja ja tarinoita oli mukana – olihan tekijä lastenkirjailija. Molemmat osat sisälsivät paljon tietoa eläimistä, ja eläinviitteiset pronominit asettuivat aikansa diskurssikäytänteisiin luontevasti. Esimerkissä (104) vihervarpunen kertoo

lapsille petolinnuista. Pronominina petoihin viittasi vanhaan tapaan *ne*, jota alkuperäistekstissä vastasi *de*.

- (104) Näin puhuttua piilousi wiheriä warpunen wapisten, sillä siinä tuliwat isot peto-linnut, jotka kaikki elävät pienempäin lintujen lihasta. **Ne iskwät** saaliisensa kiini pitkillä kynsillään. **Ne** repiwät sen palasiksi koukerolla nokallaan. Kaukaa Amerikan wuorilta tuli se suuri kondori-kotka, joka on niin wäkwä, että **se lennättää** kynsissään lampaan. (Bäckwall 1860, 43.)
- (105) När **hon** sagt detta, gömde sig grönsiskan darrande, ty der kommo de stroa rof-fåglarna, som alla föda sig med mindre djurs kött. **De gripa** sitt rof med de långa klorna. **De hugga** det i stycken med sin krokiga näbb. Långt grån Amerikas berg kom den stora kondoren, som är så stark, att **han lyftar** ett lamm i sina klor. (Topelius 2017 [1856], 34.)

Luonnonkirjan esimerkki (106) muistuttaa Frosteruksen kuvausta omissa merkitysmaailmoissaan elävistä kaloista ja linnuista, joiden toiselta luontokulttuurinen *he*-pronomini kunnioitti. Bäckwall käytti sitä täydentävänä vaihtoehtona myös samaviitteistä *ne*-pronominia. Kun sen jälkeen tekstissä ilmaantui näkyville vanhaan kalastaja Simunaan ja kehyskertomuksen lapsiin intra-aktion toimijoina viittaava *me*, *ne* vaihtui *he*-pronominiksi. Kalojen ja ihmisten välille oli ilmaantunut ohut säie ymmärrystä. Samalla tavoin voisi tulkita myös esimerkin (107) mehiläisiin viittaavan *ne*-pronominin ja samaviitteisen *he*-pronominin välistä merkityseroa. *Ne* viittaa lenteleviin työmehiläisiin ulkoapäin nähtyinä, mutta *he* ilmaisee niiden luontokulttuurista suhdetta intra-aktion muihin osallistujiin: kukkiin, niiden siemenjauhoon ja siitä vaha valmistaviin toisiin mehiläisiin. *Ne* ja *he* ovat toisiinsa nähden täydennysjakaumassa.

- (106) **Kalat**, sanoi Simuna, ovat juurikuin kotoisin toisista maailmanosista veden valtakunnissa. **Ne** eivät ymmärrä **meitä**, jotka asumme täällä selvässä ilmassa. Ja **me** ymmärrämme ainoastaan hyvin vähä **heidän** elämästään synkässä syvydessä. (Bäckwall 1860, 68.)

(107) Mutta 10 ja aina 15,000 (kymmenen ja aina viisitoista-tuhatta) työ-mehiläistä owat pesän sellaisia asukkaita pesässä, jotka eiwät ole koiraita eiwätkä naaraita. **Ne owat** pienimmät ja ahkerimmat; **niiden näkee** alinomaa lentelewän ympäriinsä kukissa. Karwasissa jaloissaan **wiewät he** kukista kotiinsa kukkain siemenjauhoja, joista **toiset mehiläiset** tekewät waksia. (Bäckwall 1860, 80–81.)

Puhujan suhdetta intra-aktiossa toimivaan lintu-, kala- tai mehiläisparveen voi pitää merkityksellisen lajienvälisen suhteen kuvauksena. Topeliuksen *Maamme kirjassa* kerrotaan monista tällaisista intra-aktioista. Esimerkeissä (108) ja (109) on puhe lintujen merkityksestä luontokulttuurissa esimerkiksi ihmisten puutarhoissa. Niihin viittaava *he*-pronomini ilmaantuu paikalle silloin, kun ihminen (esimerkissä 108 *minä* ja *me*, esimerkissä 109 yksikön 2. persoona) oivaltaa niiden merkityksellisen läsnäolon.

(108) Se minusta on hyvä, kun **ne** [linnut] visertelevät puissa, ja koska useimmat owat tulleet niin pitkän matkan keväellä rikkaimmista maista niin suonemmehan *me heille heidän* köyhän pesänsä. *Minulla* on tapana ripustaa **heille** puihin tarpeeksi isoja uuttuja, joissa on pyöreä reikä ja istuma-orso keskellä. (Bäckwall 1876, III.)

(109) Mitä merkitsee se vähäinen vallattomuus, jota **ne** tekevät, sen sanomattoman suuren avun suhteen, jota **ne** joka päivä osoittavat meille? Häytyytäppä pieniä lintuja tahi häwitä **heidät**, pianpa näetkin toukkien vilisevän kaikissa lehdissä! Suojele **heitä**, ja näet kuinka kasvit menestyvät! (Bäckwall 1876, II2.)

Anttilan emännän fiktiivinen puheenvuoro karjanhoidosta *Maamme kirjassa* (esim. 110) muistuttaa Gananderin *Eläinten tautikirjan* tekstejä. Samaviitteiset *ne*- ja *he*-pronominit ilmaisevat ihmisten ja eläinten vastavuoroisen toimijuuden yhteisessä intra-aktiossa: *ne* viittaa lehmiin hyödyllisinä tuotantoeläiminä ja *he* hyvin hoidettuina kotieläiminä. Puhujan ja hänen lehmiensä suhteessa eiwät osapuolten tarpeet välttämättä ole ristiriitaisia vaan merkityksellisiä ja toisiaan täydentäviä.

(110) Eihän polttiainenkaan kasva maassa ilman auringon valotta: miten eläimet menestyisivät pimeässä? Ja kun *ne* syksyllä **viedään** viheriäisestä metsästä sellaiseen pimeään vankeuteen, jossa on turmiollinen ilma, kuinka tahtoisitte te niiden siellä menestyvät koko pitkän talven? **Minä hoidan** eläimet hyvästi *heidän itsensä* wuoksi ja että *he* owat Jumalan luomat kappaleet, joita me emme saa rääkätä. Mutta **minä teen** myös niin saadakseni *niistä hyötyä*. (Bäckwall 1876, 116.)

Esimerkissä (111) monien toimijoiden luontokulttuurinen näkökulma yhteiseen intra-aktioon vaihtuu kesken kerronnan. Poroja kiusaavat sääsket ja helle, ja koirat ajavat *heidät* aitaukseen. Tila esitetään porojen näkökulmasta. Sitten näkökulma siirtyy poronhoitajille, joiden toiminnan kohteina porot ovat: *ne* täytyy heittää kiinni suopungilla ja sitoa hihnalla puihin.

(111) Kesällä ovat Lappalaisen porot öillä syömässä, kun *heitä* vähemmän vaivaavat **helle ja sääsket**. Aamulla **ajavat koirat heidät** varvuista tehtyyn aitaukseen ja siinä lypsetään vaatimet. Mutta tämäpä ei tapahdukaan mielisuosiolla: **ne täytyy heittää** kiinni suopungilla (nuoralla), joka tarttuu sarviin tahi jalkoihin, ja sitte **sido-taan ne** hihnalla sarvista tahi päästä kiini puihin. (Bäckwall 1876, 129–130.)

Topeliuksen molemmista lukukirjoista tuli myyntimenestyksiä. Ne kilpailivat asemastaan kansakouluissa Jyväskylän seminaarin lehtori Jaakko Länkelän tekemien lukukirjojen kanssa. Länkelä julkaisi vuonna 1867 suomen kieliopin alkeisopetuksen tarpeisiin ja vuosina 1866–1875 kolme peräkkäistä kansakoulun lukukirjaa noin 8-vuotiaista 10-vuotiaille koululaisille. Lukukirjat oli koottu ja osin käännettykin eri lähteistä muiden lukemistojen tavoin, ja ne sisälsivät kaikki myös osaston *Kertomuksia eläimistä*. Pienille koululaisille kerrottiin eläimistä käyttäen niistä yksikössä *hän*-pronomineja ja monikossa *he*-pronomineja. Esimerkki (112) on katkelma *Ensimmäisen Luku-kirjan ja Aapisen* luvusta 33 ”Mehiläisistä”:

(112) Olli oli hywin tuittupäinen. Kaappasipa kouran täyteen hiekkaa, kokkareitaki ja heitti ne wihoissaan mehiläisten pesään. Mutta tästäkös mehiläiset suuttuiwat. Koko joukko töytäsi hänen päälle, ja antoiwat **he** ainaki sata pistoa. Kuolemaisilleen sairastui nyt Olli. Hänen täytyi kärsiä sanomattomia tuskia ja tuskin elämään enää pääsi. (Länkelä 1866a, 53.)

Länkelän kirjoittamassa kieliopissa (1867) kerrottiin persoonapronomineista eli *tekiä-asemoista* (113). Esimerkeissä eläimiin viitattiin *hän-* ja *he-*pronomineilla:

(113) – – Puhuttu (hän, he taikka joku nimisana eli sen sijainen) on **kolmas tekiä**. Esim. **Minä** laitan. **Me** laitamme. **Sinä** käwelet. **Te** käwelette. **Hiiri** tulee. **Hän** puhuu. Hiiri ja **hämähäkki** tulewat wastatusten. **He** puhuwat. (Länkelä 1867, 30.)

Länkelä ei korjaillut ensimmäisen ja toisen lukukirjansa (1866a; 1866b) artikkelien kieltä, vaikka se olisi ollut jo vanhahtavaakin. Kolmas lukukirja (1875) oli niitä laajempi; siinä oli yli 500 artikkelia, joilla oli 50 kirjoittajaa. Se sisälsi myös yllätyksen: kaikki eläinviitteiset *hän-* ja *he-*pronominit olivat vaihtuneet *se-* ja *ne-*pronomineihin. Länkelä ei kommentoinut muutoksia kirjan alkulauseessa. Tavanomaisen alkulauseen tilalla oli dramaattisesti lokakuulle 1876 päivätty *Loppulause*. Siinä tekijä totesi aloittaneensa lukukirjasarjan kymmenen vuotta aikaisemmin ja jättävänsä nyt lukijoille hyvästit.

Pronominien vaihtaminen demonstratiiveiksi aiheutti merkitysten muutoksia, joita ei ole helppo verbaalistaa. Kirkkoherra A. Andelinin tekstin muokattu katkelma (114) Länkelän lukukirjasta ja hänen toinen, ilmeisesti muokkaamaton kirjoituksensa (115) *Oulun Wiikko-Sanomista* muistuttavat toisiaan siinä suhteessa, että poronhoitoa katsotaan kummassakin hoitajien näkökulmasta. Molemmissa kuvataan myös ”poron luontoa”, joka vaatii vapaata kulkemista taivasalla. Siitä huolimatta jälkimmäinen esimerkki – tai sen *hän-* ja *he-*pronominit – tuntuu tuovan porojen näkökulman enemmän esille. Vai onko kyse kertojan empaattisesta näkökulmasta? Vaikutelmaa voisi testata vaihtamalla esimerkkien pronominit keskenään.

- (114) Inarilainen ei suvella porojansa kaitse, vaan antaa *niiden* omin valloin kuleskella. Porolla on se luonto, että jossa maassa *se* on syntynyt, siinä *se* kesällä irti ollessansa oleskelee eli, niinkuin täällä sanotaan, palkii. Tältä palkin-seudulta hakee kukin ensi lumen aikana porojansa ja heittää *ne* tavattuansa nuora-silmukalla kiini. Kaikki porot kiini saatua, aletaan *niitä* päähän sidotussa hihnassa pitää niillä talon luona olevilla metsäpaikoilla, joissa paras jäkälä kasvaa. (Länkelä 1875, 400.)
- (115) Sen elävän hoitaminen ei paljon rasita, ainoastaan *häntä* kaiwamisensa aikana warjellaan sudelta, joka on nopsa *heitä* surmaamaan, ja ettei *he* hirtä itsiänsä niillä hihnoilla, joilla *he* yhtein sidotaan, että metsässä yhdessä seuraisivat. Tämän elävän luulisi pitävän suojassa ja katon alla olemisen hyvänä; mutta tätä ei salli *hänen* luontonsa, waan *hän* tahtoo taiwaan awaran kannen alla päiwänsä kuluttaa. (OWS 21/1854, 3; ks. Andelin 1854.)

Samoihin aikoihin tapahtui muutoksia myös *Maamme kirjan* pronominisyntaksissa. Johan Bäckwallin saatua Yrjö Koskiselta kovaa kritiikkiä vuonna 1876 ilmestyneestä suomennoksesta pyysi Topelius Shakespeare-suomentajan uraa aloittelevalta Paaavo Cajanderilta korjattua versiota. Cajander ei siis esiintynyt vuonna 1878 *Maamme kirjan* kannessa uutena suomentajana vaan esipuheen lisäyksessä kielenkorjaajana. Vaikka persoonapronominien eläinviitteisyyttä ei ollut arvosteluissa mainittu, Cajander vaihtoi uudistamassaan suomennoksessa 1878 kaikki *Maamme kirjan* eläinviitteiset *hän*-pronominit *se*-pronomineihin (ks. esimerkkejä 116–117). Arveliko hän persoonapronominin eläinviitteisen käytön olevan ruotsin vaikutusta, koska se usein vastasi substantiivien genukseen pohjautuvia *han*- ja *hon*-pronomineja Topeliuksen alkutekstissä?⁹⁰

- (116) Sillä karhu on niin viisas, että *hän* pitää luuloa kaikista askeleista, jotka tulevat paikalle, mutta kun *hän* näkee muita askeleita menevän pois paikalta, luulee *hän* olevansa vaaratta. Ja sitte saapi *hän* kohta luotia turkkiinsa. (Bäckwall 1876, 198.)

- (117) Sillä karhu on niin viisas, että *se* kaiseksuu kaikkia askeleita, jotka tulevat paikalle, mutta kun *se* näkee muita askeleita johtavan pois paikalta, luulee *se* olevansa turvallista. Ja silloin *se* pian saapi luotia turkkiinsa. (Cajander 1878, 179.)

Yllättävintä oli silti se, mitä ei tapahtunut. Cajander jätti nimittäin Bäckwallin *Maamme kirjassa* käyttämät eläinviitteiset *he*-pronominit ennalleen. Samoin hän teki uudistaessaan *Luonnonkirjan* suomennosta vuonna 1886. Eläinviitteinen *he* sai edustaa pitkään intra-aktionaalista luontokulttuuria suomen kirjakielessä, ennen kuin se vähitellen katosi tekstistä.

Pronominisyntaksin kannalta 1870-luku oli muutenkin poikkeuksellinen vuosikymmen suomen modernisoituvan kirjakielen historiassa. Vuonna 1870 Aleksis Kivi julkaisi romaaninsa *Seitsemän veljestä*. Siinä viitattiin järjestään kaikkiin eläimiin – petoihinkin – *hän*- ja *he*-pronomineilla (118). Kivi yleisti niiden teksteissä yhä lisääntyvän käytön. Sekä veljeksistä että susista käytettiin *he*-pronominia. Koko teoksen ainoa eläinviitteinen *ne*-pronomini näkyy esimerkin (119) lopussa, jossa puhutaan Jukolan veljesten koirista:

- (118) Silloin nälkäiset *sudet*₁ kaartelivat *veljesten*₂ vaiheilla, likenivät *heitä*₂ yhä enemmän ja enemmän. Milloin edellä tai jäljessä, heilahtaen poikki tien, milloin tien kummallakin puolella kuusien välistä näkyi *heidän*₁ vilkaiseva juoksunsa. Kiukkuisina, verta janoovina *he*₁ seurasivat öillisiä pakolaisia₂ Impivaarasta; ja räiskyivät ja paukahtelivat katketessaan kuusten juurien kuivat oksat. (Kivi 1870, luku 6.)
- (119) EERO. Kaukana tästä *he* [koirat] jo vilkaisevat. Tuoltahan kuuluu haukuntansa vuoren takaa.
TUOMAS. Ilvestä *he* ajavat, ja kaiketi oli tämä ilves kulkenut läheltä ohi pirttimme, saattaen jälkensä koirille. Mutta ajakoot *he* mielensä mukaan; nyt meidän täytyy *ne* unohtaa ja kiirehtiä tuikeaan matkaan. (Mp.)

Pronomini *he* viittasi Killiin ja Kiiskiin, toistensa lähimpiin lajikumppaneihin. Se oli duaalin eli kaksikon funktiossa. Kun veljekset eivät pako matkallaan Jukolaan voineet enää jatkaa koirien seuraamista, *he*-pronominin tilalle astui *ne*-pronomini. Kaksikkomerkitys ei siitä kadonnut. Koirat juoksivat edelleen kahden, mutta niiden suhde isäntiinsä oli toistaiseksi katkennut.

Epilogi. Lajienvälinen kaksikko

Kiven *Seitsemässä veljeksessä* *he*-pronominia käytetään myös lajienvälisenä duaalina. Seuraavassa esimerkissä Jukolan Laurin ja hänen sonninsa muodostama läheinen ja tiivis kaksikko kulkee kotiin kesäyössä vihaisena ja riidellen. Kumppanuksiin viittaa pronomini *he*. Kohtauksen päättää sonnin hirmuinen valituslaulu, joka kaikuu halki kylän maasta taivaaseen asti. Kaksikko kaipaa takaisin metsään.

(120) Kuljettiin viimein ohi Tuomaan talon, jossa piika vuoteellensa kuuli töminätä, askelten sihinätä ja tapsutusta hietaisella tiellä. ”Ken liikkuu näin myöhään siellä ulkona?” aatteli hän, nousi ylös ja, unipörryisenä, paitasillaan, asteli kohden akkunaa, tirkisti ulos ja näki naapurin sonnin ja isännän, jotka vakaasti ja totisina käyselivät toinentoimensa perässä. Edellä kulki sonni, vastakynsin, isäntä hänen jäljessänsä, tuolloin, tällöin heristellen kirvesvarrellaan ja kantain olallansa kalupuita ja kenkätuohia, kerättyinä sievään, ympyrjäiseen palloon. ***Ja niin katosivat he viimein piian silmistä.*** Mutta aukaisipa sonni turpansa ja hellitti vihoissaan kidastansa hirmuisen, kiljuvan laulun, ja nummi järähti, maa ja taivas raikkui. (Kivi 1870, luku 14.)

Lajienvälinen suhde on monissa kielissä kiteytynyt duaaliksi kieliopillisen rakenteen ytimeen. Sellaisia ovat lähellämme elävät saamen kielet, joissa persoonapronominien ja verbintaivutukseen kuuluu yksikön ja monikon lisäksi kaksikkokin. Toisin kuin usein on esitetty, duaali ei

kuitenkaan saamassa rajoitu ihmistarkoitteisiin.⁹¹ Se on yleisesti käytössä myös silloin, kun puhutaan esimerkiksi kahdesta samanlaisesta eläimestä, vaikkapa koiranpennuista. Lisäksi se toimii lajienvälisenä kaksikkumuotona kahden erilajisen eläimen – myös ihmisen ja muun eläimen – muodostamasta parista. Monesti nämä toimijat ovat keskenään kumppanuuslajeja, mutta se ei ole välttämätöntä, sillä duaalissa voidaan puhua myös vihamiesten tai taistelukumppanien kohtaamisesta. Inarinsaamenkielisessä esimerkissä (121) mies ja karhu törmäävät yllättäen metsässä. Mies aikoo iskeä karhua kirveellä mutta ei ylety siihen. He seisovat vastakkain pitkään, ja käyttöön tulee 3. persoonan duaalipronomini:⁹²

- (121) ”Te *suoj oorooin* kuhe ääigi kyeytpeln kuodduu.”
niin he-3DU olivat-3DU-PRT pitkän ajan kahdenpuolen liekoa
'Niin he olivat pitkän aikaa kahden puolen liekoa (maahan kaatunutta puunrunkoa)'
(*Inarinlappalaista kansantietoutta*, Koskimies & Itkonen 1917, 60.)

Lopulta karhu lähtee pois ja kaksikko hajoaa. Kun kerrotaan ihmisten lajienvälisistä kohtaamisista petoeläinten kanssa, kohtaajien välinen katse saa usein intra-aktiossa keskeisen aseman. Kun toimijuudet lomittuvat, duaalin osapuolista käytetään persoonapronominia eikä demonstratiivia.⁹³ Sellainen kohtaaminen oli mukana Topeliuksenkin *Luonnonkirjassa*:

- (122) Metsästäjä, joka oli ampunut ruutinsa loppuun, tapasi yhtäkkiä metsässä leijonan.
Metsästäjä pysähtyi. Leijona pysähtyi. Metsästäjä käweli. Leijona käweli. **Metsästäjä katsoi kiiwaasti leijonaa silmiin. Leijona katsoi samoin häntä. Näin seisoiwat he kauwan.** Viimein meni leijona, peläten metsästäjän katsantoa, aiwan hiljoilleen tiehensä. (Bäckwall 1860, 36.)

Karen Baradin ja Niels Bohrin ajattelun mukaan ilmiöt ovat tutkimuksen ontologiaa perusyksiköitä. Donna Haraway (2003, 20) taas pitää

pienimpänä analyysiyksikkönään suhdetta, joka kertoo merkityksellisestä *toisesta* semioottis-materiaalisena läsnäolijana. Eläimet ovat siis tutkimuksessa mukana aineellisina, merkityksiä luovina toimijoina (ks. Kortekallio, Niskavaara, Ouramo, Raipola, Salmela & Karkulehto 2020, 92). Sitä kautta päästään Harawayn mukaan käsittelemään myös tutkijoiden tärkeintä kysymystä: institutionaalisen lajismien purkamista. Se merkitsee eettistä valintaa: vanhojen kategorioiden kiistämistä, uudistamista ja testaamista sekä meneillään olevassa todellisuudessa että fiktiossa.⁹⁴

Jukolan Laurin ja sonnin lajienvälinen suhde oli yksi fiktiivinen esimerkki intra-aktiosta, jossa suomen kieleen vakiintumassa olleita lajikatgorioita purettiin. Kun Roman Jakobson (1959) pohti kieliopillisten muotojen käännettävyyttä kielestä toiseen, hän mainitsi melkein mahdottomina tapauksina genuksen ja duaalin. Sanaleikissä, unessa ja magiassa, arkipäivän mytologiassa ja ennen kaikkea poetiikassa kieliopillisilla kategorioilla on kuitenkin suuri merkitys. Jakobsonin mukaan poetiikan kääntämisessä mahdollista on vain luova transpositio – esimerkiksi kielellisen merkin siirtäminen toiseen kieliopilliseen tehtävään. Seuraavassa tekstissä (123), joka on katkelma Anni Kytömäen romaanista *Kultarinta*, niin tapahtuukin. Tilanne nähdään metsästä karhun silmin. Karhu on katsoja, *hän*, ja ihminen katseen kohde eli *se*. Mutta katseesta kasvaa polku: *he*.

(123) Aamu välkkyy pihakentän lätäköissä. Lähimmän rakennuksen vieressä seisoo *nainen*₁. *Se*₁ kietoo mustaa vaatetta hartioidensa ympärille ja katsoo puiden välistä suoraan *häneen*₂. *Hän*₂ valmistautuu huutoon, mutta mitään ei tapahdu. Ehkä *se*₁ ei erota *häntä*₂, ehkä pihalta ei näe tarkasti metsän sisuksiin. *Hän*₂ ottaa askelen loitommas rungosta. Katse seuraa. *Hän*₂ pysähtyy ja odottaa, odottaa kauan. Tulee valoisampaa. Tuuli kipuaa hongan latvaan suhisemaan. Pian alkaa erottua muutakin. *Nainen*₁ puhuu. Sanat ovat hiljaisia, eikä *hän*₂ ymmärrä kuin sen, että viha niissä ei särähdä. **Silmien välille kasvaa polku, jota pitkin *he* kulkevat edestakaisin.** (Kytömäki 2014, 11.)

VIITTEET

- 1 Ks. esim. Laitinen (2002; 2005a; 2009ab; 2012), Kaiser (2018), Siitonen (2008; 2018), Priiki (2021). Kiitän tämän luvun teossa saamastani kannustuksesta ja arvokkaista kommentteista Lea Rojola sekä tämän kirjan kirjoittajia ja anonyymejä arvioijia.
- 2 Alaindeksi 1 osoittaa *he*-pronominien samaviitteisyyttä kontekstissa olevien *ne*- ja *nämä*-pronominien kanssa. Lihavoinnit ja kursivoinnit ovat korostuksiani, joilla kiinnitän huomiota eläinviittauksiin ja niiden muotoiluun.
- 3 Sanasta *yksikään* ISK § 758 ja kvanttoripronomineista *kaikki* (kollektiivinen) ja *kukin* tai *jokainen* (distributiivinen) § 750, § 752 sekä Tieteen termipankki (TTP), *distributiivinen joukko*. Kollektiivisten substantiivien yhteydessä monikolliset pronominit *ne* tai *he* ovat ISK:n mukaan aina distributiivisia (§ 557).
- 4 Ks. TTP, *evidentiaalisuus* tai Ison suomen kieliopin verkkoversiosta VISK § 1557, <https://kaino.kotus.fi/visk/sisallys.php?p=1557>. (Viitattu 10.11.2021.)
- 5 Jakobson (1957; 1958; 1959) ja Silverstein (1976; 1981; 1993; 2003) sekä Pressman (1994). Laitinen (1989; 1992; 1995; 1998; 2005b). Ks. termejä *indeksinen*, *shifteri* ja *metapragmatiikka* Tieteen termipankista (TTP).
- 6 Eduardo Kohn (2007; 2013) on tuonut peirceläis pohjaiseen lingvistiseen antropologiaan ihmisten lisäksi muutkin *elolliset* oliot.
- 7 Haraway (2008; 2020); Barad (2003; 2007; 2012); Bohr (1958b [1949]). Monitieteisen feministisen tutkimuksen vaikutuksesta omaan tutkimukseeni esim. Laitinen (1988; 2012); Rojola & Laitinen (1998).
- 8 Tarkemmin ks. ISK s. 29 tai VISK, <https://kaino.kotus.fi/visk/etusivu.php?s=johdantog>. (Viitattu 10.11.2021.)
- 9 *Hällä väliä ja tiedä häntä* ovat kirjakielen päässeitä kansankielen kiteymiä.
- 10 Sosiaalisessa mediassa *hän*-pronominin käyttö lemmikkieläimistä on ollut suosittu ja yhä uudelleen viriävä keskustelunaihe (Priiki 2021). Kirsti Siitonen (2008; 2018) on tehnyt aiheesta kansanlingvististä tutkimusta.
- 11 Seuraan Tieteen termipankin (TTP) käytäntöä, jonka mukaan *termissä* on kaksi puolta: nimitys ja käsite. Termi ei siis ole pelkkä nimilappu, vaan siinä on mukana sekä muoto että merkitys. (Ks. TTP, *termi*).
- 12 Posthumanismin suomenkielisiä kokoomateoksia ja niiden terminologioita eri aloilla ks. Irni, Meskus & Olkkonen (2014 toim.; 2014); Lummaa & Rojola (2014 ja 2014 toim.); Hyttinen & Lummaa (2020); Kortekallio ym. (2020).
- 13 Esimerkiksi monikon tunnukset (*j*, *i* ja *t*) sulkevat kukin kontekstissaan toisensa pois, niin että missä yksi niistä esiintyy, siellä toisia ei näy. Täydennysjakaumasta ks. Tieteen termipankki tai ISK:n määritelmät.
- 14 Ks. esim. Barad (2017, 7). Kielellisestä käänteestä Kuortti ym. (2008).
- 15 Prosessista pähkinänkuoressa ks. SKT, luku 2.2.
- 16 Setälä (1883) ja Latvala (1895) käyttivät termiä *kansankieli* murteiden lauseopillisissa tutkielmissaan. Siihen liittyi ajatus, että paikallismurteissa syntaksi oli pitkälle yhteistä. Myöhemmin palattiin nimitykseen *kielimurre* ja lopulta *murteeseen*. (Niinivaara 1931; Mikkola & Laitinen 2013, 450–454.)

- 17 Kursivoinnit minun. *Koulujärjestys* (1872); Hanho (1955, 348–350). Joukko Genetzin innostamia lysealaispoikia myös suomensi ja sai julkaistuksi kaunokirjallisuutta, ks. E. Itkonen (1949, 336); Tunkelo (1915); Nuormaa (1918).
- 18 Tekijänoikeuslaki astui Suomessa voimaan vasta Setälän lauseopin ilmestymisvuonna 1880. Eriksson (1967).
- 19 *Muka*-partikkeli oli kuulunut monissa 1800-luvun kieliopeissa referoinnin kuvauksiin (ks. Laitinen 2005b), samoin Yrjö Koskinen ensimmäiseen suomen kielen lauseoppiin (1860, 122). Sen kehityksestä esitetyn tiedon epäilyn ilmaukseksi Nordlund (2011); Nordlund & Pekkarinen (2014).
- 20 Esimerkkien kursivoinnit ja harvennukset ovat peräisin alkuperäistekstistä, ellen toisin huomautta.
- 21 Esimerkkiä koirasta ei ollut enää kolmannessa painoksessa (Setälä 1891,73–74, § 82).
- 22 Latinan pronomineista ks. Linkomies (1959, 82–83) ja Pekkanen (2004, 147). *Oratio obliqua* kuuluu latinassa ns. *sisäisesti alisteisiin* sivulauseisiin, joissa esitetään hallitsevan lauseen subjektin lausuma tai ajatus. Ks. Linkomies (1959, 17, 102, 182–183); Pekkanen (2004, 33, 127–128).
- 23 Vanhassa kirjasuomessa *hän-* ja *he-*pronomineja käytettiin myös refleksiivipronomineina. (VKS I, 541, 778.) Eräissä indoeurooppalaisissa kielissä (esim. islannissa) käytetään logoforisessa tehtävässä refleksiivipronomineja, *pitkän matkan refleksiivejä* (Koster & Reuland 1991).
- 24 Kreikan sana *logos* tarkoittaa puhetta ja ajattelua mutta myös esimerkiksi sanaa tai merkitystä, periaatetta, sääntöä tai suhdetta. Logoforisista pronomineista ks. myös Clements (1975); Hyman & Comrie (1981); Huang (2006).
- 25 Logoforisuudesta pohjoiseurooppalaisten kielten kieliopeissa ks. Pohjanen & Muli (2007: meänkieli), Söderholm (2014: kveeni), Nickel & Sammallahti (2011: pohjoissaame), Bergsland (1994: eteläsaame) ja Feist (2015: koltansaame). Suomen murteista ISK (§ 1469) ja latviasta Nau (2006).
- 26 Nuorten romaaneja on nykyisinkin käytetty logoforisuuden tutkimusaineistona. Esim. Kaiser (2018).
- 27 1900-luvullakin ohjattiin murteenkerääjiä välttämään informanttien provosoimista tiettyjen muotojen käyttämiseen. Ks. Itkonen T. ym. (1969), Johdanto s. 12.
- 28 Ks. esim. Latvala (1899, 37); Kannisto (1902, IV). Setälän auktoriteetti selittynee siitä, että hänestä tuli professori vuonna 1893. Silloin hän oli 30-vuotias ja samoihin aikoihin työtään aloitelleet muut kerääjät häntä keskimäärin kymmenen vuotta nuorempia yliopisto-opiskelijoita.
- 29 Gottlund yritti mm. saada metsäsuomalaisille kielelliset oikeudet asuinalueillaan suomalaismetsissä (*finnskogar*) Ruotsi-Norjassa, mutta hänet karkotettiin maasta poliittisesti epäilyttä.
- 30 Metsäsuomalaisten kirjeet Gottlundille ovat digitoituina säilytteillä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa (ks. *Metsäsuomalaisten kirjeitä Gottlundille*).
- 31 Olen karkeistanut murre-esimerkkien alkuperäistä tarkekirjoitusta poistamalla niistä muun muassa liudennusmerkit.
Sadun mukaan kaikki eläimet puhuivat alun perin samaa kieltä. Yhteen ääneen puhuttaessa metelistä tuli kuitenkin niin kova, että Ukko otti eläimiltä puheen pois

- ja antoi jokaiselle oman äänen, joka erottui muiden äänistä. – *Ukko* oli mukana jo 1500-luvulla Agricolan laatimassa suomalaisten jumalien luettelossa. Sää *Oi Ukko ylijumala* esiintyy myös lukuisia kertoja kansanrunoissa (<https://skvr.fi>).
- 32 Sadussa ”Taivaaseen-menijä” mies pyrki yöksi leivintupaan, jossa oli piruja. Hän päätti mennä silti sisään. ”Mies sanoo sitte: kun ma *hänneen* menen koittamaan.” (Setälä 1883, 216.) (Ke.) viittaa Keuruun pitäjään; verbistä *koittaa* ’kokeilla, koettaa’ (VKS II: 578 s.v. *koittaa*²).
- 33 Vrt. Setälä (1883, 120); Duvallon & Peltola (2013). Muiden keruualueiden konsessiiviu- ilmauksista Ks. Setälä (1883, 97–98, 156–157); Latvala (1995, 78–79); (1999, 46–47, 66); Kannisto (1902, 179).
- 34 Korostukset Setälän. Muistutus sisältyi vielä ainakin lauseopin 14. painokseen (Setälä 1960, 86), jota Helsingin yliopistossa käytettiin yhä oppikirjana 1960-luvun lopulla.
- 35 Direktiivisyydestä ISK §1645 asetelma 191.
- 36 Yksi kirjoista (*Ruunola*) oli Gottlundin kirjoittama *Runola* (1840).
- 37 Esimerkiksi epäsuorassa esityksessä käytettiin 1800-luvun suomessa *että*-lauseen sijasta verbin infiniittistä muotoa (eli referatiivirakennetta), ja latinassa ilmiö oli vielä yleisempi. Ks. Setälä (mts. 87); Laitinen (2005b, 206–211), Linkomies (1959, § 87–§ 101).
- 38 Samaan tapaan Sirelius luonnehti ihmisiinkin viittaamista näillä persoonapronomineilla (mts. 96). Tavallisesti heistäkin siis käytettiin demonstratiiveja.
- 39 Kanniston lauseopin arvostuksesta ja suhteesta kirjallisuuden kieleen ks. Laitinen (2011, 177–181).
- 40 Suomen murteissa on tavallista, että läheisen ihmisen tai kotieläimen samaviitteinen *hän*-pronomini on referoitaessa läsnä sekä johtoilmauksessa että referaattiosassa, esim. ”*Hän* [kissa] tahtoo et *hän*t sitten silitettään”. (MA Vihti 170; Vilppula 1989.)
- 41 Setälä (1883, 41–42, 95); Sirelius (1894, 100); Latvala (1895, 49); Latvala (1899, 41). Ks. myös Judén (1818), Lönnrot (1841, 5, 38–39); Wareljus (1854) sekä Hakanen (2000) ja Laitinen (2008, 105–109).
- 42 Kotikielen Seuran pöytäkirjat ovat säilytteillä SKS:n arkistossa.
- 43 Ks. Laitinen (2009b, 69); Mikkola & Laitinen (2013, 450–454).
- 44 *Hän*- ja *he*-pronomien kirjallisen historian tutkimuksessa lähteenäni ovat koko 2000-luvun ajan olleet vanhan kirjasuomen ja varhaisnykysuomen tekstikorpuksat, jotka löytyivät edelleen Kotimaisten kielen kesuksesta kokonaisuuksina osoitteesta https://www.kotus.fi/aineistot/tietoa_aineistoista/sahkoiset_aineistot_kootusti. (Viitattu 10.11.2021.) Kotus on digitaalisen humanismin edelläkävijä Suomessa. Nykyisin tekstien hakuohjelmaan pääsee vain Korppi-tietokannasta (<https://korp.csc.fi/>).
- 45 Agricolan lähdekirjallisuudesta tarkemmin Itkonen-Kaila (1997) ja Heininen (1999). Hänen suomentamansa raamatunkohdat kattoivat yhteensä 37 % koko Raamatusta (N. Ikola 1963).
- 46 Ks. Linkomies (1959, 18); Pekkanen (2004, 35).
- 47 Ks. Puukko (1946, 224–245) ja Suomen Pipliaseura: *Suomalaiset Raamatut*. Lizelius julkaisi samoihin aikoihin raamatunsuomennoksen kanssa myös ensimmäistä suomenkielistä sanomalehteä ja alkoi ensimmäisenä kirkkoherrana kirjoittaa kirkkokokousten pöytäkirjoja suomeksi. O. Ikola (1976).

- 48 Eläinten nimityksistä Agricolan tuotannossa ks. Häkkinen (2007).
- 49 Intra-aktion performatiivisuudesta Barad (2003); indeksisten tapahtumien performatiivisuudesta myös Silverstein (1993; 2003); Laitinen (1989) sekä Rojola & Laitinen (1998).
- 50 Ihmiskieltä eivät toislaiset eläimet Raamatussa puhuneet paratiisiin käärmettä lukuun ottamatta.
- 51 Kuten loppuviiteessä 23 mainittiin, vanhassa kirjasuomessa pronominit *hän* ja *he* toimivat usein myös refleksiivipronomineina. Sellaiseksi voidaan tulkita myös esimerkin (51) *he*-pronomini lausekkeessa *heidän nimens*, jota ruotsinkielisessä tekstissä vastaisi tässä refleksiivipronomini *sina*. Kiitän anonyymiä arvioijaa huomautuksesta. Nykysuomessa refleksiivistä viittausta ilmaisisi pelkkä possessiivisuffiksi (*nimensä*), mutta meänkielessä ja Suomen peräpohjalaismurteissa *hän*- ja *he*-pronomineja käytetään genetiivimäärityksenä refleksiivisesti korostamaan painokkaasti niiden tarkoitteen omistajuutta tai tekijyyttä: ”se on *hänen / heän* asiansa”. (Ks. DMA:n kokoelmia.)
- 52 *Lai* oli vanhan kirjakielen ja kansankielen käyttämä muoto sanasta *laji*. Nykyisin nämä muodot ovat jakaneet tehtävänsä: vrt. *erilainen* – *erilajinen*. Hieman myöhemmin tekstissä käytetty lauseke *kaikki liha* tarkoitti Raamatussa kaikkia eläviä olentoja, jotka olivat lihaa ja verta. (Saarisalo 1965, 662, s.v. *liha*.)
- 53 Gananderin sanakirja (1997 [1786–87]): *sorriainen* 'gossknyffel' (23957) ja SAOB s.v. *knyffel* 2.
- 54 Ks. Saarisalo (1965, 206, 1014); Douglas (2000, 93–111).
- 55 Ruotsin ajan eläimiin liittyvää lainsäädäntöä olisi kiinnostavaa vertailla 2000-luvun vastaaviin lakiteksteihin, joita Ilona Herlin tarkastelee tässä teoksessa.
- 56 Martti: SEE IV; Ljungo Tuomaanpoika: SEE III; Kollanius: SEE III sekä Tarkiainen (2000), Mäkelä-Alitalo (2004) ja Rapola (1913; 1925). Martin suomennoksen ikäämisestä vuoteen 1580 ks. Blomstedt (1987).
- 57 Ks. VVKS 40.3.4. ja SAOB sv. *nu* adv. 5. Alkuperäistekstissä lehmään viittasi ruotsin genussysteemin mukaisesti feminiininen *hon*-, koiraan maskuliininen *han*-pronomini.
- 58 Kesytettyjen villisikojen pitäminen kotieläiminä alkoi noin 9 000 vuotta sitten, <http://sikatieto.sey.fi> (viitattu 10.11.2021). Myös nykyiset kesysiat tuntevat mielihyvää tonkimisesta ja pureskelusta (ks. Telkänranta 2015, 98–99). Sikojen pääsy terhometsiin kiellettiin Ruotsissa asetuksella Valtakunnanlain (1734) ilmestymisen jälkeen.
- 59 Lääninsihteeri Samuel Forseen sai lain suomennetuksi jo 1738, mutta sen painotyöt viivästyivät pitkään mm. pikkuvihän vuoksi. Kotuksen korpuksessa mainitaan virheellisesti lain suomentajana Georg Salenius, joka oli suomennoksen kustantaja. Ks. KE II: 114. Häkkinen (1994, 46); Mäkelä-Alitalo (2006).
- 60 Esimerkit löytyvät yhä Suomen laista: ks. <https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1734>.
- 61 Ks. <https://www.mesi.fi/mehilaistenhoito>. (Viitattu 10.11.2021.) Esimerkki (67) kuvaa metsä- eli villimehiläisten eikä kimalaisten vanhaa elämäntapaa. Tarhamehiläiset tuotiin Suomeen vasta 1700-luvulla. Tiedeykkönen, Radio 1, 26.6.2020.
- 62 Mehiläisparveen (tai -lajiin) viittaava *hän* on käytössä nykyisinkin. Yle1:n tv-uutisissa kysyttiin 13.7.2018 *Suomen tumman mehiläisen hoitajat ry:n* puheenjohtajalta, millaiset olosuhteet sopivat tummalle mehiläiselle, joka on tarhamehiläisen alalaji. Hän vastasi:

- "Ensin tietysti pitäis kattoo et mimmoset *hänen* olosuhteensa on, että suosiiko ne sato-olosuhteet juuri Tummaa eli onko siellä hyvin kanervaa..."
- 63 Esim. Martin termeistä *rämistä*, *kimalainen*, *läpi* ja *rypäle* ks. SSA I-III, termistä *hulikka* ('pönttö, mehiläispesä') SSA I, Lönnr.I.
- 64 Ks. *Finlex: Rakennuskaari 21. Ajantasainen lainsäädäntö*, jossa esitetty versio on ilmeisesti 1900-luvun alusta. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1734/17340002000#L21>.
- 65 SAOB *stocka* 3 c med avs. på svärmande bin I. bisvärm: infånga o. (preliminärt) placera i bistöck.
- 66 *patsas* SSA II pylväs; mehiläispesä; mehiläispönttö.
- 67 *Rahvas*-termistä ja sen kehityksestä ks. Mikkola & Laitinen (2013).
- 68 Kirkonkuulutuksista myös Väre & Oja (2013, 64), Villstrand (1999). Ks. myös SKT (luku 2.1).
- 69 Agricolakin käytti välillä *myö*-, *työ*- ja *hyö*-pronomineja. Rapola (1965, 252–253) on pitänyt mahdollisena, että niitä käytettiin "Viipurin koulun" kirjallisessa traditiossa jo ennen Agricola. Murteissa niiden levikki on ulottunut itämurteista Keski-Uudellemaalle saakka. Esimerkin savolaisittain geminoitunutta genetiivimuotoa *kennen(gä)* oli myös Kollaniuksen 1648 suomentamissa maan- ja kaupunginlaeissa ja Viipurissa vuonna 1798 annetussa asetuksessa.
- 70 1700-luvun asetuskokoelmassa oli noin 180 tällaista *missä* tai *kuka ikänäns* -ilmausta.
- 71 Kotimaisten kielten keskuksen sähköisissä aineistoissa on 76 almanakan kokoelma vuosilta 1705–1809. Sen saa myös Korpista. Vrt. loppuviite 44.
- 72 Ks. SSA I s.v. *kota*.
- 73 Laitinen (2005a, 103); Kaiser (2018).
- 74 Ks. Bohr (1963); Barad (2007, 97–106 sekä 308–309). Termistä *täydennysjakauma* ks. TTP sekä ISK:n määritelmät.
- 75 Ks. von Uexküllin (2011[1982]) termiä *Umwelt* sekä Rea Peltolan termejä *merkitys*- ja *havaintomaailma* tässä teoksessa.
- 76 Sanoilla *luontokappale* ja *luonto* on yhteys *luoda*-verbiin; ks. SSA 2, s.v. *luonto*, *luomus* ja *luoda*.
- 77 Yläalkeiskoulu korvasi aiemman triviaalikoulun. Siitä oli pääsy kaksivuotiseen lukioon ja sitä kautta yliopistoon ja virkamiesuralle.
- 78 Sensuuriasetuksen aikana oli lupa julkaista suomeksi vain uskonnollisia ja taloudellisia tekstejä. Asetusta lievennettiin 1854, ja se kumottiin 1860. Kansakoulukeskusteluja ks. esim. vuoden 1857 *Suometar*-lehden numeroita 5–10, 15, 19 ja 41–48 hakusanoilla *kansa(n)koulu*.
- 79 Kirjallisuuden suomenkielistymisestä Leino-Kaukiainen (1989), käännöksistä Paloposki & Makkonen-Craig (2000). Itseoppineista kansankirjoittajista Laitinen (2009b) sekä Mikkola & Laitinen (2013).
- 80 Teksteihin voi tutustua Kotimaisten kielten keskuksen Varhaisnykysuomen korpuksessa, https://kaino.kotus.fi/korpus/1800/meta/1800_coll_rdf.xml.
- 81 Becker (1820c–d; 1821). Toimittajien kirjoittamat lehtiartikkelit ja muut pienjulkaisut olivat yleensä nimettömiä, mutta kirjoittajien henkilöllisyys selviää usein niiden

- uudelleenjulkaisuista lukukirjoissa. Taksonomisista eläintermeistä 1800-luvulla Pitkänen-Heikkilä (2010).
- 82 Liliuksen kirjan kieli on saanut kohtuuttoman huonon jälkimaineen (ks. KE III, 428). Sen uudessa painoksessa (1860) vaihdettiin melkein kaikki lukukappaleet toisiksi. Ensimmäisistä lukemistoista lisää ks. Laitinen (tulossa).
- 83 Beckerin kielioppiin oli sisältynyt lauseoppikin, mutta painos oli myyty loppuun.
- 84 Nykyisin lukemiston käsikirjoitusta säilytetään SKS:n arkiston *Lönnrotiana*-kokoelmassa (n:o 74). Osia siitä on julkaistu Lönnrotin *Valittujen teosten* 4. osassa.
- 85 Julius Krohnin mukaan Eurén kirjoitti toistasataa kansankirjasta; ks. myös Airila (1968) ja Rapola (1969). Hänen kielioppinsa ilmestyivät 1846, 1849, 1851 ja 1852. Niistä Stark (1968).
- 86 *Maapedoissa* oli 372, *Meripedoissa* 151 näiden persoonapronominien esiintymää.
- 87 Eurénin ja Wareliusken kirjeenvaihdosta ks. Henriksson (1968). Warelius kirjoitti *Enon opetusten* toisen osan sensuuriasetuksen jälkeen vuonna 1856 ja lisäsi siihen uuden luvun eläinkunnasta ja eläinten luokituksista.
- 88 Eurénin eläinoppiin sisältyi yksikössä 99 eläinviitteistä *hän*-pronominia ja 104 *se*-pronominia sekä 76 *he*- ja 72 *ne*-pronominia.
- 89 *Luonnonkirjan* ilmestyttyä Snellman (1856) julkaisi siitä kriittisen arvion, koska piti sitä rahvaan lapsia ajatellen liian asiapitoisena. Sen suomennos sopi hänen mielestään parhaiten apuneuvoksi sivistyneen yhteiskuntaluokan lasten suomen kielen opintoihin (Snellman 1860). Molempien osien suomennokset saivat pääasiassa Yrjö Koskiselta ankaraa kritiikkiä, joka perustui teosten runokäännöksiin. Ks. Laitinen (tulossa).
- 90 Svetisismistä ei kuitenkaan ollut kysymys. Ruotsin genuksesta Davidson (1990), Dahl (2000) ja SAG 2.
- 91 Ks. esim. Jalava (2020).
- 92 Lyhenne DU merkitsee duaalia ja PRT preteritiä. *Preteriti* viittaa saamelaiskielten tutkimuksessa siihen menneen ajan tempukseen, josta suomessa käytetään termiä *imperfekti*. Ks. esim. IW: IV s. 34–50.
- 93 Saamen kielissä voidaan käyttää verbin duaalivaikutuksen yhteydessä myös demonstratiivipronominia (monikon 3. persoonassa *toh*). Kyse on silloin samantapaisesta tilanteesta kuin vaikkapa suomenkielisessä esimerkissä (119): eläintoimijoita on edelleen kaksi, mutta kun veljesten intra-aktionaalinen yhteys niihin katkeaa, duaalimuoto *he* vaihtuu demonstratiiviksi *ne*.
- 94 Harawaylaisen luontokulttuurin asukasta on sanottu *kriittisen posthumanismin subjektiksi* (Haraway 2003, 20; 2006; Rojola 2012, 263).

AINEISTOLÄHTEET

Agricola UT = *Se Wsi Testamenti* 1548. Agricolan korpus. Kotimaisten kielten keskus. https://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agri2ut1_rdf.xml.

Agricola, Jesaja = Vanhan testamentin IV osa: profeettain kirjat esipuheineen. Kotimaisten kielten keskus. https://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agri3weisut_rdf.xml.

- Andelin, A. 1854: Utsjoen Lapinmaalta 1., päiw. maaliskuuta. – *Oulun Wiikko-Sanomia* (OWS) 21, 27.5.1854 s. 3–4.
- Becker, Reinhold von 1820a: Elefantista. – *Turun Wiikko-Sanomats* (TWS) 14, 8.4.1820 ja 15, 15.4.1820.
- Becker, Reinhold von 1820b: Leijonasta. – TWS 43, 28.10.1820.
- Becker, Reinhold von 1820c: Luontokappaleista taikka eläwistä. – TWS 46, 18.11.1820.
- Becker, Reinhold von 1820d: Walaskaloista. TWS 47, 25.11.1820.
- Becker, Reinhold von 1821: Imettäwistä eläwistä. TWS 18, 5.5.1821, s. 71–72.
- Berlin, N. I. 1859: *Oppikirja Luontotietehesen Kansakouluin oppilaisille* Tohtori N. I. Berliniltä. Suomentanut H. G. P(erander). Turussa, I. W. Liljan kirjapainossa.
- Berlin, N. I. 1868: *Lukukirja Luonnontieteestä*. Suomen kansalle sowittamalla suomentanut A. Rahkonen. Helsinki, P. Th. Stolpen kustannuksella.
- Budenz, Josef 1880: *Finn Nyelvtan*. Olvasmäniokkal és szótárral. Budapest.
- Bäckwall 1860 = Topelius, Z. 1860.
- Bäckwall 1876 = Topelius, Z. 1876.
- Cajander 1878 = Topelius, Z. 1878.
- Cajander 1886 = Topelius, Z. 1886.
- DMA = Digitaalinen muoto-opin arkisto [tekstikorpus]. 2003. Helsingin yliopisto, suomen kielen, suomalais-ugrilaisen ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201403261>.
- Eurén, Gustaf Erik 1854: *Suomen maan Pedot. Maalikuvilla selitetyt*. Turku: J. W. Lilja.
- Eurén, Gustaf Erik 1855: *Suomen maan Meripedot, maalikuvilla selitetyt*. Turku: J. W. Lilja.
- Eurén, Gustaf Erik 1859: *Luonnon Oppia I–III*. Turku: J. W. Lilja.
- Frosterus, Johan 1791: *Hyödyllinen Huwitus Luomisen Töistä*. Yxinkertaisille awuxi Jumalan tuntoon. Turku: omalla kustannuxella.
- Ganander, Christfrid 1788: *Eläinden Tauti-Kirja*. Josa Hewoisten, Lehmäin, Lammasten, ja muun pienen Karjan ja Rahwaan Irujamen ja Itikkain Taudit Ja Parannuxet, Lääkityxet ja Koti-Huusauxet Löytään A–B–Ceen jälkeen sowitetun johdatuxesta ja Numeroin osotuxesta Kirjahan: Suomexi tulkitut Ja Monesta Kirjasta, niinkuin myös korwa kuulosta ja wälistä, omasta koettelemuxesta waarin otetut ja kootut. Stockholmisa, Präntätty Kuning:sa Suomalaisesa Präntisä.
- Ganander, Christfrid 1997 (1787): *Nytt finskt lexicon*. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Helsinki: SKS.
- Gottlund, C. A. 1840: *Runola*. Helsingfors: Hos J. Simelii enka.
- Inarinlappalaista kansantietoutta* 1917. Koonneet ja julkaisseet Koskimies A. V. & T. I. Itkonen. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia XL. Toinen, uudistettu painos 1978. Helsinki: SUS.
- Joutjärvi, Hellen 2018: Maatiaskanasen elämää. – *Maatiainen* 4 s. 29–30.
- Kadonnut sika. Jakso 2 TV1:n ohjelmasarjasta *Kaikki irti eläimistä*. Käsikirjoitus ja ohjaus Riikka Kaihovaara. Lähetetty 21.2.2021.
- KE = *Kansallinen elämäkerrasto. III osa*. Suomen Historiallisen Seuran valitsema toimitus.
- Keckman, C. N. 1823: Majavasta. – TWS 3, 18.1.1823, s. 10–12 ja 4, 25.1.1823, s. 13–16.
- Kettunen, Lauri 1935: Vermlannin suomalaisten uskomuksia, taruja ja taikoja s. 1–95. *Suomi* V: 17. SKS.

- Koulujärjestys 1872 = *Keisarillisen Majesteetin Armollinen koulujärjestys Suomen Suuriruhtinaanmaalle* 1872. https://fi.wikisource.org/wiki/Keisarillisen_Majesteetin_Armollinen_Kouluj%C3%A4rjestys_Suomen_Suuriruhtinaanmaalle. Viitattu 10.11.2021.
- Kuningas Kristofferin maanlaki* Herra Martin suomentamana 1580. Helsinki 1987. Valtion painatuskeskus. http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/lait/martti.ml_rdf.xml.
- Kristoffer kuninkaan maanlaki*. Suom. Abraham Kollanius 1648. Julkaisut Martti Rapola 1926. http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/lait/koll.ml_rdf.xml.
- Kytömäki, Anni 2014: *Kultarinta*. Juva: Gummerus.
- Lizelius, Antti 1775–1776: *Suomalaiset Tieto-Sanommat*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/lizelius/sts1775_rdf.xml.
- Länkelä, Jaakko 1866a: *Ensimmäinen luku-kirja ja aapinen: kodin ja koulun tarpeeksi*. Helsinki: J. Länkelä.
- Länkelä, Jaakko 1866b: *Toinen luku-kirja: kodin ja kansakoulun tarpeeksi*. Helsinki: J. Länkelä.
- Länkelä, Jaakko 1867: *Suomen kielen kielioppi. Alkeisopetuksen tarpeeksi*. Hämeenlinna: Eurén.
- Länkelä, Jaakko 1875: *Kolmas luku-kirja. Kansakoulun tarpeeksi*. Helsinki: SKS.
- Lönnrot, Elias 1847: Suomenkielinen Lukemisto Kouluille ja Ylikouluille. Käsikirjoitus. *Lönnrotiana* 74. SKS.
- Lönnrot, Elias 1852: Luontokappaleista. – *Oulun Wiikko-Sanomia* 2.
- Lönnrot, Elias 1853a: Yhteisiä muistutuksia elikoista ja kasvikoista. – *Oulun Wiikko-Sanomia* 1.
- Lönnrot, Elias 1853b: Antti Hyvärisen muisteita talouden asioista. – *Oulun Wiikko-Sanomia* 4.
- Metsäsuomalaisten kirjeitä Gottlundille*. Mikrofilmit n:o 27–31. Arkisto. Helsinki: SKS.
- Mägiste, Julius 1952: Metsäsuomalaismurteiden nykyisestä vaiheesta. *Suomi* 105. Helsinki: SKS.
- Mägiste, Julius 1960: *Vermlannin sammuvaa savoa. Kielennäytteitä vuosilta 1947–1951*. Helsinki: SKS.
- Pääkkönen, Matti 1979: *Hailuodon murrettä*. Suomen kielen näytteitä 6. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Rakennuskaaren 12. luku, 1–4 §: Miten sikoja saa terhometsään laskea. *RWL. Finlex: ajantasainen lainsäädäntö*. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1734/>.
- Roos, Samuel 1860: *Luku- ja Oppikirja tarpeellisissa tiedoissa Suomalaisille kansakouluille* Saksalaisesta pastori Kirschin kirjasta suomentanut D:r Samuel Roos. Turku: J. F. Grandlund.
- Ruodzin waldakunnan Maan eli taloin poicain laki* 1601. Suom. Ljungo Tuomaanpoika. http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/lait/lju.ml_rdf.xml.
- RWL = Ruotzin Waldakunnan laki 1734*. Näköispainos 1984. Vanhan kirjasuomen korpus. http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/vks_coll_rdf.xml.
- SAG = Telemann, Ulf & Andersson, Erik & Hellberg, Staffan & Christensen, Lisa 1999: *Svenska Akademiens Grammatik. 4. Satser och meningar*. Stockholm: Svenska akademiens, Nordstedts ordbok.
- SAOB = Svenska Akademiens ordbok, <https://www.saob.se/>.
- Soutkari, Pentti 1999: *Vermlannin murrettä*. Suomen kielen näytteitä 46. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. 1992–2000. Helsinki: SKS & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Sveriges Rikes Lag 1734*. Gillad och antagen av 1736 års originalupplaga. *Sveriges Rikes Lag*. djvu/155. Ks. myös <http://runeberg.org/svealag/bb-1734-12.html>.
- Topelius, Z. 1856: *Läsebok för de lägsta läroverken i Finland. Första kursen. Naturens Bok*. Helsingfors: K. G. Holms förlag.
- Topelius, Z. 1860: *Luonnon-kirja. Ala-alkeiskouluin tarpeeksi Z. Topeliukselta*. Suomentanut Joh. Bäckwall. Helsinki: SKS.
- Topelius, Z. 1875: *Läsebok för de lägsta läroverken i Finland. Andra kursen. Boken om Wärt Land*. Helsingfors: Edlund.
- Topelius, Z. 1876: *Lukukirja alimmaisille oppilaitoksille Suomessa. Toinen Jakso. Maamme kirja*. Suomentanut Joh. Bäckwall. Helsinki: SKS.
- Topelius, Z. 1878: *Lukukirja alimmaisille oppilaitoksille Suomessa. Toinen jakso. Maamme kirja Z. Topeliukselta*. Suomentanut Joh. Bäckwall. Toinen painos. Helsinki: G. W. Edlund'in kustannuksella.
- Topelius, Z. 1883: *Läsebok för de lägsta läroverken i Finland: Andra kursen. Boken om vårt land. Fjerde upplagan*. Helsingfors: G. W. Edlunds förlag.
- Topelius, Z. 1886: *Luonnonkirja. Ala-alkeiskouluin tarpeeksi*. Kahdeksas, uudestaan korjattu painos. Helsinki: SKS.
- TWS = *Turun Wiikko-Sanommat* 1820, n:o 46.
- Vanha kirkkoraamattu 1776 = *Biblia Se on koko Pyhä Raamattu Wanha ja Uusi Testamenti, Suomexi*.
- Vanhan kirjasuomen korpus*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/vks_coll_rdf.xml.
- Varhaisnykysuomen korpus*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. http://kaino.kotus.fi/korpus/1800/meta/1800_coll_rdf.xml.
- Warelius, Anders 1856: *Enon Opetuksia Luonnon asioista. 2. Osa*. Turku: K. E. F. Wesander.

LÄHTEET

- Aholainen, Katri 2020: Diffraaktiivinen luenta Yrjö Kokon Laulujoutsenesta ja valokuvan ei-inhimillisyydestä. Teoksessa Hyttinen, Elsi & Lummaa, Karoliina (toim.) *Sotkuiset maailmat. Posthumanistinen kirjallisuudentutkimus*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 129. Jyväskylän yliopisto. 179–206.
- Airila, Martti 1968: Gustaf Erik Eurén (1818–1872). Teoksessa *Hämeenmaa XIII. Gustaf Erik Eurénin muistolle*. Hämeenlinna: Hämeen heimoliiton julkaisuja 23. 227–236.
- Andersson, Paula 2013: Metsäsuomalaisten kirjeet. Teoksessa Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim.) *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: SKS. 139–144.
- Anttila, Aarne 1935: *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta II*. Helsinki: SKS.
- Barad, Karen 2003: Posthumanist performativity: Toward an understanding of how matter comes to matter. – *Signs. Journal of Women in Culture and Society* 28 (3) s. 801–831.

- Barad, Karen 2007: *Meeting the Universe Halfway. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham & London: Duke University Press.
- Barad, Karen 2012: *Agentieller Realismus. Über die Bedeutung materiell-diskursiver Praktiken*. 2. Auflage. Aus dem Englischen von Jürgen Schröder. Suhrkamp.
- Becker, Reinhold von 1824: *Finsk Grammatik*. Åbo: Tryckt i Bibel-Sällskapets tryckeri.
- Bergsland, Knut 1994: *Sydsamisk grammatik*. Davvi Girji o.s.
- Bladh, Gabriel & Wedin, Maud 2006: "Erämaasta torppia raivaamaan". Metsäsuomalaisten muuttoliike Ruotsiin ja heidän siellä harjoittamansa asutustoiminta 1500- ja 1600-luvuilla. Teoksessa Bladh, Gabriel & Kuvaja, Christer (toim.) *Kahden puolen Pohjanlahtea I. Ihmisiä, yhteisöjä ja aatteita Ruotsissa ja Suomessa 1500-luvulta 1900-luvulle*. Helsinki: SKS. 51–107.
- Blomstedt, Yrjö 1987: Lainsuomentaja Herra Martti. Teoksessa *Kuningas Kristofferin maanlaki*. Herra Martin suomennos. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 7–13.
- Bohr, Niels 1958a: *Atomic Physics and Human Knowledge*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Bohr, Niels 1958b [1949]: Discussion with Einstein on Epistemological Problems in Atomic Physics. Teoksessa Bohr, Niels, *Atomic Physics and Human Knowledge*. New York: John Wiley & Sons, Inc. 32–66.
- Bohr, Niels 1963: Essays, 1933–1957, on Atomic Physics and Human Knowledge. *The Philosophical Writings of Niels Bohr*. Vol 2. Woodbridge, Conn.: Ox Bow Press.
- Bohr, Niels 1998: *Causality and Complementarity*. Teoksessa Faye, Jan & Folse Henry J. (toim.) *The Philosophical Writings of Niels Bohr*. Vol 4. Woodbridge, Conn.: Ox Bow Press.
- Clements, George N. 1975: The logophoric pronoun in Ewe: Its role in discourse. – *Journal of West African Languages* 10 s. 141–147.
- Dahl, Östen 2000: Animacy and the notion of semantic gender. Teoksessa Unterbeck, Barbara (toim.) *Gender in Grammar and Cognition*. Part I. Approaches of gender. Berlin: Mouton de Gruyter. 99–116.
- Davidson, Herbert 1990: *Han hon den. Genusutvecklingen i svenskan under nysvensk tid*. Lund: Lund University Press.
- Douglas, Mary 2000: *Puhtaus ja vaara. Ritualistisen rajanvedon analyysi*. Suomentaneet Virpi Blom ja Kaarina Hazard. Tampere: Vastapaino.
- Duvallon, Outi & Peltola, Rea 2013: Konsessiiviset *vaikka*-lausumat – virtuaalisesta faktuaalisesta. – *Virittäjä* 117 (3) s. 317–345.
- Eriksson, Bo Göran 1967: Förarbetena till författarordningen. – *JFT. Tidskrift utgiven av juridiska föreningen i Finland* s. 91–121.
- Eurén, Gustaf Erik 1852: *Suomalainen kieliooppi suomalaisille*. Turku: G. E. Eurén.
- Feist, Timothy 2015: *A Grammar of Skolt Saami*. Helsinki: SUS.
- Hagège, Claude 1974: Les pronoms logophoriques. – *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, LXIV s. 287–310.
- Hakanen, Aimo 2000: *Onks teijä heitin?* Monikon persoonapronomineiksi luokiteltujen muotojen käytöstä suomen murteissa ja kirjakielessä. – *Sananjalka* 42 s. 7–45.
- Hanhö, J. T. 1955: *Suomen oppikoululaitoksen historia II. 1809–1872*. Porvoo: WSOY.
- Haraway, Donna 1997: *Modest Witness@Second_Millennium. FemaleMan@_Meets_OncoMouse*. Feminism and Technoscience. New York: Routledge.

- Haraway, Donna 2006: When we have never been human, what is to be done? Nick Ganen haastattelu Donna Harawaysta. – *Theory, Culture & Society* 23 (7–8) s. 135–158.
- Haraway, Donna J. 2008: *When Species Meet*. Posthumanities Volume 3. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Haraway, Donna 2020 [2003]: *The Companion Species Manifesto. Dogs, People, and Significant Otherness*. Seventh printing March 2020. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Heininen, Simo 1999: *Mikael Agricola raamatunsuomentajana*. Helsinki: SKS.
- Henriksson, Karl-Erik 1968: G. E. Eurénin kirjeet Antero Wareliukselle. *Hämeenmaa XIII. Gustaf Erik Eurénin muistolle*. Hämeenlinna: Hämeen heimoliiton julkaisuja 23. 213–226.
- Huang, Y. 2006: Anaphora, cataphora, exophora, logophoricity. *Encyclopedia of Language and Linguistics* (2.p.). 231–237. <https://doi.org/10.1016/B0-08-044854-2/01084-1>.
- Hyman, Larry M. & Comrie, Bernard 1981: Logophoric reference in Gokana. – *Journal of African languages and Linguistics* 3 s. 19–37.
- Hyttinen, Elsi & Lummaa, Karoliina (toim.) 2020: *Sotkuiset maailmat. Posthumanistinen kirjallisuudentutkimus*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 129. Jyväskylän yliopisto. 115–143.
- Häkkinen, Kaisa 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Porvoo: WSOY.
- Häkkinen, Kaisa 2007: Agricolan eläintarha. – *Sananjalka* 49 s. 7–21.
- Ikola, Niilo 1963: Mikael Agricolan suomentamat Raamatun kohdat ja niiden osuus koko Raamatusta. – *Sananjalka* 5 s. 5–20.
- Ikola, Osmo 1976: Antti Lizelius suomen kielen viljelijänä. – *Sananjalka* 18 s. 5–14.
- IW: IV = *Inarilappisches Wörterbuch IV. Beispiele zur Flexionslehre. Norwegischlappisches Wortregister. Deutsches Wortregister, Herausgegeben von Erkki Itkonen unter Mitarbeit von Raija Bartens und Lea Laitinen*. 1991. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Irni, Sari & Meskus, Mianna & Olkkonen, Venla (toim.) 2014: *Muokattu elämä. Teknotiede, sukupuoli ja materiaalisuus*. Tampere: Vastapaino.
- Irni, Sari & Meskus, Mianna & Olkkonen, Venla 2014: *Epilogi: Käsitteiden kääntämisestä*. Teoksessa Irni, Sari & Meskus, Mianna & Olkkonen, Venla (toim.) 2014 *Muokattu elämä. Teknotiede, sukupuoli ja materiaalisuus*. 436–447.
- Itkonen, Erkki 1949: Arvid Genetz kielentutkijana. Teoksessa Harmaja, Leo (toim.) *Arvid Genetz Arvi Jännes – Elämänvaiheet ja elämäntyö*. Porvoo: WSOY. 318–359.
- Itkonen T. ym. 1969 = *Muoto-opin keruuopas*. Laatinut Terho Itkonen apunaan Heikki Leskinen, Heikki Paunonen ja Tapani Lehtinen. Digitaalinen toteutus Päivi Markkola, Mika Kukkola, Mikko Virtanen ja Hanna-Ilona Härmävaara. https://www.helsinki.fi/sites/default/files/atoms/files/ma_keruuopas.pdf. Viitattu 7.11.2021.
- Itkonen-Kaila, Marja 1997: *Mikael Agricolan Uusi testamentti ja sen erikieliset lähtötekstit*. Helsinki: SKS.
- Jahnsso, A. W. 1871: *Finska Språkets Satslära. För läroverkens behof*. Utarbetad af A. W. Jahnsso. Helsingfors: Utgivarens förlag.
- Jakobson, Roman 1953: "Chapter two." *Results of the conference of anthropologists and linguists – Supplement to International Journal of American Linguistics* Vol 19, n:o 2. Baltimore: Waverly Press, Inc. 11–21.
- Jakobson, Roman 1959: On linguistic aspects of translation. Teoksessa Brover, Reuben A. (toim.) *On Translation*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. 232–239.

- Jakobson, Roman 1971 [1957]: Shifters, verbal categories, and the Russian verb. Teoksessa Jakobson, Roman: *Selected Writings II*. The Hague: Mouton. 130–147.
- Jakobson, Roman 2012 [1969] Linguistics in its relation to other sciences. Teoksessa Kiefer, Ferenc & an Sterkenburg, Piet (toim.) *Eight Decades of General Linguistics. The History of CIPL and Its Role in the History of Linguistics*. eBook Academic Collection. 265–304.
- Jalava, Lotta 2020: *Ajattelen duaalia*. Kotimaisten kielten keskus. Blogi. https://www.kotus.fi/nyt/kotus-blogi/lotta_jalava/ajattelen_duaalia.32993.blog. Viitattu 6.2.2020.
- Kaiser, Elsi 2018: Effects of perspective-taking on pronominal reference to humans and animals: Logophoricity in Finnish. – *Open Linguistics* 4 s. 630–656.
- Kannisto, Artturi 1902: Lauseopillisia havaintoja Läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta. *Suomi III*: 20. Helsinki.
- Karlsson, Fred 2000: *E. N. Setälä vaarallisilla vesillä. Tieteellisen vallankäytön, käyttäytymisen ja perinteen analyysi*. Helsinki: SKS.
- Kiuru, Silva 1990: Tekstivertailu vanhan kirjasuomen tutkimuskeinona. – *Sananjalka* 32 s. 7–25.
- Kohn, Eduardo 2007: How dogs dream. Amazonian natures and the politics of transspecies engagement. – *American Ethnologist* 34 (1) s. 3–24.
- Kohn, Eduardo 2013: *How Forests Think. Toward an Anthropology beyond the Human*. Berkeley: University of California Press.
- Kortekallio, Kaisa & Niskavaara, Mariia & Ouramo, Hannah & Raipola, Juha & Salmela, Tarja & Karkulehto, Sanna 2020: Ehdotus ihmistä suhteellistavaksi sanastoksi. – *Avain* 17 (4) s. 82–95.
- Koskinen, Yrjö 1860: *Finska Språkets Satslära. Ett försök*. Åbo: J. W. Lillja.
- Koster, Jan & Erik Reuland (toim.) 1991: *Long Distance Anaphora*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kuiri, Kaija 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. Helsinki: SKS.
- Kuortti, Joel & Mäntynen, Anne & Pietikäinen, Sari 2008: Kielen rakennustelineillä: Kielellisen ja yhteiskunnallisen käänteiden merkitys. – *Tiedotustutkimus* 2008 (3) s. 25–37.
- König, Ekkehard 2006: Concessive clauses. Teoksessa *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Reference Work, 2nd Edition. 820–824. <https://pdf.sciencedirectassets.com/>.
- Laitinen, Lea (toim.) 1988: *Isosuinen nainen. Tutkielmia naisesta ja kielestä*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Laitinen, Lea 1989: Mikä on kielen subjekti? Teoksessa Heinämaa, Sara (toim.) *Naisen tieto*. Helsinki: Art House. 244–260.
- Laitinen, Lea 1992: *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia*. Helsinki: SKS.
- Laitinen, Lea 1995: Persoonat ja subjektit. Teoksessa Lytikäinen, Pirjo (toim.) *Subjekti, minä, itse. Kirjoituksia kielestä, kirjallisuudesta, filosofiaa*. Helsinki: SKS. 35–79.
- Laitinen, Lea 2002: From logophoric pronoun to discourse particle. A case study of Finnish and Saami. Teoksessa Wischer, Ilse & Diewald, Gabriele (toim.) *New Reflections on Grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins. 327–344.
- Laitinen, Lea 2005a: *Hän*, the third speech act pronoun in Finnish. Teoksessa Laury, Ritva (toim.) *Minimal Reference. The Use of Pronouns in Finnish and Estonian Discourse*. Helsinki: SKS. 75–106.

- Laitinen, Lea 2005b: Puhetta puheesta – kirjoittamalla. Miten 1800-luvulla referoitiin? Teoksessa Haakana, Markku & Kalliokoski, Jyrki (toim.) *Referointi ja moniäänisyys*. Helsinki: SKS. 181–223.
- Laitinen, Lea 2008: Maamme – meidän maa. – *Virittäjä* 112 (1) s. 84–114.
- Laitinen, Lea 2009a: Vapaus ja järjestys. Eläinten kielioppi Seitsemässä veljeksessä. Teoksessa Yli-Paavola, Jaakko & Laaksonen, Pekka (toim.) *Tulinuija. Aleksis Kiven Seuran albumi*. Helsinki: SKS. 113–131.
- Laitinen, Lea 2009b: Kesytöntä kirjoitusta vai kesytettyä puhetta? Itseoppineiden tekstit tutkimuskohteena. Teoksessa Kalliokoski, Jyrki & Nikko, Tuija & Pyhäniemi, Saija (toim.) *Puheen ja kirjoituksen moninaisuus. AFinlan vuosikirja n:o 67*. 43–78.
- Laitinen, Lea 2011: Kielitaiteilijat ja kielitieteilijät. Juhani Aho ja puhutun kielen kuunteleminen. Teoksessa Nummi, Jyrki & Rossi, Riikka & Isomaa, Saija (toim.) *Pariisista Iisalmeen. Kansainvälinen ja kansallinen Juhani Aho*. Helsinki: SKS. 153–185.
- Laitinen, Lea 2012: Luonnon ja kulttuurin kertomuksia. Teoksessa Kurikka, Kaisa & Löytty, Olli & Melkas, Kukku & Parente-Capková, Viola (toim.) *Kertomuksen luonto*. Jyväskylä: Vastapaino. 291–299.
- Laitinen, Lea (tulossa): Topeliuksen lukukirjojen alkuperäiset suomennokset. Fakta ja fiktiota kirjakielen historiassa. Monografia.
- Latvala, Salu 1895: Lauseoppilisia havantoja Luoteis-Satakunnan kansankielestä. *Suomi III*: 12. Helsinki.
- Latvala, Salu 1899: Lauseoppilisia muistiinpanoja Pohjois-Savon murteesta. *Suomi III*: 17. Helsinki.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko 1989: Suomen kielen käytön yleistyminen. Tommila, Päiviö (päätoim.) & Pohls, Marita (toim.) *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kuopio: Kustannuskiila Oy. 329–346.
- Lilius, Aukusti 1850: *Suomenkielinen Lukemisto. I. Kouluissa luettava. II. Yli-kouluissa luettava. III. Sana-kirja*. Turku: W. Lillja.
- Lilius, Aukusti 1860: *Suomenkielinen Lukemisto. I. Kouluissa luettava määriä*. (Toinen, korjattu ja enennetty painos). *Sanakirja* (Toinen, korjattu ja paljon enennetty, painos). Turku: J. W. Lillja.
- Linkomies, Edwin 1959: *Latinan kielioppi*. 8. painos. Jyväskylä: Gummerus.
- Lummaa, Karoliina & Rojola, Lea 2014: Mitä posthumanismi on? Teoksessa Lummaa, Karoliina & Rojola, Lea (toim.) *Posthumanismi*. Turku: Eetos. 13–32.
- Majamaa, Raija 1992: Taustatietoja. Suomenkielinen Lukemisto Kouluille ja Ylikouluille. Teoksessa Majamaa, Raija (toim.) *Elias Lönnrot – Valitut teokset 4*. Helsinki: SKS. 547–586.
- Mermin, N. David 1998: What is quantum mechanics trying to tell us? – *American Journal of Physics* 66 (9) s. 753–767.
- Mikkola, Kati & Laitinen, Lea 2013: Kielen ja mielen muutoksia. Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim.) *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: SKS. 413–463.
- Myllynen, Mari 2010: Kuultua, luultua ja kunnioitettua. *Hän-* ja *he-*pronominien funktiot metsäsuomalaiskirjeissä 1820–1870. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, suomen kieli.

- Mäkelä-Alitalo, Anneli 2004: *Kollanius Abraham*. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: SKS. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skb-003881>. Viitattu 14.4.2020.
- Mäkelä-Alitalo, Anneli 2006: *Salonius, Georg*. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: SKS. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skb-008993>. Viitattu 2.5.2020.
- Nau, Nicole 2006: Out of Africa: Logophoric pronouns and reported discourse in Finnish and High Latvian dialects. – *Acta Linguistica Lithuanica* s. 55–87.
- Nickel, Klaus Peter & Sammallahti, Pekka 2011: *Nordsamisk grammatik*. Karasjok: Davvi Girji.
- Niinivaara, Martti 1931: *Kielentutkimus ja viljely. Suomi V: 12*. Helsinki: SKS.
- Nordlund, Taru 2011: Perustelevasta referoivaksi. Suomen partikkelin *muka* merkityksenmuutos 1800-luvun tekstiaineistojen valossa. – *Virittäjä* 115 (4) s. 484–514.
- Nordlund, Taru (tulossa): Kieliä ja kohtaamisia Turun historiassa. Teoksessa Kolehmainen, Leena & Liira, Aino & Nummila, Kirsi-Maria (toim.) *Näkökulmia Suomen vanhimman kaupungin historialliseen monikielisyyteen*. Helsinki: SKS.
- Nordlund, Taru & Pekkarinen, Heli 2014: Grammaticalisation of the Finnish stance adverbial *muka*, 'as if, supposedly, allegedly'. Teoksessa Taavitsainen, Irma & Jucker, Andreas H. & Tuominen, Jukka (toim.) *Diachronic Corpus Pragmatics*. Pragmatics & Beyond New Series 243. Amsterdam: John Benjamins. 53–75.
- Nuormaa, Severi 1918: Arvi Jännes – Arvid Genetz. Elämäkerta. Teoksessa Jännes, Arvi: *Muistoja ja toiveita*. Helsinki: SKS. IX–LXVIII.
- Paasikivi, J. K. 1920: Kyytilaitos. Teoksessa Palmén, E. G. & Krohn, Kaarle (toim.) *Oma maa. Tietokirja Suomen kodeille. I osa*. Toinen, uudistettu painos. Porvoo: WSOY. 735–742.
- Paloposki, Outi & Makkonen-Craig, Henna (toim.) 2000: *Käännöskirjallisuus ja sen kritiikki*. Helsingin yliopiston käännöstieteellisiä julkaisuja 1.
- Peirce, Charles S. 1985: Logic as semiotic: The theory of signs. Teoksessa Innis, Robert E. (toim.) *Semiotics. An Introductory Anthology*. Bloomington: Indiana University Press. 1–27.
- Pekkanen, Tuomo 2004: *Ars Grammatica. Latinan kielioppi*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Pitkänen-Heikkilä, Kaarina 2010: Miten 1800-luvun tietokirjojen suomentamisprosessia voi tutkia? – *MikaEL. Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu vol 4*. <https://www.sktl.fi/liitto/seminaarit/mikael-verkkojulkaisu/arkisto-archive/vol-4-2010/>. Viitattu 7.11.2021.
- Pohjanen, Bengt & Muli, Eeva 2007: *Meänkieli rätt och lätt. Grammatik och lärobok i meänkieli*. 2.p. Överkalix: Barents Publisher.
- Pressman, Jon F. 1994: Pragmatics in the late twentieth century: Countering recent historiographic neglect. – *Pragmatics* 4 (4) s. 461–489.
- Priiki, Katri 2021: Verkkokeskustelijoiden käsitykset *hän-* ja *se-*pronominien norminvastaisesta käytöstä. – *Virittäjä* 125 (3) s. 320–346.
- Puukko, A. F. 1946: *Suomalainen Raamattumme Mikael Agricolasta uuteen kirkkoraamattuun*. Helsinki: Otava.
- Rapola, Martti 1913: Muuan lainsuomentaja. Teoksessa *Kaikuja Hämeestä VIII*. Hämmäläis-osakunnan kotiseutujulkaisuja I. Porvoo: WSOY. 108–138.
- Rapola, Martti 1925: Äännehistoriallinen tutkimus Abraham Kollaniuksen lainsuomennosten kielestä. *Suomi V:1*. Helsinki: SKS.

- Rapola, Martti 1965 [1933]: *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I*. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneäsen kehitys. Muuttamaton näköispainos: liitteenä oikaisuja ja täydennyksiä. Helsinki: SKS.
- Rapola, Martti 1969: Anonyymi Eurén. – *Sananjalka* 11 s. 13–36.
- Riepe, Dale 1960: Atomic physics and human knowledge by Niels Bohr. – *Philosophy and Phenomenological Society* 21 (2) s. 276–277.
- Rojola, Lea 2012: Juokse lujaa, pure kovaa! Donna Harawayn kumppanuuslajit ja feminismi. Teoksessa Lempiäinen, Kirsti & Leppänen, Taru & Paasonen, Susanna (toim.) *Erot ja etiikka feministisessä tutkimuksessa*. Tampere: UTU. 256–277.
- Rojola, Lea & Laitinen, Lea 1998: Keskusteluja performatiivisuudesta. Teoksessa Laitinen, Lea & Rojola, Lea (toim.) *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta*. Helsinki: SKS. 7–33.
- Saarisalo, Aapeli 1965: *Raamatun Sanakirja*. Kolmas, uudistettu painos. Helsinki: WSOY.
- SAG = Teleman, Ulf & Hellberg, Staffan & Andersson, Erik & Christensen, Lisa 1999: *Svenska Akademiens Grammatik. 4. Satser och meningar*. Tukholma: Svenska Akademien.
- Salmela, Anu 2017: *Kuolemantekojä. Naisten itsemurhat 1800-luvun jälkipuolen tuomioistuininprosesseissa*. Annales Universitatis Turkuensis C 440. Turun yliopisto.
- Sappinen, Eero 2019: *Väimlannin metsäsuomalaiset. Asutushistoria, agraarista kulttuurista ja muutoksesta*. Turku: Siirtolainstituutti.
- Seppänen, Eeva-Leena 1998: *Läsnäolon pronominit: tämä, tuo, hän ja se viittaamassa keskustelun osallistujan*. Helsinki: SKS.
- Setälä, E. N. 1880: *Suomen kielen lauseoppi. Oppikirjan koe*. Kirjoittanut E. N. S. Helsinki: K. E. Holm.
- Setälä, E. N. 1883: Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä. Kirjoittanut E. N. Setälä. *Suomi II*: 16. Helsinki: SKS.
- Setälä, E. N. 1884: *Suomen kielen lauseoppi. Kouluja varten*. 2., muutettu painos. Kirjoittanut E. N. Setälä. Helsinki: K. E. Holm.
- Setälä, E. N. 1891: *Suomen kielen lauseoppi. Oppikouluja varten*. Kolmas, muutettu painos. Kirjoittanut E. N. Setälä. Helsinki: K. E. Holm.
- Setälä, E. N. 1894: *Suomen kielen lauseoppi. Oppikouluja varten*. Neljäs, tarkastettu painos. Kirjoittanut E. N. Setälä. Helsinki: K. E. Holm.
- Setälä, E. N. 1960: *Suomen kielen lauseoppi*, 14. painos. Tarkistanut Matti Sadeniemi. Helsinki: Otava.
- Siitonen, Kirsti 2008: Sävypronomini *hän*. – *Sananjalka* 59 s. 87–109.
- Siitonen, Kirsti 2018: TV-ohjelman dialogi tuo luonnon kotiin. – *Sananjalka* 60 s. 267–273.
- Silverstein, Michael 1976: Hierarchy of features and ergativity. Teoksessa Dixon, R. M. W. (toim.) *Grammatical Categories in Australian Languages*. Canberra: Australian Institute of Aboriginal Studies. 112–171.
- Silverstein, Michael 1981: Case marking and the nature of language. – *Australian Journal of Linguistics* 1 s. 227–244.
- Silverstein, Michael 1993: Metapragmatic discourse and metapragmatic function. Teoksessa Lucy, John A. (toim.) *Reflexive Language. Reported Speech and Metapragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press. 33–58.

- Silverstein, Michael 2003: Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. – *Language & Communication* 23 s. 193–229.
- Sirelius, U. T. 1894: Lauseopillinen tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta. *Suomi III*:10: Helsinki.
- SKT = *Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen ohjelma*. Kotimaisten kielten keskus. <https://kaino.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk7/>. Viitattu 7.11.2021.
- Snellman, J. V. 1856: Läsebok för de de lägsta läroverken i Finland af Z. Topelius. Naturens bok. *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* n:o 7. Suomennos J. V. Snellmanin Kootuissa teoksissa s. 196–199.
- Snellman, J. V. 1860: *Luonnonkirja Z. Topeliuxelta*, suomentanut Joh. Bäckwall. Helsingissä 1860. Litterturbladet för allmän medborgerlig bildning n:o 10, Oktober 1860. 469–470.
- Stark, Ritva 1968: G. E. Eurénin kieliopeista. Teoksessa *Hämeenmaa XIII. Gustaf Erik Eurénin muistolle*. Hämeenlinna: Hämeen heimoliiton julkaisuja 23. 73–150.
- Söderholm, Eira 2014: *Kainun kielen grammatikki*. Helsinki: SKS.
- Tarkiainen, Kari 2000: *Martinus Olavi*. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3713>. Viitattu 3.5.2020.
- Telkänranta, Helena 2015: *Millaista on olla eläin?* Helsinki: SKS.
- Tikkanen, Paavo (nimettömänä) 1849: Kielimurteiden arwo toisiansa kohtaan II. – *Suometar* 24, 15.6.1849 s. 1–3.
- Topelius, Z. 1883: *Läsebok för de lägsta läroverken i Finland: Andra kursen. Boken om vårt land*. Fjerde upplagan. Helsingfors: G. W. Edlunds förlag.
- TTP = *Tieteentermipankki*. <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Termipankki:Etusivu>.
- Tunkelo, E. A. 1915: Arvid Genetz opettajana. – *Virittäjä* 19 s. 83–85.
- Uexküll, Jakob von 2011 [1982]: The theory of meaning. Teoksessa Maran, Timo & Martinelli, Dario & Turovsk, Aleksei (toim.) *Readings in Zoosemiotis*. Berlin: de Gruyter. 61–75.
- VISK = Hakulinen, Auli & Vilkuna, Maria & Korhonen, Riitta & Koivisto, Vesa & Heinonen, Tarja Riitta & Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: SKS. Verkkoversio, <http://scripta.kotus.fi/ISK> URN:ISBN:978-952-5446-35-7.
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja. Ensimmäinen osa A – I*. 1985. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Vilppula, Matti 1989: Havaintoja *hän-* ja *se-*pronominien käytöstä suomen murteissa. – *Virittäjä* 93 (3) s. 389–400.
- Väre, Henry & Oja, Seppo 2013: Metsätammi Ruotsin vallan ajan metsäasetuksissa. – *Sorbifolia* 44 (2) s. 64–70.
- VVKS = *Virtuaalinen vanha kirjasuomi*. Päivitetty 2017. <http://vvks.it.helsinki.fi/index.html>. Viitattu 9.11.2021.

KATSAUS

Toislaajiset eläimet *Virittäjä*-lehdessä

Anna Heino

 <https://orcid.org/0000-0001-5023-0144>

Yhtenä tämän kokoelmateoksen koostamisen motiivina on ollut se, että suomen kielen tutkimuksessa eläimistä puhuminen ja eläimet muutenkin ovat jääneet viime vuosikymmeninä sivuosaan. Edellisen vuosisadan kuluessa on suomen kielen ja suomalaisen kirjallisuuden tutkimuksessa tehty jonkin verran opinnäytetöitä eläimiä ja luontoa sivuavista aiheista (ks. tämän kokoelman johdantoa). Mutta onko eläimiä huomioitu opinnäytetöiden lisäksi muussa tutkimuksissa? Päätimme selvittää, millaisia eläinmainintoja esiintyy suomen kielen tutkimuksen tärkeimmässä lehdessä, *Virittäjässä*. Tämän Kotikielen Seuran aikakauslehden julkaiseminen alkoi vuonna 1897. Tiedejulkaisu esittelee suomen kielen ja sen opetuksen tutkimusta, ja lehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa. Varhaisina vuosina *Virittäjässä* julkaistiin tutkimusta hieman laajemmin: mukana oli esimerkiksi myös kansanrunouden ja kirjallisuuden tutkimusta.

Olen tätä katsausta varten tehnyt hakuja eri vuosikymmeniltä. Olen hakenut valituilta vuosilta sanojen ”eläin”, ”elukka” ja ”toislaajinen” esiintymiä. Hakusanalla ”eläin” on haettu laajemmalla otannalla kuin muilla sanoilla. Katsausta varten on hyödynnetty *Virittäjä*-lehden arkistoituja numeroita muutaman vuoden tarkastelujaksoina aina vuodesta 1897 vuoteen 2005. Osumia valituilta ajanjaksoilta saatiin kaikkiaan 93. Nämä

nostot antavat jonkinlaista kuvaa siitä, miten eläimiä on käsitelty suomalaisessa kielitieteellisessä julkaisussa eri aikakausina – kyseessä ei ole varsinainen tutkimus, vaan nimenomaan suuntaa antava katsaus, jonka avulla tarkempaa tutkimusta voisi suunnitella.

Virittäjä-lehdessä toislaajisiin eläimiin liittyviä mainintoja haetuilta vuosilta löytyi melko niukalti, varsinaisia eläinaiheisia artikkeleita vielä huomattavasti vähemmän. Suurin osa hakujen tuloksena saadusta aineistosta käsittelee ihmisen ja toislaajisten eläinten välistä suhdetta epäsuorasti. Eri ajanjaksojen välillä on myös havaittavissa eroja. 1800- ja 1900-lukujen taitteessa käsiteltiin kotieläimiin liittyvää sanastoa mytologian kontekstissa, ja sotavuosina korostuivat kansalliset teemat. Tultaessa 1970-luvulle eläinaiheiset maininnat katoavat lähes täysin. Tuoreemmissa 1990-luvun ja 2000-luvun alkupuolen teksteissä on havaittavissa aiempiin ajankohtiin nähden tasavertaisempi suhde ihmisen ja toislaajisten eläinten välillä. Uudemmassa tutkimuksessa saa hien näkyvyyttä myös se, että toislaajisetkin eläimet viestivät. Ihmisen suhdetta luontoon ja eläimiin tarkastellaan kaikkina ajanjaksoina etenkin nimistön kautta – eläimiin liittyvät sukunimet ja paikannimet sekä eläinten nimeäminen toistuvat yleisimpinä tutkimusaiheina.

Vuodet 1897–1900: Eläimet esimerkkilauseissa ja perinteessä

Virittäjän alkuvuosina 1897–1900 eläimiin liittyvää tekstiä hyödynnettiin oikeakielisyyden opettamisessa. Tämä on osittain seurausta kotieläinten asemasta ihmisten elämänpiirissä – voidaanhan olettaa, että esimerkkilauseet heijastelevat enimmäkseen tavanomaisia asiaintiloja. Esimerkiksi virheellistä sanajärjestystä on kuvattu virkkeellä ”Kuinka voit sinä tuoda mukanasi kotiin semmoisen eläimen” (1898, nro 3, 54). Ylimääräisestä pronomiinista (*hänen*) possessiivisuffiksien yhteydessä annetaan esimerkkinä lause ”Ihminen eroaa – – eläimistä koko *hänen* sielunelämänsä paljoa suuremman voiman – – kautta” (1899, nro 2, 29). Eläimet esiintyvät myös kansanperinteen materiaalissa. Tällöinkään ne eivät ole tutkimuksen kohteena, vaan huomio kiinnittyy tutkitun kansanperinteen

sisältöön. *Virittäjässä* käsitellään muun muassa tautien manaamista eläimiin osana vanhaa loitsurunoperinnettä (1899, nro 4–5, 51).

Vuodet 1917–1920: Elukoita ja eläimiä

Itsenäistymisen alkuvuosina eläinaiheita käsitellään *Virittäjä*-lehdessä määrällisesti melko vähän mutta monipuolisesti. Termit *eläin* ja *elukka* ovat molemmat käytössä. Näissä löydöksissä *elukka* viittaa jokaisessa käyttöyhteydessään kotieläimiin, kun taas termiä *eläin* käytetään laajemmin sekä koti- että villieläimistä, joskin myös *elukka* voi ainakin murteissa viitata monenlaisiin eläimiin (ks. *Suomen murteiden sanakirjan* elukka-artikkelia). Eläimet olivat *Virittäjässä* läsnä esimerkiksi matkamuistelmissa ja taikuuden kuvauksissa: Lauri Kettusen kirjoittamissa matkamuistelmissa vepsäläisten kerrotaan pyrkineen huolehtimaan elukoidensa terveydestä taikauskaisesti muun muassa paastopäivien tiukalla noudattamisella (1918, nro 1–4, 38–62). Nimimerkki H. N puolestaan ohjeistaa pellavan käsittelyn sanastoa koskevassa kirjoituksessaan hyödyntämään pellavan kuoret *elukoiden* ruoaksi (1917, nro 4, 74). Albert Hämäläinen kuvaa eläimiä osana suomalaista taikuutta: ihmisen tai eläimen substanssin tai kuvan avulla on voitu kohdistaa taikuutta tehokkaammin kyseiseen kohteeseen (1920, nro 6–8, 95–97).

Vuodet 1939–1941: Sotavuosien satoa

Eläinaiheisten osumien määrä on tältä ajankohdalta selkeästi katsauksen suurin. Aineistossa näkyy sotavuosien kansallistunteen nousu. *Virittäjä*-lehdessä painottuivat etenkin runous ja etymologinen tutkimus, ja eläinaiheet nousevat tyypillisesti esiin keskeisenä osana kansallista perinnettä. Tällöin tarkastellaan esimerkiksi kalevalaista runoutta, jossa luonto ja eläimistö esitetään aineellis-sielullisena kokonaisuutena ja toisaalta ihmisen sielunmaiseman kuvaajina (1939, nro 3, 324–330). Lisäksi eläinaiheet liittyvät etymologisesti usein suomalaiseen nimistöön: aineistossa

tutkitut paikannimet juontavat juurensa muun muassa kasveihin, eläimiin, maanviljelykseen ja karjanhoitoon (1940, nro 3, 183).

Ajanjaksolta löytyy kuitenkin myös kuvaus ”uudesta kielipsykologisesta teoksesta”, jossa kerrotaan tutkittavan myös eläinten ilmaisukeinoja. Kyseessä on Friedrich Kaintzin viisiosainen kirjasarja *Psychologie der Sprache*. Teoksen tavoitteeksi esitetään aiemmin vähälle huomiolle jääneiden kielitieteen ilmiöiden tutkiminen. (1941, nro 3–4, 392–393.)

Vuodet 1975–1977: Johtaako kaupungistuminen eläinaiheiden vähenemiseen?

Virittäjässä on 1970-luvun puolivälin aikaan erittäin vähän mainintoja eläimistä. Kansallinen näkökulma on väistymässä. Oletettavasti nopea kaupungistuminen on osaltaan vaikuttanut siihen, ettei eläinaiheisia lauseita käytetä enää edes kielioppiesimerkkeinä.

Ajanjaksolla julkaistiin kuitenkin vielä Kustaa Vilkkunan tutkimus ihmisen ja lehmän välisestä suhteesta. Artikkelissa käsitellään nautaan ja yleisemmin karjanpitoon liittyvien muinaisten sanastokerrostumien avulla lehmän ja ihmisen historiaa kumppanilajeina (termiä mainitsematta) ja lehmien vaikutusta ihmisen asuintapojen muutokseen. Lehmää kuvataan samaan aikaan omaisuutena, raaka-ainetta ihmisen kannalta hyödyllisempään muotoon muuntavana ”koneena” ja osana symbioottista asuinyhteisöä. (1976, nro 1, 19–32.) *Virittäjän* 1970-luvun kontekstissa Vilkkunan artikkeli on vanha tuulahdus ajalta, jolloin historian- ja perinteentutkimus ja kielentutkimus olivat tiiviimmässä yhteydessä keskenään; tällaiset kulttuurihistorialliset aiheet eivät enää olleet kielentutkimuksen keskiössä.

”Uutena tuulena” näyttäytyy puolestaan se, että *Virittäjässä* mainitaan nobelisti Konrad Lorentzin johtama ihmisten ja eläinten viestintäjärjestelmien vertailu Salzburg International Summer School in Linguistics -tapahtuman (25.7.–24.8.1977) yhteydessä (1977, nro 4, 432). Lorentz on laajasti tunnettu muun muassa linnunpoikasten leimaantumista koskevista tutkimuksistaan.

Vuodet 1993–1995: Etymologiasta eläinten viestintään

Aiempina vuosikymmeninä tyyppillisen nimistötutkimuksen ohella *Virittäjässä* käsiteltiin 1990-luvulla toislaisia eläimiä muun muassa etymologisissa pohdintoissa. Toisaalta Matti Vilppula mainitsi uusien outojen eläinten nimitykset yhtenä amerikansuomalaisten käyttämien lainasanojen tyyppinä (1993, nro 3, 526–531). Toini Rahtu puolestaan esittelee Mauno Kosken artikkelia eläinaiheisten metaforien motivaatioista (1993, nro 2, 318–330).

Toisaalta *Virittäjän* aineistossa näkyy ensimmäistä kertaa myös aiempaa monipuolisempi näkökulma ihmisten ja toislaisten eläinten väliseen suhteeseen. Jaakko Anhava (1994) esittelee Mikko Korhosen vuonna 1993 julkaistua teosta *Kielen synty*, jonka luvussa 6 pohditaan eläinten viestintää. Korhosen mukaan eläinten viestintää pidetään tyyppillisesti ei-kielellisenä. Hän kuitenkin toteaa, että kielelle välttämättömistä ominaisuuksista enää vain kaksoisjäsenitys (itsessään merkitystä kantamattomien äänteellisten yksiköiden luova yhdistely merkitykselliseksi kokonaisuuksiksi) vaikuttaa yksinomaan ihmiskielen piirteeltä. Tätäkään ei voida varmuudella tietää, sillä kielen koodin vastaanottaminen edellyttää herkkyyttä juuri sille ominaisten merkkien havaitsemiselle; toislaisten eläinten kieli saattaa täten olla ihmisten ymmärryksen ulottumattomissa. (*Virittäjä* 1994, nro 1, 137–144.) Esa Itkonen (1994) arvioikin, että kieli muotoutuu pitkälti suhteessa kunkin lajin fyysiisiin ominaisuuksiin: ihmisten silmien sijainti päässä vaikuttaa tapaamme kuvailla maailmaa, aivan kuten suden voimakas hajuaisti mahdollistaa hajujen viestinnällisen merkityksellisyyden aivan toisella tapaa kuin ihmisellä (*Virittäjä* 1994, nro 2, 179–202).

Vuodet 2002–2005: Ymmärrys toislaisten eläinten viestinnästä kasvaa

Eläimiin liittyvät maininnat näyttävät yleistyvän 1990- ja 2000-luvuilla selvästi verrattaessa aiempiin tarkastelujaksoihin. Aineistossa näkyy kielitieteellisen tutkimuksen monipuolistuminen. Termin ”elukka”

käyttäminen on *Virittäjän* aineiston perusteella jäänyt kokonaan historiaan; toisaalta myöskään nykyaikaisemmalla termillä ”toislajinen” ei vielä löydy osumia.

Useampi aikakauden havainto sisältää pohdintaa ihmisen ja eläimen välisestä suhteesta: toislajisten eläinten itseisarvo ja kyky viestiä tulevat näistä aineistoista ilmi. Siirainen mainitsee tunneverbejä käsittelevässä artikkelissaan, että eläimetkin hyödyntävät eleitä tunneilmaisun tukena (*Virittäjä* 2002, nro 1, 93–97). Urpo Nikanne (2003) puolestaan toteaa, ettei kieli ole yksinomaan ihmisten ominaisuus. Hän myös painottaa, ettei kielitieteilijöiden tulisi ajatella, että ihminen olisi jotenkin muita eläimiä ainutlaatuisempi. (*Virittäjä* 2003, nro 1, 77–82.) Lisäksi aineistoon sisältyy artikkeleita, joissa käsitellään eläimiin liittyvään sanastoon ja nimistöön kytkeytyviä merkityksiä. Aineiston laajuuteen nähden eläimiin liittyviä mainintoja on kuitenkin edelleen melko niukasti.

Lähemmäs nykyaikaa tultaessa lehdessä yleistyviä kysymyksiä ihmis-kielen ja eläinten kielen ja viestinnän suhteesta tarkastellaan myös tämän kokoelmateoksen päättävässä luvussa.

Ihmiskieli ja eläimyys

Rea Peltola

 <https://orcid.org/0000-0002-1096-1003>

Tässä teoksessa on tarkasteltu ihmisen käyttämää kieltä osana kanssakäymistä, jonka osallistujat ovat erilaisia: inhimillisiä ja ei-inhimillisiä. Tavoitteena on ollut tarkentaa ja monipuolistaa kuvaa kielestä ihmisten ja toislaajisten eläinten jakamissa tilanteissa sosiaalisen vuorovaikutuksen ja kieliopin tutkimuksen keinoin. On keskitytty muun muassa siihen, miten elämänpiirin jakaminen merkityksiä rakentavien toislaajisten kanssa vaikuttaa ihmiskieleen,¹ sen käyttöön osana lajienvälistä kanssakäymistä ja kykyyn antaa konkreettinen muoto sille, että ympäristöä voi hahmottaa moninaisin tavoin. Pyrkimyksenä on ollut valottaa näin ihmiskielen suhdetta muihin kommunikaatiojärjestelmiin ja merkitysmaailmoihin.

Tässä teoksen päättävässä loppupohdinnassa² avaan kirjassa käsiteltyjen teemojen pohjalta näkymiä laajempaan kieleen, ihmisyyttä ja eläimyyttä koskevaan tieteidenväliseen tutkimuskenttään. Tarkastelen näitä aiheita tilaisuuden tullen eläintutkimuksen, ekolinguistiikan, biosemiotiikan ja posthumanismin taustaa vasten. Kieli on keskeisessä asemassa, kun ihminen havainnoi ja asemoi itseään muihin olentoihin nähden. Tästä syystä kieli on tärkeässä roolissa kulttuurisessa ja yhteiskunnallisessa eläintutkimuksessa, kun ihmiskeskeistä maailman hahmotusta tutkitaan ja puretaan. Kielitiede taas on enimmäkseen kuvannut kieltä

ihmiskeskeisesti (Cornips 2019, tulossa). Kun ihmisten ja muiden elolisten välistä suhdetta määrittellään uudelleen, tämäkin näkemys kielestä saattaa muuttua. Kieli ei ainoastaan erota ihmisiä ja muunlajisia olentoja vaan voi myös yhdistää ihmistä muihin eläimiin.

Taustoitan tätä muutosta luvun ensimmäisessä jaksossa. Käyn siinä läpi tapoja, joilla kieltä on rajattu ja luonnehdittu. Toisessa jaksossa tarkastelun kohteena on kielen ja ei-kielen välinen liukuva, dynaaminen rajapinta eli se, miten ihmiskieli kumpuaa muiden lajien kanssa jae-tuista semioottisista kerrostumista.³ Tämän jälkeen seuraavat kaksi jaksoa keskittyvät tapoihin, joilla ihmiskieli heijastelee ja rakentaa elollista maailmaa jäsentäviä suhteita. Käsittelen kieliopin rakenteiden ihmiskeskeisyyttä tai -lähtöisyyttä. Kielioppia on tapana kuvata ihmiskeskeisten asteikkojen avulla. Silloin voidaan muun muassa erottaa kieliopilliset rakenteet, joita käytetään vain puhuttaessa ihmisistä. Aina ei kyseessä ole rakenteisiin kieliopillistunut ihmisviitteisyys vaan kieliopin kuvauksen ja siihen käytettyjen aineistojen taustalla vaikuttava ihmiskeskeinen tarkastelutapa. Se, että ihmisestä ja toisesta eläimestä puhumiseen käytetään samoja kielen rakenteita, ei ole lähtökohtaisesti ei-inhimillisen inhimillistämistä. Se osoittaa, että ihmiskielen kielioppi taipuu kuvaamaan myös tilanteita ja tapahtumia, joissa lajien rajat eivät erotu tai näkökulma on ei-inhimillinen. Tämän jälkeen nostan vielä esille yksilöyden ja moneuden välisen jännitteen ja yhteisöjen dynaamisuuden. Osallisuus yhteisössä ja toisaalta yksilöllinen kohtaaminen rakentuvat osittain kielellisesti. Viimeisessä jaksossa hahmotellaan, miten post-humanistinen lähestymistapa voi auttaa ymmärtämään ihmiskielen lajienvälistä olemusta.

Kielen määrittelystä

Ihmiskieli on jo vuosisatoja ollut länsimaisessa ajattelussa keskeinen peruste erottaa ihminen muista elollisista olennoista ja asettaa ihmis-laji eliökuntaa luokittelevan hierarkian ylimmälle portaalle (Pennycook 2018, 455; filosofisesta perinteestä ks. Aaltola 2012, 17–19). Tälle asetelmalle on erityisesti 2000-luvulla etsitty vaihtoehtoja humanistisia ja

yhteiskuntatieteitä yhdistelevässä eläintutkimuksessa, jossa tarkastellaan ihmisten ja toislaajisten eläinten vuorovaikutussuhteita ja tapoja, joilla ei-inhimillinen eläin on läsnä inhimillisessä kulttuurissa. Suomeksi erilaisia yhteiskunnallisia ja kulttuurisia näkymiä lajienvälisiin suhteisiin ovat esitelleet esimerkiksi Aaltola ja Keto (2015). Huoli ympäristön tilasta, luonnon monimuotoisuudesta ja toislaajisten asemasta nyky-yhteiskunnassa on tehnyt ilmeiseksi, että eläinlajeja koskevan biologisen tiedon ohella tarvitaan myös lajienvälisiin suhteisiin liittyvien eettisten kysymysten, kulttuuristen tekijöiden ja yhteiskunnallisten rakenteiden pohdintaa (Vihelmaa 2018, 20–21). Tutkimalla muiden eläinten toimijuutta eli kykyä vaikuttaa toimintojen ja tapahtumien kulkuun voidaan purkaa dualistista näkemystä niin kutsuttujen ihmistieteiden ja luonnontieteiden välillä (Schuurman 2013, 15).

Toisaalta humanististen ja yhteiskunnallisten tieteiden piirissä kehittynyt posthumanistinen ajattelu on tuonut ei-inhimilliset olennot uudella tavalla ajankohtaiseksi tutkimuskohteeksi. On tullut aika jäsentää ihmisen asemaa suhteessa muihin elollisiin aiemmasta poikkeavilla, vaihtoehtoisilla tavoilla (ks. Lummaa & Rojola 2014). Ihmisen ja toislaajisten eläinten välisiä käsitteellisiä hierarkioita, raja-aitoja ja vastakkainasetteluja purkamalla on saatettu näkyviin paikallisia lajienvälisiä yhteisöjä, joiden jäsenillä on yhteisiä intressejä, tunteita ja merkityksiä (ks. esim. Lestel 1996, 59–75). *Kieli ja eläin* -teoksessa on etsitty vastauksia siihen, mikä on kielen asema yhteisöissä, joissa ihmiskielen varaan rakennettu hierarkia näyttää purkautuvan. Miten kieli estää tai luo osallisuutta lajienväliseen yhteisöön?

Kielentutkimuksen piirissä kielen suhde eläimyyteen on tähän asti tullut puheeksi erityisesti kahdessa yhteydessä: kun kuvataan ihmiskielen olemusta ja kun havainnoidaan kielessä ilmeneviä maailmaa jäsentäviä kategorioita ja suhteita. Kun ihmisen käyttämän kielen ominaispiirteitä on pyritty ymmärtämään suhteessa muiden lajien viestintäjärjestelmiin, on korostettu ihmiskielen erityisyyttä. Esimerkiksi Benveniste (1966, 60–62), joka piti vertailukohtanaan mehiläisten viestintää, nosti esille ihmiskielen äänellisyyden, dialogisuuden sekä vapautumisen näköaistin vaatimista olosuhteista ja muista aikapaikkaisista rajoituksista. Benvenisten mukaan mehiläisten kehollinen tiedonvälitys oli riippuvainen

päivänvalosta eikä siihen odotettu ympäristöltä vastausta. Sitä, että muut mehiläiset muuttavat viestinnän tuloksena käyttäytymistään, hän ei laskenut vastaukseksi. Benveniste viittasi inhimillisen viestinnän aiheiden rajattomaan määrään ja ihmiskielen kykyyn saattaa kielenkäyttäjä riippumattomaksi ensikäden kokemuksesta (vrt. Yule 2010 [1985], 11–12). Mehiläisten viestintä liittyi hänen mukaansa ainoastaan ravintoon, eivätkä mehiläiset voineet perustaa viestiään lajitoveriltaan saamaansa tietoon vaan ainoastaan omaan kokemukseensa.

Kieli on lähtökohtaisesti voitu määritellä siten, että vain ihmiset voivat tuottaa sitä (Cornips 2019). Esimerkiksi Häkkinen (1994, 34) on määritellyt luonnollisen kielen seuraavasti: ”Luonnollinen kieli voidaan siis määritellä sopimuksenvaraiseksi, rajattomaksi äännesymbolijärjestelmäksi, jollaisen oppimiseen vain ihmisellä on luontaiset edellytykset.” Voidaan kysyä, onko määritelmässä sanalla *jollainen* alkava relatiivilause merkitykseltään rajaava (restriktiivinen) vai lisäävä (ei-restriktiivinen). Voidaanko luonnollisena kielenä pitää ainoastaan sellaista äännesymbolijärjestelmää, jonka omaksumiseen vain ihmislajilla on luontaiset edellytykset (rajaava tulkinta)?

Myös sanakirjojen määritelmät *kielille* rajaavat toislajisten viestintätavat useimmiten ulkopuolelleen.⁴ *Kielitoimiston sanakirjassa* (KS) *kieli* on ”ihmisen puheen järjestelmä ja sen kirjoitetut vastineet, vars. kokonaisen kansan viestintäjärjestelmä; jllek erikoisalalle, ryhmälle t. yksilölle ominainen kielenkäyttö; matematiikan, atk-ohjelmoinnin tms. konstruoitu merkkijärjestelmä”. Kuvallisina käyttöinä mainitaan *kukkien, sävelten ja tilastojen kieli*, mutta toislajisten eläinten kielestä ei puhuta.⁵ Samoin kielitieteen sanakirjoissa ja tietosanakirjoissa *kieli* määritellään ihmislajille ominaisena kykynä ja järjestelmänä (ks. esim. Neveu 2004, s. v. *langue, langage*; vrt. Delahaye 2019, 25), joskin *Encyclopedia of Language and Linguistics* jättää avoimeksi kysymyksen siitä, onko ero ihmiskielen ja muiden lajien merkkijärjestelmien välillä asteittainen vai laadullinen (ELL, s. v. *language*).

Yhtä lailla *syntaksi* määritellään ihmiskielen yksiköiden perusteella sellaiseksi osaksi kielioppia, joka koskee sanojen, lausekkeiden ja lauseiden rakentumista suuremmiksi kokonaisuuksiksi (ks. esim. OED, s. v. *syntax*). Evolutiivisesta ja lajienvälisestä näkökulmasta määritelmä

on kuitenkin puutteellinen. Miten tutkia syntaksin kehitystä ja erilaisia ilmenemismuotoja, jos määritelmä sulkee ulkopuolelle kaikki muuntyyppiset yksiköt kuin sanat, lausekkeet ja lauseet? Määritelmää voisi tässä yhteydessä laajentaa niin, että *syntaksilla* tarkoitetaan merkitystä kantavien yksiköiden yhdistymistä laajemmiksi kokonaisuuksiksi. (Zuberbühler 2019a, 259.) Suomen kielen tutkimuksessa ihmiskielilähtöisyyttä ilmentää myös *syntaksin* suomenkielinen vastine *lauseoppi* (ks. esim. KS, s. v. *syntaksi*). Vilkuna (1996, 14) on huomauttanut näiden termien erosta: syntaksi ei kirjaimellisesti ottaen koske erityisesti lauseita vaan yksiköiden yhteen liittämistä.

Kielitieteellisten kuvausten kohteena ja sanakirjamääritelmien perustana on siten ollut ensisijaisesti kielen ihmisiä muista elollisista peruuttamattomasti erottava luonne. Ei liene liioiteltua sanoa, että näin ymmärrettyinä *kielellä* on huono tai ainakin ongelmallinen ja latautunut maine sellaisessa tutkimuksessa, joka keskittyy toislaajisten semioottisiin kompetensseihin (ks. esim. Delahaye 2019, 23–26, 163) sekä muiden eläinlajien kulttuurisiin ja yhteiskunnallisiin läsnäolon muotoihin. Ihmiskieli onkin tullut esille humanistisessa ja yhteiskunnallisessa eläintutkimuksessa sekä posthumanismin piirissä keskeisenä erillisyyden, jopa eristävyiden, tuottajana ja esteenä vaihtoehtoisille näkymille (ks. esim. Barad 2003, 801–804; Pennycook 2018, 455).

Kieltä on tarkasteltu myös yhtenä lajienvälisiä valtarakenteita ylläpitävistä mekanismeista (Cornips, tulossa). Kielenkäytön ekologiseen kontekstiin ja vaikutukseen keskittyvässä ekolinguistikassa (ks. esim. Stibbe 2015; Fill 2018) on diskurssintutkimuksen keinoin pystytty osoittamaan julkisiin teksteihin ja diskursseihin syvälle juurtunut antroposentrismi eli ihmiskeskeisyys ja siihen nojaava lajienvälinen hierarkkisuus (ks. esim. Fill & Mühlhäusler 2001; Stibbe 2012, 2018; Cook & Sealey 2018). Kielenaineuksista on silloin tutkittu useimmiten sanastoa (esim. Heuberger 2007) ja sanojen käyttötavoista erityisesti metaforia (ks. esim. Stibbe 2015). On tarkasteltu esimerkiksi sitä, miten kieli luo lajienvälistä etäisyyttä, kun osa sanastosta varataan ihmisviitteiseen käyttöön ja osaa voi käyttää vain toislaajisista (nykysuomessa esim. erottelu *äiti–emo/emä*). Yhtäältä kielen on todettu paljastavan, miten asennoituminen toislaajisiin perustuu ihmiselle koituvaan hyötyyn tai haittaan (esim. *turkiseläin*,

metsästyskoira, tuholainen) (ks. Herlinin tutkimusta tässä teoksessa), toisaalta kieli taas kätkee eläinyksilön olemassaolon kiertoilmauksin silloin, kun sen tunnistaminen voisi herättää empatiaa (esim. *lihantuotanto, kannansäätely*). (Ks. esim. Stibbe 2012; Fill 2015; Vihelmaa 2018, 136, 234.)

Puhuessaan toislajisista ihminen pakottaa toiset olennot väistämättä ihmislähtöistä ajattelua jäsentäviin kategorioihin ja tulkintamalleihin. Ihmisellä ei ole suoraa pääsyä muiden lajien tapoihin havainnoida ja ymmärtää maailmaa. Toislajisilla on myös kommunikaatiomuotoja, jotka eivät ole ihmisaistein havaittavissa (ks. esim. Delahaye 2019, 160–161). Kannattaako toislajisista ja toislajisille siis edes yrittää puhua, jos seurauksena on vain vääristynyt kuva toisen lajin edustajasta ja viestinnästä? Onko tuloksena niin sanottu pseudodiologi, jossa ihminen puhuu tietoisesti taholle, joka ei kuuntele eikä vastaa (Mustajoki, Sherstinova & Tuomarla 2018)? Onko kuilu ihmiskielen ja muiden lajien kommunikaatiomuotojen välillä ylitsepääsemätön?

Ihmiskieli kuuluu kuitenkin vain yhtenä osana itseään laajempaan semioottisten resurssien verkostoon (Pennycook 2018, 455). Seuraavassa jaksossa tarkastelen ihmiskielen ja muiden lajien viestintäjärjestelmien välistä rajaa, joka ei ole läpäisemätön eikä tarkka vaan huokoinen ja liukuva, kenties kerroksittainen (ks. esim. Kohn 2013). Ihmiskielen juuret ovat niissä kommunikaatiomuodoissa, joita jaamme muiden lajien kanssa (ks. esim. Hockett 1960). Myöhemmissä jaksoissa huomataan lisäksi, että vaikka ihmiskieli perustuu ihmisen muodostamiin luokkiin, ei-inhimillinen maailma vaikuttaa inhimilliseen kategorisointiin (ks. myös Vihelmaa 2018, 88). Raja ei siis tässäkään mielessä ole jyrkkä eivätkä vaikutukset yksisuuntaisia.

Kielen ja ei-kielen rajapinta

Usein ajatellaan, että kielessä on jonkinlainen ydin, joka ilmentää juuri ihmiskielen erityispiirteitä. Tämä sisin osa on kieliopillinen, segmentoituva, produktiivinen, symbolinen ja arbitraarinen. Se tekee mahdolliseksi myös aikapaikkaisen irrottautumisen (engl. *displacement*) *tässä ja nyt* -tilanteesta eli puhumisen toisista paikoista, ajoista ja maailmoista

(ks. esim. Hockett 1960; Yule 2010 [1985], 11–12). Kielen ytimeen ei siis ole laskettu sen fyysistä ulottuvuutta vaan lähinnä sen helpoimmin kirjoitukseksi muunnettavat olomuodot. Ytimen ulkopuolelle on jätetty runsaasti paralingvistiseksi, ekstralingvistiseksi tai ekstraverbaaliseksi kutsuttua ainesta: intonaatio, äänensävyt, tauot, rytmi, painotus, eleet, katseet, liikkeet ja kosketukset.

Rajaus on ongelmallinen kahdelta kannalta. Ensinnäkin myös ihmiskielen ytimen ulkopuolisina pidetyt ilmiöt ovat viestiviä ja niillä on merkityksiä. Kielen rakenteet ja niiden käyttö muovautuvat suhteessa fyysisiin, aikapaikkaisiin ulottuvuuksiin. Puhetapahtuman konkreettista ympäristöä voidaan käyttää osana viestiä esimerkiksi osoittamalla esi-neitä ja muita puhetilanteen tekijöitä tai käyttämällä ympäristön elementtejä viestin osina (ks. esim. Goodwin 2007; osoittamisesta ja pallon käytöstä lajienvälisessä kanssakäymisessä ks. Simosen tutkimusta tässä teoksessa). Osoittaminen tai kehon suunta voivat vaikuttaa siihen, miten lähietäisyyttä ilmaisevia kielenaineiksia käytetään (Levinson 2018, 19–20, 32–33 ja siinä mainitut lähteet). Eleiden käyttöön kuuluu konventionaalisuus ja esimerkiksi tunnistettavien muotojen jaettuus (Kendon 2014). Myös prosodiset ainekset kuuluvat erottamattomasti kielelliseen ilmaisuun, ja juuri niitä jaamme toisten eläinlajien kanssa (prosodisesta sovitamisesta lajienvälisessä kommunikaatiossa ks. Harjunpään tutkimusta tässä teoksessa). Ne ilmentävät sentyyppisiä merkityksiä, joita muutkin lajit voivat ymmärtää (ks. Kohn 2013). Ihmiskieleen kuuluu paljon selaista, mitä suppea määritelmä kielestä ei ota huomioon.

Toiseksi ei ole selvää, voidaanko muiden eläinten omat viestintäjärjestelmät ilman muuta laskea ei-kieleksi. Niiden omaehtoinen toiminta on ihmiselle suurelta osin tuntematonta. Sitä paitsi merkkejä joistakin sellaisista piirteistä, joita on pidetty juuri ihmiskielelle ominaisina, on tunnistettu myös toisten eläinten viestinnästä: muun muassa symbolisuutta, viestivyyttä ja segmentoituvuutta eli suppeammista yksiköistä koostumista.

Biosemioottinen lähestymistapa merkityksen muodostumiseen on tuonut näkyville, että ihmiskielelle ominaiset piirteet polveutuvat muiden eläinlajien kanssa jaetuista semioottisista kerrostumista. Symbolinen viittaussuhde on emergentissä suhteessa indeksiseen ja se taas ikoniseen (Kohn 2013, 51–53; ks. myös esim. Räsänen 2010, 52–53). On

totta, että symboliseen merkitystasoon kuuluva aikapaikkaisuudesta irrottautuminen, joka mahdollistaa negaation, mahdollisten maailmojen kuvaamisen sekä tulevaan ja menneeseen viittaamisen, ei näyttäisi muiden lajien viestinnässä olevan yhtä tärkeässä roolissa kuin ihmiskielessä.

On silti myös merkkejä siitä, että muidenkin eläinten kommunikaatiossa voidaan jossain määrin poiketa indeksisistä ja ikonisista semioottisista ketjuista tai ainakin siirtyä abstraktiotasolta toiselle. Näin on esimerkiksi leikkiä osoittavien ja jaksottavien metakommunikatiivisten merkkien laita (ks. Burghardt 2005, 90–92; Vihelmaa 2010, 38; leikin symbolisuudesta ihmisillä ja yhteydestä kielelliseen merkkiin ks. Kauppinen 2020, 246–247). Koirien leikkiin kuuluva hampaiden käyttö, joka eleenä muistuttaa oikeaa puremista mutta ei aiheuta toiselle suurta kipua, tuottaa merkityksen, joka rakenteeltaan lähestyy protonegaatiota eli vastakkaisiin, toisensa poissulkeviin representaatioihin perustuvaa ajatusmallia (protonegaatiosta ja varsinaisen kiellon suhteesta toislaajisten eläinten ajatteluun, ks. Bohn, Call & Völter 2020). Eleen tarkoite on kipua aiheuttava pureminen, mutta samalla ele katkaisee puremisen ja kivun välisen suhteen. (Bateson 1972 [2000], 177–181; Kohn 2013, 147–148.) Selviytymiseen alun perin liittyvä käyttäytymismalli suunnataan toisin: se lainaa muotonsa uudelle tapahtumalle, leikille. Eleestä tulee muoto, joka saa leikissä uuden merkityksen. (Despret 2021, 77.) Merkitys syntyy sosiaalisessa vuorovaikutustilanteessa, jossa leikisti purevan täytyy jollakin tapaa ennakoida, miten toinen osapuoli eleen tulkitsee (ks. Bohn ym. 2020, 582–584). Varsinaiseen symbolisen tason kieltomerkitykseen kuuluu juuri kaksikerroksisuus: implikoidaan **p** (esim. 'kipu, jonka purema aiheuttaa') mutta samanaikaisesti kielletään se, **¬p** ('ei kipua') (ks. esim. Horn 1989, 71; Salminen 2020, 73–76 ja siinä mainitut lähteet). Propositionaalisessa kiellossa voidaan sitten vielä irtautua tilanteesta jollakin tapaa läsnä olevista joko–tai-vaihtoehtoista (Bohn ym. 2020). Tässä käy ilmi muiden lajien kanssa jaetun ja ihmiskielelle ominaisen semioottisen tason eron luonne. Symbolisen merkityksen ja sen kielellisten ilmentymien kannalta crossa on kyse kompleksisuuden asteesta (Kockelman 2013, 23).

Myös jonkinasteisen syntaksin olemassaolosta muiden eläinten viestinnässä on saatu viitteitä (Suzuki et al. 2016; Telkänranta 2016, 27–31; Zuberbühler 2019a, b). Syntaksin kehitystä ja ilmenemismuotoja voi selit-

tää sen pohjalta, miten luonnollisia tapahtumia havainnoidaan ja jäsennetään. Yksi hahmotustapa, johon ihmisellä on pääsy, on lohkoa tapahtuma tekijöihin, toimintaan ja kohteisiin, määrittää intentionaalisuutta, antaa tapahtumalle ajallinen rakenne ja luoda tapahtumien välille riippuvuus-suhteita (Zuberbühler 2019a, 261–262; 2019b, 3).⁶ Tapahtuma hahmotetaan yksisuuntaiseksi liikkeeksi syystä seuraukseen: tekijästä, joka aiheuttaa prosessin, kohteeseen, johon prosessi vaikuttaa (Goatly 1996 [2001], 210). Kognitiivisessa kielentutkimuksessa tätä tyyppillistä teon hahmotusta on kuvattu niin sanotulla biljardipallomallilla, jossa voima siirtyy agentista kohteeseen: 'Minä pistin pallon liikkeeseen' (ks. Langacker 1991, 283–286; Onikki 2000, 96–97; García-Miguel 2007, 763–764). Tämä yksisuuntaista, epäsymmetristä voimansiirtoa kuvaava malli on prototyyppi, johon muunlaiset jäsennykset suhteutetaan ja joka näin ”pakottaa muunkin tyyppiset asiointilat samaan hahmotustapaan” (Onikki 2000, 97). Kielessä tapahtumaa jäsentäviä osasia (tekijää, kohdetta, toimintaa) vastaavat kielipilliset funktiot (subjekti, objekti, verbi) ja tapahtuman hahmotustapaa transitiivinen lauserakenne, jossa tekijää ilmaiseva subjekti on tyyppillisesti elollinen ja egorinen eli puhetapahtuman osallistujiin viittaava (esim. *minä*), kun taas kohteeseen viittaava objekti (esim. *pallo*) on eloton (ks. esim. Dahl & Fraurud 1996, 49, 60; Dahl 2000).

Kriittisen ekolingvistiikan näkökulmasta on kiinnostavaa pohtia, mitkä jo olemassa olevat ihmiskielen lauserakenteet sallisivat vaihtoehdoisen, kokonaisvaltaisemman hahmotuksen, joka ottaisi huomioon esimerkiksi sen, ettei toiminta vaikuta vain kohteeseen vaan ajan mittaan myös tekijään (Goatly 1996 [2001], 213; Vihelmaa 2018, 175–176, 236–237). Tällaisia monitahoisia vaikutussuhteitahan joudutaan huomioidmaan, kun etsitään ratkaisuja ympäristöongelmiin. Syntaksin lajienvälisen ulottuvuuden kannalta taas voi kysyä, minkälaisia kielen rakenteita muille lajeille ominaiset tavat hahmottaa tapahtumia ovat voineet synnyttää niiden kieliin. Evoluution näkökulmasta ihmiskielen syntaksia voi pitää sivutuotteena siitä kehityksestä, jossa tapahtumia aletaan hahmottaa holistisen sijaan osiin hajottavalla tavalla (Zuberbühler 2019a, 262).

Despret (2021, 88–89) on tutkinut fiktion keinoin, millaista sellainen kieli voisi olla, jossa intentionaalinen, kontrolloiva subjekti ja toimijuudesta riisuttu objekti eivät erotu yksiselitteisesti toisistaan ja jossa

subjekti ei koskaan koodaa yksittäistä tekijää vaan antaa aina muodon myös yksilön taustalla vaikuttavalle joukolle. Tällaisessa kuvitteellisessa ei-inhimillisessä kielessä ”subjekti on vain hetkellinen vastaanottaja verbille, joka saa siitä otteen”⁷ (ks. myös Vihelmaan [2015, 50] pohdintaa erilaisista vaihtoehtoisista tavoista hahmottaa yksittäinen olio ja viitata siihen merkein).

On kuitenkin tärkeää muistaa, että kielen ja maailman hahmotuksen välillä ei ole yksi yhteen -vastaavuutta ja toisaalta että myös ihmiskielen syntaktiset resurssit ovat moninaiset. Suomenkin kielessä syntaktinen subjekti voi koodata useita erilaisia semanttisia rooleja, ei vain tekijää vaan myös esimerkiksi kokijaa, kuten lauseessa *Minä pelkään* (suomen subjektista ks. esim. Helasvuo & Huumo 2010). On myös lauserakenteita, joihin ilmipantu subjekti ei edes kuulu. Esimerkiksi nollapersoonaa (esim. *Nyt tarkenee!*) jättää subjektin paikan avoimeksi ja antaa tällä tavoin tilaa kokijan moneudelle (Laitinen 1995; ks. myös tämän luvun jaksoa ”Ihmiskeskeiset hierarkiat ja ihmislähtöinen kieli”). Transitiiivilauseetkin (esim. *Minä pistin pallon liikkeeseen*) tai yleisemmin verbin ja sen argumenttien varaan rakentuvat lauseet ovat vain yksi rakennetyyppi muiden joukossa. Lineaarisen, syntagmaattisen ulottuvuuden rinnalla kielen ainekset ovat yhteydessä toisiinsa paradigmaattisella, assosiativisella akselilla. Tämä konkretisoituu erityisen selvästi puhutun kielen rakenteissa, kun puheen virrassa toisiaan seuraavat ainekset ovat samaan syntagmaattiseen asemaan nähden keskenään vaihtoehtoisia (Blanche-Benveniste ym. 1990, 18–25; Duvallon 2006, 18–19; ks. myös VISK § 1056). Näissä kohdin syntagmaattinen eteneminen keskeytyy ja etualalle pääsee se kielen jatkuvasti latenttina läsnä oleva ulottuvuus, jossa merkki valikoituu ja reaalistuu muiden mahdollisten merkkien joukosta. Seuraava esimerkki on Duvallonin (2006, 230) keskusteluaineistosta:

(1a) *tää pullo oli tossa noin tossa joku oli vissiin siivonnu se oli tos roska-*
semmosessa roskakärryssä

Katkelman voi esittää aseteltuna niin, että paradigmaattisessa suhteessa keskenään olevat ainekset ovat toisiinsa nähden vertikaalisella akselilla (ks. mp.):

(1b)	tää pullo	oli	tossa noin	
			tossa	joku oli vissiin siivonnu
	se	oli	tos	roska-
			semmosessa	roskakärryssä

Tältä kannalta voi pohtia paitsi ihmisten myös monien muiden lajien kieleen kuuluvan toiston funktiota (toistosta toislaisille osoitetussa puheessa, ks. Harjunpään ja Jääskeläisen tutkimuksia tässä teoksessa). Ainakin ihmiskielessä muotojen useus vastaa ikonisesti viittauskohteen paljoutta (ks. Räsänen 2010, 47–48, 55–57). Esimerkiksi lausumassa *Vasempaan ja ympäri, ympäri, ympäri, ympäri* (mts. 55–56) toisto kuvaa toiminnan toistuvuutta ja lausumassa – *lähti juoksemaan, juoksi, juoksi, juoksi* (mts. 50) sen temporaalista kestoa. Riittävän muuttumattomina toisiaan seuraavat merkin esiintymät assosioidaan osaksi joukkoa, joka aktivoituu jokaisen esiintymän kohdalla kokonaisuutena ja toisaalta laajenee jokaisen esiintymän myötä. Tällä tavoin toistamista voi ajatella kielen tilallisen ulottuvuuden ilmentymänä, jonkinlaisena kasautumisena. Seuraavan runon kuvissa koiran toistuva haukkuminen puolestaan hahmottuu pinoamiseksi, värittämiseksi ja rasteroimiseksi (Haasjoki 2019a, 43–44):

- (2) *koiran haukku on aina niin yhtenäinen, kuin lapio
se tulee yläviistosta, se kuopaisee tai läväyttää,
se pinoaa ilmaan harmaapilkkuista viestiä, tässä, tässä.*

— —

*Haukkua aina ja tarkoittaa eri asiaa,
osoittaa haukulla kaikkea maailman tarkoitusta.
Tai värittää sitä harmaan sävyillä loputtomasti, piste pisteeltä
rasteroida sitä täyteen merkitystä, täältä sinne*

Esimerkissä (1b) ihmiskielen demonstratiiviset *tos(sa)*-pronomini-muodot kasautuvat pinoksi paradigmaattiselle akselille ja merkityksensä puolesta kiinnittävät käynnissä olevan lausuman puhetilanteen tilallisiin puitteisiin (ks. Duvallon 2006, 230–232). Runossa (2) koiran haukkujen pinoutumista tilassa kuvataan myös demonstratiivipronominin toistolla (*tässä, tässä*) ja haukun suhdetta maailmaan demonstratiivisilla

proadverbeilla (*täältä sinne*). Haukun toistuvuuden hahmotetaan siis tuottavan yhteyden koiran viestinnän ja tilan välille. Kuten haukku, myös ihmiskielen demonstratiivimuodot tarkoittavat aina eri asiaa ja osoittavat kaikkea maailman tarkoitusta ainakin siinä mielessä, että ne voivat viitata kaikenlaisiin tarkoituksiin (ks. Etelämäki 2006, 12). Haukku, toisto ja demonstratiivit kiinnittyvät käsillä olevaan aikaan ja tilaan (ks. Levinson 2018, 22).

Muiden lajien kielennoppimiskykyä testaavat tutkimukset alkoivat 1900-luvun puolivälin jälkeen tuottaa tuloksia, joissa ihmisen lähimpien sukulaislajien – simpanssien, orankien ja gorillojen – lisäksi myös evoluution kannalta kaukaisempien eläinten, kuten delfiinien ja papukaijojen, todistettiin pystyvän ymmärtämään ja muodostamaan referentiaalisia ja symbolisiakin merkityksiä. Silloin odotettiin saatavan uusia tietoja ihmislajin ja -yksilön kielellisestä ja kognitiivisesta kehityksestä (Pepperberg 2017). Toisaalta heräsi tarve palata *kielen* määritelmään. Osa tutkijoista pyrki löytämään sille sellaisia kriteereitä, joita muiden lajien edustajien viestintä ei edelleenkään täyttäisi (mts. 182; ks. myös Fouts 1974, 480). Samasta syystä viittomakielten asema kielinä saatettiin kyseenalaistaa sen jälkeen, kun simpanssi oli oppinut käyttämään ihmisten viittomakielestä peräisin olevia viittomia (Kendon 2014). Tämä osoittaa, miten tärkeä tehtävä kielellä on ollut ihmisyyden ja ei-ihmisyyden rajanvedossa – vaikka kieli ihmisyyden kriteerinä on kestävätkin, ettei se ole kaikkien ihmistenkään käytössä (esim. Aaltola 2012, 19). On ollut hankalaa käsitellä sitä, että ihmiskielen ja muiden lajien kielten välinen suhde ei olekaan vastakkainen ja poissulkeva (ks. esim. Viitala 2015, 198–200; Evans 2014, 258; ihmisyyden erityisaseman oikeuttavien rajojen siirtymisestä de Waal 2013, 170).

Yhteisestä eläimyydestä kumpuavien jaettujen kielen ominaisuuksien lisäksi on etologisten tutkimusten valossa selvää, että toislaajisten viestinnässä on ulottuvuuksia, joihin ihmisillä ei ole pääsyä. Kielitieteen piirissä ei ole juuri huomioitu muiden lajien kommunikaatiojärjestelmien erityislaatuisuutta ja asemaa ihmiskognition ja -kehon tavoittamattomissa olevina *kielinä*. Esimerkiksi Bergen (2015, 10) havainnollistaa mielen ja kehon yhteyttä kielellisiin kykyihin seuraavasti: ”Aivojen tiedonkäsittelyn kapasiteetin rajat ja luonne vaikuttavat siihen, mitä mieli voi saavuttaa:

ihmiskieli esimerkiksi vaatii ihmisaiivot – norsun aiivot eivät riitä” (mts. II, oma suomennos). Toiselta kannalta voisi pohtia, soveltuisivatko ihmisaiivot ja -keho norsujen kieleen (ks. esim. Soltis 2010; Poole 2011; Poole & Granli 2011; Plotnik & de Waal 2014; Telkänranta 2015, 22) tai voisiko ihmiskieli kehollisena toimintana olla verrattavissa muiden eläinten lajityypillisiin toimintoihin. Puhuminen, viittominen, kirjoittaminen ja ihmiskieli järjestelmänä ovat yhteydessä ihmisen fysiologiaan: aistijärjestelmiin, anatomiaan ja asentoon (ks. Kauppinen 2020, 43–49 ja siinä mainitut lähteet; Vihelmaa 2018, 87; ks. myös Itkonen 1994; Fred Karlsson 1998, 20). Ihmiskielelle ominaisten resurssien käyttö on ihmiselle tärkeä keino toteuttaa omaa lajityypillistä sosiaalisuuttaan, siinä missä toiset lajit toteuttavat omaansa toisenlaisin toiminnoin.

Ihmiskeskeiset hierarkiat ja ihmislähtöinen kieli

Ihmisyys erotetaan muusta eläimyydestä paitsi kielen olemuksen määrittelyssä myös sen rakenteiden kuvauksissa. Kielen rakenteisiin vaikuttaa monessa kohtaa se, missä määrin puheen kohteena oleva olio on elollinen. Kieliopin tutkimuksessa keskeisiä työkaluja ovat olevaista, siis potentiaalisia viittauskohteita, luokittelevat asteikot ja hierarkiat. Niillä mitataan esimerkiksi semanttista ja diskursiivista prominenssia eli koettua, tarkoitteen käsitteellisestä tai tilanteisesta kohosteisuudesta juontavaa kykyä tulla tunnistetuksi sekä kielenainesten valikoitumista suhteessa tarkoitteen ominaisuuksiin (ks. esim. Haude 2019, 22–23). Asteikoilla on kuvattu myös kieliopin ilmiöiden taustalla vaikuttavia kielen sisäisiä tai kieltenvälisiä säännönmukaisuuksia. Kielen morfologiset ja syntaktiset rakenteet, esimerkiksi substantiivilausekkeiden sijat ja verbien argumentit, varioivat sen mukaan, mille portaalille asteikkoa niiden viittauskohde sijoittuu (Lockwood & Macaulay 2012, 432; de Swart & de Hoop 2018, 4–5). Hierarkioiden on katsottu säätelevän esimerkiksi subjektin ja objektin valintaa ja muita sanajärjestyksen ilmiöitä eri kielissä.

Elollisuus ja sen eri asteita käsittelevät kielelliset hierarkiat ovat olleet viime aikoina erityisen kiinnostuksen kohteena. Aiheelle on omistettu viime vuosina kansainvälisissä aikakauslehdissä ainakin kolme

erikoisnumeroa (Gardelle & Sorlin 2018; de Swart & de Hoop 2018; Nelson & Vihman 2019).

Eri asteikoissa perimmäiset, toisiaan leikkaavat erottelut tehdään elollisen ja elottoman, inhimillisen ja ei-inhimillisen sekä puhetilanteen osallistujien ja muiden välillä. Elollinen on elotonta prominentimpi, inhimillinen ei-inhimillistä prominentimpi ja puhetilanteen osallistujat kaikkia muita prominentimpia.⁸ Osa asteikoista perustuu eri kielistä tallennettuihin aineistoihin, toiset kielen rakenteiden taustalle oletettuihin järjestyksiin. Eri tarkoituksiin luodut asteikot poikkeavat toisistaan siinä, missä määrin ne tarkentavat tai laajentavat näitä luokitteluja.

Seuraavat asteikot (3)–(5) havainnollistavat mahdollisia kategorioita. Asteikkojen yläpäähän on asetettu olennot, jotka on luokiteltu kaikkein elollisimmiksi, persoonaisimmiksi, agentiivisimmiksi sekä helpoimmin tunnistettaviksi ja samaistuttaviksi. Asteikko 5 on auki kirjoitettu versio Van Valinin ja Wilkinsin (1999, 314–315) monitahoisesta, puumaisesta kuviosta, jossa eritellään tarkoitteen agentiivisuuden kannalta olennaisia ominaisuuksia. Esitän sen tässä havainnollistaakseni, miten yksityiskohtaisia hierarkioiden luokittelut voivat olla. Olen lihavoanut asteikoilta kohdat, joille ei-inhimilliset elolliset on sijoitettu.⁹

- (3) puhuja > vastaanottaja > ihminen > **eläin** > fyysinen objekti > abstrakti olio (Langacker 1991, 307.)
- (4) 1. persoona > 2. persoona > 3. inhimillinen persoona > **korkeamat eläimet** > **muut organismit** > epäorgaaninen aines > abstraktit oliot (Siewierska 1988, 30.)
- (5) yksiköllinen inhimillinen puhuja > ei-yksiköllinen inhimillinen puhuja > yksiköllinen inhimillinen vastaanottaja > ei-yksiköllinen inhimillinen vastaanottaja > muut sosiaalisesti relevantit ihmiset (diskurssissa vaikuttava 3. persoona, sukulainen, erisnimien viittauskohteet, aikuisten sosiaaliseen tai ammattistatukseen viittaavien substantiivilausekkeiden viittauskohteet, muut (inhimilliset) yksilöt, ryhmät ja yhteisöt) > ei-inhimilliset rationaaliset elolliset (esim. joissain kulttuureissa instituutiot, jumalat, aaveet) > ei-rationaaliset elolliset (ts. toimivat tahdonalaisesti mutta eivät ymmärrä seurauksia) (esim. joissain kulttuureissa (pienet) lapset,

hulluina tai seniileinä pidetyt henkilöt, jotkin henget) > **ei-intentionaaliset elolliset (toimintaan vaikuttaa tahto mutta ei tietoista tavoitetta)** (esim. joissain kulttuureissa korkeammat elolliset kuten vauvat ja koirat) > **tahdottomat elolliset (esim. joissain kulttuureissa alemmat elolliset kuten hyönteiset)** > elottomat mutta elävät (esim. monissa kulttuureissa kasvit) > itsenäisesti liikkuvat ei-elävät (ts. oman energiansa tuottavat) (esim. luonnonvoimat kuten tuuli ja aurinko) > ei-itsenäisesti liikkuvat ei-elävät (esim. kivet, keihäät) > ei-liikkuvat ei-elävät konkreettiset oliot (esim. paikat) > abstraktit oliot (esim. idea, käsite) > ei-oliot (esim. tapah-tuma, ominaisuus) (Ks. Van Valin & Wilkins 1999, 314–315.)

Hierarkiaa 3 on käytetty kuvaamaan empatian, tässä yhteydessä samankaltaisuuden ja yhteisten etujen, tunnistamisen astetta. Hierarkia 4 taas määrittää viittauskohteen asemaa persoonana ja hierarkia 5 tarkoittaa potentiaalia tulla käsitteistetyksi agenttina, toisin sanoen energian, liikkeen, toiminnan ja tahdon lähteenä.

Kaikilla näillä asteikoilla on ei-inhimilliset elolliset sijoitettu inhimillisten ja elottomien tarkoitteiden välimaastoon. Siewierska (1988, 49) selittää tämän johtuvan siitä, että niiden potentiaalinen agenttiivisuus koskee vain rajoitettua osaa inhimillisestä kokemuksesta. Kyseessä ei siis ole absoluuttinen ei-agenttiivisuus, jota voidaan muunnella vain metaforisesti (tällaisena Siewierska [mp.] pitää elottomien olentojen ei-agenttiivisuutta), vaan tapa, jolla omaan rajalliseen kokemusmaailmaansa nojaava ihminen käsittää agenttiivisuuden. Ei-inhimillisiin elollisiin viittauskohteisiin on kiinnitetty tutkimuksissa vähiten huomiota juuri siksi, että niiden ei ole jonkinlaisena välimuotona katsottu tuovan näkyville kuvauksen kohteen erityispiirteitä yhtä selvästi kuin ääripäinä pidetyt 'ihminen' ja 'eloton' (ks. esim. Langacker 1991, 322). Toisen syy saattaa olla siinä, että aineistot, joista kielen ilmiöitä tutkitaan, ovat sisältäneet vain vähän viittauksia toislaajisiin eläimiin (ks. esim. Meir ym. 2017, 200) tai kollektiivisesti monilajisiin ryhmiin tai dyadeihin eli kahden toimijan muodostamiin pareihin (koira–ihminen-dyadista ks. Simosen tutkimusta tässä teoksessa). Silversteinin (1976, 1981) monikieliseen aineistoon perustuvalla asteikolla kahden ryhmään viittaavat

duaalimuodot olivat ylimpänä. Tällainen muoto voi viitata myös ihmisen ja toislajisen yhdessä muodostamaan inklusiiviseen kaksikkoon (esim. *me* 'minä ja koira'), mikä asettaa myös ei-inhimillisen eläintarkoitteen asteikon ylimmälle portaalle. (Ks. Laitisen tutkimusta tässä teoksessa.)

Asteikkojen muodosta ja soveltuvuudesta kielten kuvaukseen yleisesti ottaen on erilaisia näkemyksiä. On epäilty, etteivät elollisuushierarkiat ole välttämättä rakenteeltaan lineaarisia, vaan pikemminkin monimutkaisia yhteenkietoumia (Comrie 1989, 199). Myös asteikkojen univertsalius on avoin kysymys, samoin kuin niiden järjestykseen vaikuttava diskursiivinen ja pragmaattinen vaihtelu (Lockwood & Macaulay 2012, 438–440). De Swart ja de Hoop (2018) ovat erityisesti kyseenalaistaneet sen, että kielissä yleisesti reaalistuisi sellainen monivaiheinen käsitteellinen asteikko, jonka muunnelmia yllä nähdyt hierarkiatkin ovat. Heidän mukaansa elollisuus jäsenyy kielissä yleisemmin binäärien ”joko–tai”-vastakkainasettelujen varaan.

Tämän kirjan tutkimusten kannalta olennaista on huomioida, että luokkien erottelu ja hierarkia ei aina vastaa yksittäisen kielen rakenteisiin kieliopillistunutta järjestystä, vaan se voi heijastella kielen kuvauksen taustalla vaikuttavaa ihmiskeskeistä ajatusmallia. Sitä välittää varsinkin normitettu yleiskieli, ihmiskeskeisen yhteiskunnan julkiseen elämään tarkoitettu kielimuoto. Kieliopillisissa kuvauksissa jotkin rakenteet varataan tältä pohjalta ihmisviitteiseen käyttöön, vaikkei [+IHMINEN] olisi niihin kieliopillistunut piirre. Niin on käynyt esimerkiksi nykysuomen kirjakielen kolmannen persoonan pronomineille, joista *hän* ja *he* viittaavat ihmisiin ja *se* ja *ne* muihin olioihin. Laitinen on (esim. 2009, 2012) osoittanut, että 1800-luvun kansankielessä, nykymurteissa ja muissa vapaasti puhutuissa kielimuodoissa pronomien valintaa säätelee jokin muu kriteeri kuin tarkoitteen ihmisyy. Puheessa *se* on yleispronomini, jota voidaan käyttää viitattaessa 3. persoonassa kehen tai mihin tahansa inhimilliseen tai ei-inhimilliseen, elolliseen tai elottomaan olioon ulkopuolisen havainnon kohteena. *Hän* taas on erikoistunut logoforisiin yhteyksiin, joissa referoidaan ja tulkitaan toisen olennon puhetta, ajatuksia tai muuta merkityksellistä käyttäytymistä. *Hän* osoittaa tämän kuuluvan puheyhteisöön. *Hän*-pronominin tarkoitteisiin kuuluvat myös sellaiset vuorovaikutuksen osallistujat kuin pienet lapset,

toisenkieliset ihmiset ja toislaiset eläimet, joiden kanssa puhujalla ei ole yhteistä kieltä. Normitus ja siihen vaikuttavat kulttuuriset odotukset voivat siis tuottaa standardikieleen eroja, joita sen pohjana olevissa kieli-muodoissa ei ole. (*He*-pronominin käytöstä toislaisiin viitattaessa ks. Laitisen tutkimusta tässä teoksessa).

Suomen kielen avoimen referenssin rakenteita, kuten nollapersoonaa ja passiivia, on myös pidetty nimenomaan ihmisviitteisinä (Blevins 2003, 473; Helasvuo 2006; Kaiser & Vihman 2006; Tommola 2010). Mahdollisesti tähän on synnä se, että niillä kuvataan tilanteita, joihin puhe-tilanteen osallistujat voivat samaistua (ks. Laitinen 1995). On ajateltu, että puhuja voi samaistua vain inhimillisen osallistujan asemaan. Kun rakenteita tarkastelee aineistosta, jossa ihmispuhujat pyrkivät ymmärtämään toislaisen olemusta ja käyttäytymistä, käy kuitenkin ilmi, ettei samaistumisen kohteen tarvitse olla ihminen eikä kuvatus tilanteenkaan ihmiselle tyyppinen (vrt. VISK 2004, §1322). Vaikka toislaisien eläinten kyvyt, elinympäristö ja elinkaari ovat ihmisten kokemusmaailman ulottumattomissa, avoimen referenssin rakenteiden käyttö osoittaa, että puhujat tunnistavat toislaisien kokemia fyysisiä ja mentaalisia tiloja ja tapahtumia ja voivat pyrkiä samaistumaan niihin myös itselleen epä-tyypillisissä tilanteissa. (Ks. Peltola 2018.)

Jonkinasteinen primääri ihmiskeskeisyys ihmiskielessä on tietenkin väistämätöntä. Sitä voisi kutsua pikemminkin *ihmislähtöisyydeksi*. Ihminen havainnoi maailmaa ja toimii siinä lajityypillisten aistiensa ja muiden fyysisten ja kognitiivisten kykyjensä lähtökohdasta käsin. Ihmislähtöisyys vaikuttaa myös kielen rakenteiden kehitykseen. Ihmisen kieli on ihmislajin evoluution tuote, ja siihen kuuluu lajin edun tavoitteluun liittyvä puoli. Niinpä muiden olentojen haitallisuus, vaarallisuus tai soveltuvuus eri käyttötarkoituksiin on tullut koodatuksi kielen rakenteisiin. (Fill 2015, 182; Heuberger 2018.) Se, että toislaisen eläimen elintapa aiheuttaa ihmisen näkökulmasta kiusaa tai uhan, on esimerkiksi tuottanut tietynlaisia rakenteita eläinten nimityksiin suomenkielisessä sanastossa. Isojen eläinten nimitykset ovat voineet olla sanakiellon alaisina ja vaihtuneet siksi suhteellisen taajaan. Niitä onkin vanhimmassa sanakerrostumassa vain vähän. Pieniin, usein loisina eläviin eläimiin viittaavia sanoja (kuten nyky-suomen *koi*, *täi* ja *saivar*) on

suomalais-ugrilaisessa yhteissanastossa sen sijaan enemmän. Ihmisen ja toislaajisen välisen suhteen tuottama tunnevaikutus näkyy niissä ekspressiivisenä äänteellisenä variaationa. (Kulonen 2006.)

Vahvaa, sekundääriä ihmiskeskeisyyttä, jossa ei-inhimillisen elollisen ja elottoman luonnon arvo riippuu ihmiselle koituvasta hyödyistä ja joka johtaa spesistiseen ajatteluun, kielenkäyttöön ja toimintaan, ei voi perustella evoluution tarpeilla (Heuberger 2018, 343). Prominenssihierarkioiden kannalta tällaista vahvaa antroposentrismia on vaikkapa se, kun tuotantoeläiminä pidettyihin vielä eläviin toislaajisiin viitataan samoilla ilmauksilla kuin elottomiin objekteihin tai jopa jaolliseen aineeseen. Toislaajiset eläimet hahmotetaan tällöin yksilön statuksen menettäneinä maatalouden tuotteina tai ehtymättöminä luonnonvaroina eikä olentoina, joilla on lajeittain erilaisia ominaisuuksia, kykyjä ja tarpeita (Sealey & Charles 2013, 487; Stibbe 2014; Herlin tässä teoksessa) (toislaajisten yksilöllisyyden ja ryhmien kielentämisestä, ks. alla).

Aikana, jolloin ihmislaajin tuhoisa vaikutus koko planeetan tilaan ja omiinkin elinmahdollisuuksiinsa on ilmeinen, kulttuurinen – keskeisesti myös kielellinen – eristäytyminen muusta eliökunnasta saattaa ihmislaajin itsensä vaaraan (Stibbe 2012, 131–132). Ihmislaajillekin olisi hyötyä sen tunnistamisesta, miten ihmisenäkökulma ja muiden laajien näkökulmat leikkaavat toisiaan laajenvälisissä yhteisöissä. Vahvasti antroposentriselle kielenkäytölle vaihtoehtoisia tapoja käsitteellistää ihmisen ja toislaajisen suhdetta on ekolinguistiikassa ja humanistisessa eläintutkimuksessa yleisesti ottaen tutkittu suhteellisen vähän, kun liikkeelle on ymmärrettävästikin lähdetty ongelmallisten kielenkäyttötapojen identifiomisesta (ks. Heuberger 2018, 348; vrt. myös esim. Stibbe 2012, 65). *Kieli ja eläin* -teoksessa on avattu näkymiä myös niihin kielellisen vuorovaikutuksen ja kieliopin varantoihin, jotka voivat konkretisoida vasta-uuorisempia laajenvälisiä suhteita.

Merkitysmaailmojen moninkertaisuus

Yksi tapa hillitä vahvaa antroposentrisyyttä ja hahmottaa ihmisen asemaa muiden laajien joukossa on tunnistaa ja kielentää ihmisen havainto- ja

merkitysmaailmalle rinnakkaisten, muiden lajien aistikykyihin nojautuvien subjektiivisten maailmojen eli *Umweltien* olemassaolo. Niissä yksilö havainnoi lajilleen tyypillisten aistien varassa oman ympäristönsä elollisia ja elottomia olioita ja antaa niille merkityksen oman olemassaolonsa puitteissa (ks. esim. von Uexküll 1982 [2011]). Elämä, siis elävänä olominen, on tällöin jo itsessään semioottinen ilmiö (Kull 1998). Ihmismaailma on yksi *Umwelt* toisten joukossa, eivätkä kahden saman lajin eri yksilönkään havainto- ja merkitysmaailmat vastaa täysin toisiaan. Vaikka molempien aistimiskyky olisi samankaltainen, ovat kummankin kokemus ja kontaktit muiden merkitysmaailmoihin muokanneet merkityksenantoprosessia (Buytendijk 1952, 38; Tønnessen 2011, 79; Magnus 2014, 380).

Biosemiotiikan perustava käsite *Umwelt* ('ympäristö') liittyy kiinnostavasti keskusteluun 'ympäristöä' merkitsevien sanojen asemasta ihmiskeskeisyyden ylläpitäjinä. Ne perustuvat ajatusmalliin, jossa ihminen on keskus ja kaikki muu (ns. luonto) *ympäro*i tätä keskusta. Tämän takia englanninkielistä *environment*-sanaa on ehdotettu korvattavaksi termillä *convirionment* ja saksan *Umwelt*-sanaa *Mitweltillä*. Jälkimmäiset vaihtoehdot ilmentäisivät paremmin eliökunnan yhteisyyttä ja erottamattomuutta, ihminen mukaan luettuna (ks. esim. Fill 2015, 184; Heuberger 2018). Toisaalta *Umwelt* ei von Uexküllin merkitysteoriassa viittaa yhteen keskus/ympäristö-yksikköön vaan moninkertaistaa tämän kuvion ja jäsentää maailmaa ihmiskeskeisyydestä poikkeavalla tavalla. On luke-maton määrä keskuksia, ja jokaisella oma ympäristönsä (ks. Despret 2013, 31). Myös ihmiskeho on ympäristö lukemattomille hyönteisille, mikrobeille ja viruksille sekä kehon omille soluille, ja siitä syystä yksi *enviro-organismi* muiden joukossa (Adams 2016).¹⁰

Kielen osuus maailmojen moninaisuuden konkretisoimisessa ei rajoitu terminologisiin valintoihin. Kognitiivisen kielinäkemyksen mukaan kielen rakenteet ovat yhteydessä ruumiillisesta – aistinvaraisesta, motorisesta, tunneperäisestä – kokemuksesta juontuviin mielikuvasteemoihin ja muihin käsitteellisiin rakenteisiin (Johnson 1987, 28–30; Onikki 2000, 104; Bergen 2015). Yksinkertaisimmillaan tämä näkyy siinä, että ruumiinosien nimiä käytetään analogisesti ei-elollisista tarkoitteista (*kirjan selkä, tuolin jalka*) ja että kehon toimintoihin viittaavat

ilmaukset laajenevat kuvaamaan myös abstraktimpia prosesseja (esim. *nähdä* 'aistia silmillään' > 'ymmärtää'). Nämä ruumiilliset lähtökohdat on assosioitu nimenomaan ihmiskehoon (ks. esim. Bergen 2015, 18). Onko ihmiskielen mahdollista ottaa etäisyyttä näin vahvasti ihmiskeskeisestä ajatusmallista?

Toisaalta jotkin elottomaan olioön viittaavat ruumiinosan nimet ovat lähtöisin ei-inhimillisen kehon kuvaamiseen tarkoitetusta sanastosta (*pyöränsarvi, sorkkarauta, lentokoneen siivet*). Tätä voi pitää merkinä siitä, että ihminen voi kielentää ympäristönsä olioita lähtökohtanaan toislaisen kehon osat. Millä perusteella *tuolin jalka* vertautuu nimenomaan ihmisen jalkaan eikä yleisemmin elävän, jaloilla liikkuvan olennon skemaattisempaan hahmoon? Tärkein ero on lopulta vertikaalisen ulottuvuuden asema. Kädellisten ruumiiseen perustuvassa käsitteistysmallissa vertikaalinen akseli asettuu niin, että ruumiin yläosaksi hahmottuu pää, kun taas monien nelijalkaisten ja matelevien ruumiista valikoituu vertikaalisen suhteen kiintopisteeksi lähinnä selkä (Ojutkangas 2001, 30; ks. myös Onikki 1992, 45 sekä vertikaalisesta ulottuvuudesta lajienvälisessä kohtaamisessa aiempaa tutkimustani tässä teoksessa). Muiden ulottuvuuksien kohdalla ei aina ole selvää, vaikuttaako taustalla ihmisen vai jonkin toisen eläimen ruumiinrakenne (esim. *rinta*-sanan kieliopillistumisesta lateraalisen suhteen ilmaisuksi ks. Ojutkangas mts. 221–222). Ihmisruumista saatetaan pitää ensisijaisena mallina siksi, että sekä kielenkäyttäjät että kielentutkijat ovat ihmisiä. On tietysti huomattava, että vaikka ilmaisun taustalla olisikin toisen lajin ruumiinrakenne tai inhimillisten ja toislaisten jakama eläinruumis, kyseessä on silti aina ihmisen käsitteistys tuosta ruumiista. (Mts. 30–33.)

Ajatus ei-kielellisestä, kokemukseen perustuvasta ja kielen rakenteiden käyttöä ainakin jossakin määrin motivoivasta elävän olennon kehon skeemasta (ks. esim. Onikki 2000, 104–106) avaa näkymän antropomorfismin rajoille. Antropomorfisessa representaatioissa liitetään esimerkiksi kielen keinoin inhimillisiä ominaisuuksia ei-inhimillisiin olioihin tai tapahtumiin, kun yliarvioidaan inhimillisen ja ei-inhimillisen tarkoitteen samankaltaisuus. Samankaltaisuuden tunnistaminen ei näin ymmärrettynä siis sinänsä ole antropomorfismia, vaan jonkin biologiseen ja kulttuuriseen tietoon perustuvan rajan ylittäminen.

Liioittelun eli virheellisen arvioinnin pelko selittää ainakin osin, miksi antropomorfismia on perinteisesti kartettu tiedon todistettavuuteen tähtäävässä länsimaisessa tieteellisessä diskurssissa (ks. Sealey & Oakley 2013, 400–402) tai toislaajisen omaehtoisuuden huomioivassa eläintutkimuksessa (ks. Gane & Haraway 2006, 143). Toisaalta ihmisenkaltaistaminen on pienempi paha kuin se, että toinen olento nähdään täysin tyhjänä, ajatuksettomana ja tunteettomana (Haasjoki 2019b, 204).

Keskeinen kysymys on, missä kulkevat ihmisenkaltaistamisen rajat. Mikä on liioiteltua samankaltaisuuden tunnistamista (Guthrie 1997, 51–53)? Varsinaisen samankaltaisuuden asteella ei itse asiassa ole määräävää asemaa antropomorfisen representaation synnyssä, vaan periaatteessa mikä tahansa elotonkin olio voi tulla ihmisenkaltaistetuksi. Lasten leikeissä puupalanen voi tulla kohdelluksi ihmisvauvana, vaikka samankaltaisuus rajoittuisi siihen, että sitä voi pidellä sylissä ja liikutella tavalla, joka tulkitaan merkitykselliseksi. Olennaista on se, että ihmisen kaltaisena kohdeltuun olioon luodaan vuorovaikutussuhde. (Airenti 2012.)

Servais (2018) kuvaakin toislaajisiin eläimiin kohdistuvaa antropomorfismia tavanomaisesta poikkeavalla tavalla keskittymällä vuorovaikutuksen inhimillisen ja ei-inhimillisen osallistujan väliseen suhteeseen sekä tilanteessa käynnissä olevaan toimintaan ja havainnointiin. Tällöin ei ihmisen ja toislaajisen eläimen välistä suhdetta tutkiessa tarvitse ratkaista, kuuluuko jokin ominaisuus (esimerkiksi kyky tunkea mustasukkaisuutta) ”todella” toisen lajin edustajan käyttöön vai onko se tarkkailevan ihmisen siihen liittämä piirre. Sen sijaan voi pyrkiä selvittämään, millaisissa kulttuurisissa, vuorovaikutuksellisissa ja tilanteissa olosuhteissa piirre toislaajisesta yksilöstä tunnustetaan (mts. 9). Toisen olennon toiminnan merkityksiä voidaan tulkita ja ne voivat edelleen vaikuttaa ihmisosallistujan toimintaan, vaikka suoraa pääsyä toislaajisen havainnointiin ja kokemuksiin ei olekaan (Harjunpää tässä teoksessa).¹¹

Vastaavasti voi pohtia kielellisiä rakenteita, jotka normitetun yleiskielen ja ihmisiin keskittyvien aineistojen perusteella määritellään ensisijaisesti ihmisviitteisiksi mutta joita käytetään lajienvälisissä tilanteissa myös toislaajisista puhumiseen (kuten yllä mainittuja *hän-* ja *he-*pronomineja sekä avoimen referenssin rakenteita). Kyse ei silloin ole toislaajisen eläimen väliaikaisesta siirtymisestä ihmisenkaltaisten tarkoitteiden

joukkoon, kuten antropomorfismi on perinteisesti määritelty. Esimerkiksi ruumiilliseen kokemukseen perustuva tietokehys, joka motivoi puhujan käyttämään kielen rakennetta, voi olla skemaattiselta asteeltaan sellainen, että lajirajat eivät siinä erotu. Jos ihmispuhujia kuvaa linnun tuntemaa kylmän tunnetta merenylisen lennon aikana käyttäen siitä samaistumiseen kutsuvaa ilmausta (esim. nollapersoonaa *kyllä siellä tulee kylmä*), hän ei projisoi lintuun ainoastaan ihmisen tuntemaa kylmän aistimusta vaan nojautuu itsekin tasalämpöisenä olentona yhteiseen kokemukseen kylmästä.

Lajienvälisen jaettuuden kokeminen ja kielellistäminen käyttäen ihmisistä ja muista eläimistä puhumiseen samoja kielen muotoja ei siis edellytä lähtökohtaisesti toislajisen ihmisenkaltaistamista (ks. myös Stibbe 2012, 77; Koljonen 2019; Despret 2019, 75). Merkityksen kielen-tää ihminen, mutta se ei keskity ihmiseen, ja silloin lähtökohta ei ole ihmiskeskainen vaan ihmislähtöinen eli antropogeeninen (ks. Vilka 1997, 71–74 ja siinä mainitut lähteet). Ihmislähtöisen mutta lajienvälisen yhteiselon läpäisemän kielen rakenteet taipuvat kuvaamaan kokemusta maailmasta myös muiden lajien, jopa kaikkien lajien muodostaman kokonaisuuden, *luonnon*, kannalta. Kielellisen ja kehollisen vuorovaikutuksen keinot ja kieliopin rakenteiden avaamat mahdollisuudet kuvata maailmaa monista vaihtoehtoisista lähtökohdista ylittävät lajirajoja. Kun havainnoidaan kielen ulottuvuuksia lajienvälisissä tilanteissa, saatetaan huomata, että resursseja monikeskiseen kielellä kuvaamiseen on olemassa. Keskeistä on se, missä määrin ihmisosallistuja asettuu alttiiksi toislajisen käyttämille merkeille ja antaa niiden vaikuttaa osapuolten väli-seen suhteeseen sekä omaan kielenkäyttöön. Kieli on lajienvälisissä yhteyksissä samaan aikaan este ja väline (Kohn 2013, 29, 90–91). Sitä voi käyttää ilmentämään eroa tai samuutta. Se, kummat kasvonsa kieli näyttää, riippuu kielenkäyttötilanteesta, lajienvälisestä osallisuudesta sekä diskurssi- tai tekstityypistä.

Yksilöyden ja moneuden kielentäminen

Tämä kokoelmateos osoittaa, että ihmisten tapaan puhua toislaisista ja toislaisille vaikuttaa keskeisesti kysymys toislaisen eläimen yksilöydestä ja lajienvälisen suhteen henkilökohtaisuudesta. Yksilön ja sitä suuremman kokonaisuuden jännitteinen suhde tulee vastaan lajienvälistä kielenkäyttöä tutkittaessa kahdestakin suunnasta. Ensinnäkin kielessä on havaittavissa se, miten eläinyksilö nousee esiin luokasta tai massasta, toisin sanoen koostumasta, jossa yksilöiden rajat eivät erotu, tai sitten se voi kadota kaltaisikseen luokiteltujen joukkoon. Kielen kvantifioivat ja (in)definiittisyyttä ilmaisevat muodot tekevät näkyviksi siirtymät hahmoksessa homogeenisien massan (*paljon silakkaa*), laadullisen moninaisuuden (*monenlaista hännänheiluttajaa*) ja yksilöiden moneuden (*moni koira*) välillä (ks. Duvallon 2019, 94–101). Toisaalta kieli voi antaa muodon niille yhteyksille, jotka liittävät eläinyksilöitä itseään laajemmiksi kokonaisuudeksi, verkostoiksi. Käsittelen tämän luvun kahdessa viimeisessä jaksossa yksilöinnin, ryhmittelyn ja verkottumisen ulottuvuuksia kielen kannalta.

Kielen tärkeä asema moneuden jakamisessa pienempiin yksiköihin ja lopulta yksilöihin on ilmeinen, kun tarkastellaan muunlaisten nimeämistä. Toislaisten eläinten lajeihin, laumoihin ja parviin viitataan yleisnimellä, kun taas yksilöille, joiden kanssa ollaan henkilökohtaisessa suhteessa, on tapana antaa enemmän tai vähemmän lajikohtaisesti erikoistunut erisnimi (*Poku, Mansikki, Remu*). Ainakin lemmikki- ja kotieläimestä käytetään erisnimeä esimerkiksi kutsuttaessa, hellittäessä ja muisteltaessa sitä kuoleman jälkeen (ks. myös Harjunpään tutkimusta tässä teoksessa). Läheiseenkin eläinyksilöön voidaan silti viitata myös yleisnimellä (*Tuo pyyhe, koira oksentaa!, Onko kissa saanut jo iltaruoa?* tai *Siili kävi taas eilen illalla syömässä*) aivan kuten inhimillisiin perheenjäseniin (*Vie tyttö nukkumaan*). Heimoon, lajiin tai alalajiin viittaavan yleisnimen käyttö yksilöstä aktivoi *erilajisuuden* kehityksen eli sen tiedon, että puheena oleva olento ei kuulu samaan lajiin puhujan ja puhuteltavan kanssa (ks. myös Vihelmaan katsausta tässä teoksessa). Spesifiin, arkiiseen tapahtumaan viittaavassa lausumassa käytettynä paljas (tarkenteton) yleisnimi riittää tilanteen kannalta minimaaliseen yksilöintiin; sen

määräisyys on puhehetken tunnistamiskriteereihin nähden tyydyttävä (ks. Carlson 1988; Vilkkuna 1992, 126–128).

Ihmisen tapa jäsentää elinympäristönsä monimuotoisuutta rajaamalla luokkia ja tunnistamalla luokkien välisiä suhteita on kehittynyt kokonaisuiksi tieteenaloiksi, biologiseksi taksonomiaksi ja systematiikaksi. Ne nojaavat eritasoisten yksiköiden nimeämiseen ja ovat vaikuttaneet ryhmien ja suhteiden kuvaamisen tapoihin myös muilla aloilla, esimerkiksi kielten sukulaisuussuhteiden tutkimuksessa. Kiinteitä, järjestelmällisiä luokitteluja tosin haastaa ensiksikin se, että jotkin eliöttyypit asettuvat muita hankalammin ennalta säädettyihin luokittelujen puitteisiin (esim. sulkakorallien luokittelun monimutkaisuudesta ks. Philippot 2020). Toiseksi jotkin kyvyt, sosiaalisen käyttäytymisen mallit ja muut ominaisuudet voivat esiintyä eri puolilla eliökuntaa seuraamatta suoraan taksonomisen hierarkian järjestystä (Delahaye 2019, 147). Lisäksi maallikko-luokittelut, joiden puitteissa jokapäiväisen ympäristön olollisia olentoja ryhmitellään, vaihtelevat tarkkuudeltaan. Toislaajisen koko, yksilöiden lukumäärä, elinpiirin ja elämänrytmin jakaminen ihmisen kanssa sekä muut eliöryhmiä erottavien piirteiden havaittavuutta helpottavat tekijät voivat vaikuttaa siihen, kuinka tarkkoja erotteluja muita eläviä olentoja koskevassa kielenkäytössä tehdään (ks. esim. Vilkkuna 1992, 160; lintujen identifioinnista ja eriasteisista erotteluista ks. Häkkinen 2004, 11–19).

Suhteessaan toislaajiseen olentoon ihminen liikkuu yleistyksen ja yksilöllistämisen tasolta toiselle sen mukaan, missä määrin toinen elävä kohdataan henkilökohtaisesti ja toisaalta missä määrin tieto erilaisuudesta vaikuttaa ihmisen tulkintaan toisesta. Liike on edestakaista ja tasot vaikuttavat toisiinsa. On esimerkiksi todettu, että kertomuksen muodossa saatu tieto yhdestä toislaajisesta yksilöstä voi vaikuttaa asenteisiin kaikkia (ei-inhimillisiksi) *eläimiksi* luokiteltuja kohtaan (ks. Małecki ym. 2019, 65).

Ihmiselle on siis olemassa sellaisia muunlaajisten keskinäiset erot häivyttäviä yleisiä kategorioita kuin *eläin* tai *luonto*. Perinteisessä merkityksessään ne kattavat kaiken muun kuin ihmisen ja hänen rakentamansa ympäristön. Niillä – ja muillakin hyvin laajoilla kategorioilla, kuten *hyönteiset* tai *puut* – on kahtalaisia seurauksia. Yhtäältä ne voivat yleistävyydessään hankaloittaa herkistymistä yksityiskohdille, monimuotoisuudelle, ei-inhimilliselle omaehtoisuudelle ja monimutkaisille

suhteille (ks. Raffles 2010, 345; Kohn 2013, 85). Ne voivat olla toislajiin kohdistuvan valikoivan arvotuksen ilmentymiä: ihmisen kannalta tärkeiksi katsottuihin olentoihin viitataan tarkemmilla termeillä (esim. *koira*, ei *nisäkäs*), vähemmän tärkeisiin yleisemmällä (esim. *ötökkä*, ei *seinälukki*) (Vihelmaa 2018, 232 ja siinä mainitut lähteet). Se, että ihminen tuntee tarkat nimitykset lajeille, joiden kanssa jakaa elinpiirinsä, on merkki siitä, että hän tunnistaa myös eroja lajien ulkonäössä, äänissä ja käyttäytymisessä. Tämä taas on kimmokkeena kysymykselle kyseisten ominaisuuksien yhteydestä olennon elinympäristöön. Sitä pohtimalla voi tavoitella ympäristön ei-inhimillisiä merkityksiä. Kun tunnistaa lajin, voi siis ymmärtää, että lajiin kuuluva eläin kommunikoi, ymmärtää ja kokee tietyillä tavoilla, joihin toisenlajisilla ei ole pääsyä (ks. Haasjoki 2019b, 300–301).

Toisaalta kohdatessaan toislajisen todella omana *itsenään* ihminen huomioi hänet ensisijaisesti korvaamattomana, ainutlaatuisena, elävänä olentona – toisena *eläimenä*, ei lajinsa edustajana (ks. Derrida 2006; ks. myös Stibbe 2012, 73). Tällöin on annettava ainakin hetkellisesti haipua niiden rajojen, joiden avulla olentoja ryhmitellään, ja oletettava jokin sellainen laajemman tason yksikkö kuin 'elävä' (ks. Kohn 2013, 85). Tällä tavoin syvästi tunnistetun toisen olennon halu elää ja välttää kärsimystä voi tulla havaituksi yli lajirajojen (Haasjoki 2019b, 154).

Kohti posthumanistista kielentutkimusta

Ihmisen ja toislajisten suhteen kielentämisen kannalta olennaista on paitsi yksilön erottuminen geneerisestä luokasta tai jaollisesta massasta myös yksilön yhteys toisenlaiseen itseään laajempaan rakenteeseen, nimittäin yhteisöön tai verkostoon. Lestelin mukaan (1996, 59–75; 2004, 15–24) lajienväliset yhteisöt, joita hän kutsuu *hybridiyhteisöiksi*, perustuvat jatkuvasti kehittyvään molemminpuoliseen täydentävyyteen eivätkä pelkästään yhteisten etujen ja hyödykkeiden vaihdon varaan. Osallisuus yhteisöön luodaan ihmisen kannalta myös kielellisesti. Puhuessaan toislajisille tai suhteestaan toislajiin ihminen antaa yhteisölle kielellisen muodon (Lestel 1996, 64–65; 2004). Tällaisten yhteisöjen puitteissa voi

tarkastella uudesta näkökulmasta esimerkiksi ihmisen ja kotieläinten yhteiselön kehittymistä. Kesyttäminen, kesyyntyminen ja toiseen tottuminen on tämän näkemyksen mukaan ollut vastavuoroista eikä perustu yksipuolisesti ihmisen toisenlajisiin kohdistamaan toimintaan (Lestel 1996, 61–62).

Ihmisten ja kotieläinten suhde saa kiinnostavia piirteitä myös, kun sitä tarkastellaan työyhteisön näkökulmasta. Kotieläimet eivät vain toimi osana tuotantokoneistoa vaan osallistuvat aktiivisesti – älyllisesti ja affektiivisesti – niille osoitettujen tehtävien suorittamiseen. Esimerkiksi maidontuotannossa (vaikkapa lypsettäväksi siirryttäessä) lehmien on todettu tuntevan ihmisten niille asettamat implisiittiset säännöt. Useimmiten lehmät noudattavat niitä mutta osoittavat myös itsenäistä, työvaiheiden totutusta kehyksestä irtautuvaa käyttäytymistä (Porcher & Schmitt 2012) ja aloitteellisuutta vuorovaikutussuhteessa ihmiseen (Cornips, tulossa). Myös opaskoirat osallistuvat yhteisen tavoitteen saavuttamiseen aktiivisesti tulkiten ihmisparinsa käskyjä yhtäältä suhteessa yhteisiin mahdollisuuksiin liikkua ympäristössä ja toisaalta molempien osapuolten yksilöllisiin mieltymyksiin (Magnus 2014). Toisilajiset tekevät siis yhteisöissä työtä, joka saattaa jäädä huomaamatta ja joka voidaan herkästi tulkita mekaaniseksi toiminnaksi silloin, kun etäisyys erilajisten työkuoppeneiden välillä kasvaa esimerkiksi tehomatalouden vaatimusten vuoksi. Työ tulee tällöin näkyväksi vasta, kun toisilajinen ei suostu suorittamaan sille osoitettua tehtävää (Despret 2013, 42–43).

Lajienvälisten yhteisöjen dynamiikkaa ja vuorovaikutusta eivät näin ollen säätele ennalta määrätyt lajikategoriat ja niihin vakiintuneet odotukset toimijuudesta vaan jokapäiväisen yhteiselön mukanaan tuomat kontaktit ja aistikokemukset. Toimija on joku tai jokin, jolla on vaikutusta toisen toimijan toimintaan (Latour 2005, 71). Toimijuus ei merkitse riippumattomuutta, vaan siihen antaa aina sysäyksen toinen toimija. Despret (2013) käyttää toimijuuden muodostumisesta Deleuzen ja Guattarin (1980) kehittämää ranskankielistä termiä *agencement*, joka yhdistyy *agentiivisuuden* käsitteeseen mutta tuo lisäksi näkyville tarkoitteen prosessinomaisuuden. Toimijuus ei ole pysyvä tai kiinteä ominaisuus, vaan toimijan ja kohteen roolit järjestäytyvät alati uudelleen (ks. Despret mts. 37–38), Baradin (2003, 814–817) termein *intra-aktiossa*.

Ihmisyys ei ole toimijuuden rakentumisessa lähtökohta eikä antropomorfisuudella siksi ole prosessissa roolia (ks. mts. 821, 826–827).

Latourin toimijaverkkoteoriassa (esim. 2005, 71–74) toimija toimii osana suhdeverkkoja, joihin myös elottomat oliot toimijoina kuuluvat. Yhden toimijan intentionaalisuus on siten vain osatekijä tapahtuman-kulun säätelyssä muiden toimijoiden – elollisten ja elottomien, aineellisten ja aineettomien – vaikutusten joukossa (Lummaa & Rojola 2014, 23–24; Lummaa 2020, 60). Tämän kirjan kannalta kiinnostavinta on osallisuus sellaisiin semioottisiin verkostoihin, joissa elollisilla on erityinen valmius toimia. Havaintoja tekeville elollisille olioille ympäristön merkeillä on merkitystä. Ne ovat tässä semioottisessa mielessä ”itsejä”. (Kohn 2013, 91–92; ks. myös Kokkonen 2017, 145; Kohnin ja Latourin verkostoteorioiden eroista ks. Latour 2014, 262.)¹²

Kun ihminen käyttää kieltään kommunikoidessaan toislaajisen eläimen kanssa tai kuvaa sillä kokemustaan erilajisten monista maailmoista, hän ei vain yksisuuntaisesti yritä jäljitellä olettamaansa toislaajisen tapaa ymmärtää merkkejä tai samaistua toislaajisen näkökulmaan tai havaintoihin vaan tulee osalliseksi vastavuoroisiin vaikutussuhteisiin (ks. Despret 2013, 36). Yhteydet muihin eläimiin muuttavat ihmiskieltä ja ihmisen tapaa kielentää maailmaa. Myös ihmiskieli elää lajienvälisissä yhteisöissä ja muovautuu osana erilajisten merkitysmaailmojen verkkoa (ks. Lummaa 2020, 58). Tässä kirjassa on tutkittu sitä, miten kielen ilmiöt osoittavat ihmisten osallistumista monimutkaisiin verkostoihin, joita erilaiset toimijat yhdessä muodostavat ja purkavat. Olemme tässä mielessä ottaneet ensiaskelia kohti posthumanistista kielentutkimusta (ks. myös Pennycook 2018), joka tunnistaa ihmisten kielen lajityypillisenä piirteenä ja tutkii sen yhteyksiä muiden lajien merkitysmaailmoihin. Kuten ei muutakaan ihmisenä olemisen muotoa, ei ihmiskieltä voi erottaa lajien yhteisestä kehityshistoriasta ja yhä jatkuvasta yhdessä muotoutumisesta.

Posthumanistinen lähestymistapa merkityksiin alkoi kehittyä yhteiskunnallisilla, humanistisilla ja luonnontieteellisillä aloilla 1960-luvulta lähtien jälkistrukturalismista kehkeytyneen kielellisen käänteen jälkeen. Kielellinen käänne oli perustunut ajatukselle, jonka mukaan (vain) ihmiskieli konstruoi maailmaa ja sen merkityksiä. Vuosituhannen vaihteessa ajatus lopulta hylättiin ja sen rinnalle nousi aineellisempia

ilmiöitä. Alettiin tutkia merkitysten materiaalisuutta, mikä johti ihmiskielestä koneiden, ei-inhimillisten eläinten ja muidenkin elollisten olioiden merkityksellisen käyttäytymisen tutkimukseen. Ihmisen ja luonnon nähtiin vaikuttavan toisiinsa, muokkaavan toisiaan ja lomittuvan toisiinsa yhteisissä prosesseissa. Ihmisen erillisyys muusta luonnosta siis kiistetään ja puhutaan esimerkiksi Harawayn (2003) tavoin *luontokulttuurista*, jossa myös ihminen on osallisena toisiaan jatkuvasti muovavien ja yhdessä kehkeytyvien kumppanilajien verkostoissa (ks. Haraway 2008, 16–19, 134; termien suomennoksista ks. Kortekallio ym. 2020, 87–88 ja siinä mainitut lähteet). Näin posthumanismi kiistää, uudistaa ja testaa olemassa olevia kategorioita sekä jo tapahtuneessa tai meneillään olevassa todellisuudessa että fiktiossa. Harawayn mukaan uusia kategorioita tarvitaan välttämättä, jotta voitaisiin ajatella tieteellisesti, mutta ne ovat aina myös vasta muotoutumassa, eli fiktiota, ja siinä mielessä väliaikaisia. (Haraway & Gane 2006, 143, 153; Lummaa & Rojola 2014; ks. myös Laitisen tutkimusta tässä teoksessa.)

Posthumanistinen lähestymistapa yhdistää toisiinsa lukuisten eri alojen tutkijoita. Suomessakin on pohdittu tieteidenvälisesti eläimyyden, ihmiskehon ja teknologian rajapintoja. Yhteisjulkaisuissa on kirjoittajina ollut sukupuolentutkimuksen, luonnontieteiden, yhteiskuntatieteiden, kulttuurintutkimuksen, historiatieteiden, kasvatustieteen, media-tutkimuksen, käänöstutkimuksen, taiteentutkimuksen ja esitystaiteen edustajia (ks. esim. Lempiäinen, Leppänen & Paasonen 2012; Irni, Meskus & Oikkonen 2014; Lummaa & Rojola 2014). Tutkijat ovat alkaneeet julkaisuissaan arvioida uudelleen myös omien tieteenalojensa episteemisiä, eettisiä ja ontologisia perusteita – onhan juuri tieteen tutkimus ollut yksi posthumanistisen teoretisoinnin pääalueita.

Kielentutkimus on toistaiseksi ollut vain vähän mukana posthumanistisessa ihmisen aseman uudelleen määrittelyssä. Tähän voi olla syynä ensinnäkin se, että siinä missä posthumanistinen lähestymistapa pyrkii purkamaan paljolti juuri kielen varaan rakennettuja erotte-luja, kielentutkijat ovat pitäneet tiukemmin kiinni ihmiskielen ja muiden lajien kommunikaatiojärjestelmien rajasta (ks. kuitenkin Nikanne 2003, 81–82; ks. myös Heinon katsausta tässä teoksessa) sekä kieliopin ihmiskeskeisyydestä. Lajienvälistä merkityksenannon aluetta on

kutsuttu kielenulkoiseksi resurssiksi. Ihmiskieliopin on lähtökohtaisesti katsottu erottavan inhimilliset tarkoitteet ei-inhimillisistä, ja tästä poikkeavaa kielenkäyttöä on kuvattu antropomorfisena tai personifioivana. Toiseksi suuri osa ainakin Suomessa tehdystä kielentutkimuksesta on perustunut empiirisiin aineistoihin. Kielentutkimuksen aineistot ovat materiaa, niin kuin kielikin perusluonteisesti on. Ehkä siksi lingvistit eivät ole muiden alojen tutkijoiden tavoin kokeneet sellaista voimakasta kielellistä käännettä, jonka aineettomuudesta he olisivat sitten irrottaneet. Kolmanneksi nämä kielentutkimuksen aineistot, samoin kuin tutkimusvälineistöt, tutkimusprosessi ja siinä käytetyt käsitteet ja teoriatkin, ovat vaikuttaneet tutkimukseen ja sen tuloksiin (Barad 2003, ks. myös Laitisen tutkimusta tässä teoksessa). On keskitytty lähinnä aineistoihin, joissa puhuvat tai kirjoittavat ihmiset ihmisille ja ihmisistä. Tämä on pitänyt yllä kuvaa kielestä erottamassa ihmistä muusta olevaisesta.

Kieli ja eläin: Vuorovaikutusta ja kielioppia monilajisissa yhteisöissä -teoksessa on liikuttu kielen lajienvälisellä alueella. Kieltä on tarkasteltu ihmiselle tarjoutuvana keinona ilmentää ympärillä jatkuvasti orastavia, muuttuvia ja vaikuttavia inhimillisiä ja ei-inhimillisiä merkityksiä. Jo aiemmin on havaittu, että kaunokirjallinen ja muu taiteellinen ilmaisu voi antaa muodon ihmisen kokemalle *Umweltien* eli merkityksellisten maailmojen moninaisuudelle (ks. esim. Lummaa 2013, 2017; Johansson 2017; Kokkonen 2017). Olemme tässä kirjassa nähneet, että kokemus yhteydestä toislaajisiin ja rinnakkaisten semioottisten keskustun tunnistaminen jättävät jälkensä myös arkikieleen ja jokapäiväiseen kanssakäymiseen. Ihmiskielen ja muiden representaatiojärjestelmien erottamattoman suhteen ansiosta ihminen voi kurottaa kohti muita ympäristönsä subjektiivisia merkityksmaailmoja ja kommunikoida yli lajirajojen mukauttamalla omaa viestintäänsä lajienvälisen tilanteen tarpeisiin (vrt. esim. Kohn 2013, 146–147). Kielen ilmaisuvarojen ulottaminen entistä laajemmalle voi herkistää, rikastuttaa ja syventää kielenkäyttäjän havaintoja ei-inhimillisestä ympäristöstä (Vihelmaa 2018, 22; ks. myös Goatly 1996 [2001], 222). Näin teoksen tutkimukset osoittavat, miten ihmisen ja toislaajisen eläimen välinen rajapinta voi myös kielessä olla kohtaamisen, yhteisyyden ja molemminpuolisen havainnoinnin ja vaikutuksen läpäisemä, kun kieltä käytetään toislaajisista tai toislaajisten kanssa kommunikoidmiseen.

VIIITTEET

- 1 Tarkoitan *ihmiskielellä* tässä yhteydessä kaikkia ihmisten käyttämiä kielimuotoja, erotukseksi muiden lajien kommunikaatiojärjestelmistä. Tämän kirjan luvuissa ihmiskielen asemaa lajienvälisissä tilanteissa ja yhteisöissä on havainnollistettu tutkimalla pääasiassa suomen kieltä.
- 2 Käsikirjoituksen aikaisempia versioita ovat lukeneet ja kommentoineet *Kieli ja eläin* -teoksen tekijät, Outi Duvallon, Harri Veivo ja Ella Vihelmaa. Esitän heille kaikille tässä lämpimät kiitokseni.
- 3 Tarkastelen tätä rajapintaa synkronisessa mielessä. En tässä pohdinnassa puutu teorioihin kielen synnystä. Niissä muiden eläinten kommunikaatiomuodot omaehtoisina järjestelminään ovat joka tapauksessa olleet vain harvoin esillä (Levinson 2018, 2). Kauppinen (2020) on tuore suomenkielinen esitys kielen syntymistä käsittelevistä tutkimuksista kielitieteen näkökulmasta.
- 4 Ks. kuitenkin OED, s. v. *language*, jonka kohdassa 1.b. *kieli* määrittellään nisäkkäiden ja lintujen viestinnässään käyttämiksi äänellisiksi merkeiksi ja (laajemmassa käytössä) kaikiksi muiksi merkeiksi, joita eläimet käyttävät viestinnässään. Esimerkkeinä mainitaan apinoiden ja hevosten kieli. Kohdassa 1.a. puhutaan ihmisten puhutusta tai kirjoitetusta kommunikaatiojärjestelmästä.
- 5 *Käärmeen kieli* on kylläkin esillä, kun määrittellään *kieli* elimenä. Tässä merkityksessään *kieli* ei erota ihmisiä suuresta osasta muita selkärankaisia. Kiinnostavasti yhteisestä evoluutiosta todistavaan ruumiinosaan viittaava sana on esimerkiksi suomen kielessä saanut tehtäväkseen viitata myös siihen viestinnän ja ajattelun välineeseen, jonka katsotaan erottavan ihmiset ja muut eläimet toisistaan.
- 6 Tämä tapa eritellä tapahtuman osasia on voinut kehittyä atomistiseksi ajatteluksi, johon nykyinen tieteellinen maailmanjäsenitys pohjaa. Barad (2003) on jäljittänyt sen historiallisia, tieteenteoreettisia juuria ja esittää sille vaihtoehtoista tapaa ymmärtää ilmiöiden rakentumista (ks. esim. mts. 813–815).
- 7 "[L]e sujet n'est que le destinataire passager d'un verbe qui le saisis" (Despret 2021, 88).
- 8 *Elollisuus* on siis kielitieteellisenä käsitteenä usein asteittainen ja eroaa siten binäärisestä erosta *elävän* ja *ei-elävän* välillä. *Elämän* ja *elon* käsitteiden rajaamisesta yleisemmin posthumanistisessa tarkastelussa, ks. Kortekallio ym. (2020, 84–85).
- 9 Elollisiin ei kielitieteessä ole ollut tapana laskea kasveja. Asteikko 5 tekee eron 'elollisen' (engl. *animate*) ja 'elävän' (*living*) välillä juuri kasvien kohdalla. Tämä erottelu on biologisesta ja ekolinguvistisesta näkökulmasta ongelmallinen, samoin kuin se, että *paikat* asetetaan asteikon ei-agentiiviseen päähän. Ympäristön kielellinen hahmottaminen eliöyhteisönä ja ekosysteeminä taipuu heikosti asteikon muotoon. Kiitän tästä huomiosta Ella Vihelmaata.
- 10 Adams (2016, 55) perustaa *enviro-organismien* kuvauksen Kockelmanin (2013, 19) *envorganismien* ja Harawayn (2003) *luontokulttuurin* käsitteisiin, jotka myös kyseenalaistavat elion ja ympäristön, inhimillisen ja ei-inhimillisen tarkkarajaisia erotteluja.

- 11 Miksi tästä asennoitumisesta halutaan edelleen käyttää termiä *antropomorfismi* (Servais'n 2018 lisäksi ks. myös esim. Simons 2002, 139; Fill 2015, 188–190)? Eikö sen voisi varata kirjaimelliseen merkitykseensä: viittaamaan ihmisenkaltaistamiseen, eli esimerkiksi kielelliseen toimintaan, jossa annetaan jollekin ei-inhimilliselle olenolle ihmisen muoto? Fredrik Karlsson (2012, 710) perustelee *antropomorfismi*-käsitteen käyttöä sillä, että kun ihminen puhuu vaikkapa toislajisen kyvystä tuntee kipua, hän luo analogian kokemansa inhimillisen kipukokemuksen kanssa. Toisin sanoen koska ihmislajin edustajien kipukokemusten voi tämän näkemyksen mukaan olettaa olevan keskenään suhteellisen samanlaisia, lähtökohtana olisi koko ihmislajin tapa kokea kipua. Analogia olisi siis antropomorfinen eikä egomorfinen, puhujan yksilölliseen kokemukseen perustuva, eikä myöskään yleisesti elollislähtöinen eli lajirajoista riippumaton. Ns. *kriittisen antropomorfin* käsite puolestaan tekee eron naiiviin ihmisenkaltaistamiseen. Vaikka ihminen tulkitsee välttämättä muunlaisia omasta inhimillisestä asemastaan käsin, antropomorfasta näkemystä voidaan käsitellä ja tarkentaa erilaisin kriteerein (mts. 711–712; ks. myös Schuurman 2013). Tässäkin kohtaa eronteko *ihmisenkaltaistamisen* ja *ihmislähtöisyyden* välillä voisi olla tarpeen.
- 12 Latourin (2005) teoriaa on kritisoitu juuri siitä, että siinä kaikki oleva asetetaan samalle tasolle: asetelma on ”litistetty” verrattuna sellaiseen rakenteeseen, jossa ihmisillä tai yleisemmin elävillä olennoilla tunnustetaan olevan joitain erityisiä kykyjä (Pennycook 2018, 457 ja siinä mainitut lähteet).

LÄHTEET

- Aaltola, Elisa 2012: *Animal Suffering. Philosophy and Culture*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Aaltola, Elisa & Keto, Sami (toim.) 2015: *Eläimet yhteiskunnassa*. Helsinki: Into.
- Adams, Paul C. 2016: Placing the Anthropocene. A day in the life of an enviro-organism. – *Transactions of the Institute of British Geographers* 41 s. 54–65. <https://doi.org/10.1111/tran.12103>.
- Airenti, Gabriella 2012: Aux origins de l'anthropomorphisme. Intersubjectivité et théorie de l'esprit. Kääntänyt Matteo Severi. – *Gradhiva* 15 s. 34–53. <https://doi.org/10.4000/gradhiva.2314>.
- Barad, Karen 2003: Posthumanist performativity. Toward an understanding of how matter comes to matter. – *Signs* 28 s. 801–831. <https://doi.org/10.1086/345321>.
- Bateson, Gregory 1972 [2000]: *Steps to an Ecology of Mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Benveniste, Émile 1966: *Problèmes de linguistique générale* 1. Paris: Gallimard.
- Bergen, Benjamin 2015: Embodiment. Teoksessa Dąbrowska, Ewa & Divjak, Dagmar (toim.) *Handbook of Cognitive Linguistics*. Berlin: De Gruyter Mouton. 10–30. <https://doi.org/10.1515/9783110292022-002>.

- Blanche-Benveniste, Claire & Bilger, Mireille & Rouget, Christine & van den Eynde, Karel & Mertens, Piet 1990: *Le français parlé. Études grammaticales*. Paris: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique.
- Blevins, James P. 2003: Passives and impersonals. – *Journal of Linguistics* 39 s. 473–520. <https://doi.org/10.1017/S0022226703002081>.
- Bohn, Manuel & Call, Josep & Völter, Christoph J. 2020: Evolutionary precursors of negation in non-human reasoning. Teoksessa Déprez, Viviane & Espinal M. Teresa (toim.) *The Oxford Handbook of Negation*. Oxford: Oxford University Press. 577–588. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198830528.013.40>.
- Burghardt, Gordon M. 2005: *The Genesis of Animal Play. Testing the Limits*. Cambridge, MA: The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/3229.001.0001>.
- Buytedijk, F. J. J. 1952: *Traité de psychologie animale*. Kääntänyt A. Franck-Duquesne. Paris: Presses universitaires de France.
- Carlson, Lauri 1988: Questions of identity in discourse. Teoksessa Meyer, Michel (toim.) *Questions and Questioning*. Berlin: Walter de Gruyter. 144–181.
- Comrie, Bernard 1989: *Language Universals and Linguistic Typology*. 2. painos. Chicago: The University of Chicago Press.
- Cook, Guy & Sealey, Alison 2018: The discursive representation of animals. Teoksessa Fill, Alwin F. & Penz, Hermine (toim.) *The Routledge Handbook of Ecolinguistics*. London: Routledge. 311–324.
- Cornips, Leonie 2019: The final frontier. Non-human animals on the linguistic research agenda. – *Linguistics in the Netherlands* 36 s. 13–19. <https://doi.org/10.1075/avt.00015.cor>.
- Cornips, Leonie tulossa: The animal turn in postcolonial linguistics. The interspecies greeting of the dairy cow. – *Journal of Postcolonial Linguistics*.
- Dahl, Östen 2000: Egophoricity in discourse and syntax. – *Functions of Language* 7 s. 33–77. <https://doi.org/10.1075/fof.7.1.03dah>.
- Dahl, Östen & Fraurud, Kari 1996: Animacy in grammar and discourse. Teoksessa Fretheim, Thorstein & Gundel, Jeanette K. (toim.) *Reference and referent accessibility*. Amsterdam: John Benjamins. 47–64. <https://doi.org/10.1075/pbns.38.04dah>.
- de Swart, Peter & de Hoop, Helen 2018: Shifting animacy. – *Theoretical Linguistics* 44 s. 1–23. <https://doi.org/10.1515/tl-2018-0001>.
- de Waal, Frans 2013: *Le bonobo, Dieu et nous. À la recherche de l'humanisme chez les primates*. Kääntäneet Françoise & Paul Chemla. Paris: Les liens qui libèrent / Babel n° 1311.
- Delahaye, Pauline 2019: *Des signes pour le dire. Étude sémiotique des émotions complexes animales*. Rennes: Presses universitaires de Rennes.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix 1980: *Capitalisme et schizophrénie 2. Mille plateaux*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Derrida, Jacques 2006: *L'animal que donc je suis*. Toim. Marie-Louise Mallet. Paris: Galilée.
- Despret, Vinciane 2013: From secret agents to interagency. – *History and Theory* 52 s. 29–44. <https://doi.org/10.1111/hith.10686>.
- Despret, Vinciane 2019: *Habiter en oiseau*. Arles: Actes Sud.
- Despret, Vinciane 2021: *Autobiographie d'un poulpe et autres récits d'anticipation*. Arles: Actes Sud.

- Duvallon, Outi 2006: *Le pronom anaphorique et l'architecture de l'oral en finnois et en français*. Paris: L'Harmattan / ADÉFO.
- Duvallon, Outi 2019: Pluralité indéfinie et individuation de la référence. Les quantifieurs finnois *moni* et *monta* 'plusieurs'. Teoksessa Bonnot, Christine & Duvallon, Outi & de Penanros, Héléne (toim.) *Individuation et référence nominale à travers les langues*. Limoges: Lambert Lucas. 79–104.
- ELL = *Encyclopedia of Language and Linguistics* 2006. 2. painos. Toim. Keith Brown. Elsevier. <https://www.sciencedirect.com/referencework/9780080448541/encyclopedia-of-language-and-linguistics>.
- Etelämäki, Marja 2006: *Toiminta ja tarkoite. Tutkimus suomen pronominiesta* tämä. Helsinki: SKS.
- Evans, Vyvyan 2014: *The Language Myth. Why Language is not an Instinct*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fill, Alwin 2015: Language creates relations between humans and animals. Animal stereotypes, linguistic anthropocentrism and anthropomorphism. Teoksessa Spanning, Reingard & Heuberger, Reinhard & Kompatscher, Gabriela & Oberprantacher, Andreas & Schachinger, Karin & Boucabeille, Alejandro (toim.) *Tiere – Texte – Transformationen. Kritische Perspektiven der Human-Animal Studies*. Bielefeld: Transcript. 179–192. <https://doi.org/10.14361/9783839428733-011>.
- Fill, Alwin 2018: Introduction. Teoksessa Fill, Alwin F. & Penz, Hermine (toim.) *The Routledge Handbook of Ecolinguistics*. London: Routledge. 1–7.
- Fill, Alwin & Mühlhäusler, Peter (toim.) 2001: *The Ecolinguistics Reader. Language, Ecology and Environment*. London: Continuum.
- Fouts, Roger S. 1974: Language: Origins, definitions and chimpanzees. – *Journal of Human Evolution* 3 s. 475–482.
- Gane, Nicholas & Haraway, Donna 2006: When we have never been human, what is to be done? Interview with Donna Haraway. – *Theory, Culture & Society* 23 s. 135–158. <https://doi.org/10.1177%2F0263276406069228>.
- García-Miguel, José M. 2007: Clause structure and transitivity. Teoksessa Geeraerts, Dirk & Cuyckens, Hubert (toim.) *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 753–781.
- Gardelle, Laure & Sorlin, Sandrine (toim.) 2018: *From Culture to Language and Back. The Animacy Hierarchy in Language and Discourse*. Erikoisnumero julkaisussa *International Journal of Language and Culture* 5. <https://doi.org/10.1075/ijolc.5.2>.
- Goatly, Andrew 1996 [2001]: Green grammar and grammatical metaphor, or language and myth of power, or metaphors we live by. Teoksessa Fill, Alwin & Mühlhäusler, Peter (toim.) *The Ecolinguistic Reader: Language, Ecology and Environment*. London: Continuum. 203–225.
- Goodwin, Charles 2007: Participation, stance and affect in the organization of activities. – *Discourse & Society* 18 s. 53–73. <https://doi.org/10.1177%2F0957926507069457>.
- Guthrie, Stewart Elliott 1997: Anthropomorphism. A definition and a theory. Teoksessa Mitchell, Robert W. & Thompson, Nicholas S. & Miles, H. Lyn (toim.) *Anthropomorphism, Anecdotes, and Animals*. Albany: State University of New York Press. 50–58.
- Haasjoki, Pauliina 2019a: *Promessa*. Helsinki: Otava.

- Haasjoki, Pauliina 2019b: *Himmeä sininen piste*. Helsinki: Poesia.
- Haraway, Donna 2003: *The Companion Species Manifesto. Dogs, People, and Significant Others*. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Haraway, Donna J. 2008: *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Haude, Katharina 2019: On discourse-semantic prominence, syntactic prominence, and prominence of expression. The case of Movima. – *Journal of Pragmatics* 154 s. 22–38. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2018.08.012>.
- Helasvuo, Marja-Liisa 2006: Passive: personal or impersonal? A Finnish perspective. Teoksessa Helasvuo, Marja-Liisa & Campbell, Lyle (toim.) *Grammar from the Human Perspective. Case, Space and Person in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins. 233–255. <https://doi.org/10.1075/cilt.277.16hel>.
- Helasvuo, Marja-Liisa & Huomo, Tuomo 2010: Mikä subjekti on? – *Virittäjä* 114 s. 165–195. <https://journal.fi/virittaja/article/view/4328>.
- Heuberger, Reinhard 2007: Language and ideology. A brief survey of anthropocentrism and speciesism in English. Teoksessa Fill, Alwin & Penz, Hermine (toim.) *Sustaining Language. Essays in Applied Ecolinguistics*. Wien: LIT Verlag. 107–124.
- Heuberger, Reinhard 2018: Overcoming anthropocentrism with anthropomorphic and physiocentric uses of language? Teoksessa Fill, Alwin F. & Penz, Hermine (toim.) *The Routledge Handbook of Ecolinguistics*. London: Routledge. 342–354.
- Hockett, Charles F. 1960: The origin of speech. – *Scientific American* 203 s. 88–97.
- Horn, Laurence R. 1989: *A Natural History of Negation*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Häkkinen, Kaisa 1994: *Kielitieteen perusteet*. Tietolipas 133. Helsinki: SKS.
- Häkkinen, Kaisa 2004: *Linnun nimi*. Helsinki: Teos.
- Irni, Sari & Meskus, Mianna & Oikkonen, Venla (toim.) 2014: *Muokattu elämä. Teknotiede, sukupuoli ja materiaalisuus*. Tampere: Vastapaino.
- Itkonen, Esa 1994: Universaalikieliopin kognitiiviset juuret. – *Virittäjä* 98 s. 179–202. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38693>.
- Johansson, Hanna 2017: The temporal and ecological sphere of Eija-Liisa Ahtila's films. Taiteilija Eija-Liisa Ahtilan kotisivu [verkkoaineisto]. https://crystaleye.fi/eija-liisa_ahtila/articles/temporal-and-ecological-sphere. Viitattu 27.9.2021.
- Johnson, Mark 1987: *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kaiser, Elsi & Vihman, Virve-Anneli 2006: Invisible arguments. Effects of demotion in Estonian and Finnish. Teoksessa Solstad, Torgrim & Lyngfelt, Benjamin (toim.) *Demoting the Agent. Passive and Other Voice-Related Phenomena*. Amsterdam: John Benjamins. 111–141. <https://doi.org/10.1075/la.96.07kai>.
- Karlsson, Fred 1998: *Yleinen kielitiede*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Karlsson, Fredrik 2012: Critical anthropomorphism and animal ethics. – *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 25 s. 707–720. <https://doi.org/10.1007/s10806-011-9349-8>.
- Kauppinen, Anneli 2020: *Mistä kieli meihin tulee?* Tampere: Vastapaino.

- Kendon, Adam 2014: Semiotic diversity in utterance production and the concept of 'language'. – *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 369: 20130293. <https://doi.org/10.1098/rstb.2013.0293>.
- Kockelman, Paul 2013: *Agent, Person, Subject, Self. A Theory of Ontology, Interaction, and Infrastructure*. Oxford: Oxford University Press.
- Kohn, Eduardo 2013: *How Forests Think. Toward an Anthropology beyond the Human*. Berkeley: University of California Press.
- Kokkonen, Tuija 2017: *Esityksen mahdollinen luonto – suhde ei-inhimilliseen esitystapahtumassa keston ja potentiaalisuuden näkökulmasta*. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu, esittävien taiteiden tutkimuskeskus.
- Koljonen, Marianna 2019: Sika on mies on sika joka halutaan syödä. Antropomorfismin monet merkitykset. Blogikirjoitus. – *Eläimiksi: Kriittisen eläintutkimuksen näkökulmia*, 9.9.2019. <http://www.elaimiksi.fi/2019/09/09/marianna-koljonen-sika-on-mies-on-sika-joka-halutaan-syoda-antropomorfismin-monet-merkitykset/>. Viitattu 27.4.2020.
- Kortekallio, Kaisa & Niskavaara, Mariia & Ouramo, Hannah & Raipola, Juha & Salmela, Tarja & Tervonen, Ate & Karkulehto, Sanna 2020: Ehdotus ihmistä suhteellistavaksi sanastoksi. – *Avain* 17 s. 82–95. <https://doi.org/10.30665/av.100030>.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja* 2020: Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35, Helsinki. URN:NBN:fi:kotus-201433. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi>. Päivitettyä julkaisu. Päivitetty 24.2.2020. Viitattu 30.9.2020.
- Kull, Kalevi 1998: On semiosis, Umwelt, and semiosphere. – *Semiotica* 120 s. 299–310.
- Kulonen, Ulla-Maija 2006: Eläimet ja affekti – etymologisia huomioita. – *Virittäjä* 110 s. 322–335. <https://journal.fi/virittaja/article/view/40498>.
- Laitinen, Lea 1995: Nollapersoona. – *Virittäjä* 99 s. 337–358.
- Laitinen, Lea 2009: Vapaus ja järjestys. Eläinten kielioppi Seitsemässä veljessä. Teoksessa Yli-Paavola, Jaakko & Laaksonen, Pekka (toim.) *Tulinuija. Aleksis Kiven Seuran albumi*. Helsinki: SKS. 115–131.
- Laitinen, Lea 2012: Luonnon ja kulttuurin kertomuksia. Teoksessa Kurikka, Kaisa & Löytty, Olli & Melkas, Kukku & Parente-Capková, Viola (toim.) *Kertomuksen luonto*. Jyväskylän yliopisto.
- Langacker, Ronald W. 1991: *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. II. Descriptive application*. Stanford: Stanford University Press.
- Latour, Bruno 2005: *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, Bruno 2014: On selves, forms, and forces. – *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 4 s. 261–266.
- Lempiäinen, Kirsti & Leppänen, Taru & Paasonen, Susanna (toim.) 2012: *Erot ja etiikka feministisessä tutkimuksessa*. Turku: Turun yliopisto.
- Lestel, Dominique 1996: *L'animalité. Essai sur le statut de l'humain*. Paris: Hatier.
- Lestel, Dominique 2004: *L'animal singulier*. Paris: Seuil.
- Levinson, Stephen C. 2018: Introduction. Demonstratives. Patterns in diversity. Teoksessa Levinson, Stephen C. & Cutfield, Sarah & Dunn, Michael J. & Enfield N. J. & Meira, Sérgio (toim.) *Demonstratives in Cross-Linguistic Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press. 1–42.

- Lockwood, Hunter T. & Macaulay, Monica 2012: Prominence Hierarchies. – *Language and Linguistic Compass* 6/7 s. 431–446. <https://doi.org/10.1002/lnc3.345>.
- Lummaa, Karoliina 2013: Vieraslajisuudesta vierasmaailmaisuteen – lintujen kohtaamisen uutta runousoppia. – *Avain* 2 s. 25–42. <https://doi.org/10.30665/av.74907>.
- Lummaa, Karoliina 2017: *Kui trititii. Finnish Avian Poetics*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Lummaa, Karoliina 2020: Posthumanismin puolustus. – *Tiede & edistys* 1 s. 56–65. <https://doi.org/10.51809/te.109647>.
- Lummaa, Karoliina & Rojola, Lea 2014: Johdanto. Mitä posthumanismi on? Teoksessa Lummaa, Karoliina & Rojola, Lea (toim.) *Posthumanismi*. Turku: Eetos. 13–32.
- Magnus, Riin 2014: The role of trust in binding the perspectives of guide dogs and their visually impaired handlers. – *Sign Systems Studies* 42 s. 376–398. <https://doi.org/10.12697/SSS.2014.42.2-3.10>.
- Małecki, Wojciech & Sorokowski, Piotr & Pawłowski, Bogusław & Cieński, Marcin 2019: *Human Minds and Animal Stories. How Narratives Make Us Care About Other Species*. New York: Routledge.
- Meir, Irit & Aronoff, Mark & Börstell, Carl & Hwang, So-One & Ilkbasaran, Deniz & Kastner, Itamar & Lepic, Ryan & Lifshitz Ben-Basat, Adi & Padden, Carol & Sandler, Wendy 2017: The effect of being human and the basis of grammatical word order. Insights from novel communication systems and young sign languages. – *Cognition* 158 s. 189–207. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2016.10.011>.
- Mustajoki, Arto & Sherstinova, Tatiana & Tuomarla, Ulla 2018: Types and functions of pseudo-dialogues. Teoksessa Weigand, Edda & Kecskes, Istvan (toim.) *From Pragmatics to Dialogue*. Amsterdam: John Benjamins. 189–216.
- Nelson, Diane & Vihman, Virve (toim.) 2019: *Effects of Animacy in Grammar and Cognition*. Erikoisnumero julkaisussa *Open Linguistics* 4.
- Neveu, Frank 2004: *Dictionnaire des Sciences du Langage*. Paris: Armand Colin.
- Nikanne, Urpo 2003: Kieli ja ihminen. – *Virittäjä* 107 s. 77–82. <https://journal.fi/virittaja/article/view/40239>.
- OED = *Oxford English Dictionary Online*. Oxford University Press, September 2020, www.oed.com. Viitattu 30.9.2020.
- Ojutkangas, Krista 2001: *Ruumiinosannimien kielipillistuminen suomessa ja virossa*. Helsinki: SKS.
- Onikki, Tiina 1992: Paljon pystyssä. Teoksessa Harvilahti, Lauri & Kalliokoski, Jyrki & Nikanne, Urpo & Onikki, Tiina (toim.) *Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Helsinki: SKS. 33–59.
- Onikki, Tiina 2000: Mistä mieli merkityksen tutkimukseen? Kognitiivisen kielentutkimuksen merkitysnäkemyksestä. Teoksessa Airola, Anu & Koskinen, Heikki J. & Mustonen, Veera (toim.) *Merkillinen merkitys*. Helsinki: Gaudeamus. 85–114. <http://hdl.handle.net/10224/3528>.
- Peltola, Rea 2018: Interspecies identification in nature observations. Modal expressions and open reference constructions with non-human animate reference in Finnish. Teemanumero *Effects of Animacy in Grammar and Cognition*, toim. Diane Nelson & Virve Vihman. – *Open Linguistics* 4 s. 453–477. <https://doi.org/10.1515/opli-2018-0023>.

- Pennycook, Alastair 2018: Posthumanist Applied Linguistics. – *Applied Linguistics* 39 s. 445–461. <https://doi.org/10.1093/applin/amw016>.
- Pepperberg, Irene M. 2017: Animal language studies. What happened? – *Psychonomic Bulletin & Review* 24 s. 181–185. <https://doi.org/10.3758/s13423-016-1101-y>.
- Philippot, Véronique 2020: Le regard biaisé de l'Homme sur des animaux marins sauvages et énigmatiques. Les gorgones (Cnidaires Octocoralliaires). Teoksessa Förstel, Judith & Plouvier, Martine (toim.) *L'animal. Un objet d'étude*. Paris: Comité des travaux historiques et scientifiques. <https://doi.org/10.4000/books.cths.10183>.
- Plotnik, Joshua M. & de Waal, Frans B. M. 2014: Extraordinary elephant perception. – *PNAS* 111, 5071–5072. <https://doi.org/10.1073/pnas.1403064111>.
- Poole, Joyce H. 2011: The behavioral context of African elephant acoustic communication. Teoksessa Moss, Cynthia J. & Croze, Harvey & Lee, Phyllis C. (toim.) *The Amboseli Elephants. A Long-Term Perspective on a Long-Lived Mammal*. Chicago: Chicago University Press. 125–161. <https://doi.org/10.7208/9780226542263-011>.
- Poole, Joyce H. & Granli, Petter 2011: Signals, gestures, and behavior of African Elephants. Teoksessa Moss, Cynthia J. & Croze, Harvey & Lee, Phyllis C. (toim.) *The Amboseli Elephants. A Long-Term Perspective on a Long-Lived Mammal*. Chicago: Chicago University Press. 109–124. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226542263.003.0008>.
- Porcher, Jocelyne & Schmitt, Tiphaine 2012: Dairy cows. Workers in the shadows? – *Society & Animals* 20 s. 39–60. <https://doi.org/10.1163/156853012X614350>.
- Raffles, Hugh 2010: *Insectopedia*. New York: Pantheon Books.
- Räsänen, Matti 2010: Päivä päivältä enemmän ja enemmän. Suomen toistokonstruktioita. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-6561-3>.
- Salminen, Jutta 2020: Epäilemisen merkitys. Epäillä-sanueen polaarinen kaksisihahmotteisuus kiellon ja kielteisyyden semantiikan peilinä. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-5879-6>.
- Schuurman, Nora 2013: Eläin – tavoittamaton tutkimuskohde? – *Elore* 20 1. <https://doi.org/10.30666/elore.79045>.
- Sealey, Alison & Charles, Nickie 2013: "What do animals mean to you?" Naming and relating to nonhuman animals. – *Anthrozoös* 26 s. 485–503. <https://doi.org/10.2752/175303713X13795775535652>.
- Sealey, Alison & Oakley, Lee 2013: Anthropomorphic grammar? Some linguistic patterns in the wildlife documentary series *Life*. – *Text&Talk* 33 s. 399–420. <https://doi.org/10.1515/text-2013-0017>.
- Servais, Véronique 2018: Anthropomorphism in human-animal interactions. A pragmatist view. – *Frontiers in Psychology* 9 s. 2590. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02590>.
- Siewierska, Anna 1988: *Word Order Rules*. London: Croom Helm.
- Silverstein, Michael 1976: Hierarchy of features and ergativity. Teoksessa Dixon, R. M. W. (toim.) *Grammatical Categories in Australian Languages*. Canberra: Australian Institute of Aboriginal Studies. 112–171. <https://doi.org/10.1515/9783110871661-008>.
- Silverstein, Michael 1981: Case marking and the nature of language. – *Australian Journal of Linguistics* 1 s. 227–244. <https://doi.org/10.1080/07268608108599275>.
- Simons, John 2002: *Animal Rights and the Politics of Literary Representation*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Soltis, Joseph 2010: Vocal communication in African Elephants (*Loxodonta Africana*). – *Zoo Biology* 29 s. 192–209. <https://doi.org/10.1002/zoo.20251>.
- Stibbe, Arran 2012: *Animals Erased. Discourse, Ecology and Reconnection with the Natural World*. Middleton: Wesleyan University Press.
- Stibbe, Arran 2014: Ecolinguistics and erasure. Restoring the natural world to consciousness. Teoksessa Hart, Christopher & Cap, Piotr (toim.) *Contemporary Critical Discourse Studies*. London: Bloomsbury Academic. 583–602. <http://dx.doi.org/10.5040/9781472593634.ch-025>.
- Stibbe, Arran 2015: *Ecolinguistics. Language, Ecology and the Stories We Live By*. London: Routledge.
- Stibbe, Arran 2018: Positive discourse analysis. Re-thinking human ecological relationships. Teoksessa Fill, Alwin F. & Penz, Hermine (toim.) *The Routledge Handbook of Ecolinguistics*. London: Routledge. 165–178.
- Suzuki, Toshitaka N. & Wheatcroft, David & Griesser, Michael 2016: Experimental evidence for compositional syntax in bird calls. – *Nature Communications* 7. <https://doi.org/10.1038/ncomms10986>.
- Telkänranta, Helena 2015: *Millaista on olla eläin?* Helsinki: SKS.
- Telkänranta, Helena 2016: *Eläin ja ihminen. Mikä meitä yhdistää?* Helsinki: SKS.
- Tommola, Hannu 2010: Mood in Finnish. Teoksessa Rothstein, Björn & Thieroff, Rolf (toim.) *Mood in the Languages of Europe*. Amsterdam: John Benjamins. 511–527. <https://doi.org/10.1075/slcs.120.28tom>.
- Tønnessen, Morten 2011: *Umwelt Transition and Uexküllian Phenomenology. An Ecosemiotic Analysis of Norwegian Wolf Management*. Tartu: Tartu University Press. <http://hdl.handle.net/10062/19250>.
- Van Valin, Jr., Robert D. & Wilkins, David P. 1999: The case for 'Effector'. Case roles, agents and agency revisited. Teoksessa Shibatani, Masayoshi & Thompson, Sandra A. (toim.) *Grammatical Constructions. Their Form and Meaning*. Oxford: Oxford University Press. 289–322.
- Vihelmaa, Ella 2010: *Les soucis du pinson*. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Vihelmaa, Ella 2015: Kuusi merkitystä. Mistä lajienvälisessä kääntämisessä on kyse? – *TRACE ∴. Journal for Human-Animal Studies* 1 s. 24–61. <https://trace.journal.fi/article/view/48383>.
- Vihelmaa, Ella 2018: Kielen kääntöpuolella. Kuinka tutkia toislaajisten merkkien kääntymistä ihmiskielelle? Lisensiaatintyö. Itä-Suomen yliopisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20190920>.
- Viitala, Jussi 2015: Ensimmäinen yhteys. Ihminen eläinlajina. Teoksessa Aaltola, Elisa & Keto, Sami (toim.) *Eläimet yhteiskunnassa*. Helsinki: Into. 195–206.
- Vilkuna, Maria 1992: *Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnassa*. Helsinki: SKS.
- Vilkuna, Maria 1996: *Suomen lauseopin perusteet*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Edita.
- Vilkka, Leena 1997: *The Intrinsic Value of Nature*. Amsterdam: Rodopi.

- VISK = Hakulinen, Auli & Vilkuna, Maria & Korhonen, Riitta & Koivisto, Vesa & Heinonen, Tarja Riitta & Alho, Irja 2004 (toim.) *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: SKS. Verkkoversio, <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7. Viitattu 2.10.2020.
- von Uexküll, Jakob 1982 [2011]: *The Theory of Meaning*. Teoksessa Maran, Timo & Martinelli, Dario & Turovsk, Aleksei (toim.) *Readings in Zoosemiotics*. Berlin: De Gruyter. 61–76.
- Yule, George 2010 [1985]: *The Study of Language*. 4. painos. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zuberbühler, Klaus 2019a: Evolutionary roads to syntax. – *Animal Behaviour* 151 s. 259–265. <https://doi.org/10.1016/j.anbehav.2019.03.006>.
- Zuberbühler, Klaus 2019b: Syntax and compositionality in animal communication. – *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 375. <https://doi.org/10.1098/rstb.2019.0062>.

Kirjoittajat

Katariina Harjunpää (FT) on tutkijatohtori, jonka alaa ovat multimodaalinen keskusteluanalyysi ja vuorovaikutuslingvistiikka. Hän on kiinnostunut osallistajuuden rakentumisesta vuorovaikutuksessa ja siihen liittyvistä kielellisistä käytänteistä. Aiemmin Harjunpää on tutkinut tulkkausta monikielisissä arkikeskusteluissa. Parhaillaan hän tutkii Tampereen yliopistossa rikos- ja riita-asioiden sovittelua. Hän on julkaissut mm. monikielistä vuorovaikutusta ja vuorovaikutuksen kehollisuutta käsitteleviä sekä tutkimusmenetelmää esitteleviä artikkeleita.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-4586-1563>

Anna Heino on valtiotieteiden maisteri Helsingin yliopistosta, pääaineenaan sosiologia. Hänen erityisalaansa on keskusteluanalyttinen vuorovaikutuksen tutkimus. Hän työskentelee parhaillaan Helsingin yliopistolla projektisuunnittelijan nimikkeellä ja tutkii verkkovälitteistä vertaistukitoimintaa. Lajienvälinen kieli -hankkeessa Anna Heino on toiminut avustavissa tehtävissä ja päässyt syventymään myös ihmisen ja toislaajisen eläimen väliseen vuorovaikutukseen.

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-5023-0144>

Ilona Herlin on Helsingin yliopiston suomen kielen dosentti, joka on kiinnostunut kielen, mielen ja maailman suhteista, empatiasta, ekolinguvistiikasta sekä suomen kieliopista, erityisesti partikkeleista ja adjektiiveista. Aikaisemmin hän on tutkinut suomen kielen konjunktioiden merkityksiä ja merkityksenmuutoksia sekä morfosyntaksia.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-2424-2560>

Anni Jääskeläinen (FT) on suomen kielen dosentti Helsingin yliopistossa. Hänen tutkimustaustansa on kognitiivisessa kielentutkimuksessa ja konstruktiokieliopissa. Jääskeläinen on aikaisemmin tutkinut muun muassa onomatopoeettisuutta, pikkusanoja, alisteisia rakenteita, metaforisuutta sekä ajallisuuden ilmaisemista kielessä.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-7983-5005>

Suomen kielen emeritaprofessori **Lea Laitinen** on tutkinut kieliopillisia muotoja ja merkityksiä puhutun ja kirjoitetun suomen kielen historiasta mutta myös inarinsaamesta, meänkielestä ja metsäsuomalaisten kielestä. Akateemisten opintojen lisäksi hän on kouluttautunut aineistojen kerääjänä kenttätöissä ja arkistoissa, toimittamalla inarinsaamen sanakirjan sekä harjoittamalla sukupuolentutkimusta ja kutunhoitoa. 2000-luvulla Laitinen on toiminut tutkimushankkeissa ja Tieteen termipankissa sekä syventynyt samalla 1800-luvun itseoppineiden kansanihmisten teksteihin, Topeliuksen lukukirjojen suomennoksiin sekä posthumanistiseen eläintutkimukseen.

Rea Peltola on Helsingin yliopiston suomen kielen dosentti. Hän työskentelee tutkija-opettajana (*maitre de conférences*) Ranskassa Caenin yliopiston Pohjoismaiden tutkimuksen laitoksella ja kielentutkimuksen CRISCO-tutkimusryhmässä. Hän on keskittynyt elollisuuden semantiikkaan modaalisuuden, aistihavaintojen ja tilan ilmauksissa lähinnä kognitiivisen semantiikan näkökulmasta. Häntä kiinnostaa lajienvälinen kielioppi, erityisesti se, miten toislaajisten merkitysmaailmoihin kurottaminen näkyy ihmiskielen rakenteissa. Hän on julkaissut artikkeleita mm. luvanannon ilmauksista, aistittavuudesta sekä kieliopin ilmi tuomasta samaistumisesta toislaajisiin.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-1096-1003>

VTT **Mike Simonen** tarkasteli sosiologian alan väitöskirjassaan (2017) keskustelunanalyttisen menetelmän avulla dyadien vuorovaikutuksen rakentumista paikantaen empiiriset havaintonsa haastattelu-vuorovaikutukseen. Sitten hän on tutkinut ihmisen ja koiran välistä vuorovaikutusta Koneen Säätiön rahoittamassa tutkimuksessa, josta on julkaistu artikkelit koskien koiran mielen luentaa (2017) ja koirien verinäytteenottoa professori Hannes Lohen kanssa (2021). Koirien ja ihmisten vuorovaikutteista vastavuoroisuutta käsittelevä julkaisu Lohen kanssa on tulossa (2021). Tutkimusaineistoja on kerätty kokeellisesta, institutionaalista ja arkisesta vuorovaikutuksesta. Esitykset ovat käsitelleet mm. lajienvälistä vuorovaikutusta, verinäytteiden ottoa, omistajan vuoroihin vastaamista ja ensikohtaamisia vieraan kanssa. Simonen on perehtynyt

lingvistiseen keskusteluanalyysiin ollessaan vuorovaikutustutkimuksen huippuyksikössä Helsingin yliopistossa vuosina 2012–2017.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-0004-9165>

Ella Vihelmaa (FL) perehtyi opinnoissaan varsinkin lintujen äänten kielentämiseen. Samalla hän kehitti uuspeircläisiä käsitteitä ja malleja, jotka auttavat tiedostamaan lajienvälisiä tulkintaprosesseja sekä tarkastelemaan ihmisten eläinpuhetta käännöksenä toislajisista merkeistä.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-6493-3577>

Abstract

Language and interaction in human-animal communities

This collection of articles sheds light on the role of human language in interspecies interaction. The book shows that language is not necessarily what separates us from other creatures. It can also be seen as yet another dimension of human existence that is deeply rooted in our shared history and everyday life with other living beings. This volume contains six individual research articles, two short reviews, an opening introduction to the themes of the book, and an extensive, theoretical closing chapter. The studies draw on methodologies and theoretical approaches including conversation analysis and a cognitive, usage-based approach to grammatical constructions. The book further explores the interfaces of linguistics, biosemiotics, and posthumanism. The studies show how linguistic and interactional approaches can contribute to our understanding of how human and non-human animals communicate with each other during embodied activities, how human language users make sense of interspecies encounters in speaking to or about animals, and how human language is thereby impregnated by the presence of other species. The individual research articles study, e.g., interaction with co-present animals, dialectal cow calls, parliamentary speeches, narratives of nature observation, and historical laws.

Hakemisto

A

agentiivinen, agentiivisuus 191, 195, 218–224, 245–246, 257, 414–415, 426
aistit 67, 84, 269–270, 299–300, 360, 399, 419, 422
antropogeenisyys, ihmislähtöisyys 406, 417, 422, 431
antropomorfismi, inhimillistäminen, ihmisenkaltaistaminen 25–26, 44, 49–50, 86, 87, 101, 173, 272, 325, 420–422, 427, 431
antroposentrismi, ihmiskeskeisyys 32, 173, 318–319, 401–402, 405, 416–419

B

biosemiotiikka 21–22, 269–270, 277, 407–408, 419

D

deiksis, deiktinen 53, 280–283, 315–316
demonstratiivipronomini ks. pronomini
demonstratiivisuus 281–282
direktiivi, kehoitus 48, 59, 111, 112, 331–333
distributiivinen 313, 318, 337–342, 356, 379
duaali 326, 376–378, 415–416

E

ei-kielellinen 125, 399, 406–407 (ks. myös keho, kehollisuus; ruumis, ruumiillisuus; multimodaalisuus; eleet)
ekolinguistiikka 9, 19, 186–187, 190–191, 405–406
ele(et) 60, 70–71, 148, 155, 156, 170, 171–172, 407–408
elollisuus 275, 277–278, 304, 413–416, 427, 430
eläinsuojelulaki 187–188, 220, 227–228, 248, 254–255
epistemologia 318
epäsuora esitys 322–328, 381
erisnimi ks. nimi

eriviitteisyys ks. referenssi
etnometodologia 45, 101–102
etymologia 150–155, 397, 399
etäisyys 108, 282, 288–291, 295, 297

F

foneemi 87, 147, 151–152
fonesteemi 151–152, 177

G

geneerinen ks. referenssi

H

havainto 61, 64, 269–271, 276–280, 294, 299–300, 313, 318, 419
hengitys 109, 117–118, 120–121, 124, 358
ideologia 19, 186, 237, 246–247, 250–251

I

ikoni, ikonisuus; 149, 155, 176–177, 411 (ks. myös onomatopoeettinen, äännesymboliikka)
ikoninen motivaatio 149, 176 (ks. myös onomatopoeettinen, äännesymboliikka)
ilmiö 313–316, 377
indefiniittipronomini ks. pronomini
indeksi, indeksisyys 82, 144, 148, 149, 155–158, 172–173, 313–314
interjektio 80–81, 142–146,
intonaatio 72, 79–81, 149–150, 155–156 (ks. myös prosodia)
intra-aktio 22, 314–317, 334, 341, 347–348, 352, 354, 363, 426–427
intransitiivilause 219, 226

K

kansanmusiikki ks. musiikki
kansanperinne 396
kategoriointi 17, 20, 31, 202–204, 378, 424–425, 428 (ks. myös luokittelu, luokitus)
perustaso 202

katse 53, 57, 84, 106, 112, 115, 270, 377–378
keho, kehollisuus 14, 53, 59–62, 84, 98,
108, 111, 113, 125, 138, 152, 172, 286–288,
412–413, 419–420 (ks. myös eleet; ruumis,
ruumiillisuus)
kehys 18–19, 160–166, 178, 185–187, 201,
208–218, 229, 241–242, 246
kerrottavuus 292–295 (ks. myös narratiivi)
keskustelunanalyysi 12–16, 52, 101, 103,
108, 125
kielto, kieltäminen 70, 330, 408
kognitiivinen kielentutkimus 17–20, 22, 190,
202, 271, 409, 419–420
komplementaarisuus 318, 356
konsessiivisuus 328–329, 353
konstruktio 17, 18, 19, 160–167
konstruktiokielioppi 17, 18, 160
konstruointi 17
kumppanilaji, kumppanuuslaji 25, 44, 137,
311–312, 376–377, 428
kysymys 49, 274, 292, 295, 329–330,
335–336
käännös, kääntäminen 50, 81, 277, 302–303,
317, 320, 322, 338–341, 344–354, 378, 384
käännöslaina 346

L

lainasanat, lainautuminen 152–153, 176
lajintunnistus 277, 294
lajireferenssi ks. referenssi
leikki 98–99, 101, 124, 140, 408
palloleikki 115, 122, 123
yksinleikki 113, 115
litteraatio 54, 103
logoforinen, logoforisuus ks. pronomini
luokitus, luokittelu 34, 202–206, 246, 258,
344, 362, 402, 413–416, 424–425
luontokulttuuri 22, 314, 354, 370–371, 428

M

metafora 187, 257
metsäsuomalaiset 327, 332–333, 380
multimodaalisuus 14, 43, 103 (ks. myös
kehollisuus; eleet; ruumis, ruumiillisuus)

murre, murteet 134–138, 168, 175, 178–179,
312, 321, 325–338, 352, 379, 381, 382, 383,
397
musiikki 87, 168–170, 172

N

narratiivi 22, 200, 276, 295–296
nimi, nimitys 144, 158, 202–204, 258, 312,
399, 417, 425
(eris)nimi 60, 64, 66, 108, 174, 396, 423
nimistö 396

O

objekti 207–208, 216, 218, 231, 409
onomatopoeettinen 80, 150–153, 155, 174,
176–177 (ks. myös ikoni, ikonisuus, ikoni-
nen motivaatio, äännesymboliikka)
ontologia, ontologinen 32, 318, 377
osallistuja, osallistuminen 47, 51, 82, 84, 99,
115, 124
osallistumiskehikko 15, 52
osallistujarooli 11, 18, 19, 61, 160–161, 218

P

paradigmaattinen akseli 410–411
persoonapronomini ks. pronomini
perustaso ks. kategoriointi
pikkusanat 142–143
posthumanismi 11, 21–22, 24, 25–26, 314,
403, 405, 427–429
predikatiivilause 224–226
pronomini 22–24, 70, 115, 315–316, 321–328
demonstratiivipronomini 324, 327–328, 335,
340, 343–344, 351, 373, 384, 411–412
indefiniittipronomini 31
logoforinen, logoforisuus 23, 316, 325–327,
335, 416–417
persoonapronomini 322–323, 337, 340–
341, 344, 364–366, 373–374, 376–377
resiprookkipronomini 33
prosodia 48, 71, 149, 157 (ks. myös into-
naatio)

R

reduplikaatio 71–72 (ks. myös toisto)
redusoituminen 153–158, 162, 173
referenssi, viittaaminen
 geneerinen, geneerisyys 198–200, 226,
 246, 425
 lajireferenssi 199
 samaviitteisyys 332–333, 336, 342, 355–356,
 359, 379
 eriviitteisyys 359
referointi 316, 322–328, 334–335
refleksiivisyys 323, 380, 382
resiprookkipronomini ks. pronomini
resiprookkisuus 270, 289, 297
responsiivisuus 42, 53, 69, 81, 108, 113
resurssi 14, 41, 47, 52–53, 82
ruumis, ruumiillisuus 103, 277, 288, 419–
 420, 422 (ks. myös keho, kehollisuus)
ryhmädynamiikka 99, 124

S

samantekevyyys 328–332, 353
samaviitteisyys ks. referenssi
sanahahmo 69, 146–147
sanallistaminen 45, 50, 54
sekvenssi, toimintajakso 13, 15, 52, 67, 74–78
selonteko 53, 54, 66
semanttiset roolit 160, 191, 229
semioottinen 53, 133, 154–155, 172–173,
 299–300, 402, 405–408, 419, 429
semiotiikka 21, 155, 313–314
sijat 159, 161–167, 178
sosiologia 15, 16, 99
subjekti 207, 218–219, 231, 245, 409–410,
 413
symboli, symbolinen 82, 144, 148, 155, 157,
 172–173, 407–408
syntaksi 138, 404–405, 408–409

T

taksonomia 33, 36, 424
toimija, toimijuus 9, 11, 18, 22, 54, 86, 98,
 195–196, 215, 218–223, 253, 275, 296–301,
 314–315, 371, 377, 403, 409, 426–427
toiminta 42, 46, 98–99, 108, 206
toiseus 32, 125, 370
toisto 72, 157, 169, 177, 411–412 (ks. myös
 reduplikaatio)
transitiivilause 206–209, 218, 221, 409–410
trooppi 185
täydennysjakauma 318, 356, 360, 370, 379

U

Umwelt, havainto- ja merkitysmaailma
 21–22, 25, 44, 269–270, 302–303, 357,
 418–419, 427–429

V

vertailu 13, 34, 403
vertikaalisuus 287–288, 420
(video)kamera 54, 102, 105
viittauskehys (ks. myös referenssi, viittaa-
 minen) 279–283
 absoluuttinen 287–288
 luontainen 284–287
 relatiivinen 288–291
voimasuhde 289–290
vokalisaatio ks. ääntely
vuorottelu 13, 46, 54, 83

Ä

äännesymboliikka 149, 150–153 (ks. myös
 ikonisuus, onomatopoeettinen)
ääntely, vokalisaatio 67–70, 72–75, 82, 87,
 110, 151, 171, 174